

TÜRKİYE’DE SABUNHANELER

**Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora Tezi
Sanat Tarihi Anabilim Dalı
Sanat Tarihi Doktora Programı**

Müge ÇİFTYÜREK

Danışman: Prof. Dr. Kasım İNCE

2021

DENİZLİ

Cilt 1

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

İmza
Öğrenci Adı Soyadı
Müge ÇİFTYÜREK

ÖN SÖZ

Bugünlerde dünyayı saran Covid-19 virüs salgını ile birlikte önemi bir kez daha anlaşılan sabun, kadim dönemlerde çeşitli tekstil ve eşya temizliğinde, hastalıkların tedavisinde, kişisel hijyenin sağlanmasında kullanıldığı bilinmektedir. Ancak bu sabunlar, daha doğrusu sabuna benzeyen maddeler, günümüzdeki görüntüsünden oldukça farklıdır. Doğadan elde edilen bitkisel maddelerle veya hayvansal yağlarla hazırlanarak oluşturulan ilkel sabunlar, zaman içerisinde pek çok yöntem ve metotlarla geliştirilerek modern sabunlara dönüşmüş ve sabun giderek bir sanayi kolu haline gelmiştir. Bu sanayi, Osmanlı dönemi ve sonrasında, Anadolu’da, sabunun hammaddesinin zeytinyağı oluşu nedeniyle zeytin ağacının yetiştiği yerlerde ön plana çıktığı görülür. Sabunun imal edildiği bu yapılar ise “sabunhane” olarak adlandırılmıştır. Söz konusu çalışmada da Sanat Tarihi alanında en az bilinen mimari türlerden biri olan sabunhanelerin, kentlerin veya küçük ölçekli yerleşimlerin ekonomik durumuna sağladığı katkılar ve silüetine yansımaları ele alınmıştır.

Tez çalışması boyunca, büyük katkısı, ilgisi ve sabrı için danışman hocam Prof. Dr. Kasım İnce’ye, çalışma hakkında öneri ve görüşlerini paylaşarak yol gösteren tez izleme komitesi jürileri, kıymetli hocalarım Prof. Dr. Sedat Bayrakal ve Doç. Dr. Halil Özyiğit’e ve her zaman yardımını gördüğüm değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi F. Mine Temiz’e teşekkürlerimi sunuyorum.

Saha çalışmasında bana destek ve yardımcı olan sevgili eşim Selim Çiftyürek’e ve arkadaşlarım Arş. Gör. Dr. Servet Özkan ile Öğr. Gör. Mehmet Pınar’a candan teşekkür ederim. Bana vakit ayıran değerli meslektaşlarım Arş. Gör. Dr. Mustafa Ekmekçi ve Öğr. Gör. Sertan Atasoy’a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca hayattaki en büyük şansım olan, maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen aileme sonsuz teşekkürler.

Çalışma sırasında gerekli bilgileri ve dökümanları benimle paylaşan Birecik’te eski sabun üreticisi Sait Gökdoğan’a, Birecik Kültür ve Sosyal İşler Müdürü Seven Bozduman’a, Nizip’te Özkaya Sabun Yağ ve Gliserin Tic. Ltd. Şti. sahibi Hüseyin Özkaya ile Doktoroğlu Yağ ve Sabun Sanayi Tic. Ltd. Şti. sahibi Mustafa Doktoroğlu’na, Antakya Defne Kimyevi Maddeler İthalat İhracat Ltd. Şti sahibi İhsan Ferit Kuseyri’ye, Antakya Verdaa Dermokozmetik ve Gıda Sanayi Dış Ticaret Ltd. Şirketi’ne, Ayvalık Karşınlar Sabunhanesi’nin sahibi Murat Karşın’a, Edremit Ali Rıza Karagözoğlu Zeytinyağı Fabrikası çalışanı Mümin Mit’e, Burhaniye Yağcı Sabunhanesi sahibi Hatice

Yağcı'ya ve Yakup İçten'e, Kerim Sabuncuğil'e, Dr. Hasan Sercan Sağlam'a teŖekkür ederim. Yine araŖtırma sırasında sağladıkları kolaylıklardan dolayı Gaziantep, Ŗanlıurfa, Hatay, Bursa, Çanakkale, İzmir, Aydın ve Balıkesir Kùltür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüklerine, Ayvalık Belediyesi'ne, Burhaniye Belediyesi'ne, İzmir Konak Belediyesi'ne, Kilis Belediyesi Plan ve Proje Müdürlüğü'ne, Nizip Belediyesi'ne ve KahramanmaraŖ Büyükşehir Belediyesi'ne teŖekkürlerimi sunarım.

Müge ÇİFTYÜREK

Denizli 2021

ÖZET

Türkiye’de Sabunhaneler

Çiftyürek, Müge

Doktora Tezi

Sanat Tarihi ABD

Doktora Programı

Tez Yöneticisi: Prof. Dr. Kasım İnce

Haziran 2021, IV + 832 sayfa

En eski temizlik unsuru olan sabunun başlıca hammaddelerinden birinin zeytinyağı olması, sabunhanelerin, zeytin ağacının yetiştirildiği belli merkez ve bölgelerde inşa edilmesinde etken olmuştur. Bu yapıların tespit edildiği, Marmara’da Ayvalık, Burhaniye, Edremit, Havran, Ege’de İzmir, Akdeniz’de Kahramanmaraş, Antakya, Güney Doğu Anadolu’da Gaziantep, Nizip, Kilis ve Birecik gibi yerler, Osmanlı döneminde, 19. yüzyıldan itibaren sabun üretim merkezleri olmakla birlikte, Cumhuriyet’in ilk yılları ve sonrasında da aynı konumunu geliştirerek devam ettirmiştir. Osmanlı Devleti’nin sabun imalatında ne gibi maddelerin kullanılması gerekli olduğu yönünde gösterdiği titizliği ve sabun sanayisine verdiği öneme, pek çok vesikada rastlamak mümkündür.

Çalışma kapsamındaki bölgelerde bulunan sabunhaneler, endüstriyel bir amaca yönelik inşa edildiğinden, bu binalarda işlevsellik daima ön planda olmuştur. Fakat yapıların mimari biçimlenişinde ortaya çıkan bölgesel farklılıklar ve benzerlikler dikkati çekmektedir. Bu bağlamda, söz konusu çalışmada, Endüstri Mirası içinde değerlendirilen sabunhanelerin, kentlerin ekonomik ve ticari hayatına sağladığı katkılarla birlikte, buldukları coğrafyanın mimarisine paralel şekillenmeleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sabun, Sabunhane, Sabun Sanayi, Sabun Üretim Bölgeleri.

ABSTRACT

Soap Factories in Turkey

Çiftyürek, Müge

Doctoral Thesis

The Department of Art History

Art History Programme

Adviser of Thesis: Prof. Dr. Kasım İnce

June 2021, IV + 832 pages

The fact that one of the main raw materials of soap, which is the oldest cleaning element, is olive oil, has been a factor in the construction of soap factories in certain centers and regions where olive trees are grown. Places such as Ayvalık, Burhaniye, Edremit, Havran in the Marmara, İzmir in the Aegean, Kahramanmaraş in the Eastern Mediterranean, Antakya, Kilis, Gaziantep, Nizip and Birecik in the Southeastern Anatolia where these structures were identified, as production centers since nineteenth century. The same centers continued to develop in the same location in the early years of the Republic and beyond. It is possible to come across in many documents the meticulousness of the Ottoman Empire regarding which substances should be used in soap production and the importance it attaches the soap industry.

Since the soap factories in the areas covered by the study were built for an industrial purpose, functionality has always been at the forefront in these buildings. However, the regional differences and similarities that appear in the architectural formation of the buildings attract attention. In this context, in this study, the contributions of soap factories, which are considered as Industrial Heritage, to the economic and commercial life of cities, as well as their formation parallel to the architecture of the geography they are located in are discussed.

Keywords: Soap, Soap Factory, Soap Industry, Soap Production Regions.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	iii
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
ÇİZİM LİSTESİ.....	x
FOTOĞRAF LİSTESİ	xv
KISALTMALAR.....	xlix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SABUN

1.1. Sabunun Tanımı, Sabun Kelimesinin Kökeni ve Sabunun Tarihsel Serüveni	7
1.1.1. Sabunun Tanımı.....	7
1.1.2. Sabun Kelimesinin Kökeni	7
1.1.3. Sabunun Tarihsel Serüveni	9
1.2. Sabun Üretimi.....	33
1.2.1. Geleneksel Sergi Tipi Sabun Üretimi	33
1.2.2. Kontinü/Makine Tipi Sabun Üretimi	38
1.3. Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Sabun Sanayisi ve Ticareti	38
1.3.1. Osmanlı Dönemi Sabun Sanayisi ve Ticareti	38
1.3.2. Cumhuriyet Dönemi Sabun Sanayisi ve Ticareti.....	51
1.4. Dünya ve Türkiye’de Sabunhane Mimarisi.....	53

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE SABUNHANELER

2.1. Marmara Bölgesi’ndeki Sabunhaneler	68
2.1.1. Balıkesir/Ayvalık Hüsnü Rıfki Kazaz Sabunhanesi (Orchis Otel).....	68
2.1.2. Balıkesir/Ayvalık Ali Aday Sabunhanesi	72
2.1.3. Balıkesir/Ayvalık Erman Sabunhanesi	75
2.1.4. Balıkesir/Ayvalık Sabuncugil Sabunhanesi (Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği Eğitim Evi).....	78
2.1.5. Balıkesir/Burhaniye Yağcı Sabunhanesi	81
2.1.6. Balıkesir/Ayvalık Fazıl Doğan Sabunhanesi (Kırlangıç Sabunhanesi)	86
2.1.7. Balıkesir/Ayvalık Fevzi Paşa Mahallesi Sabunhanesi.....	90
2.1.8. Balıkesir/Ayvalık Cömertler Sabunhanesi.....	94
2.1.9. Balıkesir/Ayvalık Ertemler Sabunhanesi.....	98
2.1.10. Balıkesir/Havran Eminzade Sabunhanesi	105
2.1.11. Balıkesir/Burhaniye Hüsnü Tolun Sabunhanesi	109
2.1.12. Balıkesir/Edremit Ali Rıza Karagözoğlu Sabunhanesi.....	115
2.1.13. Balıkesir/Burhaniye Hüsnü Pazarbaşı Sabunhanesi	118

2.1.14. Balıkesir/Ayvalık GümüŖlü Eminzade Sabunhanesi	122
2.1.15. Balıkesir/Burhaniye Pelitköy Halil İbrahim Selçuk Sabunhanesi	127
2.1.16. �anakkale/Ayvacic K�c�kkuyu Burnaz Sabunhanesi (Adatepe Zeytinyağı Müzesi)	131
2.1.17. Marmara Bölgesi'nde Kaynaklarda Tespit Edilen Diğer Sabunhaneler....	134
2.2. Ege Bölgesi'ndeki Sabunhaneler.....	135
2.2.1. İzmir/Konak Hamdi Dalan Sabunhanesi	135
2.2.2. İzmir Konak Sabunhanesi	139
2.2.3. İzmir/Urla Sabunhanesi	142
2.2.4. Ege Bölgesi'nde Kaynaklarda Tespit Edilen Diğer Sabunhaneler	144
2.3. Akdeniz Bölgesi'ndeki Sabunhaneler	145
2.3.1. Hatay/Antakya Haytoğlu Sabunhanesi (Defne Han)	145
2.3.2. Hatay/Antakya Aselcioğlu Sabunhanesi.....	152
2.3.3. Hatay/Antakya Hasan �kten Sabunhanesi	159
2.3.4. Hatay/Antakya Ŗehođlu Sabunhanesi (Savon Otel)	163
2.3.5. Hatay/Antakya Selahattin �kten Sabunhanesi (Verdaa Ticaret).....	167
2.3.6. Hatay/Antakya Kuseyri Sabunhanesi	172
2.3.7. Hatay/Antakya Müftüoğlu Sabunhanesi.....	177
2.3.8. Akdeniz Bölgesi'nde Kaynaklarda Tespit Edilen Diğer Sabunhaneler.....	180
2.4. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki Sabunhaneler	180
2.4.1. Gaziantep Kürkü Sabunhanesi (P�rsefa Hanı).....	180
2.4.2. Gaziantep Elbeyli Hanı Sabunhanesi (Zeytin Han).....	186
2.4.3. Ŗanlıurfa/Birecik Mıstıkoğlu (Tekinler) Sabunhanesi.....	192
2.4.4. Gaziantep/Nizip Sayınlar Sabunhanesi.....	196
2.4.5. Kilis Muharrem Bey Sabunhanesi	202
2.4.6. Gaziantep/Nizip Fındıklar (Fincancıoğlu) Sabunhanesi.....	208
2.4.7. Gaziantep/Nizip Okanlar Sabunhanesi	212
2.4.8. Gaziantep/Nizip �zkaya Sabunhanesi.....	215
2.4.9. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Kaynaklarda Tespit Edilen Diğer Sabunhaneler.....	217
2.5. DeđiŖik İŖlevli Yapılardan Sabunhaneye �evrilenler.....	218
2.5.1. Kilis Kalaycılar Sabunhanesi.....	218
2.5.2. KahramanmaraŖ Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi	223
2.5.3. Balıkesir/Ayvalık Sezai Ömer Madra Sabunhanesi.....	231
2.5.4. Ŗanlıurfa/Birecik Akçakanat Sabunhanesi.....	238
2.5.5. Balıkesir/Ayvalık KarŖınlar Sabunhanesi.....	241

 C NC  BÖLÜM

KARŖILAŖTIRMA VE DEğerLENDİRME

3.1. Sabunhanelerin YerleŖim Yeri İçindeki Konumları	247
3.2. Sabunhanelerin Plân �zellikleri.....	249
3.3. Sabunhanelerin Mekânsal �zellikleri.....	252
3.4. Sabunhanelerde Bulunan Yapı Elemanları.....	256
3.5. Sabunhanelerin Cephe �zellikleri.....	264
3.6. Sabunhanelerde Yapı Malzemesi ve Teknik �zellikler	273
3.7. Sabunhanelerde Süsleme	276

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SONUÇ	279
KAYNAKÇA	282
SÖZLÜK	320
EKLER	322
ÇİZİMLER	329
ÖZ GEÇMİŞ	393
FOTOĞRAFLAR (CİLT 2)	394

ÇİZİM LİSTESİ

Çizim 1: Marsilya'da Bir Sabunhane Plânı (M. D. Monceau, age, P. III).....	330
Çizim 2: Ateş Sistemi ile Çalışan Sabun Kazanının Boyuna ve Enine Kesiti (M. D. Monceau, age, Fig. 2-4)	330
Çizim 3: Ateş Sistemi İle Çalışan Kazan Örneği (P. Wiltner-C. Calmels, age, 1914, s. 47)	331
Çizim 4: Ateş Sistemi İle Çalışan Kazan Örneği (E. Moride, age, 1895, s. 149)	331
Çizim 5: Alkali Çözeltilerin Hazırlandığı Bugadieres veya Barquieux (M. D. Monceau, age, Fig. 1)	332
Çizim 6: Marsilya'da Bir Sabun Fabrikası Plânı (L. Figuier, age, s. 416).....	332
Çizim 7: Buharlı Sabun Kazanı (L. Figuier, age, s. 421, 424).....	333
Çizim 8: Tek Buhar Makinesi İle Çalışan Sabun Kazanları (L. Figuier, age, s. 421, 424)	333
Çizim 9: Buharlı Sabun Kazanı Örneği (E. Moride, age, 1895, s. 150)	333
Çizim 10: Marsilya Baron Sabun Fabrikası Enine ve Boyuna Kesiti (E. Moride, age, 1895, s. 79).....	334
Çizim 11: Barquieux (E. Moride, age, 1895, s. 86)	334
Çizim 12: Halep Zenabili Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (T. Grandin, agm, P. XA) ...	335
Çizim 13: Halep Zenabili Sabunhanesi Birinci Kat Plânı (T. Grandin, agm, P. XB)...	335
Çizim 14: Halep Zenabili Mar'Aslı Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (T. Grandin, agm, P. XIA)	336
Çizim 15: Halep Zenabili Mar'Aslı Sabunhanesi Birinci Kat Plânı (T. Grandin, agm, P. XIB)	336
Çizim 16: Halep Sabuni Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (T. Grandin, agm, P. XIIA)...	337
Çizim 17: Halep Sabuni Sabunhanesi Birinci Kat Plânı (T. Grandin, agm, P. XIIB) ..	337
Çizim 18: Halep Sabuni Sabunhanesi Kesiti (T. Grandin, agm, P. XIII A)	338
Çizim 19: Kroki Çizimiyle Bir Sabun Fabrikası (DH. UMVM), No: 101/41).....	338
Çizim 20: Ayvalık Hüsnu Rıfkı Kazaz Sabunhanesi Restorasyon Öncesi Zemin Kat Plânı (Ayvalık Belediyesi Arşivinden İşlenerek)	339
Çizim 21: Ayvalık Hüsnu Rıfkı Kazaz Sabunhanesi Restorasyon Öncesi Birinci Kat Plânı (Ayvalık Belediyesi Arşivinden İşlenerek)	339
Çizim 22: Ayvalık Ali Aday Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (M. Çiftyürek).....	340
Çizim 23: Ayvalık Ali Aday Sabunhanesi Birinci Kat Plânı (M. Çiftyürek)	340
Çizim 24: Ayvalık Erman Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (Ayvalık Belediyesi Arşivinden İşlenerek).....	340
Çizim 25: Ayvalık Erman Sabunhanesi Birinci Kat Plânı (Ayvalık Belediyesi Arşivinden İşlenerek).....	341
Çizim 26: Ayvalık Erman Sabunhanesi Asma Kat Plânı (Ayvalık Belediyesi Arşivinden İşlenerek)	341
Çizim 27: Ayvalık Sabuncugil Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (http://cyddayvalikiktisadiisletme.com/ayvalik-cydd-konukevi/ İşlenerek)	341
Çizim 28: Ayvalık Sabuncugil Sabunhanesi Birinci Kat Plânı (http://cyddayvalikiktisadiisletme.com/ayvalik-cydd-konukevi/ İşlenerek)	342
Çizim 29: Burhaniye Yağcı Sabunhanesi Vaziyet Plânındaki Yeri (M. Çiftyürek)	342
Çizim 30: Burhaniye Yağcı Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (R. Lim, YLT'den İşlenerek)	343

Çizim 31: Burhaniye Yağcı Sabunhanesi Birinci Kat Plânı (M. Çiftyürek).....	343
Çizim 32: Ayvalık Fazıl Doğan Sabunhanesi Vaziyet Plânındaki Yeri (M.Çiftyürek)	344
Çizim 33: Ayvalık Fazıl Doğan Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (Bursa KVKBKM Arşivinden İşlenerek).....	344
Çizim 34: Ayvalık Fazıl Doğan Sabunhanesi Birinci Kat Plânı (Bursa KVKBKM Arşivinden İşlenerek).....	344
Çizim 35: Ayvalık Fazıl Doğan Sabunhanesi Asma Kat Plânı (Bursa KVKBKM Arşivinden İşlenerek).....	345
Çizim 36: Ayvalık Fazıl Doğan Sabunhanesi Ocak ve Sabun Kazanından Kesit (Ayvalık Belediyesi İşlenerek).....	345
Çizim 37: Ayvalık Fevzi Paşa Mahallesi Sabunhanesi Zemin ve Birinci Kat Plânları (Bursa KVKBKM Arşivinden İşlenerek)	346
Çizim 38: Ayvalık Fevzi Paşa Mahallesi'ndeki Sabunhanenin Ocak ve Kazan Kesiti (Bursa KVKBKM Arşivinden İşlenerek)	346
Çizim 39: Ayvalık Cömertler Sabunhanesi Zemin Kat Rölöve Plânı, 1976 (Ayvalık Belediyesi Arşivinden İşlenerek).....	347
Çizim 40: Ayvalık Cömertler Sabunhanesi Birinci Kat Rölöve Plânı, 1976 (Ayvalık Belediyesi Arşivinden İşlenerek).....	347
Çizim 41: Ayvalık Cömertler Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (M. Çiftyürek).....	348
Çizim 42: Ayvalık Cömertler Sabunhanesi Birinci Kat Plânı (M. Çiftyürek).....	348
Çizim 43: Ayvalık Ertemler Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (Ayvalık Belediyesi Arşivinden İşlenerek).....	349
Çizim 44: Ayvalık Ertemler Sabunhanesi Birinci Kat Plânı (Ayvalık Belediyesi Arşivinden İşlenerek).....	349
Çizim 45: Havran Eminzade Sabunhanesi Vaziyet Plânındaki Yeri (M. Çiftyürek)....	350
Çizim 46: Havran Eminzade Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (M. Çiftyürek).....	350
Çizim 47: Havran Eminzade Sabunhanesi Birinci Kat Plânı (M. Çiftyürek)	350
Çizim 48: Burhaniye Hüsnu Tolun Sabunhanesi Vaziyet Plânındaki Yeri (M. Çiftyürek)	351
Çizim 49: Burhaniye Hüsnu Tolun Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (D. Akın, YLT'den İşlenerek)	351
Çizim 50: Burhaniye Hüsnu Tolun Sabunhanesi Birinci Kat Plânı (D. Akın, YLT'den İşlenerek)	352
Çizim 51: Burhaniye Hüsnu Tolun Sabunhanesi Ocak ve Kazan Kesiti (D. Akın, YLT'den İşlenerek).....	352
Çizim 52: Edremit Ali Rıza Karagözoğlu Sabunhanesi Vaziyet Plânındaki Yeri (M. Çiftyürek).....	353
Çizim 53: Edremit Ali Rıza Karagözoğlu Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (M. Çiftyürek)	353
Çizim 54: Edremit Ali Rıza Karagözoğlu Sabunhanesi Birinci Kat Plânı (M. Çiftyürek)	354
Çizim 55: Burhaniye Hüsnu Pazarbaşı Sabunhanesi Restorasyon Öncesi Zemin Kat Plânı (Ayvalık Belediyesi Arşivinden İşlenerek)	354
Çizim 56: Burhaniye Hüsnu Pazarbaşı Sabunhanesi Restorasyon Sonrası Zemin Kat Plânı (Ayvalık Belediyesi Arşivinden İşlenerek)	355
Çizim 57: Burhaniye Hüsnu Pazarbaşı Sabunhanesi Restorasyon Öncesi Birinci Kat Plânı (Ayvalık Belediyesi Arşivinden İşlenerek)	355

Çizim 58: Burhaniye Hüsnu Pazarbaşı Sabunhanesi Restorasyon Sonrası Birinci Kat Plânı (Ayvalık Belediyesi Arşivinden İşlenerek)	356
Çizim 59: Ayvalık Gümüşlü Eminzade Sabunhanesi Vaziyet Plânındaki Yeri (M. Çiftyürek).....	356
Çizim 60: Ayvalık Gümüşlü Eminzade Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (M. Çiftyürek)	356
Çizim 61: Burhaniye Pelitköy Halil İbrahim Selçuk Sabunhanesi Vaziyet Plânındaki Yeri (M. Çiftyürek).....	357
Çizim 62: Burhaniye Pelitköy Halil İbrahim Selçuk Sabunhanesi Zemin ve Birinci Kat Plânı (M. Çiftyürek).....	357
Çizim 63: Ayvacık Küçükkuyu Burnaz Sabunhanesi Vaziyet Plânındaki Yeri (M. Çiftyürek).....	358
Çizim 64: Ayvacık Küçükkuyu Burnaz Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (M. Çiftyürek)	358
Çizim 65: Ayvacık Küçükkuyu Burnaz Sabunhanesi Birinci Kat Plânı (M. Çiftyürek)	359
Çizim 66: Konak Hamdi Dalan Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (Konak Belediyesi Arşivinden İşlenerek).....	359
Çizim 67: Konak Hamdi Dalan Sabunhanesi Birinci Kat Plânı (Konak Belediyesi Arşivinden İşlenerek).....	360
Çizim 68: Konak Sabunhanesi Birinci Kat Plânı (M. Çiftyürek)	360
Çizim 69: Urla Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (M. Çiftyürek).....	361
Çizim 70: Urla Sabunhanesi Birinci Kat Plânı (M. Çiftyürek).....	361
Çizim 71: Antakya Haytoğlu Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (Hatay KVKBKM Arşivinden İşlenerek).....	362
Çizim 72: Antakya Sabunhanelerindeki Taş Sabun Kazanı ve Kostik Havuzu (Samda) Plânı (TSOTBB, age, s. 11)	362
Çizim 73: Antakya Sabunhanelerindeki Taş Sabun Kazanı Kesiti (TSOTBB, age, s. 9)	363
Çizim 74: Antakya Haytoğlu Sabunhanesi Ocaklık Plânı (Hatay KVKBKM Arşivinden İşlenerek)	363
Çizim 75: Antakya Haytoğlu Sabunhanesi Birinci Kat Plânı (Hatay KVKBKM Arşivinden İşlenerek).....	364
Çizim 76: Antakya Aselcioğlu Sabunhanesi Zemin ve Birinci Kat Plânı (Hatay KVKBKM Arşivinden İşlenerek).....	364
Çizim 77: Antakya Aselcioğlu Sabunhanesi Ocaklık, Kazan, Kostik Havuzu ve Baca Kesiti (Hatay KVKBKM Arşivinden İşlenerek)	365
Çizim 78: Antakya Hasan Ökten Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (Hatay KVKBKM Arşivinden İşlenerek).....	365
Çizim 79: Antakya Hasan Ökten Sabunhanesi Ocaklık Plânı (Hatay KVKBKM Arşivinden İşlenerek).....	366
Çizim 80: Antakya Hasan Ökten Sabunhanesi Ocak, Sabun Kazanı ve Baca Kesiti (Hatay KVKBKM Arşivinden İşlenerek).....	366
Çizim 81: Antakya Hasan Ökten Sabunhanesi Birinci Kat Plânı (Hatay KVKBKM Arşivinden İşlenerek).....	367
Çizim 82: Antakya Şehoğlu Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (Hatay KVKBKM Arşivinden İşlenerek).....	367

Çizim 83: Antakya Şehoğlu Sabunhanesi Birinci Kat Plânı (Hatay KVKBKM Arşivinden İşlenerek).....	368
Çizim 84: Antakya Selahattin Ökten Sabunhanesi 1934 Tarihli Plânı (A. Asa Eger, agm, s. 114).....	368
Çizim 85: Antakya Selahattin Ökten Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (M. Çiftyürek) ...	369
Çizim 86: Antakya Selahattin Ökten Sabunhanesi Ocaklık Plânı (M. Çiftyürek).....	369
Çizim 87: Antakya Selahattin Ökten Sabunhanesi Birinci Kat Plânı (F. R. Polat, YLT'den İşlenerek).....	370
Çizim 88: Antakya Kuseyri Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (Mim. Deniz Emir).....	370
Çizim 89: Antakya Kuseyri Sabunhanesi Ocaklık Plânı (Mim. Deniz Emir).....	371
Çizim 90: Antakya Kuseyri Sabunhanesi Kazan, Ocak, Zeytinyağı Kuyusu ve Baca Kesiti (D. Camuz, YLT'den İşlenerek)	371
Çizim 91: Antakya Kuseyri Sabunhanesi Birinci Kat Plânı (Mim. Deniz Emir)	372
Çizim 92: Antakya Müftüoğlu Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (M.Çiftyürek)	372
Çizim 93: Antakya Müftüoğlu Sabunhanesi Birinci Kat Plânı (M.Çiftyürek)	373
Çizim 94: Gaziantep Kürkçü Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (Gaziantep KVKBKM Arşivinden İşlenerek).....	373
Çizim 95: Gaziantep Kürkçü Sabunhanesi Güney Bölüm Birinci Kat Plânı (Gaziantep KVKBKM Arşivinden İşlenerek).....	374
Çizim 96: Gaziantep Kürkçü Sabunhanesi Kuzey ve Doğu Bölümün Birinci Katı ile Güney Bölümün İkinci Kat Plânı (Gaziantep KVKBKM Arşivinden İşlenerek) .	374
Çizim 97: Gaziantep Elbeyli Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (N. Çam, age, s. 449)	375
Çizim 98: Gaziantep Elbeyli Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (Gaziantep KVKBKM Arşivinden İşlenerek).....	375
Çizim 99: Gaziantep Elbeyli Sabunhanesi Ocaklık Plânı (Gaziantep KVKBKM Arşivinden İşlenerek).....	376
Çizim 100: Gaziantep Elbeyli Sabunhanesi Birinci Kat Plânı (N. Çam, age, s. 450)....	376
Çizim 101: Gaziantep Elbeyli Sabunhanesi İkinci Kat Plânı (Gaziantep KVKBKM Arşivinden İşlenerek).....	377
Çizim 102: Birecik Mıstıkoğlu Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (M. Çiftyürek)	377
Çizim 103: Birecik Mıstıkoğlu Sabunhanesi Birinci Kat Plânı (M. Çiftyürek).....	378
Çizim 104: Nizip Sayınlar Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (Ö. Bozgeyik, YLT'den İşlenerek)	378
Çizim 105: Nizip Sayınlar Sabunhanesi Birinci Kat Plânı (Ö. Bozgeyik, YLT'den İşlenerek)	379
Çizim 106: Kilis Muharrem Bey Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (F.R.Polat, YLT'den İşlenerek)	379
Çizim 107: Kilis Muharrem Bey Sabunhanesi Zeytinyağı Kuyuları Kesiti (F.R.Polat, YLT'den İşlenerek).....	380
Çizim 108: Kilis Muharrem Bey Sabunhanesi Birinci Kat Plânı (F.R.Polat, YLT'den İşlenerek)	380
Çizim 109: Nizip Fındıklar Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (H. Eker, YLT'den İşlenerek)	381
Çizim 110: Nizip Fındıklar Sabunhanesi Birinci Kat Plânı (H. Eker, YLT'den İşlenerek)	381
Çizim 111: Nizip Okanlar Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (M. Çiftyürek).....	382
Çizim 112: Nizip Okanlar Sabunhanesi Birinci Kat Plânı (M. Çiftyürek)	382

Çizim 113: Nizip Özkaya Sabunhanesi Krokisi (Gaziantep KVKBKM Arşivinden İşlenerek)	383
Çizim 114: Kilis Kalaycılar Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (Gaziantep KVKBKM Arşivinden İşlenerek).....	383
Çizim 115: Kilis Kalaycılar Sabunhanesi Ocaklık Plânı ve Kesiti (Gaziantep KVKBKM Arşivinden İşlenerek).....	384
Çizim 116: Kilis Kalaycılar Sabunhanesi Zeytinyağı Kuyuları Kesiti (Gaziantep KVKBKM Arşivi)	384
Çizim 117: Kilis Kalaycılar Sabunhanesi Birinci Kat Plânı (Gaziantep KVKBKM Arşivinden İşlenerek).....	385
Çizim 118: Kahramanmaraş Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (Gaziantep KVKBKM Arşivinden İşlenerek).....	385
Çizim 119: Kahramanmaraş Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi Birinci Kat Plânı (Gaziantep KVKBKM Arşivinden İşlenerek)	386
Çizim 120: Kahramanmaraş Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi Ocaklık Plânı (Gaziantep KVKBKM Arşivinden İşlenerek).....	386
Çizim 121: Kahramanmaraş Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi İkinci Kat Plânı (Gaziantep KVKBKM Arşivinden İşlenerek).....	387
Çizim 122: Ayvalık Sezai Ömer Madra Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (Bursa KVKBKM Arşivinden İşlenerek).....	387
Çizim 123: Ayvalık Sezai Ömer Madra Sabunhanesi Birinci Kat Plânı (Bursa KVKBKM Arşivinden İşlenerek).....	388
Çizim 124: Ayvalık Sezai Ömer Madra Sabunhanesi İkinci Kat Plânı (Bursa KVKBKM Arşivinden İşlenerek).....	388
Çizim 125: Ayvalık Sezai Ömer Madra Sabunhanesi Üçüncü Kat Plânı (Bursa KVKBKM Arşivinden İşlenerek).....	389
Çizim 126: Birecik Akçakanat Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (A. Durukan vd., age, s. 127).....	389
Çizim 127: Birecik Akçakanat Sabunhanesi Kesiti (A. Durukan vd., age, s. 129).....	390
Çizim 128: Birecik Akçakanat Sabunhanesi Birinci Kat Plânı (A. Durukan vd., age, s. 128).....	390
Çizim 129: Ayvalık Karşınlar Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (M. Çiftyürek).....	391
Çizim 130: Ayvalık Karşınlar Sabunhanesi Asma Kât Plânı (M. Çiftyürek).....	391
Çizim 131: Ayvalık Karşınlar Sabunhanesi Birinci Kât Plânı (M. Çiftyürek)	392

FOTOĞRAF LİSTESİ

Fotoğraf 1: Salsola Kali Bitkileri (K. L. Konkol-S. C. Rasmussen, agm, s. 250)	395
Fotoğraf 2: Salsola Kali Bitkileri (E. Ashtor-G. Cevidalli, agm, s. 476-477)	395
Fotoğraf 3: Marsilya Sabunları (S. Öztürk-G. Sarıyıldız, agm, s. 45)	396
Fotoğraf 4: Marsilya Sabunları (S. Öztürk-G. Sarıyıldız, agm, s. 50; P. Boulanger, agm, s. 5).....	396
Fotoğraf 5: Sunlight Sabunları (G. Ö. Ocakoğlu-M. Koraltürk, age, s. 33)	396
Fotoğraf 6: Pears Şeffaf Sabun (S. Öztürk-G. Sarıyıldız, agm, s. 43)	397
Fotoğraf 7: Halep Sabunu (Ayvacık Adatepe Zeytinyağı Müzesi).....	397
Fotoğraf 8: Nablus Sabunları (A. Cohen, age, s. 83; https://www.flickr.com/ (Erişim Tarihi:27.04.2020)	398
Fotoğraf 9: Osmanlı Dönemi Sabun Örnekleri (Ayvacık Adatepe Zeytinyağı Müzesi)	398
Fotoğraf 10: Osmanlı Dönemi Çift Damgalı Ayvalık Sabunu (Kerem Sabuncugil Arşivi).....	399
Fotoğraf 11: Osmanlı Dönemi Çift Damgalı Sabun (S. Öztürk-G. Sarıyıldız, agm, s.47)	399
Fotoğraf 12: Cumhuriyet Dönemi Ay Yıldız Motifli Sabun Örnekleri (Ayvacık Adatepe Zeytinyağı Müzesi; S. Öztürk-G. Sarıyıldız, agm, s. 54)	399
Fotoğraf 13: Cumhuriyet Dönemi Sabun Örnekleri (Ayvacık Adatepe Zeytinyağı Müzesi; Mustafa Sabuncugil Arşivi)	400
Fotoğraf 14: Zeytinyağı İmalathanesi/Mengene (Antakya Aselcioğlu Sabunhanesi) ..	400
Fotoğraf 15: Zeytinyağı İmalathanesi /Adasa (S. Bebekoğlu-M. Tektuna, age, s. 286)	401
Fotoğraf 16: Zeytinyağı Küpleri (Havran Eminzade Yağhanesi)	401
Fotoğraf 17: Zeytinyağı Küpleri (Ayvacık Adatepe Zeytinyağı Müzesi).....	402
Fotoğraf 18: Zeytinyağı Kuyuları (Antakya Selahattin Ökten Sabunhanesi)	402
Fotoğraf 19: Zeytinyağı Kuyuları (Kilis Kalaycılar Sabunhanesi)	403
Fotoğraf 20: Kostik Havuzları/Samda (Antakya Aselcioğlu Sabunhanesi).....	403
Fotoğraf 21: Ateşleme Sistemi ile Çalışan Taş Kazan ile Ocaklık (Antakya Aselcioğlu ve Kuseyri Sabunhanesi)	404
Fotoğraf 22: Ateş Sistemi İle Çalışan Konik Metal Kazanlar (Ayvacık Burnaz Sabunhanesi Kazanı).....	404
Fotoğraf 23: Konik Metal Kazan (M. Onat, age, s. 135).....	404
Fotoğraf 24: Buhar Makinesi, 1924 (Edremit Sabitoğulları Zeytinyağı Fabrikası).....	405
Fotoğraf 25: Buharlı Sabun Kazanı (TSOTBB, age, s. 47)	405
Fotoğraf 26: Sabunlaşma İşlemi (Nizip Doktoroğlu Yağ ve Sabun Sanayi Tic. Ltd. Şti.)	405
Fotoğraf 27: Uzun Saplı Kova/Savata (Antakya Hasan Ökten ve Ayvalık Karşınlar Sabunhanesi).....	406
Fotoğraf 28: Sabun Hamurunu Taşımak İçin Ahşap ve Metal Kovalar (Ayvalık Karşınlar ve Antakya Hasan Ökten Sabunhanesi).....	406
Fotoğraf 29: Carızkal ve Tonoz Yüzeyindeki Kare Boşluk (Antakya Kuseyri ve Selahattin Ökten Sabunhanesi)	407
Fotoğraf 30: Borato/Plato (Nizip Sayınlar Sabunhanesi)	407

Fotoğraf 31: Kazandan Savata ile Alınan Sabun Hamurunun Boratoya Dökülmesi (Ayvalık Karşınlar Sabunhanesi).....	408
Fotoğraf 32: Birinci Katlardaki Sabun Kalıpları (Edremit Ali Rıza Karagözoğlu Sabunhanesi).....	408
Fotoğraf 33: Sabun Kalıbına Dökülen Soda (Ayvalık Karşınlar Sabunhanesi).....	409
Fotoğraf 34: Sürgü veya Sıyrığ ile Sabun Hamurunun Düzeltilmesi İşlemi (Nizip Doktoroğlu Yağ ve Sabun Sanayi Tic. Ltd. Şti.).....	409
Fotoğraf 35: Sürgü veya Sıyrığ ile Sabun Hamurunun Düzeltilmesi İşlemi (Ayvalık Karşınlar Sabunhanesi).....	410
Fotoğraf 36: Patpat Denilen Aletle Sabun Yüzeyinin Düzeltilmesi (Nizip Doktoroğlu Yağ ve Sabun Sanayi Tic. Ltd. Şti.).....	410
Fotoğraf 37: Patpat Denilen Aletle Sabun Yüzeyinin Düzeltilmesi (Ayvalık Karşınlar Sabunhanesi).....	411
Fotoğraf 38: Raspa veya Perdah (Ayvalık Karşınlar Sabunhanesi).....	411
Fotoğraf 39: Raspa veya Perdah İle Sabun Yüzeyinin Traşlanması (Ayvalık Karşınlar Sabunhanesi).....	412
Fotoğraf 40: Pergel (Ayvalık Karşınlar Sabunhanesi).....	412
Fotoğraf 41: Pergel Atma İşlemi (Ayvalık Karşınlar Sabunhanesi).....	413
Fotoğraf 42: Çırpılama İşlemi (Ayvalık Karşınlar Sabunhanesi).....	413
Fotoğraf 43: Sabunu Kesme İşlemi (Ayvalık Karşınlar Sabunhanesi).....	414
Fotoğraf 44: Beş Dişli Sabun Bıçağı (Antakya Hasan Ökten Sabunhanesi).....	414
Fotoğraf 45: Sabun Kesme İşlemi (Nizip Doktoroğlu Yağ ve Sabun Sanayi Tic. Ltd. Şti.).....	415
Fotoğraf 46: Damgalama İşlemi (Ayvalık Karşınlar Sabunhanesi).....	415
Fotoğraf 47: Damgalama İşlemi (Nizip Doktoroğlu Yağ ve Sabun Sanayi Tic. Ltd. Şti.).....	416
Fotoğraf 48: Çeşitli Sabun Damgaları (Ayvacık Adatepe Zeytinyağı Müzesi ve Kerem Sabuncugil Arşivi).....	416
Fotoğraf 49: Sabun Kalıplarının Kurutulması (Nizip Doktoroğlu Yağ ve Sabun Sanayi Tic. Ltd. Şti.).....	417
Fotoğraf 50: Tenanir, Kubbe, Salaba veya Sabun Kafesi (Nizip Doktoroğlu Yağ ve Sabun Sanayi Tic. Ltd. Şti.).....	417
Fotoğraf 51: Fullonica (M. Flohr, age, s. 23).....	418
Fotoğraf 52: Fullonica (K. Beneke-G. Lagaly, agm, s. 68).....	418
Fotoğraf 53: Marsilya'da Bir Sabunhanenin Gravürü (M. D. Monceau, age, P. IV) ...	419
Fotoğraf 54: Arnavon Sabun Fabrikası Gravürü (J. Turgan, age, s. 104).....	419
Fotoğraf 55: Alkali Çözeltilerin Hazırlandığı Barquieux Gravürü (J. Turgan, age, s. 88).....	420
Fotoğraf 56: Sabunu Dökme İşlemi Gravürü (J. Turgan, age, s. 116).....	420
Fotoğraf 57: Sabun Kesme İşlemi Gravürü (J. Turgan, age, s. 113).....	421
Fotoğraf 58: Marsilya'da Bir Sabun Fabrikasında Kazanların Gravürü (L. Figuiet, age, s. 425).....	421
Fotoğraf 59: Alkali Çözeltilerin Hazırlandığı Barquieux Gravürü (L. Figuiet, age, s. 417).....	422
Fotoğraf 60: Sabunun Dökülüp Kesilmesi (L. Figuiet, age, s. 432).....	422
Fotoğraf 61: Marius Fabre Sabun Fabrikası (https://www.marius-fabre.com/fr/ Erişim Tarihi:27.04.2020).....	423

Fotoğraf 62: Sabun Kazanı (https://www.marius-fabre.com/fr/ Erişim Tarihi:27.04.2020)	423
Fotoğraf 63: Sabunun Döküldüğü ve Kurutulduğu Mekân (https://www.marius-fabre.com/fr/ Erişim Tarihi:27.04.2020).....	424
Fotoğraf 64: Sabunu Kazanın Ağız Kısımına Yerleştirilen Ahşap Kanal (M. Amador-M. Bouchenino-L. Hausrat, age, s. 66; https://www.marius-fabre.com/fr/ Erişim Tarihi:27.04.2020)	424
Fotoğraf 65: Mekanik Sabun Kesici ve Damga (M. Amador-M. Bouchenino-L. Hausrat, age, s. 47, 49)	425
Fotoğraf 66: Christopher Thomas Sabun Fabrikası (https://www.gardinerhaskins.co.uk/blog/the-history-of-broad-plain-and-the-soap-factory Erişim Tarihi:27.04.2020)	425
Fotoğraf 67: Londra Sigorta Plânında John Knight and Co. Sabun Fabrikası (J. Clifford, agm, s. 13).....	426
Fotoğraf 68: John Knight and Co. Sabun Fabrikası Sabun Kazanları Gravürü (J. Clifford, agm, s. 11).....	426
Fotoğraf 69: Port Sunlight Gravürü (E. Hubbard-M. Shippobottom, age, s. 15).....	427
Fotoğraf 70: J. S. Kirk & Co. Sabun fabrikası (The Chicago Times Company, age, s. 134)	427
Fotoğraf 71: Lübnan Saida Sidon Sabun Müzesi Sabun Kazanı ve Kostik Havuzu/Samda (http://archnet.org/media_contents/38765 Erişim Tarihi:27.04.2020)	428
Fotoğraf 72: Halep Al-Joubaili Sabunhanesi (https://www.flickr.com/photos/stijnnieuwendijk/4676212737/in/photostream/ Erişim Tarihi:27.04.2020).....	428
Fotoğraf 73: Halep Al-Joubaili Sabunhanesi (https://www.flickr.com/photos/stijnnieuwendijk/4676843296/ Erişim Tarihi:27.04.2020)	429
Fotoğraf 74: Halep Zenabili Sabunhanesi (Ahmet Özpay-H. İbrahim Yakar, age, s. 670)	429
Fotoğraf 75: Halep Al-Joubaili Sabunhanesi (https://www.flickr.com/photos/stijnnieuwendijk/4676847544/in/photostream/ Erişim Tarihi:27.04.2020).....	430
Fotoğraf 76: Nablus Tuğan Sabunhanesi (http://islamicart.museumwnf.org/database_item.php?id=monument;ISL;pa;Mon01;16;en&pageD=N Erişim Tarihi:27.04.2020).....	430
Fotoğraf 77: Nablus Tuğan Sabunhanesi (http://islamicart.museumwnf.org/database_item.php?id=monument;ISL;pa;Mon01;16;en&pageD=N Erişim Tarihi:27.04.2020).....	431
Fotoğraf 78: Nablus Tuğan Sabunhanesi Kazanı (http://islamicart.museumwnf.org/database_item.php?id=monument;ISL;pa;Mon01;16;en&pageD=N Erişim Tarihi:27.04.2020).....	431
Fotoğraf 79: Nablus'ta Bir Sabunhane (https://www.palestinephotoproject.org/Gallery-Folder/Commercial/i-qbrNk83/ Erişim Tarihi:27.04.2020)	432
Fotoğraf 80: Nablus'ta Bir Sabunhane (https://www.palestinephotoproject.org/Gallery-Folder/Commercial/i-bcqxgZH Erişim Tarihi:27.04.2020).....	432

Fotoğraf 81: Ayvalık Hüsnu Rıfkı Kazaz Sabunhanesi Restorasyon Öncesi Güney Cephe (Ayvalık Belediyesi Arşivi).....	433
Fotoğraf 82: Ayvalık Hüsnu Rıfkı Kazaz Sabunhanesi Restorasyon Öncesi Güney ve Batı Cephe (Ayvalık Belediyesi Arşivi).....	433
Fotoğraf 83: Ayvalık Hüsnu Rıfkı Kazaz Sabunhanesi Restorasyon Öncesi Doğu Cephe (Ayvalık Belediyesi Arşivi).....	434
Fotoğraf 84: Ayvalık Hüsnu Rıfkı Kazaz Sabunhanesi Restorasyon Öncesi Doğu Cephe (Ayvalık Belediyesi Arşivi).....	434
Fotoğraf 85: Ayvalık Hüsnu Rıfkı Kazaz Sabunhanesi Restorasyon Sonrası Kuzey Cephe (M. Çiftyürek).....	435
Fotoğraf 86: Ayvalık Hüsnu Rıfkı Kazaz Sabunhanesi Restorasyon Sonrası Batı Cephe (M. Çiftyürek).....	435
Fotoğraf 87: Ayvalık Hüsnu Rıfkı Kazaz Sabunhanesi Restorasyon Sonrası Kapı ve Pencereleler (M. Çiftyürek).....	436
Fotoğraf 88: Ayvalık Ali Aday Sabunhanesi Güneydoğu ve Kuzeydoğu Cephe (M. Çiftyürek).....	436
Fotoğraf 89: Ayvalık Ali Aday Sabunhanesi Zemin Katı (B. Akın, agt, s. 105).....	437
Fotoğraf 90: Ayvalık Ali Aday Sabunhanesi Birinci Katı ve Zeminindeki Sabun Kalıpları (B. Akın, agt, s. 107).....	437
Fotoğraf 91: Ayvalık Ali Aday Sabunhanesi Güneydoğu Cephedeki Kapılar (M. Çiftyürek).....	438
Fotoğraf 92: Ayvalık Ali Aday Sabunhanesi Kuzeybatı ve Güneybatı Cephe (M. Çiftyürek).....	438
Fotoğraf 93: Ayvalık Erman Sabunhanesi Batı ve Kuzey Cephe (M.Çiftyürek).....	439
Fotoğraf 94: Ayvalık Erman Sabunhanesi, Tarihsiz (R. Efe-A. Soykan-İ. Cürebal-S. Sönmez, age, s. 57.).....	439
Fotoğraf 95: Ayvalık Erman Sabunhanesi Onarımdan Önce Zemin Kattaki Sabun Kazanı Ocağı, 1991 (Ayvalık Belediyesi Arşivi).....	440
Fotoğraf 96: Ayvalık Erman Sabunhanesi Birinci Katı, Tarihsiz (R. Efe-A. Soykan-İ. Cürebal-S. Sönmez, age, s. 57.).....	440
Fotoğraf 97: Ayvalık Erman Sabunhanesi Onarımdan Önce Birinci Kattaki Sabun Kalıpları (Ayvalık Belediyesi Arşivi).....	441
Fotoğraf 98: Ayvalık Erman Sabunhanesi Batı ve Güney Cephe (M.Çiftyürek).....	441
Fotoğraf 99: Ayvalık Erman Sabunhanesi Tuğla Bacası (M.Çiftyürek).....	442
Fotoğraf 100: Ayvalık Erman Sabunhanesi Doğu Cephe (M.Çiftyürek).....	442
Fotoğraf 101: Ayvalık Erman Sabunhanesi Doğu Cephedeki Pencereleler (M.Çiftyürek).....	443
Fotoğraf 102: Ayvalık Sabuncugil Sabunhanesi Batı ve Doğu Cephe (M. Çiftyürek).....	443
Fotoğraf 103: Ayvalık Sabuncugil Sabunhanesi Restorasyon Öncesi Ahşap Merdiveni (http://cyddayvalikiktisadiisletme.com/ayvalik-cydd-konukevi/ Erişim Tarihi:05.01.2021).....	444
Fotoğraf 104: Ayvalık Sabuncugil Sabunhanesi Birinci Kattaki Sabun Kasalarından Yapılan Bölme Duvar (M.Çiftyürek).....	444
Fotoğraf 105: Ayvalık Sabuncugil Sabunhanesi Birinci Kattaki Sabun Kalıp İzleri (M.Çiftyürek).....	445
Fotoğraf 106: Ayvalık Sabuncugil Sabunhanesi Kuzey Cephe (M. Çiftyürek).....	445

Fotoğraf 107: Ayvalık Sabuncugil Sabunhanesi Restorasyon Öncesi Zemin Katın Döşemesi (http://cyddayvalikiktisadiisletme.com/ayvalik-cydd-konukevi/ Erişim Tarihi:05.01.2021)	446
Fotoğraf 108: Burhaniye Yağcı Sabunhanesi ve Yağhanesi Kuzey Cephe, 2005 (Balıkesir KVKBKM Arşivi).....	446
Fotoğraf 109: Burhaniye Yağcı Sabunhanesi Birinci Katın Kuzey ve Doğu Duvarı (M.Çiftyürek).....	447
Fotoğraf 110: Burhaniye Yağcı Sabunhanesi Birinci Katın Güney ve Batı Duvarı (M.Çiftyürek).....	447
Fotoğraf 111: Burhaniye Yağcı Sabunhanesi ve Yağhanesi Kuzey Cephe (M.Çiftyürek)	448
Fotoğraf 112: Burhaniye Yağcı Sabunhanesi Kuzey Cephe, 1990 (Balıkesir KVKBKM Arşivi).....	448
Fotoğraf 113: Burhaniye Yağcı Sabunhanesi Kuzey Cephe (M.Çiftyürek)	449
Fotoğraf 114: Burhaniye Yağcı Sabunhanesi Kuzey Cephedeki Kapı Konsolu (M.Çiftyürek).....	449
Fotoğraf 115: Burhaniye Yağcı Sabunhanesi Kuzey Cephedeki Pencereleler (M.Çiftyürek).....	450
Fotoğraf 116: Burhaniye Yağcı Sabunhanesi Kuzey Cephe (M.Çiftyürek)	450
Fotoğraf 117: Burhaniye Yağcı Sabunhanesi Güney ve Batı Cephe (M.Çiftyürek).....	451
Fotoğraf 118: Burhaniye Yağcı Sabunhanesi Batı Cephe (M.Çiftyürek)	451
Fotoğraf 119: Ayvalık Fazıl Doğan Sabunhanesi Kuzeybatı Cephe (M. Çiftyürek)....	452
Fotoğraf 120: Ayvalık Fazıl Doğan Sabunhanesi Güneydoğu Cephe (M. Çiftyürek)..	452
Fotoğraf 121: Ayvalık Fazıl Doğan Sabunhanesi Zemin Kattaki Büyük Mekân (M. Çiftyürek).....	453
Fotoğraf 122: Ayvalık Fazıl Doğan Sabunhanesi Zemin Kattaki Küçük Mekân (M. Çiftyürek).....	453
Fotoğraf 123: Ayvalık Fazıl Doğan Sabunhanesi, 1943 (Cihat Teker Arşivi)	454
Fotoğraf 124: Ayvalık Fazıl Doğan Sabunhanesi, 1960 (Cihat Teker Arşivi)	454
Fotoğraf 125: Ayvalık Fazıl Doğan Sabunhanesi Birinci Katı (M. Çiftyürek).....	455
Fotoğraf 126: Ayvalık Fazıl Doğan Sabunhanesi Sabun Kazanlarının Döşemedeki Yeri (M. Çiftyürek).....	455
Fotoğraf 127: Ayvalık Fazıl Doğan Sabunhanesi Birinci Kattaki Sabun Kalıbı İzleri (M. Çiftyürek).....	456
Fotoğraf 128: Ayvalık Fazıl Doğan Sabunhanesi Pencereleleri (M. Çiftyürek).....	456
Fotoğraf 129: Ayvalık Fazıl Doğan Sabunhanesi Güneybatı Cephe (M. Çiftyürek)....	457
Fotoğraf 130: Ayvalık Fazıl Doğan Sabunhanesi Kuzeydoğu Cephe (M. Çiftyürek)..	457
Fotoğraf 131: 1891 Tarihli Servet-i Fünun Dergisi'ndeki Ayvalık Resmi (Servet-i Fünun, 4/101, s. 361)	458
Fotoğraf 132: Ayvalık Fazıl Doğan Sabunhanesi, 20. Yüzyıl Başı (S. Kaptan-F. Ergelen-M. Soylu, age, s. 110)	458
Fotoğraf 133: Ayvalık Fazıl Doğan Sabunhanesi, 1922 (Cihat Teker Arşivi)	459
Fotoğraf 134: Ayvalık Fevzi Paşa Mahallesi Sabunhanesi Güneydoğu Cephe, 2007 (Bursa KVKBKM Arşivi).....	459
Fotoğraf 135: Ayvalık Fevzi Paşa Mahallesi Sabunhanesi'nin Güneydoğu Cephe (M.Çiftyürek).....	460

Fotoğraf 136: Ayvalık Fevzi Paşa Mahallesi Sabunhanesi Zemin Katı ve Sabun Kazanı Ocağı (Sağda), 2012 (Bursa KVKBKM Arşivi).....	460
Fotoğraf 137: Ayvalık Fevzi Paşa Mahallesi Sabunhanesi Kuzeybatı Cephe ve Müştemilat, 2012 (Bursa KVKBKM Arşivi)	461
Fotoğraf 138: Ayvalık Fevzi Paşa Mahallesi Sabunhanesi Birinci Kat Kuzeybatı Duvarı ve Sabun Kalıpları, 2007 (Bursa KVKBKM Arşivi).....	461
Fotoğraf 139: Ayvalık Fevzi Paşa Mahallesi Sabunhanesi Birinci Katı, 2012 (Bursa KVKBKM Arşivi)	462
Fotoğraf 140: Ayvalık Fevzi Paşa Mahallesi Sabunhanesi Güneydoğu Cephe, 2007 (Bursa KVKBKM Arşivi).....	462
Fotoğraf 141: Ayvalık Fevzi Paşa Mahallesi Sabunhanesi Güneydoğu ve Kuzeydoğu Cephe, 2012 (Bursa KVKBKM Arşivi)	463
Fotoğraf 142: Ayvalık Cömertler Sabunhanesi Kuzey Cephe (M. Çiftyürek)	463
Fotoğraf 143: Ayvalık Cömertler Sabunhanesi Batı Cephe (M. Çiftyürek)	464
Fotoğraf 144: Ayvalık Cömertler Sabunhanesi Birinci Kütlenin Zemin Katı (M. Çiftyürek).....	464
Fotoğraf 145: Ayvalık Cömertler Sabunhanesi Sabun Kazanlarının Döşemedeki Yerleri (M. Çiftyürek).....	465
Fotoğraf 146: Ayvalık Cömertler Sabunhanesi İkinci Kütlenin Zemin Katı (M. Çiftyürek).....	465
Fotoğraf 147: Ayvalık Cömertler Sabunhanesi Birinci Katı (M. Çiftyürek).....	466
Fotoğraf 148: Ayvalık Cömertler Sabunhanesi Birinci Kat Pencereleeri (M. Çiftyürek)	466
Fotoğraf 149: Ayvalık Ertemler Sabunhanesi Güneydoğu Cephe (M. Çiftyürek)	467
Fotoğraf 150: Ayvalık Ertemler Sabunhanesi Kuzeydoğu Cephe (M. Çiftyürek)	467
Fotoğraf 151: Ayvalık Ertemler Sabunhanesi Güneybatı Cephe ve Yağhane (M.Çiftyürek).....	468
Fotoğraf 152: Ayvalık Ertemler Yağhanesi (M.Çiftyürek)	468
Fotoğraf 153: Ayvalık Ertemler Yağhanesi (M.Çiftyürek)	469
Fotoğraf 154: Ayvalık Ertemler Sabunhanesi Pulima Odası (M.Çiftyürek).....	469
Fotoğraf 155: Ayvalık Ertemler Sabunhanesi Zeytin Deposu (M.Çiftyürek).....	470
Fotoğraf 156: Ayvalık Ertemler Sabunhanesi Kuzeydoğu Cephedeki İkiz Pencereleerden (M.Çiftyürek).....	470
Fotoğraf 157: Ayvalık Ertemler Sabunhanesi Makine Odası (Bursa KVKBKM Arşivi)	471
Fotoğraf 158: Ayvalık Ertemler Sabunhanesi Makine Odasının Depoya Bakan Kuzeybatı Cephesi (Bursa KVKBKM Arşivi)	471
Fotoğraf 159: Ayvalık Ertemler Sabunhanesi Zemin Kattaki Deponun Kuzeybatı Duvarı (Bursa KVKBKM Arşivi).....	472
Fotoğraf 160: Ayvalık Ertemler Sabunhanesi Sabun Kazanı Ocağı ve Tuğla Baca (M. Çiftyürek).....	472
Fotoğraf 161: Ayvalık Ertemler Sabunhanesi Güneybatı Cephe ve Tuğla Bacası (M.Çiftyürek).....	473
Fotoğraf 162: Ayvalık Ertemler Sabunhanesi Birinci Kattaki Sabun Kalıpları (M. Çiftyürek).....	473
Fotoğraf 163: Ayvalık Ertemler Sabunhanesi Birinci Katta Sabun Kazanının Yeri (M. Çiftyürek).....	474

Fotoğraf 164: Ayvalık Ertemler Sabunhanesi Güneybatı Cephe (M.Çiftyürek)	474
Fotoğraf 165: Ayvalık Ertemler Sabunhanesi Kuzeybatı Cephe (M.Çiftyürek).....	475
Fotoğraf 166: Ayvalık Ertemler Yağhanesi Zemin Katı (M. Çiftyürek)	475
Fotoğraf 167: Ayvalık Ertemler Yağhanesi Birinci Katı (M. Çiftyürek).....	476
Fotoğraf 168: Ayvalık Ertemler Yağ Deposunun Zemin Katı (M. Çiftyürek)	476
Fotoğraf 169: Ayvalık Ertemler Sabunhanesi ve Yağhanesi Çatıları (Bursa KVKBKM Arşivi)	477
Fotoğraf 170: Havran Eminzade Sabunhanesi Doğu ve Batı Kütlenin Güney Cephesi (M.Çiftyürek).....	477
Fotoğraf 171: Havran Eminzade Sabunhanesi Doğu ve Batı Kütlenin Kuzey Cephesi (M.Çiftyürek).....	478
Fotoğraf 172: Havran Eminzade Sabunhanesi Doğu Cephe ve Tuğla Bacalar (M.Çiftyürek).....	478
Fotoğraf 173: Havran Eminzade Sabunhanesi Batı Kütlenin Zemin Katı (M.Çiftyürek)	479
Fotoğraf 174: Havran Eminzade Sabunhanesi Batı Kütlenin Zemin Katındaki Tuğla Setler (M.Çiftyürek).....	479
Fotoğraf 175: Havran Eminzade Sabunhanesi Sabun Kalıpları, 1999 (Balıkesir KVKBKM Arşivi)	480
Fotoğraf 176: Havran Eminzade Sabunhanesi Doğu Kütlenin Birinci Katı (M. Çiftyürek).....	480
Fotoğraf 177: Havran Eminzade Sabunhanesi Doğu ve Batı Kütlenin Kuzey Cephesi (M.Çiftyürek).....	481
Fotoğraf 178: Havran Eminzade Sabunhanesi Doğu Kütlenin Kuzey Cephesindeki Pencerelerden (M.Çiftyürek)	481
Fotoğraf 179: Havran Eminzade Sabunhanesi Doğu Kütlenin Güney Cephesi (M.Çiftyürek).....	482
Fotoğraf 180: Havran Eminzade Yağhanesi (M. Çiftyürek).....	482
Fotoğraf 181: Havran Eminzade Yağhanesi (M. Çiftyürek).....	483
Fotoğraf 182: Havran Eminzade Yağhanesi'ndeki Buhar Makinesi (M. Çiftyürek)....	483
Fotoğraf 183: Burhaniye Hüsnü Tolun Sabunhanesi Kuzey ve Doğu Cephe, 1985 (Balıkesir KVKBKM Arşivi).....	484
Fotoğraf 184: Burhaniye Hüsnü Tolun Sabunhanesi Kuzey ve Batı Cephe, 1985 (Balıkesir KVKBKM Arşivi).....	484
Fotoğraf 185: Burhaniye Hüsnü Tolun Sabunhanesi Doğu Cephe ve Avlu Duvarı (M. Çiftyürek).....	485
Fotoğraf 186: Burhaniye Hüsnü Tolun Sabunhanesi Zemin Katın Güney ve Batı Duvarı, 2012 (Balıkesir KVKBKM Arşivi).....	485
Fotoğraf 187: Burhaniye Hüsnü Tolun Sabunhanesi Zemin Katın Kuzey ve Batı Duvarı (M. Çiftyürek).....	486
Fotoğraf 188: Burhaniye Hüsnü Tolun Sabunhanesi Sabun Kazanı Ocağının Yeri (D. Akın, agt, s. 129).....	486
Fotoğraf 189: Burhaniye Hüsnü Tolun Sabunhanesi Ahşap Merdiveni (D. Akın, agt, s. 130)	487
Fotoğraf 190: Burhaniye Hüsnü Tolun Sabunhanesi Birinci Katın Tavanındaki Sekizgen Delik (D. Akın, agt, s. 132).....	487

Fotoğraf 191: Burhaniye Hüsnu Tolun Sabunhanesi Birinci Kattaki Sabun Kalıpları (D. Akın, agt, s. 131).....	488
Fotoğraf 192: Burhaniye Hüsnu Tolun Sabunhanesi Birinci Katın Batı, Kuzey ve Güney Duvarı (M. Çiftyürek).....	488
Fotoğraf 193: Burhaniye Hüsnu Tolun Sabunhanesi Birinci Katın Doğu ve Kuzey Duvarı (M. Çiftyürek).....	489
Fotoğraf 194: Burhaniye Hüsnu Tolun Sabunhanesi Kuzey Cephe, 1937 (D. Akın, agt, s. 43).....	489
Fotoğraf 195: Burhaniye Hüsnu Tolun Sabunhanesi Kuzey Cephe (M. Çiftyürek).....	490
Fotoğraf 196: Burhaniye Hüsnu Tolun Sabunhanesi Penceresinden Detay (M. Çiftyürek).....	490
Fotoğraf 197: Burhaniye Hüsnu Tolun Sabunhanesi Doğu Cephe (M. Çiftyürek).....	491
Fotoğraf 198: Burhaniye Hüsnu Tolun Sabunhanesi Güney Cephe, 1985 (Balıkesir KVKBKM Arşivi).....	491
Fotoğraf 199: Burhaniye Hüsnu Tolun Sabunhanesi Güney Cephe, 2012 (Balıkesir KVKBKM Arşivi).....	492
Fotoğraf 200: Burhaniye Hüsnu Tolun Sabunhanesi Batı ve Güney Cephe (M. Çiftyürek).....	492
Fotoğraf 201: Burhaniye Hüsnu Tolun Sabunhanesi Kapısı (M. Çiftyürek).....	493
Fotoğraf 202: Burhaniye Hüsnu Tolun Sabunhanesi Batı Cephe, 2012 (Balıkesir KVKBKM Arşivi).....	493
Fotoğraf 203: Burhaniye Hüsnu Tolun Sabunhanesi Batı Cephe (M. Çiftyürek).....	494
Fotoğraf 204: Burhaniye Hüsnu Tolun Yağhanesi (M. Çiftyürek).....	494
Fotoğraf 205: Burhaniye Hüsnu Tolun Yağhanesi Kitabesi (M. Çiftyürek).....	495
Fotoğraf 206: Burhaniye Hüsnu Tolun Yağhanesi Kapı Üzerindeki Metal Plaka (M. Çiftyürek).....	495
Fotoğraf 207: Edremit Ali Rıza Karagözoğlu Sabunhanesi Batı Cephe (M. Çiftyürek).....	496
Fotoğraf 208: Edremit Ali Rıza Karagözoğlu Sabunhanesi Batı Cephe (M. Çiftyürek).....	496
Fotoğraf 209: Edremit Ali Rıza Karagözoğlu Sabunhanesi Zemin Kattaki Sabun Kazanı Ocağı (M. Çiftyürek).....	497
Fotoğraf 210: Edremit Ali Rıza Karagözoğlu Sabunhanesi Birinci Katın Kuzey, Doğu ve Batı Duvarı (M. Çiftyürek).....	497
Fotoğraf 211: Edremit Ali Rıza Karagözoğlu Sabunhanesi Birinci Katın Güney, Doğu ve Batı Duvarı ile Sabun Kazanı (M. Çiftyürek).....	498
Fotoğraf 212: Edremit Ali Rıza Karagözoğlu Sabunhanesi Birinci Kattaki Sabun Kalıpları (M. Çiftyürek).....	498
Fotoğraf 213: Edremit Ali Rıza Karagözoğlu Sabunhanesi, Tarihsiz (D. Akın, agt, s. 90).....	499
Fotoğraf 214: Edremit Ali Rıza Karagözoğlu Sabunhanesi Doğu Cephe (M. Çiftyürek).....	499
Fotoğraf 215: Edremit Ali Rıza Karagözoğlu Sabunhanesi Doğu Cephe (M. Çiftyürek).....	500
Fotoğraf 216: Edremit Ali Rıza Karagözoğlu Sabunhanesi Batı Cephe (M. Çiftyürek).....	500

Fotoğraf 217: “Kar” Markalı Jeton (https://www.sosyalbilimler.org/unutulmus-firmalar-ve-jetonlari-vi/ Erişim Tarihi:04.08.2020).....	501
Fotoğraf 218: Burhaniye Hüsnü Pazarbaşı Sabunhanesi Avluya Bakan Kuzey ve Doğu Cephe, 2005 (Burhaniye Belediyesi Arşivi).....	501
Fotoğraf 219: Burhaniye Hüsnü Pazarbaşı Sabunhanesi Avluya Bakan Kuzey ve Doğu Cephe (M.Çiftyürek).....	502
Fotoğraf 220: Burhaniye Hüsnü Pazarbaşı Sabunhanesi Zemin Kattaki Yağhane, 2005 (Burhaniye Belediyesi Arşivi)	502
Fotoğraf 221: Burhaniye Hüsnü Pazarbaşı Sabunhanesi Restorasyon Sonrası Zemin Kattaki Yağhane (M.Çiftyürek).....	503
Fotoğraf 222: Burhaniye Hüsnü Pazarbaşı Sabunhanesi Sabun Kazanı Ocağı (M.Çiftyürek).....	503
Fotoğraf 223: Burhaniye Hüsnü Pazarbaşı Sabunhanesi Sabun Kazanı (M.Çiftyürek).....	504
Fotoğraf 224: Burhaniye Hüsnü Pazarbaşı Sabunhanesi Buhar Makinesi Odası, 2005 (Burhaniye Belediyesi Arşivi)	504
Fotoğraf 225: Burhaniye Hüsnü Pazarbaşı Sabunhanesi Buhar Makinesi (M.Çiftyürek)	505
Fotoğraf 226: Burhaniye Hüsnü Pazarbaşı Sabunhanesi Birinci Katın Duvarlarındaki Amblem, Yazılar ve Motif (M.Çiftyürek)	505
Fotoğraf 227: Burhaniye Hüsnü Pazarbaşı Sabunhanesi Birinci Katın Duvarındaki Yazı (M.Çiftyürek).....	506
Fotoğraf 228: Burhaniye Hüsnü Pazarbaşı Sabunhanesi Birinci Kattaki Sabun Kalıpları (Burhaniye Belediyesi Arşivi)	506
Fotoğraf 229: Burhaniye Hüsnü Pazarbaşı Sabunhanesi Restorasyon Sonrası Birinci Katı (M.Çiftyürek).....	507
Fotoğraf 230: Burhaniye Hüsnü Pazarbaşı Sabunhanesi Restorasyon Sonrası Kaldırılan Sabun Kalıplarının İzleri (M.Çiftyürek)	507
Fotoğraf 231: Burhaniye Hüsnü Pazarbaşı Sabunhanesi Güney ve Doğu Cephe (M.Çiftyürek).....	508
Fotoğraf 232: Burhaniye Hüsnü Pazarbaşı Sabunhanesi Güney ve Batı Cephe (M.Çiftyürek).....	508
Fotoğraf 233: Ayvalık Gümüşlü Eminzade Fabrikası Yapı Topluluğu, 1950 (Yakup İçten Arşivi)	509
Fotoğraf 234: Ayvalık Gümüşlü Eminzade Fabrikası Yapı Topluluğu, 1950 (Yakup İçten Arşivi)	509
Fotoğraf 235: Ayvalık Gümüşlü Eminzade Fabrikası Yapı Topluluğu (M. Çiftyürek).....	510
Fotoğraf 236: Ayvalık Gümüşlü Eminzade Fabrikası Yapı Topluluğu (M. Çiftyürek).....	510
Fotoğraf 237: Ayvalık Gümüşlü Eminzade Sabunhanesi Güney ve Batı Cephe, 1944 (Yakup İçten Arşivi)	511
Fotoğraf 238: Ayvalık Gümüşlü Eminzade Sabunhanesi Kuzey ve Doğu Cephe, 1955 (Yakup İçten Arşivi)	511
Fotoğraf 239: Ayvalık Gümüşlü Eminzade Sabunhanesi Doğu Cephe, 1950 (Yakup İçten Arşivi)	512
Fotoğraf 240: Ayvalık Gümüşlü Eminzade Sabunhanesi Güney ve Doğu Cephe, 1950 (Yakup İçten Arşivi)	512
Fotoğraf 241: Ayvalık Gümüşlü Eminzade Sabunhanesi Doğu Cephe, 1950 (Yakup İçten Arşivi)	513

Fotoğraf 242: Ayvalık Gümüşlü Eminzade Sabunhanesi Avluya Bakan Batı Cephe, 1950 (Yakup İçten Arşivi)	513
Fotoğraf 243: Ayvalık Gümüşlü Eminzade Sabunhanesi Kuzey ve Doğu Cephe (M. Çiftyürek).....	514
Fotoğraf 244: Ayvalık Gümüşlü Eminzade Sabunhanesi Pulima Odası (M. Çiftyürek)	514
Fotoğraf 245: Ayvalık Gümüşlü Eminzade Sabunhanesi Pulima Odası (M. Çiftyürek)	515
Fotoğraf 246: Ayvalık Gümüşlü Eminzade Sabunhanesi Zemin Kat Mekânları (M. Çiftyürek).....	515
Fotoğraf 247: Ayvalık Gümüşlü Eminzade Sabunhanesi Zemin Kat Kuzey Uçtaki Mekân (M. Çiftyürek).....	516
Fotoğraf 248: Ayvalık Gümüşlü Eminzade Sabunhanesi Avluya Bakan Batı Cephe (M. Çiftyürek).....	516
Fotoğraf 249: Ayvalık Gümüşlü Eminzade Sabunhanesi Avluya Bakan Batı Cephe (M. Çiftyürek).....	517
Fotoğraf 250: Ayvalık Gümüşlü Eminzade Sabunhanesi Sabun Kalıpları, 1950 (Yakup İçten Arşivi)	517
Fotoğraf 251: Ayvalık Gümüşlü Eminzade Sabunhanesi (R. Efe-A. Soykan-İ. Cürebal-S. Sönmez, age, s.29).....	518
Fotoğraf 252: Ayvalık Gümüşlü Eminzade Fabrikası Büyük Silindirik Baca Üzerindeki Mermer Kitabe (R. Efe-A. Soykan-İ. Cürebal-S. Sönmez, age, s. 153).....	518
Fotoğraf 253: Ayvalık Gümüşlü Eminzade Sabunhanesi Doğu Cephe (M. Çiftyürek).....	519
Fotoğraf 254: Ayvalık Gümüşlü Nicolaidis et Cokkings Fabrikası (http://gumuslu.com.tr/index.php?islem=paket/sayfaP/sayfa_detay.php&anasayfa_id=10 Erişim Tarihi:10.05.2020)	519
Fotoğraf 255: Burhaniye Pelitköy Halil İbrahim Selçuk Sabunhanesi, 1952 (Halil İbrahim Selçuk Arşivi).....	520
Fotoğraf 256: Burhaniye Pelitköy Halil İbrahim Selçuk Sabunhanesi Kare Kaideli Silindirik Bacadan Görünüş (M. Çiftyürek)	520
Fotoğraf 257: Burhaniye Pelitköy Halil İbrahim Selçuk Sabunhanesi Batı Cephe (M. Çiftyürek).....	521
Fotoğraf 258: Burhaniye Pelitköy Halil İbrahim Selçuk Sabunhanesi Birinci Kat Birinci Kısımdaki Sabun Kalıpları (M. Çiftyürek).....	521
Fotoğraf 259: Burhaniye Pelitköy Halil İbrahim Selçuk Sabunhanesi Birinci Kat İkinci Kısımdaki Sabun Kalıpları (M. Çiftyürek).....	522
Fotoğraf 260: Burhaniye Pelitköy Halil İbrahim Selçuk Sabunhanesi Birinci Kat İkinci Kısımın Doğu Duvarı (M. Çiftyürek)	522
Fotoğraf 261: Burhaniye Pelitköy Halil İbrahim Selçuk Sabunhanesi Birinci Kat Birinci Kısımın Güney Duvarı ve Baca (M. Çiftyürek).....	523
Fotoğraf 262: Burhaniye Pelitköy Halil İbrahim Selçuk Sabunhanesi Güneybatı Kenara Eklenen Yapının Birinci Katı (M. Çiftyürek).....	523
Fotoğraf 263: Burhaniye Pelitköy Halil İbrahim Selçuk Sabunhanesi Kuzey ve Batı Cephe (M. Çiftyürek).....	524
Fotoğraf 264: Burhaniye Pelitköy Halil İbrahim Selçuk Sabunhanesi Doğu Cephe (M. Çiftyürek).....	524

Fotoğraf 265: Burhaniye Pelitköy Halil İbrahim Selçuk Sabunhanesi Doğu ve Güney Cephe (M. Çiftyürek).....	525
Fotoğraf 266: Burhaniye Pelitköy Halil İbrahim Selçuk Sabunhanesi Güney Cephe (M. Çiftyürek).....	525
Fotoğraf 267: Ayvacık Küçükkuyu Burnaz Sabunhanesi Kuzey Cephe ve Avlusu (M. Çiftyürek).....	526
Fotoğraf 268: Ayvacık Küçükkuyu Burnaz Sabunhanesi Zemin Katı (M. Çiftyürek).....	526
Fotoğraf 269: Ayvacık Küçükkuyu Burnaz Sabunhanesi Zemin Kattaki Sabun Kazanı Ocağı (M. Çiftyürek).....	527
Fotoğraf 270: Ayvacık Küçükkuyu Burnaz Sabunhanesi Birinci Katta Sabun Kazanı (M. Çiftyürek).....	527
Fotoğraf 271: Ayvacık Küçükkuyu Burnaz Sabunhanesi Birinci Katı (M. Çiftyürek).....	528
Fotoğraf 272: Ayvacık Küçükkuyu Burnaz Sabunhanesi Birinci Katı (M. Çiftyürek).....	528
Fotoğraf 273: Ayvacık Küçükkuyu Burnaz Sabunhanesi Kuzey Cephe (M. Çiftyürek).....	529
Fotoğraf 274: Ayvacık Küçükkuyu Burnaz Sabunhanesi Güney Cephe (M. Çiftyürek).....	529
Fotoğraf 275: Ayvacık Küçükkuyu Burnaz Sabunhanesi Güney ve Doğu Cephe (M. Çiftyürek).....	530
Fotoğraf 276: Konak Hamdi Dalan Sabunhanesi Kuzey ve Batı Cephe (M. Çiftyürek).....	530
Fotoğraf 277: Konak Hamdi Dalan Sabunhanesi Sabun Kazanının Döşemedeki Yeri, 2015 (Konak Belediyesi Arşivi).....	531
Fotoğraf 278: Konak Hamdi Dalan Sabunhanesi Sabun Kazanlarının Döşemedeki Yeri, 2015 (Konak Belediyesi Arşivi).....	531
Fotoğraf 279: Konak Hamdi Dalan Sabunhanesi Zemin Katın Güney, Doğu ve Batı Duvarı ve Zemindeki Kanallar, 2015 (Konak Belediyesi Arşivi).....	532
Fotoğraf 280: Konak Hamdi Dalan Sabunhanesi Yağ Deposu, 2015 (Konak Belediyesi Arşivi).....	532
Fotoğraf 281: Konak Hamdi Dalan Sabunhanesi Yağ Deposu, 2015 (Konak Belediyesi Arşivi).....	533
Fotoğraf 282: Konak Hamdi Dalan Sabunhanesi Sabun Sevkiyat Birimi, 2015 (Konak Belediyesi Arşivi).....	533
Fotoğraf 283: Konak Hamdi Dalan Sabunhanesi Sabun Sevkiyat Birimi, 2015 (Konak Belediyesi Arşivi).....	534
Fotoğraf 284: Konak Hamdi Dalan Sabunhanesi Birinci Katın Kuzey Duvarı, 2015 (Konak Belediyesi Arşivi).....	534
Fotoğraf 285: Konak Hamdi Dalan Sabunhanesi Birinci Kat Pencereleeri, 2015 (Konak Belediyesi Arşivi).....	535
Fotoğraf 286: Konak Hamdi Dalan Sabunhanesi Birinci Katın Doğu Duvarı, 2015 (Konak Belediyesi Arşivi).....	535
Fotoğraf 287: Konak Hamdi Dalan Sabunhanesi Sabun Sevkiyat Biriminin Batı Cephesi, 2005 (Konak Belediyesi Arşivi).....	536
Fotoğraf 288: Konak Hamdi Dalan Sabunhanesi Kuzey ve Batı Cephe, 2009 (Konak Belediyesi Arşivi).....	536
Fotoğraf 289: Konak Hamdi Dalan Sabunhanesi Kuzey Cephe, 2009 (Konak Belediyesi Arşivi).....	537

Fotoğraf 290: Konak Hamdi Dalan Sabunhanesi Sabun Sevkiyat Birimi Kuzey Cephe, 2009 (Konak Belediyesi Arşivi)	537
Fotoğraf 291: Konak Hamdi Dalan Sabunhanesi Sabun Sevkiyat Birimi Kuzey Cephedeki Pencereleler, 2009 (Konak Belediyesi Arşivi)	538
Fotoğraf 292: Konak Hamdi Dalan Sabunhanesi Batı Cephe, 2010 (Konak Belediyesi Arşivi)	538
Fotoğraf 293: Konak Hamdi Dalan Sabunhanesi Batı Cephe, 2010 (Konak Belediyesi Arşivi)	539
Fotoğraf 294: C. Edward Goad Tarafından Hazırlanan 1905 Tarihli İzmir Sigorta Planı (https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/93735 Erişim Tarihi:05.06.2020)	539
Fotoğraf 295: Konak Sabunhanesi Kuzey Cephe (M. Çiftyürek).....	540
Fotoğraf 296: Konak Sabunhanesi Birinci Katın Kuzey ve Doğu Duvarı (M. Çiftyürek)	540
Fotoğraf 297: Konak Sabunhanesi Birinci Katın Batı Duvarı (M. Çiftyürek).....	541
Fotoğraf 298: Konak Sabunhanesi Kuzey Cephe (M. Çiftyürek).....	541
Fotoğraf 299: Konak Sabunhanesi Kuzey Cephedeki Kapı (M. Çiftyürek)	542
Fotoğraf 300: Konak Sabunhanesi Kuzey Cephe (M. Çiftyürek).....	542
Fotoğraf 301: Konak Sabunhanesi Doğu Cephe (M. Çiftyürek)	543
Fotoğraf 302: Lamec Saad Tarafından Hazırlanan 1876 Tarihli Harita (https://izmirkutuphanesi.blogspot.com/2019/06/izmir-sehir-plan-plan-de-smyrneleve-et.html Erişim Tarihi:01.10.2020)	543
Fotoğraf 303: Urla Sabunhanesi Avluya Bakan Güney ve Batı Cephe (İzmir 1 No'lu KVKBKM Arşivi)	544
Fotoğraf 304: Urla Sabunhanesi Kuzey Kütlenin Zemin Katı (İzmir 1 No'lu KVKBKM Arşivi)	544
Fotoğraf 305: Urla Sabunhanesi Zemin Kattaki Sabun Kazanı Ocakları (İzmir 1 No'lu KVKBKM Arşivi)	545
Fotoğraf 306: Urla Sabunhanesi Birinci Katın Zeminindeki Sabun Kalıpları (https://www.zingat.com /Erişim Tarihi:02.10.2020).....	545
Fotoğraf 307: Urla Sabunhanesi Birinci Kat (İzmir 1 No'lu KVKBKM Arşivi)	546
Fotoğraf 308: Urla Sabunhanesi Birinci Katta Sabun Kazanları (https://www.zingat.com /Erişim Tarihi:02.10.2020).....	546
Fotoğraf 309: Urla Sabunhanesi Kuzey ve Batı Cephe (M. Çiftyürek).....	547
Fotoğraf 310: Urla Sabunhanesi Kuzey Cephe (M. Çiftyürek)	547
Fotoğraf 311: Urla Sabunhanesi Doğu Cephe (M. Çiftyürek).....	548
Fotoğraf 312: 1924 Tarihli Taş Baskı Gravürde Urla ve İskele (A. Sedef Tunçağ, age, s. 29; İzmir Urla - İskele - İZMİR (wowturkey.com) (Erişim Tarihi: 07.01.2021) ..	548
Fotoğraf 313: Antakya Haytoğlu Sabunhanesi Avluya Bakan Güneybatı ve Kuzeybatı Cephe (M. Çiftyürek).....	549
Fotoğraf 314: Antakya Haytoğlu Sabunhanesi Kuzeydoğu Cephedeki Kapı, 1969 (Hatay KVKBKM Arşivi)	549
Fotoğraf 315: Antakya Haytoğlu Sabunhanesi Zeytinyağı Kuyuları (M. Çiftyürek) ...	550
Fotoğraf 316: Antakya Haytoğlu Sabunhanesi İdari Odanın Avlu Geçidine Bakan Cephesi, 1969 (Hatay KVKBKM Arşivi)	550
Fotoğraf 317: Antakya Haytoğlu Sabunhanesi Avluya Bakan Kuzeydoğu Cephe ve Ahşap Perdeler, 2003 (Hatay KVKBKM Arşivi).....	551

Fotoğraf 318: Antakya Haytoğlu Sabunhanesi Avluya Bakan Güneybatı ve Kuzeybatı Cephe, 2003 (Hatay KVKBKM Arşivi)	551
Fotoğraf 319: Antakya Haytoğlu Sabunhanesi Avluya Bakan Kuzeydoğu ve Kuzeybatı Cephe (M. Çiftyürek).....	552
Fotoğraf 320: Antakya Haytoğlu Sabunhanesi Tonoğlu Bölümler (M. Çiftyürek)	552
Fotoğraf 321: Antakya Haytoğlu Sabunhanesi Kuzeybatı Tonoğlu Bölümdeki Baca, 1969 (Hatay KVKBKM Arşivi)	553
Fotoğraf 322: Antakya Haytoğlu Sabunhanesi Kuzeybatı Tonoğlu Bölümdeki Baca, 2003 (Hatay KVKBKM Arşivi)	553
Fotoğraf 323: Antakya Haytoğlu Sabunhanesi Kuzeybatı Çapraz Tonoğlu Bölümdeki Kare Boşluk, 1969 (Hatay KVKBKM Arşivi)	554
Fotoğraf 324: Antakya Haytoğlu Sabunhanesi Kuzeybatı Çapraz Tonoğlu Bölümdeki Kare Boşluk (M. Çiftyürek).....	554
Fotoğraf 325: Antakya Haytoğlu Sabunhanesi Avluya Bakan Kuzeybatı Cephe, 2003 (Hatay KVKBKM Arşivi)	555
Fotoğraf 326: Antakya Haytoğlu Sabunhanesi Ocaklık Merdiveni, 2003 (Hatay KVKBKM Arşivi)	555
Fotoğraf 327: Antakya Haytoğlu Sabunhanesi Avluya Bakan Güneydoğu Cephe, 2003 (Hatay KVKBKM Arşivi)	556
Fotoğraf 328: Antakya Haytoğlu Sabunhanesi Avluya Bakan Güneybatı Cephe (M. Çiftyürek).....	556
Fotoğraf 329: Antakya Haytoğlu Sabunhanesi Avlunun Güneydoğusundaki Merdiven, 1969 (Hatay KVKBKM Arşivi)	557
Fotoğraf 330: Antakya Haytoğlu Sabunhanesi Avluya Bakan Kuzeydoğu ve Güneydoğu Cephe (M. Çiftyürek).....	557
Fotoğraf 331: Antakya Haytoğlu Sabunhanesi Birinci Kattaki Sabun Kurutma Alanı, 2003 (Hatay KVKBKM Arşivi)	558
Fotoğraf 332: Antakya Haytoğlu Sabunhanesi Birinci Katı (M. Çiftyürek).....	558
Fotoğraf 333: Antakya Haytoğlu Sabunhanesi Birinci Katı (M. Çiftyürek).....	559
Fotoğraf 334: Antakya Haytoğlu Sabunhanesi Kuzeydoğu Cephe, 1969 (Hatay KVKBKM Arşivi)	559
Fotoğraf 335: Antakya Haytoğlu Sabunhanesi Kuzeybatı Cephe (M. Çiftyürek)	560
Fotoğraf 336: Antakya Haytoğlu Sabunhanesi Kuzeybatı Cephe (M. Çiftyürek)	560
Fotoğraf 337: Antakya Haytoğlu Sabunhanesi Güneybatı Cephe, 1969 (Hatay KVKBKM Arşivi)	561
Fotoğraf 338: Antakya Haytoğlu Sabunhanesi Kitabesi (Hatay Arkeoloji Müzesi).....	561
Fotoğraf 339: Antakya Haytoğlu Sabunhanesi 1929 Fransız Kadastro Paftası No: 1262 (Hatay KVKBKM Arşivi)	562
Fotoğraf 340: Antakya Hava Fotoğrafında Haytoğlu Sabunhanesi, 1934 (J. Weulersse, agm, Pl. V)	562
Fotoğraf 341: Antakya Aselcioğlu Sabunhanesi Avluya Bakan Kuzey, Doğu ve Batı Cephe (M. Çiftyürek).....	563
Fotoğraf 342: Antakya Aselcioğlu Sabunhanesi Avluya Bakan Doğu Cephe (M. Çiftyürek).....	563
Fotoğraf 343: Antakya Aselcioğlu Sabunhanesi Zeytinyağı İmalathanesi/Mengene (M. Çiftyürek).....	564
Fotoğraf 344: Antakya Aselcioğlu Sabunhanesi Ahır (M. Çiftyürek).....	564

Fotoğraf 345: Antakya Aselcioğlu Sabunhanesi Kuzey Bölümdeki Sabun Üretim Alanı (M. Çiftyürek).....	565
Fotoğraf 346: Antakya Aselcioğlu Sabunhanesi Kuzeybatı Köşedeki Mekân (M. Çiftyürek).....	565
Fotoğraf 347: Antakya Aselcioğlu Sabunhanesi Zeytinyağı Kuyuları (M. Çiftyürek).	566
Fotoğraf 348: Antakya Aselcioğlu Sabunhanesi Sabun Kazanı (M. Çiftyürek).....	566
Fotoğraf 349: Antakya Aselcioğlu Sabunhanesi Sabun Kazanı ve Baca (M. Çiftyürek).....	567
Fotoğraf 350: Antakya Aselcioğlu Sabunhanesi Sabun Kazanı ve Kostik Havuzu/Samda (M. Çiftyürek).....	567
Fotoğraf 351: Antakya Aselcioğlu Sabunhanesi Avlunun Kuzeybatı Köşesi (M. Çiftyürek).....	568
Fotoğraf 352: Antakya Aselcioğlu Sabunhanesi Batı Bölümdeki Çapraz Tonozlulu Mekânlardan (M. Çiftyürek).....	568
Fotoğraf 353: Antakya Aselcioğlu Sabunhanesi Batı Bölümdeki Mekânların Çapraz Tonozu (M. Çiftyürek).....	569
Fotoğraf 354: Antakya Aselcioğlu Sabunhanesi Güney ve Doğu Bölüm, 1977 (İBB Atatürk Kıtılığı Arşivi, Yer Numarası: 03.01.1977).....	569
Fotoğraf 355: Antakya Aselcioğlu Sabunhanesi Güney Bölüm ile Avluya Bakan Cepheler, 1977 (İBB Atatürk Kıtılığı Arşivi, Yer Numarası: 03.01.1977).....	570
Fotoğraf 356: Antakya Aselcioğlu Sabunhanesi, 1977 (İBB Atatürk Kıtılığı Arşivi).....	570
Fotoğraf 357: Antakya Aselcioğlu Sabunhanesi Avluya Bakan Güney Cephe (M. Çiftyürek).....	571
Fotoğraf 358: Antakya Aselcioğlu Sabunhanesi Birinci Katı (M. Çiftyürek).....	571
Fotoğraf 359: Antakya Aselcioğlu Sabunhanesi Birinci Kattaki Sabun Kalıpları (M. Çiftyürek).....	572
Fotoğraf 360: Antakya Aselcioğlu Sabunhanesi, 1986 (Hatay Arkeoloji Müzesi Arşivi).....	572
Fotoğraf 361: Antakya Aselcioğlu Sabunhanesi Doğu Cephe (M. Çiftyürek).....	573
Fotoğraf 362: Antakya Aselcioğlu Sabunhanesi Doğu Cephe ve Ahşap Perdeler, 2011 (Hatay KVKBKM Arşivi).....	573
Fotoğraf 363: Antakya Aselcioğlu Sabunhanesi Güney Cephe, 1986 (Hatay Arkeoloji Müzesi Arşivi).....	574
Fotoğraf 364: Antakya Aselcioğlu Sabunhanesi Avluya Bakan Kuzey Cephe (M. Çiftyürek).....	574
Fotoğraf 365: Antakya Aselcioğlu Sabunhanesi Avluya Bakan Doğu Cephe, 1996 (Hatay KVKBKM Arşivi).....	575
Fotoğraf 366: Antakya Aselcioğlu Sabunhanesi Avluya Bakan Batı Cephe (M. Çiftyürek).....	575
Fotoğraf 367: Antakya Aselcioğlu Sabunhanesi 1929 Fransız Kadastro Paftası No: 939, (Hatay KVKBKM Arşivi).....	576
Fotoğraf 368: Antakya Hava Fotoğrafında Aselcioğlu Sabunhanesi, 1932 (http://vrc.princeton.edu/researchphotographs/s/antioch Erişim Tarihi:13.10.2020).....	576
Fotoğraf 369: Antakya Aselcioğlu Sabunhanesi Doğu Cephe (Sağda) ve Şehoğlu Sabunhanesi (Solda), 1934 (S. Redford, age, s. 138-139;	

http://vrc.princeton.edu/researchphotographs/s/antioch Erişim Tarihi:13.10.2020)	577
Fotoğraf 370: Antakya Aselci Sabunhanesi Kuzey Cephe (Solda), 1934 (http://vrc.princeton.edu/researchphotographs/s/antioch Erişim Tarihi:13.10.2020)	577
Fotoğraf 371: Antakya Hava Fotoğrafında Aselcioğlu Sabunhanesi, 1934 (J. Weulersse, agm, Pl. V)	578
Fotoğraf 372: Antakya Hasan Ökten Sabunhanesi (Solda) ve Antakya Aselcioğlu Sabunhanesi (Sağda), 1986 (Hatay Arkeoloji Müzesi Arşivi)	578
Fotoğraf 373: Antakya Hasan Ökten Sabunhanesi Avluya Bakan Kuzey Cephe (M. Çiftyürek)	579
Fotoğraf 374: Antakya Hasan Ökten Sabunhanesi Avluya Bakan Güney Cephe (M. Çiftyürek)	579
Fotoğraf 375: Antakya Hasan Ökten Sabunhanesi 1929 Fransız Kadaastro Paftası No: 938, (Hatay KVKBKM Arşivi)	580
Fotoğraf 376: Antakya Hava Fotoğrafında Hasan Ökten Sabunhanesi, 1932 (http://vrc.princeton.edu/researchphotographs/s/antioch Erişim Tarihi:13.10.2020)	580
Fotoğraf 377: Antakya Hava Fotoğrafında Hasan Ökten Sabunhanesi, 1934 (J. Weulersse, agm, Pl. V)	581
Fotoğraf 378: Antakya Hasan Ökten Sabunhanesi Avluya Bakan Batı Cephe (M. Çiftyürek)	581
Fotoğraf 379: Antakya Hasan Ökten Sabunhanesi Kuzey Bölümdeki Sabun Üretim Alanı, 1986 (Hatay KVKBKM Arşivi)	582
Fotoğraf 380: Antakya Hasan Ökten Sabunhanesi Kuzey Bölümdeki Sabun Üretim Alanı (M. Çiftyürek)	582
Fotoğraf 381: Antakya Hasan Ökten Sabunhanesi Kuzey Bölümdeki Sabun Üretim Alanı (M. Çiftyürek)	583
Fotoğraf 382: Antakya Hasan Ökten Sabunhanesi Kuzey Bölümdeki Sabun Üretim Alanı (M. Çiftyürek)	583
Fotoğraf 383: Antakya Hasan Ökten Sabunhanesi Çapraz TonoZ Yüzeyindeki Kare Boşluk (M. Çiftyürek)	584
Fotoğraf 384: Antakya Hasan Ökten Sabunhanesi Zeytinyağı Kuyuları (M. Çiftyürek)	584
Fotoğraf 385: Antakya Hasan Ökten Sabunhanesi Ocaklıkları (Hatay KVKBKM Arşivi)	585
Fotoğraf 386: Antakya Hasan Ökten Sabunhanesi Avluya Bakan Doğu Cephe (M. Çiftyürek)	585
Fotoğraf 387: Antakya Hasan Ökten Sabunhanesi Yangından Sonra Birinci Kat Cephesi, 1986 (Hatay KVKBKM Arşivi)	586
Fotoğraf 388: Antakya Hasan Ökten Sabunhanesi Yangından Sonra Birinci Kat (Hatay KVKBKM Arşivi)	586
Fotoğraf 389: Antakya Hasan Ökten Sabunhanesi Kuzey Bölüm Birinci Kattaki Sabun Kalıpları, 1986 (Hatay KVKBKM Arşivi)	587
Fotoğraf 390: Antakya Hasan Ökten Sabunhanesi Kuzey Bölüm Birinci Kattaki Sabun Kalıpları (M. Çiftyürek)	587

Fotoğraf 391: Antakya Hasan Ökten Sabunhanesi Avluya Bakan Kuzey Cephe ve Çatıdaki Taş Bacalar, 1986 (Hatay KVKBKM Arşivi).....	588
Fotoğraf 392: Antakya Hasan Ökten Sabunhanesi Birinci Kattaki Sabun Kurutma Alanı (M. Çiftyürek).....	588
Fotoğraf 393: Antakya Hasan Ökten Sabunhanesi Kuzey Cephe, 1986 (Hatay KVKBKM Arşivi)	589
Fotoğraf 394: Antakya Hasan Ökten Sabunhanesi Güney Cephe (M. Çiftyürek).....	589
Fotoğraf 395: Antakya Hasan Ökten Sabunhanesi Avluya Bakan Kuzey Cephe (M. Çiftyürek).....	590
Fotoğraf 396: Antakya Hasan Ökten Sabunhanesi Avluya Bakan Kuzey ve Batı Cephe, 1986 (Hatay KVKBKM Arşivi)	590
Fotoğraf 397: Antakya Şehoğlu Sabunhanesi Batı ve Güney Cephe (M. Çiftyürek) ...	591
Fotoğraf 398: Antakya Şehoğlu Sabunhanesi 1929 Fransız Kadastro Paftası No: 935-96, (Hatay KVKBKM Arşivi)	591
Fotoğraf 399: Antakya Hava Fotoğrafında Şehoğlu Sabunhanesi, 1932 (http://vrc.princeton.edu/researchphotographs/s/antioch Erişim Tarihi:13.10.2020)	592
Fotoğraf 400: Antakya Hava Fotoğrafında Şehoğlu Sabunhanesi, 1934 (J. Weulersse, agm, P. VIII)	592
Fotoğraf 401: Antakya Şehoğlu Sabunhanesi Batı ve Güney Cephe, 1996 (Hatay KVKBKM Arşivi)	593
Fotoğraf 402: Antakya Şehoğlu Sabunhanesi Avluya Bakan Kuzey Cephe (M. Çiftyürek).....	593
Fotoğraf 403: Antakya Şehoğlu Sabunhanesi Kuzey Bölümdeki Sabun Üretim Alanı (M. Çiftyürek).....	594
Fotoğraf 404: Antakya Şehoğlu Sabunhanesi Kuzey Bölümündeki Bacalar (M. Çiftyürek).....	594
Fotoğraf 405: Antakya Şehoğlu Sabunhanesi Avluya Bakan Kuzey, Doğu ve Güney Cephe, 1996 (Hatay KVKBKM Arşivi)	595
Fotoğraf 406: Antakya Şehoğlu Sabunhanesi Avluya Bakan Kuzey ve Batı Cephe, 1996 (Hatay KVKBKM Arşivi)	595
Fotoğraf 407: Antakya Şehoğlu Sabunhanesi Avluya Bakan Batı Cephe (M. Çiftyürek)	595
Fotoğraf 408: Antakya Şehoğlu Sabunhanesi Avluya Bakan Batı ve Güney Cephe (M. Çiftyürek).....	596
Fotoğraf 409: Antakya Şehoğlu Sabunhanesi Birinci Katın Zeminindeki Sabun Kalıpları, 1996 (Hatay KVKBKM Arşivi)	596
Fotoğraf 410: Arka Planda Şehoğlu Sabunhanesi ve Öndeki Selahattin Ökten Sabunhanesi Avlu Kapısı, 1934 (http://vrc.princeton.edu/researchphotographs/s/antioch Erişim Tarihi:13.10.2020)	597
Fotoğraf 411: Antakya Şehoğlu Sabunhanesi Batı Cephe (Solda) ve Antakya Aescioğlu Sabunhanesi (Sağda), 1934 (S. Redford, age, s. 138-139; http://vrc.princeton.edu/researchphotographs/s/antioch Erişim Tarihi:13.10.2020)	597
Fotoğraf 412: Antakya Şehoğlu Sabunhanesi Avluya Bakan Doğu Cephe (M. Çiftyürek)	598

Fotoğraf 413: Antakya Selahattin Ökten Sabunhanesi Fransız Kadastro Paftası No: 937, 1929 (Hatay KVKBKM Arşivi)	598
Fotoğraf 414: Antakya Hava Fotoğrafında Selahattin Ökten Sabunhanesi, 1932 (http://vrc.princeton.edu/researchphotographs/s/antioch Erişim Tarihi:13.10.2020)	599
Fotoğraf 415: Antakya Selahattin Ökten Sabunhanesi Avluya Bakan Kuzey ve Batı Cephe, 1934 (http://vrc.princeton.edu/researchphotographs/s/antioch Erişim Tarihi:13.10.2020; S. Redford, age, s. 146-147)	599
Fotoğraf 416: Antakya Selahattin Ökten Sabunhanesi Avluya Bakan Kuzey Cephe (M. Çiftyürek)	600
Fotoğraf 417: Antakya Selahattin Ökten Sabunhanesi Batı Cephe, 1934 (http://vrc.princeton.edu/researchphotographs/s/antioch Erişim Tarihi:13.10.2020; S. Redford, age, s. 148-149)	600
Fotoğraf 418: Antakya Selahattin Ökten Sabunhanesi Batı Cephedeki Avlu Kapısı, 1934 (http://vrc.princeton.edu/researchphotographs/s/antioch Erişim Tarihi:13.10.2020)	601
Fotoğraf 419: Antakya Selahattin Ökten Sabunhanesi Kuzey Bölümdeki Sabun Üretim Alanı ve Baca (M. Çiftyürek)	601
Fotoğraf 420: Antakya Selahattin Ökten Sabunhanesi Sabun Kazanının Bulunduğu Kısım (M. Çiftyürek)	602
Fotoğraf 421: Antakya Selahattin Ökten Sabunhanesi Çapraz Tonoz Yüzeyindeki Kare Boşluk (M. Çiftyürek).....	602
Fotoğraf 422: Antakya Selahattin Ökten Sabunhanesi Çapraz Tonoz Yüzeyindeki El ve Çekiç Motifi (M. Çiftyürek)	603
Fotoğraf 423: Antakya Selahattin Ökten Sabunhanesi Çapraz Tonoz Yüzeyindeki Çekiç Motifi (M. Çiftyürek).....	603
Fotoğraf 424: Antakya Selahattin Ökten Sabunhanesi Zeytinyağı Kuyuları (M. Çiftyürek).....	604
Fotoğraf 425: Antakya Selahattin Ökten Sabunhanesi Kuzey Bölümdeki Kapatılan Zeytinyağı Kuyularının Bulunduğu Alan (M. Çiftyürek).....	604
Fotoğraf 426: Antakya Selahattin Ökten Sabunhanesi Kuzeydoğu Köşedeki Mekân (M. Çiftyürek).....	605
Fotoğraf 427: Antakya Selahattin Ökten Sabunhanesi Ocaklık (D. Camuz, agt, s. 222)	605
Fotoğraf 428: Antakya Selahattin Ökten Sabunhanesi Avluya Bakan Batı Cephe (M. Çiftyürek).....	606
Fotoğraf 429: Antakya Selahattin Ökten Sabunhanesi Birinci Kattaki Sabun Kalıpları (Hatay KVKBKM Arşivi)	606
Fotoğraf 430: Antakya Selahattin Ökten Sabunhanesi Kuzey Cephe (M. Çiftyürek) ..	607
Fotoğraf 431: Antakya Selahattin Ökten Sabunhanesi Batı Cephe ve Ahşap Perdeler (M. Çiftyürek).....	607
Fotoğraf 432: Antakya Selahattin Ökten Sabunhanesi Avlu Kapısı ve Arka Planda Şehoğlu Sabunhanesi, 1934 (http://vrc.princeton.edu/researchphotographs/s/antioch Erişim Tarihi:13.10.2020).....	608
Fotoğraf 433: Antakya Selahattin Ökten Sabunhanesi Avluya Açılan Sivri Kemer (M. Çiftyürek).....	608

Fotoğraf 434: Antakya Selahattin Ökten Sabunhanesi Avluya Bakan Doğu Cephe (M. Çiftyürek).....	609
Fotoğraf 435: Antakya Kuseyri Sabunhanesi Avluya Bakan Kuzey, Doğu ve Batı Cephe (M. Çiftyürek).....	609
Fotoğraf 436: Antakya Kuseyri Sabunhanesi Doğu Cephe (M. Çiftyürek).....	610
Fotoğraf 437: Antakya Kuseyri Sabunhanesi Güneydoğu Köşedeki Çapraz Tonozlu Bölüm (M. Çiftyürek).....	610
Fotoğraf 438: Antakya Kuseyri Sabunhanesi İdari Odanın Batı Cephesi (M. Çiftyürek).....	611
Fotoğraf 439: Antakya Kuseyri Sabunhanesi Avluya Bakan Kuzey Cephe, 1977 (Hatay KVKBKM Arşivi).....	611
Fotoğraf 440: Antakya Kuseyri Sabunhanesi Batı Bölümdeki Sabun Üretim Alanı (M. Çiftyürek).....	612
Fotoğraf 441: Antakya Kuseyri Sabunhanesi Zeytinyağı İmalathanesi/Mengene (M. Çiftyürek).....	612
Fotoğraf 442: Antakya Kuseyri Sabunhanesi Kuzeybatı Köşedeki Ahır (M. Çiftyürek).....	613
Fotoğraf 443: Antakya Kuseyri Sabunhanesi Ocaklığın Batı, Kuzey ve Güney Duvarı (M. Çiftyürek).....	613
Fotoğraf 444: Antakya Kuseyri Sabunhanesi Ocaklığın Doğu Duvarı (M. Çiftyürek).....	614
Fotoğraf 445: Antakya Kuseyri Sabunhanesi Ocaklığın Güney Duvarındaki Ocak Nişi (M. Çiftyürek).....	614
Fotoğraf 446: Antakya Kuseyri Sabunhanesi Avlunun Kuzeybatı Köşesi, 1977 (Hatay KVKBKM Arşivi).....	615
Fotoğraf 447: Antakya Kuseyri Sabunhanesi Avlunun Kuzeybatı Köşesi (M. Çiftyürek).....	615
Fotoğraf 448: Antakya Kuseyri Sabunhanesi Avluya Bakan Güney, Doğu ve Batı Cephe (M. Çiftyürek).....	616
Fotoğraf 449: Antakya Kuseyri Sabunhanesi Birinci Kattaki Sabun Kalıpları (M. Çiftyürek).....	616
Fotoğraf 450: Antakya Kuseyri Sabunhanesi Birinci Kattaki Sabun Kalıpları (M. Çiftyürek).....	617
Fotoğraf 451: Antakya Kuseyri Sabunhanesi Birinci Kattaki Sabun Kurutma Alanı (M. Çiftyürek).....	617
Fotoğraf 452: Antakya Kuseyri Sabunhanesi Batı Cephe ve Çatıdaki Taş Bacalar (M. Çiftyürek).....	618
Fotoğraf 453: Antakya Kuseyri Sabunhanesi Kuzey Cephe (M. Çiftyürek).....	618
Fotoğraf 454: Antakya Kuseyri Sabunhanesi Kuzey Cephe (M. Çiftyürek).....	619
Fotoğraf 455: Antakya Kuseyri Sabunhanesi Avluya Bakan Batı Cephe, 1977 (Hatay KVKBKM Arşivi).....	619
Fotoğraf 456: Antakya Kuseyri Sabunhanesi Çatısı (M. Çiftyürek).....	620
Fotoğraf 457: Antakya Kuseyri Sabunhanesi 1929 Fransız Kadaastro Paftası No: 748, (Hatay KVKBKM Arşivi).....	620
Fotoğraf 458: Antakya Hava Fotoğrafında Kuseyri Sabunhanesi, 1934 (J. Weulersse, agm, PL. V).....	621
Fotoğraf 459: Antakya Hava Fotoğrafında Müftüoğlu Sabunhanesi, 1934 (J. Weulersse, agm, Pl. V).....	621

Fotoğraf 460: Antakya Müftüoğlu Sabunhanesi, 1996 (Hatay KVKBKM Arşivi).....	622
Fotoğraf 461: Antakya Müftüoğlu Sabunhanesi Batı Cephe (M. Çiftyürek).....	622
Fotoğraf 462: Antakya Müftüoğlu Sabunhanesi Avluya Bakan Doğu, Kuzey ve Güney Cephe, 1996 (Hatay KVKBKM Arşivi)	623
Fotoğraf 463: Antakya Müftüoğlu Sabunhanesi Avluya Bakan Kuzey, Doğu ve Güney Cephe (M. Çiftyürek).....	623
Fotoğraf 464: Antakya Müftüoğlu Sabunhanesi Çapraz Tonozlu Bölümler, 1996 (Hatay KVKBKM Arşivi)	624
Fotoğraf 465: Antakya Müftüoğlu Sabunhanesi Çapraz Tonozlu Bölümler, 1996 (Hatay KVKBKM Arşivi)	624
Fotoğraf 466: Antakya Müftüoğlu Sabunhanesi Kuzey Bölüm (M. Çiftyürek)	625
Fotoğraf 467: Antakya Müftüoğlu Sabunhanesi Zeytinyağı Kuyuları (M. Çiftyürek) ..	625
Fotoğraf 468: Antakya Müftüoğlu Sabunhanesi Doğu Bölüm (M. Çiftyürek).....	626
Fotoğraf 469: Antakya Müftüoğlu Sabunhanesi Avluya Bakan Güney Cephe, 1996 (Hatay KVKBKM Arşivi)	626
Fotoğraf 470: Antakya Müftüoğlu Sabunhanesi Avluya Bakan Güney Cephe (M. Çiftyürek).....	627
Fotoğraf 471: Antakya Müftüoğlu Sabunhanesi Avluya Bakan Güney Cephe, 1996 (Hatay KVKBKM Arşivi)	627
Fotoğraf 472: Antakya Müftüoğlu Sabunhanesi Avluya Bakan Batı Cephe (M. Çiftyürek).....	628
Fotoğraf 473: Antakya Müftüoğlu Sabunhanesi Birinci Katı, 1996 (Hatay KVKBKM Arşivi)	628
Fotoğraf 474: Antakya Müftüoğlu Sabunhanesi Birinci Katı, 1996 (Hatay KVKBKM Arşivi)	629
Fotoğraf 475: Antakya Müftüoğlu Sabunhanesi Birinci Katı (M. Çiftyürek)	629
Fotoğraf 476: Antakya Müftüoğlu Sabunhanesi Birinci Katı (M. Çiftyürek)	630
Fotoğraf 477: Antakya Müftüoğlu Sabunhanesi Avluya Bakan Kuzey Cephe, 1996 (Hatay KVKBKM Arşivi)	630
Fotoğraf 478: Antakya Müftüoğlu Sabunhanesi Avluya Bakan Kuzey Cephe (M. Çiftyürek).....	631
Fotoğraf 479: Antakya Müftüoğlu Sabunhanesi Ahşap Perdeler, 1996 (Hatay KVKBKM Arşivi)	631
Fotoğraf 480: Gaziantep Kürkçü Sabunhanesi Avluya Bakan Doğu Cephe (M. Çiftyürek).....	632
Fotoğraf 481: Gaziantep Kürkçü Sabunhanesi Güney Cephe, 2005 (Gaziantep KVKBKM Arşivi)	632
Fotoğraf 482: Gaziantep Kürkçü Sabunhanesi Güney Cephe (M. Çiftyürek).....	633
Fotoğraf 483: Gaziantep Kürkçü Sabunhanesi Güney Bölümdeki Avlu Geçidi (M. Çiftyürek).....	633
Fotoğraf 484: Gaziantep Kürkçü Sabunhanesi Avlu Geçidi Örtüsü (M. Çiftyürek)	634
Fotoğraf 485: Gaziantep Kürkçü Sabunhanesi Avluya Bakan Güney ve Doğu Cephe (M. Çiftyürek).....	634
Fotoğraf 486: Gaziantep Kürkçü Sabunhanesi Avluya Bakan Güney Cephe (M. Çiftyürek).....	635
Fotoğraf 487: Gaziantep Kürkçü Sabunhanesi Avluya Bakan Doğu Cephe, 2005 (Gaziantep KVKBKM Arşivi).....	635

Fotoğraf 488: Gaziantep Kürkçü Sabunhanesi Doğudaki Tonozlu Bölüm, 2005 (Gaziantep KVKBKM Arşivi).....	636
Fotoğraf 489: Gaziantep Kürkçü Sabunhanesi Doğudaki Tonozlu Bölüm, 2005 (Gaziantep KVKBKM Arşivi).....	636
Fotoğraf 490: Gaziantep Kürkçü Sabunhanesi Doğudaki Tonozlu Bölüm (M. Çiftyürek)	637
Fotoğraf 491: Gaziantep Kürkçü Sabunhanesi Ocaklık (M. Çiftyürek)	637
Fotoğraf 492: Gaziantep Kürkçü Sabunhanesi Avluya Bakan Kuzey Cephe, 2005 (Gaziantep KVKBKM Arşivi).....	638
Fotoğraf 493: Gaziantep Kürkçü Sabunhanesi Avluya Bakan Kuzey Cephe, 2005 (Gaziantep KVKBKM Arşivi).....	638
Fotoğraf 494: Gaziantep Kürkçü Sabunhanesi Avluya Bakan Kuzey Cephe (M. Çiftyürek).....	639
Fotoğraf 495: Gaziantep Kürkçü Sabunhanesi Kuzeydeki Tonozlu Bölüm (M. Çiftyürek).....	639
Fotoğraf 496: Gaziantep Kürkçü Sabunhanesi Çapraz Tonoz (M. Çiftyürek)	640
Fotoğraf 497: Gaziantep Kürkçü Sabunhanesi Avluya Bakan Batı Cephe (M. Çiftyürek)	640
Fotoğraf 498: Gaziantep Kürkçü Sabunhanesi Güney Bölümün Birinci Katındaki Odalar, 2005 (Gaziantep KVKBKM Arşivi).....	641
Fotoğraf 499: Gaziantep Kürkçü Sabunhanesi Güney Bölümün Birinci Katındaki Oda, 2005 (Gaziantep KVKBKM Arşivi).....	641
Fotoğraf 500: Gaziantep Kürkçü Sabunhanesi Kuzey Bölümün Birinci Katı (M. Çiftyürek).....	642
Fotoğraf 501: Gaziantep Kürkçü Sabunhanesi Doğu Bölümün Birinci Katı (M. Çiftyürek).....	642
Fotoğraf 502: Gaziantep Kürkçü Sabunhanesi Güney Bölümün İkinci Katı, 2005 (Gaziantep KVKBKM Arşivi).....	643
Fotoğraf 503: Gaziantep Kürkçü Sabunhanesi Güney Bölümün İkinci Katı (M. Çiftyürek).....	643
Fotoğraf 504: Gaziantep Kürkçü Sabunhanesi Güney Bölümün İkinci Katı (M. Çiftyürek).....	644
Fotoğraf 505: Gaziantep Kürkçü Sabunhanesi Batı Cephe (M. Çiftyürek).....	644
Fotoğraf 506: Gaziantep Kürkçü Sabunhanesi Geçit Üzerindeki Tarih (M. Çiftyürek)	645
Fotoğraf 507: Gaziantep Kürkçü Hanı Avlu Kapısı Üzerindeki Kitabe (M. Çiftyürek)	645
Fotoğraf 508: Gaziantep Kürkçü Sabunhanesi (Solda), 20. Yüzyıl Başı (W. J. Childs, age, s. 408).....	646
Fotoğraf 509: Gaziantep Kürkçü Sabunhanesi, 1919-1920	646
Fotoğraf 510: Gaziantep Kürkçü Sabunhanesi, 1919-1920	647
Fotoğraf 511: Gaziantep Elbeyli Hanı ve Sabunhanesi (A. Altın, agt, s. 1297)	647
Fotoğraf 512: Gaziantep Elbeyli Sabunhanesi Geçidi (M. Çiftyürek).....	648
Fotoğraf 513: Gaziantep Elbeyli Sabunhanesi Sabun Üretim Bölümü (M. Çiftyürek)	648
Fotoğraf 514: Gaziantep Elbeyli Sabunhanesi Sabun Üretim Bölümü ve Payeye Bitişik Bacası (M. Çiftyürek)	649
Fotoğraf 515: Gaziantep Elbeyli Sabunhanesi Zeytinyağı Kuyusu (M. Çiftyürek)	649

Fotoğraf 516: Gaziantep Elbeyli Sabunhanesi Doğu Duvardaki Su Kuyusu (M. Çiftyürek).....	650
Fotoğraf 517: Gaziantep Elbeyli Sabunhanesi Ocaklık (M. Çiftyürek).....	650
Fotoğraf 518: Gaziantep Elbeyli Sabunhanesi Ocaklık (M. Çiftyürek).....	651
Fotoğraf 519: Gaziantep Elbeyli Sabunhanesi Ocaklık (M. Çiftyürek).....	651
Fotoğraf 520: Gaziantep Elbeyli Sabunhanesi Ocaklık (M. Çiftyürek).....	652
Fotoğraf 521: Gaziantep Elbeyli Sabunhanesi Birinci Kat Revakları (M. Çiftyürek) ..	652
Fotoğraf 522: Gaziantep Elbeyli Sabunhanesi İkinci Katı (M. Çiftyürek)	653
Fotoğraf 523: Gaziantep Elbeyli Sabunhanesi İkinci Kattaki Baca (M. Çiftyürek)	653
Fotoğraf 524: Gaziantep Elbeyli Sabunhanesi İkinci Kat Zeminindeki Sabun Kalıpları (M. Çiftyürek).....	654
Fotoğraf 525: Gaziantep Elbeyli Sabunhanesi İkinci Kattaki Sabun Kurutma Alanı (M. Çiftyürek).....	654
Fotoğraf 526: Gaziantep Elbeyli Sabunhanesi İkinci Katı (M. Çiftyürek)	655
Fotoğraf 527: Gaziantep Elbeyli Sabunhanesi Kuzey ve Batı Cephe (M. Çiftyürek) ..	655
Fotoğraf 528: Gaziantep Elbeyli Sabunhanesi Kuzey Cephe (M. Çiftyürek).....	656
Fotoğraf 529: Gaziantep Elbeyli Hanı ve Sabunhanesi Doğu Cephe (M. Çiftyürek)...	656
Fotoğraf 530: Gaziantep Elbeyli Hanı ve Sabunhanesi Batı Cephe (M. Çiftyürek).....	657
Fotoğraf 531: Gaziantep Elbeyli Hanı Avlu Kapısı (M. Çiftyürek)	657
Fotoğraf 532: Gaziantep Elbeyli Sabunhanesi Batı Cephe (M. Çiftyürek)	658
Fotoğraf 533: Gaziantep Elbeyli Sabunhanesi Batı Cephedeki Cumbası (M. Çiftyürek)	658
Fotoğraf 534: Birecik Mıstıkoğlu Sabunhanesi Avlusu (M. Çiftyürek)	659
Fotoğraf 535: Birecik Mıstıkoğlu Sabunhanesi Kuzey ve Doğu Cephe (M. Çiftyürek)	659
Fotoğraf 536: Birecik Mıstıkoğlu Sabunhanesi Mağaranın Kuzey Cephesi (M. Çiftyürek).....	660
Fotoğraf 537: Birecik Mıstıkoğlu Sabunhanesi Kuzey Cephe (M. Çiftyürek)	660
Fotoğraf 538: Birecik Mıstıkoğlu Sabunhanesi Avlu Geçidi (M. Çiftyürek)	661
Fotoğraf 539: Birecik Mıstıkoğlu Sabunhanesi Avlu Geçidinin Doğusundaki İlk Mekân (M. Çiftyürek).....	661
Fotoğraf 540: Birecik Mıstıkoğlu Sabunhanesi Avlu Geçidinin Doğusundaki İkinci Mekân (M. Çiftyürek).....	662
Fotoğraf 541: Birecik Mıstıkoğlu Sabunhanesi Sabun Kazanının Bulunduğu Mekân (M. Çiftyürek).....	662
Fotoğraf 542: Birecik Mıstıkoğlu Sabunhanesi Avlu Geçidinin Batısındaki Mekân (M. Çiftyürek).....	663
Fotoğraf 543: Birecik Mıstıkoğlu Sabunhanesi Avlu Geçidinin Batısındaki Mekân (M. Çiftyürek).....	663
Fotoğraf 544: Birecik Mıstıkoğlu Sabunhanesi Avluya Bakan Batı Cephe (M. Çiftyürek).....	664
Fotoğraf 545: Birecik Mıstıkoğlu Sabunhanesi Batı Bölümdeki Depo (M. Çiftyürek).....	664
Fotoğraf 546: Birecik Mıstıkoğlu Sabunhanesi Avlunun Güneybatı Köşesindeki Mekân (M. Çiftyürek).....	665
Fotoğraf 547: Birecik Mıstıkoğlu Sabunhanesi Avlunun Güneybatı Köşesindeki Mekân (M. Çiftyürek).....	665

Fotoğraf 548: Birecik Mıstıkoğlu Sabunhanesi Avlunun Güneybatı Köşesindeki Mekân (M. Çiftyürek).....	666
Fotoğraf 549: Birecik Mıstıkoğlu Sabunhanesi Güney Bölüm (M. Çiftyürek)	666
Fotoğraf 550: Birecik Mıstıkoğlu Sabunhanesi Güney Bölüm (M. Çiftyürek)	667
Fotoğraf 551: Birecik Mıstıkoğlu Sabunhanesi Güney Bölümdeki Geçit (M. Çiftyürek)	667
Fotoğraf 552: Birecik Mıstıkoğlu Sabunhanesi Güney Bölümdeki Geçit (M. Çiftyürek)	668
Fotoğraf 553: Birecik Mıstıkoğlu Sabunhanesi Güney Bölümün Gerisindeki Mekânlar (M. Çiftyürek).....	668
Fotoğraf 554: Birecik Mıstıkoğlu Sabunhanesi Güney Bölümün Gerisindeki Mekânlar (M. Çiftyürek).....	669
Fotoğraf 555: Birecik Mıstıkoğlu Sabunhanesi Mağaranın Avluya Bakan Cephesi (M. Çiftyürek).....	669
Fotoğraf 556: Birecik Mıstıkoğlu Sabunhanesi Mağaranın Avluya Bakan Cephesi (M. Çiftyürek).....	670
Fotoğraf 557: Birecik Mıstıkoğlu Sabunhanesi Mağara (M. Çiftyürek).....	670
Fotoğraf 558: Birecik Mıstıkoğlu Sabunhanesi Mağara (M. Çiftyürek).....	671
Fotoğraf 559: Birecik Mıstıkoğlu Sabunhanesi Mağaradaki Oyuk ve Kanal (M. Çiftyürek).....	671
Fotoğraf 560: Birecik Mıstıkoğlu Sabunhanesi Mağaranın Tavanındaki Kubbemsi Boşluk (M. Çiftyürek).....	672
Fotoğraf 561: Birecik Mıstıkoğlu Sabunhanesi Mağara (M. Çiftyürek).....	672
Fotoğraf 562: Birecik Mıstıkoğlu Sabunhanesi Mağara (M. Çiftyürek).....	673
Fotoğraf 563: Birecik Mıstıkoğlu Sabunhanesi Mağara (M. Çiftyürek).....	673
Fotoğraf 564: Birecik Mıstıkoğlu Sabunhanesi Mağara (M. Çiftyürek).....	674
Fotoğraf 565: Birecik Mıstıkoğlu Sabunhanesi Mağara (M. Çiftyürek).....	674
Fotoğraf 566: Birecik Mıstıkoğlu Sabunhanesi Kuzey Bölümün Birinci Katı (M. Çiftyürek).....	675
Fotoğraf 567: Birecik Mıstıkoğlu Sabunhanesi Kuzey Bölüm Birinci Katındaki Sabun Kazanı Yeri (M. Çiftyürek)	675
Fotoğraf 568: Birecik Mıstıkoğlu Sabunhanesi Kuzey Bölüm Birinci Kattaki Sabun Kalıpları (M. Çiftyürek).....	676
Fotoğraf 569: Birecik Mıstıkoğlu Sabunhanesi Kuzey Bölüm Birinci Katın Kuzey Duvarı (M. Çiftyürek).....	676
Fotoğraf 570: Birecik Mıstıkoğlu Sabunhanesi Kuzey Bölüm Birinci Katın Batı Duvarı (M. Çiftyürek).....	677
Fotoğraf 571: Birecik Mıstıkoğlu Sabunhanesi Kuzey Bölüm Birinci Katın Güney Duvarı (M. Çiftyürek).....	677
Fotoğraf 572: Birecik Mıstıkoğlu Sabunhanesi Kuzey Bölüm Birinci Katın Güney Duvarı (M. Çiftyürek).....	678
Fotoğraf 573: Birecik Mıstıkoğlu Sabunhanesi Batı Bölüm Birinci Kattaki Sabun Kurutma Alanı (M. Çiftyürek).....	678
Fotoğraf 574: Birecik Mıstıkoğlu Sabunhanesi Güney Bölümün Birinci Katı (M. Çiftyürek).....	679
Fotoğraf 575: Birecik Mıstıkoğlu Sabunhanesi Güney Bölümün Birinci Katı (M. Çiftyürek).....	679

Fotoğraf 576: Birecik Mıstıkoğlu Sabunhanesi Güney Bölümün Birinci Katı (M. Çiftyürek).....	680
Fotoğraf 577: Birecik Mıstıkoğlu Sabunhanesi Kuzey ve Doğu Cephe, 2010 (Şanlıurfa KVKBKM Arşivi)	680
Fotoğraf 578: Birecik Mıstıkoğlu Sabunhanesi Kuzey Cephe (M. Çiftyürek)	681
Fotoğraf 579: Birecik Mıstıkoğlu Sabunhanesi Batı Cephe (M. Çiftyürek).....	681
Fotoğraf 580: Birecik Mıstıkoğlu Sabunhanesi Avluya Bakan Kuzey Cephe (M. Çiftyürek).....	682
Fotoğraf 581: Birecik Mıstıkoğlu Sabunhanesi Avluya Bakan Güney ve Batı Cephe (M. Çiftyürek).....	682
Fotoğraf 582: Nizip Sayınlar Sabunhanesi, 1955 (İ.H. İmamoğulları, age, s. 106).....	683
Fotoğraf 583: Nizip Sayınlar Sabunhanesi Güney Cephe (M. Çiftyürek)	683
Fotoğraf 584: Nizip Sayınlar Hanı Güney Cephe (M. Çiftyürek)	684
Fotoğraf 585: Nizip Sayınlar Hanı Güney Cephe (M. Çiftyürek)	684
Fotoğraf 586: Nizip Sayınlar Sabunhanesi Kabaltının Güney Cephesi (M. Çiftyürek).....	685
Fotoğraf 587: Nizip Sayınlar Sabunhanesi Kabaltı (M. Çiftyürek)	685
Fotoğraf 588: Nizip Sayınlar Sabunhanesi Kabaltı (M. Çiftyürek)	686
Fotoğraf 589: Nizip Sayınlar Sabunhanesi Avluya Bakan Doğu Cephe (M. Çiftyürek)	686
Fotoğraf 590: Nizip Sayınlar Sabunhanesi İdari Oda (M. Çiftyürek).....	687
Fotoğraf 591: Nizip Sayınlar Sabunhanesi İdari Oda (M. Çiftyürek).....	687
Fotoğraf 592: Nizip Sayınlar Sabunhanesi Kuzeydeki Geçit (M. Çiftyürek).....	688
Fotoğraf 593: Nizip Sayınlar Sabunhanesi Avluya Bakan Kuzey ve Batı Cephe (M. Çiftyürek).....	688
Fotoğraf 594: Nizip Sayınlar Sabunhanesi Kuzeydeki Çapraz Tonozlu Bölüm (M. Çiftyürek).....	689
Fotoğraf 595: Nizip Sayınlar Sabunhanesi Kuzey Bölüm (M. Çiftyürek).....	689
Fotoğraf 596: Nizip Sayınlar Sabunhanesi Zeytinyağı Kuyuları (M. Çiftyürek)	690
Fotoğraf 597: Nizip Sayınlar Sabunhanesi Kuzeybatı Köşedeki Sabun Kazanı (M. Çiftyürek).....	690
Fotoğraf 598: Nizip Sayınlar Sabunhanesi Kuzey Bölüm (M. Çiftyürek).....	691
Fotoğraf 599: Nizip Sayınlar Sabunhanesi Çapraz Tonoz Yüzeyindeki Kare Boşluk (M. Çiftyürek).....	691
Fotoğraf 600: Nizip Sayınlar Sabunhanesi Kuzey Bölüm (M. Çiftyürek).....	692
Fotoğraf 601: Nizip Sayınlar Sabunhanesi Kuzey Bölümdeki Havuzlar (M. Çiftyürek)	692
Fotoğraf 602: Nizip Sayınlar Sabunhanesi Batı Bölümdeki Revak ve Odalar (M. Çiftyürek).....	693
Fotoğraf 603: Nizip Sayınlar Sabunhanesi Batı Bölümdeki Revak (M. Çiftyürek)	693
Fotoğraf 604: Nizip Sayınlar Sabunhanesi Batı Bölümdeki Kuzey Oda (M. Çiftyürek)	694
Fotoğraf 605: Nizip Sayınlar Sabunhanesi Batı Bölümdeki Odalardan (M. Çiftyürek)	694
Fotoğraf 606: Nizip Sayınlar Sabunhanesi Avluya Bakan Güney Cephe (M. Çiftyürek)	695
Fotoğraf 607: Nizip Sayınlar Sabunhanesi Güneybatı Köşedeki Revak (M. Çiftyürek)	695

Fotoğraf 608: Nizip Sayınlar Sabunhanesi Güney Bölümdeki Deponun Batı Duvarı (M. Çiftyürek).....	696
Fotoğraf 609: Nizip Sayınlar Sabunhanesi Güney Bölümdeki Deponun Doğu Duvarı (M. Çiftyürek).....	696
Fotoğraf 610: Nizip Sayınlar Sabunhanesi Avluya Bakan Kuzey Cephe (M. Çiftyürek)	697
Fotoğraf 611: Nizip Sayınlar Sabunhanesi Kuzey Bölümün Birinci Katındaki Sabun Kurutma Alanı (M. Çiftyürek).....	697
Fotoğraf 612: Nizip Sayınlar Sabunhanesi Sabun Kazanı (M. Çiftyürek).....	698
Fotoğraf 613: Nizip Sayınlar Sabunhanesi Doğu Bölümün Birinci Katındaki Sabun Kalıpları (M. Çiftyürek).....	698
Fotoğraf 614: Nizip Sayınlar Sabunhanesi Doğu Bölümün Birinci Katı (M. Çiftyürek)	699
Fotoğraf 615: Nizip Sayınlar Sabunhanesi Doğu Bölümün Birinci Katı (M. Çiftyürek)	699
Fotoğraf 616: Nizip Sayınlar Sabunhanesi Doğu Bölümün Birinci Katı (M. Çiftyürek)	700
Fotoğraf 617: Nizip Sayınlar Sabunhanesi Güneydoğu Bölümdeki Kabaltı (M. Çiftyürek).....	700
Fotoğraf 618: Nizip Sayınlar Sabunhanesi Güney Bölümün Birinci Katındaki Sabun Kurutma Alanı (M. Çiftyürek).....	701
Fotoğraf 619: Nizip Sayınlar Sabunhanesi Güney Bölümün Birinci Katı (M. Çiftyürek)	701
Fotoğraf 620: Nizip Sayınlar Sabunhanesi Batı Bölümün Birinci Katı (M. Çiftyürek).....	702
Fotoğraf 621: Nizip Sayınlar Sabunhanesi Batı Bölümün Birinci Katı (M. Çiftyürek).....	702
Fotoğraf 622: Nizip Sayınlar Sabunhanesi Güney Cephe (M. Çiftyürek).....	703
Fotoğraf 623: Nizip Sayınlar Sabunhanesi Doğu Cephe ve Kabaltının Kuzey Cephesi (M. Çiftyürek).....	703
Fotoğraf 624: Nizip Sayınlar Sabunhanesi Güneydoğu Köşedeki Kabaltının Kuzey Cephesi, 1919-1920 (https://iiif.lib.harvard.edu/manifests/view/drs:17977499\$30i Erişim Tarihi:10.01.2021).....	704
Fotoğraf 625: Nizip Sayınlar Sabunhanesi Batı Cephe (M. Çiftyürek).....	704
Fotoğraf 626: Nizip Sayınlar Sabunhanesi Avluya Bakan Batı Cephe (M. Çiftyürek).....	705
Fotoğraf 627: Nizip Sayınlar Hanı Güney Cephe, 1919-1920 (https://iiif.lib.harvard.edu/manifests/view/drs:17977499\$31i Erişim Tarihi:10.01.2021)	705
Fotoğraf 628: Kilis Muharrem Bey Sabunhanesi Güneybatı Cephe ve Güneybatıdaki Kabaltı (M. Çiftyürek)	706
Fotoğraf 629: Kilis Muharrem Bey Sabunhanesi Güneybatı Kabaltı (M. Çiftyürek) ..	706
Fotoğraf 630: Kilis Muharrem Bey Sabunhanesi Batı Cephe ve Kuzeybatıdaki Kabaltı (M. Çiftyürek).....	707
Fotoğraf 631: Kilis Muharrem Bey Sabunhanesi Güneybatıdaki Kabaltı ve Ana Kapısı (M. Çiftyürek).....	707
Fotoğraf 632: Kilis Muharrem Bey Sabunhanesi Zemin Katı ve İdari Oda (M. Çiftyürek).....	708
Fotoğraf 633: Kilis Muharrem Bey Sabunhanesi İdari Odanın Kapı ve Pencereleri (M. Çiftyürek).....	708

Fotoğraf 634: Kilis Muharrem Bey Sabunhanesi İdari Oda (M. Çiftyürek).....	709
Fotoğraf 635: Kilis Muharrem Bey Sabunhanesi İdari Odanın Güneyindeki Mekân (M. Çiftyürek).....	709
Fotoğraf 636: Kilis Muharrem Bey Sabunhanesi İdari Odanın Doğusundaki Depo (M. Çiftyürek).....	710
Fotoğraf 637: Kilis Muharrem Bey Sabunhanesi İdari Odanın Doğusundaki Deponun Tavanı (M. Çiftyürek).....	710
Fotoğraf 638: Kilis Muharrem Bey Sabunhanesi Zemin Katı (M. Çiftyürek).....	711
Fotoğraf 639: Kilis Muharrem Bey Sabunhanesi Zemin Katın Kuzey ve Batı Duvarı (M. Çiftyürek).....	711
Fotoğraf 640: Kilis Muharrem Bey Sabunhanesi Zeytinyağı Kuyuları (M. Çiftyürek)	712
Fotoğraf 641: Kilis Muharrem Bey Sabunhanesi Yuvarlak Kemerleri (M. Çiftyürek)	712
Fotoğraf 642: Kilis Muharrem Bey Sabunhanesi Zemin Katın Güney ve Batı Duvarı (M. Çiftyürek).....	713
Fotoğraf 643: Kilis Muharrem Bey Sabunhanesi Yuvarlak Kemerleri (M. Çiftyürek)	713
Fotoğraf 644: Kilis Muharrem Bey Sabunhanesi Zemin Katta Birinci Sabun Kazanının Bulunduğu Kısım (M. Çiftyürek)	714
Fotoğraf 645: Kilis Muharrem Bey Sabunhanesi Birinci Sabun Kazanının Bulunduğu Kısım ve Duvara Bağlı Baca (M. Çiftyürek).....	714
Fotoğraf 646: Kilis Muharrem Bey Sabunhanesi Kuzeydoğu Köşedeki Depo (M. Çiftyürek).....	715
Fotoğraf 647: Kilis Muharrem Bey Sabunhanesi Kuzeydoğu Köşedeki Deponun Önündeki Yarı Açık Mekân (M. Çiftyürek)	715
Fotoğraf 648: Kilis Muharrem Bey Sabunhanesi İkinci Sabun Kazanının Bulunduğu Mekânın Batı Duvarı ve Baca (M. Çiftyürek)	716
Fotoğraf 649: Kilis Muharrem Bey Sabunhanesi Volta Döşemedeki Boşluk (M. Çiftyürek).....	716
Fotoğraf 650: Kilis Muharrem Bey Sabunhanesi İkinci Sabun Kazanının Bulunduğu Mekânın Doğu Duvarı (M. Çiftyürek).....	717
Fotoğraf 651: Kilis Muharrem Bey Sabunhanesi İkinci Sabun Kazanının Bulunduğu Mekânın Kuzey Duvarı (M. Çiftyürek)	717
Fotoğraf 652: Kilis Muharrem Bey Sabunhanesi İkinci Sabun Kazanının Bulunduğu Mekânın Güney Duvarı ve Baca (M. Çiftyürek)	718
Fotoğraf 653: Kilis Muharrem Bey Sabunhanesi Zemin Katın Kuzeyindeki Kapalı Mekân (M. Çiftyürek).....	718
Fotoğraf 654: Kilis Muharrem Bey Sabunhanesi Merdiveni (M. Çiftyürek)	719
Fotoğraf 655: Kilis Muharrem Bey Sabunhanesi Birinci Katı (M. Çiftyürek).....	719
Fotoğraf 656: Kilis Muharrem Bey Sabunhanesi Birinci Katı (M. Çiftyürek).....	720
Fotoğraf 657: Kilis Muharrem Bey Sabunhanesi Birinci Kattaki Baca ve Zemindeki Kare Boşluk (M. Çiftyürek).....	720
Fotoğraf 658: Kilis Muharrem Bey Sabunhanesi Birinci Kattaki Sabun Kalıpları (M. Çiftyürek).....	721
Fotoğraf 659: Kilis Muharrem Bey Sabunhanesi Birinci Katın Doğu Duvarı (M. Çiftyürek).....	721
Fotoğraf 660: Kilis Muharrem Bey Sabunhanesi Birinci Katın Batı Duvarı (M. Çiftyürek).....	722

Fotoğraf 661: Kilis Muharrem Bey Sabunhanesi Birinci Katın Güney Duvarı (M. Çiftyürek).....	722
Fotoğraf 662: Kilis Muharrem Bey Sabunhanesi Batı Cephe (M. Çiftyürek).....	723
Fotoğraf 663: Kilis Muharrem Bey Sabunhanesi Batı Cephe ve Güneybatı Kabaltı (M. Çiftyürek).....	723
Fotoğraf 664: Kilis Muharrem Bey Sabunhanesi Güneybatı Köşedeki Kabaltının Batı Cephesi (F. R. Polat, agt, s. 147)	724
Fotoğraf 665: Kilis Muharrem Bey Sabunhanesi Kuzey Cephe (F. R. Polat, agt, s. 106)	724
Fotoğraf 666: Kilis Muharrem Bey Sabunhanesi Doğu Cephe (F. R. Polat, agt, s. 150)	725
Fotoğraf 667: Kilis Muharrem Bey Sabunhanesi Volta Döşeme (M. Çiftyürek).....	725
Fotoğraf 668: Nizip Fındıklar Sabunhanesi Avluya Bakan Güney ve Batı Cephe (M. Çiftyürek).....	726
Fotoğraf 669: Nizip Fındıklar Sabunhanesi Güney Cephe, 1957 (İ.H. İmamoğulları, age, s. 169).....	726
Fotoğraf 670: Nizip Fındıklar Sabunhanesi Güney Cephe (M. Çiftyürek).....	727
Fotoğraf 671: Nizip Fındıklar Sabunhanesi Avlu Geçidi (M. Çiftyürek).....	727
Fotoğraf 672: Nizip Fındıklar Sabunhanesi Avlu Geçidi (M. Çiftyürek).....	728
Fotoğraf 673: Nizip Fındıklar Sabunhanesi Avlu Geçidine Açılan Merdivenin Kapısı (H. Eker, agt, L. CLX)	728
Fotoğraf 674: Nizip Fındıklar Sabunhanesi Avlu Geçidine Açılan Merdivenin Kapısı (H. Eker, agt, L. CLXI).....	729
Fotoğraf 675: Nizip Fındıklar Sabunhanesi Avlu Geçidinin Doğusundaki Dördüncü Mekân (M. Çiftyürek).....	729
Fotoğraf 676: Nizip Fındıklar Sabunhanesi Avlu Geçidinin Doğusundaki Dördüncü Mekân (M. Çiftyürek).....	730
Fotoğraf 677: Nizip Fındıklar Sabunhanesi Avluya Bakan Batı Cephe (M. Çiftyürek)	730
Fotoğraf 678: Nizip Fındıklar Sabunhanesi Batı Bölümdeki Sabun İmalatı Alanı (M. Çiftyürek).....	731
Fotoğraf 679: Nizip Fındıklar Sabunhanesi Çapraz Tonozu (M. Çiftyürek).....	731
Fotoğraf 680: Nizip Fındıklar Sabunhanesi Avluya Bakan Batı Cephe (M. Çiftyürek)	732
Fotoğraf 681: Nizip Fındıklar Sabunhanesi Ocak ve Sabun Kazanı (M. Çiftyürek)....	732
Fotoğraf 682: Nizip Fındıklar Sabunhanesi Birinci Katta Sabun Kazanı (M. Çiftyürek)	733
Fotoğraf 683: Nizip Fındıklar Sabunhanesi Çapraz Tonoz Yüzeyindeki Kare Boşluk (M. Çiftyürek).....	733
Fotoğraf 684: Nizip Fındıklar Sabunhanesi Batı Bölümün Birinci Katı (M. Çiftyürek)	734
Fotoğraf 685: Nizip Fındıklar Sabunhanesi Batı Bölümün Birinci Katı (M. Çiftyürek)	734
Fotoğraf 686: Nizip Fındıklar Sabunhanesi Batı Bölüm Birinci Katın Kuzey Kenarı (M. Çiftyürek).....	735
Fotoğraf 687: Nizip Fındıklar Sabunhanesi Birinci Katta Sabun Kazanı (M. Çiftyürek)	735

Fotoğraf 688: Nizip Fındıklar Sabunhanesi Güney Bölüm Birinci Katın Kuzey Duvarı (M. Çiftyürek).....	736
Fotoğraf 689: Nizip Fındıklar Sabunhanesi Güney Bölüm Birinci Katın Güney Duvarı (M. Çiftyürek).....	736
Fotoğraf 690: Nizip Fındıklar Sabunhanesi Güney Bölümün Birinci Katı (M. Çiftyürek)	737
Fotoğraf 691: Nizip Fındıklar Sabunhanesi Doğu Bölüm Birinci Katın Doğu Duvarı (M. Çiftyürek).....	737
Fotoğraf 692: Nizip Fındıklar Sabunhanesi Güney Cephe (M. Çiftyürek).....	738
Fotoğraf 693: Nizip Fındıklar Sabunhanesi Avlu Kapısı (M. Çiftyürek).....	738
Fotoğraf 694: Nizip Fındıklar Sabunhanesi Pencereleeri (M. Çiftyürek).....	739
Fotoğraf 695: Nizip Fındıklar Sabunhanesi Penceredeki Ahşap Perde (M. Çiftyürek).....	739
Fotoğraf 696: Nizip Fındıklar Sabunhanesi Pencere Detayı (M. Çiftyürek)	740
Fotoğraf 697: Nizip Fındıklar Sabunhanesi Batı Cephe (M. Çiftyürek).....	740
Fotoğraf 698: Nizip Fındıklar Sabunhanesi Avluya Bakan Güney ve Doğu Cephe (M. Çiftyürek).....	741
Fotoğraf 699: Nizip Fındıklar Sabunhanesi Avluya Bakan Doğu Cephe (M. Çiftyürek)	741
Fotoğraf 700: Nizip Okanlar Sabunhanesi Güney ve Doğu Cephe (M.Çiftyürek).....	742
Fotoğraf 701: Nizip Okanlar Sabunhanesi Batıdaki Sabun Kazanı Bölümü (M.Çiftyürek).....	742
Fotoğraf 702: Nizip Okanlar Sabunhanesi Sabun Kazanı Ocağı (M.Çiftyürek)	743
Fotoğraf 703: Nizip Okanlar Sabunhanesi Batıdaki Sabun Kazanı Bölümünün Güneyi (M.Çiftyürek).....	743
Fotoğraf 704: Nizip Okanlar Sabunhanesi Merdiveni (M.Çiftyürek).....	744
Fotoğraf 705: Nizip Okanlar Sabunhanesi Doğu Bölüm (M.Çiftyürek).....	744
Fotoğraf 706: Nizip Okanlar Sabunhanesi Doğu Bölümdeki Kemerler (M.Çiftyürek).....	745
Fotoğraf 707: Nizip Okanlar Sabunhanesi Doğu Bölümün Güney Duvarı ve Ocak (M.Çiftyürek).....	745
Fotoğraf 708: Nizip Okanlar Sabunhanesi Doğu Bölümün Batı Duvarı (M.Çiftyürek)	746
Fotoğraf 709: Nizip Okanlar Sabunhanesi “Ruston&Hornsby” Marka Motor (M.Çiftyürek).....	746
Fotoğraf 710: Nizip Okanlar Sabunhanesi “Ruston&Hornsby” Marka Motor (M.Çiftyürek).....	747
Fotoğraf 711: Nizip Okanlar Sabunhanesi Doğu Bölümün Kuzeybatı Köşesindeki Mekân (M.Çiftyürek).....	747
Fotoğraf 712: Nizip Okanlar Sabunhanesi Doğu Bölümün Kuzeybatı Köşesindeki Mekânın Kemerleri ve Batı Duvarı (M.Çiftyürek).....	748
Fotoğraf 713: Nizip Okanlar Sabunhanesi Doğu Bölümün Kuzeybatı Köşesindeki Mekânın Doğu Duvarı (M.Çiftyürek).....	748
Fotoğraf 714: Nizip Okanlar Sabunhanesi Doğu Bölümün Döşemesi (M.Çiftyürek).....	749
Fotoğraf 715: Nizip Okanlar Sabunhanesi Doğu Bölüm Kuzeybatı Köşedeki Mekân (M.Çiftyürek).....	749
Fotoğraf 716: Nizip Okanlar Sabunhanesi Kuzeydoğu Köşedeki Yarı Açık Mekân (M.Çiftyürek).....	750

Fotoğraf 717: Nizip Okanlar Sabunhanesi Doğu Bölümün Doğu Duvarı ve Yarı Açık Mekân (M.Çiftyürek).....	750
Fotoğraf 718: Nizip Okanlar Sabunhanesi Doğu Bölümün Güney Duvarı (M.Çiftyürek)	751
Fotoğraf 719: Nizip Okanlar Sabunhanesi Doğu Bölümün Doğu Duvarı (M.Çiftyürek)	751
Fotoğraf 720: Nizip Okanlar Sabunhanesi Batı Bölümün Birinci Katı (M.Çiftyürek).....	752
Fotoğraf 721: Nizip Okanlar Sabunhanesi Birinci Katta Sabun Kazanı (M.Çiftyürek).....	752
Fotoğraf 722: Nizip Okanlar Sabunhanesi Batı Bölüm Birinci Katın Güney Duvarı (M.Çiftyürek).....	753
Fotoğraf 723: Nizip Okanlar Sabunhanesi Batı Bölüm Birinci Katın Batı Duvarı (M.Çiftyürek).....	753
Fotoğraf 724: Nizip Okanlar Sabunhanesi Doğu Bölüm Birinci Kat (M.Çiftyürek)....	754
Fotoğraf 725: Nizip Okanlar Sabunhanesi Doğu Bölüm Birinci Katın Doğu Duvarı ve Ortada Baca (M.Çiftyürek)	754
Fotoğraf 726: Nizip Okanlar Sabunhanesi Doğu Bölüm Birinci Katın Güney Duvarı (M.Çiftyürek).....	755
Fotoğraf 727: Nizip Okanlar Sabunhanesi Doğu Bölüm Birinci Katın Güney ve Batı Duvarı (M.Çiftyürek).....	755
Fotoğraf 728: Nizip Okanlar Sabunhanesi Güney Cephe (M.Çiftyürek)	756
Fotoğraf 729: Nizip Okanlar Sabunhanesi Güney Cephe (M.Çiftyürek)	756
Fotoğraf 730: Nizip Okanlar Sabunhanesi Doğu Cephe (M.Çiftyürek)	757
Fotoğraf 731: Nizip Okanlar (sağda) ve Özkaya (solda) Sabunhaneleri (M.Çiftyürek)	757
Fotoğraf 732: Nizip Özkaya Sabunhanesi, 2002 (Gaziantep KVKBKM Arşivi).....	758
Fotoğraf 733: Nizip Özkaya Sabunhanesi Kuzey ve Batı Cephe (M. Çiftyürek).....	758
Fotoğraf 734: Nizip Özkaya Sabunhanesi Batı Cephe (M. Çiftyürek)	759
Fotoğraf 735: Nizip Özkaya Sabunhanesi Batıdaki Geçit (Gaziantep KVKBKM Arşivi)	759
Fotoğraf 736: Nizip Özkaya Sabunhanesi İdari Oda (Gaziantep KVKBKM Arşivi)...	760
Fotoğraf 737: Nizip Özkaya Sabunhanesi İdari Oda (Gaziantep KVKBKM Arşivi)...	760
Fotoğraf 738: Nizip Özkaya Sabunhanesi Zemin Kattaki Kemerli Bölümler (Gaziantep KVKBKM Arşivi)	761
Fotoğraf 739: Nizip Özkaya Sabunhanesi Zemin Kattaki Kemerli Bölümler (Gaziantep KVKBKM Arşivi)	761
Fotoğraf 740: Nizip Özkaya Sabunhanesi Zemin Kattaki Kemerli Bölümler (Gaziantep KVKBKM Arşivi)	762
Fotoğraf 741: Nizip Özkaya Sabunhanesi Zemin Kattaki Kemerli Bölümler (Gaziantep KVKBKM Arşivi)	762
Fotoğraf 742: Nizip Özkaya Sabunhanesi Birinci Katı (M. Çiftyürek).....	763
Fotoğraf 743: Nizip Özkaya Sabunhanesi Birinci Katı (M. Çiftyürek).....	763
Fotoğraf 744: Nizip Özkaya Sabunhanesi Birinci Katı (M. Çiftyürek).....	764
Fotoğraf 745: Nizip Özkaya Sabunhanesi Birinci Katı (M. Çiftyürek).....	764
Fotoğraf 746: Nizip Özkaya Sabunhanesi Kuzey Cephe (M. Çiftyürek)	765
Fotoğraf 747: Nizip Özkaya Sabunhanesi Kuzey Cephe (M. Çiftyürek)	765
Fotoğraf 748: Nizip Özkaya Sabunhanesi Doğu ve Kuzey Cephe (M. Çiftyürek).....	766
Fotoğraf 749: Nizip Alkanlar Sabunhanesi, 1955 (İ.H. İmamoğulları, age, s.170).....	766

Fotoğraf 750: Nizip Küçük Ahmet Yakar Sabunhanesi, 1958 (İ.H. İmamoğulları, age, s.171).....	767
Fotoğraf 751: Nizip Bozarlar Sabunhanesi, 1958 (İ.H. İmamoğulları, age, s.95)	767
Fotoğraf 752: Nizip Resul Özpınar Sabunhanesi, 1958 (İ.H. İmamoğulları, age, s.86)	768
Fotoğraf 753: Bağdatlı Hüseyin Uran Sabunhanesi, 1960 (İ.H. İmamoğulları, age, s.95)	768
Fotoğraf 754: Kilis Kalaycılar Sabunhanesi, 2011 (Gaziantep KVKBKM Arşivi).....	769
Fotoğraf 755: Kilis Kalaycılar Sabunhanesi Birinci Avlusu (M. Çiftyürek).....	769
Fotoğraf 756: Kilis Kalaycılar Sabunhanesi Avlu Geçidi (M. Çiftyürek).....	770
Fotoğraf 757: Kilis Kalaycılar Sabunhanesi Avlu Geçidi Batısındaki Mekân (M. Çiftyürek).....	770
Fotoğraf 758: Kilis Kalaycılar Sabunhanesi Sekisi (M. Çiftyürek).....	771
Fotoğraf 759: Kilis Kalaycılar Sabunhanesi Sekisinin Kenarındaki Bezemeli Taşlar, 2011 (Gaziantep KVKBKM Arşivi).....	771
Fotoğraf 760: Kilis Kalaycılar Sabunhanesi Sabun Kazanı (M. Çiftyürek)	772
Fotoğraf 761: Kilis Kalaycılar Sabunhanesi Sabun Kazanı (M. Çiftyürek)	772
Fotoğraf 762: Kilis Kalaycılar Sabunhanesi Beşik Tonoz Yüzeyindeki Kare Boşluk (M. Çiftyürek).....	773
Fotoğraf 763: Kilis Kalaycılar Sabunhanesi Bacası (M. Çiftyürek).....	773
Fotoğraf 764: Kilis Kalaycılar Sabunhanesi Ocaklık (M. Çiftyürek).....	774
Fotoğraf 765: Kilis Kalaycılar Sabunhanesi Zeytinyağı Kuyularının Bulunduğu Mekân (M. Çiftyürek).....	774
Fotoğraf 766: Kilis Kalaycılar Sabunhanesi Birinci Avludaki Zeytinyağı Kuyuları (M. Çiftyürek).....	775
Fotoğraf 767: Kilis Kalaycılar Sabunhanesi İkinci Avlusu (M. Çiftyürek).....	775
Fotoğraf 768: Kilis Kalaycılar Sabunhanesi İkinci Avlunun Kuzeybatısındaki Mekân (M. Çiftyürek).....	776
Fotoğraf 769: Kilis Kalaycılar Sabunhanesi İkinci Avlunun Doğusundaki Mekân (M. Çiftyürek).....	776
Fotoğraf 770: Kilis Kalaycılar Sabunhanesi Birinci Katı (M. Çiftyürek).....	777
Fotoğraf 771: Kilis Kalaycılar Sabunhanesi Birinci Katı (M. Çiftyürek).....	777
Fotoğraf 772: Kilis Kalaycılar Sabunhanesi İkinci Avlunun Doğusundaki Mekânın Birinci Katı (M. Çiftyürek).....	778
Fotoğraf 773: Kilis Kalaycılar Sabunhanesi, 20. Yüzyıl Başı (Gaziantep KVKBKM Arşivi).....	778
Fotoğraf 774: Kilis Kalaycılar Sabunhanesi Güney Cephe, 1999 (Gaziantep KVKBKM Arşivi).....	779
Fotoğraf 775: Kilis Kalaycılar Sabunhanesi Güney Cephe (M. Çiftyürek).....	779
Fotoğraf 776: Kilis Kalaycılar Sabunhanesi Güney Cephedeki Batı ve Doğu Kapısı (M. Çiftyürek).....	780
Fotoğraf 777: Kilis Kalaycılar Sabunhanesi Avluya Bakan Cephe, 2012 (Gaziantep KVKBKM Arşivi)	780
Fotoğraf 778: Kilis Kalaycılar Sabunhanesi Birinci Avluya Bakan Cepheler (M. Çiftyürek).....	781
Fotoğraf 779: Kilis Kalaycılar Sabunhanesi Birinci Avluya Bakan Doğu Cephe (M. Çiftyürek).....	781

Fotoğraf 780: Kilis Kalaycılar Sabunhanesi Bacası, 2011 (Gaziantep KVKBKM Arşivi)	782
Fotoğraf 781: Kilis Kalaycılar Sabunhanesi Bacası (M.Çiftyürek)	782
Fotoğraf 782: Kahramanmaraş Ulu Cami Yerleşim Krokisi İçinde Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi, 1940 (Gaziantep KVKBKM Arşivi)	783
Fotoğraf 783: Kahramanmaraş Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi Batı ve Doğu Kütlenin Güney Cephesi, 2010 (Kahramanmaraş Belediyesi Arşivi)	783
Fotoğraf 784: Kahramanmaraş Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi Batı ve Doğu Kütlenin Güney Cephesi (M. Çiftyürek)	784
Fotoğraf 785: Kahramanmaraş Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi Avlu Duvarı ve Kapısı (M. Çiftyürek)	784
Fotoğraf 786: Kahramanmaraş Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi Batı ve Doğu Kütlenin Güney Cephesi, 1986 (Gaziantep KVKBKM Arşivi)	785
Fotoğraf 787: Kahramanmaraş Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi Doğu Kütlenin Güney Cephesi, 2010 (Kahramanmaraş Belediyesi Arşivi)	785
Fotoğraf 788: Kahramanmaraş Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi Doğu Kütlenin Güney Cephesi, 2010 (Kahramanmaraş Belediyesi Arşivi)	786
Fotoğraf 789: Kahramanmaraş Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi Doğu Kütlenin Çapraz Tonozu, 1986 (Gaziantep KVKBKM Arşivi)	786
Fotoğraf 790: Kahramanmaraş Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi Doğu Kütle, 2013 (Kahramanmaraş Belediyesi Arşivi)	787
Fotoğraf 791: Kahramanmaraş Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi Doğu Kütle (M. Çiftyürek)	787
Fotoğraf 792: Kahramanmaraş Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi Doğu Kütlenin Kuzeydoğu Köşesindeki Fırın/Ocak, 2012 (Kahramanmaraş Belediyesi Arşivi)	788
Fotoğraf 793: Kahramanmaraş Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi Doğu Kütle Birinci Katın Kuzey Duvarı (M. Çiftyürek)	788
Fotoğraf 794: Kahramanmaraş Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi Doğu Kütlenin Güney ve Doğu Cephesi (M. Çiftyürek)	789
Fotoğraf 795: Maraş'ın Genel Görünüşünde Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi, 1935'li Yıllar (Kahramanmaraş Belediyesi Arşivi, F. Adanır)	789
Fotoğraf 796: Kahramanmaraş Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi Batı Kütledeki Zeytinyağı Kuyularının Bulunduğu Mekân, 1986 (Gaziantep KVKBKM Arşivi)	790
Fotoğraf 797: Kahramanmaraş Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi Batı Kütledeki Sabun Kazanı, 2013 (Kahramanmaraş Belediyesi Arşivi)	790
Fotoğraf 798: Kahramanmaraş Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi Batı Kütledeki Sabun Kazanı, 2013 (Kahramanmaraş Belediyesi Arşivi)	791
Fotoğraf 799: Kahramanmaraş Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi Batı Kütledeki Zeytinyağı Kuyularının Bulunduğu Mekân, 2013 (Kahramanmaraş Belediyesi Arşivi)	791
Fotoğraf 800: Kahramanmaraş Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi Batı Kütledeki Zeytinyağı Kuyularının Bulunduğu Mekân (M. Çiftyürek)	792
Fotoğraf 801: Kahramanmaraş Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi Ocaklık (M. Çiftyürek)	792
Fotoğraf 802: Kahramanmaraş Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi Batı Kütle Birinci Katın Güney Duvarı, 1986 (Gaziantep KVKBKM Arşivi)	793

Fotoğraf 803: Kahramanmaraş Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi Batı Kütle Birinci Katın Kuzey ve Batı Duvarı, 2011 (Kahramanmaraş Belediyesi Arşivi).....	793
Fotoğraf 804: Kahramanmaraş Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi Batı Kütle Birinci Katın Kuzey ve Batı Duvarı (M. Çiftyürek).....	794
Fotoğraf 805: Kahramanmaraş Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi Batı Kütle İkinci Kattaki Sofa, 1986 (Gaziantep KVKBKM Arşivi)	794
Fotoğraf 806: Kahramanmaraş Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi Batı Kütle İkinci Kattaki Sofa ve Odalar, 2011 (Kahramanmaraş Belediyesi Arşivi).....	795
Fotoğraf 807: Kahramanmaraş Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi Batı Kütle İkinci Kattaki Odalar (M. Çiftyürek	795
Fotoğraf 808: Kahramanmaraş Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi Batı Kütle İkinci Kattaki Balkon, 1986 (Gaziantep KVKBKM Arşivi)	796
Fotoğraf 809: Kahramanmaraş Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi Batı Kütle İkinci Kattaki Odalar, 1986 (Gaziantep KVKBKM Arşivi).....	796
Fotoğraf 810: Kahramanmaraş Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi Batı Kütle İkinci Kat, 2011 (Kahramanmaraş Belediyesi Arşivi).....	797
Fotoğraf 811: Kahramanmaraş Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi Avlu Kapısı, 1986 (Gaziantep KVKBKM Arşivi).....	797
Fotoğraf 812: Kahramanmaraş Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi Avlu Kapısı (M. Çiftyürek).....	798
Fotoğraf 813: Kahramanmaraş Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi Batı Kütlenin Güney Cephesi, 1986 (Gaziantep KVKBKM Arşivi).....	798
Fotoğraf 814: Kahramanmaraş Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi Batı Kütlenin Güney Cephesi, 2010 (Kahramanmaraş Belediyesi Arşivi).....	799
Fotoğraf 815: Kahramanmaraş Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi Batı Kütlenin Güney Cephesi, 1986 (Gaziantep KVKBKM Arşivi).....	799
Fotoğraf 816: Kahramanmaraş Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi Batı Kütlenin Güney Cephesi, 2010 (Kahramanmaraş Belediyesi Arşivi).....	800
Fotoğraf 817: Kahramanmaraş Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi Batı Kütlenin Kuzey Cephesi, 2010 (Kahramanmaraş Belediyesi Arşivi).....	800
Fotoğraf 818: Kahramanmaraş Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi Batı Kütlenin Doğu Cephesi, 2010 (Kahramanmaraş Belediyesi Arşivi).....	801
Fotoğraf 819: Kahramanmaraş Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi Batı Kütlenin Batı Cephesi, 2010 (Kahramanmaraş Belediyesi Arşivi).....	801
Fotoğraf 820: Ayvalık Sezai Ömer Madra Sabunhanesi Güney Cephe (M. Çiftyürek).....	802
Fotoğraf 821: Ayvalık Sezai Ömer Madra Sabunhanesi (M. Çiftyürek).....	802
Fotoğraf 822: Ayvalık Sezai Ömer Madra Sabunhanesi Birinci Kütlenin Güney Cephesi, 2010 (Bursa KVKBKM Arşivi).....	803
Fotoğraf 823: Ayvalık Sezai Ömer Madra Sabunhanesi, 1940'lı Yıllar (zeytinyagci.com/muze.asp Erişim Tarihi:04.01.2021).....	803
Fotoğraf 824: Ayvalık Sezai Ömer Madra Sabunhanesi Birinci Kütlenin İç Mekânı, 2010 (Bursa KVKBKM Arşivi).....	804
Fotoğraf 825: Ayvalık Sezai Ömer Madra Sabunhanesi, 1925'li Yıllar (S.Kaptan-F.Ergelen-M.Soylu, age, s. 166)	804
Fotoğraf 826: Ayvalık Sezai Ömer Madra Sabunhanesi, 1931 (Cihat Teker Arşivi)...	805
Fotoğraf 827: Ayvalık Sezai Ömer Madra Sabunhanesi, 1930'lu Yıllar (Cihat Teker Arşivi).....	805

Fotoğraf 828: Ayvalık Sezai Ömer Madra Sabunhanesi, 1935-1940 Arası (S.Kaptan-F.Ergelen-M.Soylu, age, s. 254)	806
Fotoğraf 829: Ayvalık Sezai Ömer Madra Sabunhanesi İkinci Kütlenin Zemin Katı, 2010 (Bursa KVKBKM Arşivi).....	806
Fotoğraf 830: Ayvalık Sezai Ömer Madra Sabunhanesi İkinci Kütlenin Döşemesindeki Sabun Kazanının Yeri, 2010 (Bursa KVKBKM Arşivi)	807
Fotoğraf 831: Ayvalık Sezai Ömer Madra Sabunhanesi İkinci Kütle Birinci Katın Güney ve Batı Duvarı, 2010 (Bursa KVKBKM Arşivi)	807
Fotoğraf 832: Ayvalık Sezai Ömer Madra Sabunhanesi İkinci Kütle Birinci Kattaki Sabun Kazanının Yeri ve Koni Biçimli Delik, 2010 (Bursa KVKBKM Arşivi) ..	808
Fotoğraf 833: Ayvalık Sezai Ömer Madra Sabunhanesi İkinci Kütle Birinci Katın Tavanındaki Koni Biçimli Delik, 2010 (Bursa KVKBKM Arşivi).....	808
Fotoğraf 834: Ayvalık Sezai Ömer Madra Sabunhanesi İkinci Kütle Birinci Katın Doğu Duvarı, 2010 (Bursa KVKBKM Arşivi).....	809
Fotoğraf 835: Ayvalık Sezai Ömer Madra Sabunhanesi Üçüncü Kütlenin Ahşap Merdiveni, 2010 (Bursa KVKBKM Arşivi)	809
Fotoğraf 836: Ayvalık Sezai Ömer Madra Sabunhanesi Üçüncü Kütle Zemin Kat, 2010 (Bursa KVKBKM Arşivi).....	810
Fotoğraf 837: Ayvalık Sezai Ömer Madra Sabunhanesi Üçüncü Kütle Zemin Kattaki Taş Setler, 2010 (Bursa KVKBKM Arşivi).....	810
Fotoğraf 838: Ayvalık Sezai Ömer Madra Sabunhanesi Üçüncü Kütle Birinci Katın Batı ve Kuzey Duvarı, 2010 (Bursa KVKBKM Arşivi)	811
Fotoğraf 839: Ayvalık Sezai Ömer Madra Sabunhanesi Üçüncü Kütle Birinci Katın Güney Duvarı ve Zemindeki Sabun Kalıpları, 2010 (Bursa KVKBKM Arşivi) ..	811
Fotoğraf 840: Ayvalık Sezai Ömer Madra Sabunhanesi Üçüncü Kütle İkinci Kattaki Sabun Kalıpları, 2010 (Bursa KVKBKM Arşivi)	812
Fotoğraf 841: Ayvalık Sezai Ömer Madra Sabunhanesi Üçüncü Kütle İkinci Katın Güney ve Doğu Duvarı, 2010 (Bursa KVKBKM Arşivi)	812
Fotoğraf 842: Ayvalık Sezai Ömer Madra Sabunhanesi Üçüncü Kütle İkinci Kattaki Ahşap Merdiven, 2010 (Bursa KVKBKM Arşivi).....	813
Fotoğraf 843: Ayvalık Sezai Ömer Madra Sabunhanesi Üçüncü Kütle Üçüncü Kattaki Sabun Kalıpları, 2010 (Bursa KVKBKM Arşivi)	813
Fotoğraf 844: Ayvalık Sezai Ömer Madra Sabunhanesi Üçüncü Kütle Üçüncü Katın Güney ve Batı Duvarı, 2010 (Bursa KVKBKM Arşivi)	814
Fotoğraf 845: Ayvalık Sezai Ömer Madra Sabunhanesi Dördüncü Kütlenin Zemin Katı, 2010 (Bursa KVKBKM Arşivi).....	814
Fotoğraf 846: Ayvalık Sezai Ömer Madra Sabunhanesi Dördüncü Kütlenin Birinci Katındaki Sabun Kalıpları, 2010 (Bursa KVKBKM Arşivi).....	815
Fotoğraf 847: Ayvalık Sezai Ömer Madra Sabunhanesi Kuzey Cephe (M. Çiftyürek)	815
Fotoğraf 848: Ayvalık Sezai Ömer Madra Sabunhanesi Batı ve Güney Cephe (M. Çiftyürek).....	816
Fotoğraf 849: Ayvalık Sezai Ömer Madra Sabunhanesi Kuzey ve Doğu Cephe, 2010 (Ayvalık Belediyesi Arşivi)	816
Fotoğraf 850: Ayvalık Sezai Ömer Madra Sabunhanesi, 1896 (S.Kaptan-F.Ergelen-M.Soylu, age, s. 48)	817

Fotoğraf 851: Ayvalık Sezai Ömer Madra Sabunhanesi, 1905 Tarihli Kartpostal (https://kaankoksal.blogspot.com/2014/12/contaxisin-fotograflarindaki-ayvalik.html Erişim Tarihi:21.05.2020)	817
Fotoğraf 852: Birecik Akçakanat Sabunhanesi Güney Cephe (M. Çiftyürek)	818
Fotoğraf 853: Birecik Akçakanat Sabunhanesi Doğu ve Güney Cephe, 2014 (Şanlıurfa KVKBKM Arşivi)	818
Fotoğraf 854: Birecik Akçakanat Sabunhanesi, 2014 (Şanlıurfa KVKBKM Arşivi)...	819
Fotoğraf 855: Birecik Akçakanat Sabunhanesi Doğu Cephe, 1996 (C. Kürkçüoğlu Arşivi)	819
Fotoğraf 856: Birecik Akçakanat Sabunhanesi Doğu Cephe, 1996 (C. Kürkçüoğlu Arşivi)	820
Fotoğraf 857: Birecik Akçakanat Sabunhanesi Zemin Katı, 1996 (C. Kürkçüoğlu Arşivi)	820
Fotoğraf 858: Birecik Akçakanat Sabunhanesi Zemin Katı (M. Çiftyürek).....	821
Fotoğraf 859: Birecik Akçakanat Sabunhanesi Zemin Kattaki Eyvanlar (M. Çiftyürek)	821
Fotoğraf 860: Birecik Akçakanat Sabunhanesi Zemin Katı (M. Çiftyürek).....	822
Fotoğraf 861: Birecik Akçakanat Sabunhanesi Zemin Kattaki Sabun Kazanı Ocağı (M. Çiftyürek).....	822
Fotoğraf 862: Birecik Akçakanat Sabunhanesi Sabun Kazanı Ocağı (M. Çiftyürek) ..	823
Fotoğraf 863: Birecik Akçakanat Sabunhanesi Zemin Kat Döşemedeki Kare Boşluk (M. Çiftyürek).....	823
Fotoğraf 864: Birecik Akçakanat Sabunhanesi Batı Cephe (M. Çiftyürek)	824
Fotoğraf 865: Birecik Akçakanat Sabunhanesi Birinci Katın Batı Duvarı (M. Çiftyürek)	824
Fotoğraf 866: Birecik Akçakanat Sabunhanesi Doğu Cephedeki Kapı, 1996 (C. Kürkçüoğlu Arşivi)	825
Fotoğraf 867: Birecik Akçakanat Sabunhanesi Doğu Cephedeki Kapı, 1996 (C. Kürkçüoğlu Arşivi)	825
Fotoğraf 868: Birecik Akçakanat Sabunhanesi Doğu Cephesindeki Kapı (M. Çiftyürek)	826
Fotoğraf 869: Birecik Akçakanat Sabunhanesi Batı Cephe (M. Çiftyürek)	826
Fotoğraf 870: Ayvalık Karşınlar Sabunhanesi Kuzey Cephe (M.Çiftyürek).....	827
Fotoğraf 871: Ayvalık Karşınlar Sabunhanesi Birinci Katın Batı Duvarı ve Zemindeki Sabun Kalıpları (M.Çiftyürek).....	827
Fotoğraf 872: Ayvalık Karşınlar Sabunhanesi Birinci Katın Güney Duvarı ve Sabun Kazanı ile Breto (M.Çiftyürek).....	828
Fotoğraf 873: Ayvalık Karşınlar Sabunhanesi Birinci Katın Kuzey Duvarındaki Pencereler (M.Çiftyürek)	828
Fotoğraf 874: Ayvalık, 1940 (İBB Atatürk Kıtalgı Arşivi)	829
Fotoğraf 875: Midilli'deki Sabunhaneler, 1896 (https://www.polion.gr/industrial-heritage/ erişim tarihi: 19.02.2021).....	829
Fotoğraf 876: Midilli Plomari Sabunhanesi (Kültür Merkezi), 1880 (http://reindustrialheritage.eu/projects/plomari-cultural-centre erişim tarihi: 19.02.2021)	830

- Fotoğraf 877: Midilli Plomari Sabunhanesi Kazanları (Kültür Merkezi), 1880
(<http://reindustrialheritage.eu/projects/plomari-cultural-centre> erişim tarihi:
19.02.2021) 830
- Fotoğraf 878: Midilli Perama'da Sabunhane
(https://issuu.com/mariapanagopoulou/docs/teuxos_high erişim tarihi: 24.02.2021)
..... 831
- Fotoğraf 879: Midilli'de Bir Sabunhane
(https://issuu.com/mariapanagopoulou/docs/teuxos_high erişim tarihi: 24.02.2021)
..... 831
- Fotoğraf 880: Midilli'deki Sabunhanelerin Birinci Katlarındaki Sabun Kalıpları
(https://issuu.com/mariapanagopoulou/docs/teuxos_high erişim tarihi: 24.02.2021)
..... 832

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı geçen tez
BCA	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Çiz.	Çizim
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
Fot.	Fotoğraf
İBB	İstanbul Büyükşehir Belediyesi
KVKBKM	Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü
Ltd.	Limited
SDA	Soap and Detergent Association
Şti.	Şirket
Tic.	Ticaret
TSOTBB	Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliğı

GİRİŞ

Çalışmanın Amacı ve Kapsamı: İnsanoğlunun varoluşundan bu yana yeme, içme ve barınma gibi temizlenme de temel ihtiyaçlardan biri olmuştur. Temizlik deyince akla ilk olarak su ve sabun gelmektedir. En eski temizlik maddesi olan sabun, antik çağlardan bu yana farklı medeniyetlerde geniş kullanım alanı bulmuş, önemli aşamalardan ve formüllerden geçirilmiştir. Mezopotamya ve Akdeniz çevresindeki uygarlıklarda, Roma’da, Avrupa’da ve Anadolu’da sabun üretimi, tüketimi önemli boyutlara ulaşmıştır. Günümüzde ise en son teknolojik sistemlerle üretilen çeşitli nitelikteki sabunlar, bütün toplumların vazgeçilmez temizlik unsurudur. Ancak sabunların seri bir şekilde imal edilmesini sağlayan modern sistem, binlerce yıldır süregelen geleneksel sabun üretim yöntemlerinin azalarak yok olup gitmesine yol açmıştır. Aslında bu durum bir nevi el emeğine dayalı sanatın da unutulması anlamına gelmektedir. Bu nedenle insan hayatı içinde daima önem arz eden sabunun ne tür yapılarda, hangi ekipmanlarla nasıl aşamalardan geçirilerek üretildiği çalışmanın amacını ve önemini ortaya çıkarmıştır.

Çeşitli işlevdeki fabrika, imalathane, atölye ve depo gibi yapılarla birlikte endüstri mirası içinde yer alan sabunhaneler, daha çok mimarlık alanlarında çalışan uzmanlarca restorasyon projesi şeklinde ele alınmıştır. Oysaki 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı’nın ekonomik hayatına katkı sağlayan bu tip yapıların, buldukları coğrafyanın mimari ve karakteristik özelliklerini yansıtmaları ve kentlerin silüetinde simge niteliği olmaları açısından Sanat Tarihi alanında da çalışılması kayda değerdir.

Osmanlı döneminde, sabunun temel ihtiyaç maddelerinden biri olması ve ulaştırma teknolojisindeki gerilik dikkate alındığında, sabunhanelerin ülkenin bütün bölgelerinde yaygınlık kazanmış olması akla gelmektedir. Ancak bu iki önemli faktöre rağmen sabunhanelerin belli merkez ve bölgelerde toplandığını söylenebilir¹. Bu nedenle sabunun hammaddesi zeytinyağı olduğu için zeytin ağacının yetiştiği uygun iklim şartlarına sahip yerlerde sabunhaneler inşa edilmiştir. Bu yerler, Osmanlı Devleti’nin zeytinyağı bölgesi olarak adlandırdığı Güney Marmara, Ege ve Akdeniz kıyılarıdır². Özellikle Edremit Körfezi, Batı Anadolu ile Adalar, Şam, Halep ve Nablus önemli sabun

¹ Said Öztürk, “Osmanlı Devleti’nde Sabun Sanayii”, *Türkler*, C. 10, Ankara, 2002, s. 783.

² Faruk Doğan, *Osmanlı Devleti’nde Zeytinyağı (1800-1920)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İktisat Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, 2007, s. 22.

üretim merkezleri olmuştur³. Batı Anadolu ve Adalarda üretilen sabunlar, İstanbul'un yıllık sabun ihtiyacını karşılamada önemli bir paya sahip olmuştur⁴. Halep, Nablus ve Şam çevresinde imal edilen sabunlar ise yerel ihtiyacı karşılamasının yanında daha çok Avrupa'ya ihraç edilmiştir⁵. Osmanlı döneminden sonra Cumhuriyet'in ilk yılları ve daha sonraki dönemlerde de sabun üretimi aynı bölge ve merkezlerde gelişmeye devam etmiştir. Bu verilerin sonuçları esas alınarak, Marmara Bölgesi'nde Ayvalık, Burhaniye, Edremit, Havran, Ayvacık, Ege Bölgesi'nde İzmir ve Urla, Akdeniz Bölgesi'nde Antakya, Kahramanmaraş, Güneydoğu Anadolu'da ise Gaziantep, Nizip, Kilis ve Birecik'te sabunhaneler tespit edilerek çalışma kapsamına girmiştir.

Arşiv vesikaları, seyahatnameler ve çeşitli kaynaklardan öğrenildiği üzere Aydın ve Muğla'da da hammaddeye yakınlık sebebiyle sabunhaneler bulunduğu bahsedilmiştir. Ancak bu yerlerde, herhangi bir yapı tespit edilememiştir. Aydın ve Menteşe sancaklarındaki kazalarda üretilen sabunlar, kalitesiz olmaları sebebiyle pek talep görmemiştir. Bundan başka Antalya, Mersin ve Adana gibi yerleşimlerin kıyı kesimleri, iklim yapısı gereği zeytin ağacı yetişmesine uygun bir ortam sunmaktadır. Fakat bu kesimlerde, zeytinden daha çok hububat, baklagiller, narenciye, pamuk, bahçe ve bostan gibi ürünler ön plana çıkmıştır. Antalya ve Mersin limanlarından yapılan ticarete, bu ürünler önemli bir paya sahip olmuştur. Bu gibi nedenlerden dolayı söz konusu yerleşimlerde sabunhaneye rastlanılmamıştır. Hatta Antalya ve Mersin'in dışarıdan sabun ithal ettiği bilinmektedir. Ama şunu da unutmamak gerekir ki, bir ev ortamında bile, ihtiyaç duyulduğu kadar, sabun üretimi yapılabilmektedir.

Çalışmanın Yöntemi: Sabunhanelerde bulunan ekipmanların ve mekânların hangi işleve yaradığını bilmek için ilk öncelikle sabunun kimyasal içerikleri, tarihsel gelişimi ve üretim aşamalarının iyi bilinmesi gereklidir. Özellikle saha çalışmaları sırasında, bölgeler arasında, sabun üretim aşamaları ile bu aşamada kullanılan alet ve teçhizatlarda birtakım benzerlikler ve farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle sabun üretimi başlığı karşılaştırmalı olarak yazılmıştır. Söz konusu başlıklarla birlikte konunun bütünlüğü açısından, Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde sabun sanayisi ile ticaretine ve hem

³ Said Öztürk-Gülden Sarıyıldız, "Antik Çağdan Günümüze Temizliğin Değişmeyen Sembolü: Sabun", *Tombak*, S. 15, İstanbul, 1997, s. 46; S. Öztürk, agm, 2002, s. 785; F. Doğan, agt, 2007, s. 23.

⁴ S. Öztürk-G. Sarıyıldız, agm, 1997, s. 52; A. Latif Armağan, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Batı Anadolu'da Zeytincilik ve Bu Faaliyetin İstanbul'un İfaesindeki Yeri", *XIV. Türk Tarih Kongresi*, C. II, Ankara, 2005, s. 972; S. Öztürk, agm, 2002, s. 785; F. Doğan, agt, 2007, s. 23.

⁵ F. Doğan, agt, 2007, s. 40.

dünyada hem de Türkiye’de sabunhane mimarisinin gelişimi, tezin birinci bölümünde açıklanmaya çalışılmıştır.

Tezin ikinci bölümü olan katalog kısmının oluşturulması için bölgelerde saha çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar, en önemli bir o kadar da çetin geçen aşamayı oluşturmuştur. Sabunhanelerin tespitine yönelik saha çalışmalarının birinci ayağını, Marmara Bölgesi’nin güney kesimleri ile Ege Bölgesi, ikinci ayağını ise Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi oluşturmuştur. Marmara Bölgesi’nde Balıkesir İli’ne bağlı Ayvalık, Burhaniye, Edremit, Havran, Güre, Gömeç ile bunlara bağlı kırsal yerleşimlerde ve Çanakkale İli’ne bağlı Ayvacık’ta, bir başka ifadeyle Edremit Körfezi sınırları içerisinde incelemeler yapılmıştır. Adı geçen yerleşimlerden Ayvalık’ta 11, Burhaniye’de 4, Edremit, Havran ve Ayvacık’ta 1’er yapı tespit edilebilmiştir. Özellikle Ayvalık’ta Karşınlar Sabunhanesi’nde halen geleneksel yöntemlerle sabun üretimi yapılarak piyasaya sunulmaktadır. Bu nedenle konunun önemi açısından sabunhanede, sabun üretiminin aşamaları sırasıyla kaydedilerek belgelenmiştir. Ayvacık’ta eski bir sabunhane olan ve restorasyonla birlikte, Adatepe Zeytinyağı Müzesi olarak ziyaretçilere açılan yapıda, zeytinyağı ve sabun üretimine ilişkin sergilenen çeşitli araç-gereçler ise çalışmaya zengin bir veri sunmuştur. Bundan başka, yörede, eskiden beri sabunculukla uğraşan kişilerle konuşularak sözlü tarihçe araştırması yapılmış, bilgi ve belge toplanmaya çalışılmıştır. Ege Bölgesi’nde ise İzmir, Urla, Tire ve Aydın’da saha çalışmaları yapılmıştır. Arşiv vesikaları, seyahatnameler ve çeşitli kaynaklardan öğrenildiği üzere bu yerleşimlerde, çok sayıda sabunhane bulunduğu bahsedilmiştir. Ancak İzmir merkezde 2, Urla’da 1 sabunhane tespit edilebilmiştir. Tire ve Aydın’da ise herhangi bir sabunhaneye rastlanılmamıştır. Özellikle İzmir’de, ikiden daha fazla sabunhanenin günümüze ulaşmış olması muhtemeldir. Fakat hem İzmir’in geniş sınırlara sahip bir şehir olması hem de sabunhanelerin zamanla işlevi değiştirilerek başka adlarla anılması yapıların tespitini güçleştirmiştir. Bu bakımdan eksikliklerin daha sonraki çalışmalarla tamamlanabileceğini umuyoruz.

Saha çalışmalarının ikinci ayağını, Akdeniz’in doğu kesimleri ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi oluşturmuştur. Hatay/Antakya’da 7 ve Kahramanmaraş’ta 1, Kilis’te 2, Gaziantep’te 2, Nizip’te 4 ve Birecik’te 2 sabunhane tespit edilmiştir. Nizip’te, az da olsa geleneksel yöntemlerle üretim yapan fabrikalardan sabunun yapılışındaki aşamalar ve araç-gereçler hakkında bilgi toplanmıştır.

Sabunhanelerin birçoğu özel mülkiyete ait olduğu için şahıslardan izin alınıp yapılarla ilgili inceleme yapılması zaman almıştır. Bazı sabunhanelerde ise büyük oranda tahribat meydana geldiği için güvenlik gerekçesiyle yapıya girilmesine izin verilmemiştir. Bu gibi durumlar göz önünde bulundurularak gerekli izinlerle, illere bağlı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüklerinin ve Belediyelerin arşivlerinde, yapılarla ilgili plân, proje, sanat tarihi raporları, eski fotoğraflar, tescil fişleri gibi belgelere ulaşılmaya çalışılmıştır. Çalışmaya izin verilen sabunhanelerin ise plân çizimleri ve fotoğraf çekimleri yapılmıştır.

Saha çalışmalarının ardından ölçüleri alınan sabunhanelerin dijital (Autocad) ortamda plânları çizilmiştir. Resmi kurumların arşivlerinden elde edilen plânların ise kontrolü yapıldıktan sonra dijital ortamda çizimi işlenmiştir. Daha sonra saha çalışmalarından tespit edilen verilerle, katalog bölümünde, yapıların plânları, cephe özellikleri, malzeme-teknikleri ve tarihlendirmesi yazılmıştır. Tarihçe yazımında, çeşitli yıllarda basılmış olan Annuaire Oriental du Commerce (Şark Ticaret Yıllıkları), Türk Ticaret Yıllıkları, Osmanlı arşiv vesikaları, vilayet salnameleri, Servet-i Fünun Dergisi, sigorta haritaları, kartpostallar, eski fotoğraflar, saha çalışmaları sırasında yapılan sözlü tarihçelerden, çeşitli kitap ve makale gibi farklı kaynaklardan yararlanılmış ve sabunhaneler kronolojik olarak sıralanmaya çalışılmıştır.

Karşılaştırma ve değerlendirme bölümünde, sabunhanelerin yerleşim yerleri içindeki konumlarına, plânlarına, yapı elemanlarına, cephe özelliklerine, malzeme ve tekniklerine göre karşılaştırmalı olarak değerlendirilerek bir sonuca varılmıştır. Çalışmaya ek olarak, bir özet niteliğinde, sabunhaneler, değerlendirme bölümünde ele alınan başlıklara göre tablolar şeklinde düzenlenmiştir. Ayrıca bölgelerde, sabun üretimi ile bu süreçte kullanılan ekipman ve yapı elemanlarıyla ilgili terim yönünden farklılık olduğundan yerel sözlük oluşturulmuştur.

Çalışma ile İlgili Yayın ve Kaynaklar: Tezin birinci bölümünde yer alan başlıklar, yerli ve yabancı kaynakların kılavuzluğunda yazılmıştır. Nitekim bu konuda en çok Fransızca ve İngilizce kaynaklardan yararlanılmıştır. Sabunun tarihsel serüveni ve dünyadaki sabunhane mimarisi değerlendirilirken, kaynakça kısmında sıralanan bu eserlerden sıkça yararlanılmıştır. Örneğin; Louis Figuier tarafından kaleme alınan ve 1873 tarihinde basılan *Les Merveilles De L'industrie Ou Description Des Principals*

*Industries Modernes*⁶ adlı kitapta, Marsilya'daki bir sabun fabrikasının plânına ve gravürlerine yer verilmiştir. *La Savonnerie Traditionnelle a Alep*⁷ isimli makalede ise Halep'teki sabun üretim aşamaları, sabun yapımında kullanılan teçhizat ve sabunhanelerin mimari özellikleri ele alınmıştır. Ancak çalışma konusunun özgünlüğü nedeniyle başvurulacak yerli kaynakların kısıtlı sayıda olduğu görülmüştür. Varolan kaynakların içeriği de daha çok sabunun kimyası, hammaddeleri ve tarihsel gelişimi ile alakalıdır. Mithat Onat'ın *Teorik ve Pratik Sabunculuk ve Yağ Tasfiye Usulleri*⁸ ve Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği'nin yayınladığı *Türkiye'de Sabun Sanayii*⁹ adlı kitaplarda, sabunun tarihi hakkında kısa bir bilgi verildikten sonra hammaddeleri, sabunlaştırma usulleri, sabunculukta kullanılan makineler ve sabun çeşitleri gibi konular geniş bir yelpaze içinde aktarılmıştır. *Edremit Yöresi Yağhaneleri*¹⁰ kitapta ise yörenin zeytin, zeytinyağı ve sabun geçmişine yer verilerek Ayvalık, Burhaniye, Edremit, Gömeç, Havran ve Ayvacık'ta yer alan zeytinyağı fabrikalarının, kimi zamanda sabunhanelerin kuşaklardan beri süregelen tarihleri anlatılmıştır.

Said Öztürk-Gülden Sarıyıldız tarafından yayınlanan *Antik Çağdan Günümüze Temizliğin Değişmeyen Sembolü: Sabun*¹¹, Said Öztürk'ün *Osmanlı Devleti'nde Sabun Sanayii*¹² ile *Osmanlı Kültürel Mirasında Sabun*¹³, Mustafa Tayar'ın, *Küllerin İnsanlığa Hediyesi: Sabun-I Sümerlilerden Günümüze Sabunun 5000 Yıllık Tarihi*¹⁴ ile *Küllerin İnsanlığa Hediyesi: Sabun-II Sümerlilerden Günümüze Sabunun 5000 Yıllık Tarihi*¹⁵ adlı makaleleri, sabunun tarihsel evrelerini ve Osmanlı dönemindeki önemini ve sanayisini

⁶ Louis Figuier, *Les Merveilles De L'industrie Ou Description Des Principals Industries Modernes*, Paris, 1873.

⁷ Thierry Grandin, "La Savonnerie Traditionnelle A Alep", *Bulletin d'etudes Orientales*, Vol. 36, Institut Francais du Proche-Orient, 1984.

⁸ Mithat Onat, *Teorik ve Pratik Sabunculuk ve Yağ Tasfiye Usulleri*, İstanbul, 1936.

⁹ Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği (TSOTBB), *Türkiye'de Sabun Sanayii*, Ankara, 1958.

¹⁰ Recep Efe-Abdullah Soykan-İsa Cürebal-Süleyman Sönmez, *Edremit Yöresi Yağhaneleri*, İstanbul, 2013.

¹¹ S. Öztürk-G. Sarıyıldız, agm, 1997, s. 42-54.

¹² S. Öztürk, agm, 2002, s. 781-790.

¹³ Said Öztürk, "Osmanlı Kültürel Mirasında Sabun", *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, S. 2, İstanbul, 2010, s. 80-93.

¹⁴ Mustafa Tayar, "Küllerin İnsanlığa Hediyesi: Sabun-I Sümerlilerden Günümüze Sabunun 5000 Yıllık Tarihi", *Dünya Gıda*, S. 12, İstanbul, 2013, s. 65-66.

¹⁵ Mustafa Tayar, "Küllerin İnsanlığa Hediyesi: Sabun-II Sümerlilerden Günümüze Sabunun 5000 Yıllık Tarihi", *Dünya Gıda*, S. 19, İstanbul, 2014, s. 67-71.

anlatır. *İstanbul Sabun Tahsissatı ve Bu Tahsisatta Sabuncu Esnafının Yükümlükleri*¹⁶ başlıklı makalenin isminden de anlaşıldığı üzere başkent İstanbul'a sabun tedariki konusu değerlendirilmiştir.

Başlık içeriklerinin yazımında, Osmanlı dönemi değerlendirilirken başvuru olan diğer bir kaynak, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri'ndeki vesikalar olmuştur. Bu arşivlerde, sabunla ilgili çok sayıda vesikaya rastlanması, Osmanlı Devleti'nin bu konuya oldukça önem verdiğinin bir göstergesidir.

Görüldüğü üzere, mevcut çalışmalar daha çok sabunun tarihi ve ekonomik boyutlarına ilişkindir. İnsan hayatı içinde yeri ve önemi tartışılmaz olan sabunun imal edildiği yapılara ilişkin bugüne kadar Türkiye'de pek fazla çalışmaya rastlanılmamıştır. Yalnızca, mimarlık alanında koruma projesi olarak tek bir yapı bazında ele alınmış yüksek lisans tezleri bulunmaktadır. Bunlar *Burhaniye'de Yağcı Zeytinyağı Fabrikası Restorasyonu*¹⁷, *Burhaniye Hüsnü Tolun Zeytinyağı Fabrikası Koruma Projesi*¹⁸, *Nizip Sayınlar Sabunhanesi Restorasyon Önerisi*¹⁹, *Conservation Of Kuseyri Soap Factory As An Industrial Heritage In Antakya*²⁰, *Kilis'te Cumhuriyet Meydanı ve Muharrem Bey Sabunhanesi Koruma Projesi*²¹ adlı çalışmalardır. Sanat Tarihi alanında ise Berrin Akın tarafından hazırlanan *Osmanlı'nın Son Dönemlerinde Ayvalık ve Yakın Çevresinde Endüstri ve Ticaret Yapıları*²² isimli doktora tezinde, Ayvalık'ta, içinde sabunhanelerin de yer aldığı çeşitli yapı grupları sınıflandırılarak genel olarak değerlendirilmiştir.

¹⁶ Gülden Sarıyıldız, "İstanbul Sabun Tahsissatı ve Bu Tahsisatta Sabuncu Esnafının Yükümlükleri", *Osmanlı Öncesi İle Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri*, C. 2, İstanbul, 2003, s. 363-373.

¹⁷ Rana Lim, *Burhaniye'de Yağcı Zeytinyağı Fabrikası Restorasyonu*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Restorasyon Programı, İstanbul, 1997.

¹⁸ Derya Akın, *Burhaniye Hüsnü Tolun Zeytinyağı Fabrikası Koruma Projesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Restorasyon Programı, İstanbul, 2014.

¹⁹ Özge Bozgeyik, *Nizip Sayınlar Sabunhanesi Restorasyon Önerisi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Diyarbakır, 2015.

²⁰ Derya Camuz, *Conservation Of Kuseyri Soap Factory As An Industrial Heritage In Antakya*, İzmir Institute of Technology, The Graduate School of Engineering and Sciences, Architectural Restoration, Master of Science, İzmir, 2016.

²¹ Fatma Rukiye Polat, *Kilis'te Cumhuriyet Meydanı ve Muharrem Bey Sabunhanesi Koruma Projesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Kültür Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Programı, İstanbul, 2016.

²² Berrin Akın, *Osmanlı'nın Son Dönemlerinde Ayvalık ve Yakın Çevresinde Endüstri ve Ticaret Yapıları*, (Basılmamış Doktora Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Çanakkale, 2014.

BİRİNCİ BÖLÜM

SABUN

1.1. Sabunun Tanımı, Sabun Kelimesinin Kökeni ve Sabunun Tarihsel Serüveni

1.1.1. Sabunun Tanımı

Genel geçer tanımıyla sabun, yağlı ve kirli materyallerin yüzeyini temizlemek için kullanılan bir maddedir²³. Kimyasal bakımdan ise bitkisel veya hayvansal yağların veya yağ asitlerinin alkali hidroksitlerle (sodyum hidroksit/NaOH, potasyum hidroksit/KOH) reaksiyonu sonucu ortaya çıkan ve suda eriyen tuz bileşiği olarak tanımlanır²⁴. Yağ asitlerinin sodyum tuzu halinde bulunan bileşikler sert sabunlar verirken, yağ asitlerinin potasyum tuzu halinde bulunanlar yumuşak sabunlar verir²⁵. Sabun moleküllerinin yapısı su ve yağlarla birleşme özelliğine sahiptir. Bu yüzden bir yüzeydeki yağlı ve kirli şeyleri sulu ortam içine çekip bunların akıp gitmesini sağlar. Deri, kumaş gibi malzemelerin üzerindeki kirleri yumuşatarak bunların çıkmasını kolaylaştırır²⁶. Dolayısıyla hem vücut hem de çeşitli eşyaların temizliğinde geniş kullanım alanı bulur.

1.1.2. Sabun Kelimesinin Kökeni

Sabun kelimesinin kökenine dair filolojik kanıtlar eksiktir. Mısır hiyerogliflerinde, Sümer çivi yazısı sembollerinde ve Proto-Hint-Avrupa dili kökenlerinde sabuna referans olarak yorumlanabilecek bazı etimolojik kanıtlar bulunmasına rağmen, bu kelimenin kökeni belirli bir medeniyete mal edilememektedir²⁷. Örneğin; Mezopotamya uygarlıklarından biri olan Sümerlerin sabun için kullandıkları belirli bir kelime olmamakla birlikte Sümer çivi yazısı sembolü “kalamus bitkisi” (sabun

²³ S. Günay Akarsu-Behzat Akbulut, “Sabun”, *Hayat Ansiklopedisi*, C. V, İstanbul, 1961, s. 2753.

²⁴ W. H. Simmons-H. A. Appleton, *The Handbook of Soap Manufacture*, London, 1908, s. 1-2; M. Onat, *age*, 1936, s. 117-118; TSOTBB, *age*, 1958, s. 12; Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Sabun ve Deterjan Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara, 1977, s. 1; H. Bayer-O. Yüksel, “Sabun”, *M.E.B. Türk Ansiklopedisi*, C. XXVII, Ankara, 1978, s. 503; The Soap and Detergent Association (SDA), *Soap and Detergents*, Washington, 1994, s. 11; Marcel Friedman-Ronni Wolf, “Chemistry of Soaps and Detergents: Various Types of Commercial Products and Their Ingredients”, *Clinics in Dermatology*, 14/1, America, 1996, s. 7; Mehmet Akdoğan, “Yağın Sabuna Dönüşmesi”, *1. Ulusal Helal ve Sağlıklı Gıda Kongresi*, Ankara, 2011, s. 45; S. G. Akarsu-B. Akbulut, *agm*, 1961, s. 2753.

²⁵ M. G. Eugène Lormè, *Nouveau Manuel Complet Du Savonnier Ou Traité De La Fabrication Des Savons*, Paris, 1859, s. 19; W. H. Simmons-H. A. Appleton, *age*, 1908, s. 2; Walter C. Preston, “The Modern Soap Industry Part I”, *Journal of Chemical Education*, Vol. 2, Washington, 1925, s. 1036; S. G. Akarsu-B. Akbulut, *agm*, 1961, s. 2753.

²⁶ H. Bayer-O. Yüksel, *agm*, 1978, s. 503; S. G. Akarsu-B. Akbulut, *agm*, 1961, s. 2753.

²⁷ Luis Spitz, “The History Of Soaps and Detergents”, *Soap Manufacturing Technology*, Urbana, 2009, s. 1; Kristine L. Konkol-Seth C. Rasmussen, “An Ancient Cleanser: Soap Production and Use in Antiquity”, *Chemical Technology in Antiquity*, Vol. 1211, Washington, 2015, s. 253.

bitkisi) potasyum ve yıkama amaçlı olarak sabun kelimesi yerine kullanılır²⁸. Mısır hiyerogliflerinde ise “anzir” diye geçen bir kelime sabun yerine kullanılmıştır. Benzer sözcük “anchir”, Kıpti (Coptic) dilinde sabun olarak çevrilir²⁹. Sabun sözcüğünün, Germen (Hint-Avrupa) dili bir katkı olduğu ve Latince “sapo” ile aynı kökten türediği söylenir³⁰. Sapo, Latince “sebum” (donyağı) kelimesinden türemiştir³¹. Latince’de sapo, Yunanca’da sapon, İtalyanca’da sapone, Almanca’da seife, Fransızca’da savon, Fince’de saippua, Macarca’da szappan, İngilizce’de soap, Arapça ve Türkçe’de sabun kelimelerinin aynı kökenli olduğu ve yazılışlarının benzediği görülür³².

Bir başka görüşe göre, sapo sözcüğünün, Sapo Dağı’ndan geldiğidir. Roma yakınlarındaki Sapo Dağı’nda tanrılara kurban olarak yakılan hayvanların yağları ile odun külleri yağmurlarla birlikte birbirine karışarak bu dağın kıyısında bulunan Tiber Nehri’ne doğru sürüklenmiştir. Nehirde çamaşır yıkayan kadınlar, bu kaygan karışımın çamaşırlarını temizlediğini görmüştür³³. Ancak Romalılar, tanrılara kurban ettikleri hayvanların yenilebilecek et ve yağ gibi kısımlarını aldıktan sonra kemikleri ve iç organlarını yakmıştır³⁴. Ayrıca Sapo Dağı’nın yeri ve varlığı bilinmemektedir³⁵. Dolayısıyla bu görüş efsaneden öte gidememektedir.

²⁸ Martin Levey, “The Early History of Detergent Substances: A Chapter in Babylonian Chemistry”, *Journal of Chemical Education*, 31/10, Washington, 1954, s. 521; K. L. Konkol-S. C. Rasmussen, agm, 2015, s. 252.

²⁹ E. A. Wallis Budge, *The Mummy: A Handbook of Egyptian Funerary Archaeology*, Cambridge, 1925, s. 265; J. R. Partington, *Origins and Development of Applied Chemistry*, London, 1935, s. 202; M. Levey, agm, 1954, s. 521; K. L. Konkol-S. C. Rasmussen, agm, 2015, s. 253.

³⁰ Hirak Behari Routh-Kazal Rekha Bhowmik-Lawrence Charles Parish-Joseph Witkowski, “Soaps: From the Phoenicians to the 20th Century-A Historical Review”, *Clinics in Dermatology*, 14/1, America, 1996, s. 3; K. L. Konkol-S. C. Rasmussen, agm, 2015, s. 252.

³¹ Leon-Louis-Paul-Marie Lieutier, *Du Savon De Marseille et des Substances Qui Servent a sa Fabrication*, Thèse Présentée et Soutenue a L’ècole de Pharmacie de Paris, Pour Obtenir le Diplome de Pharmacien de Première Classe, Paris, 1869, s. 6; W. H. Simmons-H. A. Appleton, *age*, 1908, s. 1.

³² M. Levey, agm, 1954, s. 521; H. Routh-K. R. Bhowmik-L. C. Parish-J. Witkowski, agm, 1996, s. 3; K. L. Konkol-S. C. Rasmussen, agm, 2015, s. 252.

³³ H. Bayer-O. Yüksel, agm, 1978, s. 503; Michael Willcox, “Soap”, *Poucher’s Perfumes, Cosmetics and Soaps*, Britain, 1993, s. 454; SDA, *age*, 1994, s. 5; H. Routh-K. R. Bhowmik-L. C. Parish-J. Witkowski, agm, 1996, s. 3; M. Friedman-R. Wolf, agm, 1996, s. 7; L. Spitz, agm, 2009, s. 3; M. Tayar, agm, 2014, s. 67.

³⁴ M. Tayar, agm, 2013, s. 66; Rukiye Arık, “Roma’da Giyisi Temizliği”, *Archivum Anatolicum*, 11/2, Ankara, 2017, s. 10.

³⁵ M. Tayar, agm, 2013, s. 66; R. Arık, agm, 2017, s. 10.

1.1.3. Sabunun Tarihsel Serüveni

Sabunun ilk defa kimler tarafından icat edildiği ve hangi amaçlarla kullanıldığına dair çeşitli görüşler mevcuttur. Bunlardan biri sabunun ilk kez Mezopotamya’da kullanılmaya başlandığına ilişkindir. Mezopotamya’da yaygın olarak kullanılan temizlik maddeleri alkali, kil, toprak veya reçinedir. Alkali maddeler, genellikle odun veya bitki küllerinden elde edilir³⁶. Özellikle odunun yanması sonucu oluşan küllerden potasyum elde edilmiştir³⁷. Soda, diğer bir alkali maddesidir. Babil’deki kazılarda bulunan M.Ö. 2800 yıllarına kadar uzanan Sümerlere ait kil tabletlerde, su, alkali ve yağdan oluşan sabuna benzer bir maddenin yapımına ve kullanımına ilişkin bilgiler bulunmuştur³⁸. Bu tabletlerde geçen “*su ile kendimi yıkadım, soda ile kendimi temizledim, havzanın yağı ile kendimi güzelleştirdim*” gibi açıklamalar sırasıyla su, soda ve yağın vücut temizliğinde kullanımını gösterir³⁹.

Mezopotamya’da iplik ve yünlerin yıkanmasında sabun kullanıldığı bilinmektedir. Tello’da 3. Ur Hanedanlığı (M.Ö. 2200) dönemine tarihlenen kil tabletteki metinde, kumaşı yağdan arındırmak ve temizlemek için yaklaşık 1 litre yağ ve 5½ litre potasyum kullanıldığı belirtilir⁴⁰. Sabun yapımına atıfta bulunan başka bir metin Gudea’nın B Silindiri’nde bulunur. Burada saf yağ ile potasyumun karıştırılabileceğinden söz edilir⁴¹. Potasyum ve yağın karıştırılmasıyla bir tür sıvı sabun elde edilir. Babil Nabonidus dönemine (M.Ö. 556-539) ait bir metinde ise hizmetçi kızların taşları yıkaması için “uhulu”⁴² bitkisinin külleri ve susam yağından oluşan başka bir sabun tarifi verilir⁴³. Mezopotamyalılar, sabun benzeri bu maddeyi vücut temizliği, iplik ve yünlerin yıkanmasından başka tedavide de kullanmışlardır⁴⁴. Tıbbi reçeteler içeren tabletlerin

³⁶ M. Levey, agm, 1954, s. 522; K. L. Konkol-S. C. Rasmussen, agm, 2015, s. 253.

³⁷ K. L. Konkol-S. C. Rasmussen, agm, 2015, s. 249.

³⁸ Martin Levey, “Gypsum, Salt and Soda in Ancient Mesopotamian Chemical Technology”, *The History of Science Society*, Vol. 49, Chicago, 1958, s. 341; SDA, *age*, 1994, s. 4; H. Routh-K. R. Bhowmik-L. C. Parish-J. Witkowski, agm, 1996, s. 4; L. Spitz, agm, 2009, s. 1; M. Tayar, agm, 2014, s. 67.

³⁹ M. Levey, agm, 1954, s. 522; H. Routh-K. R. Bhowmik-L. C. Parish-J. Witkowski, agm, 1996, s. 4; K. L. Konkol-S. C. Rasmussen, agm, 2015, s. 254.

⁴⁰ Henri de Genouillac, “Le Blanchissage Au Savon A L’èpoque Des Rois D’Ur”, *Revue d’Assyriologie et d’archéologie Orientale*, Vol. 7, France, 1910, s. 113; M. Levey, agm, 1954, s. 523; K. L. Konkol-S. C. Rasmussen, agm, 2015, s. 255.

⁴¹ François Thureau-Dangin, *Les Cylindres de Goudea*, Paris, 1905, s. 78; François Thureau-Dangin, *Les Inscriptions De Sumer et D’Akkad Transcription Et Traduction*, Paris, 1905, s. 184; H. De Genouillac, agm, 1910, s. 114; K. L. Konkol-S. C. Rasmussen, agm, 2015, s. 255.

⁴² Eski Mezopotamya’da alkali maddesi sağlayan tamarisk, mastakal, hurma ağacı, çam kozalağı ve uhulu gibi çeşitli bitkiler kullanılmıştır. M. Levey, agm, 1954, s. 522; M. Levey, agm, 1958, s. 340; K. L. Konkol-S. C. Rasmussen, agm, 2015, s. 254.

⁴³ M. Levey, agm, 1958, s. 341; K. L. Konkol-S. C. Rasmussen, agm, 2015, s. 255.

⁴⁴ Aydın Sayılı, *Mısırlılar’da ve Mezopotamyalılar’da Matematik, Astronomi ve Tıp*, Ankara, 1991, s. 436.

bazıları, sabun üretiminin bileşenlerini verir⁴⁵. M. Ö. 7. yüzyıldan kalma bir reçetede, hintyağı ve boynuzlu alkaliden (*salicornia* bitkisi)⁴⁶ yapılan sabun, diğer ilaçlarla birlikte ağız temizlemede, lavmanlarda ve baş yıkamada kullanılmıştır⁴⁷. Nippur'da, M. Ö. 2100 yılına ait bir Sümer farmakolojik tabletinde, sabun içerikli bir dizi reçete verilmiştir. Bu reçeteler, alkalinin çok miktarda doğal yağ içeren maddelerle birlikte kullanılarak özel bir çözelti hazırlanması ve bu çözeltinin hasta organın üzerine serpilmesi, ardından yağla ovulmasına ilişkindir⁴⁸. Böylece bir nevi, hastaya dışarıdan uygulanan ilaçlı sabun üretilmiştir⁴⁹. Ancak Mezopotamyalılar, günümüzde sabun üretiminde kullanılan kostik alkaliye sahip bir sabunu üretememiştir⁵⁰.

Bir başka görüşe göre, sabunu ilk yapanların, yemek öncesinde ve sonrasında ellerini yıkayarak kişisel temizliğe önem veren Mısırlılardır⁵¹. Temizlik maddesi olarak natron (sodyum karbonat/soda), kil veya steatit (sabun taşı) kullanmışlardır⁵². Mısır'da soda, güneş ısı ile kuruyan göllerden elde edilmiştir⁵³. M. Ö. 1550 yılına ait tıbbi bir doküman olan Ebers Papirüs'ündeki bilgilere göre Mısırlılar, hayvansal ve bitkisel yağları alkali tuzlarıyla birleştirerek elde ettikleri sabun benzeri maddeyi, cilt hastalıkları tedavisinde (merhem olarak uçuk ve göz çevresindeki yağları gidermek için) ve yıkanmada kullanmıştır⁵⁴.

M.Ö. 600'lü yıllarda, ilk defa Fenikeliler tarafından kayın ağacı külleri ve keçi donyağından sabun yapıldığı diğer bir görüştür⁵⁵. Buna göre sabun, Fenikeliler ve

⁴⁵ K. L. Konkol-S. C. Rasmussen, agm, 2015, s. 256.

⁴⁶ Boynuzlu alkali, küllerinden alkali maddesi elde edilen bir tür sabun bitkisidir. Araplar tarafından *Salicornia* veya *Kali* olarak adlandırılır. R. Campbell Thompson, *Dictionary of Assyrian Botany*, London, 1949, s. 39-40; M. Levey, agm, 1954, s. 522.

⁴⁷ M. Levey, agm, 1954, s. 523; K. L. Konkol-S. C. Rasmussen, agm, 2015, s. 255.

⁴⁸ M. Levey, agm, 1954, s. 523; Martin Levey, "Ancient Chemical Technology in A Sumerian Pharmacological Tablet", *Journal of Chemical Education*, 32/1, Washington, 1955, s. 11-12; Samuel Noah Kramer, *The Sumerians Their History, Culture, And Character*, Chicago, 1963, s. 95-97; K. L. Konkol-S. C. Rasmussen, agm, 2015, s. 256.

⁴⁹ M. Levey, agm, 1955, s. 12.

⁵⁰ M. Levey, agm, 1955, s. 341; M. Levey, agm, 1954, s. 523; K. L. Konkol-S. C. Rasmussen, agm, 2015, s. 256.

⁵¹ J. Gardner Wilkinson, *Manners and Customs of the Ancient Egyptians*, Vol. II, New York, 1878, s. 48; J. R. Partington, *age*, 1935, s. 202.

⁵² J. G. Wilkinson, *age*, 1878, s. 49; J. R. Partington, *age*, 1935, s. 202; M. Levey, agm, 1954, s. 521.

⁵³ J. R. Partington, *age*, 1935, s. 498; M. Levey, agm, 1954, s. 521; M. Levey, agm, 1958, s. 340.

⁵⁴ Cyril P. Bryan, *The Papyrus Ebers*, London, 1930, s. 22; J. R. Partington, *age*, 1935, s. 202; F. W. Gibbs, "The history of the manufacture of soap", *Annals of Science*, 4/2, 1939, s. 169; SDA, *age*, 1994, s. 4.

⁵⁵ Edouard Moride, *Traité Pratique de Savonnerie*, Paris, 1888, s. 2; DPT, *age*, 1977, s. 5; M. Friedman-R. Wolf, agm, 1996, s. 7; H. Routh-K. R. Bhowmik-L. C. Parish-J. Witkowski, agm, 1996, s. 4; L. Spitz, agm, 2009, s. 3.

Galyalılar arasında mübadele maddesi olmuştur⁵⁶. Fakat Fenikelilerin sabun kullanmasına dair görüş tam anlamıyla kanıtlanamamıştır⁵⁷.

Sapo sözcüğü ilk defa Romalı filozof Pliny'nin (M.S. 23-79) eserinde⁵⁸, Galyalıların, saçta kırmızimsı bir ton vermek için sabunu bulduklarından söz edilir⁵⁹. Bu madde, kayın ağacının küllerinden ve keçiden elde edilen donyağıyla yumuşak ve sert olmak üzere iki türde yapılmış⁶⁰, Almanlara ihraç edilmiştir⁶¹. Özellikle erkekler kadınlardan daha çok kullanmış ve kızıl saçlılar popüler hale gelmiştir⁶². Aslında Pliny'nin eserinde bahsettiği bu sabunun, bir temizlik maddesi değil güzelleştirme aracı olduğu ve bir pomad olarak kullanıldığı görülür⁶³. Daha sonra bu sabun, Romalı kadınların ve erkeklerin saçlarını kırmızıya boyamaları için Almanlar tarafından Roma'ya ihraç edilmiştir⁶⁴.

Yunanlılar, vücutlarına su dökerek kendilerini temizlerken Romalılar hamamlarda farklı sıcaklıklarda olan bel yüksekliğindeki havuzları kullanmıştır⁶⁵. Vücutlarını kil, kum, yağ, sünger taşı gibi maddelerle sıvayarak bir tabaka oluşturmuşlar ve "strigil" denen kavisli metal bir aletle bu tabakayı kazıyarak temizlenmişlerdir⁶⁶. Pliny eserinde bahsettiği gibi Romalılar ilk başta saçlarını boyamak için küllerden yapılmış bir nevi pomad olarak kullanılan saç sabunu kullanmıştır⁶⁷. Daha sonra, Roma İmparatorluğu'nun önde gelen Yunanlı hekimi Galen (M.S. 129-199) sabun yapımında kostiklenmiş kül kullanımından bahsederek sabunun sodadan daha iyi bir temizleyici olduğunu ve bir ilaç olarak kullanılmasını belirtir⁶⁸. Bunun yanında Galen'e atfedilen ancak Galen tarafından

⁵⁶ DPT, *age*, 1977, s. 5; M. Tayar, agm, 2014, s. 67.

⁵⁷ L. W. Bosart, "The Early History Of The Soap Industry", *Journal Of The American Oil Chemists Society*, 1/2, America, 1924, s. 76.

⁵⁸ M. Tayar, agm, 2013, s. 66; R. Arık, agm, 2017, s. 10.

⁵⁹ Pliny, *The Natural History*, Translated: John Bostock-H. T. Riley, Vol. V, Book XXVIII, London, 1855, s. 342; G. Calmels-F. Wiltner, *Manuel Pratique Du Savonnier*, Paris, 1914, s. 5; M. Onat, *age*, 1936, s. 1; J. Ruska, "Sabun", *M.E.B. İslam Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul, 1967, s. 15.

⁶⁰ Pliny, *age*, 1855, s. 342; Leon-Louis-Paul-Marie Lieutier, *age*, 1869, s. 6; J. G. Wilkinson, *age*, 1878, s. 49; G. Calmels-F. Wiltner, *age*, 1914, s. 6; M. Levey, agm, 1954, s. 521; W. H. Simmons-H. A. Appleton, *age*, 1908, s. 1; TSOTBB, *age*, 1958, s. 9; H. Bayer-O. Yüksel, agm, 1978, s. 503; SDA, *age*, 1994, s. 5.

⁶¹ Pliny, *age*, 1855, s. 342; F. W. Gibbs, agm, 1939, s. 170.

⁶² Pliny, *age*, 1855, s. 342; F. W. Gibbs, agm, 1939, s. 170.

⁶³ K. L. Konkol-S. C. Rasmussen, agm, 2015, s. 258.

⁶⁴ Francis Pears, *The Skin, Baths, Bathing And Soap*, London, 1859, s. 78; John Beckmann, *A History of Inventions, Discoveries, and Origins*, Translated: William Johnston, Vol. II, London, 1880, s. 93; K. L. Konkol-S. C. Rasmussen, agm, 2015, s. 258.

⁶⁵ M. Levey, agm, 1954, s. 521; K. L. Konkol-S. C. Rasmussen, agm, 2015, s. 258.

⁶⁶ John Boardman, "Sickles and Strigils", *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 91, Cambridge, 1971, s. 136; SDA, *age*, 1994, s. 5; M. Tayar, agm, 2014, s. 68.

⁶⁷ J. Beckmann, *age*, 1880, s. 94.

⁶⁸ M. G. E. Lormè, *age*, 1859, s. 9; L. W. Bosart, agm, 1924, s. 77; M. Levey, agm, 1954, s. 521; DPT, *age*, 1977, s. 5; SDA, *age*, 1994, s. 5; K. L. Konkol-S. C. Rasmussen, agm, 2015, s. 260.

yazılmayan, sadece ilaçlar üzerine Latince tercümesi basılmış olan bir çalışmada, sığır, keçi ya da koyun donyağları ve kirecin karıştırılmasıyla sabun yapılabileceğinden bahsedilerek bu sabun yapımında kostik alkalinin ilk bahsi olduğu söylenir⁶⁹. Galen, Alman sabunun en iyi saf sabun olduğunu, Galya sabunlarının ise ikinci kalitede olduğunu belirtmiştir⁷⁰.

Roma'da alternatif temizleyici maddeler arasında idrar da bulunur⁷¹. Ancak yün yıkamak için kullanılmıştır. Pliny, eserinde, idrarın mürekkep lekelerini çıkardığından ve tedavi amaçlı kullanıldığından söz eder⁷². İdrarın temizleme etkinliği, yün içindeki yağlarla reaksiyona giren amonyum karbonat içeriğinin hafif bir sabunlaşma elde etmesinden kaynaklanır⁷³. Roma sokaklarında ve halk pisuarlarından çamaşır yıkamak için amonyak kaynağı olarak toplanmıştır⁷⁴.

M.S. 300'lü yıllara tarihlenen, boya ve renk üretimi konusunda el yazması eser olan Stockholm Papirüslerinde, bir boya tarifi aşamalarında sabundan bahsedilir⁷⁵. Ayrıca Papirüste, sabun otunun yün temizliğinde kullanıldığı sıkça geçmektedir⁷⁶. Bu temizlikle hafif bir sabunlaşma elde edilir ve yünler yıkanır⁷⁷. Özellikle yünler için sulu soda, kil, sirke, kireç ve kostik potasyum çözeltilisinden oluşan bir yıkama tozu anlatılmıştır⁷⁸.

⁶⁹ F. Pears, *age*, 1859, s. 78; J. Beckmann, *age*, 1880, s. 92; F. W. Gibbs, *agm*, 1939, s. 170; H. Routh-K. R. Bhowmik-L. C. Parish-J. Witkowski, *agm*, 1996, s. 4; K. L. Konkol-S. C. Rasmussen, *agm*, 2015, s. 260; R. Arık, *agm*, 2017, s. 11.

⁷⁰ F. Pears, *age*, 1859, s. 78; J. Beckmann, *age*, 1880, s. 92; M. Onat, *age*, 1936, s. 2; M. Tayar, *agm*, 2013, s. 66.

⁷¹ F. Pears, *age*, 1859, s. 79; J. Beckmann, *age*, 1880, s. 97; M. Levey, *agm*, 1954, s. 521; K. L. Konkol-S. C. Rasmussen, *agm*, 2015, s. 260.

⁷² Pliny, *age*, 1855, s. 300.

⁷³ J. Beckmann, *age*, 1880, s. 97; M. Onat, *age*, 1936, s. 1; M. Levey, *agm*, 1954, s. 521, R. Arık, *agm*, 2017, s. 12.

⁷⁴ J. Beckmann, *age*, 1880, s. 98; M. Levey, *agm*, 1954, s. 521; K. L. Konkol-S. C. Rasmussen, *agm*, 2015, s. 260.

⁷⁵ Earle Radcliffe Caley, "The Stockholm Papyrus: An English Translation with Brief Notes", *Journal of Chemical Education*, 4/8, Columbus, Ohio, 1927, s. 995; K. L. Konkol-S. C. Rasmussen, *agm*, 2015, s. 261.

⁷⁶ E. R. Caley, *agm*, 1927, s. 991.

⁷⁷ K. L. Konkol-S. C. Rasmussen, *agm*, 2015, s. 261.

⁷⁸ Klaus Beneke-Gerhard Lagaly, "From Fuller's Earth to Bleaching Earth: A Historical Note", *European Clay Group Association Newsletter*, No: 5, Kiel, 2002, s. 59.

Roma'da, çeşitli boyama tekniklerinde sabunun kullanıldığına dair kanıtlar vardır⁷⁹. Duvar resimlerine, zaman içinde renklerin değişmesini önlemek için sabun çözeltilisi eklenmiştir⁸⁰. Bu sabun karışımı, bir yağ maddesi ve potasyumdan oluşmuştur⁸¹.

Antik döneme baktığımızda sabun üretimi büyük olasılıkla küçük bir el sanatları endüstrisidir⁸². Sabun, aslında Romalılar tarafından bilinmektedir⁸³. Ancak kişisel temizlikten çok ilaç, kozmetik ve tekstil temizliğinde kullanılmıştır.

Çok sayıda hamamın inşa edildiği Roma'da, adeta banyonun altın çağı yaşanmıştır⁸⁴. Ancak M. S. 467'de Batı Roma İmparatorluğu'nun sona ermesiyle hamam alışkanlıklarından vazgeçilmiş, kişisel temizliğe verilen önem azalmış, hatta banyo dini açıdan uygunsuz olduğu gerekçesiyle saf dışı bırakılmış ve salgın hastalıklar baş göstermiştir⁸⁵. Roma'nın yıkılışının gerçekleştiği bu karanlık çağlarda sabun kullanımı hakkında pek bir bilgi bulunmamaktadır⁸⁶. Fakat zaman içinde temizlik anlayışı yeniden önem kazanmıştır. Akdeniz ve Avrupa'da sabun üretim merkezleri ortaya çıkmıştır. Hammaddenin kolayca tedarik edilmesinden dolayı Fransa'da Marsilya, İtalya'da Savona ve İspanya'da Kastilya ilk üretim merkezleri olmuştur⁸⁷.

7. ve 8. yüzyıllarda sabunculuk, Avrupa'da bir zanaat haline gelmiştir⁸⁸. Özellikle İtalya'da sabun yapımı, üreticileri loncalarda (arti) birleştirmiştir⁸⁹. 13. yüzyılın sonunda başlayan Levanten külü (uşnan/kali) ithalatı sabun endüstrisinin gelişmesini sağlamış ve 14. yüzyılın başlarında İtalya'dan Suriye, Kıbrıs, Rodos, Konstantinopolis ve Küçük

⁷⁹ S. Sciuti-G. Fronterotta-M. Vendittelli-A. Longoni-C. Fiorini, "A Non-Destructive Analytical Study of a Recently Discovered Roman Wall Painting", *Studies in Conservation*, 46/2, 2001, s. 139; Jorge Cuni-Pedro Cuni-Brielle Eisen-Ruben Savizky-John Bove, "Characterization of the Binding Medium Used in Roman Encaustic Paintings on Wall and Wood", *Analytical Methods*, Vol. 4, 2012, s. 660.

⁸⁰ K. L. Konkol-S. C. Rasmussen, agm, 2015, s. 261.

⁸¹ S. Sciuti-G. Fronterotta-M. Vendittelli-A. Longoni-C. Fiorini, agm, 2001, s. 139; K. L. Konkol-S. C. Rasmussen, agm, 2015, s. 262.

⁸² K. L. Konkol-S. C. Rasmussen, agm, 2015, s. 263.

⁸³ M. G. E. Lormè, *age*, 1859, s. 9.

⁸⁴ SDA, *age*, 1994, s. 5; G. Ö. Ocakoğlu-M. Koraltürk, *age*, 2003, s. 15; M. Tayar, agm, 2014, s. 68.

⁸⁵ SDA, *age*, 1994, s. 5; G. Ö. Ocakoğlu-M. Koraltürk, *age*, 2003, s. 16; M. Tayar, agm, 2013, s. 65; M. Tayar, agm, 2014, s. 68.

⁸⁶ John A. Hunt, "A Short History of Soap", *The Pharmaceutical Journal*, Vol. 263, 1999, s. 986.

⁸⁷ Walter C. Preston, "The Modern Soap Industry Part II", *Journal Of Chemical Education*, 2/11, Washington, 1925, s. 1035; SDA, *age*, 1994, s. 6; J. A. Hunt, agm, 1999, s. 986; L. Spitz, agm, 2009, s. 3.

⁸⁸ John A. Kyle, "Soap Manufacture", *The Chemist's Section Of The Cotton Oil Press*, 5/9, America, 1922, s. 28; L. W. Bosart, agm, 1924, s. 77; SDA, *age*, 1994, s. 6; H. Routh-K. R. Bhowmik-L. C. Parish-J. Witkowski, agm, 1996, s. 4.

⁸⁹ F. W. Gibbs, agm, 1939, s. 171; Prosper Boissonnade, *Life and Work in Medieval Europe*, Translated: Eileen Power, New York, 2002, s. 104; L. Spitz, agm, 2009, s. 3.

Asya eyaletlerine sabun gönderilmiştir⁹⁰. Savona'nın 15. yüzyılda gelişen bir sabun endüstrisi vardır⁹¹. Bitkisel ve hayvansal yağlara, alkali kaynağı olarak çeşitli bitkilerin yakılmasıyla elde edilen küller karıştırılarak sabun yapılmış, banyo ve çamaşır temizliğinde kullanılmıştır⁹²(Fot. 1-2). Örneğin; İspanya'da salsola bitkisi, alkali külü elde etmek için yakılmış, buna "barilla" adı verilmiştir⁹³. Bu kül zeytinyağı ile birlikte kullanılmıştır⁹⁴. İçine tuzlu su çözeltisi katılarak yabancı maddelerin dibe çökmesi sağlanmıştır⁹⁵. Bu sabun, muhtemelen ilk beyaz sert sabun olup "Japon de Castilla" veya "Castile" (Kastil) sabunu olarak bilinir⁹⁶. İspanya'nın Kastil bölgesinde üretilen bu sabunlar kaliteli, sert, beyaz ve zeytinyağlı sabunların genel ismi haline gelmiştir⁹⁷. İngilizlerin kendilerine ait olan siyah ve yumuşak "Bristol Sabunu", çamaşırları yıkamada uygun olmadığı için İngilizler, 17. yüzyılda, Kastilya'dan "Castile Sabunu" ithal etmiştir⁹⁸.

9. yüzyılda Marsilya'da sabun sektörü ön planda olmuştur⁹⁹. Ancak bazı kaynaklara göre bu sektör 13. yüzyılın başlarında Fransa'ya girmiş ve Marsilya'da ilk sabun fabrikaları kurulmuştur¹⁰⁰. Bu yüzyıldan itibaren sabunculuk artarak devam etmiştir. Marsilya'ya sabun üretimi tekniği buraya yerleşmiş Yunan ve Mısır kökenli Phocaeen'lar tarafından getirilmiştir¹⁰¹. Marsilya'nın iklim ve toprak şartları sabun

⁹⁰ Eliyahu Ashtor-Guidobaldo Cevidalli, "Levantine Alkali Ashes and European Industries", *The Journal of European Economic History*, Vol. 3, Roma, 1983, s. 501; Nicholas Coureas, "The Export of Soap and Olive Oil from the Port of Famagusta in the Fourteenth and Fifteenth Centuries", *Famagusta Maritima Mariners, Merchants, Pilgrims and Mercenaries*, Vol. 7, Boston, 2019, s. 159.

⁹¹ L. Figuiet, *age*, 1873, s. 402; E. Ashtor-G. Cevidalli, *agm*, 1983, s. 502; Marco Moroni, "Produzione e Commercio Del Sapone Nel Mediterraneo Tra Basso Medioevo Ed Eta Moderna", *Produzioni e Commerci Nelle Province Dello Stato Pontificio Imprenditori, Mercanti, Reti (secoli XIV-XVI)*, 2013, s. 150.

⁹² E. Ashtor-G. Cevidalli, *agm*, 1983, s. 487; SDA, *age*, 1994, s. 6; M. Moroni, *agm*, 2013, s. 141; M. Tayar, *agm*, 2014, s. 68.

⁹³ L. W. Bosart, *agm*, 1924, s. 78; T. C. Barker-R. Dickinson-D. W. F. Hardie, "The Origins Of The Synthetic Alkali Industry In Britain", *Economica*, Vol. 23, 1956, s. 161; J. A. Hunt, *agm*, 1999, s. 987; L. Spitz, *agm*, 2009, s. 3.

⁹⁴ H. Routh-K. R. Bhowmik-L. C. Parish-J. Witkowski, *agm*, 1996, s. 4; J. A. Hunt, *agm*, 1999, s. 987; G. Ö. Ocakoğlu-M. Koraltürk, *age*, 2003, s. 16.

⁹⁵ J. A. Hunt, *agm*, 1999, s. 987.

⁹⁶ TSOTBB, *age*, 1958, s. 9; DPT, *age*, 1977, s. 5; S. Öztürk-G. Sarıyıldız, *agm*, 1997, s. 44; J. A. Hunt, *agm*, 1999, s. 987; M. Moroni, *agm*, 2013, s. 141.

⁹⁷ J. A. Hunt, *agm*, 1999, s. 987; G. Ö. Ocakoğlu-M. Koraltürk, *age*, 2003, s. 16.

⁹⁸ M. Moroni, *agm*, 2013, s. 141.

⁹⁹ Julien Turgan, *Les Grandes Usines de France*, Vol. 2, Paris, 1862, s. 68; M. Onat, *age*, 1936, s. 2; L. Spitz, *agm*, 2009, s. 3; K. L. Konkol-S. C. Rasmussen, *agm*, 2015, s. 263.

¹⁰⁰ M. G. E. Lormè, *age*, 1859, s. 10; L. W. Bosart, *agm*, 1924, s. 78; DPT, *age*, 1977, s. 5; TSOTBB, *age*, 1958, s. 9; H. Routh-K. R. Bhowmik-L. C. Parish-J. Witkowski, *agm*, 1996, s. 4; M. Friedman-R. Wolf, *agm*, 1996, s. 7.

¹⁰¹ M. G. E. Lormè, *age*, 1859, s. 10; J. Turgan, *age*, 1862, s. 67; Alexander Watt, *The Art Of Soap Making*, London, 1884, s. 1; TSOTBB, *age*, 1958, s. 9; DPT, *age*, 1977, s. 5; S. Öztürk-G. Sarıyıldız, *agm*, 1997, s. 44.

yapımı için gerekli tüm hammaddeyi sağlamıştır¹⁰². Bu hammaddelerden zeytinyağını, Fransa'nın güneyinde yetişen zeytin ağaçlarından elde etmiştir. Akdeniz'e olan kıyılarından topladığı yosunları yakarak da alkaliyi bol miktarda temin edebilmiştir¹⁰³.

10. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'nun başkenti Konstantinopolis'te sabun imalatı, kanunla bir lonca haline getirilmiştir¹⁰⁴. Bizans'ta faaliyet gösteren esnaf ve zanaatkarlar hakkında bilgi veren resmi defter Eparhion Biblion (The Book of the Eparch) göre, 10. yüzyılda, özel olarak belirlenmiş on dokuz lonca arasında sabun imalatçıları da bulunur¹⁰⁵. Bu defterde istihdam edilecek işçi sayısı, malın kalitesi, ihracat ve ithalattaki yasaklarla ilgili bilgiler verilmiştir¹⁰⁶. Örneğin; sabuncuların nasıl bir malzeme kullanacağı emirlerle belirlenmiştir¹⁰⁷. İmparatorluk dâhilinde üreticileri korumak adına sabun ithalatı yasaklanmıştır¹⁰⁸. İmparatorluk sarayına tahsis edilen sarı sabunlar, hiç pazar satışına çıkarılmamıştır¹⁰⁹. Eparch kitabında, sabunun türleri veya imalathanelerde işleyen yöntem konusu çok açık değildir. Ancak genel anlamda sabun üretiminde hayvansal ve bitkisel yağlar, kül ve potas kullanılmıştır¹¹⁰.

Sabun imalatının yapıldığı yerlerden biri de Venedik olmuştur. 13. yüzyılın sonlarında, Suriye ve Mısır'dan, bir tür bitki olan ve külleri sabun yapımında kullanılan "uşnan"¹¹¹ (çöğen, çöven otu) ithal etmiş¹¹², 15. yüzyılda, bu hammadde ile ürettiği sabunları, Güney Almanya'ya, Batı Akdeniz limanlarına, Müslüman Levant'a, Anadolu'ya ve pek çok yere ihraç etmiştir¹¹³. Venedik sabunlarının çok rağbet görmesinin

¹⁰² M. G. E. Lormè, *age*, 1859, s. 10; Charles Roux Fils, *Savon De Marseille*, Marseille, 1876, s. 15; A. Watt, *age*, 1884, s. 1; W. C. Preston, *agm*, 1925, s. 1035.

¹⁰³ A. Watt, *age*, 1884, s. 2; J. A. Kyle, *agm*, 1922, s. 28; L. W. Bosart, *agm*, 1924, s. 78.

¹⁰⁴ S. Öztürk-G. Sarıyıldız, *agm*, 1997, s.44; George C. Maniatis, "The Guild-Organized Soap Manufacturing Industry In Constantinople: Tenth-Twelfth Centuries", *Byzantion*, Vol. 80, Peeters Publishers, 2010, s. 249; M. Tayar, *agm*, 2014, s. 68.

¹⁰⁵ Speros Vryonis, "Byzantine And The Guilds In The Eleventh Century", *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 17, Dumbarton Oaks, 1963, s. 297; İlber Ortaylı, *Türkiye İdare Tarihine Giriş*, Ankara, 1996, s. 38; Murat Baskıcı, *Bizans Döneminde Anadolu İktisadi ve Sosyal Yapı (900-1261)*, Ankara, 2009, s. 254.

¹⁰⁶ İ. Ortaylı, *age*, 1996, s. 37.

¹⁰⁷ İ. Ortaylı, *age*, 1996, s. 37; S. Öztürk-G. Sarıyıldız, *agm*, 1997, s. 44.

¹⁰⁸ Andre M. Andreades, "The Economic Life Of The Byzantine Empire: Population, Agriculture, Industry, Commerce", *Byzantium An Introduction To East Roman Civilization*, Oxford, 1948, s. 66; M. Baskıcı, *age*, 2009, s. 263.

¹⁰⁹ İ. Ortaylı, *age*, 1996, s. 38; S. Öztürk-G. Sarıyıldız, *agm*, 1997, s. 44.

¹¹⁰ G. C. Maniatis, *agm*, 2010, s. 248.

¹¹¹ Uşnan dikenli bir bitkidir; botanikte Salsola kali familyasından olup soda-potasyum içeriği bakımından zengindir. R. C. Thompson, *age*, 1949, s. 39; T. Grandin, *agm*, 1984, s. 147; James W. Redhouse, *A Turkish And English Lexicon*, Beirut, 1987, s. 124; S. Öztürk-G. Sarıyıldız, *agm*, 1997, s. 46; S. Öztürk, *agm*, 2010, s. 87.

¹¹² E. Ashtor-G. Cevidalli, *agm*, 1983, s. 487.

¹¹³ J. Turgan, *age*, 1862, s. 68; E. Ashtor-G. Cevidalli, *agm*, 1983, s. 502; M. Moroni, *agm*, 2013, s.143; N. Coureas, *agm*, 2019, s. 160.

sebeplerinden biri zeytinyağı sayesinde kaliteli, beyaz ve hoş kokulu sabunlar olmasıdır¹¹⁴. Venedik'in sabun imalatı konusunda egemenliği uzun yıllar sürmüştü ve 18. yüzyılda, özellikle Marsilya'da artan üretim kapasitesi bu egemenliği baltalamıştır¹¹⁵.

İngiltere Bristol'de, 12. yüzyılın sonlarında sabun üretilmiştir¹¹⁶. 13. yüzyıldan itibaren bu imalat kolu gelişmeye başlamıştır¹¹⁷. İngiltere'de sabunlar genellikle hayvansal yağlarla üretilmiştir. Daha sonra Londra gibi liman kentlerine ulaşan hurma, hindistan cevizi, keten ve pamuk tohumu, zeytin, palmiye özü gibi yağlar sabunda kullanılmıştır¹¹⁸. Bu yağlarla, liman kentleri, kendilerine özel sabunlarını oluşturmuştur¹¹⁹. 16. yüzyılda, İngiltere'de, tren yağından kaba ve kalitesiz bir sabun çeşidi, zeytinyağından tatlı sabun ve don yağından benekli sabun çeşitleri de yapılmıştır¹²⁰. Bir çeşit siyah yumuşak sabuna "Bristol Sabunu", beyaz benekli ve sert olan gri sabuna da "Bristol Gri Sabunu" denilmiş, 1523'e kadar büyük miktarda Londra'ya tedarik edilmiştir¹²¹. Londra'da sabun üretiminin 16. yüzyılda gerçekleştirildiği tahmin edilmektedir¹²².

İngiltere'de 1622'de Kral I. James tarafından sabun üretiminin tekeli yılda yirmi bin pound karşılığında bir sabun yapımcısına verilmiştir¹²³. Bundan sonra imalatçılar ürettikleri sabunlar için vergi ödemek zorunda kalmıştır. Napolyon savaşlarından sonra sabuna daha yüksek oranda vergi konmuş ve halk sabunu kullanamaz duruma gelmiştir¹²⁴. Fakat 1853'te yüksek oranlı vergiler kaldırılmıştır¹²⁵. Sabun endüstrisi, 19.

¹¹⁴ M. Moroni, agm, 2013, s. 143; N. Coureas, agm, 2019, s. 160.

¹¹⁵ M. Moroni, agm, 2013, s. 142, 154.

¹¹⁶ DPT, *age*, 1977, s. 5; E. Ashtor-G. Cevidalli, agm, 1983, s. 485; SDA, *age*, 1994, s. 6; S. Öztürk-G. Saryıldız, agm, 1997, s. 44; J. A. Hunt, agm, 1999, s. 987; G. Ö. Ocakoğlu-M. Koraltürk, *age*, 2003, s. 17; L. Spitz, agm, 2009, s. 3; M. Tayar, agm, 2014, s. 68.

¹¹⁷ The Local Executive Committee Of The British Association, *Bristol and Its Environs Historical Descriptive and Scientific*, London, 1875, s. 27; F. W. Gibbs, agm, 1939, s. 171; J. A. Hunt, agm, 1999, s. 987; L. Spitz, agm, 2009, s. 3.

¹¹⁸ J. A. Hunt, agm, 1999, s. 987; G. Ö. Ocakoğlu-M. Koraltürk, *age*, 2003, s. 17.

¹¹⁹ F. W. Gibbs, agm, 1939, s. 172.

¹²⁰ E. Ashtor-G. Cevidalli, agm 1983, s. 514.

¹²¹ The Local Executive Committee Of The British Association, *age*, 1875, s. 28; J. A. Hunt, agm, 1999, s. 987.

¹²² The Local Executive Committee Of The British Association, *age*, 1875, s. 28; J. A. Hunt, agm, 1999, s. 987; F. W. Gibbs, agm, 1939, s. 171.

¹²³ L. W. Bosart, agm, 1924, s. 78; M. Onat, *age*, 1936, s. 2; SDA, *age*, 1994, s. 6; F. W. Gibbs, agm, 1939, s. 175; M. Tayar, agm, 2014, s. 68.

¹²⁴ DPT, *age*, 1977, s. 6; SDA, *age*, 1994, s. 6; H. Routh-K. R. Bhowmik-L. C. Parish-J. Witkowski, agm, 1996, s. 4.

¹²⁵ DPT, *age*, 1977, s. 6; SDA, *age*, 1994, s. 6; H. Routh-K. R. Bhowmik-L. C. Parish-J. Witkowski, agm, 1996, s. 4; L. Spitz, agm, 2009, s. 3; M. Tayar, agm, 2014, s. 68.

yüzyıldan itibaren hızla büyüyen bir sektör haline gelmiştir¹²⁶. Bu sayede temizlik standartları geliştirilmiştir.

Amerika’da sabun üretimi, 1608’de Avrupa’dan sabun yapımçıların gelmesiyle başlamıştır¹²⁷. Ancak 1800’lü yıllara kadar küçük ev üretimi şeklinde kalmış ve ticari sabun imalatı gelişmemiştir¹²⁸.

17. yüzyıldan sonra Marsilya sabunları, Levant bölgesi, Hindistan ve Güney Amerika’ya ihraç edilmiştir¹²⁹. Ancak her yıl artan sabun imalathaneleri, taleplerini karşılamak için yeterli miktarda hammadde üretememiştir. Buna karşılık İtalya’dan zeytinyağı, İspanya ve Levant’tan soda tedarik etmiştir¹³⁰. 18. yüzyıla kadar kullanılan yağ, zeytinyağı olmuştur¹³¹. Sabunun giderek artan üretiminde zeytinyağının yetersiz kalması, bazı üreticilerin keten tohumu, kakao yağı, susam ve yerfıstığı gibi yeni yağları sabun yapımında kullanmasına neden olmuştur¹³². Bu yağların kullanımı sabun üretimine önemli katkılar sağlamıştır. 19. yüzyılda, endüstriyel soda üretilmesi, buhar gücünün kullanılması, ulaşımdaki gelişmeler ve sağlık kurallarının öneminin artması sabun üretimini doruk noktasına ulaştırmıştır¹³³ (Fot. 3-4).

Avrupa’nın pek çok yerinde sabun üretildiği görülür. Fakat sabunların üretimindeki hammaddeler farklılık göstermiştir¹³⁴. Güney Avrupa’da bitkisel yağlar, Kuzey Avrupa’da ise hayvansal yağlar kullanılmıştır¹³⁵. Balık yağı dahi sabun üretiminde önemli bir hammadde olmuştur¹³⁶.

¹²⁶ Avi Goldfarb, *Let There Be Sunlight! The Rise of Lever Brothers and Sunlight Soap*, ABD, 2001, s. 7; Jim Clifford, “London’s Soap Industry and The Development of Global Ghost Acres in The Nineteenth Century”, *Environment and History*, England, 2019, s. 13.

¹²⁷ SDA, *age*, 1994, s. 6.

¹²⁸ SDA, *age*, 1994, s. 6; H. Routh-K. R. Bhowmik-L. C. Parish-J. Witkowski, *agm*, 1996, s. 5; S. Öztürk-G. Sarıyıldız, *agm*, 1997, s. 44.

¹²⁹ M. G. E. Lormè, *age*, 1859, s. 12; J. Turgan, *age*, 1862, s. 68; DPT, *age*, 1977, s. 6.

¹³⁰ M. G. E. Lormè, *age*, 1859, s. 10; J. Turgan, *age*, 1862, s. 68; A. Watt, *age*, 1884, s. 2.

¹³¹ Sevastianos Roussos-Christopher Augur-Herve Macarie-Claude Rohard-Isabelle Gaime-Sebastien Le Verge, “The Olive Industry In France”, *Olivebioteq 2006*, Second International Seminar, Recent Advances in Olive Industry, Special Seminars and Invited Lectures, Italie, 2006, s. 11.

¹³² M. G. E. Lormè, *age*, 1859, s. 11; C. Roux Fils, *age*, 1876, s. 16; A. Watt, *age*, 1884, s. 2; DPT, *age*, 1977, s. 7; S. Roussos-C. Augur-H. Macarie-C. Rohard-I. Gaime-S. Le Verge, *agm*, 2006, s. 11.

¹³³ Marine Amador-Mallaury Bouchenino-Lisa Hausrat, *La Savonnerie Marius Fabretitre*, Salon-de-Provence, 2019, s. 6-7.

¹³⁴ M. Tayar, *agm*, 2014, s. 69.

¹³⁵ G. Ö. Ocakoğlu-M. Koraltürk, *age*, 2003, s. 16; M. Tayar, *agm*, 2014, s. 69.

¹³⁶ F. W. Gibbs, *agm*, 1939, s. 174.

Sabunculukta asıl büyük gelişme, 1791’de Fransız kimyager Nicolas Leblanc’ın tuzdan sodyum karbonat yani soda imal etmesidir¹³⁷. Diğer bir deyişle tuz alkaliye çevrilmiş ve bitki küllerinin yerini almıştır¹³⁸. Sodanın keşfinden önce sabun yapımında kullanılan kül ve tabii soda çözeltisinde birçok yabancı madde bulunduğu için, elde edilen sabunlar istenilen saflıkta ve beyazlıkta olmamıştır¹³⁹. Leblanc yönteminde sofratuz sülfürik asit ile karıştırılmış ve sodyum sülfat üretilmiş, bu daha sonra kömür ve kireç ile ısıtılarak sodyum karbonat/soda elde edilmiştir¹⁴⁰. Böylece alkalilerin kullanılabilirliği makul bir maliyetle artmış ve sabun üretimi basit bir ev endüstrisinden büyük bir ticari endüstriyel üretime dönüşmüştür¹⁴¹.

1811’de, yine Fransız bir kimyager olan Michel Eugene Chevreul’un yağ asitlerinin (stearik asit, margarik asit, oleik asit, stearin, olein) çoğunu izole ve tarif etmesi, sabun endüstrisini geliştiren bir başka çalışma olmuştur¹⁴². 1823’te yaptığı araştırmalar sonucunda kimyasal sabunlaşma işlemini yağların parçalanması ve yağ asitlerine dönüşmesini alkali tuzları içinde yaparak gerçekleştirmiştir¹⁴³. Bu işlemde atık madde olarak sabun altı sularından gliserin elde edilmiştir¹⁴⁴. Gliserin ilk olarak 1779’da İsveçli kimyager C. Wilhelm Scheele tarafından bulunmuş ve buna “yağın tatlı prensibi” demiştir¹⁴⁵. Ancak bunları ortak paydada toplayıp gliserin olarak adlandırmak ve üretim patentini almak M. Eugene Chevreul tarafından gerçekleştirilmiştir¹⁴⁶. Ayrıca yaptığı çalışmalarla pek çok hayvansal ve bitkisel yağın sabunlaşabileceğini göstermiştir¹⁴⁷.

¹³⁷ A. Watt, *age*, 1884, s. 3; TSOTBB, *age*, 1958, s. 9; H. Bayer-O. Yüksel, agm, 1978, s. 503; DPT, *age*, 1977, s. 8; SDA, *age*, 1994, s. 7; M. Friedman-R. Wolf, agm, 1996, s. 7; H. Routh-K. R. Bhowmik-L. C. Parish-J. Witkowski, agm, 1996, s. 4; S. Öztürk-G. Sarıyıldız, agm, 1997, s. 44; G. Ö. Ocakoğlu-M. Koraltürk, *age*, 2003, s. 17; L. Spitz, agm, 2009, s. 4; M. Tayar, agm, 2014, s. 69.

¹³⁸ M. Willcox, agm, 1993, s. 454; G. Ö. Ocakoğlu-M. Koraltürk, *age*, 2003, s. 17; M. Tayar, agm, 2014, s. 69.

¹³⁹ M. Onat, *age*, 1936, s. 2.

¹⁴⁰ M. Friedman-R. Wolf, agm, 1996, s. 7; J. A. Hunt, agm, 1999, s. 987; Jaime Wisniak, “Nicolas Leblanc-Chemical Revolution And Social İnjustice”, *Revista Cenic Ciencias Quimicas*, 35/3, Beer-Sheva, 2004, s. 167.

¹⁴¹ W. C. Preston, agm, 1925, s. 1035; M. Friedman-R. Wolf, agm, 1996, s. 7.

¹⁴² A. Watt, *age*, 1884, s. 7; F. W. Gibbs, agm, 1939, s. 185; Pierre Lemay-Ralph E. Oesper, “Michel Eugene Chevreul (1786-1889)”, *Journal Of Chemical Education*, 25/2, Washington, 1948, s. 66; S. Öztürk-G. Sarıyıldız, agm, 1997, s. 44; Jaime Wisniak, “Michel Eugene Chevreul”, *Education Quimica*, 13/2, Mexico, 2002, s. 137; L. Spitz, agm, 2009, s. 4.

¹⁴³ W. C. Preston, agm, 1925, s. 1035; P. Lemay-R. E. Oesper, agm, 1948, s. 67; DPT, *age*, 1977, s. 8; H. Bayer-O. Yüksel, agm, 1978, s. 503; SDA, *age*, 1994, s. 7; S. Öztürk-G. Sarıyıldız, agm, 1997, s. 44.

¹⁴⁴ TSOTBB, *age*, 1958, s. 9; DPT, *age*, 1977, s. 8.

¹⁴⁵ F. W. Gibbs, agm, 1939, s. 184; P. Lemay-R. E. Oesper, agm, 1948, s. 66; J. A. Hunt, agm, 1999, s. 987.

¹⁴⁶ P. Lemay-R. E. Oesper, agm, 1948, s. 66; J. A. Hunt, agm, 1999, s. 987; J. Wisniak, agm, 2004, s. 137.

¹⁴⁷ P. Lemay-R. E. Oesper, agm, 1948, s. 66; J. Wisniak, agm, 2004, s. 137.

Chevreul'un araştırmaları hem yağ hem de sabun endüstrisi için önemli bir adım olmuřtur¹⁴⁸.

18. yüzyıl sonu ile 19. yüzyıl başlarında sabun hammaddelerinin modern yöntemlerle elde edilmesi ve tüketici bilincinin oluşması sabun üretiminin artışını ve yöntemlerini geliřtirmiřtir¹⁴⁹. Bununla birlikte, 19. yüzyılın sonlarında, sabunculukta ateşle kaynatma sisteminin yerini buhar sistemi almaya başlamış ve el işçiliği sanayiye dönüşmüřtür¹⁵⁰.

19. yüzyılda “katı kostik soda” üretimi sabun kimyasında büyük bir atılım oluşturmuştur. Leblanc yöntemi doğru, kullanımı kolay ve ucuz bir soda formu sağlamış; ancak kostik alkali elde etmek için daha ayrıntılı çalışmalar gerektirmiştir. 1853'te William Gossage tarafından, hala saf olmasa da, kostik soda kullanılmasına dair patent alınmıřtır¹⁵¹. 1857'de ünlü benekli sabunun patentini almış; bu sabun içerisine bir miktar silikat soda ve renklendirici madde çözeltisi eklemiřtir¹⁵². Düşük fiyatlı ve kaliteli sabun, Gossage markası adı altında satılmıřtır¹⁵³.

Sabun teknolojisindeki diğer bir gelişme, 1863'te, Belçikalı kimyager Ernest Solvay tarafından, sodyum karbonat/soda üretimi için sodyum klorür, amonyak ve karbondioksitle tepkimeye sokulmuş; amonyak soda süreci geliřtirilmiřtir¹⁵⁴. Böylece karmaşık bir metota sahip olan ve büyük enerji sarf edilmesiyle oluşturulan Leblanc sürecinin yerini daha ucuz ve kolay üretilebilen Solvay yöntemi almıřtır¹⁵⁵. Bu gelişmenin bir sonucu olarak alkali maliyeti düşmüş, sabun üretimi için gerekli olan söz konusu malzemenin hem kalitesini hem de miktarını arttırmıřtır¹⁵⁶.

¹⁴⁸ A. Watt, *age*, 1884, s. 3; H. Bayer-O. Yüksel, *agm*, 1978, s. 503; S. Öztürk-G. Sarıyıldız, *agm*, 1997, s. 44.

¹⁴⁹ S. Öztürk-G. Sarıyıldız, *agm*, 1997, s. 44.

¹⁵⁰ M. Onat, *age*, 1936, s. 3; F. W. Gibbs, *agm*, 1939, s. 190; DPT, *age*, 1977, s. 9; M. Tayar, *agm*, 2014, s. 69.

¹⁵¹ J. Fenwick Allen, *Some Founders Of The Chemical Industry*, London, 1907, s. 26; George Lunge, *A Theoretical And Practical Treatise On The Manufacture Of Sulphuric Acid And Alkali*, Vol. II, London, 1880, s. 592; F. W. Gibbs, *agm*, 1939, s. 187; J. A. Hunt, *agm*, 1999, s. 989.

¹⁵² J. F. Allen, *age*, 1907, s. 27; J. A. Kyle, *agm*, 1922, s. 29.

¹⁵³ F. W. Gibbs, *agm*, 1939, s. 187; J. A. Hunt, *agm*, 1999, s. 989.

¹⁵⁴ William H. Nichols, “Ernest Solvay-An Appreciation”, *The Journal Of Industrial And Engineering Chemistry*, 14/12, New York, 1922, s. 1156; F. W. Gibbs, *agm*, 1939, s. 187; Ralph E. Oesper-Clara Deasy, “Ernest Solvay (1838-1922)”, *Journal Of Chemical Education*, 15/9, Washington, 1938, s. 401; M. Willcox, *agm*, 1993, s. 454; SDA, *age*, 1994, s. 7; L. Spitz, *agm*, 2009, s. 4.

¹⁵⁵ J. Wisniak, *agm*, 2004, s. 169.

¹⁵⁶ F. W. Gibbs, *agm*, 1939, s. 187; M. Willcox, *agm*, 1993, s. 454; SDA, *age*, 1994, s. 7.

1884'te William Hesketh Lever, ilk defa ambalajlı sabunu piyasaya sürmüştür¹⁵⁷. "Sunlight" adı altında satışa sunulan bu sabunlar, hayvansal yağlar yerine hurma yağı gibi bitkisel yağlar kullanılarak üretilmiş ve sabunun kolayca köpürmesi sağlanmıştır¹⁵⁸ (Fot. 5). Lever, 1888'de Liverpool'da büyük tesislerin inşa edildiği Port Sunlight'ı kurmuştur¹⁵⁹. Sunlight sabunundan başka 1895'te Lifeboy, 1899'da Lux ve 1904'te Vim markalarını piyasaya sürmüştür¹⁶⁰. Ayrıca Lever kardeşler, 1908-1920 yılları arasında, A&F Pears gibi diğer sabun şirketlerini devralmış; Amerika, Kanada, İsviçre, Avustralya, Almanya ve başka yerlerde yan şirketler kurmuştur¹⁶¹. 1925'te Lever'in ölümünden sonra işletmeleri Unilever olarak değiştirilmiş ve 1930'da İngiltere'de büyük bir şirket haline gelmiştir¹⁶².

1807'de ilk şeffaf sabun, Andrew Pears tarafından üretilmiş, 1835'te Pears'ın torunu Francis Pears şirketin adını A&F Pears olarak değiştirmiştir¹⁶³. Bu sabun, saydam olma özelliğine sahip ve cildi en etkili biçimde temizleyen bir köpük oluşturur¹⁶⁴ (Fot.6).

19. yüzyılın sonunda bitkisel ve hayvansal yağa olan talebin çoğalması, Avrupa ve Amerika'daki nüfus artışı sabun kullanımını büyük oranda arttırmıştır¹⁶⁵. Bu nedenle, 20. yüzyılda, sabuna rakip olarak yeni bir ürün olan sentetik deterjanlar üretilmeye başlanmıştır. 1913 yılında, Belçikalı kimyager A. Reychler, ilk defa sentetik deterjan üretmiştir¹⁶⁶. Alman bilim adamı Fritz Gunther, 1916'da sentetik deterjanı pazarlamaya yönelik ilk girişimi gerçekleştirmiştir¹⁶⁷. Naftalin, izopropil alkol ve sülfürik asit kostik soda ile nötralize edilerek alkil aril sülfonat elde edilmiş ve bu deterjan Almanya'da

¹⁵⁷ S. Öztürk-G. Sarıyıldız, agm, 1997, s. 45; J. A. Hunt, agm, 1999, s. 989; Edward Hubbard-Michael Shippobottom, *A Guide to Port Sunlight Village*, Liverpool University Press, 2005, s. 1.

¹⁵⁸ J. A. Hunt, agm, 1999, s. 989; E. Hubbard-M. Shippobottom, *age*, 2005, s. 1; Eric Fairweather, *The Leverhulme Legacy*, Bolton School, 2015, s. 5-6.

¹⁵⁹ T. Raffles Davison, *Port Sunlight*, London, 1916, s. 20; E. Hubbard-M. Shippobottom, *age*, 2005, s. 1; E. Fairweather, *age*, 2015, s. 6.

¹⁶⁰ J. A. Hunt, agm, 1999, s. 989; E. Fairweather, *age*, 2015, s. 9.

¹⁶¹ J. A. Hunt, agm, 1999, s. 989; E. Fairweather, 2015, *age*, s. 9.

¹⁶² E. Hubbard-M. Shippobottom, *age*, 2005, s. 1.

¹⁶³ F. Pears, *age*, 1859, s. 100; J. A. Hunt, agm, 1999, s. 988; L. Spitz, agm, 2009, s. 7.

¹⁶⁴ F. Pears, *age*, 1859, s. 100.

¹⁶⁵ DPT, *age*, 1977, s. 11.

¹⁶⁶ John Jewkes-David Sawers-Richard Stillerman, *The Sources Of Invention*, Palgrave Macmillan, 1969, s. 305; DPT, *age*, 1994, s. 11.

¹⁶⁷ J. Jewkes-D. Sawers-R. Stillerman, *age*, 1969, s. 305; SDA, *age*, 1994, s. 8; H. Routh-K. R. Bhowmik-L. C. Parish-J. Witkowski, agm, 1996, s. 5.

“Nekal” adı altında satışa sunulmuştur¹⁶⁸. Ancak ilk deterjanlar endüstriyel amaçlar için kullanılırken¹⁶⁹, 1933’te Procter&Gamble, ilk ev deterjanını tanıtmıştır¹⁷⁰.

İkinci Dünya Savaşı sırasında yağ kaynaklarının kısıtlı hale gelmesi, aylarını denizde ve karada geçirmek zorunda olan askerlerin temizlik ihtiyacını giderebilmesi gibi nedenler deterjan araştırmalarını ve üretimini hızlandırmıştır¹⁷¹.

Türk ve İslam dünyasında temizlik kavramına oldukça önem verilmiştir. M. S. 5. yüzyılda Orta Asya’da Proto-Moğol kavimleri tarafından kurulan Juan-Juan Devleti’ne Türkler elçi göndermiş ve bu elçiler Proto-Moğol kavimlerinin çok pis olduklarını görerek şöyle demiştir: “*Biz insanların değil, hayvanların memleketine gelmişiz*”¹⁷². Öte yandan Uygur yazıtlarında yıkanma ve temizlikle ilgili “*vücutunu temizce yunup, yıkanıp...*”, “*yunup, yıkanıp, temizlensin*” gibi ifadeler, Türklerdeki temizlik anlayışının bir parçasıdır¹⁷³.

Türkler, yaklaşık 11. yüzyıla kadar sabun yerine, suda bulunan soda, çöven, saparna, sabun otu, süt kökü, kaşık otu, kılaya kavuğu, acı ağaç, tavşankulağı, hintkestanesi gibi saponinli bitkiler, kil ve kül kullanmıştır¹⁷⁴. Rus tarihçi Vasiliy Vladimiroviç Barthold eserinde, Samaniler döneminde Tirmiz’den ihraç edilen ticari malların başında sabun olduğu bilgisini vermiştir¹⁷⁵. Türklerin İslamiyet’i kabul etmesiyle birlikte temizlik kavramı bir kat daha önem arz etmiştir. Tolunoğulları döneminde Mısır’da ipekli ve pamuklu dokumacılığın yanında sabun sanayisi de ilerleme kaydetmiştir¹⁷⁶.

¹⁶⁸ J. Jewkes-D. Sawers-R. Stillerman, *age*, 1969, s. 305; DPT, *age*, 1977, s. 11.

¹⁶⁹ DPT, *age*, 1977, s. 11; SDA, *age*, 1994, s. 8; H. Routh-K. R. Bhowmik-L. C. Parish-J. Witkowski, agm, 1996, s. 5.

¹⁷⁰ H. Routh-K. R. Bhowmik-L. C. Parish-J. Witkowski, agm, 1996, s. 5.

¹⁷¹ DPT, *age*, 1977, s. 11; SDA, *age*, 1994, s. 8; M. Friedman-R. Wolf, agm, 1996, s. 9; M. Amador-M. Bouchenino-L. Hausrat, *age*, 2019, s. 9.

¹⁷² Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş 3*, Ankara, 1978, s. 101; S. Öztürk-G. Sarıyıldız, agm, 1997, s. 45; S. Öztürk, agm, 2010, s. 84.

¹⁷³ B. Ögel, *age*, 1978, s. 103; S. Öztürk-G. Sarıyıldız, agm, 1997, s. 45; S. Öztürk, agm, 2010, s. 84.

¹⁷⁴ S. Öztürk-G. Sarıyıldız, agm, 1997, s. 45; S. Öztürk, agm, 2010, s. 84; M. Tayar, agm, 2014, s. 70.

¹⁷⁵ Vasiliy Vladimiroviç Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara, 1990, s. 253; S. Öztürk, agm, 2010, s. 84.

¹⁷⁶ Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, Ankara, 1992, s. 47.

M.S. 800’de, Arap kimyacısı Cabir İbn Hayyam, sabunun temizlik maddesi olarak kullanımından bahsetmiştir¹⁷⁷.

Sabunculuk, Ortaçağ’da İslam ülkelerinde gelişmiş bir imalat kolu olmuştur¹⁷⁸. Ancak İslamiyet’in ilk yıllarında Müslümanlar sabun yerine temizlik maddesi olarak “sidr” (Nebk ağacı veya Arap kirazı da denir) ağacının yapraklarının kurutulup dövülmesi ile ortaya çıkan tozu kullanmıştır¹⁷⁹. Bundan başka “izhir” veya “izhar” (boya otu), “hıtmi” veya “hatmi” bitkileri sabun vazifesi görmüştür¹⁸⁰. Özellikle Ahter-i Kebir lûgatında hıtmi için “*hıtmi meşhur otdur, havâtîn tâifesi başların ekseri onunla yurlar izâle-i evsahda sabunluk eder*” denir¹⁸¹.

“Uşnan” başka bir temizlik maddesidir¹⁸² (Fot. 1-2). Bu terim, edebi Arapçadaki ismidir; Yakın Doğu’da yerel dilde halen “kali” olarak adlandırılır¹⁸³. Nitekim bu bitkinin yakılması ile elde edilen kül, kirli eşya ve vücutları temizleme özelliğine sahip olduğundan hayvansal veya bitkisel yağla karıştırılarak sabun elde edilmiştir¹⁸⁴. Bu küller, bir nevi alkali maddesi görevi görmüştür. Uşnandan hariç salsola familyasından olan bazı bitki külleri de kullanılmıştır. Çölde yetişen çalimsı bitkiler, Suriye’de Palmira bozkırlarında bedeviler tarafından toplanarak yakılmış, yerlerde açılan çukurlarda depolanmış ve kurutulmuştur; birkaç gün boyunca küller soğuduktan sonra katı yumrular haline getirilmiş ve Halep’te satılmış; başlıca alıcıları sabun imalatçıları olmuştur¹⁸⁵. Bu

¹⁷⁷ DPT, *age*, 1977, s. 5; ; H. Routh-K. R. Bhowmik-L. C. Parish-J. Witkowski, agm, 1996, s. 4; S. Öztürk-G. Sarıyıldız, agm, 1997, s. 46; S. Öztürk, agm, 2010, s. 87.

¹⁷⁸ S. Öztürk-G. Sarıyıldız, agm, 1997, s. 46; S. Öztürk, agm, 2010, s. 87; M. Tayar, agm, 2014, s. 70.

¹⁷⁹ Mustafa bin Şemseddin El-Karahisarî, *Ahter-i Kebir*, İstanbul, 1293, s. 1059; S. Öztürk-G. Sarıyıldız, agm, 1997, s. 45; S. Öztürk, 2010, agm, s. 85; El Hafız Ebi Abdullah Muhammed bin Yezid El Kazvinî, *Sünen-i İbn-i Mace*, C. 2, Tercüme ve Şerheden: Haydar Hatipoğlu, İstanbul, 2012, s. 333, 357; İbn-i Hacer el Askalanî, *Buluğu’l-Meram*, C. 1, Çev: Ahmed Davudoğlu, İstanbul, s. 653.

¹⁸⁰ El-Karahisarî, *age*, 1293, s. 29; el Askalanî, *age*, s. 911; S. Öztürk-G. Sarıyıldız, agm, 1997, s. 45; S. Öztürk, agm, 2010, s. 86.

¹⁸¹ El-Karahisarî, *age*, 1293, s. 29.

¹⁸² El Askalanî, *age*, s. 178; Ali Mazaheri, *Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları*, Çev: Bahriye Üçok, İstanbul, 1972, s. 329; S. Öztürk-G. Sarıyıldız, agm, 1997, s. 46; S. Öztürk, 2010, agm, s. 86; Ahmet Nurullah Özdal, *İslam İktisadi Coğrafyasında İş Yaşamı, Ticaret ve Tüccar (X.-XIV. Yüzyıllar)*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Erzurum, 2013, s. 341; Ahmet Nurullah Özdal, “Ortaçağ İslam Dünyasında Farklı İşletmecilik Türleri ve Organizasyon Yapıları-Bir Taslak Çalışması”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1/1, İstanbul, 2014, s. 75.

¹⁸³ E. Ashtor-G. Cevidalli, agm, 1983, s. 482.

¹⁸⁴ A. Mazaheri, *age*, 1972, s. 330; E. Ashtor-G. Cevidalli, agm, 1983, s. 482; S. Öztürk, agm, 2010, s. 86.

¹⁸⁵ Albert De Boucheman, *Une Petite Cite Caravaniere: Suhne*, Documents D’etudes Orientales De L’institut Français De Damas, Tome VI, Syria, 1930, s. 77; E. Ashtor-G. Cevidalli, agm, 1983, s. 487; T. Grandin, agm, 1984, s. 148; Véronique Bontemps, “Naplouse, Alep des Villes du Savon”, *HAL archives-ouvertes*, 2010, s. 2; A. N. Özdal, agt, 2013, s. 341; M. Moroni, agm, 2013, s. 141; A. N. Özdal, agm, 2014, s. 75.

hammadde, 13. yüzyılın sonlarında Venedik'e ve diğer Avrupa ülkelerine ihraç edilmiştir¹⁸⁶.

10. yüzyıldan beri sabun ihraç eden yerlerden biri Halep'tir¹⁸⁷. Arap coğrafyacısı el-Makdisi, Halep'in ihracatı olarak uşnandan bahsetmiştir¹⁸⁸. Kuzey bölgelerden özellikle Afrin, İdlip ve Akdeniz kıyılarından temin edilen zeytinyağı ile Palmira bozkırlarından toplanan uşnanla Halep sabunu üretilmiştir¹⁸⁹. Halep bölgesinin çok eski zamanlara dayanan sabun endüstrisinin gelişimi, zeytinyağı ve uşnan bitkisinin yani alkali maddenin zenginliğine dayanır. Suriye, Halep ve Filistin'de üretilen sabunlar, 15. yüzyıla kadar diğer ülkelere ihraç edilirken, bu yüzyılın başlarında sabun üretimi, baskıcı vergilendirme ve zorunlu sabun alımları nedeniyle düşmüştür¹⁹⁰. Suriye, Batı Avrupa'daki sabun fabrikaları için basit bir soda (uşnan) tedarikçisi olmuştur¹⁹¹. Avrupa'dan sabun ithal edilmeye başlanmış;¹⁹² ancak bu ithalata rağmen Suriye'den de Avrupa'ya sabun ihraç edilmeye devam edilmiştir¹⁹³. Osmanlılar zamanında bu üretim devam etmiştir. Ayrıca Halep'in civar yerleşimlerinden olan İdlip, Antakya, Nablus, Şam, Humus ve Hama'daki sabunhanelerde üretim yapılmıştır¹⁹⁴ (Fot. 7).

Ortaçağ'da, İslam dünyasında, sabuncular loncası en önemli loncalardan biridir. Bu lonca Bağdat'ta söz sahibi iken, zeytinyağı ile kaliteli sabunların yapıldığı Mısır ve Tunus'ta sabun endüstrisi devlet tekeline tutulmuştur¹⁹⁵. 11. yüzyılda Filistin Remle'de de sabun üretilmiştir¹⁹⁶. Bu yüzyılda Mısır'da, Mağrip sabunlarından ziyade Remle sabunları tercih edilmiştir¹⁹⁷. Dimaşk Atabegliği döneminde, 12. yüzyılda, ticari hayat ve endüstri Suriye kentlerinde gelişmiştir¹⁹⁸. 14. yüzyıl yazarlarından olan Salahaddin el-Kutubi, Dimaşk'ta sabunun hammaddelerinden olan alkali küllerinin yapıldığı uşnan değirmenlerinden söz etmiştir¹⁹⁹. Suriye'nin kuzeyindeki Sermin'de bulunan

¹⁸⁶ E. Ashtor-G. Cevidalli, agm, 1983, s. 487-488; M. Moroni, agm, 2013, s. 140.

¹⁸⁷ M. Moroni, agm, 2013, s. 141.

¹⁸⁸ E. Ashtor-G. Cevidalli, agm, 1983, s. 482.

¹⁸⁹ T. Grandin, agm, 1984, s. 147-148; V. Bontemps, agm, 2010, s. 2.

¹⁹⁰ N. Coureas, agm, 2019, s. 159.

¹⁹¹ M. Moroni, agm, 2013, s. 141.

¹⁹² N. Coureas, agm, 2019, s. 159.

¹⁹³ A. N. Özdal, agt, 2013, s. 343; N. Coureas, agm, 2019, s. 159.

¹⁹⁴ T. Grandin, agm, 1984, s. 145.

¹⁹⁵ A. Mazaheri, age, 1972, s. 330.

¹⁹⁶ Nuh Arslantaş, *İslam Dünyasında İktisadi ve İlmi Hayatta Yahudiler*, İstanbul, 2009, s. 135; A. N. Özdal, agt, 2013, s. 341; A. N. Özdal, agm, 2014, s. 75.

¹⁹⁷ N. Arslantaş, age, 2009, s. 135; A. N. Özdal, agt, 2013, s. 343; A. N. Özdal, agm, 2014, s. 77.

¹⁹⁸ Çoşkun Alptekin, *Dimaşk Atabegliği (Tog-Teginliler)*, İstanbul, 1985, s. 189.

¹⁹⁹ A. N. Özdal, agt, 2013, s. 342; A. N. Özdal, agm, 2014, s. 75.

sabunhaneler, ekonomik hayata katkıda bulunmuştur²⁰⁰. İbn-i Batuta seyahatında Sermin şehrine uğramış, burada zeytin ağaçlarının bol olduğundan, zeytinyağından kalıp kalıp sabun imal edildiğinden, bu sabunların Mısır'a ve Şam'a gönderildiğinden ve el yıkamak için kırmızı, sarı ve kokulu sabunların üretildiğinden söz etmiştir²⁰¹.

Memlûk ve hatta daha erken dönemlerde, Kudüs'te, kırsal yerleşimlerde çıkarılan zeytinyağı düzenli olarak kent merkezine getirilmiş, bir kısmı Kudüs'te üretilen sabun için hammadde görevi görmüştür²⁰². Zaten Osmanlıların Filistin'i fethettiklerinde Kudüs'te sabun üretiminin bir ekonomi kurumu olması bu durumu kanıtlar niteliktedir²⁰³. 16. yüzyılın ortalarında, Kudüs'te imal edilen sabunlar Mısır'a ve hatta İstanbul'a gönderilmiştir²⁰⁴. Ayrıca Afganistan'da Belh, İran'da Aragan ve Irak'da Rakka, sabun üretim merkezidir²⁰⁵. El-Makdisi, (Öl. 1000 civarı) eserinde, Rakka'daki sabun ve zeytinyağı ticaretini vurgulamıştır²⁰⁶.

Sabun imalatçısı olan bir başka yer Nablus'tur. Nablus'ta sabunculuk çok eski olup 4. yüzyıla kadar iner²⁰⁷. El-Makdisi, Nablus'un zeytin ağaçları ile kaplı olduğunu ve Filistin'den Suriye'ye ihraç edilen malların arasında sabun bulunduğunu söylemiştir²⁰⁸. İbn-i Batuta ise Nablus'tan “*Şam diyarınının zeytin deposu. Zeytinyağı buradan Mısır ve Şam'a ihraç edilir*” şeklinde bahsetmiştir²⁰⁹. Seyyahın da ifade ettiği gibi Nablus, 14. yüzyıla kadar bir zeytinyağı ve sabun üretim merkezi olmuştur²¹⁰. Nablus'ta, yavşan otu ve hamaz gibi yabancı bitkiler bolca bölgede yetişir²¹¹. Bu bitkilerin, Suriye bozkırlarında yetişen uşnan gibi yakılarak elde edilen külü sabun üretiminde kullanılmış ve bu kül kali

²⁰⁰ Ç. Alptekin, *age*, 1985, s. 189; A. N. Özdal, *agt*, 2013, s. 341; A. N. Özdal, *agm*, 2014, s. 75.

²⁰¹ Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tanci, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, C. 1, Çev: A. Sait Aykut, İstanbul, 2004, s. 103.

²⁰² Amnon Cohen, *Economic Life in Ottoman Jerusalem*, Cambridge, 2002, s. 61.

²⁰³ A. Cohen, *age*, 2002, s. 61.

²⁰⁴ A. Cohen, *age*, 2002, s. 96; Suraiya Faroqhi, “Erken Modern Osmanlı İmparatorluğu'nda Zeytin ve Zeytinyağı Tüketimi”, *Zeytinin Akdeniz'deki Yolculuğu*, Konferans Bildirileri, İzmir, 2018, s. 115.

²⁰⁵ A. Mazaheri, *age*, 1972, s. 330.

²⁰⁶ Al-Muqaddasi, *Ahsanu-t Taqasim Fi Ma'rifati-l Aqalim*, Translated: G. S. A. Ranking-R. E. Azoo, Calcutta, 1897, s. 235.

²⁰⁷ Walid al-Arid, *XIX. Yüzyılda Cebel-i Nablus*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakın Çağ Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul, 1992, s. 439.

²⁰⁸ Al-Muqaddasi, *age*, 1897, s. 286, 296; Walid al-Arid, *agt*, 1992, s. 439; S. Öztürk-G. Sarıyıldız, *agm*, 1997, s. 46; S. Öztürk, *agm*, 2010, s. 87.

²⁰⁹ Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tanci, *age*, 2004, s. 90.

²¹⁰ Beshara Doumani, *Rediscovering Palestine Merchants and Peasants in Jabal Nablus 1700-1900*, Berkeley, 1995, s. 182; A. Cohen, *age*, 2002, s. 85; V. Bontemps, *agm*, 2010, s. 2.

²¹¹ Walid al-Arid, *agt*, 1992, s. 439.

olarak adlandırılmıştır²¹². Bedeviler bitkileri Ürdün'ün doğu yakasında Belka ve Maan bölgelerinden toplamış, yanmış külleri keselere doldurularak Nablus'taki tüccarlara satmıştır²¹³. Daha sonra kalinin yerini Avrupa'dan ithal edilen endüstriyel soda almıştır²¹⁴. Dolayısıyla Nablus'un hem zeytinyağı hem de kali açısından zengin olması sabun üretimini kaçınılmaz hale getirmiştir. Özellikle Osmanlı döneminde sabun üretimi büyük bir endüstriye dönüşmüş ve üretilen sabunlar Nablus sabunu adı altında ün kazanmıştır²¹⁵ (Fot. 8).

Anadolu Selçuklularının pek çok kentte inşa ettikleri hamam mimarisinin yanında, kervansaraylarda hamam bölümünün bulunması ve sultanların sefere çıkarken yanlarında götürdükleri çadır hamamları temizlik anlayışını açıkça gösterir²¹⁶. Bu bakımdan sabun üretimi ve kullanımı da muhakkak ki temizliğin bir parçası olmuştur. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde bulunan sabunhanelerde sabun üretilmiştir²¹⁷. Bu sabunlar dâhil pek çok mal Alaiye ve Attaleia (Antalya) limanları vasıtasıyla Kıbrıs limanlarına buradan da Avrupa'ya ihraç edilmiştir²¹⁸. Fakat sabun bu dönemde ihraç edildiği kadar İtalyanlar, Venedikliler ve Pisalılar'dan ithal de edilmiştir²¹⁹. 1245'te Papa tarafından Doğu'ya gönderilen bir grup keşişin arasında bulunan Fransız asıllı Dominikan keşişi Simon de Saint-Quentin, Anadolu'daki gözlemlerini anlattığı eserinde, Türkiye

²¹² V. Bontemps, agm, 2010, s. 2; Véronique Bontemps, "L'industrie Du Savon a Naplouse: Memoire et Identite Locale", *HAL archives-ouvertes*, 2009, s. 5; Véronique Bontemps, "Soap Factories in Nablus", *HAL archives-ouvertes*, 2012, s. 3.

²¹³ Walid al-Arid, agt, 1992, s. 439; V. Bontemps, agm, 2010, s. 2.

²¹⁴ V. Bontemps, agm, 2010, s. 4; V. Bontemps, agm, 2012, s. 4.

²¹⁵ Walid al-Arid, agt, 1992, s. 443; B. Doumani, *age*, 1995, s. 182; V. Bontemps, agm, 2010, s. 3; V. Bontemps, agm, 2009, s. 5; V. Bontemps, agm, 2012, s. 3.

²¹⁶ Yılmaz Önge, *Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Hamamları*, Ankara, 1995; Semavi Eyice, "Hamam", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 15, İstanbul, 1997, s. 412; Alidost Ertuğrul, "Hamam Yapıları ve Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 7/13, İstanbul, 2009, s. 241-266; Elif Çelik-Ali Işık Aydemir, "Türk Hamam Mimarisinin Yapısal ve Mekânsal Özellikleri", *Kent Akademisi*, 11/2, s. 274-281.

²¹⁷ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul, 1969, s. 291; İsmet Kayaoğlu, "Anadolu Selçuklulari Devrinde Ticari Hayat", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 24, Ankara, 1981, s. 370.

²¹⁸ M. Said Polat, "Selçuklu Türkiyesi'nde Ticaret", *Türkler*, C. 7, Ankara, 2002, s. 572; Serdar Çavuşdere, "Selçuklular Döneminde Akdeniz Ticareti, Türkler ve İtalyanlar", *Tarih Okulu Dergisi*, S. IV, İzmir, 2009, s. 69; A. N. Özdal, agt, 2013, s. 215.

²¹⁹ O. Turan, *age*, 1969, s. 291; Serdar Çavuşdere, *14. Yüzyıl İtalyan Kaynaklarında (Zibaldone Da Canal, Francesco Balducci Pegolotti, Pignol Zucchello) Türkiye Ticaret Tarihine Dair Kayıtlar*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 2007, s. 17; Yaşar Bedirhan, "Milletlerarası Ticaret Bağlamında Türkiye Selçuklu Devleti'nin Ticari Minasebette Bulunduğu Devletler ve Tacirler", *The Journal Of Academic Social Science Studies*, No: 43, 2016, s. 334-335.

sultanının zenginliği hakkında bilgi verirken Sultanın bir yılda, at ve sabun ticaretinden 120 bin altın kazandığını söylemiştir²²⁰.

Batı Anadolu Beyliklerinin Avrupa'dan ithal ettiği ürünler arasında sabun vardır. 14. yüzyılda, Aydın ve Menteşe Beyliklerinin limanları olan Ayasuluk ve Balat'a, Avrupa'dan sabun gelmiştir²²¹. Bu ticarete İtalyan, Venedikli ve Cenevizli tüccarlar etkin rol oynamıştır²²². Floransalı tüccar Francesco Balducci Pegolotti (1315-1340) 14. yüzyılda yazdığı eserinde, Ayasuluk'un ithal sabundan 23½ battimanni (okka) veya 1 Kıbrıs kantarı başına 2 altın florin vergi aldığını; eğer sabunlar, Ancona ve Venedik'ten erimiş halde ithal edildiyse cassa (kasa) adı verilen ölçü birimi ile vergilendirildiği bilgisini vermiştir²²³. Burada dikkati çeken bir unsur, Kıbrıs sabununun Ayasuluk'a ithal edildiğidir²²⁴. Ayrıca Pegolotti, Ayasuluk'ta sadece şarap ve sabundan gümrük vergisi alındığını diğer malların vergiden muaf tutulduğundan bahsetmiş ve bu malların gümrükteki vergi toplama işi iltizama yani "appalto"ya veya devlet tekeline yani "gabella"ya verilmiştir²²⁵. 14. yüzyılın sonlarına doğru Ayasuluk'un Anconalı tüccarlardan halen sabun ithal ediyor olması da bu ticaretin sürekliliğini gösterir²²⁶. 1345 yılında Kandiye'de bulunan tüccar Franciescho Bartolomei'nin Venedik'teki tüccar Pignol Zucchello'ya yazdığı bir mektupta ise sabunun yumuşak ve küçük parçalar halinde sandıkta doğuya ihraç edildiği şeklindedir²²⁷. Pegolotti, sabun ithal eden başka bir yerin de Antalya olduğunu yazmıştır²²⁸.

Osmanlı dönemine bakıldığında sabun yapılışına dair bilgiler, Hezarfen Hüseyin Efendi tarafından kaleme alınan ve 17. yüzyıl kanunnâmesi olan Telhisü'l-Beyan Fi

²²⁰ O. Turan, *age*, 1969, s. 298; Simon De Saint Quentin, *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*, Çev: Erendiz Özbayoğlu, Antalya, 2006, s. 50; Yaşar Bedirhan, "Selçuklular Devrinde Türkiye'nin İktisadi Zenginliği, Bu Zenginliğin Gerilemesinin Sebep ve Sonuçları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11/56, Samsun, 2018, s. 119.

²²¹ Francesco Balducci Pegolotti, *La Pratica Della Mercatura*, The Medieval Academy of America 24, Cambridge, 1936, s. 56; Paul Wittek, *Menteşe Beyliği*, Çev: O. Ş. Gökyay, Ankara, 1986, s. 122; Feridun Emecen, "Balat", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul, 1992, s. 5; S. Çavuşdere, *agt*, 2007, s. 69-70; N. Coureas, *agm*, 2019, s. 160.

²²² Zeki Arıkan, "XIV-XVI. Yüzyıllarda Ayasuluğ", *Belleten*, LIV/209, Ankara, 1990, s. 133.

²²³ Pegolotti, *age*, 1936, s. 56; Z. Arıkan, *agm*, 1990, s. 133; S. Çavuşdere, *agt*, 2007, s. 74.

²²⁴ N. Coureas, *agm*, 2019, s. 164.

²²⁵ Pegolotti, *age*, 1936, s. 56; Z. Arıkan, *agm*, 1990, s. 134.

²²⁶ Eliyahu Ashtor, "Il Commercio Levantino di Ancona Nel Basso Medioevo", *Rivista Storica Italiana*, Vol. 88, İtalyana, 1976, s. 231; S. Çavuşdere, *agt*, 2007, s. 122.

²²⁷ Elizabeth Zachariadou, *Trade and Crusade, Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydin (1300-1415)*, Venice, 1983, s. 172.

²²⁸ Pegolotti, *age*, 1936, s. 58; N. Coureas, *agm*, 2019, s. 160.

Kavanin-i Al-i Osman'da mevcuttur²²⁹: “Kara sabunda beş yüz vakiyye iç yağı bir nevbettir. Kazgana koyub on sekiz gün gice gündüz kaynadub, yirmi eşek yükü küll ve bir araba kireç ve on kile tuz suyu ile halt edüb sabun olur. Buna bir nevbet ve bir kazgan dirler. Yerli sabun yine sabun hurdasından yapılır. Bir kazan yüz yirmi vakiyye gelir. Buçuk kantar, kulle taşı iki yüz akçeye alınır. İki küfe kireç kırk dört akçeye, on vakiyye tuz ve beş küfe külhan külü yüz elli akçeye, ve bir çeki odun kırk akçeye, bir gün kaynamak ile hâsıl olur. Üç âdem mu’avenete muhtaçdur. Otuz akçe ve günde on akçe mağaza kirası ve her vakiyye sabun kırığı onar akçeye alınır. Ba’de ‘t-tabh on sekize satılır”.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri’nde sabunla ilgili çok sayıda vesikaya rastlanması Osmanlı Devleti’nin bu konuyla ilgilendiğinin bir kanıtıdır (Fot. 9-11). Bu vesikalarda, sabun üretiminde kullanılan hammaddeler, sabunun kalitesi, ticareti ve üretim merkezleri gibi hususlar bulunur. Bilhassa hammadde hususu önem arz etmiş ve sabun yapımında çeşitli hammaddeler kullanılmıştır. Hammaddesi zeytinyağı olan sabunlar kaliteli olduğu için daha çok tercih edilmiştir²³⁰. Midilli’de, içine hiçbir yabancı madde katılmayarak sadece zeytinyağından üretilen sabunlar için “gayet halis” ibaresi kullanılmıştır²³¹. Halis zeytinyağından yapılan Kandiye sabunları ise en kaliteli olanlardır²³². H. 1336/M. 1918 ve R. 1334/M. 1918 tarihli iki belgede sabun imali için zeytinyağının gerekli bir hammadde olduğu anlaşılmaktadır²³³.

Sabun imali için kullanılan bir başka hammadde fındık yağıdır. Trabzon’dan yazılan telgrafnamede, fındık yağından yapılan sabunun zeytinyağlı sabundan bir farkı olmadığı vurgulanmıştır²³⁴. H. 1323/M. 1906 tarihli bir belgede ise sabun imalinde pamuk yağı ve kostik soda kullanımından söz eder. Bu belgede, Amerikalı bir tüccarın Amerika’dan sabun imali için getirdiği pamuk yağını, zeytinyağından ayırt etmek için renklendirdiği; fakat boyalı yağlardan imal olunan sabunların renkleri değiştiği için fiyatı

²²⁹ S. Öztürk-G. Sarıyıldız, agm, 1997, s. 47; Sevim İlgürel (Haz.), *Telhisü’l Beyan Fi Kavanin-i Al-i Osman*, Hezarfen Hüseyin Efendi Ankara, 1998, s. 250-251; S. Öztürk, agm, 2002, s. 782; S. Öztürk, agm, 2010, s. 90.

²³⁰ G. Sarıyıldız, agm, 2003, s. 364.

²³¹ S. Öztürk-G. Sarıyıldız, agm, 1997, s. 50.

²³² G. Sarıyıldız, agm, 2003, s. 364.

²³³ “...sabun imali zeytinyağına mütevakkıf olmasına ve...”, *BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), No: 4505/337860*; “...sıhhiye nezaret celilesince sabun imali için lüzumu olan zeytinyağının ticareti ve nakli serbest bırakılan...”, *BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), No: 4507/338013*.

²³⁴ “Trabzon vilayetinden alınan telgrafnamede levâzımât umûmiyye riyasetinden istenilen sodanın vürûduna mebnî fındık yağından sabun imaline başlanılarak her kazanı iki bin beş yüz kilo yahut kıyyeden ibaret olmak üzere haftada iki kazan sabun çıkarıldığı ve posta ile gönderilen numunesinden dahi anlaşılacağı üzere fındık yağından yapılan sabunun zeytinyağından çıkarılan sabundan bir farkı olmadığı ve...”, *BOA, Dâhiliye İdare-i Umumiyye (DH. İ.UM), No: 89/1*.

düştüğü ve istenilen sabunun elde edilmesi için pamuk yağının içine kostik soda dâhil edilmesine müsaade isteği yazılmıştır²³⁵.

“Havâic-i zaruriye” yani lüzumlu ihtiyaçlardan sayılan sabunun imalinde soda, kireç, tuz, silisit sud (sodyum karbonat), çorak (potasyumlu karbonatlı tuz), kibrîtiyyet-i sud (kükürt/sodyum sülfat), latron/natron (sodyum karbonat), kalkiyat (kalsiyum karbonat), talk/dalık/dalk (mermer tozu/toprak), donyağı, zeytin çekirdeği, Floransa toprağı, sabun ağacı tohumu gibi hammaddelerin kullanıldığını belgelerden öğrenmekteyiz. H. 1324/M. 1907 tarihli bir belgede yerli sabunlarda bulunması gerekli olan tuz, soda ve su oranı belirtilirken silisit sud içeren sabunlar sağlığa zararlı bulunmuştur²³⁶. İthal bir madde olan silisit sud ile tuz, soda ve topraklı maddelerinin sabun imalinde yüzde iki sınırını aşmaması gerektiği ve aksi durumda sağlığa zararlı olacağı bildirilmiştir²³⁷. Yine başka bir belgede sabun imalindeki su, tuz, kükürt ve sodanın oranları verilmiş ve bu sabunlara tebeşir, talk, nişasta, tutkal ve silisit sud gibi maddeler karıştırılmaması gerektiği vurgulanmıştır²³⁸.

Sabun hammaddesi sodanın kıtlığından dolayı, tüccara, bu maddeyi Avrupa’dan getirtmek için bir takım kolaylıklar sağlanmasına izin verilmiştir²³⁹. Ordunun sabun ihtiyacının sağlanması için sabun imalinde gerekli olan sodanın yeteri miktarda ilgili yerlerden gönderilmesi bildirilmiştir²⁴⁰. Midilli’de ise soda ve kireçle sabun imali yasaklanmış; buna rağmen Midilli Meclis İdaresi’nce izin verilmiştir²⁴¹. Sabun imalinde

²³⁵ BOA, *Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO)*, No: 2560/191935.

²³⁶ “...yerli sabunlarında bulunması la-büdd olan tuz, soda ve mevâdd-i türâbiyye-i sâirenin mecmûayı a’zamı olarak yüzde iki nisbeti tecavüz etmemek ve su hadd-i a’zamı olarak yüzde kırk kadar kabul olunmak ve bu şartın haricinde olan sabunlar hileli ve silisit sud havi olanlarda kezalik hileli ve muzırr sıhhat...”, BOA, *Dâhiliye Mektubi Kalemi (DH. MKT.)*, No: 2610/22.

²³⁷ “Sabunlara ithal edilen silisit sud ile bulunması la-büdd olan tuz, soda ve mevâdd-i türâbiyye-i sâirenin yüzde ikiyi tecavüz edenleri hileli ve muzırr sıhhat olacağından gerek yerli gerek ecnebi malı olarak gümrüğe vürud edeceklerin men’i hakkında...”, BOA, *Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO)*, No: 2997/224749.

²³⁸ “...sabunların tebeşir, talk, nişasta, tutkal ve bu gibi ecnebi ve silisit sud ve sud mahrek misillü muzırr maddelerden tamamıyla ari ve yüzde nihayet iki tuz ve kibrîtiyyet-i sud ve imlahi külliyyeyi havi olması ve yüzde yarım soda ve kırktan ziyade sulu muhtevi olmaması fena muktezi bulunmuş olmasıyla bâdêmâ bu suretle imal edilmesi için sabun amillerine...”, BOA, *Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO)*, No: 1415/106078.

²³⁹ “Sabun imalinde kullanılan soda gibi mevadd-ı ibtidâiye temin celb ve tedariki esbabının istikmâli hakkında...”, BOA, *Dâhiliye İdare-i Umumiyye (DH. İ.UM.)*, No: 89/1.

²⁴⁰ “...ordunun şiddetle muhtaç bulunduğu sabun imali için muktezî sodanın Memâlik-i Osmâniyye’de fıkdan hasbiyle imkân dâhilinde adalardan celb edilmesi mukaddemâ Ayvalık ve Edremit kaymakamlıklarına bildirilmiştir”, BOA, *Dâhiliye Şifre Kalemi (DH. ŞFR.)*, No: 50/101; “Sabun imali için Ayvacık kazasınca külliyyetli sodaya ihtiyaç gösteriliyor. Livada soda bulunmadığından lüzumu kadarının gönderilmesi...”, BOA, *Dâhiliye İdare-i Umumiyye (DH. İ.UM.)*, No: 93/1.

²⁴¹ “Soda ve kireç ile sabun imali emr nezaret-penahileri ile men’ edilmiş iken hılât emr soda ve kireç ile sabun yapılmasına Midilli Meclis İdaresince ruhsat verildiği...”, BOA, *Dâhiliye Mektubi Kalemi (DH. MKT.)*, No: 2002/83.

sıkça görülen soda ve kirecin zararlı madde olduğu ve bu durumun rapor edildiği H. 1310/M. 1893 tarihli belgede de görülür²⁴².

Dalk/talk denilen mermer tozunun/toprağın sağlığa zararlı olması nedeniyle sabunlara karıştırılmaması gerektiği, bunun yerine eskiden olduğu gibi natron/latron ve çorak ile imal edilmesi beyan edilmiştir²⁴³. H. 1308/M. 1891 tarihli belgede Midillili bir sabun tüccarı, yağın sabuna dönüşmesi için natron, çorak, soda ve kireç gibi maddelerin gerekli olduğunu ve bu maddelerin sabunhanelerdeki havuzlarda su ile süzdürülerek alındığını belirtmiştir²⁴⁴. Bir başka belgede sabun yapımında kullanılan natronun toza benzemesi nedeniyle ithalinin men edilmesi talep edilmiştir²⁴⁵. Girit ve Midilli iskelelerinden Selanik'e gelen dalk içerikli sabunların ise yasaklandığı belirtilmiştir²⁴⁶.

Sabun imalinde kullanılmasına müsaade edilmesi istenen diğer bir hammadde kalkiyattır²⁴⁷. Bundan başka yabancı sıcak memleketlerde yetiştirilen bir tür sabun ağacı tohumundan sabun imal edilebileceği ve temizleme hususunda faydalı olacağı bildirilmiştir²⁴⁸. Midilli ve Ayvalık'ta ise imal edilen sabunlara Floransa toprağı karıştırıldığı ve bunlara Girit sabunlarına ait damgalar vurularak ucuza satıldığı beyan edilmiştir²⁴⁹.

²⁴² "...dersaadette satılmakta olan mezkûr mahlût sabunların taklitçe ziyade lekeyle beraber derûnunda soda ve kireç gibi mevâdd-ı muzırta bulunduğuna dair...", *BOA, Dâhiliye Mektubi Kalemi (DH. MKT.), No: 2017/90*.

²⁴³ "Dalk tâbir olunan mermer tozunun sabunlara karıştırılmaması şartıyla harca çıkarılmasına ruhsat verilmesi...", "...sabunun ne ile imal olunacağına dair emr kat' dahi bulunup geride olduğu gibi sabun imalinin netron ve çorağa hasr edilmesi...", *BOA, Dâhiliye Mektubi Kalemi (DH. MKT.), No: 35/11*; "Midilli ceziresinde bir müddetten beri imal olunan sabunların kıyyesi ağır gelmek için dalığ denilen topraktan karıştırıldığı gibi zeytinyağı yerine dahi soda nam icza-i muzırradan karıştırılarak imal ve ihraç olunmuş...", "...ve kendi mahsulatımızdan latron ile imal olunarak min-el kadîm kazanılmış olan itibarı muhafaza eylemek için dalığ ve sodanın sabunlara karıştırılmayıp men'yle kemâfi's-sabık latron ile imal edilmesi hakkında...", *BOA, Dâhiliye Mektubi Kalemi (DH. MKT.), No: 198/91* "...ve sabunlara kesb salâbet ettirmek üzere bir miktarda talk denilen tozdan karıştırılmaya lüzum görülmüş olmasına nazaran...", *BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO.), No: 230/17225*.

²⁴⁴ S. Öztürk-G. Sarıyıldız, *agm*, s. 48.

²⁴⁵ "Sabun imalinde isti'mâl edilmek üzere harçtan celb olunan natronun toza müşâbeheti cihetle zabt ve müsadereleri...", *BOA, Dâhiliye Mektubi Kalemi (DH. MKT.), No: 249/17*.

²⁴⁶ "Girit ve Midilli iskelelerinden Selanik'e vürud eden sabunların dalk tabir olunan taş tozuyla imal edildiğinden dolayı Rûsumat Nezareti'nce müruruna mümanaat edildiğinden ve ...", *BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO.), No: 2296/172195*.

²⁴⁷ "...memleketin menâfi gelirini te'mîn eden mezkûr kalkiyat cevherinin kemâfi's-sabık sabun imalinde isti'mâline...", *BOA, Yıldız Arzuhal Jurnal (Y. PRK. AZJ.), No: 47/43*.

²⁴⁸ "...keşf ettiği sabun hulâsasını hâiz bir nev' nebatın ve emsali mevâddın tathîrinde birtakım fevâid te'mîn eylediği...", "...mahsul mezkurenin meyvesinden iki kıyyesinden bir kıyye halis ve nazîf muarrâ bir sabunun teşkil edeceği...", *BOA, Şura-yı Devlet (ŞD.), No: 3038/30*.

²⁴⁹ "Midilli ve Ayvalık ile bazı mahallerde imal olunan sabunlara Floransa toprağı karıştırılıp Girit sabunlarına mahsus damgalar vurularak ehven fiyatla satılmakta olduğundan bahisle...", *BOA, İrade Dosya Usulü (İ. DUİT.), No: 99/7*.

Anlaşılan o ki genel olarak “mevâdd-ı muzırra” yani sabun imalinde kullanılmaması gereken zararlı maddeler silisit sud, talk/dalk, tebeşir, nişasta, tutkal vs.’dir. Buna karşılık zeytinyağı, tuz, soda, su, çorak, natron/latron ise bir sabunda bulunması gerekli hammaddeler olarak karşımıza çıkar. Bu asıl maddelerin sabuna eksik katılması sabunların nakliyat sırasında ufalanmasına ve miktarında azalma olmasına neden olmaktadır²⁵⁰.

Sabunda kullanılan hammadde niteliği ve bu maddelerin birbirlerine olan oranlarından sonra sabunun kalitesini belirleyen unsurlardan bir diğeri “puhte” yani iyi pişmiş olması ve pişirmede kullanılan suyun temizliği ve ölçüsüdür²⁵¹. Bu kuralları ihlal eden Urla sabuncularının, sabunları pis ve kirli dere suları ile pişirdikleri ve ölçüsünden fazla su ilave edip hileli sabunlar yaptıkları bildirilmiştir²⁵². Kandiye sabunları ise puhte ve temizliğiyle ünlü olmuştur²⁵³.

Üretim hususunda diğeri bir konu “Alâmet-i Fârika Nizamnamesi”ne göre sabunun üzerine imal edilen yerin, imal eden şahsın veya fabrikanın isminin yazılı olduğu damganın vurulmasıdır²⁵⁴. Bunları ihlal edenler, adı geçen nizamnamede cezaya tabi tutulmuştur²⁵⁵. Nitekim Midilli, Ayvalık ve Edremit’te imal edilen hileli sabunlara kaliteli olmalarıyla nam salmış Girit ve Kandiye damgaları vurulmuş, bu taklit, Girit sabun

²⁵⁰ G. Sarıyıldız, agm, 2003, s. 369.

²⁵¹ S. Öztürk-G. Sarıyıldız, agm, 1997, s. 50; G. Sarıyıldız, agm, 2003, s. 369.

²⁵² “...sabunlarını napak ve mülevves dere sularıyla pişirip ve sabun ziyade olsun diye vezinden ziyade su katıp tahminen on kantar zeytinyağından onbeş on altı kantar sabun gelmek mut’ad iken hile ve hileye mübaşeret edip on kantar yağdan otuz ve otuz beş hatta bazıları kırk kantar sabun imal ettikleri...”, *BOA, Bab-ı Asaflı Mühimme Defterleri (DVNSMHH. d.)*, No: 71/296; G. Sarıyıldız, agm, 2003, s. 369.

²⁵³ “Kandiye’de imal olunan sabun puhte ve paklık ile meşhur ise de...”, *BOA, Cevdet İktisat (C. İKTS.)*, No:25/1233; S. Öztürk-G. Sarıyıldız, agm, 1997, s. 50; G. Sarıyıldız, agm, 2003, s. 369.

²⁵⁴ “Birinci madde: Ma’mulât ve eşyanın imal olduğu mahallin veya fabrikanın veyâhut bunları imal edenlerin veya ticaret satanların im, şöhret ve mevkilerini bildirmek için evvel şeylerin üzerine vaz’ olunan im ve hurûf ve erkam ve mahafaz vesaire temyiz ve tahsisi için ittihaz kılınan her nev’ işaret ve damga ve alamet-i farika itibar olunur.”, *BOA, İrade Dosya Usulü (İ. DUİT.)*, No: 99/7.

²⁵⁵ “Yirmi birinci madde: Eşya-ı ma’mule üzerine imal olunduğu mahallin gayrı memalik osmaniyeeden bir mahallin ismini aynen vaz’ edenler veyâhut tahrif ile o ismi gösterenler ve bu nev’ eşyayı bilerek satanlar veyâhut yine bilerek satılığa çıkararlardan derecatına göre iki adet yüzlük Osmanlı altınından elli adet yüzlük Osmanlı altınına kadar ceza-i nakdi olunur veyâhut bir aydan altı aya kadar hapis cezasıyla veyâhut işbu cezaların ikisiyle beraber mücâzât olunur.”, *BOA, İrade Dosya Usulü (İ. DUİT.)*, No: 99/7.

tüccarlarının şikâyetine neden olmuştur²⁵⁶. Sabunlar, üretimden sonra çuval ve sandık içinde ambajlanmış ve satışı açık şekilde gerçekleştirilmiştir²⁵⁷.

Osmanlı'da pek çok sabun çeşidi üretilmiştir. Sözü geçen Girit ve Kandiye sabunları en meşhurlarıdır. Miski sabun, sultanlara ve devlet adamlarına sunulan kıymetli bir hediye olmuştur²⁵⁸. Tunus'ta imal edilen bulamaç kıvamındaki Arap sabunu, temiz ve saf zeytintağı, sakız ağacı ve pelit ağacının kali suyuyla üretilmiştir²⁵⁹. Nablus sabunu, kaliteli ve hilesiz olmasıyla bu adla şöhret bulmuştur²⁶⁰. Bundan başka kokulu sabun²⁶¹, fes sabunu²⁶², kara sabun²⁶³, arakî sabun²⁶⁴, iraki sabun²⁶⁵ gibi çeşitlerde vardır.

²⁵⁶ “Bazı mahallerde tab’ ve imal olunmakta olan sabunlara Kandiye damgası vaz’ olunmasının...”, “...devletin ruhsatıyla olan bir şirkete veyâhut bir ticaret adına mahsus her nev’ damgaya taklit sahte damga isti’mâl eyleyenlere dair bulunan kanun cezanın yüz altıncı maddesi sakınca üç sene müddetle hapsedilmesi mukaddemâ Kandiye sabun tüccarının vâkıa olup Girit valiliğinden...”, *BOA, Meclis-i Vala (MVL.)*, No: 794/19; “Midilli ve Ayvalık ile bazı mahallerde imal olunan sabunlara Floransa toprağı karıştırılıp Girit sabunlarına mahsus damgalar vurularak ehven fiyatla satılmakta olduğundan bahisle bu babda bir tedbir ittihazı istid’âsına dair Girit ticaretinden Abdülhalim vesaire meherleriyle i’tâ’ olunan arzuhal üzerine ticaret ve nâfia nezaretiyle muhabereyi şamil tezkere miyâne karâin edildi. Nezaret müşârüniyleh cevabında mezkûr sabunlara Floransa toprağı karıştırılmasının men’i serbesti ticareti ihlal edeceğinden bu yolda bir tedbir ittihazına mahal görülmeyip ancak mezkûr mahallerde imal olunan sabunlara Girit sabunlarına mahsus damga vurularak satılması alamet-i farika nizamnamesinin yirmi birinci ve yirmi üçüncü maddeleri ahkâmına mugayir olup...”, *BOA, İrade Dosya Usulü (İ.DUİT.)*, No: 99/7; “Midilli, Ayvalık ve Edremit vesair havalinde kâin sabunhanelerde imal olunan sabunlara Girit ve Kandiye damgası zarb olunmakta idüğünden müşterisi fark edemeyerek Girit sabunundan aşağı ise de ehven bahâ’ ile satılmasından dolayı...”, *BOA, Sadaret Umum Vilayat Evrakı (A. MKT. UM.)*, No: 164/78; “...eski bir müddetten beri Midilli, Ayvalık ve Edremit’te imal olunan sabunlara Girit damgası vaz’ıyla Girit sabunu diyerek halkı aldatmakta ve bu suretle halis Girit sabununun bu misillü hileli ve sahte olarak Girit damgasıyla olan Midilli vesaire sabunlarından...”, *BOA, Meclis-i Vala (MVL.)*, No: 429/9.

²⁵⁷ “Sabun doldurulmak için İngiltere’den Girit cezaresine götürülmekte olan çuvalardan...”, *BOA, Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi (HR. MKT.)*, No: 195/16; S. Öztürk, agm, 2002, s. 1447.

²⁵⁸ “...miski sabunu ve bir kavanoz deva-i miski şayana kabul buyurulmasının niyaz ve istirhamı babında takdim...”, *BOA, Sadaret Umum Vilayat Evrakı (A. MKT. UM.)*, No: 481/60; “...Kudüs şerifinde mahsus imal olunan misk sabunundan bir sandıkça derununda âcizane bir miktarcık bu kere dârüş-şafaka memuru Osman ağa çakerleri takdim kılınmış olduğundan merhameten ve tevâzu’en şayan kabul buyurulmak babında...”, *BOA, Sadaret Umum Vilayat Evrakı (A. MKT. UM.)*, No:570/100; S.Öztürk-G.Sarıyıldız, agm, 1997, s. 50.

²⁵⁹ “...Tunus’ta tab’ olunup fes terbiyesine isti’mal olunan sabun mezkûr revgan-ı zeytin temiz ve safı ve sakız ağacıyla pelit ağacında kali suyla tab’ ve imal kılınma geldiği...”, *BOA, Hatt-ı Hümayun (HAT.)*, No: 488/23974.

²⁶⁰ Walid al-Arid, agt, 1992, s. 443.

²⁶¹ “Kokulu sabun imali için Feriköy’de fabrika inşası istid’âsına dair...”, *BOA, Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR. TO.)*, No: 515/43; “Saray-ı Hümayuna mahsus olmak üzere imal etmekte olduğu kokulu sabunun nefaset ve makbuliyeti nezd...”, *BOA, İrade Taltifat (İ. TAL.)*, No: 5/39.

²⁶² “...Ayvacık kazasından vakit ve zamanıyla gönderilmek ve imal olunan fes sabunun revganı dahi...”, *BOA, Cevdet Belediye (C.BLD.)*, No: 151/7533; S. Öztürk-G.Sarıyıldız, agm, 1997, s. 51; S. Öztürk, agm, 2002, s. 783.

²⁶³ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C. 8, İstanbul, 1994, s. 111.

²⁶⁴ A. Akgündüz, *age*, 1994, s. 109, 111.

²⁶⁵ Halil İnalçık, “Bursa Şer’iye Sicillerinde Fatih Sultan Mehmet’in Fermanları”, *Belleten*, XI/44, Ankara, 1947, s. 700; A. Akgündüz, *age*, 1994, s. 109, 594; Mehmet Çelik, *Fatih Sultan Mehmed Dönemi Ferman ve Arşiv Belgeleri*, İstanbul, 2015, s. 53.

Sabun, Osmanlı'da olduğu kadar Cumhuriyet'in ilk yılları ve daha sonraki zamanlarda günlük hayatın bir parçası olmuştur. 1927 Teşvik-i Sanayi Kanunu gibi düzenlemelerle girişimciler sanayileşmeye teşvik edilmiştir²⁶⁶. Bilhassa bu kanundan istifade eden sabun fabrikatörlerinin zeytinyağının pahalılığından dolayı sabun yapımında kullanılmak üzere “araşit” (yer fıstığı) yağının ithal edilmesinin isabetli olacağına hazırladıkları layihada parmak basmıştır²⁶⁷. Aynı layihada, İstanbul ve Anadolu'ya Avrupa'dan ithal edilen ve sabun yapımında kullanılan susam, soya ve pamuk yağlarından söz edilmiştir²⁶⁸. Daha sonraki dönemlerde ise sabun imalatında zeytinyağı kullanımı men edilmiş ve bunun yerine don yağı ile sabun yapılması kararlaştırılmıştır²⁶⁹. Ancak bu karar bir süre sonra yürürlükten kaldırılmış²⁷⁰, alkali içerikli bitki külleri, kireç ve sodanın yerine kostik kullanılmıştır (Fot. 12-13).

Yeni üretimlerin getirdiği gereklilikler, ihtiyaçlar ve nakliyat kolaylığı hammaddelerdeki çeşitlilikleri arttırmıştır. Fakat özünde sabun yapımı aynı kalmıştır. 20. yüzyılın ortalarına kadar sabun, geleneksel sergi tipi üretimi şeklinde yapılmış, bu yüzyıldan itibaren bu üretimin yanında kontinü/makine tipi sabun üretimine geçilmiştir²⁷¹. Bu yüzden sabunhanelerde ateşle kaynatma sistemi yanında buhar makineleriyle yapılan imalat, geleneksel sergi tipi denilen sabun üretimi içinde yer almaktadır.

Kimya alanındaki gelişmelerle birlikte ortaya çıkan sentetik deterjanlar ve sıvı sabunlar, kalıp sabun kullanımını eskiye oranla azaltmıştır. Ancak günümüzde ister sergi tipi sabunculuk- her ne kadar cüzi oranda olsa da- ister makine tipi sabunculuk, işletmeciler tarafından hızla devam ettirilmektedir.

²⁶⁶ Burak Asiliskender, “Cumhuriyet Sonrası Kalkınma Hareketi Olarak Sanayileşme ve Mekânsal Değişim”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 7/13, İstanbul, 2009, s. 154.

²⁶⁷ Yer: TTK Kütüphanesi, A/3434, *Teşvik-i Sanayi Kanunundan İstifade Eden Sabun Fabrikatörlerinin Maruzat Layihası*, İstanbul, 1928.

²⁶⁸ A/3434, aynı layiha.

²⁶⁹ BCA, *Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı (1928-) (30-18-1-2)*, No: 145-116-20.

²⁷⁰ BCA, *Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı (1928-) (30-18-1-2)*, No: 151-68-1.

²⁷¹ DPT, *age*, 1977, s. 9; Zişan Yardım Kılıçkan, *Sabun Sektörüne Bir Örnek: Colgate Hacı Şakir Sabun Gliserin Fab. T. AŞ.*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Para ve Banka Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1993, s. 23; S. Öztürk-G. Sarıyıldız, agm, 1997, s. 53.

1.2. Sabun Üretimi

Antik çağlardan bu yana sabun yapımında çeşitli hammaddeler kullanılmış olsa da temelde yağ, kostik, su ve tuzdan ibarettir. Dünya’da değişik teknikte sabun üretimleri vardır²⁷². Türkiye’de ise “geleneksel sergi tipi sabun üretimi” ve modern yöntemlerle yapılan “kontinü/makine sistemi” kullanılır²⁷³. Çalışma dâhilindeki sabunhanelerde “geleneksel sergi tipi sabun üretimi” yapılmıştır. Bu üretimde bölgeler arasında benzerlikler ve bir takım farklılıklar göze çarpar. Bu nedenle, çalışmada, bölgelerde görülen sabun üretim aşamaları ve bu aşamada kullanılan alet ile teçhizatlar anlatılacaktır.

1.2.1. Geleneksel Sergi Tipi Sabun Üretimi

Bu üretim, hammadde hazırlığı, pişirme, dökme, kesme, damgalama, kurutma ve paketlenme aşamalarından oluşur²⁷⁴.

Hammadde Hazırlığı: Yağ ve kostik ayarlaması yapılır. Sabunda çeşitli bitkisel ve hayvansal yağlar kullanılır. Bitkisel yağların içerisinde en kaliteli sabunlar zeytinyağlı olanlardır. Fakat zeytinin ilk sıkımından çıkan yağ, gıda olarak tüketildiği için sabunda nadir olarak kullanılmıştır. İkinci ve üçüncü sıkımlarından çıkan yüksek asitli ve düşük kalitedeki pirina yağı sabun yapımında daha çok tercih edilmiştir²⁷⁵.

Sabunhanelere zeytinyağı veya pirina yağı fiçiler içinde getirilmiştir²⁷⁶. Bazen de zeytinyağı, sabunhanelerin bünyesinde bulunan mekânlarda ya da ayrı zeytinyağı imalathanelerinde çıkarılmıştır. Bu mekâna, Antakya’da “mengene”²⁷⁷ (Fot. 14), Kilis’te

²⁷² M. Onat, *age*, 1936, s. 161; TSOTBB, *age*, 1958, s. 23; Z. Kılıçkan, *agt*, 1993, s. 21.

²⁷³ TSOTBB, *age*, 1958, s. 53; DPT, *age*, 1977, s. 9; Z. Kılıçkan, *agt*, 1993, s. 23; Gökçe Gençal, *Hane Halkının El Temizliğine Yönelik Sabun Marka Eğilimlerinin Belirlenmesi ve Şişli İlçesinde Bir Pilot Araştırma*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Pazarlama Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2004, s. 4.

²⁷⁴ DPT, *age*, 1977, s. 9-10; R. Lim, *agt*, 1997, s. 22; G. Gençal, *agt*, 2004, s. 4. Ayrıca geleneksel sergi tipi sabun üretimine ait bilgiler şu kişilerden alınmıştır: Ayvalık Karşınlar Sabunhanesi sahibi Murat KARŞIN (Görüşme tarihi: 16.08.2017); Nizip Doktoroğlu Yağ ve Sabun Sanayi Tic. Ltd. Sti. Sahibi Mustafa DOKTOROĞLU (Görüşme tarihi: 30.11.2017); Birecik’te eski sabun üreticisi Sait GÖKDOĞAN (Görüşme tarihi: 13.05.2017); Edremit Ali Rıza Karagözoğlu Zeytinyağı Fabrikası çalışanı Mümin MİT (Görüşme tarihi: 08.08.2018); Nizip Özkaya Sabun Yağ ve Gliserin Tic. Ltd. Sti. Sahibi Hüseyin ÖZKAYA (Görüşme tarihi: 30.11.2018).

²⁷⁵ Recep Efe-Abdullah Soykan-İsa Cürebal-Süleyman Sönmez, *Dünyada, Türkiye’de, Edremit Körfezi Çevresinde Zeytin ve Zeytinyağı*, Balıkesir, 2013, s. 292.

²⁷⁶ Z. Kılıçkan, *agt*, 1993, s. 24; G. Ö. Ocakoğlu-M. Koraltürk, *age*, 2003, s. 44.

²⁷⁷ F. Mine Temiz, “Antakya’da Sabun Üretimi ve Sabunhaneler”, *Bülten Dergisi*, S. 6, Hatay, 2008, s. 47; Zafer Sarı, *Antakya’da Unutulan El Sanatları*, Antakya, 2010, s. 69; Haydar Çoruh-Ahmet Çaparlar, *Yaşayan El Sanatları ve Sanatkâryla Hatay*, Hatay, 2012, s. 42; Derya Camuz,-Başak İpekoğlu-Hasan Böke, “Tarihi Osmanlı Sabunhaneleri: Antakya Kuseyri Sabunhanesi’nin Koruma Sorunları”, *Kargir Yapılarda Koruma ve Onarım Semineri VII*, Bildiri Kitabı, İstanbul, 2015, s. 15; D. Camuz, *agt*, 2016, s. 23

“adasa”²⁷⁸ veya mahsere²⁷⁹(Fot. 15) denir. Hayvan gücü ile çalışan taş kırma değirmenlerinde zeytinler ezilerek preslerde yağı çıkarılmıştır. Zeytinyağı; Ayvalık, Ayvacık, Burhaniye, Havran, Edremit’te büyük küpler içine depolanırken (Fot. 16-17) Antakya, Gaziantep, Nizip ve Kilis’te zemine gömülü tonluk zeytinyağı kuyularında depolanır (Fot. 18-19). Yağ kullanılacağı zaman bu kuyulardan kovalarla çekilir. Sabun yapımında hayvansal yağ kullanılacaksa, fiçı içindeki donyağına buhar verilerek eritilmiş ve sızan yağ kendi havuzunda toplanmıştır²⁸⁰.

Yağdan sonra hazırlanacak diğer hammadde kostiktir. Sıvı ve katı olarak bulunur. Katı (taş) kostik, sabun kazanın yanındaki su ile doldurulmuş eritme havuzlarında veya metal varillerde yağa girecek uygun oranda (%18) birleştirilerek eritilir, alkali çözeltiler hazır hale getirilir²⁸¹. Alkali çözelti, Antakya’daki sabunhanelerde “samda” adı verilen kazanın hemen yanında, birbiriyle bağlantılı havuzlarda hazırlanmıştır²⁸² (Fot. 20). Kostikten önce bu bölümde kireç ve kül karışımından oluşan sud kostik hazırlanmıştır²⁸³. El işçiliği ile hazırlanan hammaddeler daha sonraki dönemlerde teknolojik imkânlar ölçüsünde makineler (pompa) ile yapılmıştır.

Pişirme: Sabunun pişirilmesi taş ve metal kazanlarda doğrudan ateş veya buhar sistemi ile yapılmıştır²⁸⁴. Taş kazanların oturduğu ocaklık, sabun kazanlarının altında yer alır. Ocak, odun ve zeytin çekirdeği gibi yakıtlarla ateşlenir (Fot. 21). Konik biçimli, metal kazanların ocakları ise zemin kattadır, buradan ocak ateşlenir (Fot. 22-23). Bu kazanlar, ateş yerine buharla ısıtılacaksa bir buhar makinesine ihtiyaç vardır. Ateş, buhar makinesinde yakılır²⁸⁵ (Fot. 24-25).

²⁷⁸ Sıdıka Bebekoğlu-Mehmet Tektuna, *Kilis Kültür Envanteri*, Ankara, 2008, s. 286; F. R. Polat, agt, 2016, s. 32.

²⁷⁹ Selahattin Çolakoğlu, *İlçe Kilis-İl Kilis*, Washington, 1998, s. 62-63.

²⁸⁰ TSOTBB, *age*, 1958, s. 53; G. Ö. Ocakoğlu-M. Koraltürk, *age*, 2003, s. 44.

²⁸¹ M. Onat, *age*, 1936, s. 110-111, 134; TSOTBB, *age*, 1958, s. 18-19; G. Ö. Ocakoğlu-M. Koraltürk, *age*, 2003, s. 46; M. Ayvaz, “Edremit’li Fethi Usta’yla Zeytinyağı Sabununun Öyküsü”, *Ekoloji Dergisi*, S. 14, 2007, s. 1.

²⁸² D. Camuz,-B. İpekoğlu-H. Böke, agm, 2015, s. 15; D. Camuz, agt, 2016, s. 28. Ayrıca Halep sabunhanelerinde de bu bölüme “samda” denir. TSOTBB, *age*, 1958, s. 10; T. Grandin, 1984, agm, s. 149, 155; V. Bontemps, agm, 2010, s. 5. Nablus’ta “mibzal” olarak geçer. B. Doumani, *age*, 1995, s. 243. Avrupa örneklerinde ise Marsilya’da “barquieux”tir. J. Turgan, *age*, 1862, s. 90; L. Figuier, *age*, 1874, s. 417; E. Moride, *age*, 1888, s. 113; T. Grandin, agm, 1984, s. 149; V. Bontemps, agm, 2010, s. 5. Provence’de “bugadieres”tir. M. Duhamel Du Monceau, *L’art Du Savonnier, De L’academie Royale Des Sciences*, Paris, 1774, s. 60-63; M. L. Thillaye, *Nouveau Manuel Theorique et Pratique du Savonnier*, Paris, 1839, s. 99.

²⁸³ TSOTBB, *age*, 1958, s. 10.

²⁸⁴ M. Onat, *age*, 1936, s. 135; TSOTBB, *age*, 1958, s. 24; DPT, *age*, 1977, s. 10.

²⁸⁵ M. Onat, *age*, 1936, s. 138-140.

Kazana konacak malzemelerin oranı sabunhanedeki kazanların büyüklük ve küçüklüklerine göre ayarlanır²⁸⁶. Örneğin; 4 ton kapasiteli kazana 3,5 ton malzeme konur. Nedeni ise pişme esnasında genleşen sabunun taşmasını önlemektir²⁸⁷. Kazanda bulunan yeteri miktardaki su ve yağ önce ısıtılır. Isınan yağa yavaş yavaş eriyen kostik karıştırılır ve sabunlaşma başlar (Fot. 26). Sabunlaşma arttıkça kostiğin miktarı da artırılır. Daha sonra bu çözelti 3-4 saat kaynamaya bırakılır²⁸⁸. Bu süre sonunda sabunun sertleşmesi ve yanmasını engellemek için tuz ilave edilir. Ayrıca tuz, sabun hamuru içindeki pis suların dibe çökmesini sağlar. Tuzla birlikte sabun sudan ayrılarak üstte toplanır; altta su, tuz ve gliserin kalır²⁸⁹. Kazanın dibinde kalan bu acı su vanadan boşaltılır. Tuz ve su verip boşaltma işlemi birkaç defa tekrar edilir. Acı su, bir dahaki imalde temiz su ile karıştırılıp kullanılmak üzere ya depolanır ya da atılır. Sabunlaşma süreci yaklaşık 2-3 gün boyunca devam eder ve sonra ateş söndürülerek hamur dinlenmeye bırakılır.

Antakya'da, su ve zeytinyağı kaynadıktan sonra karışıma belli bir oranda (yaklaşık %14) defne yağı ilave edilir²⁹⁰. Bu yağ, defne ağacının zeytine benzeyen meyvesi ve yapraklarından elde edilir²⁹¹. Defne yağı ile yapılan bu sabuna "Gar" sabunu denir²⁹². Halep bölgesinde de defne ağacı çokça yetiştiği için gar sabunu yapılır²⁹³.

Dökme: Sabunhanelerde, taş kazanların ağız kısmı zemin katlarda yer alırken konik biçimli metal kazanların ağız kısmı birinci kattadır. Bu nedenle iki değişik kazanda dökme işleminde farklılıklar vardır. Taş kazanlar, çalışma esnasında Antakya ve Kilis çevresinde tespit edilmiştir. Bu kazanlarda pişen sabun hamuru, "savata"²⁹⁴ adı verilen, uzun saplı ve süzgeç biçiminde, delikli kovalarla alınarak, Antakya ve Nizip'te "satıl"²⁹⁵,

²⁸⁶ M. Onat, *age*, 1936, s. 135; R. Lim, *agt*, 1997, s. 23.

²⁸⁷ Yavuz Çelenk, *Antakya Sokullu Mehmet Paşa Hanı Restorasyonu*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1996, s. 47; Yavuz Çelenk, "Antakya'nın Yokolmaya Yüz Tutmuş Zenaatlarından: Sabunculuk", *Güneyde Kültür*, 8/86, Antakya, 1996, s. 5.

²⁸⁸ Z. Kılıçkan, *agt*, 1993, s. 24; M. Ayvaz, *agm*, 2007, s. 1-2; R. Efe-A. Soykan-İ. Cürebal-S. Sönmez, *age*, 2013, s. 292.

²⁸⁹ TSOTBB, *age*, 1958, s. 55; H. Bayer-O. Yüksel, *agm*, 1978, s. 503; S. G. Akarsu-B. Akbulut, *agm*, 1961, s. 2753; Z. Kılıçkan, *agt*, 1993, s. 24; R. Lim, *agt*, 1997, s. 25; R. Efe-A. Soykan-İ. Cürebal-S. Sönmez, *age*, 2013, s. 292.

²⁹⁰ Y. Çelenk, *agm*, 1996, s. 5; F. M. Temiz, *agm*, 2008, s. 47; D. Camuz,-B. İpekoğlu-H. Böke, *agm*, 2015, s. 15; D. Camuz, *agt*, 2016, s. 28.

²⁹¹ Mithat Kalaycıoğlu, *Hatay Halk Bilimi*, Hatay, 1998, s. 163; H. Çoruh-A. Çaparlar, *age*, 2012, s. 44; F. R. Polat, *agt*, 2016, s. 27.

²⁹² M. Kalaycıoğlu, *age*, 1998, s. 162; Z. Sarı, *age*, 2010, s. 69; H. Çoruh-A. Çaparlar, *age*, 2012, s. 42.

²⁹³ T. Grandin, *agm*, 1984, s. 151; V. Bontemps, *agm*, 2010, s. 3.

²⁹⁴ TSOTBB, *age*, 1958, s. 10; Y. Çelenk, *agt*, 1996, s. 47; Y. Çelenk, *agm*, 1996, s. 5; R. Lim, *agt*, 1997, s. 25; F. M. Temiz, *agm*, 2008, s. 47; F. R. Polat, *agt*, 2016, s. 34.

²⁹⁵ Y. Çelenk, *agt*, 1996, s. 47; Y. Çelenk, *agm*, 1996, s. 6; F. M. Temiz, *agm*, 2008, s. 47; Ö. Bozgeyik, *agt*, 2015, s. 22. Ayrıca Halep'te bu kovanın adına da satıl denmektedir. T. Grandin, *agm*, 1984, s. 151.

Kilis'te “zembil”²⁹⁶ olarak adlandırılan ahşap veya metal taşıma kovalarına doldurulur (Fot. 27-28). Bu kovalar, döşemelere açılan kare boşluklardan “carızkal” ile birinci kata çekilir²⁹⁷ (Fot. 29). Konik biçimli metal kazanların ağız kısmı birinci katta olduğundan sabun, buradan kovalara doldurulup kalıplara dökülür.

Sonraki dönemlerde, teknolojinin sunduğu imkânlar doğrultusunda, bazı sabunhanelerde “borata” veya “plato” denilen silindir bir karıştırıcı vardır²⁹⁸ (Fot. 30). Kazanlardan, kovalarla sabun hamuru alındıktan sonra borataya dökülür ve üstüne esans veya parfüm eklenir²⁹⁹ (Fot. 31). Karıştırma işlemi bittikten sonra sabun hamuru, taşıma kovalarına doldurulur. Sabun, birinci katların zemininde yer alan boyları imalathane alanına göre değişen, enleri 1.00 ile 1.20 cm genişliğinde kalıplara dökülür³⁰⁰ (Fot. 32). Bu kalıplara Antakya, Nizip, Kilis çevresinde “masara”³⁰¹, Birecik'te “saraba”³⁰² ve Ayvalık, Ayvacık, Burhaniye, Edremit çevresinde “sergi”³⁰³ denmektedir. Sabun hamurunun kalıplara yapışmasını önlemek için zeminine soda veya beyaz toprak dökülür³⁰⁴ (Fot. 33). Fakat günümüzde, zemine özel bir kâğıt serilmektedir. Kalıplara dökülen sabun hamurunun tüm yüzeyi, ahşaptan yapılmış ve sapına ip bağlanmış “sürgü”³⁰⁵ veya “sıyrığ”³⁰⁶ denilen bir aletle düzeltilir (Fot. 34-35). Ayrıca bu alet, sabun kalıplarının yaklaşık 5 cm. kalınlığında olacak şekilde ayarlanabilme özelliğine sahiptir³⁰⁷. Daha sonra “patpat”³⁰⁸ denilen, yine ahşaptan yapılan bir gereçle yüzeyi düzeltme işlemi tekrar edilir (Fot. 36-37). Sabun, kurumaya bırakılır. Kuruma işlemi, bölgelerin iklim şartlarına göre 1 ile 2 gün arasında değişmektedir.

²⁹⁶ F. R. Polat, agt, 2016, s. 34.

²⁹⁷ F. M. Temiz, agm, 2008, s. 47; D. Camuz, agt, 2016, s. 29; ; F. R. Polat, agt, 2016, s. 34.

²⁹⁸ TSOTBB, *age*, 1958, s. 55; Y. Çelenk, agt, 1996, s. 47; Y. Çelenk, agm, 1996, s.5; F. M. Temiz, agm, 2008, s. 47; D. Camuz,-B. İpekoğlu-H. Böke, agm, 2015, s. 16; Ö. Bozgeyik, agt, 2015, s. 22; D. Camuz, agt, 2016, s. 28; F. R. Polat, agt, 2016, s. 34.

²⁹⁹ H. Bayer-O. Yüksel, agm, 1978, s. 503; G. Ö. Ocakoğlu-M. Koraltürk, *age*, 2003, s. 47; F. R. Polat, agt, 2016, s. 34.

³⁰⁰ TSOTBB, *age*, 1958, s. 55; G. Ö. Ocakoğlu-M. Koraltürk, *age*, 2003, s. 47; D. Camuz,-B. İpekoğlu-H. Böke, agm, 2015, s. 16; Ö. Bozgeyik, agt, 2015, s. 21.

³⁰¹ Ö. Bozgeyik, agt, 2015, s. 21; F. R. Polat, agt, 2016, s. 27; Özge Bozgeyik-Neslihan Dalkılıç, “Traditional Soap Workshops in Nizip (Gaziantep),South-Eastern Turkey”, *Industrial Archaeology Review*, Vol.40, 2018, s.3.

³⁰² Bu bilgi Birecik'te eski sabun üreticisi Sait GÖKDOĞAN'dan alınmıştır (Görüşme tarihi: 13.05.2017).

³⁰³ TSOTBB, *age*, 1958, s. 55; R. Lim, agt, 1997, s. 25; G. Ö. Ocakoğlu-M. Koraltürk, *age*, 2003, s. 47; M. Ayvaz, agm, 2007, s. 2.

³⁰⁴ F. R. Polat, agt, 2016, s. 34; Ö. Bozgeyik, agt, 2015, s. 21; Ö. Bozgeyik-N. Dalkılıç, agm, 2018, s. 3.

³⁰⁵ Bu bilgi Nizip Doktoroğlu Yağ ve Sabun Sanayi Tic. Ltd. Sti. Sahibi Mustafa DOKTOROĞLU'ndan alınmıştır (Görüşme tarihi: 30.11.2017).

³⁰⁶ Ö. Bozgeyik, agt, 2015, s. 23; Ö. Bozgeyik-N. Dalkılıç, agm, 2018, s. 3.

³⁰⁷ Y. Çelenk, agm, 1996, s.6.

³⁰⁸ R. Lim, agt, 1997, s. 25; Bu bilgi Ayvalık Karşınlar Sabunhanesi sahibi Murat KARŞIN'dan alınmıştır (Görüşme tarihi: 16.08.2017).

Kesme: Zemindeki kalıplarda kurutulan sabunun kesilme işlemi şöyle yapılmaktadır: Öncelikle, sertleşen sabunun yüzeyi, iki tarafı saplı sıyırma bıçağı olan “raspa”³⁰⁹ veya “perdah”³¹⁰ denilen aletle tıraşlanır, düzeltilir ve temizlenir (Fot. 38-39). Daha sonra 5'er cmlik sabun kalıbına göre demir pergelin ayarı yapıp, bu pergelle kalıplarda kuruyan sabun, orta bölümlerden ve yanlardan nokta atılarak işaretlenir. Bu yapılan işleme “pergel atma” denir (Fot. 40-41). Daha sonra uzunca bir ip, kırmızı renkte, uçucu özelliğe sahip kökboyasına veya sabun boyasına batırılır. Bu ip, iki kişi tarafından tutularak, pergelle işaretlenen yerlerden, önce boyuna sonra enine gerilerek sabunda iz bırakılır. Bu işleme “çırpılama”³¹¹ denir (Fot. 42). Böylelikle sabunların kesileceği her bir kalıp yeri belli edilmiş olur. Tek dişli bir bıçakla sabunlar kesilir. Bu sırada bir kişi “avara”³¹² adı verilen, ahşaptan uzun saplı ve ucu spatula şeklinde olan aleti bıçağı bastırıp ittirir (Fot. 43). Ayvalık, Ayvacık, Burhaniye, Edremit ve İzmir sabunhanelerinde sabunlar bu usulle kesilir. Antakya, Nizip, Kilis, Birecik çevresinde ise sabunun yüzeyi raspa ile temizlendikten sonra özel bıçaklarla kesim yapılır. Bu bıçak, tırnığa benzeyen ve sayısı 5 ile 7 arasında değişen dişli bir bıçaktır³¹³ (Fot. 44). İki kişi, sapından geçirilen halatla bıçağı asılırken; bir kişi, ahşaptan uzun saplı ve ucu spatula şeklinde olan avarayı bastırıp ittirir. Böylece sabun, enine ve boyuna kesilmiş olur (Fot. 45).

Damgalama: Kesme işlemi öncesinde veya sonrasında damgalama işlemi yapılabilmektedir. Sabunhaneye ait yazı ve sembolün bulunduğu ahşap mühür, tam ortaya gelecek şekilde üstten tokmakla vurularak sabun kalıbına damgalanır³¹⁴ (Fot. 46-48).

Kurutma: Damgalanan sabun kalıpları toplanmaya başlanır. Daha sonra sabun kalıpları, kule biçiminde, aralarda boşluk bırakılarak kümeler halinde üst üste istiflenir. Arada boşluklar bırakılmasının sebebi, hava sirkülasyonunu sağlayarak sabun kalıplarının bütün yüzeylerinin kurumasını sağlamaktır³¹⁵. Bu şekilde yapılan kurutma

³⁰⁹ G. Ö. Ocakoğlu-M. Koraltürk, *age*, 2003, s. 47; Ö. Bozgeyik, *agt*, 2015, s. 24; F. R. Polat, *agt*, 2016, s. 34.

³¹⁰ Bu bilgi Nizip Doktoroğlu Yağ ve Sabun Sanayi Tic. Ltd. Sti. Sahibi Mustafa DOKTOROĞLU'ndan alınmıştır (Görüşme tarihi: 30.11.2017).

³¹¹ G. Ö. Ocakoğlu-M. Koraltürk, *age*, 2003, s. 48.

³¹² Bu bilgi Ayvalık Karşınlar Sabunhanesi sahibi Murat KARŞIN'dan alınmıştır (Görüşme tarihi: 16.08.2017).

³¹³ Y. Çelenk, *agt*, 1996, s. 48; Y. Çelenk, *agm*, 1996, s.6; Ö. Bozgeyik, *agt*, 2015, s. 25; F. R. Polat, *agt*, 2016, s. 34.

³¹⁴ TSOTBB, *age*, 1958, s. 55; Y. Çelenk, *agm*, 1996, s. 6; G. Ö. Ocakoğlu-M. Koraltürk, *age*, 2003, s. 48; M. Ayvaz, *agm*, 2007, s. 2; D. Camuz,-B. İpekoğlu-H. Böke, *agm*, 2015, s. 17; F. R. Polat, *agt*, 2016, s. 35; Ö. Bozgeyik-N. Dalkılıç, *agm*, 2018, s. 3.

³¹⁵ M. Ayvaz, *agm*, 2007, s. 2.

işlemi; Antakya’da “tenanir”³¹⁶, Nizip ve Birecik’te “kubbe”³¹⁷, Kilis’te “salaba”³¹⁸, Ayvalık ve çevresinde “sabun kafesi”³¹⁹ olarak adlandırılır. Bu sistemle dizilmiş sabunlar, havadar ve gölgelik alanlarda 6 ay boyunca kurumaya bırakılır (Fot. 49-50).

Paketleme: En son aşamada, kuruyan sabunlar ketenden yapılmış kiloluk çuvallara konarak satışa sunulur.

1.2.2. Kontinü/Makine Tipi Sabun Üretimi

Sürekli üretim metodu olarak da bilinen bu sistemde, geleneksel sabun imalatının bütün aşamaları bilgisayar destekli ve tam otomatik olarak yapılmaktadır³²⁰. Günümüzde, sabun fabrikalarının büyük bir çoğunluğu kontinü sistemle sabun üretmektedir.

1.3. Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Sabun Sanayisi ve Ticareti

1.3.1. Osmanlı Dönemi Sabun Sanayisi ve Ticareti

Osmanlı döneminde sabun, başlıca ve en önemli memleket sanayilerinden biri olmuştur³²¹. Sabunla ilgili ilk resmi düzenlemeler, Fatih Sultan Mehmed dönemine ait Aydın sancağına bağlı Foça Sabunhanesi Kanunnamesi’nde görülür³²². Düzenleme, imal edilen sabunların kalıp ağırlıkları ve satışı hakkındadır. Bundan başka II. Beyazıd, I. Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemi kanunnamelerinde sabunla ilgili hukuki düzenlemeler bulunur³²³.

19. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı’nın, geleneksel basit el aletlerini kullanan ve küçük imalathaneler ölçeğinde üretim yapan bir sanayisi olmuştur³²⁴. Sabun sanayisi de

³¹⁶ D. Camuz,-B. İpekoğlu-H. Böke, agm, 2015, s. 17. Ayrıca Nablus’ta sabun kuleleri biçiminde kurutma sistemine de tenanir denir. Walid al-Arid, agt, 1992, s. 440; B. Doumani, *age*, 1995, s. 244; V. Bontemps, agm, 2010,s.6.

³¹⁷ Bu bilgi Birecik’te eski sabun üreticisi Sait GÖKDOĞAN (Görüşme tarihi: 13.05.2017) ve Nizip Doktoroğlu Yağ ve Sabun Sanayi Tic. Ltd. Sti. Sahibi Mustafa DOKTOROĞLU’ndan alınmıştır (Görüşme tarihi: 30.11.2017).

³¹⁸ F. R. Polat, agt, 2016, s. 35.

³¹⁹ Bu bilgi Ayvalık Karşınlar Sabunhanesi sahibi Murat KARŞIN’dan alınmıştır (Görüşme tarihi: 16.08.2017).

³²⁰ TSOTBB, *age*, 1958, s. 27; DPT, *age*, 1977, s. 9; Z. Kılıçkan, agt, 1993, s. 27.

³²¹ “...memleketimizin menab-i servetinin başlıcalarından ve heman en mühimlerinden olan şu sanat...”, *BOA, Şura-yı Devlet (ŞD.)*, No: 1196/22; “Memalik-i Mahrusa-i Şahanenin başlıca mamulatından olan sabunlara...”, *BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO.)*, No: 230/17225; “Memalik-i Şahanenin başlıca mamulatından olan sabunlar...”, *BOA, Dâhiliye Mektubi Kalemi (DH. MKT.)*, No: 85/31; S. Öztürk-G. Sarıyıldız, agm, 1997, s. 46; S. Öztürk, agm, 2002, s. 781; S. Öztürk, agm, 2010, s. 89.

³²² A. Akgündüz, *age*, 1994, s. 594; S. Öztürk-G. Sarıyıldız, agm, 1997, s. 46; S. Öztürk, agm, 2002, s. 781; S. Öztürk, agm, 2010, s. 89; M. Tayar, agm, 2014, s. 70; M. Çelik, *age*, 2015, s. 53.

³²³ S. Öztürk-G. Sarıyıldız, agm, 1997, s. 46; S. Öztürk, agm, 2002, s. 781; G. Ö. Ocakoğlu-M. Koraltürk, *age*, 2003, s. 17; S. Öztürk, agm, 2010, s. 89; M. Tayar, agm, 2014, s. 70.

³²⁴ Nazif Öztürk, “XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Sanayileşme ve 1827’de Kurulan Vakıf İplik Fabrikası”, *Vakıflar Dergisi*, S. 21, Ankara, 1990, s. 23; İnkılap Alibeyov, “Sanayi Devrimi Döneminde Osmanlı Zanaatının Durumu Üzerine”, *XI. Türk Tarih Kongresi*, C. IV, Ankara, 1994, s. 1493; Şevket

teknolojinin ilkel, belli bir kapasitede üretim yapan ve çalışanın az olduğu küçük işletmelerde gerçekleşmiştir³²⁵. Bununla birlikte 1838 öncesinde uygulanan ve “yed-i vahit” olarak adlandırılan usulde, devlet bir malın herhangi bir yöredeki ihracatını bir özel kişinin tekeline bırakabilmiş ve bazı hammaddelerin kıtlığı zamanında ihracatını yasaklamış, alım ve satımını doğrudan kendisi yapmıştır³²⁶. Bu nedenle zeytinyağı, sabun, ipek, tütün gibi ticari kârı yüksek mallarda bu usul uygulanmıştır³²⁷. Yed-i vahit usulü ile alınıp satılan malların narha tabi olması ve belli bir süre sonra bu mallarda kaçakçılığın artması, hem halkın hem de zeytinyağı ve sabuncu esnafının devamlı şikâyetlerine neden olmuştur³²⁸. Özellikle İngiltere, Sanayi Devrimi’yle birlikte gelişen endüstrisine Osmanlı Devleti’nden hammadde temin edebilmek için yed-i vahit usulünün kaldırılmasına büyük çaba göstermiştir³²⁹. 1838 Baltalimanı Ticaret Antlaşması’yla birlikte, Osmanlı’nın uyguladığı yed-i vahit usulü kaldırılmış, vergiler ve iç-dış ticaretteki sınırlamalar hakkında vazgeçmiştir³³⁰. Böylece Osmanlı hammaddelerinin Avrupa’ya çıkarılması kolaylaşmış, buna karşın Avrupa malları Osmanlı pazarlarını istila etmiştir³³¹. İthal mallar karşısında rekabet edemeyen ve Batı’daki teknolojiye ayak uyduramayan, geleneksel el tezgâhlarına dayanan küçük imalathaneler gerilemeye başlamış ve birer ikişer kapanmıştır³³². Bu gelişmeler, Osmanlı yöneticilerinin sanayileşme konusunda önemli adımlar atmasına neden olmuştur³³³. Öncelikle, Tanzimat Dönemi’nden itibaren (1840-1860 arası), Sanayi Devrimi’nin sunduğu teknolojik imkânlar sonucunda, Avrupa’dan buharlı makineler ithal edilerek, devlet eliyle fabrikalar kurulmuş ve

Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İstanbul, 2005, s. 201; F. Doğan, agt, 2007, s. 158; Mehmet Seyitdanlıoğlu, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876)”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 28/46, Ankara, 2009, s. 55; Ekrem Erdem, “Sanayi Devriminin Ardından Osmanlı Sanayileşme Hamleleri: Sanayi Politikalarının Dinamikleri ve Zaafiyetleri”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S. 48, Kayseri, 2016, s. 18.

³²⁵ S. Öztürk, agm, 2002, s. 783; G. Ö. Ocakoğlu-M. Koraltürk, *age*, 2003, s. 24; F. Doğan, agt, 2007, s. 158; Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul, 2014, s. 86.

³²⁶ Mübahat S. Kütükoğlu, “Tanzimat Devrinde Yabancıların İktisadi Faaliyetleri”, *150. Yılında Tanzimat*, Ankara, 1992, s. 93; Ş. Pamuk, *age*, 2005, s. 205; F. Doğan, agt, 2007, s. 90; Fatih Damlıbağ, “Osmanlı Devleti’nde Sanayi Finansman Metodu Olarak Fabrika İmtiyaz Sistemi”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 62/2, İstanbul, 2013, s. 198.

³²⁷ M. S. Kütükoğlu, agm, 1992, s. 93; F. Doğan, agt, 2007, s. 90; F. Damlıbağ, agm, 2013, s. 198.

³²⁸ G. Sarıyıldız, agm, 2003, s. 370; A. L. Armağan, agm, 2005, s. 968; F. Doğan, agt, 2007, s. 91.

³²⁹ M. S. Kütükoğlu, agm, 1992, s. 93; A. L. Armağan, agm, 2005, s. 968; F. Doğan, agt, 2007, s.92.

³³⁰ Ş. Pamuk, *age*, 2005, s. 205; F. Doğan, agt, 2007, s. 93; F. Damlıbağ, agm, 2013, s. 199.

³³¹ Şevket Pamuk, “19. Yy.’da Osmanlı Dış Ticareti”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul, 1985, s. 655; Mehmet Murat Baskıcı, *1800-1914 Yıllarında Anadolu’da İktisadi Değişim*, Ankara, 2005, s. 167; Ş. Pamuk, *age*, 2005, s. 206; E. Erdem, agm, 2016, s. 23.

³³² N. Öztürk, agm, 1990, s. 25-26; Şevket Pamuk, “Küreselleşme Çağında Osmanlı Ekonomisi (1820-1914)”, *Türkler*, C. 14, Ankara, 2002, s. 247; Ş. Pamuk, *age*, 2005, s. 208-209; M. M. Baskıcı, *age*, 2005, s. 167.

³³³ N. Öztürk, agm, 1990, s. 27; M. Seyitdanlıoğlu, agm, 2009, s. 59.

sanayileşme canlanmaya başlamıştır³³⁴. Bu dönemde, özel girişimcilerin kurduğu fabrikalar da vardır³³⁵. Sabun sanayisine örnek gösterilecek olunursa, 1845’de Brun adlı müste’menin, Büyükağa’da, yeni bir mum ve sabun fabrikası kurmasına ruhsat verilmiştir³³⁶. 1851’de Tırhala sancağının Golos kazasında, Bortariyalı Tanaşaki adlı tüccarın gümrük vergisi verdiği takdirde bir sabunhane inşa ettirmesi uygun görülmüştür³³⁷.

Ülkenin hammadde ve işgücü niteliğine göre dokuma, demir, kâğıt gibi fabrikalar devlet tarafından kurulurken, sabun, cam, fayans, tuğla gibi kâr getiren fabrikalar devletin özel girişimcilere tanıdığı çeşitli imtiyazlar sayesinde kurulmuştur³³⁸. 1860’tan sonra sanayide, devletten daha çok özel girişimlerin rol oynadığı görülür³³⁹. 1880’lere geldiğinde, özel sektör tarafından açılan fabrikaların sayısı giderek artmıştır³⁴⁰. 1863’te İstanbul’da İspemeç (Mum ve Sabun) Fabrikası ve 1880’de Selanik’te 6 sabun fabrikası kurulduğu bilinir³⁴¹. 1868 tarihli vesikada, Fransa tebaasından Mösyö Lombardo, icat ettiği bir usulde sabun üretmek için miri fabrikalardan birinin kendisine verilerek memlekete her türlü sabun dağıtılacağı ve kârlı bir ticaret elde edileceğini bildirmiştir³⁴². 1870’de, Fransa Devleti tebasından Mösyö Piyer Bokoşsiyaneb tarafından Preveze’de, Fransız kokusuyla sabun imal edeceği bir fabrika kurmak istenmiş, bunun için hükümetçe bir sakınca olmadığı anlaşıldıktan sonra yirmi sene müddetle kendisine imtiyaz verilmesi

³³⁴ Tefik Güran, “Tanzimat Döneminde Devlet Fabrikaları”, *150. Yılında Tanzimat*, Ankara, 1992, s. 235-236; Ş. Pamuk, agm, 2002, s. 247; Ş. Pamuk, *age*, 2005, s. 201; M. M. Baskıcı, *age*, 2005, s. 162; Şeref Şener, “Osmanlı Sanayileşme Süreci ve Bu Süreçte Özel Girişimin Rolü”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9/3, İzmir, 2007, s. 68; M. Seyitdanlıoğlu, agm, 2009, s. 59; F. Damlıbağ, agm, 2013, s. 201; M. Genç, *age*, 2014, s. 89; M. Kurt-K. Kuzucu-B. Çakır-K. Demir, “19. Yüzyılda Osmanlı Sanayileşmesi Sürecinde Kurulan Devlet Fabrikaları: Bir Envanter Çalışması”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 40, Ankara, 2016, s. 250; E. Erdem, agm, 2016, s. 23.

³³⁵ F. Damlıbağ, agm, 2013, s. 202; M. Genç, *age*, 2014, s. 90; M. Kurt-K. Kuzucu-B. Çakır-K. Demir, agm, 2016, s. 251-52.

³³⁶ “...Brun nam müste’men dersaadete karib Büyük adaların birinde müceddeden fabrika vaz’ ve tesis ederek mum ve sabun imal etmek üzere...”, *BOA, Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR. TO.)*, No: 145/22.

³³⁷ “...ve resm gümrük verdiği takdirde mezkûr sabunhanenin inşasında bir be’s görülmediği...”, *BOA, Sadaret Mektubi Kalemi Meclis-i Vala Evrakı (A. MKT. MVL.)*, No: 55/6.

³³⁸ M. M. Baskıcı, *age*, 2005, s. 190; F. Doğan, agt, 2007, s. 159; E. Erdem, agm, 2016, s. 23.

³³⁹ Ş. Pamuk, *age*, 2005, s. 202; Ş. Şener, agm, 2007, s. 68; M. Seyitdanlıoğlu, agm, 2009, s. 59; F. Damlıbağ, agm, 2013, s. 205; M. Genç, *age*, 2014, s. 90.

³⁴⁰ Ş. Pamuk, agm, 2002, s. 247; Ş. Pamuk, *age*, 2005, s. 225; M. M. Baskıcı, *age*, 2005, s. 163; M. Seyitdanlıoğlu, agm, 2009, s. 59; F. Damlıbağ, agm, 2013, s. 206; M. Kurt-K. Kuzucu-B. Çakır-K. Demir, agm, 2016, s. 252.

³⁴¹ M. Kurt-K. Kuzucu-B. Çakır-K. Demir, agm, 2016, s. 252, 271; E. Erdem, agm, 2016, s. 24.

³⁴² “...icad ettiğim mezkûr usulün icra için miri fabrikalardan birinin idare-i acizaneme verilmesini istidaya ictisar ederim. Dört kat’ kazgan vaz’ olunarak bir fabrika tertib ve tanzim olunduğu halde şehriye yirmi beş otuz bin kıyye sabun imal olunacağından böyle bir fabrikanın ihdası memleketçe fayda ve şeref mucib olacağı...”, *BOA, Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR. TO.)*, No:450/28.

uygun görülmüştür³⁴³. 1874’de ise fabrikalar müdürü Rüstem Bey’in koyun ve ineğin iç yağlarından sabun veya bir nevi tereyağ imal etmek için Belçika’daki bir fabrikadan iç yağı sipariş edildiğini ve bunun için devlete uygun bir vergi vermesi şartı koşulmuştur³⁴⁴. 1875’de eczacı Yorgaki, Feriköy’de sabun fabrikası inşa etmek istemiş ve fabrika binalarının uygun şartlarda yapılması koşuluyla ruhsat verilebileceği bildirilmiştir³⁴⁵. 1888 tarihinde, Midilli’de, Dimitri Bulala tarafından sabun ve zeytinyağ fabrikası inşa ettirilmesine izin verilmiştir³⁴⁶.

1873’den itibaren özel fabrikalar yurt dışından getirilecek makine, alet ve edevat için gümrük muafiyeti konusunda devletten teşvik görmüştür³⁴⁷. Vesikalarda tespit edilen örneklere bakılacak olunursa, Osmanlı tebasından olan İstirati Sorlanga adlı tüccar Midilli’de inşa ettirdiği sabunhanesi için Avrupa’dan getirdiği alet ve edevatlardan gümrük vergisi alınmamıştır³⁴⁸. Yine Midilli’de Panayot Yorgandil biraderlerin sabunhanesi için Avrupa’dan getireceği makine ve edevatlardan gümrük vergisinden istisnası verilmiştir³⁴⁹. Sabunhane sahipleri gümrüklerdeki muafiyet ve vergi indirimleriyle Avrupa’dan getirttikleri beygir kuvvetindeki buhar makineleri ve kazanları, çarkları ve buna benzer edevatları ya yeni inşa ettirdikleri ya da mevcut olan sabunhanelere yerleştirerek seri üretime geçmişlerdir³⁵⁰.

³⁴³ “Fransız itriyatıyla tuvalet sabunu imaline mahsus olmak üzere Preveze’de bir fabrika küşadı için yirmi sene müddetle imtiyaz itası istida’sına dair Fransa Devleti tebasından Mösyö Piyer Bokoşsiyaneb tarafından takdim kılınan...” “...inşa edeceği fabrika mahalline evvel emirde canib hükümetçe ira’e mahzurun selameti anlaşıldıktan sonra inşa etmek...”, *BOA, Şura-yı Devlet (ŞD.)*, No:2392/21.

³⁴⁴ “...canib devlet-i aliyeye minasib bir vergi vermek üzere zıkr olunan imtiyaz ita buyrulacak olduğu hususda kendileri bu verginin iki mislini vermekle mesud bulduklarından bahisle”, *BOA, Şura-yı Devlet (ŞD.)*, No: 2878/1.

³⁴⁵“Eczacı Yorgaki’nin mabeyn-i hümayun cenab mülükaneeye numunesini takdim edip imaline müsaadesini hazret-i padişahı şayan buyrulmuş olan rayiha sabun için inşasına ruhsat istediği fabrika mahallinin tayin ve işarı hakkında...”, *BOA, İrade Şura-yı Devlet (İ. ŞD.)*, No: 29/1382.

³⁴⁶ “Midili ceziresinde Pilimar kasabası ahalisinden Dimitri Bulala’nın sabun imal ve zeytinyağı tasir etmek üzere kasaba-i mezkurede inşa eylediği fabrikanın...”, *BOA, Dâhiliye Mektubi Kalemi (DH. MKT.)*, No:1608/95.

³⁴⁷ S. Öztürk, agm, 2002, s. 784; Ş. Şener, agm, 2007, s. 70; F. Damlıbağ, agm, 2013, s. 216; ; M. Genç, age, 2014, s. 91; Didem Boyacıoğlu, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Osmanlı Fabrika Yapılarının İnşasına Dair Yapılan Düzenlemeler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/38, 2015, s. 471; M. Kurt-Kuzucu-B.Çakır-K.Demir, agm, 2016, s. 250.

³⁴⁸ “...İstirati Sorlanga’nın müceddeden inşa ettirmiş olduğu sabunhanesine vaz’ etmek üzere Avrupadan alet ve edevatla celb ettirilerek gümrük resmini tesviye ve imrar olunan sabun imali için makine ve edevatın müfredat defteridir.”, *BOA, İrade Rüşumat (İ. RSM.)*, No: 8/15.

³⁴⁹ “...inşa edeceği sabunhane için Avrupa’dan celb olunacak olan edevatın emsali veçhile gümrük resminden istisnası teba-i devlet aliyeden Panayot Yorgandil biraderler tarafından istida olunması üzerine...”, *BOA, Şura-yı Devlet (ŞD.)*, No: 1216/19.

³⁵⁰ T. Güran, agm, 1992, s. 238; S. Öztürk, agm, 2002, s. 784; D. Boyacıoğlu, agm, 2015, s. 475.

Tanzimat'tan sonra sanayiye geliştirmek adına önemli hukuki düzenlemelerden biri şirketleşme hareketleri olmuřtur³⁵¹. Çeşitli alanlarda görölen şirketleşmeler sabun sektöründe de karşımıza çıkar. 1868'de Mösyö Lombardo'nun icat ettiği usulde üretilen sabundan yüzde on iki faiz ile peşin olarak yüzde sekiz kazanç verilmek ve hissesi bin kuruş olmak üzere birkaç ortağın sermayesinden bir şirket kurulmuřtur³⁵². 1910 tarihli vesikada, Mösyö Elyoni ve Lafontin ortakları tarafından Ayvansaray'da sabun ve yağ imal etmek amacıyla kırk sene müddetle ve on beş bin Osmanlı altını sermayesiyle "Osmanlı Sabun ve Yağ İmalatı Anonim Şirketi" kurulduğu görölr³⁵³. 1919'da, merkezi dersaadette olmak üzere her türlü yağ ve sabunun imal ve ticaretini yapmak üzere iki yüz bin lira sermaye ve elli sene müddetle İtalya tebaasından Jorj Ralli tarafından "Sanayi-i Zeytiye ve Kimyeviye Anonim Şirketi" kurulmuřtur³⁵⁴. Yabancı sermaye ile pek çok alanda ortaklaşa şirket kurulmuş ve Milli Mücadele döneminden itibaren büyük çoğunluğu yerli olan şirketlerin sayısı artmıřtır³⁵⁵.

Göröldüğü üzere, özel girişimciler tarafından kurulan sabun fabrikaları, Osmanlı'daki yabancılar veya gayrimüslim Osmanlı vatandaşları tarafından oluřturulmuřtur³⁵⁶. Yerli girişimcilerin yeterli sermayesi olmaması ya da deneyimsiz ve bilgisizliği fabrika kuramamalarına neden gösterilmiřtir³⁵⁷.

Çeşitli yıllarda basılmış olan *Annuaire Oriental du Commerce* yani Şark ticaret yıllıklarında, Osmanlı Devleti'nde sabunun önemli bir ihracat ürünü ve bazı merkezlerin ana sanayisi olduğu görölr. Sabunhanelerin hangi merkezlerde, kaç adet oldukları isimleriyle birlikte verilmiştir. Fakat bu şletmelerin küçük ölçekli atölyeler mi yoksa büyük fabrikalar mı belli değildir. 1889-90, 1891, 1893-94, 1896-97 ve 1909 tarihli kayıtlarda, Kudüs, Şam, Halep, Antakya, Antep, Kilis, Girit, Hanya, Resmo, Kandiye,

³⁵¹ E. Erdem, agm, 2016, s. 26.

³⁵² "...hissedarına senevi sabun olarak yüzde on iki faiz ile nakden tavriri yüzde sekiz temettü verilmek ve beher hissesi bin kuruş olmak üzere bazı şerait merbutan birkaç ashab sermayenin vuku bulan teşvikleriyle bir şirket teşkil olunmuştur.", *BOA, Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR. TO.), No:450/28*.

³⁵³ "Merkezi dersaadette olarak Ayvansaray'da ihdas edilmiş olan fabrikayı şletmek ve sabun ve yağ imal etmek maksadıyla kırk sene müddet ve on beş bin Osmanlı altını sermaye ile "Osmanlı Sabun ve Yağ İmalatı Anonim Şirketi" ünvanı altında Mösyö Elyoni ve Lafontin ve rüfekası tarafından teşkil edilen Osmanlı anonim şirketi...", *BOA, İrade Ticaret ve Nafia (İ. TNF.), No: 22/26*.

³⁵⁴ "...merkezi dersaadette olarak zeytin vesairesinden şirket veyahut şahs-i salis hesabta her nev' yağ ve sabun ve bunlardan müstasil mevaddın imal ve ticareti ve her nev' sanayi kimyeviye muamelatı ve müstahzarat kimyeviye ticareti ile iştigal etmek üzere iki yüz bin lira sermaye ve elli sene müddetle "Sanayi-i Zeytiye ve Kimyeviye Anonim Şirketi" namı altında İtalya devleti tebaasından Jorj Ralli efendi tarafından teşkil olunan...", *BOA, Meslis-i Vükela Mazbataları (MV.), No: 254/52*.

³⁵⁵ G. Ö. Ocakoğlu-M. Koraltürk, *age*, 2003, s. 35; E. Erdem, agm, 2016, s. 26.

³⁵⁶ M. M. Baskıcı, *age*, 2005, s. 190; Ş. Şener, agm, 2007, s. 67.

³⁵⁷ F. Doğan, agt, 2007, s. 160; M. Seyitdanlıoğlu, agm, 2009, s. 65; E. Erdem, agm, 2016, s. 26.

Midilli, Ayvalık, Edremit, Kemer-i Edremit (Burhaniye), İzmir, Aydın, Nazilli, Selanik gibi yerler sabun üretim merkezleridir³⁵⁸.

Avrupa sanayi devriminin ortaya çıkardığı sonuçların etkisiyle, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin ekonomik yapısında meydana gelen değişmeler ilk öncelikle uluslararası ticaretin etkin bir şekilde gerçekleştirildiği İzmir, İstanbul gibi liman kentlerini daha sonra demiryollarıyla ulaşılabilen iç bölgeleri etkilemiştir³⁵⁹. Bu gelişmelerle birlikte artan sanayi ve ticari hareketlilik özellikle İzmir merkezli Batı Anadolu'da zeytinyağı ve sabun gibi sınai ürünlerin işlenmesine yönelik büyük fabrikaların kurulmasını sağlamıştır³⁶⁰. Zira Batı Anadolu ve Adalar zeytin ağacının yetiştiği ve zeytinyağı üretiminin verimli olduğu yerlerdir³⁶¹. 19. yüzyıl öncesine bakıldığında, İzmir'i ziyaret eden Evliya Çelebi, 70 sabunhane bulunduğundan bahsetmiştir³⁶². 18. yüzyılda, İzmir'de 45 sabunhanenin mevcut olduğu ancak zeytinyağı kıtlığı sebebiyle 22 sabunhanenin faaliyet gösterdiği vesikalardan öğrenilmektedir³⁶³. 1801'de ise İzmir'de bulunan 19 sabunhanede yapılan ve bir nöbet tabir olunan bir kazan sabunun yirmi beş kantarının İstanbul'a gönderilmesi buyrulmuştur³⁶⁴. 1803 yılında 25 sabunhane olduğu görülür³⁶⁵. 1891'de İngiliz R. Hadkinson ve R. Rose, İzmir'de yağ ve

³⁵⁸ Raphael C. Cervati, *Annuaire Oriental du Commerce de L'Industrie, De L'Administration Et De La Magistrature*, Constantinople, 1889-90; s. 662, 689, 694-95, 697, 699-700, 704, 750, 752, 762; Raphael C. Cervati, *Annuaire Oriental du Commerce de L'Industrie, De L'Administration Et De La Magistrature*, Constantinople, 1891; s. 747, 757, 803, 823, 839-41, 893, 895-97, 900; Raphael C. Cervati, *Annuaire Oriental du Commerce de L'Industrie, De L'Administration Et De La Magistrature*, Constantinople, 1893-94; s. 840, 891, 913, 918, 920, 922,-23, 958-961, 964; Raphael C. Cervati, *Annuaire Oriental du Commerce de L'Industrie, De L'Administration Et De La Magistrature*, Constantinople, 1896-97; s. 965, 1022-23, 1040, 1046, 1054, 1057-60, 1100, 1102-105; Raphael C. Cervati, *Annuaire Oriental du Commerce de L'Industrie, De L'Administration Et De La Magistrature*, Constantinople, 1909, s. 1878, 1880-81, 1885, 1922, 1955, 2145, 2148, 2153-54.

³⁵⁹ Abdullah Martal, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir'in Sosyo-Ekonomik Yapısında Gerçekleşen Değişmeler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1/3, İzmir, 1993, s. 117; Funda Barbaros, *1830-1930 Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyo-Ekonomik Çözüm Arayışları Çerçevesinde İzmirden Sanayileşme*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul, 1994, s. 83; Ş. Pamuk, *age*, 2005, s. 224.

³⁶⁰ Ş. Pamuk, *age*, 2005, s. 205; Naciye Gülsoy, "XIX. Yüzyıl Boyunca İzmir'de Fabrikalaşma Çabaları", *Balıkesir Üniversitesi FEF Karesi Tarih Kulübü Bülteni*, Balıkesir, 2007, s. 99.

³⁶¹ R. Efe-A. Soykan-İ. Cürebal-S. Sönmez, *age*, 2013, s. 15; Gaye Ertin, "Edremit Körfezi Çevresinde Zeytin Üretimi", *Türk Coğrafya Dergisi*, S. 35, İstanbul, 2000, s. 225; Serdar Genç, "1821 Mora İsyanı Sırasında Edremit Körfezi ve Zeytincilik", *Tarihin Peşinde Dergisi*, S. 17, 2017, s. 297.

³⁶² *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Anadolu, Suriye, Hicaz (1671-1672)*, C. 9, İstanbul Devlet Matbaası, 1935, s. 96.

³⁶³ "...öteden beri İzmir sabunhanelerine tevarüd eden revgan-ı zeytin külliye inkıta hasbiyle filasl mevcut olan kırk beş aded sabunhaneden fakat yirmi iki adedi baki...", *BOA, Cevdet İktisat (C. İKTS.)*, No: 42/2098.

³⁶⁴ "...İzmir'de kâin dokuz aded sabunhanelerde bir nöbet tabir olunur bir kazan tabh ve imal olunan sabun bir kazan başına yirmi beşer kantar sabun deraliyye irsal olunup...", *BOA, Cevdet Belediye (C. BLD.)*, No: 47/2320.

³⁶⁵ "İzmir'de kâin yirmi beş aded sabunhanelerde iki yüz on yedi senesi...", *BOA, Cevdet Belediye (C. BLD.)*, No: 130/6477; Melih Gürsoy, "İzmir Sanayinin Geçmişi ve Bugünü", *Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı*

sabun üretimine başlamıştır³⁶⁶. Vital Cuinet, 1894 tarihli *La Turquie D'Asia* adlı eserinde, İzmir'de 4, Aydın'da 2 büyük sabun fabrikasının yerel ihtiyacı karşıladıktan sonra geri kalan ürünleri ihraç ettiğinden bahsetmiştir³⁶⁷. İzmir'e yakınlığı ve sahip olduğu liman vasıtasıyla canlı bir ticaret hayatı olan Urla, 17. yüzyılda Evliya Çelebi tarafından ziyaret edilmiştir. Çelebi, Seyahatnamesinde, Urla'da zeytin ve zeytinyağının meşhur ve imal edilen sabunun Halep ve Kudüs'teki sabunlardan daha çok olduğunu vurgulayarak 70 adet sabun kârhanesi bulunduğunu söylemiştir³⁶⁸. Aydın, Menteşe ve Sığla sancaklarındaki kazalarda ise üretilen sabun kalitesiz olduğu için pek talep görmemiştir³⁶⁹. Sabunlar, Anadolu'ya veya İzmir limanından dışarıya satılmıştır³⁷⁰.

İzmir'in bir liman kenti olarak iktisadi ve ticari hareketliliği, Batı Anadolu'daki Ayvalık, Foça, Çeşme, Kuşadası ve Edremit gibi kıyı yerleşimlerinin önemli birer alt merkez haline gelmesini sağlamıştır³⁷¹. Bu yerleşimlerde, zeytinyağı, sabun, üzüm gibi ürünlere yönelik sanayi kuruluşlarının ticaret hacimleri genişlemiştir³⁷². Ayvalık'ı çevreleyen zeytinlikler sayesinde ve Midilli'den gelen Rumların katkılarıyla, burası 19. yüzyıldan itibaren zeytinyağı-sabun sanayisi ve ticaretiyle ön plana çıkmıştır³⁷³. H. 1305/M. 1888 tarihli Karesi Vilayetine Mahsus Salnamesi'ne göre, Ayvalık'ta imal ve ihraç edilen ürünlerin başında zeytinyağı ve sabun gelmektedir³⁷⁴. H. 1307/M. 1890

Anadolu Uluslararası Sempozyumu Tebliğleri, İzmir, 1993, s. 130; Mübahat Küçüköğlü, "İzmir", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 23, İstanbul, 2001, s. 523.

³⁶⁶ Yaşar Aksoy, "İzmir'de İlk Ulusal Sanayiciler ve Sanayi Odasının Kuruluşu", *Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu Tebliğleri*, İzmir, 1993, s. 201; M. Gürsoy, agm, 1993, s. 130; F. Barbaros, agt, 2005, s. 73; N. Gülsoy, agm, 2007, s. 99.

³⁶⁷ Vital Cuinet, *La Turquie D'Asia Geographie Administrative Statistique Descriptive Et Raisonnee De L'Asie Mineure*, Vol. 3, Paris, 1894, s. 411.

³⁶⁸ Evliya Çelebi *Seyahatnamesi Anadolu, Suriye, Hicaz (1671-1672)*, 1935, s. 102.

³⁶⁹ "...Aydın sancağında vaki Güzelhisar-ı Aydın, Tire, Bayındır, Ödemiş, Birgi, Sultanhisar, Franca, Köşkeresi, Nazilli ve Kuyucak ve Suğla sancağında Seferihisar, Urla, Birunabad, Yenikala ve Çeşme ve Menteşe sancağında Milas, Mendelyan, Köyceğiz, Sulca kazalarında külliyetli zeytin işhane olarak husule gelen revgan-ı zeyt zikr olunan kazaların sabunhanelerinde sabun imal ile...", *BOA, Cevdet Maliye (C. ML.)*, No: 324/13346; Zeki Arıkan, "Midilli-İstanbul Arası Zeytinyağı Ticareti", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 25/40, Ankara, 2006, s. 4; A. L. Armağan, agm, 2005, s. 963; F. Doğan, agt, 2007, s. 35.

³⁷⁰ A. L. Armağan, agm, 2005, s. 963; F. Doğan, agt, 2007, s. 36.

³⁷¹ B. Akın, agt, 2014, s. 45; Berrin Akın, "19. Yüzyıl Uluslararası Deniz Ticaretinin Batı Anadolu Yerleşimlerine Sosyo Ekonomik ve Mekânsal Yansımaları "Ayvalık Örneği", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 5/12, Ordu, 2015, s. 10; Berrin Akın, "Bir Kentin Kimliği: Ayvalık Zeytinyağı ve Sabun Fabrikaları", *IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi*, Bildiriler Kitabı-I, İstanbul, 2015, s. 218.

³⁷² B. Akın, agt, 2014, s. 45; B. Akın, agm, 2015, s. 10; B. Akın, agm, 2015, s. 218.

³⁷³ Z. Arıkan, agm, 2006, s. 6; Aylın Yaman Kocadağlı, "Şehir Coğrafyası Açısından Bir İnceleme: Ayvalık", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3/22, İstanbul, 2011, s. 99; Süheyla Balcı Akova, "Ayvalık Şehrinin Nüfus Özellikleri", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3/22, İstanbul, 2011, s. 62; B. Akın, agm, 2015, s. 10-11; B. Akın, agm, 2015, s. 220; Bayram Bayraktar, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ayvalık Tarihi*, Ankara, 2014, s. 11.

³⁷⁴ *Karesi Vilayetine Mahsus Salname 1305*, s. 92.

tarifli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'nde, 26 sabunhane ve aynı salnamenin H. 1310/M. 1893 tarihinde ise 28 sabunhane mevcut olduğu görölür³⁷⁵. 1891 tarihinde yayınlanan Annuaire Oriental du Commerce'de, Ayvalık endüstrisinin zeytinyağı ve sabuna dayalı olduğu ve 24 sabunhane bulunduğu kaydedilmiştir³⁷⁶. 1894'de ise sabunun yurtiçi-yurtdışı ihracat edildiği ve 26 sabunhane olduğu söylenmiştir³⁷⁷. Ekonomide buhar gücünün devreye girmesiyle yüzyılın sonuna doğru küçük ölçekli sabun atölyeleri yanında büyük ölçekli sabun fabrikaları da ortaya çıkmıştır. Ayrıca nüfusunun önemli bir kısmının Rumlardan oluşması yabancı sermayenin bu topraklara girmesini sağlamıştır³⁷⁸. Nitekim 1900'lü yıllara gelindiğinde İngiliz R. Hadkinson Batı Anadolu'nun en büyük yağ üreticisi olmuş ve Avrupa'dan getirdiği buharlı makinelerle Ayvalık ve kıyı şeridinde birçok fabrika yaptırmıştır³⁷⁹.

19. yüzyılda Ayvalık'tan başka sabun üretimi ve ticareti konumunda olan yer Edremit olmuştur. 1835 yılında, Edremit merkezde 4, Havran-ı Kebir karyesinde 6, Avcılar karyesinde 1, Güre'de 1 ve Zeytinli karyesinde 2 olmak üzere toplamda 14 sabunhanenin faaliyet gösterdiği belirtilmiştir³⁸⁰. H. 1307/M. 1890, H. 1310/M. 1893 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, 1893-94 tarihli Annuaire Oriental du Commerce'de ve Vital Cuinet'in eserinde 7 sabunhanenin imalat yaptığı kaydedilmiştir³⁸¹. Kemer-i Edremit'in (Burhaniye) ise İzmir üzerinden Edremit'e ulaşan ve buradan Rumeli'ye bağlanan yol güzergâhında bulunması ve Ayvalık, Edremit'teki gibi bir iskelesinin olması zeytinyağı ve sabun ticareti hareketliliğine sahip olmasını sağlamıştır³⁸². 19. yüzyılın ilk yarısında birçok esnaf kolunun faaliyette olduğu kasabada 3 ve 1'i de Göbek karyesinde olmak üzere toplamda 4 sabunhane vardır³⁸³. Kasabada mevcut olan 2 sabunhane

³⁷⁵ Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi 1307, s. 126; Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi 1310, s. 440.

³⁷⁶ R. C. Cervati, *age*, 1891, s. 803.

³⁷⁷ Vital Cuinet, *La Turquie D'Asia Geographie Administrative Statistique Descriptive Et Raisonnee De L'Asie Mineure*, Vol. 4, Paris, 1894, s. 270.

³⁷⁸ Ş. Pamuk, agm, 1985, s. 665; A. Martal, agm, 1993, s. 120; A. Y. Kocadağlı, agm, 2011, s. 100; S. B. Akova, agm, 2011, s. 64; B. Bayraktar, *age*, 2014, s. 19.

³⁷⁹ Y. Aksoy, agm, 1993, s. 200; M. Gürsoy, agm, 1993, s. 130; F. Barbaros, agt, 2005, s. 97; B. Bayraktar, *age*, 2014, s. 19.

³⁸⁰ Kamil Kepeci Defterleri (KK. d.), No: 7478; Serdar Genç, "1835 Yılı Esnaf Sayımı Çerçevesinde Edremit Esnaf Teşkilatı", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10/17, 2009, s. 287.

³⁸¹ Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi 1307, s. 155; Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi 1310, s. 462; R. C. Cervati, *age*, 1893-94 s. 891; V. Cuinet, *age*, 1894, s. 275.

³⁸² Evren Gökçe, "Edremit Körfezi'nde Küçük Bir İskele: Kemer-Edremit (Burhaniye) İskelesi", *Tarih ve Günce Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, 1/2, 2018, s. 37.

³⁸³ Kamil Kepeci Defterleri (KK. d.), No: 7478; Serdar Genç, "19. Yüzyılın Ortalarına Doğru Kemer Edremit Esnafı Üzerine Bir Değerlendirme", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19/36, Balıkesir, 2016, s. 386; E. Gökçe, agm, 2018, s. 45.

gayrimüslim, 1 sabunhane ise müslim olan işletmeciler tarafından çalıştırılmıştır. 1909 tarihli *Annuaire Oriental du Commerce*'de ise 2 sabunhane olduğundan bahsedilmiştir³⁸⁴. Kemer-i Edremit'in her ne kadar zeytinyağı ve sabun ticareti bakımından Ayvalık ve Edremit'in gölgesinde kalsa da bölge ekonomisi üzerinde etkisi yadsınamaz.

Zeyinyağı üretiminde oldukça önemli olan diğer bir yer Edremit Körfezi'nde yer alan Ayvacık'tır³⁸⁵. Üretilen zeytinyağlarının büyük bölümü sabun ve fes yapımında kullanılmıştır³⁸⁶. Fes imalatında, zeytinyağı ve Arap sabunu önemli bir yer tutar³⁸⁷. Arap sabunu ise Tunus'ta imal edildiği için naklinde güçlükler yaşanmıştır. Bu yüzden Ayvacık kazasından Dimitri Bandermand isimli kişi bu sabunu üretmek için Sadarete teklif vermiş ve buna göre Avrupa tüccarına verilen imtiyazdan kendisine verilerek özendirici teşvik yapılmıştır³⁸⁸.

Batı Anadolu'nun ekonomik hayatının canlı olmasında İzmir limanının iç, dış ve transit ticaretin odak noktası olması, liman-demiryolu bağlantısı ile iç bölgeler arasında mal aktarımının yapılması ve yabancı sermaye yatırımları olmuştur³⁸⁹.

Osmanlı sabun sanayisi ve ticareti, Batı Anadolu ve Adalardaki kadar gelişmiş olmasa da Halep'te dâhil olmak üzere buraya bağlı olan Antakya, Antep, Nizip, Maraş, Kilis ve Birecik'te dikkat çeker. Bu merkezlerde imalat sektörü daha çok küçük ölçekli işletmelerden oluşmuştur. Pek çok araştırmaya göre zeytin ağacının anavatanı Güneydoğu Anadolu ile Akdeniz Bölgesinin kesiştiği yerdir³⁹⁰. Dolayısıyla zeytinyağının bol ve ucuza imal edildiği bu yerleşimlerde sabunhanelerin varlığı yadsınamaz. 19. yüzyıldan itibaren söz konusu yerlerin içinde, Antakya'nın sabun üretiminde önemli bir

³⁸⁴ R. C. Cervati, *age*, 1909, s. 1881.

³⁸⁵ A. L. Armağan, *agm*, 2005, s. 959, 977; F. Doğan, *agt*, 2007, s. 35.

³⁸⁶ F. Doğan, *agt*, 2007, s. 35.

³⁸⁷ "...imal olunan feslerin bilfarz yüz kıyye yapağısına ibtida seksen kıyye revgan-ı zeyt içeripn ba'dehu taraktan geçirilip bükülüp çorab gibi örülmesi ve sonra yağlı olduğu halde teneke konulup kırk sekiz ve bazen altmış saate kadar pişirilmesi ve piştikten sonra on iki aded festen ibaret olan beher ve destesine bir kıyye sabun hesabıyla arap sabunu tabir olunan bulama misillü bir nev' sabun ile yirmi dört saat miktarı yani revgan-ı zeytin külliye mahv oluncaya dek zeytin mezkurde dökülmesi fes imali sanatının kaide-i külliyesi olduğundan..." , *BOA, Hatt-ı Hümayun (HAT.)*, No: 488/23974; S. Öztürk-G. Sarıyıldız, *agm*, 1997, s. 51.

³⁸⁸ "...fes imalinde muktezi olan sabun hakkında zımmi mesfurun gösterdiği suhulet ve ahvaniyet mukabil kendisinin imtiyazat muharrireye mazhariyet beca görünmüş olmağla muvafık..." , *BOA, Hatt-ı Hümayun (HAT.)*, No: 488/23974; S. Öztürk-G. Sarıyıldız, *agm*, 1997, s. 51.

³⁸⁹ A. Martal, *agm*, 1993, s. 121; M. Kütükoğlu, *agm*, 1992, s. 521.

³⁹⁰ Renan Tunalıoğlu, "Türkiye Zeytinciliğindeki Gelişmeler ve Bu gelişmede Kahramanmaraş Zeytinciliğinin Yeri", *I. Kahramanmaraş Sempozyumu*, 6-8 Mayıs 2004, İstanbul, 2005, s. 1345; Rıdvan Erdoğan, "Nizip İlçesinde Zeytincilik ve Zeytinyağı Üretimi", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 11, Van, 2011, s. 7.

rol oynadığı belgelerden öğrenilmektedir. İmal olunan sabunlar Adana, Antep, Mersin, Tarsus ve Beyrut'a ihraç edilmiştir³⁹¹. 1888-89 tarihlerinde 9 olan sabunhane sayısı 1892-1902 tarihlerinde 11'e ve 1906'da 15'e çıkmıştır³⁹². Bu artış sabun sektörünün merkezde ne derecede önemli olduğunu kanıtlar niteliktedir. Ayrıca H. 1320/M. 1903 Halep Vilayeti Salnamesinde, Antakya'da birçok sabunhanede zeytinyağıyla sabun imal edilerek Kayseri, Adana, Sivas'a ve lüzumu halinde başka yerlere de gönderildiği bildirilmiştir³⁹³. 1889-90, 1893-94, 1896, tarihli Annuaire Oriental du Commerce'de kentin, ihracat yaptığı ürünler arasında sabun bulunur³⁹⁴. Cuinet, 1894 tarihli La Turquie D'Asia adlı eserinde, Antakya'da 9 sabunhanenin mevcut olduğunu kaydetmiştir. Ardından Antakya'da çok geniş zeytinliklerden elde edilen yağla sabun yapıldığını ve bu sabunun ana endüstrisi olduğunu belirtmiştir³⁹⁵. Ali Cevad 1895-96 tarihli Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügatı'nda ise zeytin ağaçlarından üretilen yağla yılda 12-15 milyon kilo kaliteli sabun yapıldığı bildirilmiştir³⁹⁶. Antakya'nın tek başına bir yılda ürettiği sabun miktarı Nizip, Antep ve Kilis'in toplam üretim miktarından fazla olmuştur³⁹⁷. Antakya'da sabunun önemli bir gelir kaynağı olduğu H. 1334/M. 1916 tarihli arşiv vesikasında da görülür. Bu vesikada, sabunlardan, memleketin yegâne bir ticareti diye söz etmiştir³⁹⁸.

Antakya'daki sabunculuk kadar gelişmemiş olsa da aynı coğrafi konumda bulunan Antep, Nizip, Birecik ve Kilis'te de sabun imal edilmiştir. 1868'de Antep'te 3 olan sabunhane sayısı 1889'da 4, 1892 ve 1902 yıllarında 5 olduğu görülür³⁹⁹. Sabunlar, Anadolu'ya ihraç edilmiştir. Aynı şekilde Cervati'nin 1891, 1893-94, 1896 ve 1909 tarihli kayıtlarında kentin endüstri ürünlerinden biri olduğu bilgisi verilmiştir⁴⁰⁰. Halep'in Urfa sancağının Birecik kazasında ve bu kazaya bağlı olan Nizip'te zeytin ve zeytinyağının meşhur olduğu görülür⁴⁰¹. Nizip'te 1905-1906 yıllarında 1 adet sabunhane kayda

³⁹¹ Halep Vilayeti Salnamesi, 1284, s. 123.

³⁹² Halep Vilayeti Salnamesi, 1306, s. 173; Halep Vilayeti Salnamesi, 1307, s. 143; Halep Vilayeti Salnamesi, 1310, s. 200; Halep Vilayeti Salnamesi, 1320, s. 271; Halep Vilayeti Salnamesi, 1324, s. 293.

³⁹³ Halep Vilayeti Salnamesi, 1320, s. 273.

³⁹⁴ R. C. Cervati, age, 1889-90, s. 752; R. C. Cervati, age, 1893-94, s.959; R. C. Cervati, age, 1896, s.1102.

³⁹⁵ Vital Cuinet, La Turquie D'Asia Geographie Administrative Statistique Descriptive Et Raisonnee De L'Asie Mineure, Vol. 2, Paris, 1894, s. 197, 199-200

³⁹⁶ Ali Cevad, Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügatı, İstanbul, 1313, s. 35.

³⁹⁷ Charles Issawi, The Economic History Of The Middle East 1800-1914, London, 1966, s. 281.

³⁹⁸ BOA, Dâhiliye İdare-i Umumiye (DH. İ. UM.), No: 93/1.

³⁹⁹ Halep Vilayeti Salnamesi, 1285, s. 185; Halep Vilayeti Salnamesi, 1307, s. 137; Halep Vilayeti Salnamesi, 1310, s. 192; Halep Vilayeti Salnamesi, 1320, s. 232.

⁴⁰⁰ R. C. Cervati, age, 1891, s. 896; R. C. Cervati, age, 1893-94, s. 961; R. C. Cervati, age, 1896, s. 1104; R. C. Cervati, age, 1909, s. 2145.

⁴⁰¹ V. Cuinet, age, 184, s. 250-256.

geçmiştir⁴⁰². 1920’li yıllarda Halep’ten sabun kazanları ve ustaları getirtilerek imalat yapılmış ve sabunlar Malatya, Erzurum ve Sivas gibi yerlere ihraç edilmiştir⁴⁰³. Burada sabun sanayisi ve ticareti daha çok Cumhuriyetin ilanı ile birlikte gelişmeye başlamıştır⁴⁰⁴. Birecik ise Fırat nehrinin yanındaki konumu nedeniyle nehir nakliyatının olması ve kervan ticaretinin geçit noktasında bulunması önemli bir merkez olmasını sağlamış; ticari hayattaki belirleyici rolü olan transit ticareti 19. yüzyıl boyunca korumaya devam etmiştir⁴⁰⁵. Bu nedenle bu yüzyılda sabun, iplik, kendir halatı, bez gibi mahsulatı üretebildiği bir yer olmuştur⁴⁰⁶. H. 1306/M. 1889 Halep Vilayeti Salnamesi’nde ve Ali Cevad’ın Lügatında, Birecik kazasında 1 adet sabunhane bulunduğu kaydedilmiştir⁴⁰⁷. Cuinet’e göre burada 2 sabunhane vardır⁴⁰⁸. Sabun imalinin olduğu başka bir yer Kilis’tir. Salnamelerde tespit edilen verilere ve 1909 tarihli Annuaire Oriental du Commerce’ye göre kazada 3 sabunhane bulunur⁴⁰⁹. İmal edilen zeytinyağı ve sabun, Kilis ve Halep’te satılmıştır⁴¹⁰. Cuinet ise 2 sabunhanede üretilen sabunların yerel ihtiyacı karşıladıktan sonra çevre yerleşimlere pazarlandığını yazmıştır⁴¹¹. Maraş’ta ise birçok alanda gerçekleştirilen sanayi ve ticaretin içinde sabun da vardır⁴¹². 1888’de 2 olan sabunhane sayısı 1902 ve 1906 yıllarında da aynı kalmıştır⁴¹³. Cuinet’te 2 sabunhanenin olduğundan

⁴⁰² Halep Vilayeti Salnamesi, 1323, s. 430; Halep Vilayeti Salnamesi, 1324, s. 423.

⁴⁰³ Kazım Yılmaz, *Nizip ve Sosyo-Ekonomik Gelişme*, İstanbul Üniversitesi, Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1990, s. 37; Halil İmamoğulları, *Geçmişten Günümüze Nizip*, İstanbul, 2002, s. 169-172.

⁴⁰⁴ Cevat Eren, “Nizip”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. 9, İstanbul, 1964, s. 336.

⁴⁰⁵ M. Strecek, “Birecik”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul, 1944, s. 631; Metin Arslan, *Birecik ve Ekonomisi Birecik’in Tarih İçerisinde Ekonomik Yapısı ve Gap Doğrultusunda Alacağı Olası Görüntü*, Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa, 1999, s. 54; Muhammet Görür, “Ortaçağ Sonrasında Birecik ve Çevresi”, *Birecik, Halfeti, Suruç, Bozova İlçeleri İle Rumkale’deki Taşınmaz Kültür Varlıkları*, Ankara, 1999, s. 51; Tahir Öğüt, *18-19. Yy.’da Birecik Sancağında İktisadi ve Sosyal Yapı*, Ankara, 2013, s. 59.

⁴⁰⁶ T. Öğüt, *age*, 2013, s. 61.

⁴⁰⁷ Halep Vilayeti Salnamesi, 1306, s. 207; A. Cevad, *age*, s. 223.

⁴⁰⁸ V. Cuinet, *age*, 1894, s. 268.

⁴⁰⁹ Halep Vilayeti Salnamesi, 1306, s. 170; Halep Vilayeti Salnamesi, 1307, s. 139; Halep Vilayeti Salnamesi, 1320, s. 241; R. C. Cervati, *age*, 1909, s. 2154.

⁴¹⁰ Halep Vilayeti Salnamesi, 1284, s. 132; Halep Vilayeti Salnamesi, 1320, s. 242.

⁴¹¹ V. Cuinet, *age*, 1894, s. 187.

⁴¹² Ayhan Doğan, *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Maraş*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, Konya, 1999, s. 302; Harun Şahin, “Osmanlı Döneminde Maraş’ta İktisadi Faaliyetler: 19. Yüzyılın Sonu ve 20. Yüzyılın Başlatında”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10/3, Gaziantep, 2011, s. 1063; Harun Şahin, *XX. Yüzyılın Başlarında Maraş Sancağı’nın İktisadi, Mali ve Sosyal Durumu*, Kahramanmaraş, 2015, s. 87.

⁴¹³ Halep Vilayeti Salnamesi, 1306, s. 193; Halep Vilayeti Salnamesi, 1320, s. 366; Halep Vilayeti Salnamesi, 1324, s. 469.

bahsetmiştir⁴¹⁴. Sabun ve diğer mallar, Halep ve İskenderun limanı üzerinden ihraç edilmiştir⁴¹⁵.

Halep bölgesi içinde yer alan Antakya, Antep, Nizip, Birecik, Kilis ve Maraş'ta sabunhaneler İstanbul, Batı Anadolu ve Adalar'daki gibi buhar makinalarıyla işleyen büyük fabrikalar niteliğinde olamamıştır. Bu duruma birinci neden olarak İskenderun, Beyrut gibi limanlara gelen tonlarca ağırlıktaki makinaların nakliyat ve ulaşım imkânlarının yetersizliğiyle iç bölgelere taşınamaması gösterilir⁴¹⁶. Fakat Beyrut demiryolunun inşa edilmesiyle ağır alet ve edevatlar kolay ve hızlı bir şekilde taşınmaya başlamıştır⁴¹⁷. Örneğin; Antakyalı tüccarların Adana ve İzmir'de bulunan İngiliz makine firmalarının acentalıkları aracılığıyla küçük buhar motorları satın aldıkları bilinmektedir⁴¹⁸. Ancak bu motorların sabunhaneler için satın alınıp alınmadığı konusu net değildir. İkinci neden ise işletme sahiplerinin yeterli sermayeye sahip olmaması ve Sanayi devrimi sonrası sınai ve ticari tekniğine ayak uyduramamaları olmalıdır.

Osmanlı Devleti'nin önemle üzerinde durduğu meselelerden biri çok kalabalık bir nüfusa sahip olan başkent İstanbul'un düzenli olarak zeytinyağı ve sabun ihtiyacının karşılanması olmuştur⁴¹⁹. H. 1251/M. 1836 ve H. 1255/M. 1840 tarihli vesikalarda İstanbul'a zeytinyağı ve sabun gönderen yerlerin isimleri sayılmıştır⁴²⁰. Buna göre, Midilli, Girit, Kandiye, Hanya, Resmo, Kazdağı, Atina, İzmir, Edremit, Kemer-i Edremit, Ayvalık, Ayvacık, Ayazmend, Yunda Adası, Molova ve Eğriboz zeytinyağı ve sabun göndermekle yükümlü olmuştur. En çok sabunu İzmir, Girit ve Midilli adaları göndermiştir⁴²¹. H. 1265/M. 1849 tarihli vesikada ise bir müddetten beri İstanbul'da sabun kıtlığı olduğu için Girit, Midilli, Atina, Ayvalık ve Edremit kazalarında imal olunan

⁴¹⁴ V. Cuinet, *age*, 1894, s. 239.

⁴¹⁵ V. Cuinet, *age*, 1894, s. 234; Mehmet Yetişgin, "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Maraş'ın Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Durumu", *Akdeniz'in Altın Kenti Kahramanmaraş*, Kahramanmaraş, 2014, s. 62.

⁴¹⁶ C. Issawi, *age*, 1966, s. 286.

⁴¹⁷ C. Issawi, *age*, 1966, s. 286.

⁴¹⁸ C. Issawi, *age*, 1966, s. 286.

⁴¹⁹ Yücel Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Ankara, 1985, s. 354; S. Öztürk-G. Sarıyıldız, *agm*, 1997, s. 51; S. Öztürk, *agm*, 2002, s. 785; G. Sarıyıldız, *agm*, 2003, s. 363; A. L. Armağan, *agm*, 2005, s. 959; F. Doğan, *agt*, 2007, s. 22; M. Tayar, *agm*, 2014, s. 70.

⁴²⁰ "Asitane-i Saadet sekinesinin idareleri için Ayvacık kazasıyla sairi kaza ve cezayirden senevi yüz elli bin kantar revgan-ı zeyt ve sabun Deraliyeye irsal olunmak üzere...", *BOA, Cevdet Belediye (C. BLD.)*, No: 151/7533; "Öteden beri Bahr-i Sefid Canibinden Asitane-i Saadete revgan-ı zeyt ve sabun gelen mahalleler zikr olunur.", *BOA, Cevdet İktisat (C. İKTS.)*, No: 30/1451.

⁴²¹ G. Sarıyıldız, *agm*, 2003, s. 364; A. Nühket Adıyeke, "XVIII. Yüzyılda İstanbul'un Zeytinyağı ve Sabun İhtiyacının Karşılanmasında Girit'in Rolü", *XV. Türk Tarih Kongresi*, C. IV, III. Kısım, Ankara, 2010, s. 1744; Özlem Yıldız, "19. Yüzyılın İkinci Yarısı ve 20. Yüzyılın Başlarında Girit Adasında Deniz Ticareti", *Tarih ve Günce*, 1/1, 2017, s. 250.

sabunların başka yerlere satılmayıp tamamının İstanbul'a gönderilmesi emredilmiştir⁴²². Bu örneklerdeki gibi daha pek çok vesika vardır. Aydın, Sığla ve Menteşe sancağına bağlı kazalarda da zeytinyağı ve sabun üretimi yapıldığını daha önce söz etmiştik⁴²³. Fakat bu kazalarda üretilen sabunların kalitesi İzmir, Edremit, Ayvalık, Girit'teki sabunlardan daha düşük olduğu için İstanbul ihtiyacı için istenmemiştir⁴²⁴. Daha çok Manisa, Denizli, Karahisar, Konya ve Anadolu taraflarına gönderilmiştir⁴²⁵. Bundan başka sabun üretiminin fazla olduğu ancak İstanbul'a tahsis edilmediği yerler arasında Şam, Kudüs, Nablus, Halep, Hayfa ve Yafa vardır⁴²⁶.

Osmanlı Devleti'nde, sanayi yapısını güçlendirmek için 1913'de Teşvik-i Sanayi Kanunu'nu çıkartılmıştır. Bu kanunla birlikte pek çok alanda fabrikalara imtiyaz tanınmıştır. Baltalimanın'da bulunan sabun fabrikasının da bu kanundan istifade ettiği 1921 tarihli vesikada görülmektedir⁴²⁷.

1913-1915 sanayi istatistiklerinde, bir muharrik güç kullanan ve 10'dan fazla işçi çalıştıran kuruluşların sayımı yapılabildiği için 2'si asli ve 1'i tali⁴²⁸ olmak üzere 3 sabun fabrikası kaydedilebilmiştir⁴²⁹. Asli olan fabrikalar, 1896'da İstanbul Ayvansaray'da kurulan Aris ve Şürekâsı Sabun Fabrikası ve 1908'de İstanbul Kantarcılar kurulan Sabuncuzade Şakir Efendi Sabun Fabrikası; tali olan ise İzmir Darağaç'taki Lipovac Vereseşi Sabun Fabrikası'dır⁴³⁰. Asli fabrikaların 49 beygir gücünde 5 motorla çalışan 2'si buhar ve 8'i adi olmak üzere toplam 10 sabun kazanı olup tali olan muharrik güç kullanmamıştır⁴³¹. Ancak bu sayım, sağlıklı bir istatistiksel veriler sağlamadığı için sabun imalatının Osmanlı'da pek de sınırlı olduğu anlamı taşımaması gerektiği

⁴²² "...Girit, Midilli cezireleri ve Atina, Ayvalık, Edremit kazalarında imal olunan sabun bilad vesaire ticaretine bey' olunmayarak cümleten Asitane-i Aliye canibine irsal olunmak...", *BOA, Bab-ı Asaifi Mektubi Kalemi (A. MKT.)*, No: 236/11.

⁴²³ *BOA, Cevdet Maliye (C. ML.)*, No: 324/13346.

⁴²⁴ A. L. Armağan, agm, 2005, s. 963; F. Doğan, agt, 2007, s. 35; A. N. Adıyeke, agm, 2010, s. 1744.

⁴²⁵ A. L. Armağan, agm, 2005, s. 963; F. Doğan, agt, 2007, s. 36.

⁴²⁶ F. Doğan, agt, 2007, s. 41; G. Sarıyıldız, agm, 2003, s. 364.

⁴²⁷ "...Baltalimanı mevkiinde sanayi ve zeytiye ve kimyeviye şirketi tarafından tesis ve inşasına ibtidar kılınan adi ve tuvalet sabunu imaline mahsus fabrikanın teşvik-i sanayi kanunu mucibince müsaadat ve muafiyetten istifade edebilmesi için...", *BOA, Dâhiliye Umur-ı Mahalliyye ve Vilayat Müdürlüğü (DH. UMVM.)*, No: 101/41.

⁴²⁸ Haluk Cillov, "Türkiye'de Sanayi İstatistikleri", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 16/1-4, İstanbul, 1954, s. 177.

⁴²⁹ Haluk Cillov, "Türkiye'de Sanayi Sayımları", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 13/1-4, İstanbul, 1952, s. 202-201; A. Gündüz Ökçün, *Osmanlı Sanayii 1913-1915 Yılları Arası Sanayi İstatistikleri*, C. 4, Ankara, 1970, s. 169; Okan Yaşar, "1913 ve 1915 Yılları Sanayi Sayımı İstatistiklerine Göre Osmanlı Devleti'nde Tarıma Dayalı Sanayiler", *Türk Coğrafya Dergisi*, S. 40, İstanbul, 2003, s. 48.

⁴³⁰ A. G. Ökçün, *age*, 1970, s. 169-170.

⁴³¹ A. G. Ökçün, *age*, 1970, s. 170; S. Öztürk, agm, 2002, s. 784.

vurgulanmıştır⁴³². Aksine Ayvalık, Edremit, İzmir taraflarında muharrik güç yani buhar makinası kullanmayan birçok sabunhanede imalat yapılmıştır⁴³³. Genellikle bu sabun fabrikalarında ve sabunhanelerde zeytinyağından veya pirina yağından yeşil sabun ve beyaz sabun üretilmiştir⁴³⁴. Bu dönemde Suriye’den ihracat yapılmış olmakla birlikte İngiltere’den Sunlight Fransa’dan Marsilya sabunları ithal edilmiştir⁴³⁵.

1.3.2. Cumhuriyet Dönemi Sabun Sanayisi ve Ticareti

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti’nden devraldığı sanayiye geliştirme ve değiştirme adına çeşitli iktisat kongreleri, teşvik sanayi kanunları ve sanayi kalkınma planları gibi çalışmalar düzenlemiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren sabun üretimi Ayvalık, Edremit, İzmir, Gaziantep, Kilis gibi yerlerde gelişmeye devam etmiştir⁴³⁶.

1924-25 tarihli Türk Ticaret Salnamesi’nde İzmir’de faaliyet gösteren 3 büyük sabun fabrikasının isimleri kaydedilmiştir⁴³⁷. İzmirli sanayiciler gayri resmi olarak bir dayanışma grubu oluşturmuş ve 1930’da Ankara’da toplanan Sanayi Kongresi’ne katılarak birtakım sorunlarını dile getirmişlerdir⁴³⁸. Bu sorunlardan biri muharrik güç kullanan zeytinyağı ve sabun fabrikalarından vergi alınırken muharrik güç kullanmayan işletmelerden vergi alınmaması olmuş; bu da sektörün ilkelliğe doğru gitmesine neden olduğunu bildirmişlerdir⁴³⁹. İzmir’de, 1933’de ise 5 adet sabun fabrikası 513 bin kilo sabun üretmiş ve bu fabrikalardan 3’ü büyük işletmedir⁴⁴⁰. Sabun fabrikaları sahiplerinin çoğunluğu Osmanlı döneminin aksine Türk ve Müslimdir.

Edremit Körfezi’ndeki yerleşimlerde yaşayan Rum halkı ile Girit ve Midilli adalarında yaşayan Türk halkı, 1923 Lozan Antlaşmasıyla birlikte nüfus mübadelesine tabi tutulmuştur⁴⁴¹. Nitekim adalardan gelen mübadillerden zeytincilik ve sabunculuk mesleği ile uğraşanlara Ayvalık, Edremit gibi merkezlerde zeytinyağı fabrikaları ve

⁴³² H. Cillov, agm, 1952, s. 203; H. Cillov, agm, 1954, s. 178; Akın İlkin, “Türkiye’de Sanayi Politikası (1923-1973)”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 30/1-4, İstanbul, 1970, s. 379; A. G. Ökçün, age, 1970, s. 169.

⁴³³ A. G. Ökçün, age, 1970, s. 161; F. Barbaros, agt, 2005, s. 108.

⁴³⁴ A. G. Ökçün, age, 1970, s. 170; G. Ö. Ocakoğlu-M. Koraltürk, age, 2003, s. 35; S. Öztürk, agm, 2002, s. 785.

⁴³⁵ A. G. Ökçün, age, 1970, s. 171; G. Ö. Ocakoğlu-M. Koraltürk, age, 2003, s. 34.

⁴³⁶ M. Onat, age, 1936, s. 3; G. Ö. Ocakoğlu-M. Koraltürk, age, 2003, s. 35.

⁴³⁷ *Annuaire Commercial Turc*, 1924-1925, s. 428.

⁴³⁸ Y. Aksoy, agm, 1993, s. 208.

⁴³⁹ Y. Aksoy, agm, 1993, s. 208-209.

⁴⁴⁰ Melih Gürsoy, *Tarihi, Ekonomisi ve İnsanları İle Bizim İzmirimiz*, İzmir, 1993, s. 166-167.

⁴⁴¹ Ahmet Yorulmaz, *Ayvalık’ı Gezerken*, İstanbul, 1977, s. 39-41; B. Bayraktar, age, 2014, s. 224.

sabunhaneler verilmiştir⁴⁴². Eski imalathaneler yeni sahipleri ile buluşup üretim devam ederken yeni fabrikalar da kurulmuş ve sabun sanayisi hızla gelişmeye devam etmiştir⁴⁴³. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Ayvalık'ın sanayi ve ticaretinin büyük bir kısmını sadece zeytinyağı ve sabunculuk oluşturmuştur⁴⁴⁴. Edremit'te 10 sabunhanede üretilen sabunlar İstanbul ile Bozcada'ya gönderilmiştir⁴⁴⁵. 1939 yılında Edremit'te sabun sanayi büyük bir gelişme göstermiş ve 1946'da 16 sabunhane kayda geçmiştir⁴⁴⁶. Cumhuriyet sonrası Burhaniye'de de sabunculuk önemli geçim kaynakları arasında olmaya devam etmiştir⁴⁴⁷. Burada, 1950 yılında, 4 adet sabunhane kayda geçmiştir⁴⁴⁸

Kurtuluş Savaşı'ndan sonra tükenme noktasına gelen iktisadi faaliyetler Cumhuriyetle birlikte yurdun her köşesinde tekrar canlanmaya başlamıştır. 1927'de sabunculuk sektöründe, Teşvik-i Sanayi Kanunun'dan yararlanan Gaziantep, hızla gelişmeye başlamıştır⁴⁴⁹. Bu sektördeki gelişim, Gaziantep'in zengin bir zeytin bölgesi olmasından kaynaklıdır. 1936'da Gaziantep Ticaret Odası, Antep'in eski sanat dallarını tanıtmak amacıyla Ankara ve İzmir'de düzenlenen fuarlara katılmış, bu sanat dalları içinde sabunculukta yerini almıştır⁴⁵⁰. 1968'de 32 imalathane tespit edilmiş, ancak 18 sabunhanenin faaliyet gösterdiği bildirilmiştir⁴⁵¹. Sabunlar Karadeniz, İç Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'ya gönderilmiştir⁴⁵². 1932 yılında Gaziantep Vilayeti'nden Nizip'in idare coğrafyasına dair Nizip kaymakamlığından bilgi istenmiştir. Verilen bilgiye göre kazada 5 sabunhane mevcuttur ve kazaya bağlı Orul köyünde 42 beygir gücünde, buharla çalışan sabun ve zeytinyağı fabrikası olup sabunhaneler bir yılda bir milyon kilo sabun üretmiştir⁴⁵³. 1938 yılında, Gaziantep'in ilçeleri olan Nizip ve Kilis'te toplam 16 sabunhane vardır⁴⁵⁴. Buralarda yetiştirilen zeytinlerden zeytinyağı ve sabun üretmek için

⁴⁴² A. Yorulmaz, *age*, 1977, s. 41; Recep Efe-Abdullah Soykan-İsa Cürebal-Süleyman Sönmez, *Edremit Yöresi Yağhaneleri*, İstanbul, 2013, s. 13; B. Bayraktar, *age*, 2014, s. 224.

⁴⁴³ R. Efe-A. Soykan-İ. Cürebal-S. Sönmez, *age*, 2013, s. 13.

⁴⁴⁴ *Annuaire Commercial Turc*, 1924-1925, s. 409; *Balıkesir Ticaret ve Sanayi Odası Salnamesi*, 1926, İstanbul, s. 22.

⁴⁴⁵ *Annuaire Commercial Turc*, 1924-1925, s. 410; *Balıkesir Ticaret ve Sanayi Odası Salnamesi*, 1926, İstanbul, s. 18-19.

⁴⁴⁶ Gıyas Yetkin, *Yurdun Güzel Bir Köşesi Edremit*, Balıkesir, 1939, s. 137; Zekeriya Özdemir, *Adramyttion'dan Efeler Toprağı Edremit'e*, Ankara, 2000, s. 403.

⁴⁴⁷ *Annuaire Commercial Turc*, 1924-1925, s. 492.

⁴⁴⁸ Burhaniye Belediyesi, *Burhaniye 1950-1955*, Burhaniye, 1955, s.18.

⁴⁴⁹ Zeynep Yıldız Özlü, "Gaziantep'in 1923-1938 Yılları Arasında Ekonomik ve Bayındırlık Alanındaki Faaliyetleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10/51, 2017, s. 331-332.

⁴⁵⁰ Z. Y. Özlü, *agm*, 2017, s. 333.

⁴⁵¹ *Gaziantep İl Yıllığı 1968*, Ankara, 1969, s. 228.

⁴⁵² *15. Cumhuriyet Yılında Gaziantep*, 1938, s. 74; *Gaziantep İl Yıllığı 1968*, s. 228.

⁴⁵³ H. İmamogulları, *age*, 2002, s. 77.

⁴⁵⁴ *15. Cumhuriyet Yılında Gaziantep*, s. 74.

makine ve teçhizat getirtilmiştir⁴⁵⁵. 1945'te 12 olan sabunhane sayısı 1952'de 18'e çıkmıştır⁴⁵⁶. 1953'te Nizipli bir kaç girişimcinin gayretiyle Türk-İtalyan ortaklığı bazında, zeytinyağı ve sabun fabrikası kurulmuştur⁴⁵⁷. 1955'de ise zeytinyağı, pirina, sabun, rafine fabrikasından oluşan Nizip'in en büyük sanayi tesisi Ülfet A. Ş. kurulmuş, makine ve teçhizatları İtalya'dan ithal edilmiştir⁴⁵⁸.

Sabunculuk sektörünün en eski olduğu yerlerden olan Antakya'da ise 1935 tarihinde 16 sabunhaneden 10 tanesi faaliyet göstermiştir⁴⁵⁹. İmal edilen sabunlar Ankara, Amasya, Diyarbakır, Mardin, Musul ve Van'a gönderilmiştir⁴⁶⁰. 1946'da pirina yağı ve sabun imal etme maksadıyla Antakya'da bir tesis kurulmasına izin verilmiştir⁴⁶¹. Osmanlı döneminde olduğu Cumhuriyet döneminde de zeytinin yetiştiği yerlerde sabun fabrikaları kurulmuştur.

1.4. Dünya ve Türkiye'de Sabunhane Mimarisi

Arapça "sabun" ve Farsça "hane" kelimelerinin birleşmesinden dilimize geçen sabunhane, sabun üretilen yeri ifade eder. Endüstriyel bir amaca hizmet ettiği için işlevselliğin ön plana çıktığı yapılardır. İnşa edildiği bölgeye özgü mimariyi, yapı malzemesini, örtü sistemini ve inşa tekniğini taşır. İmalathane içindeki ekipmanlar değişebilmektedir. Örneğin; sabun kazanları, taştan veya metal levhalı olabilmektedir.

Sabunhaneler, genellikle iki katlı inşa edilmiş ve her kat geniş bir iç hacime sahiptir. Zemin katta ocak, sabun kazanı, depo ve servis mekânları bulunur. Zemin katta yer alan ocaklara oturan konik biçimli, metal sabun kazanları, döşemeyi delip birinci kata uzanmıştır. Zemin kattaki taştan olan kazanların ocaklıkları ise zemin kotunun altındadır. Birinci kat, sabunun dökülüp kurutulduğu, kesildiği ve istiflenme işleminin yapıldığı, herhangi bir duvarla bölünmeyen, hava sirkülasyonunun olduğu açık alanlardan ibarettir. Bu katta, hamur haldeki sabun, zeminde yer alan ahşap kalıplara dökülerek kurutulur, hazır hale getirilir.

⁴⁵⁵ Z. Y. Özlü, agm, 2017, s. 334.

⁴⁵⁶ H. İmamoğulları, *age*, 2002, s. 81, 88.

⁴⁵⁷ K. Yılmaz, agt, 1990, s. 37; M. Emin Sönmez-Zafer Başkaya, "Sanayi ve Ulaşım Fonksiyonlarına Bağlı Gelişen Bir Şehir: Nizip", *Doğu Coğrafya Dergisi*, 17/28, 2012, s. 99.

⁴⁵⁸ BOA, Cumhuriyet Arşivi, *Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı (1928-) (30-18-1-2)*, No: 139-33-19; K. Yılmaz, agt, 1990, s. 37; Şinasi Çolakoğlu, *Kilis Tarihi Üzerine Deneme*, Ankara, 1995, s. 120; H. İmamoğulları, *age*, 2002, s. 158; M. E. Sönmez-Z. Başkaya, agm, 2012, s. 99.

⁴⁵⁹ Jacques Weulersse, "Antioche Essai De Geographie Urbaine", *Bulletin D'Etudes Orientales*, T. 4, Institut Francais Du Proche-Orient, 1934, s. 66; Y. Çelenk, agm, 1996, s. 5; F. M. Temiz, agm, 2008, s. 47.

⁴⁶⁰ J. Weulersse, agm, 1934, s. 66; Y. Çelenk, agm, 1996, s. 5; F. M. Temiz, agm, 2008, s. 47.

⁴⁶¹ BCA, Cumhuriyet Arşivi, *Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı (1928-) (30-18-1-2)*, No: 110-5-11.

Mezopotamya, Mısır, Roma ve Yunan medeniyetleri tarafından, günümüz sabun şekliyle alakalı olmasa da, sabunda kullanılan hammaddeler ile çözeltiler hazırlayıp küçük çapta üretim yapmışlardır. Büyük olasılıkla üretim yapılan mekânlar, ihtiyaca göre şekillenmiştir. Pompei'deki kazılarda bir sabun imalathanesinin bulunduğu sabunla ilgili kaynaklarda sıkça karşımıza çıkar⁴⁶². Sabunun Romalılara atfedilmesinin en büyük sebeplerinden birisi budur⁴⁶³. Bu ifadeyi, M. Starke'nin *Letters From Italy* adlı eserinde de görmekle birlikte verilen bilgiler aydınlatıcı değildir⁴⁶⁴. 1875'te Hofmann, Pompei kazılarında sabun örneği tedarik etmiş ve yaptığı kimyasal testler sonucunda bu sabunumsu malzemelerin sabun imalathanesine değil tekstil ürünlerin yıkandığı çamaşırhanelere (fullonica) ait olduğunu göstermiştir⁴⁶⁵. Görünen o ki, fulloncuların dört yönden alçak duvarlarla çevrili ve bunun içinde yer alan tekneli⁴⁶⁶ mimari yapısı, adeta bir sabunhanedeki kazana benzemektedir. Dolayısıyla fulloncuların bir sabun imalathanesi olarak değerlendirilmesinde mimarisinin etkili olduğu düşünülmektedir (Fot. 51-52).

8. yüzyılda Savona'da ve Kastilya'da birçok sabun fabrikası vardır⁴⁶⁷. Hammadde yakınlığı bu fabrikaların inşa edilmesinde en büyük etkendir⁴⁶⁸. 13. yüzyılın başlarında ise Marsilya'da ilk sabun fabrikaları kurulmuştur⁴⁶⁹. Geçen süre içerisinde Marsilya'da sabun yapımı gelişmiş, 17. yüzyıl, sabun üretiminin parladığı bir dönem olmuştur⁴⁷⁰. Bu yüzyılda 7 sabun fabrikası bulunur⁴⁷¹. Fransız İhtilali döneminde Marsilya ve çevresinde küçük sabun fabrikalarının sayısı 34'ü bulmuştur⁴⁷². Bundan sonraki yüzyıllarda fabrikaların sayıları değişkenlik göstermiştir⁴⁷³. Hammaddenin bol ve kolay elde edilebileceği ve mümkün olduğunca tedarığının hızlı ve nakliye masraflarının en az

⁴⁶² M. G. E. Lormè, *age*, 1859, s. 9; Leon-Louis-Paul-Marie Lieutier, *age*, 1869, s. 6; L. Figuier, *age*, 1873, s. 400; J. G. Wilkinson, *age*, 1878, s. 49; E. Moride, *age*, 1888, s. 1; F. W. Gibbs, *agm*, 1939, s. 170; TSOTBB, *age*, 1958, s. 9; DPT, *age*, 1977, s. 5; S. Öztürk-G. Sarıyıldız, *agm*, 1997, s. 43; G. Ö. Ocakoğlu-M. Koraltürk, *age*, 2003, s. 15; L. Spitz, *agm*, 2009, s. 3.

⁴⁶³ M. Tayar, *agm*, 2014, s. 67.

⁴⁶⁴ Mariana Starke, *Letters From Italy*, Vol. II, London, 1815, s. 8; F. W. Gibbs, *agm*, 1939, s. 170.

⁴⁶⁵ K. B. Hofmann, "Ueber Vermeintliche Antike Seife", *Wiener Studien*, Vol. IV, Wien, 1882, s. 263; F. W. Gibbs, *agm*, 1939, s. 170; M. Tayar, *agm*, 2014, s. 68.

⁴⁶⁶ K. Beneke-G. Lagaly, *agm*, 2002, s. 68; Miko Flohr, *The World Of The Fullo*, Britain, 2013, s. 197, 254, 260; R. Arik, *agm*, 2017, s. 4.

⁴⁶⁷ M. G. E. Lormè, *age*, 1859, s. 10; W. H. Simmons-H. A. Appleton, *age*, 1908, s. 1.

⁴⁶⁸ L. Figuier, *age*, 1873, s. 402; J. A. Hunt, *agm*, 1999, s. 987

⁴⁶⁹ M. G. E. Lormè, *age*, 1859, s. 10; L. W. Bosart, *agm*, 1924, s. 78; DPT, *age*, 1977, s. 5; TSOTBB, *age*, 1958, s. 9; H. Routh-K. R. Bhowmik-L. C. Parish-J. Witkowski, *agm*, 1996, s. 4; M. Friedman-R. Wolf, *agm*, 1996, s. 7.

⁴⁷⁰ L. Figuier, *age*, 1873, s. 403; M. Amador-M. Bouchenino-L. Hausrat, *age*, 2019, s. 4.

⁴⁷¹ J. Turgan, *age*, 1862, s. 69; L. Figuier, *age*, 1873, s. 411.

⁴⁷² J. Turgan, *age*, 1862, s. 76; DPT, *age*, 1977, s. 6; Christian Bonnet, "La Savonnerie Marseillaise de 1800 a 1815", *Revue Provence Historique*, Tome 37, Fascicule 147, 1987, s. 69.

⁴⁷³ L. Figuier, *age*, 1873, s. 411.

düzeyde olduğu yerlerde sabun fabrikaları inşa edilmiştir⁴⁷⁴. Dolayısıyla sabun endüstrisinin Marsilya'ya yerleşmesi oldukça doğaldır. Çünkü iklim ve toprak elverişliliği sabun üretimi için gerekli olan tüm hammaddeyi sağlamış ve üstelik bir liman kenti olmasıyla sabunları kolaylıkla nakliye edebilmiştir⁴⁷⁵. Buradaki birçok sabun fabrikası 17. yüzyıla tarihlenir⁴⁷⁶.

1774'de yayınlanan, Fransız bir hekim ve botanikçi olan M. Duhamel du Monceau tarafından yazılan *L'art Du Savonnier* (Sabun Sanatı) adlı eserde, büyük bir sabun fabrikasının plânı, ocak plânı, kesitleri, gravürleri ve sabun yapımında kullanılan aletler yer alır⁴⁷⁷ (Çiz. 1). Genel anlamda sabun fabrikalarında nasıl bir işleyişin hâkim olduğu gösterilmiştir (Fot. 53). Sabun fabrikası, duvarlarla çevrili bir avlu içerisindedir. Fabrikanın ana kapısının iki yanında, ön cephede, barilla ve levanten küllerinin öğütüldüğü, saklandığı ve imalathaneye bağlantılı mekânlar vardır⁴⁷⁸. Dikdörtgen plânlı fabrika, herhangi bir duvarla bölünmeyen geniş bir iç hacme sahiptir. Merdivenler, kazanların olduğu kısma ulaşımı sağlar. Orta kısımda, zeminden yükseltilmiş platformda yan yana sıralanmış birden fazla sabun kazanı bulunur. Sabun, kazanlarda direkt ateşle kaynatma sistemi ile yapılır. Kazanların etrafı, ısıyı sabit tutmak için tuğla ile örülmüştür. Dipte kalan atık sabun, kazanların alt kısmındaki musluk ve borular vasıtasıyla dışarıya atılır. Kazanların altında ocakları mevcuttur. Bacalar, kazanların hemen yanındadır (Çiz. 2-4). Bu kazanların bazen aralarında bazen de yapının başka bir yerinde yağ kuyularına yer verilir. Ortadaki sabun kazanlarının ise bir tarafında Provence'de "bugadières", Marsilya'da "barquieux" olarak adlandırılan, tuzlu maddelerin ve kireç karışımının yani alkali çözeltilerin (kostik) hazırlandığı kare şeklinde yan yana dizilmiş musluklu, taştan bölmeler ile bu bölmelerin altında hazırlanan çözeltilerin boşaltıldığı tanklar görülür⁴⁷⁹ (Çiz. 5). Ayrıca çözeltilerde kullanılmak üzere su gerekli olduğu için kuyular da bulunur. Kazanların diğer tarafında ise hamur halindeki sabunların dökülüp kurutulduğu alanlar mevcuttur. Hava sirkülasyonunu sağlamak için çok sayıda pencere açılmıştır. Fabrikada, zeytinyağı küplerinin saklanması ve işçilerin dinlenmesi için çatı arası katı vardır (Fot.

⁴⁷⁴ M. G. E. Lormè, *age*, 1859, s. 131-132.

⁴⁷⁵ A. Watt, *age*, 1884, s. 1; J. A. Kyle, *age*, 1922, s. 28; L. W. Bosart, *age*, 1924, s. 78; M. Amador-M. Bouchenino-L. Hausrat, *age*, 2019, s. 5.

⁴⁷⁶ J. Turgan, *age*, 1862, s. 68; L. Figuiet, *age*, 1873, s. 403.

⁴⁷⁷ M. D. Monceau, *age*, 1774, s. 60-66.

⁴⁷⁸ M. D. Monceau, *age*, 1774, s. 63; M. L. Thillaye, *age*, 1839, s. 104.

⁴⁷⁹ M. D. Monceau, *age*, 1774, s. 61, 63; M. L. Thillaye, *age*, 1839, s. 99; J. Turgan, *age*, 1862, s. 90; L. Figuiet, *age*, 1873, s. 417; E. Moride, *age*, 1888, s. 113.

53). Çatı, ahşap konstrüksiyonludur. Fransa'daki Arnavon Sabun İmalathanesinin de benzer işleyiş ve ekipmanlara sahip olduğu görülür⁴⁸⁰ (Fot. 54-57).

Sanayi devrimiyle birlikte imalathanelerde kullanılan makine ve teçhizatların yenilenmesi, kazanları ısıtmak için ateş yerine buhar sisteminin kullanılması Marsilya fabrikalarında önemli bir aşama olmuştur⁴⁸¹. Louis Figuier tarafından kaleme alınan *Les Merveilles De L'industrie Ou Description Des Principals Industries Modernes* adlı kitabın sabun endüstrisi başlığı altında Marsilya'daki bir sabun fabrikasının plânına ve gravürlerine yer verilmiştir⁴⁸². Bu yapı, "T" plânlıdır (Çiz. 6). Ortada uzunlamasına dikdörtgen plânın iki yanında simetrik yapılmış yan kanatlar bulunur. Orta bölümde soda ve kirecin saklandığı alanlar, alkali çözeltilerin hazırlandığı mekân (barquieux), birden fazla buharlı sabun kazanı, yağ depoları, makine odası, buhar jenarötörleri ve servis mekânları yer alır (Çiz. 7-9) (Fot. 58-59). Yan kanatlar, sabun kurutma ve kesilme işlevine ayrılmıştır. Genellikle kazanların yakınına kurulan bu alanlar, dikdörtgen bölmeler halinde sabunların döküldüğü kalıplara sahiptir (Fot. 60). Hamur haldeki sabun, kazanın ağız kısmına yerleştirilen ahşap kanalla, bu kalıplara aktarılır⁴⁸³. Sabunları kurutma işlemi, hava sirkülasyonunu sağlamak için çok sayıda pencerenin açıldığı birinci katlarda yapılır⁴⁸⁴. Yapı, işlevsellik ön planda tutularak şekillendirilmiştir. Oldukça geniş bir iç hacme sahiptir. Sabun üretimi için kullanılan ekipmanlarda da farklılıklar ortaya çıkar. Marsilya sabunhanelerinde bulunan kazanlar taştan iken, Paris ve diğer yerlerde demirdendir⁴⁸⁵. Dolayısıyla bu kazanların ısıtma sistemleri, ateş ve buhar olmak üzere iki şekildedir⁴⁸⁶. Tek bir buhar makinasıyla birden fazla kazanın ısıtılması yakıt, zaman ve işçilikten tasarruf sağlamanın⁴⁸⁷ yanında, bu ısıtma sisteminin mekâna yansımaları söz konusudur. Bu sistemde varolan büyük boyutlu ekipmanlar, geniş bir iç hacmi gerektirdiği için mekânlar da buna göre şekillenmiştir. Bütün araçların, vargeller ve kolonlar aracılığıyla buhar makinasına bağlanması zorunluluğu kesintisiz ve sürekli bir

⁴⁸⁰ J. Turgan, *age*, 1862, s. 65.

⁴⁸¹ M. Onat, *age*, 1936, s. 3; Par Patrick Boulanger, "Le Savon De Marseille", *La Revue Culturelle De La Ville De Marseille*, No: 221, 2008, s. 8; Historic England, *Industrial Buildings*, England, 2017, s. 2; M. Amador-M. Bouchenino-L. Haustrat, *age*, 2019, s. 14.

⁴⁸² L. Figuier, *age*, 1873, s. 416, 417, 425, 432; C. Roux Fils, *age*, 1876, s. 28; E. Moride, *age*, 1888, s. 111.

⁴⁸³ L. Figuier, *age*, 1873, s. 432; M. Amador-M. Bouchenino-L. Haustrat, *age*, 2019, s. 66.

⁴⁸⁴ M. G. E. Lormè, *age*, 1859, s. 144.

⁴⁸⁵ M. G. E. Lormè, *age*, 1859, s. 133-137; E. Moride, *age*, 1888, s. 114.

⁴⁸⁶ M. G. E. Lormè, *age*, 1859, s. 137; E. Moride, *age*, 1888, s. 114; Edouard Moride, *Traite Pratique de Savonnerie*, Paris, 1895, s. 91.

⁴⁸⁷ L. Figuier, *age*, 1873, s. 423; E. Moride, *age*, 1888, s. 115; E. Moride, *age*, 1895, s. 80; M. Amador-M. Bouchenino-L. Haustrat, *age*, 2019, s. 14.

hacmi gerektirmiştir⁴⁸⁸. Yine Marsilya’da bulunan Baron Sabun Fabrikası, makineleşmenin getirdiği imkânlar ölçüsünde üretim gerçekleştiren bir fabrikadır⁴⁸⁹ (Çiz. 10). Yan yana bitişik üç yapıdan meydana gelmiştir. Yapılar, bodrum katı ve bunun üzerinde yer alan zemin kattan ibarettir. İlk yapının zemin katında, alkali çözeltilerin hazırlandığı barquieux denilen metal tanklar ile bu çözeltilerin süzülüp bodrum katta biriktiği depolar vardır (Çiz. 11). İkinci yapıda, buharlı sabun kazanları, jenaratör, pompalar ve bütün bu sistemi çalıştıran aksamalar bulunur. Üçüncü yapının ise tek zemin katı olup burada, kazandan uzatılan ahşap kanallarla sabunun döküldüğü alanlar, mekanik sabun kurutucu ve kesiciler, ambalajlama alanları bulunur.

Fransa’nın güneyinde bir yerleşim yeri olan Salon de Provence sabun üretimi ile meşgul olmuştur. 1900 tarihli Marius Fabre Sabun Fabrikası, avlulu ve iki katlıdır (Fot. 61). Kazanlarıyla, ocak, baca, servis ve kurutma mekânlarıyla bütün ekipmana sahiptir (Fot. 62-63). Hamur haldeki sabun, kazanın ağız kısmına yerleştirilen ahşap kanalla, kalıplara aktarılmıştır (Fot. 64). Ateşle ısıtılan kazanlar, 1903’de Marsilya’dan getirilen buhar motoru ile birlikte buhar gücüyle ısıtmaya başlanmıştır⁴⁹⁰. İlk zamanlarda sabunların kesilmesi ve damgalanması el işçiliğiyle yapılmış, fakat yeni tekniklerle birlikte bu işçilik mekanize edilmiştir⁴⁹¹ (Fot. 65). Bununla birlikte Marsilya ve Salon de Provence sabun fabrikaları arasında bazı farklılıklar vardır. Marsilya yapıları, kazan ve hammaddelerin konulduğu bir bodrum katına ve bunun üstünde birkaç kata sahipken Salon de Provence’deki yapılar, genellikle az katlı, daha yatay eğiliminde düzenlenmiş ve bodrum katları yoktur⁴⁹².

Bizans döneminde, Konstantinopolis’te, sabun üretiminde ocak ve yanıcı maddelerin kullanımı ve buna bağlı olarak ortaya çıkan yangın riski yetkililerin, imalathanelerin bulunduğu yerlerle ilgili yönetmelikler çıkarmasını zorunlu kılmış; bu nedenle sabun üreticileri bir imalathane kurmayı hedefliyorsa mevcut imalathanelerle arasında en az 3,5 m.lik bir mesafe olmasını gerektirmiştir⁴⁹³. Ancak bazı kaynaklarda, imalathanelerin birbirinden 7 pecheis (arşın) ve 12 podes (ayak) ile ayrıldığı

⁴⁸⁸ Afife Batur-Selçuk Batur, “Sanayi, Sanayi Toplumu ve Sanayi Yapısının Evrimi Üzerine Bazı Düşünceler”, *Mimarlık Dergisi*, S. 6, Ankara, 1970, s. 33.

⁴⁸⁹ E. Moride, *age*, 1895, s. 76, 79.

⁴⁹⁰ E. Moride, *age*, 1888, s. 169, 174; M. Amador-M. Bouchenino-L. Hausrat, *age*, 2019, s. 18.

⁴⁹¹ M. Amador-M. Bouchenino-L. Hausrat, *age*, 2019, s. 14.

⁴⁹² M. Amador-M. Bouchenino-L. Hausrat, *age*, 2019, s. 17.

⁴⁹³ G. C. Maniatis, agm, 2010, s. 257.

belirtilmiştir⁴⁹⁴. Bu durum binaların birbirinden minimum uzaklıkta bulunmasına neden olmuş ve mevcut imalathanelerin genişletilmesi de olanaksızlaşmıştır⁴⁹⁵.

Her ne kadar abartılı olduğu düşünülse de, 12. yüzyılda Bristol’de herkesin bir sabun kazanına sahip olduğu söylenmiştir⁴⁹⁶. Bununla birlikte, sanayi devrimi öncesinde, İngiltere’de küçük çaplı atölyelerde üretilen sabun, sanayi devriminin sunduğu imkânlar ve icatlarla birlikte büyük fabrikalarda üretilmiştir⁴⁹⁷. Özellikle buhar makinalarının icat edilmesi, bu fabrikaların mimarisinde kilit rol oynamıştır. Bu sayede, yapı içersinde birden fazla büyük kazana yer verilerek, geniş bir iç hacim meydana gelmiştir. İngiltere’de 1865’te inşa edilen Christopher Thomas Sabun Fabrikası’nda 8 kazan⁴⁹⁸, 1880 tarihli John Knight and Co. Sabun Fabrikası’nda 16 kazan ve 1888 tarihli Joseph Crosfield and Sons Sabun Fabrikası’nda 23 kazan vardır⁴⁹⁹. Dikdörtgen plânlı bu yapıların kazan daireleri genellikle yakıt dağıtımı kolaylığı için sokak seviyesinin altında veya üstünde yapılmıştır⁵⁰⁰. İngiltere’nin batısındaki en eski ve büyük komplekslerden biri olan Christopher Thomas Sabun Fabrikası, 5 katlı olup köşe kuleleri, rustik cepheleri, giriş ve pencereleriyle dikkat çeker⁵⁰¹ (Fot. 66). 1900 tarihli bir sigorta plânından⁵⁰² anlaşılacağı üzere John Knight and Co. Sabun Fabrikası, dikdörtgen plânlı iki ayrı işlevli kısımdan oluşur (Fot. 67-68). Birinci kısımda, 16 adet buharlı sabun kazanı bulunur. İkinci kısımda ise sabun kurutma, kesme ve paketlenme işlemleri yapılır. Yapının kuzeyinde bacası vardır. Yüksek bacalar, endüstri devriminin bir özelliği olarak şehir silüetlerinde adeta bir simge haline gelmiştir. 1889’da, Liverpool yakınlarında, Mersey Nehri kıyısındaki Port Sunlight ise sabun fabrikasıyla birlikte işçilerin konaklayacağı konutlardan oluşan bir yapı topluluğu şeklinde inşa edilmiştir⁵⁰³ (Fot. 69).

⁴⁹⁴ Alexander P.Kazhdan (ed.), “Soapmaker”, *The Oxford Dictionary Of Byzantium*, Vol.3, Oxford, 1991, s.1921.

⁴⁹⁵ G. C. Maniatis, agm, 2010, s. 263.

⁴⁹⁶ The Local Executive Committee Of The British Association, *age*, 1875, s. 27; F.W.Gibbs, agm, 1939,s. 171.

⁴⁹⁷ A. Goldfarb, *age*, 2001, s. 6; Historic England, *age*, 2017, s. 2; J. Clifford, agm, 2019, s. 13.

⁴⁹⁸ George Watkins, “Steam Power in Bristol”, *Bristol Industrial Archaeological Society (BIAS)*, Vol. 14, 1981, s. 14; Joan Day, *A Guide to The Industrial Heritage of Avon and Its Borders*, Association for Industrial Archaeology, 1987, s. 13.

⁴⁹⁹ J. Clifford, agm, 2019, s. 13.

⁵⁰⁰ G. Watkins, agm, 1981, s. 15.

⁵⁰¹ The Local Executive Committee Of The British Association, *age*, 1875, s. 218; J. Day, *age*, 1987, s. 13.

⁵⁰² J. Clifford, agm, 2019, s. 14.

⁵⁰³ W. L. George, *Labour and Housing at Port Sunlight*, London, 1909, s. 6; Andrew West, “Sel Help, Ethnography and Art Together: Liverpool, Lever and Port Sunlight”, *Journal of Museum Ethnography*, No: 11, 1999, s.30; A. Goldfarb, *age*, 2001i s. 6; E. Hubbard-M. Shippobottom, *age*, 2005, s. 8; L. Spitz, agm,2009, s. 1; E. Fairweather, 2015, *age*, s. 6; *Port Sunlight Conservation Managemant Plan 2018-2028*, s. 23; J. Clifford, agm, 2019, s. 14.

Amerika’da, 19. yüzyıldan sonra ev tipi üretiminden sanayi endüstrisine dönüşen sabun imalatı hızla büyümüştür. Amerika’da, 1859 tarihli J. S. Kirk & Co. Sabun Fabrikası, bir tarafında bulunan Chicago nehri ve diğer tarafındaki demiryoluyla stratejik açıdan önemli bir bağlantı noktasında inşa edilmiştir⁵⁰⁴. 5 katlı, çok pencere ve tuğladan inşa edilen yapı, 12 adet buharlı kazana ve görkemli bir bacaya sahiptir⁵⁰⁵ (Fot. 70).

İslam dünyasında, Ortaçağın başlarında, Halep’te sabunhaneler Bab-ı Kinnesrin civarında yoğunlaşmıştır⁵⁰⁶. Devlet Arşivleri Başkanlığı’nda tespit edilen H.1205/M. 1790 ve H. 1288/M. 1872 tarihli vesikalarda, Bab-ı Kinnesrin’de bulunan sabunhanelerden bahsedilmiştir⁵⁰⁷.

Halep, Osmanlı hâkimiyeti boyunca, 16. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar büyük bir sabun kenti konumunda olmuştur⁵⁰⁸. 16. ve 17. yüzyıllarda, küçük çapta olan sabunhanelerin yerini daha büyük üretim kapasitesine sahip sabun fabrikaları almış, bu fabrikalar genellikle başka işlevli yapıların dönüştürülmesinden ibarettir⁵⁰⁹. Zemin ve birinci katlara, sabun üretimi için gerekli olan ekipmanların eklenmesiyle oluşturulur. 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyıl başlarından itibaren güçlü, toprak sahibi ve dini otoriteyi elinde bulunduran ailelerin sabun fabrikalarını inşa ettiği ya da varolan fabrikaları satın aldığı görülür⁵¹⁰. Bu fabrikaların mimarisi, genellikle benzer bir plânlamaya ve cephe özelliklerine sahiptir⁵¹¹ (Çiz. 12-17). İki katlı yapılar, bir avlu etrafında inşa edilmiştir. Zemin katlarda, tonozlu avlu geçidi, avlu ve bu avluda yer alan zeytinyağı kuyuları ile birinci kat merdiveni bulunur. Sabun kazanların tam altında, küçük bir oda şeklinde ocaklık bulunur. Buraya avludaki merdivenle ulaşılır ve ocak ateşlenir (Çiz. 18). Yine avlu etrafında idari oda, uşnan, odun veya barin (zeytin çekirdeği) saklamak için depo,

⁵⁰⁴ Inter Ocean Publishing Company, *Chicago’s First Half Century 1833-1883: The City As It Was Fifty Years Ago*, Chicago, 1883, s. 103; The Chicago Times Company, *Chicago And Its Resources Twenty Years, After 1871-1891: A Commercial History Showing The Progress And Growth of Two Decades From The Great Fire to The Present Time*, Chicago, 1892, s. 184; L. Spitz, agm, 2009, s. 11.

⁵⁰⁵ Inter Ocean Publishing Company, *age*, 1883, s. 103; The Chicago Times Company, *age*, 1892, s. 184; Rand, McNally & Company, *Bird’s-Eye Views And Guide to Chicago*, Chicago and New York, 1893, s. 160; L. Spitz, agm, 2009, s. 11.

⁵⁰⁶ T. Grandin, agm, 1984, s. 145; V. Bontemps, agm, 2010, s. 3; Ahmet Özpınar-H. İbrahim Yakar (Ed.), *Halep’te Adım Adım Osmanlı’nın İzinde*, Ankara, 2010, s. 668; M. Moroni, agm, 2013, s. 141.

⁵⁰⁷ “...Bab-ı Kinnesrin mahallesinde bina eylediği sabunhanenin...” , *BOA, Cevdet Adliye (CADL), No: 31/1882*; “...mezbure mahallatından Bab-ı Kinnesrin mahallesinde kâin bir bab sabunhanenin...” , *BOA, Cevdet Evkaf (C. EV), No: 447/22641*.

⁵⁰⁸ V. Bontemps, agm, 2010, s. 1-2.

⁵⁰⁹ T. Grandin, agm, 1984, s. 145; Andre Raymond, “Alepe a L’epoque Ottomane (XVIe-XIXe siecles)”, *Revue des Mondes Musulmans et de la Mediterranee*, N. 62, 1991, s. 101-102.

⁵¹⁰ V. Bontemps, agm, 2010, s. 3.

⁵¹¹ T. Grandin, agm, 1984, s. 154.

bir veya birden fazla taş kazanın bulunduğu bölüm ve bu kazanın bitişiğinde, “samda”⁵¹² denilen birbiriyle bağlantılı, alkali çözeltilerin (kireç, uşnan, kostik) hazırlandığı kare kuyulardan oluşan üretim alanı (Marsilya’da barquieux, Provence’de bugadieres) gibi değişik amaca hizmet eden mekânlar yer alır (Fot. 71-72). Bazen de uşnan öğütmek veya zeytin ezmek için kullanılan ve hayvan gücüyle çalışan değirmen taşının yer aldığı “adasa”⁵¹³ denilen bir mekân bulunur (Çiz. 18). Tonozla örtülü bu mekânlar, avluya kemerlerle açılır (Fot. 73). Taş kazanlar, üstte yaklaşık 1 m. çapında olup bunun altında yaklaşık 0.80 m. çapında, daha dar yapılmış ikinci bir parça yer alır; burada bulunan bir tahliye borusu ile kazanların dibinde kalan atık sabun tekrar kullanılmak üzere bir kanal vasıtasıyla samdaya boşaltılır. 1930’lardan sonra taş kazanlar, demir levhalı kazanlarla değiştirilmiştir⁵¹⁴. Birinci katlar ise kemerli açıklıklardan oluşur. Bu kemerler arasındaki boşluklarda, hamur haldeki sabun dökülüp kurutulur ve kesilir. Kazanın bulunduğu kısımdaki döşemelerde belli aralıklarla sabunun birinci kata kovalarla çıkarılmasını sağlayan kare boşluklar açılmıştır. Günümüzde elektrikli bir pompayla birinci kata sabun aktarılır⁵¹⁵. Bacalar, zemin kotu altında bulunan ocaklıktan itibaren çatıya doğru yükselir. Cephelere, hava sirkülasyonunun sağlanması için ya çok sayıda pencere açılmış ya da düşey çیتالardan oluşan ahşap perdelerle kapatılmıştır (Fot. 74-75). Çatı, ahşap konstrüksiyonludur.

Osmanlılar, 16. yüzyılda Kudüs’ü fethedikten sonra hem mevcut sabunhaneleri onarmış, hem de yeni yapılar inşa etmiştir⁵¹⁶. Kudüs’te sabun üretimi, 18. ve 19. yüzyıllarda önemini korumuştur⁵¹⁷. 1806’da 4, 1830’da 9 ve 1860’lı yılların sonunda 5’i Müslümanlara, 1’i Rumlara, 1’de Protestanlara ait olmak üzere 7 sabun fabrikası vardır⁵¹⁸. Yapıların⁵¹⁹, zemin katlarında kazanlar, zeytinyağı kuyuları, yağmur suyu depolamak için sarnıçlar, tonozlu mekânlar yer alır. Birinci katlar, sabunun dökülüp kurutulduğu kemerli geniş açıklıklardan ibarettir. Halep’teki sabunhanelerle benzerlik gösterir.

⁵¹² TSOTBB, *age*, 1958, s. 10; T. Grandin, *agm*, 1984, s. 149, 155; V. Bontemps, *agm*, 2010, s. 5.

⁵¹³ T. Grandin, *agm*, 1984, s. 155.

⁵¹⁴ T. Grandin, *agm*, 1984, s. 150.

⁵¹⁵ V. Bontemps, *agm*, 2010, s. 5.

⁵¹⁶ A. Cohen, *age*, 2002, s. 62-63, 70, 72, 74.

⁵¹⁷ Yehoshua Ben-Arieh, *Jerusalem in The 19th Century The Old City*, Jerusalem, 1984, s. 38; S. Faroqhi, *agm*, 2018, s. 115.

⁵¹⁸ Y. Ben-Arieh, *age*, 1984, s. 38-39.

⁵¹⁹ A. Cohen, *age*, 2002, s. 152.

Sabunlarıyla ünlü olan Nablus, imalatta, Osmanlılar zamanında büyük ilerleme kaydetmiştir. 19. yüzyılda başlayan atılım 20. yüzyılın ilk yarısına kadar sürmüştür⁵²⁰. Daha önceden mevcut olan sabunhaneler tamir edilmiş, yeni sabunhaneler inşa edilmiş veya başka işlevli yapılar sabunhaneye çevrilmiştir⁵²¹. 19. yüzyılın sonlarında, yaklaşık 30 sabunhane vardır⁵²². Bu sabunhanelerin fiziki plânlaması ve üretim süreci Halep'teki sabunhanelerle benzerdir⁵²³ (Fot. 76-77). Zemin katlarda⁵²⁴, zeytinyağı kuyuları, odun, kireç veya jift (zeytin çekirdeği) için depolama alanları, sabun kazanları ve bu kazanların bitişiğinde “mibzal” denilen, alkalilerin hazırlandığı kuyular ve su depoları bulunur (Fot. 78-79). Sabun kazanının hemen altında, ocaklık yer alır. Birinci katlar, sabunun kurutulması ve kesilmesi işlevine yöneliktir (Fot. 80). Halep'ten farklı olarak, hamur haldeki sabun birinci kata, merdivenden kovalarla taşınmıştır⁵²⁵.

18., 19. ve 20. yüzyıl başlarına ait Osmanlı vesikalarından ve salnamelerden Halep⁵²⁶, Şam⁵²⁷, Nablus⁵²⁸, Antakya⁵²⁹, Kilis⁵³⁰, Urfa⁵³¹, Antep⁵³², Maraş⁵³³,

⁵²⁰ Walid al-Arid, agt, 1992, s. 443; B. Doumani, *age*, 1995, s. 216; V. Bontemps, agm, 2009, s. 5; V. Bontemps, agm, 2010, s. 7; V. Bontemps, agm, 2012, s. 3; S. Faroqi, agm, 2018, s. 115.

⁵²¹ B. Doumani, *age*, 1995, s. 245-246; V. Bontemps, agm, 2010, s. 3;

⁵²² Walid al-Arid, agt, 1992, s.444; B. Doumani, *age*, 1995, s. 247; V. Bontemps, agm, 2009, s. 5.

⁵²³ B. Doumani, *age*, 1995, s. 243; V. Bontemps, agm, 2010, s. 1.

⁵²⁴ B. Doumani, *age*, 1995, s. 243.

⁵²⁵ B. Doumani, *age*, 1995, s. 244; V. Bontemps, agm, 2010, s. 5.

⁵²⁶ “Halep'te...13 sabunhane havidir”, *Halep Vilayeti Salnamesi 1284*, s. 110; “...ihtiyaçtan fazla olan yirmi kantar kadar zeytinyağının Antakya ve Halep sabunhanelerine sevk edilmekte...”, *BOA, Dâhiliye İdare-i Umumiye Ekleri (DH. İ. UM. EK.)*, No: 17/27.

⁵²⁷ “Şam Şerifi'nde vâki sabunhane mukataa merbutatından dört bab sabunhanenin ocakları ve zeyt kuyuları vesair bazı mahalleleriyle Geyvaniye sabunhanesinin...”, *BOA, İrade Meclis-i Vala (İ.MVL.)*, No: 227/7759; “Şam-ı Şerif'te mukim Amerika konsolos vekili Mösyö Mihail Mechaka orada bir sabun fabrikası inşa ederek sabun imal eylemekte ve bu ise bir kimse tarafından sabun fabrikası ihdas olunmamak üzere mahal mezkurde bulunan dört bab miri sabun fabrikalarının zarar ve...”, *BOA, Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR. TO.)*, No: 494/98.

⁵²⁸ “...Kudüs-i Şerif, Halillürrahman, Gazze, Nablus, Yafa, Lud kazalarında sabun imal olunmak üzere vürud eden revgan-ı zeyt..”, *BOA, Meclis-i Vala (MVL.)*, No: 339/54.

⁵²⁹ “...sabun imal olunmak üzere İdlib, Kilis ve Antakya'ya gönderilen revgan-ı zeyt ve çorak taşından resm gümrük alınmamakta olduğu halde...”, *BOA, Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi (HR. MKT.)*, No: 724/11; “Antakya'da... pek güzel sabun yapıldığı gibi...”, *Halep Vilayeti Salnamesi 1300*, s. 86; “Ayıntab ile Maraş Fransa konsolos vekili Mösyö Vigoro'nun Antakya'da iştira eylediği bir bab sabunhane ile mağazayı...”, *BOA, Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR. TO.)*, No: 529/71; “Antakya kasabasında...11 sabunhane vardır”, *Halep Vilayeti Salnamesi 1310*, s. 200.

⁵³⁰ “...Kilis'te sabun fabrikası üzerinde makur olduğu...”, *BOA, Sadaret Mektubi Kalemi Deavi Evrakı (A. MKT. DV.)*, No: 175/62; “Kilis kazasında...3 sabunhane vardır”, *Halep Vilayeti Salnamesi 1306*, s. 170.

⁵³¹ “Urfa şehrinde...2 sabunhane vardır”, *Halep Vilayeti Salnamesi 1306*, s. 204; “Urfa'da Hamayzadeler Evkafından olup tebaa-ı devlet aliye ve Katolik cemaatinden Abud Anime nam kimsenin isticarında bulunan sabunhane...”, *BOA, Dâhiliye Mektubi Kalemi (DH. MKT.)*, No:2220/66.

⁵³² “Ayıntab şehrinde... ala bez, aba ve sabun imal olunur”, *Halep Vilayeti Salnamesi 1300*, s. 82; “Ayıntab'da...5 sabunhane vardır”, *Halep Vilayeti Salnamesi 1310*, s. 192.

⁵³³ “Maraş sancağında...2 sabunhane vardır”, *Halep Vilayeti Salnamesi 1306*, s. 193.

İzmir⁵³⁴, Kuşadası⁵³⁵, Urla⁵³⁶, Aydın⁵³⁷, Güzelhisar⁵³⁸, Tire⁵³⁹, Ayvalık⁵⁴⁰, Edremit⁵⁴¹, Kemer-i edremit (Burhaniye)⁵⁴², Ayvacık⁵⁴³, Midilli⁵⁴⁴, Girit⁵⁴⁵, Kandiye⁵⁴⁶, Resmo⁵⁴⁷,

⁵³⁴ "...madenden hâsıl olan çorağı deveçiler tahmil ve İzmir, Marmara ve Güzelhisar sabunhanelerine nakil eylediklerinde...", *BOA, Ali Emiri SAMD. III Üçüncü Ahmed (AE. SAMD. III.), No: 38/3653*; "İzmir'de sabuncu esnafından Hacı Halil ve Hacı Muhammed ve Hacı Ali vürud olunmağla takdim eyledikleri takrir kâğıtlarına İzmir ve Astane-i Saadete nakil olunmak ve ahaliye verilmek üzere sabunhanelerde tab' ve imal eyledikleri sabun için...", *BOA, Cevdet İktisat (C. İKTS.), No: 44/2164*; "İzmir'de vaki sabunhanelerimizde tab' ve imal eylediğimiz sabunların...", *BOA, Cevdet İktisat (C. İKTS.), No: 42/2098*; "İzmir'de kâin yirmi beş aded sabunhanenin...", *BOA, Bab-ı Defteri BŞM Defterleri (D. BŞM. d.), No: 7192*; "Tahire Hatunun takdim eylediği arzuhalde İzmir'de Camii Atik mahallesinde kâin olup mutasarrıf olduğu bir bab hanesinin ittisalinde bulunan sabunhaneye muhdes bazı mahaller ilave olunmasından dolayı...", *BOA, Sadaret Mektubi Kalemi Deavi Evrakı (A. MKT. DV.), No: 221/14*.

⁵³⁵ "...ve Kuşadası dahi bir iki aded sabunhane ihdas ve kendi istedikleri gibi sabun işlediklerinden...", *BOA, Ali Emiri SAMD. III Üçüncü Ahmed (AE. SAMD. III.), No: 38/3653*; "Hanya, Kandiye, İzmir, Pilimar, Kuşadası, Resmo ve sair kazalarda gemi ve kayıklarla tertib olunan zeytinyağı ve sabunu gösterir defterler", *BOA, Bab-ı Defteri Başbakıkkulu Kalemi Evrakı Defterleri (D. BŞM. D.), No: 8582*.

⁵³⁶ *BOA, Bab-ı Asaflı Mühimme Defterleri (DVNSMHM. d.), No: 71*.

⁵³⁷ "...Aydın sancağında vaki Güzelhisar-ı Aydın, Tire, Bayındır, Ödemiş, Birgi, Sultanhisar, Franca, Köşkeresi, Nazilli ve Kuyucak ve Suğla sancağında Seferihisar, Urla, Birunabad, Yenikala ve Çeşme ve Mentеше sancağında Milas, Mendelyan, Köyceğiz, Sulca kazalarında külliyyetli zeytin işarı olarak husule gelen revgan-ı zeyt zikr olunan kazaların sabunhanelerinde sabun imal ile...", *BOA, Cevdet Maliye (C. ML.), No: 324/13346*; İbrahim Cavid, *Aydın Vilayet Salnamesi R. 1307/H. 1308*, Ankara, 2010; s. 546.

⁵³⁸ "Aydın Güzelhisarı mahallatından Cemaladdin Mahallesi sakinlerinden Şekerzade Hacı İsmail ile Hacı Mustafa nam kimsenin medine-i mezbur hısnı ebvabından Nazilli kapısı haricinde kebir-i karinde vaki vakıf ve habs eylediği iki aded sabunhane ve...", *BOA, Cevdet Evkaf (C. EV.), No: 185/9203*; "Güzelhisar'da kâin altmış aded sabunhanelerde imal olunan sabun...", *BOA, Cevdet İktisat (C. İKTS.), No: 35/1747*.

⁵³⁹ "Aydın sancağında vaki Güzelhisar-ı Aydın ve Tire ve Bayındır ve Alaşehir kazalarında müceddeden sabunhaneler küşad olunarak sabun imal olunmakta olduğu...", *BOA, Cevdet İktisat (C. İKTS.), No: 37/1823*.

⁵⁴⁰ "...Girit, Midilli cezireleri ve Atina, Ayvalık, Edremit kazalarında imal olunan sabun...", *BOA, Bab-ı Asaflı Mektubi Kalemi (A. MKT.), No: 236/11*; "Midilli, Ayvalık ve Edremit vesair havalinde kâin sabunhanelerde imal olunan sabunlara...", *BOA, Sadaret Umum Vilayat Evrakı (A. MKT. UM.), No: 164/78*; "Ayvalık kasabası...28 sabunhane vardır. Mahsulat ve mamulâtının başlıcası revgan-ı zeyt ve sabun olup...", *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi 1310*, s. 440-441; "...sabun imalinde merkezi bulunan Ayvalık tekâlif yüzde yirmi beş...", *BOA, Dâhiliye İdare-i Umumiye Ekleri (DH. İ. UM. EK.), No: 14/81*.

⁵⁴¹ "...Edremit kazasından üç senede kırk üç bin sekiz yüz yetmiş sekiz kantar revgan-ı zeyt ve beş bin dört yüz elli iki kantar sabun vürud eylediği...", *BOA, Cevdet İktisat (C. İKTS.), No: 10/459*; "...Edremit ve Kemer-i Edremit kazalarından harca fûruht olunan revgan-ı zeyt ve sabundan vesair...", *BOA, Bab-ı Defteri Haremeyn Muhasebesi Defterleri (D. HMM. D.), No: 21860*; "Edremit kazasında vaki sabunhanenin harabetine mebni altı yüz otuz kuruş masarifle tamiri...", *BOA, İrade Dâhiliye (İ. DH.), No: 653/45408*; "Edremit kasabasında...7 sabunhane vardır", *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi 1310*, s. 462.

⁵⁴² "...Edremit ve Kemer-i Edremit kazaları iskelelerinden sefain tahmil ve revgan-ı zeyt, sabun irsal...", *BOA, Cevdet Belediye (C. BLD.), No: 97/4814*; "...Avrupa tüccarından ve Kemer-i Edremit kazası mütemekkinlerinden Lazoğlu Kombanaki nam kimse kaza-i mezkurde kâin mutasarrıf olduğu bir bab kebir ve derununde mevcut iki bab sagir sabunhane...", *BOA, Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi (HR. MKT.), No: 13/35*.

⁵⁴³ "...Ayvacık kazasına tabi Narlı Karyesi mütemekkinlerinden Bander manc nam dahi sabunhane eshabından ve revgan-ı zeyt ve sabun tüccarından olup...", *BOA, Hatt-ı Hümayun (HAT.), No: 488/23974*; "Ayvacık'ta Papaslık ve Narlı karyelerinde damgalı ve damgasız sabun imali için müteaddid sabunhaneler bulunduğu gibi...", *Karesi Vilayetine Mahsus Salname 1305*, s. 142.

⁵⁴⁴ "Midilli ceziresinde Pilimar kasabası ahalisinden Dimitri Polele'nin sabun imal ve zeytinyağı ta'sir etmek üzere kasaba-i mezkurede inşa eylediği fabrikasının...", *BOA, Dâhiliye Mektubi Kalemi (DH. MKT.), No: 1608/95*; "Midilli ceziresindeki sabun fabrikalarının istimali gayr-salih sabun imaliyle ahaliyi ızrar etmekte...", *BOA, Dâhiliye Mektubi Kalemi (DH. MKT.), No: 198/91*; "Yüzlerce seneden beri Midilli'de imal edilmekte olan sabunların ihracı men' edilmesinden dolayı...", *BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO.), No: 1415/106078*.

⁵⁴⁵ "Min-el-kadim Girid ceziresinde tab' ve imal olunan sabunun Midilli, Ayvalık ve Edremit'te yapılan sabundan bil-vücut faik olarak temiz ve ala olması...", *BOA, Meclis-i Vala (MVL.), No: 429/9*.

Hanya⁵⁴⁸ gibi yerlerin sabun üretim merkezi konumunda olduğunu ve buralardan başka şehirlere özellikle başkent İstanbul'a sabun nakledildiği görülür⁵⁴⁹. Bütün bu yerlerin iklimi zeytin ağacı yetişmesine olanak vermesi ve dolayısıyla sabunun en önemli hammaddelerinden birinin zeytinyağı olması söz konusu olan yerlerde sabunhanelerin kurulmasında etken olmuştur⁵⁵⁰. Bu açıdan çalışmamızda tespit edilen bölge ve yerlerdeki sabunhanelerle paralellik göstermektedir. Ayrıca Antakya, Antep, Nizip, Kilis, Birecik'te sabunhanelere "masmana" denmektedir. Bu ismin Suriye bölgesinden geldiği anlaşılmaktadır. Zira H. 1183/M. 1770 tarihli vesikada, İdlip kazasında "masbana/masmana" kelimesinin açılımı sabunhane olarak yapılmıştır⁵⁵¹.

Yukarıda bahsedilen kent ve kazaların haricinde, İstanbul'da da sabunhane olduğunu yine vesikalardan öğrenmekteyiz. Bu yapıların plânlarına ilişkin ayrıntılı bir çizime rastlanılmasa da bazı belgelerde basit kroki çizimi, yapılarla ilgili tanımlamalar ve sanayileşmenin sonucu ortaya çıkan buharlı makinelerle ilgili bilgiler yer alır. Sabunhanelerden çıkan dumanların çevreye ve halk sağlığına zarar vermemesi için, genellikle bu yapıların, haneler ve mahallelerden uzakta kurulmasına özen gösterilmiştir⁵⁵². Dolayısıyla, yapılarda buhar ile hareket eden makine varsa bunun kömürle değil odun veya duman vermeyecek yakacak ile kullanılması zorunlu

⁵⁴⁶ "Kandiye'de vaki sabunhane ve dükkân ve mahzenlerde mevcut olan ve bir taraftan tabh ve imal olunan sabunun...", *BOA, Cevdet Belediye (C. BLD.)*, No: 51/2533.

⁵⁴⁷ "...Hanya ve Resmo'da vaki sabun karhaneleri ashabı ve muktaası ve...", *BOA, Ali Emiri SABH. Abdülhamid I (AE. SABH. I.)*, No: 203/13573; "Hanya ve Resmo'da tab' olunmakta olan sabuna Kandiye damgası vaz' olunmakta olduğu...", *BOA, Meclis-i Vala (MVL.)*, No: 429/9.

⁵⁴⁸ "Hanya ve Resmo'da kâin sabunhane ve mahzenler dekakinde mevcut olan ve bir taraftan hususa gelen sabunun...", *BOA, Cevdet Belediye (C. BLD.)*, No: 49/2448; *BOA, Meclis-i Vala (MVL.)*, No: 429/9.

⁵⁴⁹ S. Öztürk-G. Sarıyıldız, agm, 1997, s. 46; S. Öztürk, agm, 2002, s. 783-84; G. Sarıyıldız, agm, 2003, s. 364; M.Tayar, agm, 2014, s. 70.

⁵⁵⁰ S. Öztürk-G. Sarıyıldız, agm, 1997, s. 46; Said Öztürk, agm, 2002, s. 783; G. Sarıyıldız, agm, 2003, s. 364; F. Doğan, agt, 2007, s. 22; M.Tayar, agm, 2014, s. 70.

⁵⁵¹ "...Köprülü Mehmet Paşa Evkafından İdlip kazasında vaki masbana tabir olunur sabunhane...", *BOA, Cevdet Belediye (C. BLD.)*, No: 66/3296; Hasan Remzi Çitçi-Şakir Sabri Yener, *Osmanlı Devleti'nin Son Yıllarında Gaziantep'te Sanat ve Ticaret Dalları*, Gaziantep, 1971, s. 42; T. Grandin, agm, 1984, s. 143; H. İmamoğulları, age, 2002, s. 169.

⁵⁵² "...ve mezkûr fabrika kargir ve hanelerin mevcut bulunduğu mahalden baid olacağı...", *BOA, İrade Mesail-i Mühimme (İ. MSM.)*, No: 24/624; "...işbu ebniyenin inşa olacağı mahal şehrin haricinde ve her nevi sekeneden baid bulunduğu...", *BOA, İrade Şura-yı Devlet (İ. ŞD.)*, No: 29/1382.

kılınmıştır⁵⁵³. Bu zararlı etkiyi daha da azaltmak için bacalar gerektiği kadar yüksek yapılmıştır⁵⁵⁴.

Sabunhaneler, destgah (atölye) yani hamur haldeki sabunun döküldüğü kalıplara mahsus yerler, sabun kazanları, mağaza ve işçilere ait mekânları barındıran büyük bir bina ile bunun arka tarafında ocak ve kazanların yani buhar makinesinin bulunduğu daha küçük binadan ibaret olarak yapılmıştır⁵⁵⁵. Buhar makineleri, “Sabit Vapur Makinelerine Mahsus Nizamname”ye⁵⁵⁶ göre kuvvetlerine bakılarak üç sınıfa ayrılmış ve bu sınıflama neticesinde fabrikalara yerleştirilmiştir. Buna göre, kuvveti 40’ı geçen makineler, birinci sınıftan olup tehlike arz etmelerinden dolayı iskân yerlerinden ve fabrikadan ayrı bir binada olmuştur. Kuvveti 10 ile 40 arasındaki makineler ikinci sınıftır. Bunların yalnızca destgah binası içine yerleştirilmesine ve birkaç katlı bir fabrikada değil, sade ve hafif bir binada olması istenmiştir. Kuvveti 10’dan az olan makineler ise üçüncü sınıf olduğundan herhangi bir tehlike arz etmedikleri için her çeşit binaya hatta haneye bile yerleştirilebileceği vurgulanmıştır.

H. 1340/M. 1922 tarihli bir belgede, basit bir kroki çizimiyle bir sabun fabrikasının plânlaması ve işlevi daha ayrıntılı olarak anlatılmıştır⁵⁵⁷ (Çiz. 19). Sabun fabrikası, genel itibariyle denize nazırdır ve arka cephesindeki yamacın üzerinde yaklaşık yüz metre mesafede birkaç konut bulunur. Yapıda, teknolojik imkânlar doğrultusunda

⁵⁵³ “Bundan böyle vapur makinası bulunan fabrika sahipleri sabit vapur kazanının ocaklarından hâsıl olan dumanı kompodor altıyla kâmilim imha eylemeye veyahut mezkûr ocaklarda odun ve kok tabir olunur kömürden ziyade duman vermeyecek mahrukat isti’mal etmeğe mecbur olacaklardır.”, *BOA, Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi (HR. MKT.)*, No: 414/57; “...mahalleden yüz metre uzakta olmak ve maden kömürü ve buhar ile hareket eden makine isti’mal kılınmamak...”, *BOA, Şura-yı Devlet (ŞD.)*, No: 683/30; “...mahalleden yüz elli metre uzakta olmak ve maden kömürü ve buhar ile hareket eden makine isti’mal etmemek üzere...”, *BOA, Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR. TO.)*, No: 459/53; “...mahalleden yüz elli metre uzakta olmak ve maden kömürü ile hareket eder makine isti’mal kılınmamak...”, *BOA, İrade Şura-yı Devlet (İ. ŞD.)*, No: 29/1382; “...bu muamelatta mahrukat olarak münhasıran odun isti’mal olunur.”, *BOA, Şura-yı Devlet (ŞD.)*, No: 1189/4.

⁵⁵⁴ “...ocaklardan çıkan dumanın etrafa muzırratı dokunmamak için ocağın bacası icabı kadar yüksek olmak veya dumanı mahvedici edavati isti’mal etmek...”, *BOA, Şura-yı Devlet (ŞD.)*, No: 674/31.

⁵⁵⁵ “...fabrika ebniyesi bir destgah, bir mağaza ve amele iskânı için mahal ile bunların arka tarafında fırın ve kazan vaz’ etmek için birincisinden küçük diğer bir binadan ibaret olarak...”, *BOA, Şura-yı Devlet (ŞD.)*, No: 683/30; “...fabrika ebniyesi bir destgah, bir mağaza ve amele iskânı için bir mahal ile bunların arka tarafında fırın ve kazan vaz’ etmek için birincisinden küçük diğer bir binadan ibaret olarak işbu...”, *BOA, İrade Şura-yı Devlet (İ. ŞD.)*, No: 29/1382.

⁵⁵⁶ “Kuvvet kırk adedi tecavüz eder ise müvellid’ül buhar sınıf evvelden ad olunarak gerek işlenilen ve gerek iskân olunan ebniye için olmayup bunların haricinde mahal mahsusuna vaz’ olunacaktır. Sınıf kuvveti on ile kırk adedi olan müvellid’ül buharlar olup bunların yalnız destgah ebniyesi derunine vaz’ caiz olur ise de derunine böyle vapur kazanı vaz’ olunan destgah ebniyesi adeta bir hane ve sekene veyahut birkaç binadan ibaret bir fabrika olmayup sade ve hafif ebniye olacaktır. Hafif salis dahi kuvvetle on adetten az olan kazanlar olup her nevi destgah ebniyesi içine vaz’ olunabileceğinde başka adeta bir hane derunine bile vaz’ olunabiliyor.”, *BOA, Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi (HR. MKT.)*, No:414/57.

⁵⁵⁷ *BOA, Dâhiliye Umur-ı Mahalliyye ve Vilayat Müdürlüğü (DH. UMVM)*, No: 101/41.

buhar makinesi ve elektrikle çalışabilecek makineler vardır. Buna göre, fabrika, makine salonu olarak adlandırılan dikdörtgen plânlı büyük bir bina ve ocak ile buhar makinesinin bulunduğu ayrı küçük bir binadan ibaret olmak üzere iki yapıdan oluşmuştur. Dikdörtgen plânlı asıl büyük yapıya denize bakan cepheden girilir. Girişin yanlarında işçiler için odalar bulunur. Odalardan sonraki boş kısım sabunların paketlenmesine ayrılmıştır. Bu kısımdan sonra, tam ortada, makinelerin bulunduğu yere geçilir. Burada hamur haldeki sabunların döküldüğü kalıplara mahsus iki destgah, kenarda dikdörtgen planlı bir oda halinde laboratuvar, sabunları kurutmak için kalorifer, sabunlara şekil vermek için elektrikle ve el ile çalışan makineler yer alır. İki destgahın üstünde, üç tane, silindir biçimde buharlı sabun kazanları vardır. Kazanlara sabun imali için hammaddeler, elektrikli tulumba veya elle çalışan vinçlerle aktarılır. Fakat fabrikada elektrik sokaktan içeri alınmadığı için bu sistemle çalışan aksamalarının kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Kazanlardaki sabun, ocak kısmından gelen buharla sıcak tutulur ve destgah üzerindeki kalıplara dökülüp kurumaya bırakılır. Kazanların ve makinelerin yer aldığı bu orta bölümden sonra kargir bir bölmeyle ayrılan yağ, sud kostik vb. maddelerin bulunduğu depolar vardır. Yapının örtü sistemi, çinko levhadır.

Genel itibariyle sabunhaneler, kargir malzeme ile katlı olarak inşa edilmiştir⁵⁵⁸. Ancak ahşap malzemeye katlı olarak inşa edilen yapıların da mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Ahşapların üzerine her an sabun sürüldüğü için, herhangi bir yangında, yapının yanma olasılığının bulunmadığı beyan edilmiştir⁵⁵⁹.

Değişik işlevli yapıların daha sonradan sabunhaneye çevrilmesinin söz konusu olduğu görülür. Örneğin; H. 1287/M. 1871 tarihli vesikada, bir mağazanın sabunhaneye tahvili ve bu tahvilde bir sabunhanede olması gerekli ekipmanların neler olduğu görülebilir⁵⁶⁰. Kireci söndürmeye ve natronu süzmeye yarayan büyük havuzlar, kazan,

⁵⁵⁸ BOA, *İrade Mesail-i Mühimme (İ. MSM.)*, No: 24/624; "...mezkûr sabunhane kargir bulunmak ve...", BOA, *Şura-yı Devlet (ŞD.)*, No: 674/31; "...mezkûr fabrikanın gayet vasia olarak inşa kılınmış olan üç gözden ikisi fevkani ve tahtani olup birinin yüksek makine ve kazgan dairesi olduğu ve...", BOA, *Şura-yı Devlet (ŞD.)*, No: 2305/11.

⁵⁵⁹ "...fabrikanın kat bulmaları kereste olduğundan harik korkusu tabi olup ancak mezkûr keresteler üzerine her an sabun sürüldüğünden bu korkuya mahal bulmadığı ve şimdiye kadar hiçbir sabunhanenin muhterik olmadığı beyan edilmekte ise de fikri acizaneme göre mezkûr kat bulmalarına kargir olması iktiza eder.", BOA, *Şura-yı Devlet (ŞD.)*, No: 1189/4.

⁵⁶⁰ "...derununda isti'mal olunacak kireci söndürmeye ve natronu süzmeye büyük havuzlar ve bunun için sulu hazneler bulundurmak ve sabun hamurunu husûle götürmek için kurna gibi taştan oyma kazgana ve ocaklar ve kazganlardan sabun hamuru ihraç olduğunda soğutmak için odalar ve ocaklardan çıkan dumanın etrafa muzırratı dokunmamak için ocağın bacası icabı kadar yüksek olmak veya dumanı mahvedici edavatı isti'mal etmek ve kazganlarda bulunan kireç ve sodanın süzölmüş olan suyu içine zeytinyağından maada yağ konmamak ve kazganlarda tortuyu irice bir çukur mahale doldurup rayihası harice çıkmamak için üstü mahkem kapatarak...", BOA, *Şura-yı Devlet (ŞD.)*, No: 674/31.

ocak, sabun kurutmak için mekânlar, baca ve kazanların dibinde biriken atık tortuyu doldurmak için büyük bir çukur yapılması gereklidir. Böyle atık çukurların, sabunhanenin uygun bir arsasında yapılması ve kokunun dışarıya çıkmaması için üstünün kapatılması veya üzerine kireçli su dökülmesi istenmiştir⁵⁶¹. Çalışmanın içerisinde sonradan sabunhaneye çevrilmiş yapılarda bulunmaktadır.

18. yüzyılda Batı merkezli ortaya çıkan Sanayi Devrimi, 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti’ni etkisi altına almıştır. Bu yüzyılda, ateşin yerini buhar gücünün alması ve teknolojik gelişmeler, yeni bir yapı türü olan fabrikaları ortaya çıkarmıştır⁵⁶². Böylece el işçiliği ve gücüyle çalışan küçük ölçekli sabunhanelerin yanında makine sanayisiyle işleyen büyük ölçekli sabun fabrikaları kurulmaya başlanmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarından beri kurulacak sanayi tesislerinin hammadde ve işgücü kaynaklarına yakın olması gerekliliği vurgulanmıştır⁵⁶³. Bu yüzden, Osmanlılar döneminde olduğu gibi sabun üretiminde Ayvalık, İzmir, Edremit, Kilis, Gaziantep ve İstanbul gibi kentler ön plana çıkmıştır⁵⁶⁴.

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti’nden devraldığı tükenmiş ekonomik miras ile sanayiye geliştirme ve değiştirme adına 1923 tarihinde, İzmir İktisat Kongresi düzenlenmiştir⁵⁶⁵. Bundan sonra 1923-1929 arası dönemde, yeterli sermayenin olmaması, girişimcilerin tecrübesizliği ve teknolojik altyapı eksikliği gibi nedenlerden dolayı sanayileşmede büyük atılımlar gerçekleşmemiştir⁵⁶⁶. Bu nedenle, kentlerde veya küçük ölçekli yerleşim merkezlerinde, yeni sabunhaneler kurulmamıştır. Sabun üretimi, daha çok Osmanlıdan intikal eden mevcut sabunhanelerde sürdürülmüştür. 1934 Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ve 1936 İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile birlikte sanayileşmede başlayan önemli gelişmeler ve giderek artan hamleler 1950’li yıllara kadar

⁵⁶¹ “...arsanın münasib bir mahalline derince bir kuyu ile hâsıl olacak süprüntü ve müzahrefat oraya üzerine kireçli su dökülmek ve fabrikada mis sabundan başka bir şey imal olunmamak...”, *BOA, İrade Şura-yı Devlet (İ. ŞD.)*, No: 29/1382.

⁵⁶² Alidost Ertuğrul, “XIX. Yüzyılda Osmanlı’da Ortaya Çıkan Farklı Yapı Tipleri”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 7/13, 2009, s. 294; M. Kurt-K. Kuzucu-B. Çakır-K. Demir, agm, 2016, s. 250; E. Erdem, agm, 2016, s. 21.

⁵⁶³ G. Ö. Ocakoğlu-M.Koraltürk, *age*, 2003, s. 43; B. Asiliskender, agm, 2009, s. 156.

⁵⁶⁴ M. Onat, *age*, 1936, s. 3; G. Ö. Ocakoğlu-M. Koraltürk, *age*, 2003, s. 35.

⁵⁶⁵ Necat Berberoğlu, “İzmir İktisat Kongresi”, *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12/1, 1976, s. 222; Yaşar Aksoy, “İzmir’de İlk Ulusal Tüccarlar ve Ticaret Odası’nın Öyküsü”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1/3, 1993, s. 56; Mehmet Kayıran-Selami Saygın, “İzmir İktisat Kongresi”, *Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, 3/5, 2019, s. 28.

⁵⁶⁶ O.Murat Koçtürk-Meryem Gölalan, “1923-1950 Türkiye Ekonomisinin Yapısal Analizi”, 3. *Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 45/2, 2010, s. 63; Savaş Durmuş-N.Kemal Aydemir, “Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923-1938)”, *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7/12, 2016, s. 160.

Türkiye'nin ekonomisi için başarılı sonuçlar ortaya koymuştur⁵⁶⁷. Kimya sanayisi içerisinde bulunan sabun üretimi, yatırım planları arasında yer almıştır⁵⁶⁸. Bu bağlamda, yeni sabunhaneler inşa edilmeye başlanmıştır.

Sabunhaneler, iki katlı olarak yapılmıştır. Bu katlarda, ateşle veya buharla ısıtma sistemine sahip sabun kazanları, çeşitli depolama alanları, idari oda, kurutma, kesme ve paketleme işlevlerine yönelik mekânlar vardır. Fabrikaların mimarisinde bölgesel farklılıklar ve benzerlikler bulunsa da üretim süreci temelde aynı olmuştur. Geleneksel sergi tipi sabunculuk devam etmiştir. 20. yüzyılın ortalarından itibaren makine tipi sabunculuk hız kazanmış ve giderek yaygınlaşan bilimsel teknolojik gelişmeler sonucunda sürekli sistem olarak adlandırılan kontinü sistemlerin kullanılmaya başlandığı büyük kompleks tesisler kurulmuştur⁵⁶⁹.

⁵⁶⁷ O.M.Koçtürk-M. Gölalan, agm, 2010, s. 49; Hüseyin Yücel, *Cumhuriyet Ekonomisinin Kuruluşu ve Gelişimi*, Ankara, 2017, s. 122, 149.

⁵⁶⁸ H. Yücel, *age*, 2017, s. 149.

⁵⁶⁹ DPT, *age*, 1977, s. 9; S. Öztürk-G. Sarıyıldız, agm, 1997, s. 53.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE SABUNHANELER

2.1. Marmara Bölgesi'ndeki Sabunhaneler

2.1.1. Balıkesir/Ayvalık Hüsnü Rıfki Kazaz Sabunhanesi (Orchis Otel)

Çizim No: 20-21

Fotoğraf No: 81-87

Yeri: Sabunhane, Balıkesir'in Ayvalık İlçesi, Hayrettin Paşa Mahallesi'nde, 177 ada, 4 parselde, kıyı şeridinin gerisinde, fabrikaların ve ticari depoların bulunduğu ara sokakta yer alır. Yapı, dört yönden sokaklarla sınırlandırılmıştır.

Mimari Özellikleri:

İki katlı ve avlusuz inşa edilen yapı, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen bir alana oturtulmuştur. İki katlı olan binanın doğusu, kısmen üç katlıdır (Fot. 81). Çünkü bu kısımda, sabun kazanlarının ocağı birinci katta olup ağız kısmı eklenen asma kata yerleştirilmiştir. Dolayısıyla iki katlı kütle ile arasında kot farkı oluşmuştur. Zemin kat idari odalar, depo ve çeşitli servis mekânlarına bölünmüşken birinci kat, sabun kurutma ve kesme işleminin gerçekleştirilmesi işlevini görür.

Zemin Kat:

Dikdörtgen plânlı zemin katta, güney cephede üç, batı cephede iki olmak üzere toplam beş kapı bulunur (Çiz. 20). Ancak daha sonra yapılan müdahalelerle güney cephedeki kapıların tuğla ile kapatıldığı, buna karşın kuzey cephede bir kapı açıklığına yer verildiği görülür (Fot. 82). Batıdaki iki kapı ise aynı şekilde muhafaza edilmiştir. Restorasyonla birlikte, güney cephedeki kapılar tekrar özgün haline getirilmiştir. Kuzey cephedeki kapının doğusunda yer alan pencere de kapı açıklığına dönüştürülmüş ve doğu cepheye bir de kapı eklenmiştir.

Farklı zaman dilimi içerisinde sabunhanenin müdahalelere maruz kalması, iç mekânın tamamen betonarme sistemle yenilenmesine neden olmuştur. Bu yüzden zemin katta, bölme duvarlarla farklı işlevi bulunan servis mekânları oluşturulmuştur. Kuzeybatı köşede bir idari oda, güneyde ise idari odalar, paketleme ve depolama alanları yer alır. Güneybatı köşede bulunan iki idari oda yan yana, bitişik vaziyettedir. Doğuda ve batıda duvarla sınırlandırılan paketleme alanının kuzeyi açık bırakılmıştır. Hemen bitişiğindeki

depoya, zeytinyağı imalathanesi olarak işlevlendirildiği dönemde, zeytinyağı depolamak için üç adet metal yağ tankı konulmuştur. Deponun doğu duvarındaki geniş açıklıktan, kuzey-güney doğrultusunda, dikdörtgen plânlı başka bir depoya geçilir. Bu deponun sokakla bağlantısı, güney duvarda yer alan kapıyla sağlanır. Ortada betonarme kolonlarla desteklenen deponun doğusunda, yüksek bir platform üzerinde, metal yağ tankları düzensiz olarak sıralanmıştır. Güneyinde de yine dört adet yağ tankı vardır. İki depo mekânının kesiştiği noktada, iki kollu merdiven bulunur. Zemin kat güneyde altı, kuzeyde beş, doğuda iki, batıda dört adet pencere ile aydınlatılmıştır.

Restorasyonla birlikte zemin katta, bütün eklenti bölme duvarlar ve servis mekânları kaldırılmıştır. Bunun yerine kuzeybatı kenara mutfak, tuvalet gibi birimler eklenmiştir. Mekân, ortada ve duvar kenarlarında betonarme kolonlarla desteklenmiştir. Merdiven ise kuzey duvara yaslanmıştır.

Birinci Kat:

Ayvalık'ta, 1944 yılında meydana gelen depremde⁵⁷⁰ yıkılan birinci kat ve doğu kısım, betonarme ve taş-tuğla malzeme ile yeniden inşa edilmiştir. Bu kat, ortada ve kenarlarda betonarme kolonlarla desteklenmiş geniş açıklıklı tek mekândan ibarettir (Çiz. 21). Mekânın kuzeydoğusundaki tek kollu merdivenle, iki adet sabun kazanının bulunduğu platforma çıkılır. Konik biçimli kazanların kaideye oturan ocağı bu katta bulunurken döşemeyi delip geçen ağız kısmı çatıdan itibaren yükseltilecek asma kattadır. Tam da bu kısımda, çatıya, cam duvarlar yapılmıştır (Fot. 83-84). Ancak sabun kazanları, yapının depo olarak kullanıldığı dönemde kaldırılmıştır. Sadece kazanlara ait döşeme boşluğunda izler ve bacalar kalmıştır. Bunun yerine kuzeydoğu ve güneydoğu köşeye mekânlar eklenmiştir. Zeminde, boydan boya uzanan ve birbirinden ahşap çitalarla ayrılmış, sabun hamurunun döküldüğü kalıplar da restorasyonla birlikte kaldırılmıştır.

Kazanların bulunduğu platformun ortasındaki tek kollu merdiven ile yakın bir dönemde yapılan çelik konstrüksiyonlu, ahşap döşemeli asma kata çıkılır. Bu kat yalnızca güney tarafın üzerinde yükselmektedir.

Restorasyonla birlikte yapının birinci katı yıkılıp yeniden yapılmıştır. Otel işlevine uygun olması için koridorun kuzey ve güneyine odalar sıralanmıştır.

⁵⁷⁰ Serap Taşdemir, "1944 Ayvalık Depremi ve Sosyo-Ekonomik Sonuçları", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, 12/24, Ankara, 2016, s. 14; Ayvalık Belediyesi Arşivi, Dosya No: 1553.

Cepheler:

Sabunhanenin zemin kat güney, batı ve kuzey cepheleri özgünlüğünü korumuştur. Restorasyon öncesi güney ve kuzey cephelerde, iki katlı kütle ile doğudaki kısmen üç katlı kütle arasındaki kot farkı görülmektedir (Fot. 81). Fakat restorasyonla beraber birinci kat yıkılarak kot farkı ortadan kaldırılmış, tamamıyla yenilenmiştir (Fot. 85). Özgün durumunda, bütün kütlelerin iki katlı olabileceği anlaşılmaktadır.

Güney cephede, bir kapı ve bunun iki yanında yer alan pencere düzenlemesi görülür (Fot. 82). Her düzenleme, kendi içinde kaideye oturan, başlıksız pilastrlarla belli edilmiştir. Dikdörtgen açıklıklı pencereler, düzgün sarımsak taşı sövelerle çevrelenmiştir. Geniş açıklıklı kapıların yanlarında, kaide üzerine oturan ve profilli başlığa sahip söveler bulunur. Kapıların yukarısında, dikdörtgen kapı üstü pencerelerine yer verilmiştir. Hem pencerelere hem de kapılara, üstten, profilli tek silmeyle hareketlilik kazandırılmıştır. Güney cephenin doğusu, meydana gelen hasar nedeniyle değişikliğe uğramıştır. Ancak yapı köşesinde bulunan kaideli ve profil başlıklı pilastr korunmuştur. Birinci katta, özgün olmayan pencereler yer alır. Cephenin doğu kısmında ise beton silmeden sonra duvarın bir kısmı tuğla bir kısmı da pencere ile kapatılmıştır. Çatıda ise kule biçimli pencereler yer almıştır. Restorasyonla birlikte birinci kat, tuğla malzeme ile yeniden inşa edilmiştir.

Batı cephede, güney cephede olduğu gibi, bir kapı ve bunun iki yanında bulunan pencere düzenlemesi aynı sistemdedir (Fot. 86). Pencereler düzgün kesilmiş sarımsak taşı söveli olup kapılar iki yanda kaide ve başlığa sahip sövelerle vurgulanmıştır (Fot. 86-87). Bina köşelerindeki başlıksız pilastrlar özgünlüğünü korumuştur.

Kuzey cephe, batı ve güney cepheye göre farklılık arz eder (Fot. 85). Pencerelerin kenarlarına şaşırtmalı söve yapılmıştır. Diğer bir fark, cephenin zemin kotuna yakın mesafede, pencerelerin alt seviyesinde, taş silme bulunur.

Doğu cephe, depremden zarar gördüğü için betonarme ve taş-tuğla duvar ile yeniden inşa edilmiştir (Fot. 83-84). İki kat arasındaki ayırım beton silme ile belli edilmiştir. Zemin ve birinci kat cephenin ortasında, geniş açıklıklı ikişer pencere bulunur. Çatı seviyesinde ise kule biçiminde pencereler yükselir. Bu pencerelerin yanında sabun kazanlarına ait iki adet baca yer alır.

Malzeme ve Teknik:

Sabunhanenin özgün inşa malzemesi, yörede sıkça kullanılan sarımsak taşıdır. Sarımsak taşı, Sarımsaklı denilen mevkiinden elde edilen volkanik bir taş türüdür⁵⁷¹. Bu taş, pencere ve kapı sövelerinde, köşe pilastlarında kesme taş tarzında kullanılmıştır (Fot. 87). Yapının doğu kısmı, deprem sonrası betonarme, taş ve tuğla ile inşa edilmiştir (Fot. 84). İç mekânda taşıyıcılar, döşemeler ve çatı beton karkas sistemle yenilenmiştir. Özgün durumda, bu mimari elemanların ahşap veya sarımsak taşı destekli sistemde olduğu varsayılabilir.

Deprem sonrası yapılan betonarme sistem oldukça yıpranmış ve kullanılamayacak vaziyette olduğundan restorasyonla birlikte inşa malzemeleri yenilenmiştir.

Yapının Tarihlendirilmesi:

1891 yılında Stavrides adında bir Rum tarafından küçük bir sabunhane olarak yaptırıldığı kaydı düşülmüştür⁵⁷². Annuaire Oriental du Commerce'nin 1909, 1912-13, 1921-22 tarihli kayıtlarında, Ayvalık'ta sabunhanelere sahip kişilerin arasında Stavrides ismi de geçmektedir⁵⁷³.

1923'te imzalanan Lozan Antlaşması'na göre yapılan nüfus mübadelesiyle Ayvalık'a yerleştirilen Girit mübadili Hüsnü Rıfki (Kazaz) Bey'e, Girit'te bıraktığı mülklerin karşılığı olarak, bahsi geçen sabunhane verilmiş, Hüsnü Rıfki Bey ile daha sonra yapıyı satın alan kişiler uzun bir süre aynı işlevle kullanmaya devam etmiştir⁵⁷⁴. Bu bilgilere göre sabunhanenin 19. yüzyılın sonunda inşa edildiği kabul edilebilir.

Sabunhane işlevinden sonra zeytinyağı fabrikası, teneke atölyesi ve depo olarak da kullanılan yapı, 2016 yılında restore edilmiş ve otel olarak hizmete açılmıştır⁵⁷⁵.

⁵⁷¹ B. Akın, agt, 2014, . 175.

⁵⁷² Ayhan Gökdeniz, Orchis Otel Tarihçesi, <https://orchisotel.com/otelimiz/> (Erişim Tarihi: 19.06.2020); Anonim, "Geçmişten Bugüne Orchis Butik Otel", *Narlıdere Life*, S. 30, İzmir, 2017, s. 36.

⁵⁷³ R. C. Cervati, *age*, 1909, s. 1885; Française L. Mourkides, *Annuaire Oriental Commerce, Industrie Administration, Magistrature de L'Empire Ottoman*, Constantinople, 1912, s. 1388; Autrichienne Ferd. Walla, *Annuaire Oriental Commerce, Industrie Administration, Magistrature de L'Orient*, Constantinople, 1913, s. 1397; Alfred Rizzo, *Annuaire Oriental Commerce, Industrie Administration, Magistrature*, Constantinople, 1921, s. 1266; Alfred Rizzo, *Annuaire Oriental Commerce, Industrie Administration, Magistrature*, Constantinople, 1922, s. 1214.

⁵⁷⁴ A. Gökdeniz, <https://orchisotel.com/otelimiz/> (Erişim Tarihi: 19.06.2020); Anonim, agm, 2017, s. 36.

⁵⁷⁵ Ayvalık Belediyesi Arşivi, Dosya No: 1553.

2.1.2. Balıkesir/Ayvalık Ali Aday Sabunhanesi

Çizim No: 22-23

Fotoğraf No: 88-92

Yeri: Sabunhane, Balıkesir'in Ayvalık İlçesi, Sakarya Mahallesi'nde, 2042 ada, 1 parselde, kıyı şeridinde yer alır. Kuzeybatıda denize cepheli olan yapı, güneydoğuda sokağa, kuzeydoğuda avlulu bir konuta, güneybatıda ise Ertemler Sabunhanesi'ne bakar.

Mimari Özellikleri:

Sabunhane, kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda dikdörtgen kütleli ve iki katlıdır⁵⁷⁶. Konuta bakan kuzeydoğu ile denize bakan kuzeybatı cephede avlusu bulunur. Zemin katta sabun kazanı ocağı ve çeşitli mekânlar yer alırken, birinci katta metalden konik sabun kazanı ile sabunun dökülüp kurutulma ve kesilme işlemlerinin gerçekleştirildiği mekân vardır.

Zemin Kat:

İki katlı yapının güneydoğu cephesinin ortasında bulunan kapı ile güneydoğu cephenin doğu kenarında sokağı sınırlayan avlu kapısından zemin kata ulaşılır (Çiz. 22, Fot. 88). Yapının kuzeydoğusundaki dar ve uzun olan avlu, kuzeybatıda deniz cephesine bakan diğer avlu ile birleşir.

Zemin katta mekân, ortada bulunan ikişer sıra halinde, kare kesitli, tuğla ve taştan oluşturulmuş çok sayıda taşıyıcı ile desteklenmiştir (Fot. 89). Batı köşede, kaideye oturan sabun kazanı ocağı bulunur. Ocağa oturan konik biçimli, metal kazanın ağız kısmı, ahşap döşemeyi delip birinci kata uzanmıştır. Güneydoğu, kuzeydoğu ve güneybatıda döşemeye yakın kısımlarda, yatay dikdörtgen pencereler yer alır. Ancak güneybatı duvarın batı kenarı, sabun kazanından dolayı sağır tutulmuştur.

Birinci Kat:

Kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda, dikdörtgen plânlı olan birinci kat, geniş açıklıklı mekân şeklindedir (Çiz. 23). Zeminde, boydan boya uzanan ve birbirinden ahşap

⁵⁷⁶ Mülk sahibinden gerekli izinler alınmadığı için yapıya girilememiştir. Bu nedenle sabunhanenin dıştan dışa ölçüleri alınıp kroki çizimi yapılmıştır. Dış fotoğrafları çekilen yapının iç mekân fotoğrafları için tezlerden yararlanılmaya çalışılmıştır. Bknz. R. Lim, agt, 1997, s. 16, 22, 25; B. Akın, agt, 2014, s. 105, 107.

çıtalarla ayrılmış sabun hamurunun döküldüğü kalıplar yer alır (Fot. 90). Batı köşedeki sabun kazanının ağız kısmı bu kattadır. Sabunhanelerin birinci katlarında genel karakter olarak karşımıza çıkan, çok sayıda ve sık aralıklı pencere düzenlemesi bu yapıda da görülür. Kuzeydoğu ve güneybatı duvarlarında on altışar uzun dikdörtgen açıklıklı pencere vardır. Güneydoğu ve kuzeybatı duvarlara ise geniş açıklıklı üçer pencere yerleştirilmiştir. Sabunların kurummasını daha da hızlandırmak için pencerelerin alt kenarı zemine yakın yapılmıştır.

Cepheler:

Yapının kuzeydoğu ve güneybatı cephesi aynı tarz düzenleme gösterirken, güneydoğu ve kuzeybatı cephesi farklıdır.

Sokağa yönlendirilen güneydoğu cephe, Neo-klasik üslupta kendini gösterir (Fot. 88). İki kat arasındaki ayırım taş silmeyle vurgulanmıştır. Bu cephenin zemin katında, ana kapı ve yanlarında pencereler yer alır. Çift kanatlı ana kapının kenarlarında, kare kaide üzerinde yükselen, profillendirilmiş başlıklı pilastrlar ile bu pilastrlara oturan, kendi içinde kademelendirilmiş yuvarlak kemer düzenlemesi dikkat çekicidir (Fot. 91). Döşemeye yakın hizada yapılan pencereler ise yatay dikdörtgen açıklıklı ve sövesizdir. Birinci kat cephesinde ise geniş açıklıklı üç pencere vardır. Beden duvarları, ahşap saçakla sonlanmıştır. Cephenin doğu kenarında yer alan avlu kapısı, ana kapıyla benzer üsluptadır (Fot. 91). Geniş açıklıklı avlu kapısının iki yanında kare kaide üzerindeki çift pilastrlar, profil başlıklıdır. Başlığa oturan yuvarlak kemer kendi içinde kademelendirilmiştir. En üstte ise üçgen alınlığa yer verilmiştir. Böylelikle avlu kapısına bir anıtsallık katılarak, hem taçkapı görünümü verilmiş hem de üç boyutluluk elde edilmiştir.

Kuzeybatı cephe zemin kat seviyesi müstemilatla kapatılmıştır. Birinci kat cephesinde, geniş açıklıklı ve sövesiz üç pencere bulunur. Ortadaki pencerenin önünde, sonradan betonarme sistemle güçlendirilen, denizden yapılan sabun nakliyatını gözleme amaçlı balkon yer alır (Fot. 92).

Kuzeydoğu ve güneybatı cephenin zemin katlarında, döşemeye yakın hizada yapılan pencereler yatay dikdörtgen açıklıklıdır. Güneybatı cephede, bazı pencereler sonradan kapıya çevrilmiş, batı kenarı ise sabun kazanı nedeniyle sağır bırakılmıştır. Kuzeydoğu ve güneybatı cephenin birinci katında, sık aralıklı, karşılıklı olarak on altışar

uzun dikdörtgen açıklıklı pencere yer alır (Fot. 92). Güneybatı cephenin batı kenarında bir adet pencere sabun kazanından dolayı yarım bırakılmıştır.

Malzeme ve Teknik:

Sabunhanenin dış cephesi bütünüyle çimento esaslı sıva ile kaplanmıştır. Sıvanın döküldüğü yerlerde alttaki özgün yapı malzemesi görülebilmektedir. Buna göre zemin kat, yöreye özgü sarımsak taşı, birinci kat ise tuğla malzeme ile inşa edilmiştir. Güneydoğu cephenin güneybatı ve kuzeydoğu cepheleriyle birleştiği köşelerde yine sarımsak taşından olan düzgün kesme taş kullanılmıştır. Avlu ve ana kapılardaki pilastır ve kemerler sarımsak taşından yapılmıştır (Fot. 91).

İç mekândaki payelerde tuğla ve taş birlikte kullanılmıştır (Fot. 89). Bu payelerin taşıdığı döşeme, yatay uzanan ahşap kalın merteklerin aralarına, belli aralıklarla ahşap hatılların dikey dizilmesiyle oluşturulmuştur (Fot. 89). Birinci katın özgün olan ahşap tabanı, betonarme malzeme ile yenilenmiştir. Tavan ise ahşap kaplamadır. Sabun kalıpları çitaları ve pencere doğramaları ahşaptandır. Duvarlar çimento esaslı sıva ile kaplanmıştır. Ahşap saçaklı ve ahşap konstrüksiyonlu kırma çatı, marsilya kiremitle örtülmüştür. Batı köşedeki baca ise tuğladandır.

Yapının Tarihlendirilmesi:

Sabunhanenin tarihi ile ilgili herhangi bir kayda rastlanılmamıştır. 1939 yılına ait Ayvalık ve Ayvalık Mıntıkasında Sabunculuk adlı mezuniyet tezinde, sabunhanelerin mübadeleyle göç eden Rumlardan kaldığı ve Cumhuriyet dâhilinde sabunhane kurulmadığından bahsedilmiştir⁵⁷⁷. 18. yüzyıldan 20. yüzyılın ilk yarısına kadar, Ayvalık'ta, çoğunlukta olan Rum nüfusunun oluşturduğu mimari, kent dokusuna yansımıştır⁵⁷⁸. Yapının bulunduğu mahallede de çok sayıda Rumlara ait sivil mimari bulunması, hemen yanında, 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başına tarihlenen Ertemler Sabunhanesi'nin yer alması ve binanın Neo-klasik üsluptaki kapıları dikkate alındığında, sabunhanenin 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başlarına ait olduğu ileri sürülebilir.

⁵⁷⁷ Salahaddin Sanrı, *Ayvalık ve Ayvalık Mıntıkasında Sabunculuk*, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Mezuniyet Tezi, İstanbul, 1939-1940, s. 12.

⁵⁷⁸ Berrin Akın, *Kentli Ayvalık*, İstanbul, 2005, s. 86; Z. Arıkan, agm, 2006, s. 6; Ayten Erdem-Rabia Özakin-Uzay Yergün, "Ayvalık (Balıkesir) Alibey/Cunda Adası Kentsel Mimarlık Envanteri 2005-2005", *TÜBA Kültür Envanteri Dergisi*, S. 6, Ankara, 2007, s. 78; S. B. Akova, agm, 2011, s. 62, 84; A. Y. Kocadağlı, agm, 2011, s. 100; Bedriye Asimgil-Figen Erdoğan, *19. ve 20. Yüzyıl Ayvalık Konut Mimarisi ve Genel Özellikleri I*, İstanbul, 2013, s. 22.

Sabunhane, günümüzde atıl vaziyettedir.

2.1.3. Balıkesir/Ayvalık Erman Sabunhanesi

Çizim No: 24-26

Fotoğraf No: 93-101

Yeri: Sabunhane, Balıkesir'in Ayvalık İlçesi, Kemalpaşa Mahallesi'nde, 2210 ada, 1-2 pareselde, kıyı şeridinde yer alır. Kuzeyde dar bir sokağa bakan yapı, güneyde avlulu komşu yapıya, doğuda sokağa ve batıda denize cephelidir.

Mimari Özellikleri:

İki katlı ve avlusuz olan sabunhane, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen bir alana oturtulmuştur (Fot. 93). Tarihsiz eski bir fotoğrafta, yapının üçgen alınlıklı çatısı olduğu görülür⁵⁷⁹ (Fot. 94).

Zemin Kat:

Doğu-batı doğrultusunda, dikdörtgen plânlı olan zemin kata, batı ve doğu cephedeki kapılardan ulaşılır (Çiz. 24). Mekân, ortada ve duvar kenarlarında, betonarme kolonlar ve kirişlerle desteklenerek güçlendirilmiş ve bir dizi onarımdan geçirilmiştir. Güneydoğu köşedeki kare kaideli, silindirik gövdeli baca, iç mekândan çatıya doğru yükselir. Günümüzde mevcut olmayan sabun kazanının ocağı, bacaya yakın konumdadır (Fot. 95). Ancak bugün burada muhdes mekânlar yer alır. Kuzey duvardaki pencerelerin sıklığı doğuya doğru azalmaktadır. Güney duvarı da hem sabun kazanı hem de yandaki komşu yapı nedeniyle sağır tutulmuştur. Güneyde, ortada, duvar kenarına yaslanan merdivenle birinci kata çıkılır. Sonradan kuzeybatı köşeye bir merdiven daha eklenmiştir.

Birinci Kat:

Bu katta, kazanda pişen sabun hamurunun dökülüp kesilmesi ve kurutulması işlemleri yapılır. Doğu-batı doğrultusunda, dikdörtgen plânlı mekân, işlevine uygun olarak herhangi bir duvarla bölünmeyen geniş açıklıklıdır (Çiz. 25). Zeminde, boydan boya uzanan ve birbirinden ahşap çitalarla ayrılan sabun kalıpları yer alır. Tarihsiz eski bir fotoğrafta, ahşap sabun kalıpları görülmektedir (Fot. 96). Mekânın ortasında ve duvar kenarlarında, betonarme kolonlar yer alır. Hava sirkülasyonu ile sabunu kurutmak için, özellikle kuzey duvara sık aralıkla çok sayıda pencere açılmıştır. Pencerelerin alt kenarı

⁵⁷⁹ R. Efe-A. Soykan-İ. Cürebal-S. Sönmez, *age*, 2013, s. 57.

zemine daha yakın yapılmıştır (Fot. 97). Güney duvarında, batı kenarından itibaren dört pencere yer alırken, doğu kenarı sağırdır. Doğu duvarında, kuzey kenarından itibaren üç pencere bulunur. Bu üç pencereden sonra duvar sağırdır. Hem güney duvarının hem de doğu duvarının bu yönlerden sağır tutulmasının nedeni, yandaki avlulu komşu yapıyla bitişik olması ve sabun kazanı yerleştirilmesidir. Baca da bu kısımda yer alır. Batı duvarda ise ortada balkona açılan çift kanatlı bir kapı ve bu kapının iki yanında geniş açıklıklı pencere bulunur.

Onarımla birlikte, mekânın doğu tarafı bölme duvarla ayrılmış, depo olarak kullanılmıştır. Zemindeki sabun kalıpları kaldırılmıştır. Kuzeybatı köşeye eklenen ikinci merdivenle de asma kata çıkış sağlanmıştır.

Asma kat:

Yapının özgün üçgen alınlıklı çatısı yıkıldığı için mevcut yapıya, 2003 yılında asma kat eklenmiştir⁵⁸⁰ (Çiz. 26). Doğu-batı doğrultusunda, dikdörtgen plânlı mekân, ortada kolonlarla desteklenmiştir. Kuzey ve güney duvarı sağırdır. Doğu ve batı duvarı ise camdan duvarlarla kapatılmıştır. Depo amaçlı olarak kullanım görmüştür.

Cepheler:

Sabunhanenin dört cephesi birbirinden farklıdır. Kuzey cephede iki kat arasındaki ayırım, yüzeyden taşıntılı taş silme ile belli edilmiştir (Fot. 93). Zemin katın doğu kenarında daha seyrek pencere düzenlemesi vardır. Dikdörtgen açıklıklı pencerelerin söveleri, denizlikten itibaren aşağıya doğru uzun bırakılmıştır. Batı kenarda ise daha sık pencere düzenlemesi görülür. Bu pencereler yarım yapılmıştır. Birinci kat cepheye çok sayıda pencere yerleştirilmiştir. Uzun dikdörtgen açıklıklı bu pencereler, sövelerle çevrelenmiş ve denizlik kısmından itibaren söveler kat silmesine kadar uzatılmıştır.

Güney cephenin zemin katında pencere düzenlemesi yoktur (Fot. 98). Birinci katta, dört pencere orta kısımlarından duvarla ayrılarak düşeyde ikiye bölünmüştür. Bu pencerelerin arasında da dört yarım pencere bulunmaktadır. Pencerelerin söveleri, denizlik kısmından itibaren aşağıya doğru uzun bırakılmıştır. Silindirik bacanın duman çıkışı kısmı bu cepheden görülmektedir (Fot. 99). Ayrıca bacanın yanında yer alan havalandırma kulesi kaldırılmıştır⁵⁸¹ (Fot. 94).

⁵⁸⁰ Ayvalık Belediyesi Arşivi, Dosya No: 1141.

⁵⁸¹ R. Efe-A. Soykan-İ. Cürebal-S. Sönmez, *age*, 2013, s. 57.

Özgünlüğünü büyük oranda kaybeden batı cephede iki kat, silme ile ayrılmıştır (Fot. 93). Zemin ve birinci katta, cephenin ortasında, çift kanatlı bir kapı ve iki yanında, geniş açıklıklı birer pencere yer alır. Fakat onarımlarla birlikte zemin kattaki bu pencereler kapıya dönüştürülmüştür. Birinci katta, ortada, balkon bulunur. Bu balkon, denizden yapılan sabun nakliyatını gözlemek amaçlı olmalıdır. Sonradan ilave edilen asma kat, bu cephede, ortada bir sütunun ayırdığı iki cam duvarla kapatılmıştır. Özgün durumda, bunun yerinde alaturka kiremit örtülü çatı olmalıdır.

Doğu cephede iki kat arasındaki ayırım duvar yüzeyinden dışa taşıntılı silme ile belli edilmiştir (Fot. 100). Zemin katta, cephenin ortasında bir kapı ve bunun sadece kuzeyinde dikdörtgen açıklıklı, söveli pencere yer alır. Hem kapı hem de pencere, üst sınırdan dışa taşıntılı silme ile hareketlendirilmiştir. Birinci kat cephesinde, kuzey kenarda, uzun dikdörtgen açıklıklı üç, güney kenarda çeyrek boyutlarda bir pencere vardır (Fot. 101). Bu pencereler sövelerle çevrelenmiş ve uçları denizlik kısmından aşağıya doğru uzatılmıştır. Özgün durumda, cephe üçgen alınlıklı bir çatıyla sona ermektedir. Ancak çatı yıkıldığı için alınlık yerine camdan duvarlar yapılmıştır.

Malzeme ve Teknik:

Yapının temel inşaa malzemesi sarımsak taşıdır. Bacanın iç mekânda kalan gövdesinde taş kullanılmıştır. Dumanın çıktığı kısım ise tuğladandır. Bundan başka ilave edilen asma kat duvarları tamamen tuğla ile inşa edilmiştir. İç mekânda, özgün durumdaki ahşap döşemeler, kolonlar, kirişler ve merdiven betonarme malzeme ile yenilenmiştir. Ahşap konstrüksiyonlu çatı, özgün halinde alaturka kiremitle örtülü olmalıdır.

Yapının Tarihlendirilmesi:

Sabunhane, mübadele sonrası Girit'ten Ayvalık'a gelen Cazım ve Nuri (Erman) kardeşler tarafından işletilmiştir⁵⁸². Bu bilgilere göre, Cazım ve Nuri Erman Sabunhanesi isminin geçtiği en erken veri, 1942-43 Ticaret Yıllığı'nda tespit edilebilmiştir⁵⁸³. Fakat 1939 yılında yazılmış olan Ayvalık ve Ayvalık Mıntıkasında Sabunculuk adlı mezuniyet tezinde sabunhanelerin mübadele ile göç eden Rumlardan kaldığı ve Cumhuriyet döneminde sabunhane kurulmadığından bahsedilmektedir⁵⁸⁴. Dolayısıyla, 18. yüzyıldan 20. yüzyılın ilk yarısına kadar, Ayvalık nüfusunun çoğunluğunu Rumlar oluşturduğu için

⁵⁸² R. Efe-A. Soykan-İ. Cürebal-S. Sönmez, *age*, 2013, s. 57.

⁵⁸³ Cevdet Erdem, *Ticaret Yıllığı-Annuaire Commercial*, İstanbul, 1942-1943, s. 95-96.

⁵⁸⁴ Salahaddin Sanrı, *agt*, 1939-1940, s. 12.

onların inşa ettiği mimari, yerleşimin dokusunda görülmektedir⁵⁸⁵. Sabunhanenin yer aldığı mahallede de çok sayıda Rumlara ait yapılar bulunmaktadır. Bunun yanında, binada, Neo-klasik üslubun en tipik özelliklerinden biri olan üçgen alınlığın yer alması ve cephe düzenlemelerinin simetrikliği göz önüne alındığında, yapının 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başlarına ait olduğunu ileri sürülebilir.

Tescilli olan sabunhane⁵⁸⁶ günümüzde atıl vaziyettedir.

2.1.4. Balıkesir/Ayvalık Sabuncugil Sabunhanesi (Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği Eğitim Evi)

Çizim No: 27-28

Fotoğraf No: 102-107

Yeri: Balıkesir'in Ayvalık İlçesi, Vehbibey (Fevzipaşa) Mahallesi'nde, 326 ada, 4 parselde yer alan sabunhane, kıyı şeridinin gerisinde, zeytinyağı fabrikalarının ve ticari işlevli depoların yer aldığı ara sokakta inşa edilmiştir. Yapının güney cephesi tek katlı depolara bitişik olup kuzey cephesi Cömertler Sabunhanesi'ne, doğu ve batı cephesi ara sokağa bakar.

Mimari Özellikleri:

Avlusuz olan sabunhane, doğu-batı doğrultusunda, dikdörtgen kütleli ve iki katlıdır. Zemin katta yer alan sabun kazanı ocağı restorasyon sırasında kaldırılmıştır. Birinci kat ise sabunların kalıplara döküldüğü ve kurutulduğu alandan ibarettir.

Zemin Kat:

Yapının zemin katına doğu ve batı cephede yer alan kapılardan ulaşılır. Ancak batı cephedeki giriş, geniş bir açıklık haline getirilerek özgünlüğünü kaybetmiştir (Fot. 102). Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen plânlı mekânın güneydoğu köşesinde, kaideli ocak üzerine oturan, konik sabun kazanı yer alır (Çiz. 27). Restorasyonla birlikte kazan kaldırılmış, yerine çeşitli mekânlar eklenmiştir. Güney duvarı sağır tutulan mekânın kuzeyinde birbirinden aralıklı tutulmuş üç penceresi vardır. Doğü duvarda yer alan

⁵⁸⁵ B. Akın, *age*, 2005, s. 86; Z. Arıkan, *agm*, 2006, s. 6; A. Erdem-R. Özakın-U. Yergün, *agm*, 2007, s. 78; S. B. Akova, *agm*, 2011, s. 62, 84; A. Y. Kocadağlı, *agm*, 2011, s. 100; B. Asimgil-F. Erdoğdu, *age*, 2013, s. 22.

⁵⁸⁶ Ayvalık Belediyesi Arşivi, Dosya No: 1141.

kapının kuzeyinde bir pencere bulunurken, güneyi sabun kazanı nedeniyle sağır bırakılmıştır. Kuzeydoğu köşedeki merdiven özgün yerindedir (Fot. 103).

Birinci Kat:

Birinci kat, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen plânlıdır (Çiz. 28). Merdivenin bulunduğu doğu kısım, kuzey-güney doğrultusunda uzanan, ortasında bir kapı, iki yanında pencerelerin bulunduğu ahşap bir bölme ile ayrılmıştır. Bu bölmenin sabun kasalarından yapıldığı ifade edilmiştir⁵⁸⁷. Nitekim güney tarafta, sabun kasalarından yapılan bölmelerin bir kaçında okunan “*Sabuncugil Ayvalık*” ve “*Salonique*” yazıları sabunların ihracatının yapıldığını göstermektedir (Fot. 104). Zeminde ise sabun hamurunu döküp kurutmak için boydan boya uzanan ve birbirinden ahşap çıtalarla ayrılan sabun kalıpları bulunur (Fot. 105). Ayrıca zemindeki ahşap kaplama verev şekilde döşenmiştir. Sebebi; kuruyan sabunlar kesilirken bıçağın kaplamaya zarar vermesini önlemektir. Restorasyon sonrası, izleri zeminde belli olan bu kalıplar kaldırılmış, bu kata kuzey ve güneyde sıralanan odalar eklenmiştir. Sabun kasalarından yapılan ahşap bölme duvar ise özgünlüğünü korunmuştur. Sabunların kurumasını sağlamak için kuzey duvara dokuz, güneye beş, doğu ve batı duvara üçer pencere açılmıştır.

Cepheler:

Sabunhanenin bütün cephelerinde kullanılan sarımsak taşı, pembe rengiyle dikkat çekmektedir. Batı cephesinde, geniş açıklıklı ve betonarme sistemle güçlendirilen geniş açıklıklı giriş, diğer cephelere göre bütünlüğü bozmaktadır (Fot. 102). Özgün durumda, ortada çift kanatlı bir kapı ve bunun iki yanında pencere düzenlemesi mevcuttur. Üstte, eşit aralıklarla sıralanan uzun dikdörtgen açıklıklı ve söveli üç pencere yer alır. Bu pencerelerin üzerine metalden saçak yapılmıştır.

Doğu cephede yer alan kapının iki yanında, kaideli ve profil başlıklı söveler bulunur (Fot. 102). Kapının yukarısında, dikdörtgen açıklıklı kapı üstü penceresi vardır. Kapının bir yanında pencere bulunurken diğer yanında pencere yoktur. Üstte bulunan üç pencere, yine sövelerle çevrelenmiş dikdörtgen açıklıklıdır. İki pencere üzerine ise metal saçak yapılmıştır. Kapı ve pencere üstlerinde birkaç sıra sarımsak taşının yan yana dikey dizilmesiyle cepheye hareketlilik katılmaya çalışılmıştır.

⁵⁸⁷ <http://cyddayvalikiktisadiisletme.com/ayvalik-cydd-konukevi/> (Erişim Tarihi: 05.01.2021)

Güney cephede zemin kat, yandaki tek katlı depolar nedeniyle sağır tutulmuşken üstteki beş pencere dikdörtgen açıklıklı ve sövelidir.

Kuzey cephede, birbirinden aralıklı yapılmış, üç adet, dikdörtgen açıklıklı ve taş söveli pencere bulunur (Fot. 106). Birinci kattaki dokuz pencere ise diğer cephelerden farklı düzenlenmiştir. Bu pencerelerin enleri bir geniş bir dar olarak sıralanmıştır. Çatıdaki taş saçak, bütün cepheyi dolanmıştır.

Malzeme ve Teknik:

Yapının ana inşa malzemesi sarımsak taşı olup bu taş, kaba yonu şeklinde kullanılmıştır. İç mekânda kapı ve pencere üstlerinde, yan yana dikey dizilen tuğlalar kullanılmıştır. Döşeme, dikey uzanan ahşap hatılların aralarına, belli aralıklarla, “I” profilli putrellerin yatay yerleştirilmesiyle oluşturulmuştur (Fot. 107).

Birinci katın taban ve tavanı ahşap kaplamadır. Merdiven ahşaptandır. Kıırma çatı, alaturka kiremitle örtülmüştür.

Yapının Tarihlendirilmesi:

Sabunhane, 1920’li yıllarda Midilli’den İstanbul’a gelen ve burada Yağ İskelesi No:1’de yağ-sabun ticareti ile uğraşan Sabuncu Mustafa Zadelere aittir⁵⁸⁸. 1924-25 tarihli Türk Ticaret Salnamesi’nde, İstanbul’da adresleri ile birlikte kaydedilen sabun tüccarlarının arasında ismi geçen “Sabuncu Mustafa Zade ve Kardeşleri” bu bilgiyi doğrulamaktadır⁵⁸⁹.

1930 yılında, fabrikalarının Ayvalık’ta bulunması sebebiyle, Ali Kemal Bey ve kardeşi Fehmi Bey ortaklığı ile şirketin merkezi İstanbul’dan Ayvalık’a taşınmıştır⁵⁹⁰. Bu bilgiye göre, 1930’da, binanın sabunhane olarak kullanıldığı görülmektedir. Ancak 1939 yılında yapılmış olan Ayvalık ve Ayvalık Mıntıkasında Sabunculuk adlı mezuniyet tezinde sabunhanelerin mübadeleyle göç eden Rumlardan kaldığı ve Cumhuriyet dâhilinde sabunhane kurulmadığından söz edilmiştir⁵⁹¹. Sabunhanenin bulunduğu çevrede, çok sayıda, Rumlara ait çeşitli işlevde ticari depolar, fabrikalar ve konutlar yer alır. Eldeki bu bilgilere ve yapının hemen kuzeyinde, 20. yüzyıl başına tarihlediirilen

⁵⁸⁸ <https://alikalbey.com/s-10047-Biz-Kimiz-?.html> (Erişim Tarihi: 16.07.2020).

⁵⁸⁹ *Annuaire Commercial Turc*, 1924-1925, s. 240.

⁵⁹⁰ <https://alikalbey.com/images/gallery/Scan1.jpg> adlı internet sitesinde mevcut olan Sabuncu Mustafa Zadelere ait belge. (Erişim Tarihi: 16.07.2020).

⁵⁹¹ S. Sanrı, agt, 1939-1940, s. 12.

Cömertler Sabunhanesi ile aynı inşa özelliklere sahip olmasının, 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başlarında inşa edildiğini düşündürür.

2015 yılında restore edilen tescilli yapı, Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği Eğitim Evi olarak hizmet vermektedir⁵⁹².

2.1.5. Balıkesir/Burhaniye Yağcı Sabunhanesi

Çizim No: 29-31

Fotoğraf No: 108-118

Yeri: Sabunhane, Balıkesir'in Burhaniye İlçesi, İskele Mahallesi'nde, 294 ada ve 74 parselde, kıyı şeridinde yer alır.

Genel Bilgi:

Bir avlu içinde yağhane, sabunhane, işçi yatakhaneleri, depolar, çeşitli servis mekânları (mutfak, hela vb.) ve fabrika sahibine ait konutun olduğu yapı topluluğu şeklindedir. Duvarlarla çevrilen geniş avlunun kuzeyinde yağhane, sabunhane, yağ depoları ve konut, güneyinde işçi yatakhaneleri, doğusunda zeytin deposu, pulima, hela, banyo ve mutfak bulunur⁵⁹³ (Çiz. 29). Bu yapılardan günümüze, yan yana bitişik nizamda konumlanmış olan yağhane ve sabunhane ulaşabilmiştir. Diğer yapılar ise ya yıkılmış ya da özgünlüğünü kaybetmiştir. Sabunhane, kuzeyde caddeye ve denize, güney ve batıda avluya bakarken doğu cephesi yağhaneye bitişiktir.

Mimari Özellikleri:

Geniş bir avlunun kuzey kenarını sınırlandıran sabunhane, kuzey-güney doğrultusunda, dikdörtgen kütleli ve iki katlıdır. 1997 yılında çizilen rölöve plânına⁵⁹⁴ göre zemin katta, sabun kazanı ocağı ve depolama mekânları yer alır (Çiz. 30). Günümüzde zemin kat market olarak kullanıldığı için birtakım onarımlardan geçirilmiştir. Birinci kat ise sabunların dökülüp kurutulması işlevine yönelik alandan oluşur.

⁵⁹² Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü, Dosya No: 10.01.2549; <http://cyddayvalikiktisadiisletme.com/ayvalik-cydd-konukevi/> (Erişim Tarihi: 05.01.2021)

⁵⁹³ R. Lim, agt, 1997, s. 34.

⁵⁹⁴ R. Lim, agt, 1997, s. 41.

Zemin Kat:

Özgün durumda, duvarlarla çevrili geniş avlunun kuzeyinde üç kapı yer alır. Bu kapılardan doğudaki fabrika sahibinin konutuna, diğer ikisi ise avluya giriş-çıkışı sağlar⁵⁹⁵. Ancak günümüzde avlu kapıları mevcut değildir.

Kuzey-güney doğrultusunda, dikdörtgen plânlı olan zemin kata, kuzey cephenin ortasında, batı cephenin güney kenarında bulunan kapılardan ulaşılır (Çiz. 30) (Fot. 108). Bu kat, üç mekândan oluşmuştur. Birincisi, sabun kazanı ocağı ile birinci kat merdivenin bulunduğu, ikincisi, metal yağ tankların yer aldığı, üçüncüsü ise sabun depolama mekânlarıdır.

Doğu-batı doğrultusunda, dikdörtgen plânlı birinci mekânın güneydoğu köşesinde kesme taştan, kare kaideli ocağa oturan ve döşemeyi delip ağız kısmı birinci kata uzanan konik, metal sabun kazanı vardır. Doğrudan ateşleme sistemiyle çalışan kazanın ocağı kuzeydeki nişten yakılır. Ocağın bacası, güney köşede, dış cepheden yükselmektedir. Sabunun acı suyunun dışarıya atılması için zeminde kanallar olduğu, ancak bu kanalların zamanla toprakla doldurularak kapatıldığı belirtilmiştir⁵⁹⁶. Güneybatı köşeye, birinci kata çıkan iki kollu ahşap merdiven konumlandırılmıştır. Mekânın kuzey duvarında, diğer iki mekânla bağlantıyı sağlayan birer kapı vardır. Güney duvarının batı kenarında iki, doğu ve batı duvarında ise birer pencere yer alır. Sabun kazanı ocağının bulunduğu yerdeki duvarlar sağır bırakılmıştır. Doğu duvarında bulunan ve yağhanenin içine bakan pencerede ise dış cephe özellikleri görülür. Pencere, basık kemerli ve taş sövelidir. Üstte profilli silme ile vurgulanmıştır. Bu nedenle, yağhanenin daha sonraki bir dönemde sabunhaneye eklendiği anlaşılmaktadır.

Günümüzde birinci mekân, marketin deposu olarak kullanılmaktadır. Ocak ve sabun kazanı kaldırılmıştır. Konik biçimli kazanın döşemeden geçtiği kısım, ahşapla onarılıp kapatılmıştır. Ahşap merdiven, özgün yerini ve durumunu muhafaza etmektedir. Güney köşede bulunan bir pencere ile batı duvarındaki pencere, taşla örülerek kapatılmış vaziyettedir.

Kuzey-güney doğrultusunda, dikdörtgen plânlı olan ikinci mekân, zeytinyağı depolamak için metal yağ tankların bulunduğu alandır. Mekânın doğu ve batı duvarı boyunca, zeminden yükseltilmiş platform üzerine yerleştirilmiş metal yağ tankları,

⁵⁹⁵ R. Lim, agt, 1997, s. 34.

⁵⁹⁶ R. Lim, agt, 1997, s. 41.

yaklaşık 1950'li yıllardan sonra eklenmiştir⁵⁹⁷. Güneyde, birinci mekâna açılan kapısı vardır. Kuzeyde iki penceresi bulunan mekânın doğu ve batı duvarı sağır tutulmuştur. Bunlardan bölme duvar niteliğindeki doğu duvarı, bağdadi tekniği ile yapılmıştır⁵⁹⁸. Dolayısıyla yandaki mekânla bütün olduğu ve sonradan bölündüğü fikri uyanmaktadır.

İkinci mekân gibi, kuzey-güney doğrultusunda, dikdörtgen plânlı olan üçüncü mekân, sabun depolama alanıdır. Mekânın kuzey duvarında caddeye açılan iki pencere ve bir kapısı, güney duvarında birinci mekânla bağlantı sağlayan kapısı, doğusunda ise üç pencere vardır. Doğru duvarındaki üç pencerede, dış cephe özellikleri bulunur. Birinci mekânın aynı duvarında yer alan penceresiyle aynı düzenlemededir. Yukarıda söz ettiğimiz gibi yağhanenin sonradan sabunhaneye eklendiği anlaşılmaktadır. Ayrıca bu duvarın kuzey kenarına, yağhaneye bağlantı sağlamak için sonradan bir kapı açılmıştır. Bitişindeki ikinci mekânla ortak olan batı duvarı, bağdadidir.

Market işleviyle birlikte ikinci ve üçüncü mekân birleştirilmiş, metal yağ tankları kaldırılarak iç mekân yeniden işlevlendirilmiştir.

Birinci Kat:

Güneybatı köşedeki iki kollu ahşap merdivenle birinci kata çıkılır. Merdivenin ara sahanlığında yer alan kapı, sabun hamurunun birinci kattaki kalıplara dökülüp kurumaya bırakıldığında emniyet açısından kapatmak için yapılmıştır.

1944'te meydana gelen depremde hasar gören sabunhanenin birinci katı yıkılarak yeniden inşa edilmiştir⁵⁹⁹. Bu kat, kuzey-güney doğrultusunda, dikdörtgen plânlı ve herhangi bir duvarla bölünmeyen tek mekândan ibarettir (Çiz. 31). Ortadaki, kare kesitli beş ahşap taşıyıcıyla çatı desteklenmiştir. Zemindeki sabun hamurunun döküldüğü ahşap çitalı kalıplar, yapının işlevini yitirmesiyle birlikte kaldırılmıştır (Fot. 109-110). Mekânın kuzey duvarının ortasında, balkona açılan bir kapı ile bunun iki yanında geniş açıklıklı pencereler bulunur. Güneyde iki, batı ve doğu duvarlarda karşılıklı dörder pencere yer alır. Bu pencerelerin altısı tuğla örülerek kapatılmıştır.

⁵⁹⁷ R. Lim, agt, 1997, s. 42.

⁵⁹⁸ R. Lim, agt, 1997, s. 42.

⁵⁹⁹ R. Lim, agt, 1997, s. 41.

Cepheler:

Sabunhanenin kuzey, güney ve batı cepheleri açık, doğu cephesi ise yağhane içinde kalmıştır. Bu cephelerden denize yönlendirilen kuzey cephe, diğerlerine göre daha özenli yapılmıştır (Fot. 111). İki kat arasındaki ayırım, kesme taştan silmeyle belli edilmiştir (Fot. 112). Bu silmenin altına, belli aralıkla, hafif dışa taşıntılı, kesme taştan kare plakalar yerleştirilmiştir. Zemin katın ortasında, çift kanatlı bir kapı ve bunun iki yanında simetrik ikişer pencere düzeni görülür (Fot. 113). Düz lentolu kapı açıklığının yukarısında, taş söveli ve basık kemerli, kapı üstü penceresi bulunur. Kapının iki yanında, kaide üzerine oturan söveler bulunur. Söveler ve lentonun birleştiği köşenin içe bakan yüzündeki konsollarda, volütlü ve perde motifini çağrıştıran süslemeler bulunur (Fot. 114).

Simetrik yerleştirilen uzun dikdörtgen açıklıklı ve ortasında kilit taşı bulunan basık kemerli pencereler kesme taş sövelerle çevrelenmiştir (Fot. 115). Pencerelerin söveleri denizlik kısmından itibaren aşağıya doğru uzatılmıştır. Hem pencereler hem de kapı, üstten profilli silmeyle vurgulanmıştır. Yapının doğu köşesinde ve batısındaki beden duvarı içinde, kare ve dikdörtgen biçimli kesme taşlarla düzenleme oluşturulmuştur. Birinci kat cephesinin ortasında, balkona açılan bir kapı ile bunun iki yanında geniş açıklıklı birer pencere bulunur. Kapı ve pencerelerin üstüne, tuğladan, basık formlu hafifletme kemerleri yapılmıştır. Kapı kemerinin yukarısında, içine çapa motifi yerleştirilmiş kesme taş levha yer alır (Fot. 116).

Sabunhanenin doğu cephesi, bitişiğindeki yağhanenin içine bakar. Zemin kat cephesinde, düzensiz aralıklarla açılmış dört pencere bulunur. Bu cephede, kuzey cephedekine benzer kesme taş doku görülür⁶⁰⁰. Kesme taş söveli, uzun dikdörtgen açıklıklı ve ortasında kilit taşı bulunan basık kemerli pencereler, kuzey cephedekilerle aynı karakterdedir. Birinci kat cephede ise geniş açıklıklı, sövesiz ve üstten basık formlu hafifletme kemerli dört pencere yer alır.

Güney cephenin doğu kenarını sonradan ilave edilen depo kapatmış vaziyettedir. Bu cephede, biri yağhane diğeri ise sabunhaneye ait olmak üzere iki baca görülür (Fot. 117). Ortada bağımsız duran silindirik gövdeli baca yağhaneye aittir. Doğu köşede, cepheye bitişik olan sabunhanenin bacası, çatı seviyesine kadar kare kesitli, çatıdan itibaren silindirik olarak yükselir. Cephenin batı kenarında, üstten profilli silme ile

⁶⁰⁰ R. Lim, agt, 1997, s. 44.

vurgulanan uzun dikdörtgen açıklıklı, taş söveli ve basık kemerli iki pencere bulunur. Pencereilerin üstüne ise tuğladan hafifletme kemerleri yapılmıştır. Batı kenara, sabun kazanından dolayı pencere yapılmamıştır. Birinci kat cephede, geniş açıklıklı ve üstten basık formulu hafifletme kemerine sahip iki pencere bulunur.

Batı cephesinin kuzeyi sağır tutulmuş olup güney kenarında tuğladan basık kemerli ve çift kanatlı bir kapı ile bir pencere yer alır (Fot. 118). Birinci kat cephede ise geniş açıklıklı, sövesiz ve üstten basık formulu hafifletme kemerine sahip dört pencere bulunur.

Malzeme ve Teknik:

Sabunhanenin zemin katı, moloz taş ile inşa edilmiştir (Fot. 118). Bu kat, kuzey ve doğu cephede tamamen kesme taşla kaplanmıştır (Fot. 113). Bundan başka sabun kazanı ocağı kaidesinde, güney cephedeki pencere sövelerinde ve batı köşede kesme taş kullanılmıştır.

Birinci kat ise tuğla malzeme ile inşa edilmiştir. Baca tuğladandır. Merdiven, birinci katın zemini, kapı ve pencere doğramaları ahşaptandır (Fot. 109-110). İçten açık bırakılan ahşap konstrüksiyonlu çatı, marsilya kiremitle örtülmüştür.

Yapının Tarihlendirilmesi:

Burhaniye ile ilgili yapılan çalışmada, her ne kadar sabunhane için 1841 tarihi verilmiş⁶⁰¹ olsa da bunu somut belgelerle kanıtlayacak bir veriye ulaşılamamıştır.

Mülk sahibi ile yapılan görüşmede, sabunhanenin Juva/Jiva isminde bir Rum'a ait olduğu ve mübadeleyle birlikte işletmeyi Hafız İdris Yağcı'nın devraldığı ifade edilmiştir⁶⁰². Sabunhaneye ilgili kaydedilen en somut veri ise tapu arşivinde yapılan çalışmadan öğrenilmektedir. Buna göre Teşrinisani 929/Kasım 1929 yılında sabunhanenin arsasına bir bab yağhane inşa edildiği, 1932 yılı kayıtlarında ise "*solu: sahibi senet bir bab yağhane*" olarak ifade edilmiştir⁶⁰³. Hem söz konusu çalışmadan edinilen veriler hem de sabunhanenin yağhane içine bakan doğu cephesinde, katalogta bahsedilen dış cephe özelliklerinin görülmesi, yapının 1929 tarihinden önceki bir zaman

⁶⁰¹ Ayşe Türemiş, *Burhaniye Yolcusu Kalmazın*, Burhaniye, 2013, s. 30.

⁶⁰² Bu bilgi, mülk sahibi Hatice Yağcı tarafından verilmiştir (Görüşme tarihi: 06.08.2018); R. Efe-A. Soykan-İ. Cürebal-S. Sönmez, *age*, 2013, s. 97; A. Türemiş, *age*, 2013, s. 31; <https://www.jivaevleri.com/> (erişim tarihi: 12.03.2021).

⁶⁰³ R. Lim, *agt*, 1997, s. 34.

diliminde inşa edildiğini ortaya koymaktadır. Buna göre, ilk olarak sabunhanenin daha sonra buna ilaveten yağhanenin inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Elde edilen verilerle birlikte, kuzey cephedeki ana kapının iki yanındaki konsollarda görülen volütlü ve perde motifini hatırlatan süslemeler de dikkate alındığında, yapının 19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başlarına ait olduğu tahmin edilmektedir.

Uzunca bir süre sabun üretimine devam edilen sabunhanenin zemin katı günümüzde market olarak kullanılmaktadır. Birinci kat, atıl vaziyettedir. Bitişindeki yağhane ise eğlence mekânı olarak hizmet vermektedir. Yapılar tescillenmiştir⁶⁰⁴.

2.1.6. Balıkesir/Ayvalık Fazıl Doğan Sabunhanesi (Kırlangıç Sabunhanesi)

Çizim No: 32-36

Fotoğraf No: 119-133

Yeri: Yapı, Balıkesir'in Ayvalık İlçesi, Sakarya Mahallesi'nde, 1910 ada, 1 parselde, kıyı şeridinde yer alır.

Genel Bilgi:

Geniş bir avluda pirina ve rafine fabrikası, sabunhane, idari oda, atölye ve depolardan meydana gelen yapı topluluğu şeklindedir (Çiz. 32). Bu yapılardan sabunhane, kuzeybatıda denize, kuzeydoğuda yıkılmış olan sabun atık deposuna, güneybatı ve güneydoğuda avluya cephelidir.

Mimari Özellikleri:

Kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda dikdörtgen bir alana oturtulan iki katlı sabunhanenin güneybatısına asma kat eklenerek, burası kısmen üç katlı olacak şekilde yükseltilmiştir. Çünkü bu kısımda, sabun kazanlarının kaideli ocakları birinci katta olup ağız kısmı eklenen asma kata yerleştirilmiştir. Özgün durumda ise sabun kazanı ocakları zemin katta yer alır. Birinci kat, sabunların kurutulup kesilmesi işlevine yönelik olarak geniş ve tek bir mekân şeklindedir. Sabunhane dönem içerisinde, müdahaleler görmüş, betonarme sistemle güçlendirilmiştir.

⁶⁰⁴ Balıkesir Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi, Dosya No: 10.05.102.

Zemin Kat:

Zemin kat, kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda dikdörtgen plânlı büyük bir mekân ile bunun güneybatısındaki küçük bir mekândan oluşur (Çiz. 33). Büyük mekâna, kuzeybatı ve güneydoğu cephedeki kapılardan ulaşılır. Fakat bu kapılar, günümüzde kapalı olup cephelerin farklı yerlerinde açılan geniş açıklıklardan giriş sağlanmaktadır (Fot. 119-120). Mekân, duvar kenarlarında, köşelerde ve ortada betonarme kolonlarla desteklenmiştir (Fot. 121). Kuzeybatı duvarda beş, güneydoğu duvarda dört pencere, kuzeydoğu duvarda ise sonradan açılmış bir pencere yer alır. Kuzeydoğu duvar, günümüzde yıkılmış olan sabun atık deposuna bitişiktir. Mekânın güneybatı duvarının ortasında bulunan kapıyla da küçük mekâna geçiş sağlanmıştır.

Küçük mekâna kuzeybatı cephedeki kapıdan girilir. Mekânın duvar kenarlarına, köşelerine ve ortasına betonarme kolonlar yapılmıştır (Fot. 122). Özgün durumda, güneydoğu ve kuzeydoğu köşede, sabun kazanı ocaklarının olduğu tahmin edilmektedir. Çünkü 1943 ve 1960'lı yıllara ait fotoğraflara bakıldığında, çatının güneydoğu ve kuzeydoğu hizasında bacalar görülür (Fot. 123-124). Günümüzde ise kuzeydoğu ve kuzeybatı duvarının kesiştiği köşede, betonarme, birinci kat merdiveni yer alır (Fot. 122). Mekân, kuzeybatı ve güneybatı duvarda bulunan ikişer pencere ile aydınlatılmıştır. Bu mekânda kostikleme işlemine ait metal variller ve çukurlar bulunmaktadır⁶⁰⁵. Günümüzde varillerin yerinden kaldırıldığı zemindeki izlerinden anlaşılır.

Sabunhanenin güneydoğu cephesinin kenarında, birinci kata ulaşan merdiven ve çeşitli hizmet mekânlarının bulunduğu tek katlı birim vardır (Fot. 120).

Birinci Kat:

Yapının güneydoğu cephesinde görülen veya zemin kattaki küçük mekânda bulunan merdivenlerle birinci kata ulaşılır (Çiz. 34). Dikdörtgen plânlı birinci kat, herhangi bir duvarla bölünmeyen, geniş açıklıklı tek bir mekân şeklindedir (Fot. 125). Mekânın güneybatısına, günümüz tuğla ve betonarme malzemesi ile asma kat çıkılmıştır (Çiz. 35). Sabunhanenin 1943 ile 1960'lı yıllara ait fotoğraflarında, asma kat olmamakla birlikte bütün kütlenin iki katlı olduğu görülmektedir (Fot. 123-124). Zemin katta, güneydoğu ve kuzeydoğu köşeden birinci kata uzanan, konik metal sabun kazanlarının yeri de yapılan müdahalelerle değiştirilmiştir. Güneybatı kenara alınan iki sabun

⁶⁰⁵ Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü, Dosya No: 10.01.510.

kazanının izi betonarme döşemede görülebilmektedir. Fakat günümüzde metal kazanlar mevcut değildir (Fot. 126). 1972 yılına ait bir çizimde, kazanların kare kaideli ocakları birinci katta iken, ağız kısmı betonarme döşemeyi delip asma kata uzanmıştır⁶⁰⁶ (Çiz. 36). Buraya, sonradan eklenen helezonik metal merdivenle çıkılır. Kazanlara malzeme bu kattan ilave edilir.

Mekânda, kazanlardan başka sabun hamurunun döküldüğü kalıplar bulunur (Fot 127). Zeminde, boydan boya uzanan ve eni 1.10 m. olan ahşap çatalı kalıplar günümüzde kaldırılmıştır. Hava sirkülasyonu yoluyla sabunun kurumasını hızlandırmak için bütün duvarlara, karşılıklı ve sık aralıklı çok sayıda pencere açılmıştır. Kuzeybatı ve güneydoğu duvarlardaki pencerelerin alt kısmı zemine daha yakın yapılmıştır. Amaç, sabunların kurumasını hızlandırmaktır. Ahşap konstrüksiyonlu çatı, içten açık bırakılmıştır (Fot. 125).

Cepheler:

Sabunhanenin bütün cephelerinde yer alan uzun dikdörtgen açıklıklı ve basık kemerli pencereler ile kapılar, düzgün kesilmiş sarımsak taşı sövelidir (Fot. 128). Basık kemerlerin ortasındaki kilit taşlarının içi süslemesizdir, boş bırakılmıştır. Bu kemerlerin üstlerine, bir sıra dikey tuğla dizilerek ikinci bir basık kemer oluşturulmuştur. Böylece hem pencere ve kapıların lento yükü hafifletilmiş hem de cephelerde zengin bir görünüm elde edilmiştir. Kuzeydoğu cephe hariç, iki kat arasındaki ayırım kesme taş silme ile belli edilmiştir (Fot. 129).

Kuzeybatı cephenin batı kenarında, birinci kattaki basık kemerli üç pencere ile güneybatı cephedeki üç pencere üstünde betonarme sistemle güçlendirme yapılmıştır (Fot. 119, 129). Bu pencere kemerlerinden sonra tuğla malzemeli kata kadar yükselen taş duvar örgüsünde farklılıklar görülür. Güneybatı cephedeki birinci kat pencerelerin basık kemerleri de yoktur (Fot. 129). Dolayısıyla çatı seviyesinden itibaren yükselen bu kütlelerin daha sonradan eklendiği anlaşılmaktadır. Nitekim 1943 ile 1960'lı yıllara ait fotoğraflarda, sabunhanenin güneybatı kenarında asma kat görülmemektedir. Bütününde iki katlı olduğu açıkça görülmektedir (Fot. 123-124). Ayrıca günümüze ait tuğla malzeme ile çıkılan kat, bütün cephelerde görüntüyü bozmaktadır.

⁶⁰⁶ Ayvalık Belediyesi Arşivi, Dosya No: 510.

Kuzeydoğu cephe, üçgen alınlıklıdır (Fot. 130). Burada yuvarlak formlu üç pencere dikkat çeker. En üstte bulunan pencerenin etrafına iki sıra, bunun altındaki iki pencereye ise bir sıra tuğla dizisi dönülerek cepheye hareketlilik kazandırılmıştır.

Malzeme ve Teknik:

Sabunhanede inşa malzemesi olarak sarımsak taşı kullanılmıştır. Bundan başka cephelerde, pencere-kapı söve ve lentolarında düzgün kesilmiş sarımsak taşı kullanılmıştır (Fot. 128). Tuğla ise pencere ile kapı üstlerinde ve iç kenarlarında karşımıza çıkar. Zemin ve birinci katlardaki mekânların zeminleri, döşemeleri ve sabun kazanların yer aldığı döşemeler betonarme olarak yenilenmiştir (Fot. 122, 126). İç mekânlarda sarımsak taşı ve tuğla dolgulu duvarlar kısmen özgünlüğünü korumuştur.

Ahşap konstrüksiyonlu olan beşik çatı, marsilya kiremitle örtülmüştür. 1943 ve 1960'lı yıllardaki fotoğraflarda, iki adet baca görülmektedir (Fot. 123-124). Ancak çatı yenilediği için günümüzde bacalar bulunmamaktadır. Tuğla mazleme ile yükseltilen kısım, betonarme karkas sistemle inşa edilmiştir. Çatısı çelik makaslı ve üstü teneke kaplıdır.

Yapının Tarihlendirilmesi:

1891 tarihli Servet-i Fünun Dergisi'nde Ayvalık'ın kuzey yönüne doğru bir resmi bulunur⁶⁰⁷ (Fot. 131). Bu resim, sabunhanenin bulunduğu yeri göstermektedir. Ancak o tarihte, sabunhane, pirina ve yağhanenin mevcut olmadığı görülür. Boş arazinin çevresinde birkaç yel değirmeni ve küçük binalar bulunmaktadır. 20. yüzyıl başına ait⁶⁰⁸ ve 1922 tarihli fotoğrafta ise sabunhane ile diğer yapılar net bir şekilde seçilebilmektedir (Fot. 132-133). Bu veriler ışığında yapının 20. yüzyıl başlarına tarihlendirilmesi mümkün olabilmektedir.

Edremit Yöresi Yağhaneleri adlı kitapta, yapının Doktor Fazıl Doğan'a⁶⁰⁹ ait olduğu ve 1942 yılında inşa edildiği bilgisi verilmiştir⁶¹⁰. 1943 yılına ait bir fotoğrafın

⁶⁰⁷ *Servet-i Fünun*, 4/101, Âlem Matbaası Ahmet İhsan ve Şürekâsı, İstanbul, 1308, s. 361.

⁶⁰⁸ Salim Kaptan-Faruk Ergelen-Müjdat Soylu, *Yılların İçinden Ayvalık*, İstanbul, 2019, s. 110.

⁶⁰⁹ Faruk Ergelen, "Ayvalık Türk Ocağı ve Fazıl Doğan", *Bizim Ayvalık*, S. 21, Ayvalık, 2017, s. 14; Hümevra Güçük, "Dr. Fazıl Doğan'ın Biyografisi", *Bizim Ayvalık*, S. 27, Ayvalık, 2018, s. 12. Ayrıca Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi'nde, Fazıl Doğan'la ilgili olarak Milli Mücadele'deki hizmetlerinden dolayı istiklal madalyası ile onurlandırıldığına dair belgeler mevcuttur. BCA, *Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü (30-10-0-0)*, No: 208-416-17; BCA, *Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü (30-10-0-0)*, No: 195-333-5.

⁶¹⁰ R. Efe-A. Soykan-İ. Cürebal-S. Sönmez, *age*, 2013, s. 49.

arka planında, sabunhane açıkça görülmektedir (Fot. 123). Ancak yukarıda verilen tarihlendirme, 1942 tarihinde inşa edilmediğini göstermektedir. Doktor Fazıl Doğan'ın torunu Hümeýra Gücük tarafından kaleme alınan makalede, 1933'de İş Bankası'nın Fazıl Bey'e sağladığı kredi ile o zamana kadar Yunanistan yağ işletmeleri şirketine ait olan söz konusu sabunhane, pirina ve yağ fabrikasını satın aldığı kaydedilmiştir⁶¹¹.

Farklı dönemlerde, avluya çeşitli binalar eklenerek günümüzdeki yapılar topluluğu ortaya çıkmıştır. 20. yüzyıl başı, 1922, 1943 ve 1960'lı tarihlere ait fotoğraflarda bu topluluk, avlu ortasında bulunan yüksek silindirik bacasıyla görülebilmektedir (Fot. 132-133, 123-124). Ancak günümüzde silindirik baca yıkılmıştır.

Sabunhane, 1996 yılında tescil edilmiştir⁶¹². Mülkiyeti Ayvalık Belediyesi'ne ait olan yapıların bir kısmı belediye tarafından hizmet binası olarak kullanılırken sabunhane ve bazı binalar atıl durumdadır⁶¹³.

2.1.7. Balıkesir/Ayvalık Fevzi Paşa Mahallesi Sabunhanesi

Çizim No: 37-38

Fotoğraf No: 134-141

Yeri: Yapı, Balıkesir'in Ayvalık İlçesi, Vehbibey (Fevzipaşa) Mahallesi'nde, 1940 ada, 5 parselde, kıyı şeridinde yer alır. Zeytinyağı fabrikaları, sabunhane, ticari işlevli depo ve dükkânların yoğun olduğu hatta inşa edilmiştir. Güneybatı ve kuzeydoğu yönlerden komşu yapılara bitişik olan sabunhane, kuzeybatıda denize, güneydoğuda sokağa bakar.

Mimari Özellikleri:

Kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda, dikdörtgen plânlı ve iki katlı olan sabunhanenin denize bakan cephesinde, tek katlı bir müştemilatı ve avlusu vardır. Zemin katta idari oda, sabun kazanı ocakları ve havuzlar yer alır. Birinci kat ise sabunun dökülme, kurutulma ve kesilme işlemlerinin gerçekleştirildiği alandan ibarettir.

⁶¹¹ Serap Taşdemir, "Tek Parti Döneminde Ayvalık'ta Eğitim Faaliyetleri (1923-1950)", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 7/2, Ankara, 2010, s. 222; F. Ergelen, agm, 2017, s. 15; H. Gücük, agm, 2018, s. 12; Göktuğ İpek, "1946 Genel Seçimlerinde Ayvalık", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 27, Ankara, 2018, s. 104.

⁶¹² Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü, Dosya No: 10.01.510.

⁶¹³ Ayvalık Belediyesi'nin, yapı topluluğunu, sosyal yaşam merkezine dönüştürme ile ilgili proje çalışmaları devam etmektedir.

Zemin Kat:

Kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda dikdörtgen plânlı olan mekâna, sokağa bakan cephede yer alan kapıdan ulaşılır (Fot. 134-135). Mekân, güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda uzanan bölme bir duvarla iki kısma ayrılmıştır (Çiz. 37). İlk kısım, giriş bölümünde toplanmıştır. Kapının güneybatısında, idari oda ve merdiven yer alırken kuzeydoğusunda, havuzlar ile sabun kazanı ocakları vardır. Kare planlı olan idari odanın sokağa bakan cephesinde, bir adet penceresi bulunur. Bu odanın hemen bitişiğinde, iki kollu, birinci kat merdiveni bulunur. Bitişik olan iki adet kostik havuzu yanında, kare kaideli sabun kazanı ocakları yer alır (Fot. 136). Ocağa oturan konik biçimli metal kazanın ağız kısmı ahşap döşemeyi delip birinci kata uzanmıştır. Kazan ateşleme sistemi ile çalışır. Kazanın ocağa oturan dib kısmı yeterli ısıyı sağlamak için tuğla ile örülmüştür.

Sabun kazanı ocağı hizasından itibaren bulunan bölme duvardaki açıklıktan ikinci kısma geçilir. Burası ortada, kare kesitli, ince ahşap taşıyıcılarla desteklenmiştir. Doğu köşede, ilk kısımdaki sabun kazanı ocağı bitişiğinde, kare kaideli ikinci bir sabun kazanı ocağı bulunur. Bunun yanında ise kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanan, ahşap dikmelere oturan ve ahşap korkulukla çevrilen yüksek bir platform yapılmıştır. Güneydoğu kenarındaki sekiz basamakla ahşap platforma çıkılır. Mekânın, güneybatı duvarı sağırdır. Sabun kazanlarından dolayı kuzeydoğu duvarının doğusunda pencere yer almaz. Yalnızca kuzey kenarında, iki adet pencere mevcuttur. Güneydoğu duvarında, sokağa bakan cephede, kapı yanında birer pencere düzenlemesi vardır. Kuzeybatı duvarının ortasında bir kapı ve bunun kuzeyinde pencere, batısında ise kapı yer alır. Bu kapı, avluda bulunan tek katlı müstemilata açılır.

Kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda, dikdörtgen plânlı olan müstemilat, avlunun güney kenarında ve iki katlı kütleyle bitişiktir (Fot. 137). Yapının avluya açılan kapısı yoktur. Kuzeybatı ve kuzeydoğu duvarında birer penceresi yer alır.

Birinci Kat:

Bu kata, güneybatı duvarın kenarına yaslanmış olan merdivenle çıkılır. Kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda, dikdörtgen plânlı ve geniş açıklıklı tek mekân şeklindedir (Çiz. 37). Mekânın güneydoğu duvarının güney köşesine, merdiven arkasına, idari oda eklenmiştir. Konik sabun kazanlarının ağız kısmı bu kattadır (Çiz. 38). Kovalara doldurulan sabun hamuru, zeminde boydan boya uzanan ve birbirinden ahşap çitalarla ayrılan sabun kalıplarına dökülür (Fot. 138). Hava sirkülasyonunu sağlamak için

duvarlara çok sayıda pencere açılmıştır. 2011 yılında yapının birinci kat duvarları ve çatısı büyük oranda yıkılmıştır (Fot. 139). Bu yüzden kuzeydoğu duvarda yer alan pencere sayısı belli değildir. Fakat sabun kazanından sonra duvarda dört ya da beş adet pencere yer alabileceği varsayılabilir. 2007 yılına ait fotoğrafta, kuzeybatı duvarda ortada bir kapı ve bu kapının iki yanında ikişer pencere olduğu görülür (Fot. 138). Kapı, küçük bir balkona açılır. Güneydoğu duvarda dört pencere yer alırken, güneybatı duvarda bulunan beş pencere, yandaki komşu yapı nedeniyle tuğla ile kapatılmıştır. Kare kesitli baca ise kırma çatıda son bulur (Fot. 139).

Cepheleer:

Yapının ayakta kalan güneydoğu cephesinde, taş silme ile iki kat arasındaki ayırım belli edilmiştir (Fot. 134, 140). Zemin kat cephesinde, ortada çift kanatlı ahşap bir kapı ve bunun iki yanında birer pencere düzenlemesi yer alır. Kapı ve pencereler, sarımsak taşı sövelerle çevrelenmiş, üst kısımlarına profilli silme yapılarak hareketlilik kazandırılmıştır. Ayrıca kapı üstünde, yatay dikdörtgen açıklıklı ve kıvrımlı süslemelere sahip demir parmaklıklı pencere vardır. Cephenin doğusunda kullanılan köşe taşları dökülen sıvalı yüzeyin altından kendini gösterir. Birinci kat cephesinde, dikdörtgen açıklıklı ve sövesiz pencereler sıralanmıştır. Bu pencerelerin üstünde ise bir taş silme bulunur (Fot. 140).

Kuzeybatı cephede, iki kat arasında taş silme vardır. Zemin katta, ortada, basit bir avlu kapısı ve bunun bir yanında küçük pencere diğer yanında ise müştemilata açılan kapı bulunur. Bu kapının üstüne yerleştirilen, yan yana dikey tuğlalarla, basık bir kemer görünümü verilmeye çalışılmıştır. Birinci katta, cephenin ortasında balkona açılan bir kapı ve yanlarında ikişer pencere yer alır. Metalden, kavisli eliböğründelerle desteklenen balkonun korkulukları geometrik şekillerle bezenmiştir. Sokağa bakan cephede olduğu gibi pencerelerin üstünde bir taş silme vardır.

Kuzeydoğu cephenin zemin katı, yandaki tek katlı komşu yapı nedeniyle görülmemektedir. Birinci kat cephesinin doğu kenarında, basit küçük bir pencere bulunur (Fot. 141). Mevcut durumunda, sabun kazanlarından sonra kuzeye doğru devam eden cephede de dikdörtgen açıklıklı ve sövesiz pencereler yer alır. Ancak yapının bu kısmı yıkılmıştır. Sabunhanenin kare bacası, kırma çatının üzerinde görülmektedir.

Malzeme ve Teknik:

Zemin kat duvarları sarımsak taşından, birinci kat duvarları ise ahşap hatıl arasında tuğla dolguludur. Kapı ve pencere sövelerinde, silmelerde ve yapı köşesinde düzgün kesilmiş sarımsak taşı kullanılmıştır (Fot. 140). İç mekândaki bölme duvarlar tuğladan yapılmıştır. Taşıyıcılar, dikmelerle taşınan platform ve merdiven ahşaptandır. Döşeme, dikey uzanan ahşap hatılların aralarına, belli aralıklarla, ahşap kirişlerin yatay yerleştirilmesiyle oluşturulmuştur.

Birinci katın taban ve tavanı ahşap kaplamadır. Ancak tabana betonarme kaplama yapılmıştır. Pencere parmaklıkları ve balkon korkuluğu demirdendir. Ahşap konstrüksiyonlu kırma çatı, alaturka kiremitle örtülmüştür.

Yapının Tarihlendirilmesi:

Sabunhanenin tarihçesi ile ilgili herhangi bir kayda rastlanmamıştır. 1939 yılına ait Ayvalık ve Ayvalık Mintikasında Sabunculuk adlı mezuniyet tezinde, sabunhanelerin mübadeleyle göç eden Rumlardan kaldığı ve Cumhuriyet dâhilinde sabunhane kurulmadığı ifade edilmiştir⁶¹⁴. 18. yüzyıldan 20. yüzyılın ilk yarısına kadar Ayvalık'ta nüfus çoğunluğunu oluşturan Rumların inşa ettiği mimari, sabunhanenin bulunduğu mahallede de karşımıza çıkmaktadır⁶¹⁵. Söz konusu mahallede Rumlara ait çok sayıda konut, yağhane ve ticari işlevli depolar yer almaktadır. Buna göre sabunhanenin 20. yüzyıl başlarına ait olduğu tahmin edilmektedir.

2007 yılında ayakta olan yapının birinci katı, 2011'de yıkılmıştır⁶¹⁶. Günümüzde ise sabunhanenin yalnızca zemin katının sokağa bakan duvarı ayakta kalmıştır⁶¹⁷ (Fot. 135).

⁶¹⁴ S. Sanrı, agt, 1939-1940, s. 12.

⁶¹⁵ B. Akın, *age*, 2005, s. 86; Z. Arıkan, agm, 2006, s. 6; A. Erdem-R. Özakın-U. Yergün, agm, 2007, s. 78; S. B. Akova, agm, 2011, s. 62, 84; A. Y. Kocadağlı, agm, 2011, s. 100; B. Asimgil-F. Erdoğan, *age*, 2013, s. 22.

⁶¹⁶ Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü, Dosya No: 10.01.2402.

⁶¹⁷ Yapı, günümüzde yıkılmış olduğu için Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü arşivinde tespit edilen 2012 tarihli rölöve çizimleri ve fotoğrafları kullanılacaktır. Dosya No: 10.01.2402.

2.1.8. Balıkesir/Ayvalık Cömertler Sabunhanesi

Çizim No: 39-42

Fotoğraf No: 142-148

Yeri: Balıkesir'in Ayvalık İlçesi, Vehbibey (Fevzipaşa) Mahallesi'nde, 328 ada, 10 parselde yer alan sabunhane, kıyı şeridinin gerisinde, zeytinyağı fabrikalarının ve ticari işlevli depoların yer aldığı ara sokakta inşa edilmiştir. Yapı, dört yönden sokağa cephelidir. Sokaklar ise kuzeyde ticari depolarla, güneyde Sabuncugil Sabunhanesi, doğuda ve batıda ise zeytinyağı fabrikaları ile sınırlandırılmıştır.

Mimari Özellikleri:

Avlusuz sabunhane, yan yana bitişik, doğu-batı doğrultusunda uzanan üç kütlede oluşur. Kuzeydeki kütle tek, diğerleri ikişer kattan ibarettir. Tek katlı kütlede doğusunda ise bir arsa bulunur (Çiz. 39-40). Sabunhane günümüzde de üç kütlede oluşmaktadır (Çiz. 41-42). Ancak kuzeydeki kütle yanındaki arsa da dâhil edilmiş ve burası iki katlı duruma getirilmiştir (Fot. 142).

Sabunhanenin zemin katında depolar, sabun kazanı ocakları ve çeşitli mekânlar yer alır. Zemin katlarda, zaman içerisinde, betonarme sistemle güçlendirme yapılmıştır. 1944'te Ayvalık'ta meydana gelen depremde yıkılıp yeniden inşa edilen birinci katlarda⁶¹⁸ ise metal sabun kazanları ve sabunun dökülüp kurutulması işlevine hizmet eden alanlar mevcuttur⁶¹⁹ (Fot. 142-143).

Birinci Kütle:

Güneyde bulunan birinci kütle, iki katlıdır. Doğu ve batı cephenin ortasındaki karşılıklı birer kapıyla zemin kata ulaşılır (Çiz. 39). Bu kat, doğu-batı doğrultusunda, dikdörtgen plânlı ve tek mekânlıdır. Mekânda bulunan, taş kaideli ve ahşap gövdeli iki adet taşıyıcı düzensiz yerleştirilmiştir. Bu taşıyıcıların yerini, günümüzde, betonarme kolonlar almıştır (Fot. 144). Güney duvarın kenarında sıralanan depo, idari oda ve heladan oluşan mekânlar da kaldırılmıştır (Çiz. 41). Mekânlar arasında yer alan merdiven ise aynı konumunda kalmıştır. Doğuda bulunan konik biçimli metal sabun kazanı, zemin

⁶¹⁸ S. Taşdemir, agm, 2016, s. 14.

⁶¹⁹ Nitelsiz müdahalelere maruz kalan yapının daha özgün olduğu düşünülen 1976 yılına ait rölöve plâni esas alınarak günümüzdeki durumuyla karşılaştırmalı olarak açıklanmaya çalışılacaktır. Ayvalık Belediyesi arşivi, Dosya No: 58.

katta kaideli ocağa otururken, ağız kısmı ahşap döşemeyi delip birinci kata uzanmıştır. Ancak 1944 depreminde birinci katın yıkılmasıyla birlikte kazanların oturtulmasında değişiklik yapılmıştır. Sabun kazanlarının kaideli ocağı birinci kata alınmış, ağız kısmı eklenen asma kata yerleştirilmiştir (Fot. 145). Bu sebeple birinci kütle, asma katla birlikte kısmen üç katlı olmuştur. Sabun kazanı sayısı da artan üretim neticesinde ikiye çıkarılmıştır. Ancak bu kazanlar günümüzde mevcut değildir. Mekânın güney duvarında beş, doğu ve batı duvarlarında ikişer pencere yer alır. Kuzey duvarın batı kenarına açılan kapıyla, bitişiğindeki ikinci yapıya geçiş sağlanmıştır. Günümüzde ise kuzey duvar değişikliğe uğramıştır.

Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen plânlı birinci katın güney, doğu ve batı duvarlarına açılan çok sayıda pencere ile gerekli hava sirkülasyonu sağlanarak sabunların kuruması işlemi gerçekleştirilmiştir (Çiz. 40). Mekânın kuzey duvarına, belli aralıklarla betonarme kolonlar yapılmıştır. İkinci kütle ile aralarında kot farkı olduğu için kuzey tarafa üç basamaklı merdiven eklenmiştir. Sabun kazanının ağız kısmı bu kattadır. Kazandan kovalara doldurulan sabun hamuru, ahşap çıtalarla bölünmüş zemindeki kalıplara dökülmüştür. Günümüzde ise birinci kat tamamen betonarme sistemle yenilenmiştir. Bütün duvar bölmeleri ve zemindeki sabun kalıpları kaldırılarak bu kat kolonlarla geçilen genişçe bir mekân haline getirilmiştir (Çiz. 42).

İkinci Kütle:

Ortada bulunan ikinci kütle iki katlıdır. Doğu ve batı cephelerinde karşılıklı yer alan kapılardan dikdörtgen plânlı mekâna girilir (Çiz. 39). Depo işlevi gören mekânın kuzeybatı kenarına, sonradan, ahşap malzeme ile bölünmüş idari oda eklenmiştir. Mekânın doğu duvarında bir, batı duvarında iki adet pencereye yer verilmiştir. Güney duvarının batısında açılan kapıyla birinci kütleyle geçilir. Kuzey duvarı ise sağır bırakılmıştır. Günümüzde, zemin kattaki mekânlarda, kapı ve pencerelerin konumları değişmezken iç mekânlarda yapılan birtakım tadilatla bazı duvar bölmeleri değiştirilmiş, betonarme kolonlar yapılmış ve çimento esaslı malzeme fazlaca kullanılmıştır (Çiz. 41) (Fot. 146). Bu nedenle özgün durumundan pek fazla bir şey kalmamıştır.

Zemin katta, birinci kata ulaşan bir merdiven bulunmamaktadır. Birinci katla bağlantı birinci kütlede sağlanmıştır (Çiz. 40). Sabun dökülüp kurutulması, işlevselliğe uygun olarak herhangi bir duvarla bölünmeyen geniş açıklıklı tek bir mekân şeklindedir (Fot. 147). Doğu, batı ve kuzey duvarlarda geniş açıklıklı pencerelerle hava sirkülasyonu

sağlanmıştır. Günümüzde ise birinci kat tamamen yenilenerek tek büyük bir mekân haline getirilmiştir (Çiz. 42).

Üçüncü Kütle:

Kuzeyde bulunan, tek katlı üçüncü kütle, diğer iki yapıya göre doğu-batı doğrultusunda, daha küçük ebatlarda inşa edilmiştir (Çiz. 39). Burada sabun kazanları ile depolama alanlarının bulunduğu mekânlar yer alır. Fakat günümüzde sabun kazanlarına dair herhangi bir iz tespit edilememiştir. Kuzey duvarda bir kapı ve iki penceresi, batı duvarda ise bir kapısı vardır.

Üçüncü kütleyle, doğudaki arsa da dâhil edilerek iki katlı hale getirilmiştir (Çiz. 42). Kuzey duvarındaki iki pencerenin yanına bir pencere daha eklenmiştir. Birinci kat daha sonradan inşa edildiğinden diğer kütlelerin birinci katlarıyla ortak tek bir mekân şeklindedir (Fot. 147). Duvarlarda çok sayıda pencereye yer verilmiştir.

Cepheler:

Sabunhanenin yalnızca zemin kat cepheleri özgünlüğünü korumuştur. Yapının sokakla bağlantısı doğu ve batı cepheden sağlanmıştır. Bu cephelerde, her yapının farklı kotlarda olduğu görülür (Fot. 143).

Birinci kütlelerin doğu ve batı cephesi aynı sistemdedir. Ortada yer alan çift kanatlı ve düzgün sarımsak taşı söveli kapılar, üstten, dikdörtgen kapı üstü penceresi ile sınırlandırılmıştır. Kapıların iki yanındaki pencereler ise taş söveli ve dikdörtgen açıklıklıdır. Bütün taş söveler beden duvarlarından hafif dışa taşıntılıdır (Fot. 143). Birinci katlarda ise zeminden tavana kadar yükselen uzun ve dar pencereler, ortada ahşap perdelerle ikiye bölünmüştür. Alt bölmeler ahşap kapaklarla, üst bölmeler camla kapatılmıştır (Fot. 148).

İkinci kütlelerin doğu cephesinde, düzgün sarımsak taşı söveli kapının yukarısında yine sövelerle çevrili dikdörtgen kapı üstü penceresi bulunur. Söveler, beden duvarından hafif taşıntılıdır. Kapının bir tarafında düz açıklıklı ve söveli bir pencere bulunurken diğer tarafı sağır bırakılmıştır. Batı cephe ise ortada bir kapı ve bu kapının iki yanında yer alan pencereleriyle birinci kütlelerin devamı şeklindedir. Birinci katta ise geniş açıklıklı pencereler sıralanmıştır.

Üçüncü kütle tek katlı durumda iken, doğu cephesi sağır bırakılmış, batı cephesinde ise sadece çift kanatlı ve taş söveli kapısı vardır. Günümüzde bu kütleyle

doğuda bulunan arsa da dâhil edilerek iki katlı hale getirildiği için doğu cepheye, diğerlerine benzer bir kapı ve pencere yapılmıştır. Batı cephe ise aynı kalmıştır.

Güney ve kuzey cepheler, birinci ve üçüncü kütleyle aittir (Fot. 142). Birinci kütlede güney cephesinde, zemin katta, düzensiz aralıklarla sıralanan sarımsak taşı söveli, dikdörtgen açıklıklı ve demir parmaklıklı pencereler yer alır. Birinci katta ise sık aralıklarla yerleştirilmiş uzun ve dar pencereler, ortada ahşap perde ile bölünmüş, altları kapakla üstleri camla kapatılmıştır. Üçüncü kütlede kuzey cephesinde, zemin katta bulunan kapı ve pencereler, dikdörtgen açıklıklı ve taş sövelidir. Birinci katta ise yer alan pencereler sık aralıkla dizilmiştir. Ayrıca sabunhanenin köşelerindeki kesme taşlar, şaşırtmalı tarzda yapılarak hareketlilik kazandırılmaya çalışılmıştır.

Malzeme ve Teknik:

Yapının özgün inşa malzemesi sarımsak taşıdır. Kapı-pencere lento ve söveleri ile yapı köşelerinde düzgün sarımsak taşı kullanılmıştır (Fot. 143). 1976 yılındaki rölöve plânında, döşemeler ahşap kiriş üzerindedir. Günümüzde iç mekânlarda ahşap taşıyıcıların yerini betonarme kolonlar ve kirişler almıştır (Fot. 144-145). Duvarlar çimento esaslı sıva ile yenilenmiştir. Birinci kat tamamen betonarme sistemdedir. Çatı ise ahşap konstrüksiyonludur.

Yapının Tarihlendirilmesi:

Sabunhane, Midilli'den Ayvalık'a yerleşen Cömert ailesine (Cömertzadeler) aittir. 1723 tarihlerinde Midilli'de zeytinyağı üretimine başlayan aile, Ayvalık'a yerleşince *Bekir Cömertoğulları* firmasını kurup zeytinyağı ve sabun üretmeye devam etmiştir⁶²⁰. 1942-43 Ticaret Yıllığı'nın Ayvalık başlığında Cömertoğulları'na ait Zeytinyağı ve Sabun Fabrikaları kartvizitinde tesis tarihi 1901 olarak kaydedilmiştir⁶²¹. Dolayısıyla bu tarih, inşa tarihi olarak kabul edilebilir. Ancak yapının hem 1944 yılında Ayvalık'ta meydana gelen depremde zarar görmesi hem de bundan sonraki süreçte bir takım müdahalelere maruz kalması, özgünlüğünün büyük oranda kaybetmesine neden olmuştur. Tescilli olan yapı⁶²², günümüzde atıl vaziyettedir.

⁶²⁰ R. Efe-A. Soykan-İ. Cürebal-S. Sönmez, *age*, 2013, s. 73.

⁶²¹ C. Erdem, *age*, 1942-1943, s. 96.

⁶²² Ayvalık Belediyesi arşivi, Dosya No: 58.

2.1.9. Balıkesir/Ayvalık Ertemler Sabunhanesi

Çizim No: 43-44

Fotoğraf No: 149-169

Yeri: Sabunhane, Balıkesir'in Ayvalık İlçesi, Sakarya Mahallesi'nde, 617 ada, 4 ve 5 parsellerde, kıyı şeridinde yer alır. Kuzeybatıda denize cepheli olan yapı, güneydoğuda sokağa, kuzeydoğuda Ali Aday Sabunhanesi'ne, güneybatıda ise hükümet konağına bakar.

Mimari Özellikleri:

Yağhane, sabunhane ve yağ deposu olmak üzere yan yana bitişik üç ayrı işlevli kütle, birbiriyle bağlantılı olarak kullanılmıştır. İkişer katlı olan bu kütleler, kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda dikdörtgen bir alana oturtulmuştur (Fot. 149). Uzunlukları birbirinden farklı olan kütlelerin kuzeybatısında avlu bulunur. Kuzeydoğu kenarı sınırlayan en uzun birinci kütle, sabunhanedir (Fot. 150). Zemin katında, yağhaneye ait ekipmanların bulunduğu mekânlar, sabun kazanı ocağı ve silindirik gövdeli bacanın kaidesi yer alır. Birinci katta, metal sabun kazanı ve sabunun dökülüp kurutulma işleminin yapıldığı geniş alan bulunur. Sabunhanenin bitişiğindeki ikinci kütle, yağhanedir (Fot. 151-153). Zemin ve birinci katında, zeytinyağı elde etmek için çeşitli ekipmanlar mevcuttur. Yağhanenin yanındaki üçüncü kütle ise yağ deposudur. Birinci katı, işçi yatakhane olarak kullanılmıştır. Ancak bu yapı, betonarme sistemle daha sonradan eklenmiştir. Daha önceden, bunun yerine tek katlı ve üstü sundurmayla örtülü bir pirina yağ deposu olduğu belirtilmiştir⁶²³.

Sabunhane:

Sabunhane, kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda dikdörtgen plânlı ve iki katlıdır. Zemin katta, birbirinden farklı işlevlerde pulima odası, zeytin deposu, makine odası, depo, sabun kazanı ocağı ile bacanın yer aldığı beş mekân vardır (Çiz. 43). Bu mekânların çoğu, bitişiğinde yer alan yağhaneyle irtibatlıdır.

Kuzeydoğu köşedeki kareye yakın plânlı birinci mekân, pulima odasıdır (Fot. 154). Bu odaya giriş, güneybatı duvarda bulunan yağhaneyle bağlantılı açıklıktan sağlanır. Pulima, zeytinyağının kara suyundan ayrışmasını sağlayan havuzların yer aldığı

⁶²³ Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü, Dosya No: 10. 01. 2098; Ayvalık Belediyesi Arşivi, Dosya No: 2098.

bir mekândır. Kare biçiminde on dokuz havuz, mekânın dört yönünde yan yana sıralanmıştır. Zemine, havuzların dibinde kalan karasuyu dışarıya boşaltmak için kanallar ve çukurlar yapılmıştır. Mekânın ortasında, yanlardan profillendirilmiş başlığa sahip, kare kesitli taştan bir paye bulunur. Güneybatı duvarda bir, güneydoğuda üç, kuzeydoğu duvarında iki pencere vardır. Kuzeybatı duvarı ise sağırdır.

Pulima odasının hemen bitişiğindeki ikinci mekân, zeytinlerin depolanmasına ayrılmıştır (Fot. 155). Burası kareye yakın plânlı olup ortada, yuvarlak kesitli iki ahşap taşıyıcı ile desteklenmiştir. Kuzeydoğu tarafına, günümüz tuğla malzemesi ile yarı hizaya kadar örülen duvarla ayrılmış bir alan, güneybatı tarafına ise beş basamakla çıkılan betonarme bir platform eklenmiştir. Mekânın güneybatı duvarındaki açıklık yağhane ile bağlantılıdır. Kuzeydoğu duvar kenarındaki, sonradan kapıya çevrilen pencere, ara sokağa açılır. Bu duvarda üç adet ikiz pencere vardır (Fot. 156). Kuzeybatı duvarda ise makine odasına geçen açıklık ve buhar makinesine ait silindirik mekanizmalar bulunur.

Zeytin deposu bitişiğindeki üçüncü mekân, makine odasıdır (Fot. 157). Güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda dikdörtgen plânlıdır. Kuzeydoğu duvarda bir penceresi vardır. Kuzeybatı duvarda ise yandaki depoya açılan bir kapı ve penceresi yer alır. Bu kapı ve pencerede dış cephe özellikleri bulunmaktadır (Fot. 158). Dolayısıyla, makine odasından sonraki iki mekânın daha sonraki bir dönemde eklendiği anlaşılmaktadır. Mekânda yer alan buhar makinesi ve aksamı günümüzde Rahmi Koç Sanayi Müzesi'nde saklanmaktadır⁶²⁴.

Makine odasının yanındaki dördüncü mekân, depodur (Fot. 159). Genel olarak kareye yakın bir plân gösteren mekânın kuzeybatı duvarının batı kenarında girinti mevcuttur. Burası, yuvarlak kesitli iki ahşap taşıyıcı ile desteklenmiştir. Kuzeydoğuya işçiler için banyo ve hela eklenmiştir. Güneybatı duvardaki çift kanatlı kapı ile iki pencere avluya açılır. Kuzeydoğu duvarına ise küçük bir kapı açılmıştır. Bu duvarda, iki adet ikiz pencere yer alır. Ancak mekâna ilave edilen banyo ve hela nedeniyle biri kapatılmış diğeri tahribata uğramıştır. Güneydoğu duvarda, makine odasına açılan bir kapı ve pencere bulunur. Bu kapı ve pencerede, dış cephelerde görülen düzenlemeler vardır (Foto. 158).

Beşinci mekânda, sabun kazanı ocağı ve baca yer alır (Fot. 160). Buraya kuzeybatı cephenin ortasındaki, kapıdan girilir. Mekânın kuzey köşesinde, sarımsak taşından, kare kaideli sabun kazanı ocağı bulunur. Ocağa oturan konik biçimli metal kazanın ağzı ahşap

⁶²⁴ R. Efe-A. Soykan-İ. Cürebal-S. Sönmez, *age*, 2013, s. 63.

döşemeyi delip birinci kata uzanmıştır. Kazanın dibi, yeterli ısıyı sağlamak için iç kısmı tuğlayla örülmüş ocağa oturur. Kazan, direkt ateşleme veya buhar makinesi bulunduğu için buhar sistemi ile çalışır. Günümüzde kazan mevcut olmayıp ahşap döşemede izi görülmektedir. Batı köşede ise kare kaide üzerinden çatıya doğru yükselen silindirik gövdeli büyük bacası bulunur (Fot. 160-161). Kaidenin üzerinde, gövdeyi iki silme dolaşır. Bacanın yanına birinci kata çıkan iki kollu betonarme bir merdiven eklenmiştir. Mekânın kuzeydoğu duvarında, sabun kazanı yanında, bir pencere yer alır. Pencere üstünde, tuğlaların dikey dizilmesiyle basık kemer formu oluşturulmuştur.

Sabunhanenin birinci katına, güneybatı duvardaki yağhaneye bağlantılı olan açıklıktan veya batı köşedeki baca bitişiğindeki betonarme merdiven ile geçiş sağlanır. Burası, kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda dikdörtgen plânlı ve herhangi bir bölme duvarla ayrılmayan geniş açıklıklı tek mekân şeklindedir (Çiz. 44). Mekân, ortada kare kesitli ince ahşap dikmelerle, kuzeydoğuda ise yarısı duvardan taşıntılı tuğla taşıyıcılarla desteklenmiştir. Ahşap dikmeler, güneydoğudan kuzeybatıya doğru seyrekleşirken, duvardaki taşıyıcılar yağhane kütesinin hizasında bitmektedir. Zeminde, imalathane boyunca uzanan ve birbirinden ahşap çıtalarla ayrılmış sabun kalıpları mevcuttur (Fot. 162). Kalıpların ahşap kaplaması, kuruyan sabunların kesme işlemi yapılırken bıçağın kaplamaya zarar vermesini önlemek için verev şekilde döşenmiştir. Mekânın güneybatısında, zemin kattaki makine odasından yükselen silindirik mekanizma, kuzeybatısında sabun kazanının yeri ve baca gövdesi yer alır (Fot. 163).

Hava sirkülasyonu ile sabunların kurummasını sağlamak için duvarlarda çok sayıda pencere bulunur. Kuzeydoğu duvarda sık aralıklarla sıralanmış on yedi pencere, güneydoğu ve kuzeybatı duvarda dörder, güneybatı duvarının batı kenarında dokuz pencere vardır (Fot. 164). Kurutma işlemini daha da hızlandırmak için pencerelerin alt kısmı zemine yakın yapılmıştır. Kuzeybatıdaki dört pencereden birisinin önünde, “I” profilli putreller görülür (Fot. 165) . Bu putrellerin ahşap bir balkonu taşıdığı düşünülmektedir. Yapının yanındaki Ali Aday Sabunhanesi'nin aynı cephesinde balkon görülmesi bu düşüncüyü desteklemektedir.

Sabunhanede iki farklı dönem olduğu tahmin edilmektedir. Daha fazla üretim ihtiyacı doğrultusunda ilk dönem yapısının, yani 19. yüzyıl sonu olduğu tahmin edilen yağhanenin kuzeydoğusuna pulima odası, zeytin deposu ve makine odasını içeren mekânlar eklenmiştir. 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başına tarihlendirilen bu mekânların

kuzeybatısına, teknolojik imkânlar neticesinde buhar makinesinin kullanılması sonucu tuğladan yüksek bir baca inşa edilmesini gerektirmiştir. 20. yüzyıl başlarından itibaren, bacayı da içine alacak şekilde depo, sabun kazanı ocağı mekânları ilave edilen kütle inşa edilmiş olmalıdır. Dönem farklılıklarını ortaya koyan detaylara bakılırsa; yağhane ve sabunhane kütleleri arasındaki dilatasyonlar, çatı saçak kotlarının aynı olmaması, duvar örgüsündeki farklılıklar, kuzeydoğu cephedeki pencere düzenleri arasındaki kot ve saçak farklılığı görülür. Ayrıca makine odası ile depo işlevli mekânın arasındaki duvarda bulunan kapının iki yanındaki profil başlıklı pilastrlar ve taş sövelerle çevrelenmiş pencerenin üzerindeki silme dış cepheye ait özellikleri göstermektedir (Fot. 158).

Yağhane:

Sabunhanenin güneybatı bitişiğindeki, ikinci kütle yağhanedir. Kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda dikdörtgen plânlı ve iki katlıdır.

Zemin katla bağlantı, kuzeybatı ve güneydoğudaki kapılardan sağlanır. Herhangi bir duvarla bölünmeyen tek bir mekândan ibarettir (Çiz. 43). Mekân, ortada ahşap taşıyıcılarla desteklenmiştir (Fot. 166). Güneydoğu köşede, idari oda bulunur. Ayrıca orta kısım, kuzeybatı ve güneydoğu yönlerden birkaç basamakla çıkılan yüksek bir zemin kotuna sahiptir. Bu kotta, zeytinyağı üretiminde kullanılan değirmen ve hidrolik pres parçaları vardır. Güneydoğudaki kapıdan girildiğinde, zeminde, pulima odasından gelen karasuyu boşaltma kanallarının devamı görülür. Mekânın kuzeydoğu duvarındaki üç açıklık, sabunhaneye bağlantılıdır. Güneybatı duvarında, beş adet pencere ve bir kapı yer alır. Kapı, muhdes bir yapı olan yağ deposuna açılır. Bu duvardaki kapı ve pencerelerde, dış cephe düzenlemeleri mevcuttur. Güneydoğu duvarında, ortada bir kapı ve bunun iki yanında pencere yer alırken, kuzeybatı duvarında birer kapı ve pencere bulunur.

Güneybatı duvara yaslanmış metal merdivenle birinci kata çıkılır (Çiz. 44). Özgün durumda, bu merdiven ahşaptandır. Bu kat, işlevine uygun olarak geniş açıklıklı tek bir mekândan ibarettir (Fot. 167). Zeytinyağı üretiminde kullanılan metal ve ahşap teçhizatların aksamalarının parçaları mekânda görülebilmektedir. Kuzeydoğu duvarda, sabunhaneye geçilen bir açıklık mevcuttur. Güneydoğuda iki, kuzeybatıda üç pencere yer alır. Güneybatı duvarda ise sekiz adet pencere vardır. İçten basık kemerli olan bu pencerelerin üçü tuğla ile kapatılmış olup beşi yanda eklenen iki katlı yağ deposu nedeniyle dış cepheden görünmemektedir. Aynı duvarın batı kenarındaki üçüncü

pencerenin önünde ise ahşaptan bir cumbaya yer verildiği eski tarihli bir fotoğrafında görülür⁶²⁵. Günümüzde bu cumba kaldırılmıştır.

Yağ Deposu:

Yağhanenin güneybatı kenarını sınırlayan üçüncü kütle, betonarme olarak eklenen yağ deposudur (Çiz. 43-44) (Fot. 168). Zemin katı yağ deposu, birinci katı işçi yatakhane olarak kullanılmıştır.

Cepheler:

Sabunhanenin güneydoğu, kuzeydoğu ve kuzeybatı cepheleri tam, güneybatı cephesinin yalnız batı kenarı görülebilmektedir. Her cephe birbirinden farklıdır.

Güneydoğuda sabunhane, yağhane ve yağ deposunun cepheleri görülür (Fot. 149). Sabunhanenin zemin katında üç pencere yer alır. Ortadaki pencerenin eni diğer ikisinden daha geniştir. Bu durum, daha önceden varolan bir kapının pencereye dönüştürüldüğü ihtimalini akla getirir. Birinci kat cephede ise dikdörtgen açıklıklı dört pencere vardır. Pencereleler, günümüz tuğla malzemesi ile kapatılmış vaziyettedir. Beden duvarı bitiminde, tuğla olduğu anlaşılan tek silmeli korniş yer alır. Duvarlar çimento ile sıvanmıştır. Sıvanın döküldüğü yerlerde alttan taş duvar örgüsü görülmektedir. Bitişindeki yağhanenin zemin kat cephesinde, ortada çift kanatlı, sarımsak taşı söveli ve basık kemerli bir kapı ile bunun iki yanında, yine söveli, basık kemerli ve demir parmaklıklı pencereler bulunur. Kemerlerin ortasında yer alan kilit taşlarının içi süslemesizdir. Birinci kat cephesinin kenarlarında birer pencereye yer verilmiştir. Pencerelelerden biri basık kemerliyken diğeri düz atkılıdır. Beden duvarı profillendirilmiş korniş ve kırma çatıyla sona erer. Yağhanenin güneybatısındaki yağ deposunun zemin kat cephesinde tek pencere vardır. Birinci kat cephesi ise sağırdır.

En uzun olan kuzeydoğu cephe, yalnızca sabunhaneye aittir (Fot. 150). Bu cephede farklı pencere düzenlemeleri görülür. Özellikle zemin kat cephesinde görülen, tuğladan yapılmış ikiz pencereler yapıdaki en dikkat çeken detaydır (Fot. 156). Yuvarlak kemerli ikiz pencereler, dıştan yine yuvarlak kemerli ve şaşırtmalı sövelerle çerçeve içine alınmıştır. Arada kalan alınlık kısmına yuvarlak ve küçük bir pencere açılmıştır. İkiz pencerelerin dördü sağlamken biri tahrip edilmiştir. Bundan başka dikdörtgen açıklıklı, sövesiz, düz atkılı pencereler; sarımsak taşı söveli, üst kısmında profilli silmesi bulunan

⁶²⁵ R. Lim, agt, 1997, s. 44.

bir pencere ve günümüz tuğla malzemesiyle kapatılmış olan, dikdörtgen açıklıklı, üstünde yalnız taş hatılı ve yan yana tuğlaların dikey dizilmesiyle oluşturulmuş basık kemer formlu bir pencere yer alır. Cephede bulunan iki kapıdan biri pencereden çevrilmiş diğeri de sonradan açılmıştır. Birinci kat cephesinde, sık aralıklarla yerleştirilmiş pencere düzeni vardır. Güneydoğudan kuzeybatıya doğru sıralanmış, dikdörtgen açıklıklı, ilk on pencere diğer yedi pencereye göre daha kısadır. Bu pencereler, günümüz tuğla malzemeyle kapatılmıştır. Fakat özgün durumda, sövesiz ve ahşap doğramalıdır. Pencerelerin üstündeki ahşap hatıl boydan boya uzatılmıştır. Uzun olan diğer yedi pencere ise çatı kornişinin altında bitmiştir. Cephe, dışa doğru kademeli iki sıra halindeki tuğla kornişle sonlanır. Buradaki pencere kot seviyeleri, ikinci ve üçüncü dönem farklılığını ortaya koymaktadır.

Kuzeybatıda, en önde sabunhanenin, geride yağhanenin cepheleri yer alır (Fot. 165). İki yapı arasındaki çatı seviyesi yüksekliği bu cephede kendini gösterir. Sabunhanenin zemin kat cephesinin ortasında tek kapı açıklığı vardır. Birinci katta ise dikdörtgen açıklıklı ve uzunluğu çatı kornişinin altında biten dört pencere bulunur. Bu pencerelerden birisinin önünde iki adet “I” profilli putrel uzanır. Putrellerin, balkonu taşıdığı düşünülmektedir. Pencerelerin hemen üstünde, dışa doğru kademeli, iki sıra halinde tuğla korniş görülür. Zemin kattan itibaren içten yükselen silindirik gövdeli baca, çatıdan yukarıya devam etmiştir. Yağhanenin kuzeybatı cephesinde ise zemin katta basık kemerli bir kapı ve yanında taş söveli, üstünde silmesi bulunan bir pencere yer alır (Fot. 151, 153). Birinci kat cephesinde taş söveli, basık kemerli ve kemerin ortasında süslemesiz kilit taşı bulunan üç pencere vardır. Ancak pencerelerin aralarında kapatılmış dört pencere izi görülür. Bu pencereler, tuğla dizileriyle oluşturulmuş basık kemerlidir. Çatı hizasında tek sıra korniş uzanır.

Güneybatıda, sabunhanenin batı kenarı görülür (Fot. 161, 164). Sabunhanenin zemin kat cephe kenarında, geniş açıklıklı bir kapı ve bu kapının yanında küçük iki pencere vardır. Birinci katta, uzun ve dikdörtgen açıklıklı dokuz pencere, korniş altında biter. Beden duvarları, dışa doğru kademeli iki sıra halindeki tuğla kornişle sonlanır. Silindirik gövdeli baca cepheden görülür (Fot. 161). Yağhanenin güneybatı cephesinin bir kısmı betonarme yağ deposunun içinde kalmıştır (Fot. 168). Zemin ve birinci katta, taş söveli ve basık kemerli pencereler bulunur. Batı kenarındaki üçüncü pencerenin önünde, ahşaptan bir cumbaya yer verilmiştir. Fakat cumba, günümüzde kaldırılmıştır. Cephe, tek sıra kornişle sonlanır.

Malzeme ve Teknik:

Sabunhanenin zemin katı sarımsak taşı cinsinden moloz taş mazleme ile birinci katı tamamen tuğla ile inşa edilmiştir (Fot. 164). Köşelerde, düzgün sarımsak taşı kullanılmıştır. Kuzeydoğu cephenin zemin kat pencere söveleri, sarımsak taşı veya tuğladır. Zemin kattaki mekânları ayıran duvarlar tuğla ile örülmüştür. Döşemeler, dikey uzanan ahşap hatılların aralarına belli aralıklarla, ahşap kirişlerin yatay dizilmesiyle oluşturulmuştur (Fot. 155). Duvarlar çimento esaslı sıva ile kaplanmıştır.

Birinci katın tabanı ahşap kaplamadır. İçten açık bırakılan ahşap konstrüksiyonlu kırma çatının yarısı alaturka, diğer yarısı marsilya tipi kiremitle örtülmüştür (Fot. 169). Silindirik gövdeli baca, tamamen tuğladandır (Fot. 165).

Yağhanenin beden duvarları, tuğla ile inşa edilmiştir (Fot. 152). Köşelerde ve pencere sövelerinde düzgün sarımsak taşı kullanılmıştır. Güneydoğu taraftaki girişin zemini özgün taş kaplamadır. Köşede yer alan idari odanın duvarları tuğladandır. Ahşap dikmelerle taşınan döşeme, dikey uzanan ahşap hatılların aralarına belli aralıklarla ahşap kirişlerin yatay dizilmesiyle oluşturulmuştur (Fot. 166). Duvarlar çimento esaslı sıva ile kaplanmıştır. Birinci katın zemini, ahşap kaplamadır. İçten açık bırakılan ahşap konstrüksiyonlu çatı, alaturka kiremitle örtülmüştür (Fot. 169).

Yapının Tarihlendirilmesi:

Yapının, 1910 yılında Anastasyos Yorgolos adlı bir Rum tarafından kurulduğu söylenmiştir⁶²⁶. Bu isim 1893, 1896, 1909, 1912-13, 1921-22 tarihli Annuaire Oriental du Commerce yani Şark ticaret yıllıklarında karşımıza çıkar. 1893 tarihli yıllıkta Ayvalık'taki zeytinyağı tüccarları, 1896 tarihli yıllıkta ise zeytinyağı ve sabun tüccarları arasında yer alır⁶²⁷. 1909, 1912-13 ve 1921-22 tarihlerinde ise Ayvalık'ta bulunan buharlı zeytinyağı fabrika sahipleri arasında sözü edilen isim geçer⁶²⁸. Bu verilere ve yukarıda bahsedilen yapıdaki dönem farklılıklarına göre yağhanenin 19. yüzyıl sonu (1893) inşa edildiği; kuzeydoğusundaki pulima odası, zeytin deposu ve makine odasını içeren

⁶²⁶ R. Efe-A. Soykan-İ. Cürebal-S. Sönmez, *age*, 2013, s. 63; Gözde Yıldız-Neriman Şahin Güçhan, "An Industrial Heritage Case Study in Ayvalık: Ertem Olive Oil Factory", *Journal Of Contemporary Urban Affairs*, 2/3, 2018, s. 26; Bedriye Asımgil, "Bölgesel Kalkınma Aracı Olarak Geleneksel Üretimin İzleri Ayvalık Zeytinyağı Fabrikalarının Fiziksel Çevreye ve Kültürel Kalkınmaya Katkıları", *III. Uluslararası Bozok Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Yozgat, 2018, s. 210.

⁶²⁷ R. C. Cervati, *age*, 1893-94, s. 892; R. C. Cervati, *age*, 1896, s. 1023-24.

⁶²⁸ R. C. Cervati, *age*, 1909, s. 1884; F. L. Mourkides, *age*, s. 1387; A. Ferd. Walla, *age*, s. 1396; A. Rizzo, 1921, s. 1265; A. Rizzo, *age*, 1922, s. 1213.

kütlenin ise 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başında eklendiği (1896-1909) düşünülmektedir. Yapıya bacanın ve buhar makinesinin 1909 tarihinde ilave edildiği ve kuzeybatı tarafa depo, sabun kazanı ocağı ve bacayı da içine alarak genişletildiği tahmin edilmektedir. Sabunhanenin birinci katının ise tamamen tuğladan inşa edilmesi ve yağhane ile çatı saçak kotlarının aynı olmaması gibi nedenler, bu katın daha sonraki bir dönemde inşa edildiği veya yenilendiği fikrini uyandırmaktadır. Bu tür endüstri yapılarında, mülk sahipleri tarafından ihtiyaç doğrultusunda ve teknolojinin sunduğu imkânlar çerçevesinde çeşitli genişletme ve tadilatlar yapılabilmektedir. Dolayısıyla, yapılarda dönem farklılıkları ortaya çıkmaktadır.

1948 Ticaret Yıllığı'nda, yapının mülkiyetinin 1923 nüfus mübadelesiyle Girit'ten Ayvalık'a yerleşen Ertem (Mehmet-Hasan) Ailesi'nde bulunduğu görülür⁶²⁹.

2009 yılında tescil edilen yapı⁶³⁰, günümüzde atıl vaziyettedir.

2.1.10. Balıkesir/Havran Eminzade Sabunhanesi

Çizim No: 45-47

Fotoğraf No: 170-182

Yeri: Sabunhane, Balıkesir'in Havran İlçesi, Hamambaşı Mahallesi'nde, 115 ada ve 7 parselde, yerleşim merkezinin dışında yer alır.

Genel Bilgi:

Bir avlu içinde sabunhane, yağhane, depolar, müstemilat, baca ve zeytinin acı suyunun toplandığı karasu havuzunun bulunduğu yapılardan meydana gelmektedir (Çiz. 45). Duvarlarla çevrili geniş avlunun kuzeyinde yağhane ve bacası ile karasu havuzu, güneyinde sabunhane, doğusunda depolar, batısında müstemilat bulunur. Bu yapılardan sabunhane kuzey, doğu ve batı yönlerde avluya, güneyde ise sokağa bakar.

Mimari Özellikleri:

Geniş bir avlunun güneyini sınırlayan iki katlı sabunhane, doğu ve batıda olmak üzere iki kütlede meydana gelmiştir. Batıdaki kütlede daha sonraki bir zaman dilimi içerisinde eklendiği duvar örgülerindeki farklılıklardan, çatı saçak-korniş kotları ve

⁶²⁹ Ticaret Yıllığı-Annuaire Commercial, İstanbul, 1948, s. 79.

⁶³⁰ Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü, Dosya No: 10. 01. 2098; Ayvalık Belediyesi Arşivi, Dosya No: 2098.

düzenlemenin aynı olmamasından anlaşılmaktadır (Fot. 170-171). Bu nedenle yapıda, sabun üretiminin artışına bağlı olarak, mülk sahipleri tarafından ilaveler yapıldığı tahmin edilmektedir.

Sabunhanenin zemin katında, zeytinyağlarının depolandığı ve sabun kazanı ocağının bulunduğu mekânlar yer alır. Birinci katta ise sabun kazanı ile sabunların kurutulup kesilmesi işlevine yönelik geniş açıklıklı alanlar mevcuttur.

Doğu Kütle:

Doğudaki birinci kütle zemin katına girilememiştir⁶³¹ (Çiz. 46). Dışarıdan bakıldığında, çatının kuzeydoğu ve güneydoğu ucunda iki silindirik baca yükselir (Fot. 172). Dolayısıyla tam bu hizanın zemin katında iki adet sabun kazanı ocağı ve bu ocak üzerinden döşemeyi delip ağız kısmı birinci kata uzanan konik metal sabun kazanı bulunur. Avluya bakan kuzey cephede geniş açıklıklı bir kapı ve beş pencere yer alır. Doğu cephe sabun kazanı nedeniyle sağır tutulmuştur. Güney ve batı duvarda da herhangi bir açıklık yoktur.

Doğu kütle zemin katı, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen plânlı tek mekândan oluşur (Çiz. 47). Kuzeydoğu ve güneydoğu köşesinde, iki sabun kazanı vardır. Mekânın zemininde, boydan boya uzanan ve birbirinden ahşap çitlerle ayrılmış sabun kalıpları mevcuttur. Sergilerin ahşap kaplaması verev şeklinde döşenmiştir. Sebebi ise kuruyan sabunların kesme işlemi yapılırken bıçağın kaplamaya zarar vermesini önlemektir. Gerekli hava sirkülasyonu için kuzey duvarında yedi, güney duvarda altı pencere bulunur. Kurutma işlemi daha da hızlandırmak için pencerelerin alt kısmı zemin seviyesindedir. Doğu duvarında, sabun kazanlarından dolayı iki pencereye yer verilmiştir. Batı duvarının ortasına açılan kapıyla da ikinci kütle zemin katıyla bağlantı sağlanmıştır. Ancak bu kapı onarımla birlikte kapatılmıştır.

Batı Kütle:

Batıdaki ikinci kütle zemin katına, kuzey cephenin ortasındaki geniş açıklıklı kapıdan ulaşılır. Bu kat, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen plânlı tek mekândan ibarettir (Çiz. 46). Mekân, ortada, kare kesitli yedi ahşap taşıyıcılarla desteklenmiştir (Fot. 173).

⁶³¹ Mülk sahibinden gerekli izinler alınmadığı için yapının alt katına girilememiştir. Bu nedenle plâni işlenememiş, içeriden fotoğrafları çekilememiştir. Yalnızca dıştan dışa ölçüsü alınmış ve fotoğraflanabilmiştir.

Bu taşıyıcıların etrafına ve duvar kenarlarına, zeytinyağı depolamak için tuğla setler yapılmıştır (Fot. 174). Mekânın batıdaki özgün duvarı merdivene bitişik olmandır. Fakat mekân günümüz tuğla malzemesi ile bölünerek sokakla avlu arasında irtibatı sağlamak için burada bir avlu geçidi oluşturulmuştur. Doğu ve güney duvar sağırdır. Özgün durumda, avluya bakan kuzey duvarın ortasında bir kapı, bu kapının iki yanında ikişer pencere yer alır. Ancak batı kenarda bulunan pencere, avlu geçidi açıklığına dönüştürülmüştür. Mekânın batısında ise avludan kapısı olan merdiven yeri bulunur.

Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen plânlı batı kütleinin birinci katına, batıdaki merdivenle çıkılır (Çiz. 47). Bu katın zemininde, boydan boya uzanan ve birbirinden ahşap çıtalarla ayrılmış sabun kalıpları yer alır (Fot. 175). Kalıpların ahşap kaplaması, verev şekilde döşenmiştir. Ancak kalıplar yapılan tadilatla kaldırılmıştır (Fot. 176). Batı duvarında iki, kuzey ve güney duvarında ise karşılıklı, alt kısmı zemin seviyesinde olan altışar pencereye yer verilmiştir. Doğu duvarındaki birinci kütleyle açılan kapı kapatılmıştır.

Cephele:

Sabunhanenin dört cephesi, herhangi bir yapıyla sınırlandırılmadan açık bırakılmıştır. Avlu boyunca uzanan kuzey cephede, doğu ve batı kütle arasındaki farklılıklar gözlenebilmektedir (Fot. 177). Doğu kütleinin zemin kat cephesinde moloz taş, birinci katında düzensiz sıralarla yapılmış tuğla yoğunlukta olmak üzere almaşık duvar tekniği görülür. Cephenin ortasındaki kapının doğusunda iki, batısında üç, dikdörtgen açıklıklı pencere yer alır. Yapının köşelerine şaşırtmalı tarzda kesme taşlar yerleştirilerek cepheye hareketlilik kazandırılmıştır. Birinci katta ise basık kemerli, dar ve uzun dikdörtgen açıklıklı yedi pencere vardır (Fot. 178). Cephe, profilli tuğla kornişle sonlandırılmıştır. Kuzeydoğu köşede, çatı hizasında, silindirik baca yükselir (Fot. 172). Batı kütleinin zemin ve birinci katında da almaşık duvar tekniği görülür. Zemin kat cephesinde, biri merdivene, biri de yağ deposuna açılan iki kapı ve dikdörtgen açıklıklı dört pencere bulunur. Ancak batı kenardaki pencere, daha sonradan, avlu geçidi açıklığına dönüştürülmüştür. Birinci kat cephede yer alan uzun dikdörtgen açıklıklı altı pencerenin etrafı tuğlalarla hareketlendirilmiştir. Beden duvarları, dışa doğru kademeli üç sıra tuğla kornişle sonlandırılmıştır. Her iki kütleinin korniş biçimleri ve kotları birbirini karşılamamaktadır (Fot. 177, 179).

Doğu kütleyle ait olan, doğu cephenin zemin katını sundurmalı depo yapısı kapatmıştır. Birinci katta, tuğla yoğunlukta olmakla beraber moloz taşla birlikte örülmüş almaşık duvar tekniği hâkimdir (Fot. 172). Uzun dikdörtgen açıklıklı ve basık kemerli iki pencere vardır. Cephede, profilli tuğla korniş üstündeki üçgen alınlık dikkati çeker. Aynı üçgen alınlıktan kütlelerin batı cephesinde de bulunduğu görülür. Ancak bitişiğine batı kütle eklendiği için alınlık kaldırılmıştır. Çatının köşe uçlarında ise iki adet silindirik tuğla baca yükselir.

Sokağa bakan güney cephede, kuzeydeki gibi iki kütle arasındaki farklılıklar görülebilmektedir (Fot. 179). Doğudaki kütlelerin zemin kat cephesi moloz taştandır. Birinci katta ise tuğla yoğunlukta olmakla beraber moloz taşla birlikte örülmüş almaşık duvar tekniği vardır. Zemin kat sağır tutulmuş olup birinci katta basık kemerli, dar ve uzun dikdörtgen açıklıklı altı pencere yer alır. Beden duvarları, profilli tuğla korniş ile sonlandırılmıştır. Batı kütlelerin zemin kat cephesinde de moloz taş görülür (Fot. 170). Fakat batı kenarda, avlu duvarının almaşık duvar tekniği cepheye girmiştir. Birinci kat cephesinde, iki veya üç sıra tuğla sıraları arasına moloz taş kullanılarak almaşık duvar sistemi oluşturulmuştur. Özgün durumda, zemin kat cephesinde herhangi bir açıklık yoktur. Avlu geçidi açıklığı, daha sonradan sokakla bağlantıyı sağlamak için açılmıştır. Birinci katta ise uzun ve dar dikdörtgen açıklıklı altı pencerenin etrafı tuğlalarla hareketlendirilmiştir. Cephe, dışa doğru kademeli üç sıra tuğla kornişle sonlandırılmıştır. Kütlelerin korniş biçimleri ve kotları birbirini karşılamamaktadır.

Batı cephede, almaşık duvar tekniği hâkimdir. Zemin katta herhangi bir açıklık bulunmazken birinci kat cephesinde, etrafı tuğlalar ile hareketlendirilmiş, uzun dikdörtgen açıklıklı iki pencere yer alır. Beden duvarı, dışa doğru kademeli üç sıra kornişle sonlandırılmıştır.

Malzeme ve Teknik:

Yapı, moloz taş ve tuğla ile inşa edilmiştir. Doğu kütlelerin kuzeydoğu köşesinde, yalnızca kesme taş kullanılmıştır. Döşeme, yatay uzanan ahşap merteklerin aralarına, belli aralıklarla ahşap hatılların dikey dizilmesiyle oluşturulmuştur (Fot. 173). Merdiven, kapı, pencere doğramaları, birinci katın taban ve tavanı ahşaptandır.

Ahşap konstrüksiyonlu çatılardan doğu kütle alaturka, batı kütle ise marsilya kiremitle örtülmüştür. Çatı seviyesinde yükselen iki adet silindirik baca, tuğladan yapılmıştır.

Yapının Tarihlendirilmesi:

Avlunun kuzeyinde yer alan yağhanenin batı cephesindeki üçgen alınlıkta, H. 1331/M. 1912-13 tarihi okunmaktadır (Fot. 180-181). Yağhane ile aynı yapı mazlemesi ve inşa özelliklerine sahip olan sabunhanenin doğu kütesinin 1912-13 yılında inşa edildiği düşünülmektedir. Batıdaki kütle ise talep doğrultusunda artan üretime bağlı olarak 20. yüzyılın ilk çeyreğinde yapılmış olmalıdır.

1924-25 tarihli Türk Ticaret Salnamesi⁶³² ve 1927 tarihli Türkiye Salnamesi⁶³³'nde Havran karyesindeki zeytinyağı ve sabun tüccarları içinde Eminzade Biraderler'in isimleri geçmektedir. Daha sonra Eminzade Mehmet Ağa'nın torunu Hüsnü Tolon'un⁶³⁴ mülkiyetine geçen yapı, 1942-43 Ticaret Yıllığı'nda da görüldüğü üzere günümüzdeki sahibi, Ali Doğrular'a (Mehmet Doğrular) aittir⁶³⁵.

1995 yılında tescil edilen⁶³⁶ yapılar topluluğundan yağhanede, İzmir'deki J.G. Kappa Şirketi tarafından ithal edildiğini gösteren buhar makinesi ve hidrolik presler mevcuttur (Fot. 182). Atıl vaziyette olan sabunhanenin birinci katının bir kısmı onarılıp bir süre düğün salonu olarak kullanılmıştır.

2.1.11. Balıkesir/Burhaniye Hüsnü Tolun Sabunhanesi

Çizim No: 48-51

Fotoğraf No: 183-206

Yeri: Sabunhane, Balıkesir'in Burhaniye İlçesi, Yunus Mahallesi'nde, 212 ada ve 70 parselde yer alır.

Genel Bilgi:

Bir avlu içinde yağhane, sabunhane, işçi yatakhaneleri ve depolardan oluşan yapı topluluğu şeklindedir. Yüksek duvarlarla çevrili avlunun güneyinde yağhane, kuzeyinde sabunhane ve işçi yatakhaneleri, doğu ve batısında ise depolar bulunur (Çiz. 48). Ancak işçi yatakhaneleri ve depolar günümüze ulaşmamıştır. Bu yapılardan sabunhane kuzeyde sokağa, güney, doğu ve batıda avluya bakar.

⁶³² *Annuaire Commercial Turc*, 1924-1925, s. 239.

⁶³³ Hasan Hulki, *Türkiye Salnamesi 1927*, C. 2, İstanbul, 1927, s. 477.

⁶³⁴ R. Efe-A. Soykan-İ. Cürebal-S. Sönmez, *age*, 2013, s. 175.

⁶³⁵ C. Erdem, 1942-1943, s. 110.

⁶³⁶ Balıkesir Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü, Dosya No: 10.10.22.

Mimari Özellikleri:

Avlunun kuzey kenarını sınırlandıran sabunhane, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen kütleli ve iki katlıdır. Zemin katta, sabun kazanı ocağı yer alırken birinci kat, sabun hamurunun dökülüp kurutulduğu alandan ibarettir.

Zemin Kat:

Günümüzdeki sınırlardan daha geniş bir alana sahip olan avluya, özgün durumda, doğuda, caddeye cephe veren kapıdan ulaşılır. Çift kanatlı ve üçgen alınlıklı avlu kapısı⁶³⁷, günümüzde ortadan kaldırılmıştır. Kuzey ve güneyde, sabunhane ve yağhaneden sonra batıya doğru devam eden avlu duvarları, zamanla yapılan yol ve binalar nedeniyle yıkılmıştır (Fot. 183-184). Yalnızca doğu, kuzey ve güneyde bulunan avlu duvarlarının bir kısmı günümüze ulaşmıştır (Fot. 185).

Sabunhanenin zemin katına, güney cephenin ortasında bulunan çift kanatlı ve yuvarlak kemerli kapıdan girilir (Çiz. 49). Bu kat, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen plânlı ve herhangi bir duvarla bölünmeyen tek mekândan oluşur. Mekân, ortada iki adet “I” profilli putrel demir ile desteklenmiştir (Fot. 186-187). Güneydoğu köşede, kare kaideli ocağa oturan ve döşemeyi delip ağız kısmı birinci kata uzanan konik biçimli metal sabun kazanı vardır (Fot. 188). Ateşleme sistemi ile çalışan sabun kazanının dibi, doğrudan doğruya ateşle temas ettirilmeden, ocağın içine oturtulmuştur. Burası yeterli ısıyı sağlamak için tuğlayla örülmüştür. Tuğla örgü içindeki kanallarda dolaşan sıcak gaz, kazanı ısıtarak hemen yanındaki çatıya doğru uzanan bacadan dışarı atılmaktadır. Ancak günümüzde ocak ve sabun kazanı bulunmamaktadır. Mekânın kuzey duvarında dört, güney duvarının batısında ve batıda, basık kemerli ikişer pencere vardır. Doğü duvarı ve güney duvarının doğü kenarı sabun kazanı nedeniyle sağır bırakılmıştır. Kazan ocağının hemen bitişiğinde, kuzeyinde, kostik deposu olduğu belirtilmiştir⁶³⁸. Kuzeydoğu köşede yer alan iki kollu merdivenle birinci kata ulaşım sağlanmıştır (Fot. 189). Merdivenin ara sahanlığındaki kapı, sabun hamurunun birinci kattaki sergilere dökülüp kurumaya bırakıldığında emniyet açısından kapatılması için yapılmıştır.

⁶³⁷ D. Akın, agt, 2014, s. 44.

⁶³⁸ D. Akın, agt, 2014, s. 31.

Birinci Kat:

Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen plânlı olan birinci kat, geniş açıklıklı tek mekândan meydana gelmiştir (Çiz. 50). Güneydoğu köşede, zemin kattan uzanan sabun kazanının ağız kısmı yer alır (Çiz. 51). Kazanın oturduğu alanın yukarısına, tavana, sekizgen biçiminde delik açılmıştır (Fot. 190). Bu delik, hem sabun pişerken iyi erimeyen kostiğin patlamasıyla oluşan darbeleri engeller hem de havalandırma görevi yapar⁶³⁹. Zeminde, kazandan kovalara alınan sabun hamurunun döküldüğü, boydan boya ahşap çitalı kalıplar vardır (Fot. 191). Ahşap kaplaması verev şekilde yerleştirilen bu kalıplar, restorasyon sırasında kaldırılmıştır.

Bütün duvarlarda, gerekli hava sirkülasyonunu sağlamak için, sık aralıkla, çok sayıda pencerenin yer aldığı görülür (Fot. 192). Kuzey duvarının ortasında, balkona açılan çift kanatlı bir kapı ve bu kapının iki yanında dörder adet olmak üzere toplam sekiz pencere görülür. Güney duvarında dokuz, doğuda ve batıda ise beşer pencere vardır. Doğu ve güney duvarlarının kesiştiği köşede bulunan iki pencere, sabun kazanı nedeniyle, diğer pencerelere göre çeyrek boyutta yapılmıştır (Fot. 193). Tam bu köşede, ocağın bacası yarım silindirik biçimde mekâna taşıntı yapmıştır. Doğudaki çeyrek pencerenin alt hizasına ise küçük bir niş açılmıştır. Kurutma işlemi hızlandırmak için pencerelerin alt kısmı zemine yakın yapılmıştır. Balkona açılan kapı yuvarlak, pencereler ise basık kemerlidir.

Cepheler:

Restorasyon sonrasında, sabunhanenin hem plân hem de cephe özelliklerinin özgünlüğünü korumasına büyük oranda dikkat edilmiştir. Yapının bütün cephelerine bakıldığında, tuğla mimari ön plana çıkmaktadır.

Sokağı sınırlandıran kuzey cephede, iki kat arasındaki ayırım, dört sıra halinde, dışa doğru kademeli tuğla silmeyle belli edilmiştir (Fot. 194-195). Cephenin zemin kısma yakın seviyesinde, taş silme görülür. Zemin katta, aralıklı olarak sıralanmış, basık kemerli ve söveli dört pencere yer alır. Bunların kilit taşlarının konsolsu çıkıntılarının ortasındaki dilim, inci dizisi biçimindedir (Fot. 196). Köşelerde, birinci kat silmesine kadar, şaşırtmalı tarzda düzenlenmiş kesme taş kullanılarak, cepheye hareketlilik kazandırılmıştır. Birinci kat cephesinin ortasında yuvarlak kemerli, tuğla söveli kapı ve

⁶³⁹ R. Lim, agt, 1997, s. 32.

bu kapının açıldığı küçük bir balkon bulunur. Kapının iki yanında basık kemerli dörder pencere yer alır. Basık kemerler, iki sıra tuğla dizisi ile oluşturulmuştur. Her kemer üstüne, ayrı ayrı yapılan üç sıra kademeli ve profilli silmelerle, kapı ve pencereler vurgulanmıştır. Bu kapı ile pencerelerin üst hizasında ve saçak kornişi altında, dış frizi biçiminde silmeler cephe boyunca devam eder. Saçak korniş ise dışa doğru kademeli ve profilli olarak yapılmıştır. Köşelerde de tuğla pilastrlar yer alır.

Doğu cephesinde, iki kat arasındaki ayırım, dört sıra halinde dışa doğru kademeli tuğla silmeyle belli edilmiştir (Fot. 197). Zemin seviyesinde, moloz taş duvar ve bunun üstünde almaşık duvar örgü teknikleri dikkat çeker. Bu cephede, bitişik bulunan işçi yatakhanelerinin yıkılmasıyla oluşan hasar söz konusudur. Birinci kat cephede, beş adet çift sıra tuğla dizisiyle oluşturulmuş basık kemerli ve söveli pencere yer alır. Fakat bu pencerelerden güneydoğudaki sabun kazanı nedeniyle diğerlerine göre çeyrek ebatlarda yapılmıştır. Her pencere, üstten, üç sıra halinde dışa doğru kademeli silme ile vurgulanmıştır. Pencereler ile üçgen alınlığın arasında, tuğlaların yatay ve dikey dizilmesiyle ortaya çıkan, dış frizi şeklinde silmeler görülür. Cephe, kenarları içe doğru kademeli ve dış frizi silmelerle oluşturulmuş üçgen alınlıkla sonlanır. Alınlığın ortasında, iki adet, yan yana yuvarlak pencere bulunur. Köşelerde, tuğla pilastrlar yer alır. Silindirik baca ise güneydoğu köşede yükselmektedir.

Güney cephede, iki kat arasındaki ayırım, dışa doğru kademeli dört sıra tuğla silmeyle belli edilmiştir (Fot. 198-199). Zemin kat cephenin ortasında bulunan yuvarlak kemerli, geniş açıklıklı kapının iki yanında, kaidersiz ve profilli başlığa sahip taştan pilastrlar bulunur (Fot. 200-201). Pilastrlar yine taştan bir lentoyu taşımaktadır. Bunun üzerinde ise yarım daire biçiminde pencereye yer verilmiştir. Kapının doğusundaki cephe, sabun kazanından dolayı sağır tutulurken batısında, basık kemerli ve taş söveli iki pencere vardır. Basık kemerlerin kilit taşlarının konsolsu çıkıntılarının ortasındaki dilim, kuzey ve batı cephede olduğu gibi, inci dizi biçimindedir. Güneybatı köşede, şaşırtmalı tarzda düzenlenmiş kesme taş kullanılarak, cepheye hareketlilik kazandırılmıştır. Birinci kat cephede, çift sıra tuğla dizisiyle oluşturulmuş, basık kemerli ve tuğla söveli dokuz pencere bulunur. Her pencere üstten, üç sıra halinde dışa doğru kademeli silmelerle vurgulanmıştır. Pencerelerin hemen üst hizasında ve saçak kornişi altında dış frizi şeklindeki silmeler cephe boyunca devam etmiştir. Saçak korniş ise dışa doğru kademeli ve profilli olarak yapılmıştır. Köşelerde de tuğla pilastrlara yer verilmiştir. Silindirik baca, güneydoğu köşede yükselir.

Batı cephede, diğer cephelerde olduğu gibi, iki kat arasındaki ayırım, dört sıra halinde, dışa doğru kademeli tuğla silmeyle belli edilmiştir (Fot. 202-203). Zemine yakın kısımda, taş silme görülür. Fakat restorasyonla birlikte bu silme, toprakla doldurulan seviyenin altında kalmıştır. Silmenin hemen üzerinde, bir sıra taş dizisi yer alır. Basık kemerli ve taş söveli iki penceredeki kilit taşlarının konsolsu çıkıntılarının ortasındaki dilim, inci dizi biçimindedir. Cephenin güneybatı köşesinde, kesme taştan örülmüş bir duvar parçası yer alır. Bu duvarın, 1985 tarihli fotoğrafta görüldüğü üzere, bir kapısı olduğu anlaşılmaktadır⁶⁴⁰ (Fot. 198) . Duvar parçasından sonra sabunhane cephesine, şaşırtmalı tarzda kesme taşlarla bir düzenleme oluşturulmuştur. Birinci kat cephede, çift sıra tuğla dizisiyle oluşturulmuş basık kemerli ve tuğla söveli beş pencere bulunur. Her pencere, üstten, üç sıra halinde dışa doğru kademeli silmelerle vurgulanmıştır. Pencerelerin hemen üstünde ve üçgen alınlığı altında, dış frizi biçiminde silmeler yer alır. Cephe, üçgen alınlakla sonlandırılmıştır. Alınlığın kenarları, kademeli ve dış frizi silmelerle çevrelenmiştir. Ortasında ise zeytin ağacı ve yaprağını andıran, tuğladan motiflerin görülmesi dikkati çekmektedir (Fot. 202).

Malzeme ve Teknik:

Sabunhane, tuğla ile inşa edilmiştir. Zemin kat duvarlarında, yer yer moloz ve kesme taş kullanılmıştır. Pencere ve kapı söveleri, kemerleri ve bina köşeleri kesme taştandır. Döşeme, yatay uzanan “I” profilli putreller üzerine dikey yerleştirilen ahşap hatıllardan oluşmuştur (Fot. 186, 189). Bundan başka, zemin kat mekânda döşemeyi taşıyan iki dikme, “I” profilli putreldir. Ancak restorasyonla birlikte bu demirler ahşapla kaplanmıştır. Merdiven, kapı ile pencere doğramaları, birinci katın taban ve tavanı ahşap kaplamadır.

Ahşap konstrüksiyonlu çatı, özgün durumda alaturka kiremitle örtülmüştür. Daha sonradan marsilya tipi kiremitle yenilenmiştir. Çatıdaki silindirik baca ise tuğladan yapılmıştır.

⁶⁴⁰ R. Lim, agt, 1997, s. 33; D. Akın, agt, 2014, s. 104; Balıkesir Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi, Dosya No: 10.05/207.

Yapının Tarihlendirilmesi:

Sabunhaneye ait herhangi bir kitabe yoktur. Ancak yapılar topluluğu içinde yer alan yağhanenin ana kapısı üzerinde altı satırlık bir mermer kitabe bulunmaktadır (Fot. 204-205). Bu kitabede:

حق نصب ایتدی حتامک بو بنانک چوق شکر وردی اولمقسزن حدا بز قوللره هر نمتی
استقامت فوزفی ال.... اولوبدر شهبه سز اول سبیدن رهبر ایتدم کندم بو حصلتی
طوغرولقله هرکسک ایشن کوروب وسعم قدر ممنون ایتمکدی مرادم دولتی هم ملتى

“*Hak nasb itdi hitamın (bitiş) bu binanın çok şükür*”

“*Verdi olmaksızın Hüda biz kullara her nimeti*”

“*İstikamet fevz fi'l... olupdur şübhesiz*”

“*Ol sebepten rehber itdim kendim bu hasleti*”

“*Doğrulukla herkesin işin görüb vüs'im (güç) kadar*”

“*Memnun itmekdi muradım devleti hem milleti*”

yazısı okunmaktadır. Kitabede tarih bildiren rakamlar bulunmamakla birlikte yalnızca ana kapı lentosu üstündeki metal plakada, “1338” tarihi görülür (Fot. 206). Bu tarih, hicriden çevrildiğinde 1919/1920, rumiden çevrildiğinde 1922'ye denk gelmektedir. Edremit Yöresi Yağhaneleri adlı kitapta ise yağhanenin kitabesinde, H. 1283/M. 1866-67 tarihi yazdığı ifade edilmiştir⁶⁴¹. Görünen o ki, kitapta yorumlanan bu tarih eldeki somut verilere göre gerçeği yansıtmamaktadır. 1989 yılına ait tescil fişinde, sabunhanenin *Müdüroğlu* adlı kişi tarafından inşa ettirildiği kaydedilmiştir⁶⁴². Nitekim 1924-25 tarihli Türk Ticaret Salnamesi'nde, zeytinyağı ve sabun tüccarları içinde *Burhaniyeli Müdürzade* ismi geçmektedir⁶⁴³. Bu bilgilere göre yağhane ile aynı yapı malzemesi ve inşa özelliklerine sahip olan sabunhanenin de 1919-20 yıllarında inşa edildiği düşünülebilir.

⁶⁴¹ R. Efe-A. Soykan-İ. Cürebal-S. Sönmez, *age*, 2013, s. 81.

⁶⁴² Hasan Sercan Sağlam, *Burhaniye'nin Tarihi Yapıları*, İzmir, 2012, s. 149; D. Akın, agt, 2014, s. 19; Balıkesir Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi, Dosya No: 10.05/207.

⁶⁴³ *Annuaire Commercial Turc*, 1924-1925, s. 227-228.

Kompleks, 1950 yılında Ethem Tolon tarafından satın alındıktan sonra, 1955’de tekrar faaliyete geçmiştir⁶⁴⁴. Daha sonra ailenin fertlerinden biri olan Hüsnü Tolon’a devredilmiştir.

1989 yılında tescil edilen sabunhanenin o tarihlerde üretim faaliyetlerine devam ettiği belirtilmiştir⁶⁴⁵. Daha sonra atıl durumda kalan yapı, günümüzde restore edilmektedir⁶⁴⁶.

2.1.12. Balıkesir/Edremit Ali Rıza Karagözoğlu Sabunhanesi

Çizim No: 52-54

Fotoğraf No: 207-217

Yeri: Sabunhane, Balıkesir’in Edremit İlçesi, Soğanyemez Mahallesi’nde, 366 ada ve 1 parselde yer alır.

Genel Bilgi:

Duvarlarla çevrili geniş avluda yağhane, sabunhane, idari oda ve çeşitli işlevde depolar bulunur (Çiz. 52). Avlunun güneybatısında yer alan sabunhane batıda caddeye, doğuda avluya bakarken, kuzeyde zeytinyağı deposuna, güneyde ise başka bir depo ile bitişiktir.

Mimari Özellikleri:

Sabunhane, kuzey-güney doğrultusunda, dikdörtgen kütleli ve iki katlıdır. Bitişigindeki zeytinyağı deposuna sonradan sabunhanenin eklendiği çatılardaki kot farkından ve batı cephesindeki pencerelerden anlaşılmaktadır (Fot. 207-208) . Yağ deposunun birinci katının bir kısmı da sabunhaneye dâhil edilmiştir. Zemin katta, sabun kazanı ocağı, birinci katta ise sabunların dökülüp kurutulduğu sergi alanı mevcuttur.

Zemin Kat:

Batı ve güneydoğudaki kapılardan avluya geçiş sağlanır. Geniş avlu, daha sonradan inşa edilen bir depoyla ikiye bölünerek, sabunhanenin önünde ayrı dikdörtgen bir avlu meydana getirilmiştir. Fakat özgün durumda avlular birleşik vaziyettedir. Güneydoğudaki kapıdan sabunhanenin avlusuna geçilir.

⁶⁴⁴ D. Akın, agt, 2014, s. 19.

⁶⁴⁵ Balıkesir Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi, Dosya No: 10.05/207.

⁶⁴⁶ Sabunhane ve yağhane yapılarının yer aldığı avluya, birçok binadan meydana gelen site kurulmuştur.

Sabunhanenin zemin katı kareye yakın plânlıdır (Çiz. 53). Kuzeybatı köşede, tuğladan, kare kaideli ocağa oturan ve döşemeyi delip ağız kısmı birinci kata uzanan konik biçimli sabun kazanı bulunur (Fot. 209). Kaidenin köşesine, kare kesitli, tuğladan bir taşıyıcı yerleştirilmiştir. Ateşleme sistemiyle çalışan kazan ocağı, doğudaki nişten yakılır. Duman, hemen batısındaki bacadan dışarı atılır. Günümüzde, sabun kazanı yerinde mevcut olup bitişiğinde kostik deposu yer alır. Güneydoğu köşede, merdiven konumlandırılmıştır. Mekânın doğu duvarının ortasında kapı ve bunun iki yanında birer pencere vardır. Kuzey duvarında, yağ deposuna açılan geniş açıklıklı bir pencere bulunur. Batı ve güney duvarlar ise sağırdır.

Birinci Kat:

Güneydoğu köşede, daha sonradan yapılmış, iki kollu, betonarme merdivenle birinci kata ulaşılır. Kuzeydoğu köşede yer alan özgün ahşap merdivenin zemin katla bağlantısı kesilerek kapatılmıştır (Çiz. 54). Birinci kat, kuzey-güney doğrultusunda, dikdörtgen plânlı ve herhangi bir duvarla bölünmeyen tek mekân şeklindedir. Kuzeyde sabun kalıpları, güneyde sabun kazanı yer alır (Fot. 210). İki kısım arasındaki kot farkı dışarıdan görüldüğü gibi içeriden de fark edilmektedir. Güney yönde, doğu ve batı duvarlarda, dışa taşıntı yapan tuğla taşıyıcılar bulunur. Kazanın bitişiğindeki taşıntı ise bacaya aittir. Batı duvar kenarında, sabun kazanının ağız kısmı vardır (Fot. 211). Buradan kovalara doldurulan sabun hamuru, zeminde görülen sabun kalıplarına dökülür (Fot. 212-213). Kalıpların ahşap kaplaması, sabun kesme işlemi yapılırken döşemeye zarar vermemesi için verev biçimde döşenmiştir. Bu kalıplardan kuzeydekiler özgünlüğünü korurken, güneyde bulunan iki kalıp, çimento esaslı sıva ile kaplanmıştır. Mekânın doğusunda yedi, batısında altı, güneyinde ise iki pencere mevcuttur. Bu pencerelerin boyutları birbirinden farklıdır. Kuzey duvar ise sağır tutulmuştur.

Cepheler:

Sabunhanenin kuzey cephesi, yağ deposu ile bitişik olduğu için görünmemektedir. Avluya bakan doğu cepheyi ise yer yer depolar kapatmıştır (Fot. 214-215). Bu cephenin zemin katında, çift kanatlı bir kapı, bunun iki yanında döşemeye yakın seviyede yatay dikdörtgen açıklıklı birer pencere vardır. Birinci kat cephesinde, güney kenardan itibaren dört pencere dikdörtgen açıklıklı iken, alçak kottaki, yağ deposuna açılan iki pencere daha küçüktür. Kuzeydoğu köşedeki cephenin bir kısmına, yağ deposunun çatı seviyesinden

uzanan dış frizi şeklindeki korniş girmiştir (Fot. 214). Birbirine bitişik iki yapı arasındaki kot farkı cepheden görülmektedir.

Güney cephenin büyük bir kısmını bitişigindeki depo kapatmıştır. Yalnızca birinci kat cephesindeki yatay dikdörtgen açıklıklı, küçük iki pencere görülmektedir.

Sabunhanenin batı cephesi, diğer değişik işlevlerde ve farklı kotlardaki yapılarla birlikte caddeye sınır oluşturmuştur (Fot. 207). Bu cephede, sabunhane ile yağ deposu arasındaki çatı kot farkı, tıpkı doğu cephesindeki gibi seçilebilmektedir. Sağır olan zemin kat cephesi, tadilatlardan dolayı farklı duvar örgülerine sahiptir. Birinci kat cephesinde, alçak kottaki yağ deposuna dâhil edilen kısmın çatı seviyesinde, küçük ebatlarda dikdörtgen açıklıklı üç pencere vardır. Bu pencereler, dış frizi biçimindeki korniş aralarına yerleştirilmiştir (Fot. 216). Kornişin bir kısmı, yüksek kottaki cepheye girmiştir. Diğer pencerelerden üçü dikdörtgen açıklıklı, biri ise sabun kazanından dolayı yatay dikdörtgen açıklıklı ve küçük yapılmıştır. Kare kesitli baca ise çatıda yükselir.

Malzeme ve Teknik:

Yapı, tuğla yoğunlukta olmakla beraber zemin kattaki batı duvarının bir kısmında moloz taş kullanılmıştır (Fot. 208). Yer yer betonarme ile güçlendirme yapılmıştır. Sabun kazanın bulunduğu kısımdaki döşeme, betonarme olarak yenilenmiştir. Sabun kalıplarının kaplaması, özgün merdiven, pencere ve kapı doğramaları ahşaptandır.

Ahşap konstrüksiyonlu çatı içten açık bırakılmıştır. Yağ deposunun çatısı alaturka, diğeri ise marsilya kiremitle örtülmüştür. Baca tuğladandır.

Yapının Tarihlendirilmesi:

Yazıcızade İsmail Hakkı Bey tarafından 1908-1909 inşa ettirilen yapı topluluğundaki yağhane⁶⁴⁷, 1912, 1913, 1921 ve 1922 tarihli Annuaire Oriental Commerce'de Edremit'te bulunan zeytinyağı fabrikaları arasında geçmektedir⁶⁴⁸. 1923 tarihinde yangın geçiren yapı, daha sonra Karagözzade Ali Rıza Bey tarafından satın alınarak yeniden onarılmış ve 1925'de dönemin en son teknolojisi ile donatıldığı makinelerle tekrar faaliyete geçirilmiştir⁶⁴⁹. Sabunhanenin de bu tarihte, 20. yüzyılın ilk

⁶⁴⁷ G. Yetkin, *age*, 1939, s. 138; Gıyas Yetkin, *Kuruluşundan Bugüne Kadar Edremit'te Olup Bitenler*, Balıkesir, 1957, s. 29; Z. Özdemir, *age*, 2000, s. 157-158.

⁶⁴⁸ F. L. Mourkides, *age*, 1912, s. 1578; A. Ferd. Walla, *age*, 1913, s. 1528; A. Rizzo, *age*, 1921, s. 1331; A. Rizzo, *age*, 1922, s. 1279.

⁶⁴⁹ G. Yetkin, *age*, 1939, s. 138; G. Yetkin, *age*, 1957, s. 44; Z. Özdemir, *age*, 2000, s. 158, 340, 398.

çeyreğinde, yapılar topluluğuna eklenmiş olduğu ileri sürülebilir. Nitekim yaklaşık 1920 tarihinden itibaren, Ayvalıklı zeytinyağı ve sabun tüccarı olan Sezai Ömer Bey’le kurduğu bu işle alakalı ortaklık ön plana çıkmaktadır⁶⁵⁰.

1942-43 Ticaret Yıllığı’nda, Edremit’te faaliyet gösteren fabrikalar arasında yer alır⁶⁵¹. Ali Rıza Bey’in sahip olduğu “Kar” marka zeytinyağı ve sabunlarının üretimi 1968 yılına kadar devam etmiştir⁶⁵² (Fot. 217). Bina, günümüzde atıl durumdadır.

2.1.13. Balıkesir/Burhaniye Hüsnü Pazarbaşı Sabunhanesi

Çizim No: 55-58

Fotoğraf No: 218-232

Yeri: Sabunhane, Balıkesir’in Burhaniye İlçesi, Kocacami Mahallesi’nde, 145 ada ve 35 parselde yer alır. Yapı, kuzey ve doğuda avluya, güney ve batıda sokağa cephelidir.

Mimari Özellikleri:

Yapı, yağhane ve sabunhane olmak üzere iki ayrı üretimi bünyesinde barındırır (Fot. 218-219). Geniş bir avlunun güneybatı köşesini sınırlandıran sabunhane, kuzey-güney doğrultusunda, dikdörtgen kütleli ve iki katlıdır. Fakat yapının kuzeydoğu köşesi, kuzey sınıra kadar uzanmayarak adeta “L” plân oluşturmuştur. Restorasyonla birlikte yapının plânında, kullanım işlevine uygun olarak bazı değişiklikler yapıldığı görülür.

Zemin katta, zeytinyağı üretimine ait ekipmanlar, sabun kazanı ocağı, buhar makinesi odası ile servis mekânları yer alır. Birinci kat ise sabunların dökülüp kurutulması ve kesilmesi işlemlerin yapılmasına ait mekândan ibarettir.

Zemin Kat:

Güney cephenin doğu kenarında bulunan geniş açıklıklı kapıdan büyük avluya girilir (Çiz. 55). Avlunun güneybatı köşesini sınırlandıran yapının zemin katında, dört mekân bulunur. Güneydeki, depo amaçlı ve servis mekânı olarak kullanılan birinci mekân, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen plânlıdır. Bu mekânla bağlantı, doğu

⁶⁵⁰ R. Efe-A. Soykan-İ. Cürebal-S. Sönmez, *age*, 2013, s. 44; Ayvalık Belediyesi, “Hatıra Defteri: Sezai Ömer Madra”, *Ayda Bir Ayvalık*, S. 31, 2017, s. 34; Saha çalışmaları sırasında Adatepe Zeytinyağı Müzesi’nde tespit edilen belgeler; zeytinyagci.com/muze.asp adlı internet sitesinde bulunan belgeler (Erişim Tarihi: 04.01.2021).

⁶⁵¹ C. Erdem, *age*, 1942-1943, s. 110.

⁶⁵² G. Yetkin, *age*, 1957, s. 44; Z. Özdemir, *age*, 2000, s. 158; R. Efe-A. Soykan-İ. Cürebal-S. Sönmez, *age*, 2013, s. 139.

cephenin ortasındaki kapıdan sağlanır. Güney cephenin batı kenarındaki küçük kapı sonradan açılmıştır. Kuzey duvardaki açıklık ise yandaki yağhaneye açılır. Mekân, güneyde üç, batıda iki adet pencere ile aydınlatılmıştır. Kuzeydoğu köşedeki iki kollu merdiven ile birinci kata çıkılır.

İkinci mekân, yağhane olarak kullanılmıştır (Fot. 220-221). Kuzey-güney doğrultusundaki dikdörtgen plânlı mekâna, kuzey cephede bulunan kapıdan ulaşılır. Doğu ve batı duvarında üçer pencere bulunur. Mekânda, buhar makinesiyle çalışan ekipmanların parçaları halen görülmektedir.

Üçüncü mekânda, ocak ve sabun kazanı yer alır. Doğu cephede yer alan kapıdan ulaşılan mekânda, kare kaideli ocak üzerine oturan, metalden, konik büyük bir sabun kazanı vardır (Fot. 222-223). Kazanın önceden ateşleme sistemi ile daha sonra ise buhar gücü ile çalıştığı anlaşılmaktadır.

Dördüncü mekân, kuzeydoğu köşedeki buhar makinesinin yer aldığı odadır (Fot. 224). Tek katlı ve kuzey-güney doğrultusunda, dikdörtgen plânlı odaya kuzeydeki kapıyla girilir. Doğu duvarında iki penceresi yer alır. Bu odanın buhar makinesinin yapıya mont edilmesi ile inşa edildiği tahmin edilmektedir. Çünkü dilatasyon ve yandaki yağhanenin bu mekâna bakan penceresinde görülen dış cephe özelliği, yapıya sonradan eklendiği fikrini uyandırmaktadır.

Restorasyon sonrası, binadaki bazı kapı ve pencere açıklıkları kapatılmıştır (Çiz. 56). Yapıya tek giriş, doğu cephededir. Birinci mekânın kuzey duvarında, ikinci bir açıklık elde edilmiş ve burası kazanın bulunduğu kısım ile bağlantılı hale getirilmiştir. Merdiven özgün yerinden kaldırılarak, bu kısma bölme bir duvar eklenerek mutfak yapılmıştır. Merdiven ise güneybatı köşeye alınmıştır. Buhar makine odası, helaya çevrilmiştir. Bu odada yer alan buhar makinesi, koruma amaçlı olarak yağhane kısmında sergilenmektedir (Fot. 225).

Birinci Kat:

Güneydoğu köşedeki merdivenle çıkılan birinci kat, “L” plânlı ve herhangi bir duvarla bölünmeyen geniş açıklıklı tek mekân şeklindedir (Çiz. 57). Güneydoğu köşede, konik biçimli sabun kazanı vardır. Sabun kazanının yerleştirildiği kısım, güneyde iki pencere, doğuda tek penceresi bulunan duvarlarla sabun kalıplarının olduğu mekânla ayrılmıştır. Güneydeki duvarda, sabunhanenin “HP” kısaltmalı amblemi, “Gül Kokulu-

İstanbul” yazıları ve daire içinde altı yapraklı çiçek motifi görülür (Fot. 226). Batı duvarının kenarında ise “*İstanbul-1956*” ve “*Gül Kokulu*” yazıları okunur (Fot. 227). Zeminde, boydan boya uzanan ve birbirinden ahşap çıtalarla ayrılan sabun kalıpları vardır (Fot. 228). Bu kalıpların ahşap kaplaması verev şekilde döşenmiştir. Duvarlara çok sayıda pencere yerleştirilerek gerekli hava sirkülasyonu sağlanmıştır. Kurutma işlemini hızlandırmak için pencerelerin alt kısmı zemine yakın yapılmıştır. Sabun kazanının bulunduğu yerdeki duvarlar kısmen sağırdır. Kuzey ve güneyde olmak üzere birer balkon bulunur. Sabun kazanı ve buhar makinesinin bulunduğu hizada, çatıda, havalandırma kulesi ve tuğla baca yer alır (Fot. 218).

Restorasyonla birlikte, özgün merdivenin yeri değiştirilmiş, güneybatı köşeye alınmıştır (Çiz. 58). Sabun kalıpları kaldırılmıştır. Yalnızca zeminde verevine döşenen ahşap kaplama görünmektedir (Fot. 229-230).

Cephele:

Kuzey cephenin en önünde sabunhane-yağhane, geride ise buhar makinesi odasının cepheleri görünmektedir (Fot. 218-219). Yapının zemin kat cephesindeki geniş açıklıklı giriş, restorasyon sonrası kapatılmıştır. Birinci kat cephenin ortasında ise bir kapı ve bunun iki yanında uzun dikdörtgen açıklıklı ve düz atkılı ikişer pencere düzenlemesi yer alır. Kapı ve pencereler, uzun balkona açılır. Cephe, dışa doğru kademeli iki korniş ve saçaklı çatı ile sonlanır. Geri plandaki tek katlı buhar makinesi odasının cephesinde bulunan açıklık ise sonradan pencereye çevrilmiştir.

Doğu cephede, iki kat arasındaki ayırım silme ile belli edilmiştir (Fot. 219). En önde, depo, sabun kazanı ve buhar makinesi odası mekânlarının düz lentolu kapı açıklıkları ile dikdörtgen açıklıklı pencereleri, geride ise yağhanenin cephesindeki pencereler görülür. Ancak buhar makinesi odası, yağhanenin zemin kat cephesinin bir kısmını kapatmıştır (Fot. 219). Beden duvarları, iki sıra halinde dışa doğru kademeli korniş ve saçaklı çatı ile sonlanmıştır. Çatı hizasından silindirik küçük tuğla baca yükselmektedir.

Güney cephede iki kat arasındaki ayırım silmeyle belli edilmiştir (Fot. 231-232). Zemin katta, üç pencere, birinci katta uzun dikdörtgen açıklıklı yedi pencere bulunur. Orta bölüme ise küçük ebatlarda bir balkon yerleştirilmiştir. Köşelere pilastırlar yapılarak, yapının sokağa bakan cephesine estetiklik kazandırılmaya çalışılmıştır.

Cephenin güneydoğu kenarında ise çift kanatlı avlu kapısı ile bunun yanında bulunan bir pencere düzenlemesi görülür.

Batı cephede, diğer cephelerde olduğu gibi kat ayrımı silmeyle belli edilmiştir (Fot. 232). Zemin katta, ikisi depoya üçü de yağhaneye ait olmak üzere beş pencere yer alır. Birinci katta ise sık aralıkla yerleştirilmiş on sekiz dikdörtgen açıklıklı pencere düzenlemesi, sabunhane mimarisinin birinci katlarında çıkan özelliği sergilemektedir. İki sıra halinde dışa doğru kademeli korniş ile cephe sonlandırılmıştır.

Malzeme ve Teknik:

Yapı, taş ve tuğla malzeme ile inşa edilmiştir. Bu malzemelerle birlikte ilk defa betonarme sisteminin kullanıldığı ilçedeki yapı örneklerinden biri olmuştur⁶⁵³. Döşeme, yatay uzanan betonarme kolonların aralarına, belli aralıklarla, ahşap hatılların dikey dizilmesiyle oluşturulmuştur (Fot. 220). Balkonlar, betonarme sistemle inşa edilmiştir. Pencere ve kapı doğramaları, merdiven, döşeme, birinci kat zemini ve tavanı ahşaptandır (Fot. 229-230).

Ahşap konstrüksiyonlu çatı, marsilya kiremitle örtülmüştür. Silindirik baca, tuğladan yapılmıştır.

Yapının Tarihlendirilmesi:

Edremit Yöresi Yağhaneleri adlı kaynakta, sabunhanenin 1914 tarihinde inşa edildiği ve Burhaniye'nin en eski imalathanelerinden biri olduğu vurgulanmıştır⁶⁵⁴. Ancak bu tarihi kanıtlayacak herhangi bir veriye ulaşamamıştır.

Burhaniye Belediyesi'nden alınan bilgiye göre, yapının, Kuvay-i Milliyeci Burhaniye Müftüsü Mehmet (Tarhan) Efendi'nin⁶⁵⁵ damadı Ethem Pazarbaşı'nın oğlu Hüseyin Hüsnü Pazarbaşı tarafından 1932'de Alman Mimar-Mühendis Karl Krugenz denetiminde Burhaniyeli usta ve işçilerle birlikte zeytinyağı sabunu imalathanesi olarak inşa edilmiştir⁶⁵⁶. 1942-43 Ticaret Yıllığı'nda ise Pazarbaşı Hüsnü'ye ait kartvizit yer

⁶⁵³ D. Akın, agt, 2014, s. 16.

⁶⁵⁴ R. Efe-A. Soykan-İ. Cürebal-S. Sönmez, *age*, 2013, s. 97.

⁶⁵⁵ Remzi Gücü, *Geçmişten Günümüze Burhaniye Tarihi*, Balıkesir, 2014, s. 367.

⁶⁵⁶ H. S. Sağlam, *age*, 2012, s. 60; Burhaniye Belediyesi'nden alınan bilgi; <http://wownturkey.com/forum/viewtopic.php?t=132886> (Erişim Tarihi: 10.09.2020)

alır⁶⁵⁷. Buna göre yapının 1932-1940 tarihleri arasında inşa edilmiş olabileceği tahmin edilmektedir.

Bina, bir süre atıl durumda kaldıktan sonra 2008 yılında Hüsnü Pazarbaşı'nın varisleri tarafından Burhaniye Belediyesi'ne bağışlanmıştır. 2010 yılında belediye tarafından restore edilen bina, günümüzde, Gençlik ve Kültür Merkezi olarak hizmet vermektedir.

2.1.14. Balıkesir/Ayvalık Gümüşlü Eminzade Sabunhanesi

Çizim No: 59-60

Fotoğraf No: 233-254

Yeri: Yapı, Balıkesir'in Ayvalık İlçesi, Sakarya Mahallesi'nde, 876 ada, 3 parselde kıyı şeridinde, Ayvalık merkezden 5 km. uzakta konumlandırılmıştır.

Genel Bilgi:

Geniş bir avlu içinde yağhane, sabunhane, pirina ve rafine fabrikası, konaklama birimi, depolar ve iki baca yer alır (Çiz. 59). Bu yapılardan sabunhane, kuzeyde denize, batıda avluya, güneyde yola, doğuda ise geniş araziye bakar.

Yapılar, daha önceden ortada mevcut olan pirina fabrikasının etrafında inşa edilmiş ve geliştirilmiştir⁶⁵⁸. Çeşitli işlevdeki yapı topluluğu kuzeyde denize, güneyde yola, doğu ve batıda ise geniş bir araziye bakmaktadır. Güneyde, yolun karşısında, önceleri garaj binası, marangozhane, işçilerin aileleriyle birlikte kaldığı konaklama birimleri, bekâr işçilerin yatakhaneleri, depolar, ahır, fırın gibi fabrikaya ait yapılar yer almıştır⁶⁵⁹ (Fot. 233-234). Ancak günümüzde bu yapılar yıkılmıştır.

Mimari Özellikleri:

Komplekste bulunan yapılar, sabunhane de dâhil olmak üzere büyük oranda yıkılmış vaziyettedir (Fot. 235-236). Ancak, 1940-1950 yıllarına ait fotoğraflardan yapıların mimarisine ilişkin bilgiler elde etmek mümkündür⁶⁶⁰ (Fot. 237-242). Buna göre avlunun doğu kenarını sınırlayan sabunhane, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen

⁶⁵⁷ C. Erdem, *age*, 1942-1943, s. 111.

⁶⁵⁸ Gülbeniz Şentay, "Gümüşlü Fabrikası", *Ayda Bir Ayvalık*, S. 23, 2016, s. 22; Bu bilgi, Gümüşlü Fabrikası'nda bulunan Yakup İçten'den alınmıştır (Görüşme tarihi: 21.08.2017).

⁶⁵⁹ G. Şentay, *agm*, 2016, s. 23-24; Bu bilgi, Gümüşlü Fabrikası'nda bulunan Yakup İçten'den alınmıştır (Görüşme tarihi: 21.08.2017).

⁶⁶⁰ Fotoğraflar, Yakup İçten'den alınmıştır (Görüşme tarihi: 21.08.2017).

kütleli ve üç katlıdır. Ancak, güney uçta, iki kat düzenlemesi vardır. Zemin katta, çeşitli servis mekânları, sabun kazanı ocağı ve pulima odası mevcuttur. Birinci katta, metal sabun kazanı ile sabunun dökülmesi ve kurutulması işlevine yönelik alanlar yer alır. Fakat günümüze sabunhanenin yalnızca zemin katı ve kuzey cephesindeki yüksek bacası ulaşmıştır (Fot. 243).

Zemin Kat:

Sabunhane ile bağlantı avludan sağlanır. Avluya, kuzey ve güneyde bulunan geçitlerinden ulaşılır.

Yapının zemin katında, kuzey-güney doğrultusunda, dikdörtgen plânlı, yan yana bitişik dört mekân yer alır (Çiz. 60). Güney uçtaki mekân, hemen batısındaki yağhaneyle ilişkili pulima odasıdır (Fot. 244-245). Doğu duvara yaslanmış yedi, kuzey ve batı duvarının kesiştiği köşeye ise altı adet pulima havuzu yapılmıştır. Mekânın zemini toprakla dolduğu için karasuyu dışarıya boşaltmaya yarayan kanallar ve çukurlar yer yer görülmektedir.

Kuzeye doğru sıralanan diğer üç mekân, büyük oranda yıkıldığı ve yoğun bitki örtüsü ile kaplandığı için işlevi tam olarak belirlenememiştir (Fot. 246). Ancak kuzey uçtaki mekânın, kuzey cephesinde bitişik olan yüksek bacası, burada bir sabun kazanının konumlandırıldığını gösterir (Fot. 247). Elde edilen bilgilere göre sabun kazanı, ilk zamanlar direkt ateşleme sistemi ile daha sonra buhar makinesiyle çalışmıştır⁶⁶¹. Yine bu mekânın orta kısmında, tuğla ve taştan havuzlar yer alır. Dört mekânın batı duvarında, avluya açılan iki kapısı, bunların yanlarında ikişer penceresi vardır. Kuzey uçtaki mekânın kuzeybatı kenarındaki üç pencere ve kapı, bitişikindeki avlu geçidine açılır. Mekânların kuzey, güney ve doğu duvarı sağır tutulmuştur. Ancak pulima odasının doğu duvarında, döşemeye yakın kısımlarda, havalandırma amaçlı küçük pencereler bulunur. Aynı uygulama, batı duvardaki pencere ve kapı üstlerinde de vardır.

Birinci ve İkinci Kat:

Sabunhanenin üst katları yıkılmıştır. Bu katlara ait veriler, 1940'lı ve 1950'li yıllarda çekilmiş fotoğraflardan elde edilmiştir. Günümüze kalan duvar izlerinden ve fotoğraflardan anlaşıldığı üzere birinci katta, kuzeyden itibaren ilk iki mekânın güney

⁶⁶¹ Bu bilgi, Gümüşlü Fabrikası'nda bulunan Yakup İtten'den alınmıştır (Görüşme tarihi: 21.08.2017).

duvarında açıklıklar bulunduğu görülür. Bu açıklıklar, üç mekân arasında birbirleriyle olan bağlantıyı sağlar (Fot. 248-249). Kuzey uçtaki mekânın batı duvarında bulunan pencere açıklıklarından da bitişiğindeki avlu geçidinin birinci katına geçilmektedir.

İkinci katta da mekânlar arasında bağlantı olduğu anlaşılmaktadır. Mekânların zeminlerinde, boydan boya uzanan sabun kalıpları mevcuttur (Fot. 250-251). Bu kalıpların ahşap kaplaması verev şekilde döşenmiştir. Her iki katın doğu ve batı duvarına sık aralıklarla çok sayıda pencere açılmıştır. Böylece elde edilen hava sirkülasyonu ile sabunların kuruması sağlanmıştır. Kurutma işlemini daha da hızlandırmak için pencerelerin alt kısmı zemine yakın yapılmıştır. Kuzey ve güney duvarlarda pencere sayısı azdır.

Cepheler:

Sabunhanenin büyük bir kısmı yıkıldığı için cepheler, 1940-1950'li yıllara ait fotoğraflarına bakılarak değerlendirilecektir.

Avluya bakan batı cephede, katlar arasındaki ayırım silme ile belli edilmiştir (Fot. 242). Zemin kat cephesindeki tuğla ve kesme taş söveli kapı ve pencereler, basık kemerlidir (Fot. 248-249). Ancak bazı pencerelerin kapatıldığı görülür. Pulima odasının cephesindeki küçük havalandırma pencerelerinin etrafı tuğla söveli ve basık kemerlidir. Birinci ve ikinci katta, sık aralıklarla dizilen pencereler, düz atkılı ve dikdörtgen açıklıklıdır. Cephenin tam ortasında, üst katlarda, iki balkon yer aldığı görülür.

Denize bakan kuzey cephede, yüksek baca ve üçgen alınlık dikkati çeker (Fot. 238). Kat silmesi uygulanmayan bu cephenin pencerelerinde, diğer cephelere göre düzensiz bir sistem vardır. Zemin kat cephesi sağır iken birinci katın doğu kenarında iki, ikinci katın batı kenarında, düz atkılı ve dikdörtgen açıklıklı bir pencere bulunur. Bu pencerelerin arasında kalan yerde, ortada, küçük kare pencere görülür. Cephe, kenarları profillendirilmiş üçgen alınlıkla sonlandırılmıştır. Doğu kenarda, kaide üzerinde yükselen, kare gövdeli tuğla baca vardır (Fot. 243). Gövde, yukarıya doğru gittikçe daralır. Kaidenin üç tarafında ise bacayı temizlemek için kemerli küçük açıklıklar yer alır. 1955 tarihli bir fotoğrafta ise cephede farklı bir baca görülür (Fot. 238). Bu baca, kare kaideli ve silindirik gövdelidir. Kaide ile gövde arasında pahlandırılmış pabuç kısmı vardır. Silindirik gövdenin başladığı yerde ise iki silme dolanmıştır. İki farklı bacayı şu şekilde yorumlamak gerekirse; fabrikanın avlusunda yer alan ve üzerinde 1942 tarihi okunan kalın ve silindirik gövdeli baca (Fot. 252), 1944 yılında Ayvalık'ta meydana gelen

şiddetli depremde zarar görmüş ve daha sonra sağlamlaştırılmıştır⁶⁶². 1944 tarihinden önceki bir zaman dilimine ait olan sabunhanenin silindirik bacasının da bu depremle birlikte yıkıldığı yerine kare gövdeli bacanın inşa edildiği tahmin edilmektedir.

Doğu cephenin zemin katında herhangi bir pencere yer almaz (Fot. 239, 241, 253). Birinci kat cephede, kuzeyden güneye sık aralıkla dizilen on sekiz pencerenin düz atkılı ve dikdörtgen açıklıklı olduğu görülür. Bu pencerelerden sonra etrafı tuğla söveli, basık kemerli ve demir parmaklıklı dört pulima odasının küçük havandırma pencereleri yer alır (Fot. 253). Birinci ve ikinci kat arasındaki silme, cephede, boydan boya uzanmıştır. İkinci katta da düz atkılı ve dikdörtgen açıklıklı yirmi beş pencere bulunur.

Güney cephede, farklı yıllara ait fotoğraflarda iki ayrı cephe görüntüsü vardır. 1940'lı yılların başına ait olan fotoğrafta, cephenin zemin katından ikinci katına kadar pencere açılmamış, sağır tutulmuştur (Fot. 237). İkinci katla ayırım, silme ile belli edilmiştir. Bu katta, düz atkılı ve dikdörtgen açıklıklı üç pencere görülür. Cephe, kenarları profillendirilmiş üçgen alınlıkla sonlandırılmıştır. 1950'li yıllarda çekilen fotoğraflarda, üç adet pencere sayısının ikiye düştüğü ve üçgen alınlığın olmadığı fark edilir (Fot. 239-240). Aynı yıllara ait olduğu düşünülen diğer bir fotoğrafta, güney cephede, çatının bir kısmının yıkılmış olduğu görülür (Fot. 241). Nitekim bu yıkımdan sonra yapılan tadilatla iki pencere ve çatı yenilenmiş, üçgen alınlık kaldırılmış olmalıdır.

Malzeme ve Teknik:

Sabunhane, moloz taş ve tuğla malzeme ile inşa edilmiştir. Yapı köşelerinde, kesme taş görülür. Kapı ve pencere sövelerinde tuğla yoğunlukta olmakla birlikte, aralarda taş kullanılmıştır (Fot. 246). Basık kemerler ve pulima havuzları tuğla ile oluşturulmuştur. Pencere ve kapı doğramaları ile döşemeler ahşap malzemedendir. Yapıda, betonarme sistemle güçlendirmeler yapılmıştır. Çimento esaslı sıva ile duvarlar sıvanmıştır.

İkinci katta, içten açık bırakılan ahşap konstrüksiyonlu beşik çatı, alaturka kiremitle örtülmüştür (Fot. 250). Kare formundaki baca tamamen tuğladandır.

⁶⁶² G. Şentay, agm, 2016, s. 25.

Yapının Tarihlendirilmesi:

Gümüşlü Eminzade Fabrikasının az ilerisinde bulunan Rumlardan kalma Nicolaidides et Cokkins adlı değirmen, zeytinyağı fabrikası ve damıtma tesisinin yıkılan taşlarıyla inşa edildiğine dair bilgi mevcuttur⁶⁶³. Bu bilgiden yola çıkarak, 1891, 1909, 1912-13, 1921-22 tarihli Annuaire Oriental du Commerce’de, Ayvalık’ta bulunan buharlı zeytinyağı fabrikaları arasında *Nicolaidides Freres et Cokkins Fabrikası* adına rastlanılır⁶⁶⁴. Özellikle 1909, 1912 ve 1913 tarihli yıllıklarda, Ayvalık yakınında bulunan Gümüşlü’de yer aldığı ve zeytinyağı, değirmen, buharlı damıtma tesisi, karbon sülfür yağı değirmeni olduğu kaydedilmiştir⁶⁶⁵. 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyılın başında, Ayvalık bölgesinde fotoğraflar çeken Fransız C. D. Contaxis’in bir kartpostalında da Nicolaidides Freres et Cokkins Fabrikası görülür⁶⁶⁶ (Fot. 254). 1923 mübadelesiyle birlikte atıl kalan bu fabrika, Ayvalık’a yerleşen mübadil ailelerin ortak kurduğu bir şirketle 1926’da tekrar işletilmeye başlanmıştır⁶⁶⁷. 1929 tarihinde ise Gümüşlü Pirina olarak ismi değiştirilen şirket yöneticilerinin içinde Eminzadeler de yer almıştır⁶⁶⁸. Bundan sonra tamamen Eminzadelerin mülkiyetine geçen, Rumlardan kalma bu fabrika yaklaşık 1940’larda yıkılmıştır⁶⁶⁹. Aynı yıllarda, yıkık inşa malzemeleri ile az ilerisinde mevcut olan eski bir pirina fabrikasının etrafında sabunhane ve diğer birimler inşa edilerek günümüzdeki Gümüşlü Fabrikası meydana gelmiştir⁶⁷⁰. Avluda yer alan büyük ve kalın silindirik gövdeli baca üzerindeki mermer kitabede “*Gümüşlü Fabrikası 1942*” ibaresi okunmaktadır. Dolayısıyla 1940-1942 tarihi aralığında sabunhane inşa edilmiş olmalıdır.

1970’li yıllarda kapanan fabrika⁶⁷¹, günümüzde atıl durumdadır.

⁶⁶³ R. Efe-A. Soykan-İ. Cürebal-S. Sönmez, *age*, 2013, s. 153; G. Şentay, agm, 2016, s. 22; Faruk Ergelen, “Ayvalık-Gümüşlü’de Bir Zeytinyağı Fabrikası”, *Bizim Ayvalık*, S. 23, Ayvalık, 2017, s. 16.

⁶⁶⁴ R. C. Cervati, *age*, 1891, s. 803; R. C. Cervati, *age*, 1909, s. 1884; F. L. Mourkides, *age*, 1912, s. 1387; A. Ferd. Walla, *age*, 1913, s. 1396; A. Rizzo, 1921, s. 1265; A. Rizzo, *age*, 1922, s. 1213.

⁶⁶⁵ R. C. Cervati, *age*, 1909, s. 1884; F. L. Mourkides, *age*, 1912, s. 1387; A. Ferd. Walla, *age*, 1913, s. 1396.

⁶⁶⁶ Taylan Köken, Ayvalık Adı Nereden Geliyor?, <https://issuu.com/taylankoken>, 2015 (Erişim Tarihi: 10.05.2020); F. Ergelen, agm, 2017, s. 16; S. Kaptan-F. Ergelen-M. Soylu, *age*, 2019, s. 75.

⁶⁶⁷ R. Efe-A. Soykan-İ. Cürebal-S. Sönmez, *age*, 2013, s. 153; G. Şentay, agm, 2016, s. 22; F. Ergelen, agm, 2017, s. 16.

⁶⁶⁸ F. Ergelen, agm, 2017, s. 17; Bu bilgi, Gümüşlü Fabrikası’nda bulunan Yakup İçten’den alınmıştır (Görüşme tarihi: 21.08.2017).

⁶⁶⁹ F. Ergelen, agm, 2017, s. 17.

⁶⁷⁰ R. Efe-A. Soykan-İ. Cürebal-S. Sönmez, *age*, 2013, s. 153, 157; G. Şentay, agm, 2016, s. 22; F. Ergelen, agm, 2017, s. 17.

⁶⁷¹ Bu bilgi, Gümüşlü Fabrikası’nda bulunan Yakup İçten’den alınmıştır (Görüşme tarihi: 21.08.2017).

2.1.15. Balıkesir/Burhaniye Pelitköy Halil İbrahim Selçuk Sabunhanesi

Çizim No: 61-62

Fotoğraf No: 255-266

Yeri: Sabunhane, Balıkesir'in Burhaniye ilçesine yaklaşık 11 km. uzaklıktaki Pelitköy Mahallesi'nde, 370 ada ve 2 parselde, yerleşim merkezinin dışında konumlandırılmıştır.

Genel Bilgi:

Bir avlu içinde yağhane, sabunhane, rafine, depolar, idari oda ve işçi yatakhane gibi çeşitli hizmet birimlerinden oluşmaktadır. Duvarlarla çevrili geniş avlunun kuzeyinde sabunhane ve depolar, güneyinde yağhane, rafine ve depo, doğusunda idari oda ve zeytin deposu, kuzeybatısında ise işçi yatakhane yer alır (Çiz. 61). Bu yapılardan sabunhane kuzeyde caddeye, diğer yönlerde avluya bakmaktadır. Kuzeybatı ve kuzeydoğu köşelerini depolar, güneybatı kenarına ise sonradan eklenen yapı sınırlandırmıştır.

Mimari Özellikleri:

Geniş bir avlunun kuzeyini sınırlandıran sabunhane, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen kütleli ve iki katlıdır (Fot. 255). Zemin katta⁶⁷², sabun kazanı ocağı ve servis mekânları yer alırken birinci kat, sabunların kurutulup kesilmesine yönelik geniş açıklıklı mekânlardan ibarettir.

Zemin Kat:

Avlunun kuzeyinde yer alan sabunhanenin zemin katı, genel olarak kuzey-güney doğrultusunda, dikdörtgen plânlıdır. Girilemeyen kısım hariç, zemin katta üç mekân görülür (Çiz. 62). Birinci mekân, yapının güneydoğu kenarındaki kare plânlı giriş kısmıdır. Bu mekânın doğu duvarının ortasında, kapı ve bu kapının iki yanında birer pencere düzenlemesi vardır. Kuzeydoğu köşede, iki kollu ahşap merdiven yer alır. Güney duvarı sağır olup doğu kenardaki küçük kapı sonradan açılmıştır. Batı duvarındaki tek açıklıkla bitişiğindeki ikinci mekânla bağlantı sağlanmıştır. 1952 yılına ait fotoğrafa bakıldığında, bu mekânın çatısında, havalandırma kulesi ve silindirik bacası bulunur (Fot. 255). Dolayısıyla bu mimari öğeler, mekânın güneybatı köşesinde, sabun kazanının

⁶⁷² Sabunhanenin zemin katının bir kısmına girilemediği için plâna işlenememiştir.

konumlandığını göstermektedir. Ancak sabun kazanı, bu mekândan iptal edilerek daha sonradan ilave edilen üçüncü mekâna alınmış, çatıdaki havalandırma amaçlı kule ve silindirik baca da kaldırılmıştır.

Birinci mekânın batısında bulunan ikinci mekân dikdörtgen plânlıdır. Güneydoğu köşede, tuğla ve taştan örülmüş kare kaide üzerinde silindirik gövdeli baca yer alır (Fot. 256). Baca döşemeyi delip çatıya kadar yükselmektedir. Batı duvarının ortasında bulunan pencere kapatılmış, kuzey duvarı sağır tutulmuştur. Güney duvara sonradan açılan kapı ile üçüncü mekâna geçiş sağlanmıştır.

Güneybatı kenarda yer alan üçüncü mekân, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen plânlı ve iki katlıdır. Bu yapı, 1952 yılına ait fotoğrafta bulunmamaktadır (Fot. 255). Bu tarihten daha sonraki bir zaman diliminde sabunhaneye eklenmiştir. Mekânın doğu duvarına yaslanmış, kaideli ocak üzerine oturan ve döşemeyi delip ağız kısmı birinci kata uzanan, konik biçimli metal sabun kazanı vardır. Kazandaki sabun, ateşleme sistemi ile kaynamaktadır. Kazanın dibi doğrudan doğruya ateş ile temas ettirilmeden ocağın içine oturtulmuştur. Burası yeterli ısıyı sağlamak için tuğlayla örülmüştür. Buradaki kanallarda dolaşan sıcak gaz, kazanı ısıtarak hemen yanındaki çatıya doğru uzanan bacadan dışarı atılır. Ancak günümüzde sabun kazanı bulunmamaktadır. Kuzey duvarın kenarında, baca hafif mekâna doğru taşıntı yapmıştır. Mekânın doğuda avluya, güneyde ise depoya açılan kapıları bulunur.

Zemin katta, girilemeyen kısmın her ne kadar iç mekânı hakkında bilgi sahibi olunamasa da, doğu ve batı duvarında bazıları kapatılmış olan kapı ve pencereleri görülmektedir. Kuzey duvar ise sağır tutulmuştur.

Birinci Kat:

Kuzey-güney doğrultusunda, dikdörtgen plânlı olan bu katın güneybatı kenarında, 1952 yılından sonra eklenen, doğu-batı doğrultusunda uzanan yapı yer alır (Fot. 257).

Kuzey-güney doğrultusunda uzanan birinci kat, ortada geniş açıklıklı altı adet göz ile iki kısma ayrılmıştır (Çiz. 62). Birinci kısımda giriş mekânı ve sabun kalıpları, ikinci kısımda ise sabun kalıpları ve baca bulunur. Birinci kısımdaki giriş mekânı, kare plânlıdır. Mekânın doğu ve güney duvarında, geniş açıklıklı birer pencere yer alırken, kuzey ve batı duvarında, sabunların döküldüğü kısımlara açılan birer kapı ve penceresi bulunur. Bu mekânın kuzeydoğu köşesinde ahşap merdiven, güneybatı köşesinde ise sabun kazanının

ağız kısmı vardır. Ancak kazan daha sonradan eklenen yapıya alınmıştır. Girişin kuzeyinde, boydan boya uzanan ve birbirinden ahşap çıtalarla ayrılan sabun kalıplarının bulunduğu geniş açıklıklı alan mevcuttur (Fot. 258). Duvarlarında geniş açıklıklı çok sayıda pencere görülür. Mekânın kuzey duvarında iki, doğu duvarında altı pencere yer alır. Kuzeydeki iki pencere balkona açılır. Batıdaki geniş açıklıklı altı gözden de ikinci kısma geçilir.

İkinci kısımda, birinci kısımda olduğu gibi, zeminde boydan boya uzanan sabun kalıplarının bulunduğu geniş açıklıklı alan bulunur (Fot. 259-260). Bütün sabun kalıpların zemini, kuruyan sabunların kesme işlemi yapılırken bıçağın kaplamaya zarar vermesini önlemek için verev şekilde döşenmiştir. Fakat bu kaplamanın üzeri betonarme ile kaplanmıştır. Güneydoğu köşede, silindirik bacanın gövdesi görülür (Fot. 261). Mekânın batı duvarı ortasında, cumba ve bunun kuzeyinde dört, güneyinde üç geniş açıklıklı pencereye yer verilmiştir. Kuzey duvarında üç, güneyde ise iki pencere bulunur.

Güneybatı kenarda yer alan yapının birinci katı, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen plânlıdır (Fot. 262). Kuzeyde, sabunhanenin iki penceresi ile bağlantı kurulmuştur. Güneyde ve batıda iki penceresi vardır. Doğu duvarı kenarında, sabun kazanının ağız yer aldığı için bu duvar sağır bırakılmıştır. Ancak günümüzde kazan kaldırılmıştır.

Cepheler:

Sabunhanenin kuzey cephesi, avlu duvarlarıyla birlikte caddeye sınır oluşturmuştur (Fot. 263). İki kat arasındaki ayırım, tuğla silmeyle belli edilmiştir. Zemin kat cephe tamamem sağır bırakılmıştır. Birinci kat cephesinde ise düz ve geniş açıklıklı beş pencere, kat silme seviyesinde yer alır. Kuzeydoğu kenardaki iki pencerenin önünde, balkon vardır.

Doğu cephenin kuzeydoğu kenarını depo kapattığı için görünmemektedir (Fot. 264-265). Diğer avluya bakan kısmında, iki kat arasındaki ayırım, tuğla silmeyle belli edilmiştir. Altta, herhangi bir özellik göstermeyen iki kapı ve bu kapıların iki yanında birer pencere düzenlemesi bulunur. Ancak bir kapı ve iki pencere kapatılmış vaziyettedir. Birinci kat cephesinde, geniş açıklıklı ve düz atkılı yedi pencere vardır. Pencereler, kat silme hizasında başlar.

Güney cephenin batı kenarı, 1952 yılına ait fotoğrafta açık iken günümüzde ilave edilen yapıyla kapanmış vaziyettedir (Fot. 265-266). Bu cephenin zemin katı sağırken, birinci katında geniş açıklıklı iki pencere yer alır. Doğu kenarda ise geniş açıklıklı tek pencere vardır. Yine 1952 fotoğrafta görüldüğü üzere güney cephede, çatıda yükselen kule biçimindeki havalandırma penceresi ve silindirik baca, günümüzde kaldırılmıştır (Fot. 255).

Batı cephesinde, diğer cephelerde olduğu gibi iki kat arasındaki ayırım tuğla silmeyle belli edilmiştir (Fot. 257). Zemin kat cephede, geniş açıklıklı bir kapı ve birbirinden aralıklı yapılmış küçük pencereler bulunur. Birinci kat cephede bir cumba ve geniş açıklıklı, düz atkılı yedi pencere sıralanmıştır.

Malzeme ve Teknik:

Sabunhanenin zemin katı moloz taş ve tuğladan, birinci katı tamamen tuğladan inşa edilmiştir. Döşeme, yatay uzanan ahşap merteklerin aralarına, belli aralıklarla, ahşap hatılların dikey dizilmesiyle oluşturulmuştur (Fot. 256). Aralarda betonarme kirişlerle güçlendirme yapılmıştır. Duvarlar çimento esaslı sıva ile kaplanmıştır. Özgün durumda ahşap olan merdiven, betonarme ile yenilenmiştir. Birinci katta ahşap zeminin üzeri betonarme ile kaplanmıştır. Tavan, ahşap kaplamadır (Fot. 259-260).

Ahşap konstrüksiyonlu kırma çatı, marsilya kiremitle örtülmüştür. Silindirik bacanın kaidesinde taş ve tuğla, gövdesinde ise tuğla malzeme kullanılmıştır. Güneybatı kenara eklenen yapı da, tamamem tuğladan yapılmıştır.

Yapının Tarihlendirilmesi:

1941 yılında inşa edilen işletmenin makineleri trenle Uşak'tan İzmir'e, oradan da Burhaniye iskelesine getirilerek öküz arabasıyla fabrikaya taşınmıştır⁶⁷³. 1946 yılına ait Ticaret Yıllığında ise Pelitköy'de bulunan fabrikaların arasında ismi geçmektedir⁶⁷⁴. 1952 tarihli fotoğrafında da yapı, net şekilde görülmektedir.

Günümüzde sabunhane, atıl vaziyettedir. Yağhane ise sürekli (süreklî) sistemde işlevine devam etmektedir.

⁶⁷³ R. Efe-A. Soykan-İ. Cürebal-S. Sönmez, *age*, 2013, s. 87.

⁶⁷⁴ Cevdet Erdem, *Ticaret Yıllığı Mecmuası-Annuaire Commercial*, İstanbul, 1946, s. 80.

2.1.16. Çanakkale/Ayvacık Küçükkuşu Burnaz Sabunhanesi (Adatepe Zeytinyağı Müzesi)

Çizim No: 63-65

Fotoğraf No: 267-275

Yeri: Sabunhane, Çanakkale'nin Ayvacık İlçesi'ne bağlı Küçükkuşu beldesi, Sahil Mahallesi'nde, 186 ada ve 12 parselde yer alır.

Genel Bilgi:

Yağhane, hizmet birimi, depo ve sabunhaneden oluşan yapılar topluluğu şeklindedir (Çiz. 63). Dikdörtgen plânlı ve tek katlı olan yağhanenin güneybatı kenarını idari oda, konaklama ve depo olarak kullanılan iki katlı başka yapılar sınırlandırmıştır. Bu birimlerin kuzeyinde yer alan sabunhane, doğu ve batı yönlerden sokağa, güneyde bahçelik alana, kuzeyde ise avluya bakar. Yağhane ve sabunhanenin ayrı ayrı avluları vardır.

Mimari Özellikleri:

İki katlı ve doğu-batı doğrultusunda, dikdörtgen kütleli sabunhanenin kuzeyinde, üç yönden duvarlarla çevrili büyük bir avlusu bulunur (Fot. 267). Zemin katta sabun kazanı ocağı ve sabunların depolandığı alanlar vardır. Birinci katta ise metal sabun kazanı ile sabunun dökülüp kurutulduğu geniş ve tek bir mekân yer alır.

Zemin Kat:

Sabunhanenin zemin katı, iki mekândan oluşur (Çiz. 64). Birinci mekân sabun kazanının bulunduğu yerdir (Fot. 268). Doğru-batı doğrultusunda, dikdörtgen plânlı bu mekâna kuzey ve batı duvardaki kapılardan ulaşılır. Güneybatı köşede, kare kaideli ocak üzerine oturan, konik biçimli, metalden sabun kazanı bulunur (Fot. 269). Kazan direkt ateş sistemi ile çalışır. Kazanın alt kısmı, doğrudan doğruya ateş ile temas ettirilmeden yaklaşık 1-1,5 m. ocağın içine oturtulmuştur. Burası yeterli ısıyı sağlamak için tuğla ile örülmüştür. Tuğla örgü içindeki kanallarda dolaşan sıcak gaz, kazanı ısıtarak hemen yanındaki çatıya doğru uzanan bacadan dışarı atılır. Bu kazanın tam karşısında, döşemeye ikinci bir sabun kazanı yeri açılmış, ancak kazan konulmamıştır. Ayrıca bu kazan yerinin yanında, iki kollu merdiven vardır. Kuzey duvarda, geniş açıklıklı iki pencere, güney duvarda, döşeme sınırında üç pencere bulunur. Kuzey ve batı duvarda yer alan pencere

ve kapı üstlerinde, dikey tuğla sıralarıyla basık kemer formu oluşturulmuştur (Fot. 268). Doğu duvarda ise ortada bir kapı ve bu kapının yanlarında birer pencere ile bir niş yer alır. Kapı, depo işlevi gören ikinci mekâna açılır. Sabun kazanlarının bulunduğu yerdeki duvarlar ise sağır tutulmuştur.

İkinci mekân, kareye yakın plânlıdır. Kuzey ve doğu duvarda bulunan kapılardan girilir. Mekân, güney ve doğuda bulunan geniş açıklıklı birer pencere ile aydınlatılmıştır. Burası, günümüzde müzenin kafesi olarak kullanılmaktadır.

Birinci Kat:

Bu kat, doğu-batı doğrultusunda, dikdörtgen plânlı ve herhangi bir duvarla bölünmeyen geniş açıklıklı tek bir mekân biçimindedir (Çiz. 65). Zemin kattan uzanan sabun kazanının ağız kısmı bu katta yer alır (Fot. 270). Sabun yapmak için kullanılan malzemeler buradan kazana ilave edilir. Elde edilen sabun hamuru zemindeki ahşap çıtalarla bölünmüş kalıplara dökülüp kurutulur. Ancak bu kalıplar müze kullanımına uygun olmadığı için kaldırılmıştır. Ayrıca zemindeki ahşap kaplama, verev şekilde döşenmiştir (Fot. 271). Sebebi ise kuruyan sabunlar kesilirken bıçağın ahşap kaplamaya zarar vermesini önlemektir.

Gerekli hava sirkülasyonunu sağlamak ve gölgelik havadar bir alan oluşturmak için kuzey, güney ve doğu duvara sık olarak çok sayıda pencere açılmıştır (Fot. 272). Dikdörtgen açıklıklı pencerelerin alt kısmı zemine yakın yapılmıştır. Batı duvarında ise yalnızca bir pencere yer alırken, kuzey ve güney duvarının batı kenarı sabun kazanından dolayı sağır bırakılmıştır. Avluya bakan cephenin ortasında, kuzey cephede, küçük bir balkon vardır. Kazanının bacası, zemin kattan çatıya doğru yükselmektedir.

Cepheler:

Yapının dört cephesi açıktır. Avluya bakan kuzey cephede, iki kat arasındaki ayırım, tuğla silme ile belli edilmiştir (Fot. 273). Cephenin zemin katında, ince yonu taş kaplama dikkat çeker. Geniş açıklıklı pencereler ve çift kanatlı kapılar üzerinde, dikey tuğla sıraları yan yana dizilerek, basık formda hafifletme kemerleri oluşturulmuştur. Ayrıca sövelerde de yatay tuğla sıraları kullanılarak cepheye estetiklik kazandırılmaya çalışılmıştır. Birinci kat ise sadece tuğladandır. Kuzey cephenin ortasında balkon bulunur. Bu balkona açılan pencerenin üstünde boş kitabelik yeri vardır. Ayrıca balkon, sabun nakliyatının geliş ve gidişini gözlemek amaçlı yapılmıştır. Belli aralıkla, yan yana

sıralanan on beş pencere, uzun dikdörtgen açıklıklı ve sövesizdir. Cephe, ahşap saçakla sonlanır.

Güney cephe, kuzey cepheyle aynı düzenlemededir. İki kat arasındaki ayırım tuğla silme ile belli edilmiştir (Fot. 274-275). Geniş açıklıklı pencerelerin üstünde, basık formda hafifletme kemerleri oluşturulmuştur. Ayrıca sövelerde de yatay tuğla sıraları kullanılmıştır. Birinci kat cephede, dikdörtgen açıklıklı ve sövesiz on beş pencere görülür.

Doğu cephede, iki kat arasındaki ayırım, tuğla silmeyle belli edilmiştir (Fot. 275). Zemin kat cephesinde, geniş açıklıklı ve tuğladan basık formu hafifletme kemerleri bulunan bir kapı ve pencere yer alır. Ayrıca pencere sövesinde yatay tuğla sıraları kullanılmıştır. Birinci katta ise uzun dikdörtgen açıklıklı ve sövesiz dört pencere bulunur. Cephe, ahşap saçakla sonlanır.

Batı cephede, diğer cephelerdeki gibi, iki kat arasında ayırımı belirtmek için tuğla silme kullanılmıştır. Zemin katta, tuğla söveli ve basık formu hafifletme kemeri bulunan bir kapı vardır. Birinci katta ise diğer cephelerdeki pencerelerin boyutlarından farklı, dikdörtgen açıklıklı bir pencere yer alır.

Malzeme ve Teknik:

Sabunhanenin zemin katı tuğla ile birlikte taş ağırlıklı, birinci katı ise tamamen tuğla ile inşa edilmiştir (Fot. 274). Köşelerde kesme taş kullanılmıştır. Zemin kattaki mekânlarda, yapılan tadilatla, zeminler fayans ve mozaikle kaplanmıştır. Duvarlar büyük ölçüde özgünlüğünü korumuştur. Döşeme, beton kirişlerin desteklediği dikmeler üzerine ahşap kaplamadır (Fot. 268). Sabun kazanının yer aldığı döşeme ise betornamedir. Merdivende tuğla ve betonarme kullanılmıştır. Birinci katın zemini tamamen ahşapla kaplanmıştır. İçten açık bırakılan, ahşap konstrüksiyonlu kırma çatı (Fot. 272) marsilya kiremitle kaplanmıştır. Bacası ise tuğla ile örülmüştür (Fot. 274).

Yapının Tarihlendirilmesi:

1942 yılına ait olan⁶⁷⁵ *İbrahim Burnaz Yağhanesi*'nin ismi 1946 ve 1948 yılına ait ticaret yıllıklarında, Küçükkuşu'daki zeytinyağı fabrikaları arasında geçmektedir⁶⁷⁶. 1950'li yıllarda ise yağhane binasına ek olarak sabunhane inşa edilmiştir⁶⁷⁷.

⁶⁷⁵ R. Efe-A. Soykan-İ. Cürebal-S. Sönmez, *age*, 2013, s. 187.

⁶⁷⁶ C. Erdem, *age*, 1946, s. 79; Ticaret Yıllığı-Annuaire Commercial, 1948, s. 82.

⁶⁷⁷ <https://adatepe.com> (Erişim Tarihi: 10.05.2020).

Yağhane günümüzde atıl vaziyettedir. Sabunhane ise düğün, sinema salonu ve marangoz atölyesi olarak değişik işlevlerde kullanılagelmiştir. 2001 yılında restore edilerek Adatepe Zeytinyağı Müzesi'ne dönüştürülmüştür⁶⁷⁸.

2.1.17. Marmara Bölgesi'nde Kaynaklarda Tespit Edilen Diğer Sabunhaneler

1909, 1912-13 ve 1921-22 tarihli ticaret yıllıklarında, Ayvalık'ta Caralis, Catzacoulis, Coutzounaris, Gonata, Grimanis, Moraitelli, Nakellis ve Stronghylis Sabunhane isimleri geçmektedir⁶⁷⁹. Ancak bu sabunhanelerin 1923 nüfus mübadelesinden sonra hangi ailelerin mülkiyetine geçtiği ve günümüzde mevcut olup olmadığı tespit edilememiştir.

Ayvalık'ın Sakarya Mahallesi, 636 ada ve 41 parselde, kıyı şeridinde konumlanmış olan Mustafa Sönmez Yağhanesi ve Sabunhanesi'nden yalnızca yağhane binası ayakta kalmıştır. Bu bina restore edilerek günümüzde otel (Bacacan Otel) olarak hizmet vermektedir.

1909, 1912, 1921, 1922 tarihli Annuaire Oriental Commerce'de Edremit'te Carambali, Evanghelou, Hilmi Efendi, Kaloyirou, Papazoğlu gibi sabunhane isimleri kayda alınmıştır⁶⁸⁰. 1923 nüfus mübadelesinden sonra farklı ailelerin mülkiyetine geçen sabunhanelerin, günümüzdeki akıbeti hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

⁶⁷⁸ Sabun kazanının bulunduğu mekânda, zeytinyağı imal etmek için kullanılan taş değirmen, hidrolik baskı ve pulima sergilenmektedir. Bu ekipmanlar yakın bir dönemde sahipleri tarafından kuru baskı tarzında zeytinyağı üretmek için sabunhaneye eklenmiştir. Yine zeytinyağı müzesi işlevine yönelik olarak küpler ve çeşitli alet-edevatlar ziyaretçilere sunulmaktadır. Nedim Atilla, *Ağaçtan İnsana Zeytinyağı Anıtları*, İstanbul, 2009, s. 45; R. Efe-A. Soykan-İ. Cürebal-S. Sönmez, *age*, 2013, s. 187; <https://adatepe.com> (Erişim Tarihi: 10.05.2020).

⁶⁷⁹ R. C. Cervati, *age*, 1909, s. 1885; F. L. Mourkides, *age*, 1912, s. 1388; A. Ferd. Walla, *age*, 1913, s. 1397; A. Rizzo, *age*, 1921, s. 1266; A. Rizzo, *age*, 1922, s. 1213-14.

⁶⁸⁰ R. C. Cervati, *age*, 1909, s. 1880; F. L. Mourkides, *age*, 1912, s. 1579; A. Rizzo, *age*, 1921, s. 1332; A. Rizzo, *age*, 1922, s. 1279.

2.2. Ege Bölgesi'ndeki Sabunhaneler

2.2.1. İzmir/Konak Hamdi Dalan Sabunhanesi

Çizim No: 66-67

Fotoğraf No: 276-294

Yeri: Yapı, İzmir'in Konak İlçesi, Ahmetağa Mahallesi'nde, 227 ada ve 7 parselde, Kemeraltı mevkiinde yer alır. Kuzey ve batı cephesi sokağı sınırlandıran sabunhanenin diğer cepheleri komşu yapılarla bitişiktir.

Mimari Özellikleri:

Genel hatlarıyla yamuk plânlı ve avlusuz olan yapı, sabunhane, yağ deposu ve sabun sevkiyat olmak üzere üç birimi bünyesinde barındırır (Fot. 276). Sabunhane ve yağ deposu iki, sabun sevkiyat birimi ise üç katlı inşa edilmiştir. Yapının zemin kat duvarları ve döşemesi yer yer çökmüş, birinci katlarının büyük çoğunluğu yıkılmıştır⁶⁸¹.

Zemin Kat:

Kuzeyde, sokağa cephe veren geniş açıklıklı üç kapıdan; batıdaki sabunhaneye, ortadaki yağ deposuna, doğudaki sabun sevkiyat birimine açılır.

Sabunhane, arsasından dolayı yamuk bir plân gösterir (Çiz. 66). Mekânın güneydoğu ve güneybatı köşelerinde, iki sabun kazanı vardır (Fot. 277-278). Fakat bu kazanlardan güneydoğu köşedeki, artan sabun üretimi neticesinde, yapıya daha sonradan eklenmiştir⁶⁸². Tuğladan, kare kaideli ocak üzerine oturan ve döşemeyi delip ağız kısmı birinci kata uzanan konik, metal sabun kazanları ateşleme sistemi ile çalışır. Kazanın dibi, yeterli ısıyı sağlamak için tuğla ile örülmüş ve tuğla örgü içindeki kanallarda dolaşan sıcak gaz, kazanı ısıtarak hemen yanındaki bacadan dışarı atılır. Mekânın zemininde, sabunun acı suyunun dışarıya atılması için kanallar ve çukurlar mevcuttur (Fot. 279). İkinci sabun kazanı eklenmeden önce güneydoğu köşede, özgün ahşap merdiven yer almıştır. Günümüzde merdiven betonarme olarak yenilenmiş ve mekânın kuzeybatı köşesine alınmıştır. Ancak bu köşede, daha önceden zeminden yüksek kotta, yedi sekiz

⁶⁸¹ Sabunhane çökme nedeniyle yüksek riskli görüldüğü için etrafı tedbir amaçlı olarak tel örgüyle çevrilmiştir. Gerekli merciler tarafından yapıya girilip ölçü alınmasına ve fotoğraf çekilmesine izin verilmemiştir. Bu yüzden Konak Belediyesi'nin arşivinde bulunan rölöve çizimleri, sanat tarihi ve mimari raporları, fotoğrafları kullanılmıştır. Ayşegül Güngören, *Dalan Sabun Fabrikası*, Sanat Tarihi Raporu, 2015, İzmir Konak Belediyesi Arşivi.

⁶⁸² A. Güngören, *Dalan Sabun...*, s. 25.

basamaklı merdivenle çıkılan idari oda vardır. Sabunhanenin kuzey ve batı cephesinin kenarında, yüksek kottaki iki pencere söz konusu odaya aittir. Odaya çıkan merdivenin altında ise özgün olduğu düşünülen hela yer alır. Yapının batı cephesinde görülen yuvarlak formlu küçük pencere helaya açılır. Sabunhane biriminin ortasında ve duvar kenarlarındaki betonarme kolon ve çelik dikmeler, daha sonradan ilave edilen betonarme asma katı taşır (Fot. 279). Kuzey duvarda bir ve batı duvarda dört adet düşük kotlarda yer alan pencere ile mekân aydınlatılmıştır. Güney duvarda hem sabun kazanları hem de bitişiğindeki komşu yapı nedeniyle pencereye yer verilmemiştir. Mekânın doğu duvarında bulunan kapı açıklığıyla yağ deposuna geçilir.

Yağ deposu, kuzey-güney doğrultusunda, dikdörtgen plânlı ve tek mekân şeklidir (Fot. 280-281). Mekânın kuzey duvarında sokakla, batı duvarında sabunhaneye bağlantı sağlayan kapılarından başka herhangi bir açıklığı yoktur. Burada daha önceden yirmi iki yağ tankı olduğu belirtilmiştir⁶⁸³.

Sabun sevkiyat birimi, kuzey-güney doğrultusunda, dikdörtgen plânlı ve tek mekândan oluşur (Fot. 282). Mekânın doğu duvarına, birinci katla bağlantılı olan sabun yükleme rampası yaslanmıştır. Birinci katta paketlenen sabunlar, bu rampadan atılarak zemin kata gönderilir (Fot. 283). Duvar kenarlarındaki betonarme kolonlar, ilave edilen betonarme asma katı taşımaktadır. Mekânda görülen betonarme merdiven de asma kata çıkar. Tek pencere açıklığı güney duvarda bulunur. Sabun sevkiyat birimi olarak kullanılan mekân, daha sonradan odunluk ve idari birim olarak işlev görmüştür.

Birinci Kat:

Kuzeybatı köşeye yaslanan ahşap merdivenle birinci kata ulaşılır. Bu katta, sabunhane ve yağ deposu herhangi bir duvarla bölünmeden tek bir mekân şeklinde birleştirilmiştir (Çiz. 67). Yamuk plânlı mekânın güneybatı köşesinde, kazanlarının ağız kısmı, zeminden yüksek kotta yapılmış ahşap platform üzerindedir. Zeminde, boydan boya uzanan sabun kalıpları vardır. Mekânın kuzey duvarında yedi pencere yer alırken, batı duvarın güney kenardaki küçük ebatlı olmak üzere sekiz pencere mevcuttur (Fot. 284-285). Güney duvarda bulunan iki pencere kapatılmıştır. Günümüzde yıkık vaziyetteki doğu duvarda ise sabun sevkiyat birimine açılan üç adet kapı olduğu vurgulanmıştır⁶⁸⁴ (Fot. 286).

⁶⁸³ A. Güngören, *Dalan Sabun...*, s. 18.

⁶⁸⁴ A. Güngören, *Dalan Sabun...*, s. 22.

Sabun sevkiyat biriminin birinci katı, kuzey-güney doğrultusunda, dikdörtgen plânlı tek mekândır. Kuzey ve güneyde iki, doğuda üç pencere ile aydınlatılmıştır. Ancak üç pencere, bitişiğindeki komşu yapı nedeniyle kapatılmıştır. Mekânın batı duvarına yaslanan ahşap merdivenle bu birimin ikinci katına çıkılır. Zemin ve birinci katla aynı plânlamaya sahip bu katın kuzey ve güneyinde iki, doğu duvarında beş, batı duvarında ise altı pencere yer alır (Fot. 287). Ancak birinci katlar yıkılmış vaziyettedir.

Cepheler:

Sabunhanenin güney ve doğu cephesi komşu yapılarla sınırlandırıldığı için görünmemektedir. Yalnızca kuzey ve batı cephesi açıktır. Bunlardan kuzey cephenin zemin katında, yuvarlak kemerli, taş söveli ve çift kanatlı üç kapı sıralanmıştır (Fot. 288). Kapıların iki yanındaki söveler, kaideli ve profil başlıklıdır. Kemer içleri, dekoratif tarzda yapılmış demir parmaklıklı pencerelerle kapatılmıştır. Yuvarlak kemerler, dıştan tuğla hafifletme kemerleri ile çevrilmiştir (Fot. 289). Cephenin batı kenarında bulunan kapının doğusunda, zemin ve ara katı aydınlatan, altlı üstlü, birbirinden farklı ebatlarda iki pencere vardır. Alttaki pencere basık kemerli ve etrafı taş söveli, üstteki pencere ise dikdörtgen formlu ve üstten basık kemer formunda tuğla hafifletme kemeri ile çevrilmiştir. Kapının batısında, ara kata denk gelen yüksek kottaki pencere, basık kemerli ve taş sövelidir. Birinci kat cephesinin, doğu kenarda, sabun sevkiyat birimine ait iki pencere de dâhil olmak üzere toplam dokuz pencere, dikey dikdörtgen ve taş sövelidir. Sabunhane ve yağ deposunun beden duvarları, profilli korniş ve çatıyla son bulur. Zeminle birlikte iki kata sahip olan sabun sevkiyat biriminin ikinci katı, kuzey cephede devam etmiştir (Fot. 290). Burada, dikey dikdörtgen ve taş söveli iki pencereden sonra cephe, çatıyla sonlanır (Fot. 291). Üst katlardaki bütün pencereler, üstten basık kemer formunda tuğla hafifletme kemeri ile çevrilmiştir. Yapının kuzeybatı köşesi, zeminden çatıya kadar pahlanmış (Fot. 292).

Batı cephenin zemin katında, üstten tuğla hafifletme kemeri ile çevrelenmiş basık kemerli ve taş söveli beş pencere yer alır (Fot. 292-293). Basık kemerlerin ortasında kilit taşı bulunur. Bu pencerelerden en kuzeydeki diğerlerine göre daha yüksek kottadır. Dört pencere ise birbirine eş uzaklıkta yan yana sıralanmıştır. Cephede görülen yuvarlak formlu pencere helaya aittir. Birinci kat cephede, üstten basık kemer formunda tuğla hafifletme kemeri ile çevrilmiş dikey dikdörtgen ve taş söveli yedi pencere vardır. En güneydeki tek pencere ise sabun kazanından dolayı küçük ebatlarda kare formlu olarak

yapılmıştır. Profilli kornişle biten cephenin güneybatı köşesinde, kare kesitli bacası görülür.

Malzeme ve Teknik:

Yapı, moloz taş ve tuğla ile inşa edilmiştir. Zemin katta, sabunhane ile yağ deposu arasındaki duvar tamamen tuğladandır. Birinci katların duvarları, hatıl arası taş ve tuğla ile dolgulanmıştır (Fot. 284-285). Basık kemer üstlerinde, sabun kazanı ocaklarında ve bacada tuğla kullanılmıştır. Döşeme, yatay uzanan ahşap hatılların aralarına, belli aralıklarla, ahşap merteklerin dikey dizilmesiyle oluşturulmuştur.

Sabun sevkiyat biriminde volta döşeme görülür. Sabun yükleme rampası ve özgün merdivenler ahşaptandır. Ara katlar ve bu katları taşıyan dikmeler, betonarme ve çelikten yapılmıştır. Kuzeybatı köşede pahlanan kısımda dairesel kesitli kesme taşlar kullanılmıştır (Fot. 288). Kapılarda, pencerelerde demir ve ahşap malzemeler görülür. Yıkılmış olan ahşap konstrüksiyonlu çatı, marsilya kiremitle örtülmüştür.

Yapının Tarihlendirilmesi:

Sabunhanenin tarihi ile ilgili somut veriye, Charles Edward Goad tarafından 1905 yılında hazırlanan İzmir'e ait sigorta plânında rastlanılır⁶⁸⁵ (Fot. 294). Bu plânda, Keresteciler Sokağı ve Ali Paşa Caddesi'nin kesiştiği köşede konumlanan tek kazanlı ve günümüzdeki gibi yan yana üç birimden ibaret sabunhane, "*Paleologos Kardeşler Sabun Fabrikası*" olarak kaydedilmiştir. Paleologos ismi ise en erken 1876 tarihli tüccarlar listesinde görülür⁶⁸⁶. Fakat bu listede, N. Paleologos'un Musevit Hanı'nda bulunduğu belirtilmiştir⁶⁸⁷.

Keresteciler Sokağı'nda ise Fotiati ailesine ait bir sabunhanenin bulunduğu kaydedilmiştir⁶⁸⁸. 1893-94 ve 1896 tarihli Annuaire Oriental du Commerce'de, İzmir'de bulunan sabun fabrikaları arasında Fotiati ismi geçer⁶⁸⁹. Yıllıkta verilen ilanda, fabrikanın kuruluş tarihi 1869 olarak kaydedilmiştir⁶⁹⁰. Mülkiyeti 1869 yılında Fotiati'ye ait olduğu düşünülen yapının 1905 tarihinden itibaren Paleologos ailesine geçtiği tahmin

⁶⁸⁵ Çınar Atay, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İzmir Planları*, Ankara, 1998, s. 60; <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/93735> (Erişim Tarihi: 05.06.2020).

⁶⁸⁶ Engin Berber, *İzmir 1876 ve 1908 (Yunanca Rehberlere Göre Meşrutiyette İzmir)*, İzmir, 2008, s. 52.

⁶⁸⁷ E. Berber, *age*, 2008, s. 52.

⁶⁸⁸ E. Berber, *age*, 2008, s. 60.

⁶⁸⁹ R. C. Cervati, *age*, 1893-94, s.908; R. C. Cervati, *age*, 1896, s.1040.

⁶⁹⁰ R. C. Cervati, *age*, 1893-94, s. 1381.

edilmektedir. Nitekim 1909, 1912-13, 1921-22 tarihli Annuaire Oriental du Commerce'de İzmir'de sabun fabrikaları arasında Fotiati ismi yer almayıp N. Paleologos ismi geçmektedir⁶⁹¹. 1893-94 ve 1896 tarihli Annuaire Oriental Commerce'de de N. Paleologos ismi görülür⁶⁹². Fakat yukarıda bahsedildiği gibi Paleologos'un bu tarihlerde başka bir yerde bulunduğu tahmin edilmektedir. Bu veriler ışığında sabunhane, 19. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilmiş olmalıdır.

Sabunhane 1931 yılında Paleologos ailesinden, Aydın'da faaliyet gösteren sabunhanesinde ürettiği sabunları ile meşhur olan Ömer Muharrem Bey'in oğulları Faik ve Muammer Bey'in mülkiyetine geçmiştir⁶⁹³. 1961'de ise yapıyı Hamdi Dalan satın almıştır⁶⁹⁴.

1979 yılında tescil edilen yapı⁶⁹⁵, günümüzde atıl vaziyettedir.

2.2.2. İzmir Konak Sabunhanesi

Çizim No: 68

Fotoğraf No: 295-302

Yeri: Yapı, İzmir'in Konak İlçesi, Güney Mahallesi'nde, 2241 ada ve 6 parselde, İzmir-Aydın tren hattı güzergâhı yakınında bulunur.

Genel Bilgi:

Sabunhaneyle aynı avlu içinde yer alan depo yapıları muhdestir. Yapı, kuzey ve doğu cephede avluya bakmakta olup güneyde depo, batıda ise yakın bir dönemde (yaklaşık 1970) üç katlı inşa edilen başka bir sabunhane ile bitişiktir (Fot. 295).

Mimari Özellikleri:

Atıl durumdaki sabunhane, kuzey-güney doğrultusunda, dikdörtgen kütleli ve iki katlıdır⁶⁹⁶. Birinci katın zemini ise betonarme ile yenilendiği için sabun kazanının yeri

⁶⁹¹ R. C. Cervati, *age*, 1909, s. 1922; F. L. Mourkides, *age*, 1912, s. 1897; A. Ferd. Walla, *age*, 1913, s. 1739; A. Rizzo, *age*, 1921, s. 1472; A. Rizzo, *age*, 1922, s. 1416.

⁶⁹² R. C. Cervati, *age*, 1893-94, s.908; R. C. Cervati, *age*, 1896, s.1040.

⁶⁹³ A. Rizzo, *Annuaire Oriental*, Wien, 1930, s. 1103; E. Berber, *age*, 2008, s. 134; A. Güngören, *Dalan Sabun...*, s. 7.

⁶⁹⁴ A. Güngören, *Dalan Sabun...*, s. 10.

⁶⁹⁵ Konak Belediyesi Arşivi.

⁶⁹⁶ Mülk sahibinden gerekli izinler alınmadığı için yapının zemin katına girilememiştir. Bu nedenle plâni çizilememiş ve iç fotoğrafları çekilememiştir. Yalnızca birinci katın plâni çizilebilmiş ve fotoğrafları çekilebilmiştir.

tespit edilememiştir. Sabun dökme ve kurutma işlevine yönelik olan birinci kat, onarımdan geçirilmiştir.

Birinci Kat:

Kuzey-güney doğrultusunda, dikdörtgen plânlı birinci kat, herhangi bir duvarla bölünmeyen tek mekân şeklindedir (Çiz. 68). Fakat bu mekân yakın bir dönemde eklenen asma katla ikiye bölünmüştür. Mekânın ortasında ve duvar kenarlarında bulunan betonarme taşıyıcılar, asma katı taşımaktadır (Fot. 296-297). Güneybatı köşedeki betonarme merdiven de asma kata çıkar. Zemin kattan birinci kata çıkan özgün merdiven yerine dair bir iz tespit edilememiştir. Günümüzde birinci kat mekânına, batı cephede bitişik olan sabunhanenin üçüncü katından geçilir.

Gerekli hava sirkülasyonunu sağlamak için kuzey, doğu ve batı duvarlara sık olarak çok sayıda yüksek boyutlu, alt kenarı zemine yakın pencereler açılmıştır (Fot. 296). Kuzeyde dört, doğu ve batıda dokuzar pencere yer alır. Batı duvardaki üç pencere sonradan kapatılmış, güney duvar ise sağır tutulmuştur. Genellikle sabun kazanları sağır olan duvar kenarlarında ve köşelerinde konumlanmıştır. Bu yapıda da zemin kattan yükselen sabun kazanın güney duvar kenarında yer aldığı düşünülmektedir. Zeminde, boydan boya uzanan sabun kalıpları, günümüzde, mevcut değildir.

Cephele:

Sabunhanenin kuzey ve doğu olmak üzere yalnızca iki cephesi açıktır. Kuzey cephesinin ortasında yer alan yuvarlak kemerli ve taş söveli kapı dikkat çeker (Fot. 298-299). Yuvarlak kemerin içi, dekoratif tarzda yapılmış demir parmaklıklı pencereyle kapatılmıştır. Kemer, dıştan tuğla hafifletme kemeri ile çevrilmiştir. Kapının iki yanında, ortasında kilit taşı bulunan basık kemerli ve taş söveli birer pencereye yer verilmiştir. Kemerler, üstten tuğla hafifletme kemeri ile çevrilmiştir. Pencereler denizlikten itibaren yanlara doğru hafif taşırılmıştır. Bu pencerelerin hemen üst hizasında, kare formlu ve taş söveli pencere vardır. Birinci kat cephesinde ise uzun dikdörtgen açıklıklı, basık kemerli ve söveli dört pencere görülür. Ortasında, yalın kilit taşı yer alan basık kemerli pencereler, üstten tuğla hafifletme kemerleriyle çevrilmiştir. Cephe, üçgen alınlıkla sonlanır (Fot. 300). Alınlığın kenarları dış frizleri ile sınırlanmıştır. Ortasında ise yuvarlak formlu bir pencere ve bu pencerenin üstünde, küçük bir saat bulunur. Yapının köşelerinde sektirmeli tarzda düzenlenmiş kesme taşlar kullanılarak cepheye hareketlilik kazandırılmıştır (Fot. 301).

Doğu cephenin ortasında geniş açıklıklı, basık kemerli ve söveli bir kapı bulunur (Fot. 301). Bu kapının iki yanında, ortasında kilit taşı yer alan basık kemerli ve söveli birer pencere vardır. Cephenin kenarlarında ise yine pencerelerin tarzında basık kemerli iki kapı görülür. Bütün pencere ve kapılar, dıştan tuğla hafifletme kemerleriyle çevrilmiştir. Kapıların üst hizasında, kare formlu küçük boyutlarda pencere yer alır. Birinci katta ise kuzey cephede olduğu gibi uzun dikdörtgen açıklıklı ve ortasında kilit taşı bulunan, basık kemerli dokuz pencere yer alır. Beden duvarları, dış frizi biçiminde kornişle sonlanmıştır. Köşelerdeki kesme taşlar sektirmeli tarzda kullanılmıştır.

Batı cephesinin birinci katında, kuzey ve doğu cephelerdeki gibi dokuz pencere bulunur. Fakat ilave edilen betonarme sabunhane nedeniyle görülmemektedir.

Malzeme ve Teknik:

Sabunhane, taş ve tuğla ile inşa edilmiştir. İç mekânda, betonarme sistemle güçlendirme ve eklemeler yapılmıştır. Duvarlar, çimento esaslı sıvayla kaplanmıştır (Fot. 296-297). Kapılarda, pencerelerde demir ve ahşap malzemeler kullanılmıştır. Ahşap konstrüksiyonlu beşik çatı, marsilya kiremitle örtülmüştür.

Yapının Tarihlendirilmesi:

Sabunhaneye ait düzenlenen tescil fişinde, tarih olarak 19. yüzyılın sonu verilmiştir⁶⁹⁷. 1876 yılında Lamec Saad tarafından hazırlanan detaylı haritada, yapının bulunduğu parsel yeşillik alan olarak görülür⁶⁹⁸ (Fot. 302). Bu nedenle, 1876 tarihinden sonraki bir zaman diliminde inşa edildiği söylenebilir. Cephe özellikleri de dikkate alındığında, Neo-klasik üslubun en tipik özelliklerinden biri olan üçgen alınlığa ve dış frizi süslemelere sahip olması, sabunhanenin 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başında inşa edilmiş olabileceğini akla getirmektedir.

⁶⁹⁷ İzmir 1 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi, Tescile Önerilen Envanter Fişi.

⁶⁹⁸ <https://izmirkutuphanesi.blogspot.com/2019/06/izmir-sehir-plan-plan-de-smyrne-leve-et.html> (Erişim Tarihi: 01.10.2020)

2.2.3. İzmir/Urla Sabunhanesi

Çizim No: 69-70

Fotoğraf No: 303-312

Yeri: Yapı, İzmir'e yaklaşık 40 km. uzaklıktaki Urla İlçesi'nin İskele Mahallesi'nde, 71 ada ve 8 parselde, kıyı şeridinde yer alır. Sabunhanenin kuzey cephesi caddeye, doğu cephesi araziye, güney ve batı cephesi geniş avluya bakar.

Mimari Özellikleri:

Geniş avlunun kuzey ve doğu kenarını sınırlandıran iki katlı yapı, "L" plânlıdır (Fot. 303). Zemin katta, iki adet sabun kazanı ocağı ve çeşitli işlevde bölümler, birinci katta ise sabun kazanları ile sabunların dökülüp kesildiği alanlar bulunur⁶⁹⁹.

Zemin Kat:

Kuzey cephenin batı kenarındaki kapıdan avluya ulaşılır. Avlunun kuzeyini ve doğusunu sınırlandıran iki kütle birleşmesiyle ortaya "L" plân çıkmıştır (Çiz. 69). Avlunun kuzeyindeki kütle, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen plânlıdır. Herhangi bir duvarla bölünmeyen tek mekândan ibarettir (Fot. 304). Sabunhanenin bu mekânı, çamaşır sodası üretiminde kullanılmıştır. Mekân ortada, betonarme kolonlarla desteklenerek güçlendirilmiştir. Doğu ve batı duvarında ikişer pencere bulunurken, kuzeyde görülen sekiz pencereden ikisi kapatılmıştır. Güney duvarın batı kenarında bir kapı ve bu kapının doğusunda beş pencere yer alır. Aynı duvarın doğu kenarındaki açıklıktan, doğudaki kütle zemin katına geçilir.

Doğudaki kütle, kuzey-güney doğrultusunda, dikdörtgen plânlı ve tek mekândan oluşur. Mekân, yer yer, orta kısımlarda ve duvar kenarlarında betonarme kolonlarla güçlendirilmiştir. Batıda, iki sabun kazanı ocağı ve bunun karşısında silindirik metal tanklar bulunur (Fot. 305). Kare kaideli ocak üzerine oturan konik sabun kazanlarının ağız kısmı, döşemeyi delip birinci kata uzanır. Ateşleme sistemi ile çalışan ocağın içindeki kanallarda dolaşan sıcak gaz, kazanı ısıtarak dıştan yükselen silindirik bacadan dışarı atılır. Mekânın doğu duvarında dokuz, güneyinde ise iki pencere yer alır. Avluya bakan batı duvarının ortasında, geniş açıklıklı bir kapı ve bu kapının kuzeyinde iki, güneyinde ise üç pencere, bir kapı vardır. Aynı duvarın güney ve kuzey kenarında kare

⁶⁹⁹ Sabunhanenin iç kısımdan fotoğraf çekilmesine izin verilmemiştir. Bu nedenle, İzmir 1 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi'ndeki fotoğraflar kullanılmıştır.

kaideli ve silidirik gövedeli birer baca yükselir. Mekânın kuzeydoğu köşesinde konumlandırılmış merdiven ile hem kuzey hem de doğu kütleinin birinci katlarına ulaşım sağlanır.

Birinci Kat:

Doğu-batı doğrultusunda, dikdörtgen plânlı olan kuzeydeki kütleinin (Çiz. 70) zemininde, boydan boya uzanan sabun kalıpları vardır (Fot. 306-307). Gerekli hava sirkülasyonu ile sabunların kurummasını sağlamak için duvarlara karşılıklı yerleştirilmiş çok sayıda pencere açılmıştır. Kuzeyde sekiz, güneyde altı, doğu ve batıda ikişer pencere görülür. Güney duvarının doğu kenarındaki açıklıktan, doğu kütleinin birinci katına geçilir.

Doğu kütle, kuzey-güney doğrultusunda, dikdörtgen plânlı tek mekândan ibarettir. Mekânın batı duvarı kenarında, zemin kattan yükselen metal konik sabun kazanlarının ağız kısımları bulunur (Fot. 308). Zeminde ise sabun kalıpları yer alır. Doğu ve batı duvarında dokuz, güneyinde iki pencere mevcuttur. Çatı, içten açık bırakılmıştır. Ayrıca çatı üstünde, sabun kazanlarının havalandırma kulesi bulunur (Fot. 303).

Cepheler:

Sabunhanenin caddeye bakan kuzey cephesi açıktır. Araziye bakan doğu cephesi komşu yapı, avluya bakan cephelerinin zemin katları ise daha sonradan eklenen muhdes yapılarla kapanmış vaziyettedir.

Kuzey cephesinde, iki kat arasındaki, betonarmeden olan döşeme kalınlığı görülür (Fot. 309-310). Zemin ve birinci kat cephede, aynı hizada olmak üzere düz ve dikdörtgen açıklıklı sekiz pencere yer alır. Bu pencereler, kendi içinde kasetlenmiş camla kapatılmıştır. Beden duvarı, iki kademeli tuğla kornişle sonlandırılmıştır. Yapı köşelerinde, şaşırtmalı tarzda kesme taşlar kullanılarak cepheye hareketlilik verilmeye çalışılmıştır.

Araziye bakan ve uzun olan doğu cephenin zemin katı, bitişiğindeki komşu yapı nedeniyle görünmemektedir (Fot. 311). Ancak kuzey cephede olduğu gibi, düz ve dikdörtgen açıklıklı pencereler tekrar edilmiştir. Cephe, iki kademeli tuğla kornişle sonlandırılmış, köşelere şaşırtmalı tarzda kesme taşlar yapılmıştır.

Yapının avluya bakan güney ve doğu cephelerinin zemin katlarını, önündeki muhdes yapılar kapatmıştır (Fot. 303). Birinci katlarda ise düz ve dikdörtgen açıklıklı

pencereler ile tuğla kornişler kendini tekrarlamıştır. Yalnızca doğu kütleinin kenar uçlarında, birer silindirik tuğla baca yükselmektedir.

Malzeme ve Teknik:

Sabunhane moloz taştan inşa edilmiştir. Duvar aralarına, yer yer, tuğla yerleştirilmiştir. Bundan başka çatı korniş ve iki baca tuğladandır. Döşeme, taşıyıcılar ve merdiven betonarme malzeme ile yenilenmiştir. İçten açık bırakılan ahşap konstrüksiyonlu çatı, Marsilya kiremitle örtülmüştür.

Yapının Tarihlendirilmesi:

1924 tarihli taş baskı bir gravürde, Urla ve iskele tasvir edilmiştir⁷⁰⁰. Bu resimde, karantina adası karşısında bulunan iki katlı ve bacalı yapı, söz konusu sabunhane ile aynı konumda yer almaktadır (Fot. 312). Fakat günümüzde sabunhanede kullanılan betonarme sistem, yapının birtakım değişikliklerden ve onarımlardan geçtiğini göstermektedir. Nitekim 1924 tarihli gravürde görülen yapının, bu tarihten sonra yıkılıp yeniden inşa edildiği veya mevcut yapı üzerinde ilaveler yapıldığı tahmin edilmektedir. Bu nedenle yapı, 20. yüzyıl ortalarında yenilenmiş olmalıdır.

1962 yılından itibaren sabunhanede, uzun süre “*Güven ve Arzu*” markalarıyla sabun ve çamaşır sodası üretimi yapılmıştır. Tescilli olan sabunhane, günümüzde atıl vaziyettedir.

2.2.4. Ege Bölgesi’nde Kaynaklarda Tespit Edilen Diğer Sabunhaneler

1893-94 ve 1896 yıllarına ait Annuaire Oriental Commerce’de, İzmir’de Apostolo, Catzanopoulo, Kiriakides, Panayotopoulo, Rotsetis, Spiropoulos, Xanthopoulos, Abdul Kader Paşa Sabunhaneleri kayda geçmiştir⁷⁰¹. Aynı yıllığın 1909, 1912, 1913, 1921 ve 1922 tarihli basımlarında ise İzmir’de Agop Alpiar, Athanassiades, Capsimalis, Catzanopoulo, Constantinidis, Kyriakides, Lipovatz, Panayopoulos, Sfedjoglou, Spyropoulo, Xanthopoulos, Alex Zrek gibi sabunhaneler yer alır⁷⁰².

⁷⁰⁰ A. Sedef Tunçağ, Bir Varmış Urla, İstanbul, 2003, s. 29; İzmir 1 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi, Tescil Fişi; [İzmir Urla - İskele - İZMİR \(wowturkey.com\)](http://www.wowturkey.com) (Erişim Tarihi: 07.01.2021)

⁷⁰¹ R. C. Cervati, *age*, 1893-94, s.908; R. C. Cervati, *age*, 1896, s.1040.

⁷⁰² R. C. Cervati, *age*, 1909, s. 1922; F. L. Mourkides, *age*, 1912, s. 1897; A. Ferd. Walla, *age*, 1913, s. 1739; A. Rizzo, 1921, s. 1472; A. Rizzo, *age*, 1922, s. 1416.

1924-25 Türk Ticaret Salnamesi'nde⁷⁰³, İzmir'de Debbağ Zade Sabuncu Ahmet Kemal, Liebwach, Muharrem; 1929, 1930 ve 1932 tarihlerine ait Annuaire Oriental'de, Asım, Lipuvaç, Mustafa Raşit ve Şürekâsı, Nalbant Zade Nuri, Saadettin Abdülğani ve Şürekâsı sabunhaneleri geçer⁷⁰⁴. Söz konusu adları geçen sabunhanelerin günümüzde mevcudiyeti tespit edilememiştir.

2.3. Akdeniz Bölgesi'ndeki Sabunhaneler

2.3.1. Hatay/Antakya Haytoğlu Sabunhanesi (Defne Han)

Çizim No: 71-75

Fotoğraf No: 313-340

Yeri: Yapı, Antakya'nın merkezindeki tarihi Uzun Çarşı içerisinde, 1262 parselde yer alır. Sabunhane kuzeybatıda Uzun Çarşı sokağına, kuzeydoğuda Saka Hamamı'na, güneydoğuda Mahremiye Camisi'ne bakmakta olup güneybatıda komşu dükkânlarla sınırlandırılmıştır.

Mimari Özellikleri:

Bir avluyu dört yönden çevreleyen çapraz tonozlu bölümlerden oluşan sabunhane, kareye yakın kütleli ve iki katlıdır (Fot. 313). Zemin katta idari oda, ahır, taştan sabun kazanları ve zeytinyağı kuyularının yer aldığı bölümler ile birinci katta sabunun dökülüp kurutulduğu geniş açıklıklı alanlar yer alır.

Zemin Kat:

Kare plânlı avlunun kuzeydoğusunda idari oda, avlu geçidi, bu geçitteki zeytinyağı kuyuları, kuzeybatısında iki adet taştan sabun kazanı, bu kazanlarla irtibatlı kostik havuzları, güneydoğusunda ahır ve güneybatısında zeytinyağı imalathanesi yer alır (Çiz. 71). Avlunun kuzeydoğu zemininde, ikişerli sıra halinde yan yana altı adet zeytinyağı kuyusu bulunur. Güneydoğusundaki su kuyusu ile yalak onarımla birlikte kaldırılmıştır.

Günümüzde yapının avlusuna, kuzeydoğu duvarının ortasında, sonradan meydana getirilen sivri kemerli açıklıktan ulaşılır. Özgün durumunda ise aynı duvarın kuzey kenarında yer alan kapıdan (Fot. 314) sonra kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanan

⁷⁰³ *Annuaire Commercial Turc*, 1924-1925, s. 126.

⁷⁰⁴ Paul Azzopardi, *Annuaire Oriental*, İstanbul, 1929, s. 1084; A. Rizzo, *age*, 1930, s. 1103; A. Rizzo, *Şark Ticaret Yıllığı-Annuaire Oriental*, İstanbul, 1932, s. 1103.

geçitten avluya varılır. Duvardan taşıntılı ve bağımsız payelere oturan, çapraz tonozla örtülü avlu geçidinin zemininde, ikişerli sıra halinde, yan yana sıralanan, on adet zeytinyağının depolandığı kuyu vardır (Fot. 315). Bu kuyuların zemin kotu altında depoları, zeminde ise ahşap kapakları yer alır. Avlu geçidinin güneydoğu ucundaki idari odanın güneydoğu ve kuzeydoğu duvarı, derin nişlerle genişletilerek çapraz tonozla örtülmüştür. Avlu geçidine bakan duvarda, basık kemerli bir kapı ve pencere, avluya bakan duvarda ise üç pencere mevcuttur (Fot. 316-317). Bu mekân, günümüzde dükkân olarak kullanılmaktadır.

Avlunun kuzeybatısında, iki adet sabun kazanı ve kostik havuzlarının yer aldığı bölüm konumlandırılmıştır (Fot. 318-319). Kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda, iki sıra halinde uzanan çapraz tonozlar, özgün durumunda kuzeybatı ve güneybatıda duvardan taşıntılı, diğer yerlerde bağımsız payelere oturmuştur (Fot. 320). Ancak restorasyonla birlikte payeler arasına briket duvarlar örülerek, ayrı ayrı dükkânlar oluşturulmuştur. Bölümde, zemin kotu altına yerleştirilmiş, iki adet, taştan sabun kazanı ve hemen yanlarında, paye aralarında, kare kesitli bacaları bulunur (Fot. 321-322). Kazanlar, 3.40 m. çapında ve 1,5 m. derinlikte taştan örme bir kısım ile bunun altında bakırdan yapılmış ve adına “kake/küka” denilen, daha dar olan ikinci bir parçadan oluşmuştur⁷⁰⁵ (Çiz. 72-73). Kazanların kuzeybatısında ise “samda” denilen alkali çözeltilerin (kireç, uşnan, kostik) hazırlanması işlevine yarayan, kare plânlı ve birbiriyle bağlantılı kostik havuzları yer alır. Kazanın dip kısmındaki tahliye borusu, bir kanal vasıtasıyla kostik havuzlarına bağlanır. Böylelikle dibte kalan atık sabun havuza boşaltılarak tekrar kullanılır. Fakat sabun kazanları, kostik havuzları ve bacalar günümüzde yerlerinden kaldırılmıştır. İki kazan arasında kalan çapraz tonoz yüzeyine ise sabun hamurunun birinci kata, kovalarla çıkarılmasını sağlayan, kare boşluk açılmıştır (Fot. 323-324).

İki sabun kazanının orta hizasında, zemin kotu altında, ocaklık vardır (Çiz. 74). Buraya avlunun kuzeybatısında bulunan merdivenle inilir (Fot. 325-326). Tek bir mekândan oluşan ocaklık, dört yönden derin nişlerle genişletilerek çapraz tonozla örtülmüştür. Kuzeydoğu ve güneybatı duvarda ocak nişleri yer alır. Sabun kazanlarının dar olan dib kısımları, ocak nişleriyle bağlantılıdır. Ocakta yakılan ateş, bir kanal vasıtasıyla taş kazanların etrafını ısıtarak sabun hamurunun kaynamasını sağlar. Niş

⁷⁰⁵ TSOTBB, *age*, 1958, s. 10-11

içinden başlayan kare kesitli baca, iç mekândan çatıya doğru yükselir. Ancak ocaklık, restorasyonla birlikte kapatılmıştır.

Avlunun güneydoğusu köşesinde ahır yer alır (Fot. 327). Birinci kata ulaşan merdivenin altındaki kapıdan girilen ahır, kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanır. Ancak idari odanın güneydoğu duvarı taşıntı yaptığı için ahırın kuzeydoğu kısmı, güneybatı kısmına göre daha dardır. Dar olan kısmın kuzeydoğu duvarında bir adet mazgal pencereye, diğer duvarlarında, hayvan bağlamak için demir halkalara yer verilmiştir. Daha geniş olan güneybatı kısmının kuzeybatı duvarındaki taşıntılı payeler, iki derin niş meydana getirmiştir. Bu nişlerden biri giriş bölümünü oluştururken diğeri hayvan bağlamak için kullanılmıştır. Duvarlarında demir halkalar ve küçük bir pencere vardır. Ahırın güneybatı duvarında ise sivri kemerli bir açıklık yer alır. Bu açıklık hemen önündeki zeytinyağı imalathanesiyle bağlantılıdır. Ahır, günümüzde, dükkân olarak kullanılmaktadır. Restorasyonla birlikte, hayvan bağlamak için kullanılan niş duvarı kaldırılarak küçük bir yuvarlak kemerle avluya açılmıştır.

Avlunun güneybatısında zeytinyağı imalathanesi bulunur (Fot. 328). Duvarlardan taşıntılı ve bağımsız payelere oturan çapraz tonozla örtülü bu bölüm, ahırla bağlantılıdır. Burda hayvan gücüyle işlenen zeytinyağı, mekânın zemininde yer alan kuyulara boşaltılmaktadır. Ancak bu kuyular daha sonradan kapatılmıştır. Restorasyonla birlikte, payeler arasına briket duvarlar örülerek bu mekânda dükkânlar ve geçiş koridoru meydana getirilmiştir.

Birinci kat:

Avlunun güneydoğusundaki iki kollu özgün merdivenden çıkıldıktan sonra biri kuzeydoğu diğeri güneydoğuda olmak üzere iki kapıdan birinci kata ulaşılır (Çiz. 75) (Fot. 329-330). Güneydoğudaki kapıdan sonra tekrar üç basamaklı ve kuzeydoğudaki kapıdan sonra beş basamaklı merdivenlerle sabun hamurunun kalıplara dökülüp kurutulduğu geniş açıklıklı alanlara çıkılır. Kuzeydoğudaki kapı lentosunda, Fransızca “*S. Antoine de Padoue Priez pour nous*” yani “*Padovalı Aziz Antonius bizim için dua edin*” yazısı okunduğu ve yine burada yer alan bir payede, Fransızca “*Ce lieu a e'te' trasforme'en une place pour le... le 14 Fe'rrier*” yani “*Bu yer 14 Şubat tarihinde bir...*”

mekânına dönüştürülmüştür” ifadesi yazıldığı bilgisi verilmiştir⁷⁰⁶. Bu iki yazı da günümüzde mevcut değildir.

Ortada ahşap taşıyıcılarla desteklenen kuzeybatı, kuzeydoğu, güneybatıdaki alanların zemininde, boydan boya uzanan sabun kalıpları bulunur. Kuzeybatıdaki bölümün zemininde sabun hamurunun zemin kattan çekildiği, kare boşluk yer alır. Ayrıca ocaklıktan yükselen, iki adet, kare kesitli bacanın gövdesi de vardır. Güneydoğuda ise sabunları kurutma alanı bulunur (Fot. 331). Kalıplarda kesilen sabunlar, kurutma alanlarında, aralarda boşluk bırakılarak kule biçiminde üst üste istiflenir. Buna “tenanir” denir.

Birinci katın güneybatı duvarında, değişik ebatlarda, on bir adet pencere yer alır. Güneydoğu duvarında bulunan dört pencereden ikisi mazgal, diğer ikisi dikey dikdörtgen açıklıklıdır. Kuzeybatı, kuzeydoğu ve avlu cephelerinde bulunan paye aralarının ahşap çıtalı perdelerle örtüldüğü görülür.

Restorasyon sonrası, birinci katı dört yönden çevreleyen koridorlar ve bunun gerisinde yer alan dükkânlar meydana getirilmiştir (Fot. 332-333).

Cephele:

Sabunhanenin kuzeydoğu cephesinin kuzey kenarında, kesme taş kaplı, basık kemerli ve çift kanatlı avlu kapısı yer alır (Fot. 314, 334). Cepheden hafif dışa taşıntı yapan bu kapının üstünde, kare biçiminde kitabe⁷⁰⁷ yuvası bulunur. Kuzeydoğu cephenin doğu kenarında, ahıra ait, kesme taş söveli mazgal pencere vardır. Bu pencere, kuzeyden doğuya doğru artan kot farkı nedeniyle zemine yakın seviyede kalmıştır. Orta kısımdaki sivri kemerli açıklık ise daha sonradan açılmıştır. Birinci kat cephesinde, farklı kotlarda yer alan geniş açıklıklar, ahşap çıtalarla oluşturulan perdelerle kapatılmıştır. Restorasyonla birlikte, açıklıkların kot farkları ortadan kaldırılarak ahşap perdeleri yenilenmiştir.

⁷⁰⁶ Y. Çelenk, agt, 1996, s. 60; Yavuz Çelenk, “Antakya Sokullu Mehmet Paşa Hanı Çelenk-Haytoğlu Sabunhanesi”, *Güneyde Kültür*, 9/104-105-106, Antakya, 1997, s. 20-21.

⁷⁰⁷ Kitabesinin müzede olduğu ifade edilmiştir. Hatay Arkeoloji Müzesi’nde teşhir alanında bulunan bir sabunhane kitabesi, söz konusu yapının 60x60 cm. kitabe yuvası ebatlarıyla uyumaktadır.

Kuzeybatı cephenin zemin katı özgün durumda kapalı olduğu tahmin edilmektedir (Fot. 335-336). Daha sonra bu cephede, sokağa sivri kemerle açılan dükkânlar meydana getirilmiştir. Birinci katta ise paye araları, ahşap çitalı perdelerle kapatılmıştır.

Güneybatı cephe, bitişiğindeki dükkânlar nedeniyle görünmemektedir. Ancak 1969 yılına ait fotoğrafta, bu cephede zemin katın sağır olduğu görülür⁷⁰⁸ (Fot. 337). Birinci kat cephenin kuzey kenarında iki geniş açıklık ahşap perdeyle kapatılmıştır. Cephenin devamında, dikdörtgen açıklıklı çok sayıda pencereye yer verilmiştir.

Camiye bakan güneydoğu cephenin zemin katı sağırdır. Birinci katında yan yana yer alan ikişerli dört pencereden ikisi kesme taş söveli mazgal pencere, diğer ikisi küçük dikey dikdörtgen penceredir.

Sabunhanenin avlu cepheleri dört yönden açıktır. Kuzeydoğu cephede avlu geçidinin sivri kemerli açıklığı, bitişiğindeki idari odaya ait basık kemerli üç pencere ve bu pencerelerin üstünde basık kemerli tepe penceresi bulunur (Fot. 317, 319). Birinci katın doğu kenarında ise basık kemerli kapı mevcuttur. Bu kapının yanındaki geniş açıklıklar, ahşap çitalı perdelerle kapatılmıştır.

Güneydoğu cephe restorasyonla birlikte birtakım değişikliklere uğramıştır. Restorasyon öncesi cephenin güney kenarında, sivri kemerli bir niş içinde basık kemerli kapı vardır (Fot. 327). Doğu kenarında ise merdiveni taşıyan yarım kemer profili görülür. Restorasyon sonrası, sivri kemerli niş içindeki kapı kaldırılmıştır. Bu kemerin yanında da cepheye yansıyan yuvarlak kemerli bir açıklık yer alır. Birinci kat cephesinin doğu kenarında ise basık kemerli bir kapı ile ahşap çitalı perdeler bulunur.

Güneybatı ve kuzeybatı cephelerin zemin katlarında yer alan çapraz tonozlu bölümler, avluya sivri kemerle açılmıştır (Fot. 313). Restorasyon öncesi, yer yer sivri kemerlerin içi ahşap çitalı perdelerle kapatılmıştır. Birinci katlarda, diğer cephelerde olduğu gibi yine ahşap perdelerle örtülmüştür. Böylece sabunların kuruması için hem gölgelikli hem de havadar bir sistem oluşturulmuştur. Ayrıca kuzeybatı cephede, çatıdaki taş bacadan biri görülmektedir (Fot. 318).

⁷⁰⁸ Hatay Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi, Dosya No: 31.00.97.

Malzeme ve Teknik:

Sabunhane moloz taşla inşa edilmiştir. Yapının dış köşelerinde, ana kapısı etrafında, payelerde, bacalarda, avlu cephelerinde ve merdivende kesme taş kullanılmıştır. Avlu geçidi ve avlu zemini düzgün taş kaplıdır (Fot. 315). Restorasyonla birlikte duvarlar sıvanmış, boyanmıştır. Birinci kat cephelerinde bulunan geniş açıklıklar da ahşap çatalı perdelerle kapatılmıştır (Fot. 317, 327). İçten açık bırakılan ahşap konstrüksiyonlu çatı, alaturka kiremitle örtülmüştür.

Yapının Tarihlendirilmesi:

Sabunhane, Yavuz Çelenk tarafından hazırlanan tez çalışmasında, Sokullu Mehmet Paşa Hanı olarak tanıtılmış ve 1574 yılında yaptırıldığı bilgisi verilmiştir⁷⁰⁹. Kanıt olarak, Sokullu'nun 1574 tarihli vakfiyesi gösterilmiştir. Bu vakfiyeden yola çıkılarak sabunhaneye Sokullu Hanı denilmesinin sebebi de yapının kuzeydoğuda Saka Hamamı, güneydoğuda Mahremiye Camisi ile birlikte külliye olarak işlev görmesi olmuştur. Fakat söz konusu vakfiyede: “*ve biri dahi yine mahruse-i mezburede İbni Debbose mahallesinde müceddeden bina olunan handır ki yirmi iki bab tahtani mahzeni ve yirmi sekiz bab fevkani mahzeni ve ahır muhtevidir. Kapusu önünde iki bab dükkâni ile hududu iki taraftan müşarünileyh vakf hazretlerinin vakfına ve bir taraftan tarik-i amme ve suk-ı şehir-i mezbure ve bir taraftan Hasan Bey'in İbni Abdülmuin Hamamına müntehidir*” denilerek Sokullu Hanı'nın yeri ve biçimi hakkında bilgi verilmiştir⁷¹⁰. Ancak çalışma dâhilindeki sabunhanenin kuzeydoğusunda Saka Hamamı, güneydoğusunda Mahremiye Camisi mevcuttur. Vakfiyede Saka Hamamı'ndan ise “*ve biri dahi mahrusa-i mezburede meydan kurbunda vaki olup hududu cevanib-i erbaadan tarik-i amme müntehi olup müceddeden bina olunan hamamdır ki Hamam-ı Seka demekle şöhret bulmuştur.*” şeklinde bahsedilmiştir⁷¹¹. Buna göre Sokullu Hanı ile Saka Hamamı'nın yerleri farklı olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca vakfiyede ifade edilen hanın yanında, Abdülmuin Hamamı bulunur. Dolayısıyla vakfiyede geçen hanın söz konusu sabunhane olmadığı söylenebilir.

⁷⁰⁹ Y. Çelenk, agt, 1996, s. 37.

⁷¹⁰ Ataman Demir, *Çağlar İçinde Antakya*, İstanbul, 1996, s. 89; Y. Çelenk, agt, s. 38; Fuat Şancı, *Hatay İlinde Türk Mimarisi*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2006, s. 286-287.

⁷¹¹ A. Demir, *age*, 1996, s. 89; Y. Çelenk, agt, s. 38; F. Şancı, agt, 2006, s. 286-287.

Hatay Arkeoloji Müzesi'nde tespit edilen sabunhaneye ait altı satırlık mermer kitabede (Fot. 338):

اصف جم عظمت داور دريا همت
 اسمان سایه همایایه وجیهی پاشا
 بارک الله نه خوش همتک معماری
 ایتدی بو نو اثری پاکی محلنده بنا
 کمترین بنده سی طالب دیدی بو تاریخی
 یکیدن یابدی صابونخانه وجیهی پاشا

“*Âsaf-ı cem-azamet dâver-i derya-yı himmet*”

“*Âsmân-ı sâye hümayaye Vecihi Paşa*”

“*Bârekallah ne hoş himmetinin mi'mârı*”

“*İtdi bu nev eser-i pâkî mahallinde binâ*”

“*Kem-terin bendesi Tâlib didi bu târihi*”

“*Yeniden yaptı sâbûnhâne Vecihi Paşa*”

yazısı okunmaktadır. Son satırda verilen ebced hesabına göre sabunhanenin H. 1264/M. 1848 tarihinde Vecihi Paşa tarafından yeniden yaptırıldığı belirtilmektedir. Vecihi Paşa, H. 1258/M. 1842-43 ve H. 1261/M. 1845 yılları arasında Halep Valisi olarak görev yapmıştır⁷¹². Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi'nde tespit edilen H. 1273/M. 1856-57 ve H. 1274/M. 1857-58 tarihli iki vesika, Vecihi Paşa'nın Antakya'daki sabunhanesinin müdürü olan Hafız Hüseyin Efendi'nin vefatı ve bunun üzerine Hüseyin Efendi'den alacaklı olanların terekesinin tesviyesi ile ilgilidir⁷¹³.

⁷¹² Cengiz Eroğlu-Murat Babuçoğlu-Mehmet Köçer, *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Halep*, Ankara, 2012, s. 96.

⁷¹³ “Devletli Vecihi Paşa hazretlerinin Antakya'da kâin sabunhaneleri müdürü müteveffa biraderim Hafız Hüseyin Efendi'nin vefatında...”, *BOA, Sadaret Mektubi Kalemi Deavi Evrakı (A. MKT. DV.)*, No: 104/81; “Devletli Vecihi Paşa hazretlerinin Antakya'da sabunhanesi müdürü biraderim Hüseyin Efendi'den belde-i mezbur müftüsü Hacı Sadık Efendi yedi bin yüz kuruş...”, *BOA, Sadaret Umum Vilayat Evrakı (A. MKT. UM.)*, No: 303/26.

1928 tarihinde sabunhanenin maliki, Suriye uyruklu Havace Rızkullah oğlu Zeki Sikyas adlı bir Hristiyan tüccar olduğu belirtilmiştir⁷¹⁴. 1881, 1883, 1885, 1889-90, 1891, 1893-94 ve 1896 tarihli Annuaire Oriental du Commerce yani Şark Ticaret Yıllıkları'nda Antakya'daki sabunhanelerin içinde Rouskallah Sikias/Sekias ismi bulunmaktadır⁷¹⁵. 1909, 1912, 1913, 1921 ve 1922 tarihlerine ait Annuaire Oriental du Commerce'de ise Sekias Freres/Zekias Freres olarak geçmektedir⁷¹⁶. Bu verilere göre en erken 1881 tarihinden itibaren sabunhanenin mülkiyeti Zeki Sikyas'a geçmiş olduğu anlaşılır.

1929 Fransız paftasında 1262 parsel numarasıyla gösterilen sabunhane⁷¹⁷ (Fot. 339), 1933 yılında Zeki Sikyas tarafından Murat Çelenkbaş'a satılmıştır⁷¹⁸. 1942'de ise Haytoğlu ailesi'ne geçmiştir⁷¹⁹. Ayrıca, 1934 tarihli bir hava fotoğrafında⁷²⁰, yapı seçilebilmektedir (Fot. 340).

1985 yılında tescillenen bina, 2006'da restore edilmiş ve iş hanı olarak hizmete açılmıştır⁷²¹.

2.3.2. Hatay/Antakya Aselcioğlu Sabunhanesi

Çizim No: 76-77

Fotoğraf No: 341-371

Yeri: Yapı, Antakya'nın tarihi kent dokusunun kuzeyinde, 4097 ada ve 3 parselde, Kurtuluş Caddesi ile Suphi Bedir Ulaş Sokak'ın kesiştiği köşe başında konumlandırılmıştır. Sabunhane güneyde sokağa, doğuda caddeye bakar. Caddenin hemen karşısında, Şeyhoğlu Sabunhanesi (Savon Otel) yer alır. Kuzeyde komşu yapı, batıda ise Hasan Ökten Sabunhanesi ile sınırlandırılmıştır.

Mimari Özellikleri:

Bir avlunun gerisinde yer alan çapraz tonozlu bölümlerden oluşan sabunhane, kuzey-güney doğrultusunda, dikdörtgen kütleli ve iki katlıdır (Fot. 341). Avlunun

⁷¹⁴ Y. Çelenk, agt, 1996, s. 42.

⁷¹⁵ R. C. Cervati, age, 1881, s. 429; R. C. Cervati, age, 1883, s. 620; R. C. Cervati, age, 1885, s. 504; R. C. Cervati, age, 1889-90, s. 752; R. C. Cervati, age, 1891, s. 895; R. C. Cervati, age, 1893-94, s.960; R. C. Cervati, age, 1896, s.1103.

⁷¹⁶ R. C. Cervati, age, 1909, s. 2153; F. L. Mourkides, age, 1912, s. 1428; A. Ferd. Walla, age, 1913, s. 1423; A. Rizzo, 1921, s. 1532; A. Rizzo, age, 1922, s. 1485.

⁷¹⁷ Hatay Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi, Dosya No: 31.00.69.

⁷¹⁸ Y. Çelenk, agt, 1996, s. 44.

⁷¹⁹ Y. Çelenk, agt, 1996, s. 45.

⁷²⁰ J. Weulersse, agm, 1934, Pl. V.

⁷²¹ Hatay Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi, Dosya No: 31.00.97.

doğusunda avlu geçidi, idari oda, zeytinyağı imalathanesi, ahır, kuzeyinde taştan sabun kazanı, kostik havuzları ve zeytinyağı kuyuları, batısında işçilerin konakladığı mekânlar, güneyinde ise betonarme dükkânlar yer alır. Sabun kazanının altında, ocaklık vardır. Birinci kat ise sabunun kurutulduğu ve kesilip hazır hale getirildiği geniş açıklıklı alanlardan ibarettir.

Zemin Kat:

Sabunhanenin avlusu, dört yönden, değişik işlevlere sahip çapraz tonozlu bölümlerle çevrelenmiştir (Çiz. 76). Avlunun güneydoğu köşesindeki geniş açıklıklı ana kapı, avlu geçidine ulaşılır. Yuvarlak kemerle avluya açılan bu geçit, köşelerde, duvara bağlı taşıyıcılara oturan çapraz tonozla örtülmüştür. Geçidin kuzey duvarında, bitişiğinde bulunan mekânın basık kemerli iki penceresi yer alır. Güney duvarında ise betonarme dükkâna açılan bir kapı mevcuttur.

Avlu geçidinin kuzeyindeki bitişik mekân, idari oda olarak kullanılmıştır (Fot. 342). İdari oda, doğu-batı doğrultusunda, dikdörtgen plânlı ve çapraz tonozla örtülmüştür. Avluya bakan cephedeki basık kemerli kapıdan ulaşılan odanın doğu ve batı duvarında birer, güney duvarında iki pencere vardır. Kuzey duvarının batı kenarında ise sonradan açılan küçük bir pencere yer alır.

İdari odanın bitişiğinde, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen plânlı zeytinyağı imalathanesi bulunur (Fot. 343). Bu mekâna, avlu cephesindeki basık kemerli kapıdan ulaşılır. Burası, doğu ve batıda, duvarlardan taşintılı payelere oturan, art arda iki çapraz tonozla örtülmüştür. Kuzeydeki çapraz tonozlu bölümde, zeytin ezme/kırma işlemi, güneydeki çapraz tonozlu bölümde ise pres işlemi yapılır. Kuzeyde, özgün olan dairesel ve dişli zeytin kırma/ezme taşı vardır. İki değirmen taşı arasına yerleştirilen tane zeytinler, hayvan gücüyle döndürülerek ezilir. Kırma taşının zemininde ise yine daire plânlı havuzu bulunur. Burada ezilen zeytinler hamur haline getirildikten sonra, mekânın güneyinde, üstte görülen iki adet ahşap kirişe bağlı presler ile baskılanarak yağ çıkarılır. Ancak presler günümüzde kaldırılmış, buranın zemininde tahribat meydana gelmiştir. Ayrıca preslerin yer aldığı bölümün batı duvarında, basık kemerli derin bir ocak nişi görülür. Nişin içine kazan ve baca borusu yerleştirilmiştir. İmalathanenin avluya ve caddeye bakan cephesinin üst kısımlarında, küçük ebatlarda pencereler görülür (Fot. 342). Bu pencerelerden, caddeye bakanlar, sonradan moloz taşla kapatılmıştır.

Avlunun kuzeydoğu köşesinde, zeytinyağı imalathanesiyle bağlantılı, ortada üç adet bağımsız paye ile iki kısma ayrılmış ahır yer alır (Fot. 344). Burası payelere oturan altı adet çapraz tonozla örtülüdür. Ahırın kuzey, doğu ve batı duvarları sağır olup güneyde imalathane ile ilişkilidir. Daha sonraki dönemlerde depo olarak kullanılmıştır.

Ahırın bitişiğindeki mekân, dükkân işlevindedir. Doğu-batı doğrultusunda, dikdörtgen plânlı mekân, caddeye sivri kemerle açılmış, duvara oturan çapraz tonozla örtülmüştür.

Avlunun kuzeyinde, doğu-batı doğrultusunda, dikdörtgen plânlı ve altı adet çapraz tonozla örtülü, sabun üretimi yapılan bölüm yer alır (Fot. 345). Çapraz tonozlar, duvarlardan taşıntılı ve bağımsız payelere oturtulmuştur. Kuzey duvarının batı kenarında, yan yana iki pencereye yer verilmiştir. Bölümün kuzeydoğu köşesinde, payeler arasında, moloz taşla duvarlar örülerek kareye yakın plânlı bir mekân meydana getirilmiştir (Fot. 346). Depo veya sabuncu ustabaşının odası olduğu düşünülen bu mekânın güney duvarında, basık kemerli bir kapı ve pencere, batı duvarında ise küçük bir pencere bulunur. Mekânın hemen batısında, orta kısımda, zeytinyağının boşaltıldığı kuyular vardır (Fot. 347). Üçerli sıra halinde yan yana sıralanan on altı adet kuyunun zemin kotu altında eliptik biçimde depoları, zeminde ise kare ahşap kapakları mevcuttur. Batıda ise sabun kazanı ve bitişiğinde kostik havuzları konumlandırılmıştır (Fot. 348). Bu bölümde, zemin kotu altına yerleştirilmiş, bir adet, taştan sabun kazanı ve bu kazanın kuzeyinde, kireç, kostik gibi alkalilerin hazırlanması işlevine yarayan, kare plânlı ve dört yönden birbiriyle irtibatlı kostik havuzları yer alır (Fot. 349-350). Çözeltilerin hazırlanması için havuzların olduğu yere merdivenle inilir. Sabun kazanının dar olan dib kısmı bu havuzların hizasına denk gelmekte, ağız kısmı ise havuzların kotundan daha yüksektedir. Kazanın dibindeki tahliye borusu, bir kanal vasıtasıyla havuza bağlanır. Amaç, dibte kalan atık sabunu havuza boşaltarak tekrar kullanmaktır. Sabun kazanının hemen yanındaki batı duvarda baca, üst kısımdaki çapraz tonoz yüzeyinde ise kare boşluk yer alır. Bu boşluk, kazanda kaynayan sabun hamurunun birinci kata çıkırla çıkarılması işlevi için açılmıştır. Sabun kazanının güneyinde, enlemesine uzun ve dar kısımda bulunan merdivenle, zemin kotu altındaki ocaklığa ulaşılmaktadır (Çiz. 77). Fakat merdiven kapatılmıştır. Tek bir mekândan oluşan ocaklık, derin nişlerle genişletilmiştir. Buradaki ocak nişinde yakılan ateş, bir kanal vasıtasıyla taş kazanının etrafını ısıtarak sabunun kaynamasını sağlar.

Avlunun batısında, daha sonraki dönemlerde eklenen metal sabun kazanının ocağı ve işçilerin konakladığı mekânlar mevcuttur. Kuzeybatı köşedeki merdivenin hemen batısında, avluya sivri kemerle açılan ocaklık mekânı yer alır (Fot. 351). Batı duvarı, metal sabun kazanı nedeniyle oldukça kalın tutulmuştur. Aynı duvarın zemin seviyesindeki ocak nişinden, birinci kata uzanan metal kazan ısıtılır. Ocaklığın güneyinde, yan yana sıralanmış kareye yakın plânlı ve çapraz tonozla örtülü üç mekân görülür. Mekânlar, işçilerin konaklaması için yapılmıştır (Fot. 352-353). Bu mekânlardan kuzeydeki ve ortadakinin avluya açılan sivri kemer açıklığı moloz taşla örülerek kapatılmıştır. Birine kapı diğerine pencere açıklığı yerleştirilmiştir. Güneydeki mekân ise açık bırakılmıştır. Üç mekân arasında, birbirleriyle olan irtibatı sağlamak için ortak duvarlarına kapı açılmıştır. Diğer duvarları ise sağır bırakılmıştır.

Avlunun güneyinde özgün durumda kapıları sokağa ve caddeye açılan dükkânlar sıralanmıştır. Bu özgün mekânlar, 1977 yılında, belediyenin yol genişletme çalışmasıyla birlikte yıkılıp betonarme malzeme ile yeniden inşa edilmiştir⁷²² (Fot. 354-356). Caddeye bakan cephede kare plânlı üç, sokağa bakan cephede ise dikdörtgen plânlı beş dükkân, bir adet de birinci kata çıkan merdiven boşluğu yer almıştır. Yine aynı yönde, avlu içine de dört adet betonarme mekân eklenmiştir (Fot. 357).

Birinci Kat:

Avlunun kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerindeki taş merdivenlerden çıkıldıktan sonra basık kemerli kapılardan geçilerek birinci kata ulaşılır (Çiz. 76) (Fot. 351). Günümüzde bu katın büyük çoğunluğu yıkılmış vaziyettedir (Fot. 342). Avluyu dört yönde çevreleyen geniş açıklıklı sabun dökme ve kurutma alanları, kenarlarda taş payeler ile ortalarda ahşap dikmelerle desteklenmiştir. Güneyde ise betonarme kolonlarla güçlendirme yapılmıştır. Kuzey ve batı alanın zemininde, boydan boya uzanan sabun kalıpları vardır (Fot. 358-359). Ayrıca batıda, daha sonradan eklenen sabun kazanının ağız kısmı konumlandırılmıştır. Kazanın önünde, “borata” veya “plato” denilen silindir bir karıştırıcı vardır. Kazandan alınan sabun hamuru bu borataya döküldükten sonra üstüne esans veya parfüm eklenir. Doğu ve güneydeki geniş açıklıklı alanlar ise kalıplarda kesilen sabunların kurutulmasına yöneliktir. Sabunun gerekli hava sirkülasyonu ile kurumasını sağlamak için kuzey duvarda on iki adet pencere yer alır. Caddeye, sokağa ve

⁷²² Hatay Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi, Dosya No: 31.00.1256; İ.B.B. Atatürk Kitalığı, Yer Numarası: 01.03.1977.

avluya bakan cepheler, özgün durumunda, ahşap perdeyle kapatılmıştır. Batı duvar ise sağır tutulmuştur.

Cepheler:

Sabunhanenin doğu, güney ve avlu cepheleri açık, kuzey cephesi kısmen açık, batı cephesi ise kapalıdır (Fot. 360). Bunlardan caddeye bakan doğu cephenin güney kenarında, betonarme dükkânlar yer alır. Dükkânlardan sonra kuzeye doğru uzayan moloz taş duvarlı cephede, basık kemerli, kesme taş kaplı ve çift kanatlı ana kapı ile dikdörtgen açıklıklı, kesme taş söveli ve demir parmaklıklı bir pencere bulunur (Fot. 361). İç mekânların yuvarlak kemerleri cepheye yansımıştır. Kuzeydeki üç kemerde düzgün kesme taş, diğerlerinde ise moloz taş kullanılmıştır. Günümüzde yıkılmış olan birinci kat cephesinde, payelerin araları ahşap çatkılı perdeyle örtülmüştür (Fot. 362). Dükkânların birinci katı da betonarme malzeme ile yenilenmiş ve aynı sistemle kapatılmıştır.

Sokağa bakan güney cephe, 1977 yılında yeniden inşa edilmiştir. Birinci kat cephesinde yer alan geniş açıklıklı pencereler, ahşap çitalı perdeyle kapatılmıştır (Fot. 363).

Sabunhanenin kuzey cephesinde, sabun kazanı ve kostik havuzunun yer aldığı kısımda, iki pencere açıklığı görülür. Dikdörtgen açıklıklı bu pencerelerin etrafı kesme taş sövelidir. Birinci kat cephesinde ise dikdörtgen açıklıklı on iki pencere yer alır. Fakat bitişiğindeki komşu yapı nedeniyle bu pencerelerden yalnızca üçü cephede görünür. Üç pencere de ahşap perdeyle örtülmüştür.

Yapının avluya bakan kuzey cephesinde, çapraz tonozlu bölümlerin, sivri kemerli iki açıklığı yer alır (Fot. 364). Köşelere merdivenler yerleştirilmiştir. Üstte, payelerin araları ahşap çitalı perdeyle kapatılmıştır. Cephenin doğu kenarında ise basık kemerli ve kesme taş söveli kapı bulunur.

Avluya bakan doğu cephedeki çapraz tonozlu mekânların, sivri ve yuvarlak kemerli açıklıkları bulunur (Fot. 342). Avlu geçidinin yuvarlak kemerli açıklığı dışında avluya açılan sivri kemerli üç açıklık, moloz taşla örülmüştür. Bu kemerlerden birinde, basık kemerli ve kesme taş söveli kapı ile pencere, diğerinde basık kemerli ve taş söveli bir kapı ile üst hizasında kare biçimli pencere vardır. Merdiven arkasında bulunan sivri kemerin üstünde ise yalnızca kare pencere yer alır. Merdivenin alt kısmında, yarım kemer profili bulunur. Yıkılmış olan birinci katın ise ahşap çitalı perdelerle örtülmüş

olduğu görülür (Fot. 362, 365). Ayrıca, çatıdan yükselen kare kesitli baca, zeytinyağı imalathanesindeki ocağa aittir.

Avluya bakan güney cephe, betonarmedendir (Fot. 357). Birinci kattaki pencerelerin, özgün kısımlardaki gibi ahşap perde ile örtülmüştür.

Avluya bakan batı cephede, mekânların sivri kemerli açıklıkları yer alır (Fot. 366). Bu kemerlerden merdiven arkasındaki, diğer üçüne göre daha küçük yapılmıştır. Merdivenin alttan yarım kemer profili vardır. 1977 ve 1986 tarihli fotoğraflarında, merdiven üstünün kapalı olduğu gözlemlenir (Fot. 355-356, 360). Diğer üç sivri kemer açıklığından ikisi moloz taşla örülmüştür. Birine düz açıklıklı kapı, diğerine ise kare pencere açılmıştır. Birinci kat cephenin büyük bir kısmı briket duvarla yenilenmiştir. Bu duvara açılan pencereler, ahşap perdeyle örtülmüştür. Kuzey kenardaki özgün kısımda ise basık kemerli ve kesme taş söveli kapı yer alır. Taştan sabun kazanına ait çatıdaki kare kesitli baca, ocaklıktan yükselmiştir. Yapının bütün cephelerinde, ahşap saçak dolandırılmıştır.

Malzeme ve Teknik:

Sabunhane genel anlamda moloz taşla inşa edilmiştir. Kemerlerde, payelerde, avludaki merdivenlerde, kapı ve pencere sövelerinde, zeytin ezme taşında, sabun kazanı, kostik havuzunda ve bacalarda kesme taş kullanılmıştır (Fot. 349-350). Zeytinyağı kuyuları, yığma tuğla ile inşa edilmiştir. Sokağa ve caddeye açılan dükkânlar betonarme malzeme ile yenilenmiştir.

Birinci kattaki duvarların çoğunluğu briket tuğla ile yenilenmiştir. Bazı alanlarda, betonarme taşıyıcılar ile güçlendirme yapılmıştır. Cephe açıklıklarındaki çitalı perdeler ahşaptandır (Fot. 362, 364). Özgün durumda, içten açık bırakılan ahşap konstrüksiyonlu çatı, alaturka kiremitle örtülmüştür.

Yapının Tarihlendirilmesi:

Sabunhanenin Miskioğulları'na ait olduğu belirtilmiştir⁷²³. Buna göre, 1881, 1883, 1885, 1889-90, 1891, 1893-94, 1896, 1909, 1912, 1913, 1921 ve 1922 tarihli Annuaire Oriental du Commerce'de, Antakya'da bulunan sabunhaneler arasında

⁷²³ Bülent Nakib, *Eski Antakya'dan Görünümler, Tarihsel Yapılar ve Eski Ünlü Yerler*, Antakya Belediyesi Kültür Yayınları, 2012, s. 65.

Miskioğulları (Muski Zade-Miski Zade İbrahim Efendi, Miski Zade İzzet Efendi) ismi geçer⁷²⁴.

1929 Fransız kadastro paftasında sabunhanenin yeri 939 parsel numarasıyla kaydedilmiş, parselin çizimi günümüzdeki durumuyla aynıdır⁷²⁵ (Fot. 367). 1932 tarihli hava fotoğrafında, şehir merkezi dışında, kuzeye doğru konumlanan yapı kütesi, çevresindeki diğer sabunhanelerle (Hasan Ökten, Selahattin Ökten ve Şeyhoğlu Sabunhaneleri) birlikte göze çarpmaktadır⁷²⁶ (Fot. 368). 1934’de caddeden çekilmiş bir fotoğrafında ise yapı, karşılıklı konumlandırıldığı Şeyhoğlu Sabunhanesi ile birlikte görülmektedir⁷²⁷ (Fot. 369-370).

1934’de J. Weulersse tarafından Antakya ile ilgili yazılan makalede, sabunhaneler 19. yüzyıla tarihlendirilmiş ve 20. yüzyılın başlarında Antakya’nın ekonomisine büyük katkı sağladığı kaydedilmiştir⁷²⁸ (Fot. 371). Bütün bu verileri toplandığında, yapının 19. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilmiş olabileceği akla gelmektedir.

1929, 1932, 1938, 1942-43 ve 1946 tarihli Ticaret Yıllıkları’nda, yapının, günümüzdeki mülk sahipleri olan Aselcioğulları’na (Aselci Zade İsmet-İsmet Aselcioğulları) ait olduğu görülür⁷²⁹.

1985’de tescillenen sabunhane⁷³⁰ günümüzde atıl vaziyettedir.

⁷²⁴ Raphael C. Cervati, *L’indicateur Ottoman Annuaire Almanach du Commerce de L’industrie, de L’administration et de la Magistrature*, Constantinople, 1881, s. 429; Raphael C. Cervati, *Indicateur Ottoman Illustre Annuaire Almanach du Commerce de L’industrie, de L’administration et de la Magistrature*, Constantinople, 1883, s. 620; Raphael C. Cervati, *Indicateur Oriental Annuaire Almanach du Commerce de L’industrie, de L’administration et de la Magistrature*, Constantinople, 1885, s. 504; R. C. Cervati, *age*, 1889-90, s. 752; R. C. Cervati, *age*, 1891, s. 895; R. C. Cervati, *age*, 1893-94, s.960; R. C. Cervati, *age*, 1896, s.1103; R. C. Cervati, *age*, 1909, s. 2153; F. L. Mourkides, *age*, 1912, s. 1428; A. Ferd. Walla, *age*, 1913, s. 1423; A. Rizzo, *age*, 1921, s. 1532; A. Rizzo, *age*, 1922, s. 1485.

⁷²⁵ Hatay Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi, Dosya No: 31.00.1256.

⁷²⁶ <http://vrc.princeton.edu/researchphotographs/s/antioch> (Erişim Tarihi: 13.10.2020)

⁷²⁷ <http://vrc.princeton.edu/researchphotographs/s/antioch> (Erişim Tarihi: 13.10.2020); Scott Redford, *Antioch on the Orontes*, İstanbul, 2014, s. 138-139.

⁷²⁸ J. Weulersse, *agm*, 1934, s. 66.

⁷²⁹ P. Azzopardi, *age*, 1929, s. 965; John A. Rizzo, *age*, 1932, s. 881; *Ticaret Yıllığı-Annuaire Oriental*, İstanbul, 1938, s. 388; C. Erdem, *age*, 1942-43, s. 90; C. Erdem, *age*, 1946, s. 88.

⁷³⁰ *Hatay Kültür Envanteri*, C. I, Antakya, 2011, s. 85.

2.3.3. Hatay/Antakya Hasan Ökten Sabunhanesi

Çizim No: 78-81

Fotoğraf No: 372-396

Yeri: Yapı, Antakya'nın tarihi kent dokusunun kuzeyinde, 4097 ada ve 2 parselde yer alır. Güneyde sokağa bakan sabunhane, kuzeyde ve batıda komşu yapılarla, doğuda ise Aselcioğlu Sabunhanesi ile sınırlandırılmıştır.

Mimari Özellikleri:

İki katlı sabunhane, bir avlunun gerisinde yer alan, çeşitli işlevdeki çapraz tonozlu bölümlerden meydana gelmiştir (Fot. 372-373). Zemin katta, avlunun kuzeyinde, taştan sabun kazanları ve zeytinyağı kuyuları, batısında idari oda, işçilerin konakladığı mekânlar, doğusunda metal levhalı sabun kazanı ve depo, güneyinde ise avlu geçidi ve betonarme dükkânlar yer alır. Sabun kazanlarının altında ocaklıklar vardır. Birinci katlar ise sabunun dökülüp kesildiği ve kurutulup hazır hale getirildiği geniş açıklıklı alanlardan ibarettir.

Zemin Kat:

Yapının güneybatı kenarında yer alan geçitten avluya ulaşılır (Fot. 374) Geniş olan avlunun kuzeydoğu köşesinde, su kuyusu ve zeytinyağı kuyuları bulunmaktadır. Avluyu kuzey ve batıda "L" biçiminde, çeşitli işlevlere sahip özgün mekânlar kuşatmıştır (Çiz. 78). Fakat 1929 tarihli Fransız paftasında⁷³¹, 938 parsel numarasıyla gösterilen sabunhanenin avlusunu kuzey, güney ve batı yönlerden çevreleyen bölümler, "U" şeklinde bir plân ortaya çıkarmıştır (Fot. 375). 1932 ve 1934 tarihli hava fotoğraflarında da aynı plândaki kütle görünmektedir⁷³² (Fot. 376-377). Bu durumda, yapı günümüzdeki vaziyet planına, çeşitli dönemlerde yapılan birtakım değişikliklerle ulaşmıştır. Nitekim bu tür endüstri yapılarında, mülk sahipleri tarafından, ihtiyaç doğrultusunda, çoğunlukla zaruri nedenlerden dolayı çeşitli genişletme, değişiklikler ve tadilatlar yapılabilmektedir. Dolayısıyla yapılarda, dönem farklılıkları ortaya çıkmaktadır.

Avlunun batısında, avlu geçidinin yanında, günümüzde dükkân olarak kullanılan, kuzey-güney doğrultusunda, dikdörtgen plânlı ve duvarlara bağlı payelere oturan, art arda

⁷³¹ Hatay Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi, Dosya No: 31.00.162.

⁷³² <http://vrc.princeton.edu/researchphotographs/s/antioch> (Erişim Tarihi: 13.10.2020); J. Weulersse, agm, Pl. V.

iki çapraz tonozla örtülü mekân, işçilerin konakladığı odalar olarak kullanılmıştır. Mekânın güneyde sokağa, doğuda avlu geçidine bakan geniş açıklıkları vardır. Batı duvarının çapraz tonozla yakın kısımlarında ise iki adet küçük pencere yer alır. Bu mekânın kuzeyinde, basık kemerli kapısı ve penceresi avluya açılan kareye yakın plânlı ve çapraz tonoz örtülü idari oda bulunur (Fot. 378).

Avlunun kuzeyinde, iki adet taştan sabun kazanı, kostik havuzları ve zeytinyağı kuyularının yer aldığı sabun üretim bölümü vardır (Fot. 379-380). Bu bölüm, avlunun kuzeyini tamamen sınırlayıp batı tarafta, güneye doğru tek çapraz tonozlu bölüm ile genişletilmiştir (Fot. 380-381). Kuzey-güney doğrultusunda, beş sıra halinde uzanan çapraz tonozlar, kuzey, batı ve doğuda duvarlara, ortada ve güneyde bağımsız payelere oturmuştur (Fot. 382). En batıdaki bölüm art arda üç, diğerleri ise ikişer çapraz tonozla örtülüdür. Birbirleriyle ilişkili olan bu bölümlerdeki payelerin arasına, farklı yönlerden briket duvarlar örülerek, aralarındaki bütünlük bozulmuştur. Batıdaki bölümde, özgün durumda, zemin kotu altına yerleştirilmiş bir adet taş sabun kazanı ve bu kazanın kuzeyinde, kostik havuzları yer alır. Kazanın üst kısımdaki çapraz tonoz yüzeyinde yer alan kare boşluk ise sabun hamurunun birinci kata çıkarılması işlevine yarar (Fot. 383). Daha sonradan sabun kazanı ve havuzlar kaldırılmıştır. Günümüzde bu bölüm zeytinyağı imalathanesi olarak kullanılmaktadır. Burada elektrik gücüyle çalışan zeytin ezme/kırma taşı ve presleri yer alır. Doğu ve batıdan duvarla ayrılan orta bölümün kuzeyinde, üçerli sıra halinde yan yana sıralanan dokuz adet zeytinyağı kuyusunun, zemin kotu altında eliptik biçimde depoları, zeminde ise kare ahşap kapakları vardır (Fot. 384). Doğudaki bölümde, ikinci bir sabun kazanı, kostik havuzları ve baca konumlandırılmış, kazanın üst kısmındaki çapraz tonoz yüzeyine kare boşluk açılmıştır. Kazanın olduğu yer, daha sonradan briket duvarla bölünerek ayrılmıştır. Günümüzde sabun kazanının içi doldurulmuş olup zeminde yuvarlak taş izleri görülmektedir. Kuzeydoğu köşede ise sekiz adet zeytinyağı kuyusu yer alır.

Avlunun kuzeyinde bulunan iki merdivenle, sabun kazanlarının zemin kotu altındaki ocaklıklarına ulaşılır (Çiz. 79-80). Doğudaki merdiven, daha sonradan inşa edilen betonarme mekânın içinde kalmıştır. Ocaklıkların doğu duvarları düz tutulmuş olup kuzey, güney ve batıda derin nişlerle genişletilmiştir. Tonozla örtülen bu mekânın batı duvarlarında, basık kemerli ocak nişleri yer alır (Fot. 385). Sabun kazanlarının dar olan dibleri ocak nişleriyle bağlantılıdır. Ocakta yakılan ateş, bir kanal vasıtasıyla taş

kazanların etrafını ısıtarak sabunun kaynamasını sağlar. Niş içinden başlayan iki baca, çatıya doğru yükselir.

Avlunun doğusuna, 1985'ten sonra⁷³³, sabun kazanı, depolar ve birinci kata çıkan merdivenin bulunduğu betonarmeden mekânlar eklenmiştir (Fot. 386).

1977 yılında, belediyenin yol genişletme çalışmasıyla birlikte avlunun güneyde, kapıları sokağa açılan özgün dükkânlar tamamen yıkılmış, daha sonra yerine betonarme malzeme ile tek katlı dükkânlar inşa edilmiştir⁷³⁴.(Fot. 374).

Birinci Kat:

1980'de, sabunhanede çıkan yangında birinci katlar yandığından yeniden inşa edilmiştir (Fot. 387-388). Sabunhanenin kuzey duvarı, kısmen özgünlüğünü korumuştur.

Avlunun güneybatı köşesinde bulunan betonarme merdiven yapıya daha sonra eklenmiştir. Tek kollu özgün merdiven, kuzeybatı köşede yer alır. Bu merdivenden çıkıldıktan sonra sabun hamurunun kalıplara dökülüp kesildiği geniş açıklıklı mekâna ulaşılır (Çiz. 81). Ortada demir dikmelerle desteklenen mekânın zemininde, boydan boya uzanan sabun kalıpları bulunur (Fot. 389-390). Mekânda görülen iki adet kare kesitli baca, ocaklıklardan başlayıp çatıda son bulur (Fot. 391). Kuzeyde on bir, güneyde beş penceresi olan alanın, doğu ve batı duvarı sağırdır.

Sabun kalıplarının bulunduğu geniş açıklıklı mekânın güney duvarının batı kenarındaki kapıdan sabun kurutma, doğu kenarındaki kapıdan ise metal levhalı sabun kazanı alanına geçilir. Sabun kurutma alanı, kuzey-güney doğrultusunda, dikdörtgen plânlıdır (Fot. 392). Bu alanda, sabunlar, aralarda boşluk bırakılarak kule biçiminde üst üste istiflenir. Mekânın avluya bakan duvarında, geniş açıklıklı beş pencere ve yük asansörüne açılan bir kapı yer alır. Güney duvarında iki, batıda bir pencere vardır. Doğuda ise daha sonradan eklenen sabun kazanı ile bu kata ulaşan betonarme merdiven mevcuttur.

Cepheler:

Sabunhanenin, günümüzde, yalnızca sokağa bakan güney cephesi ve avlu cepheleri açıktır. Binalarla kapanmış olan kuzey cephesi, 1986 yılına ait fotoğrafında görünmektedir (Fot. 393). Bu cephenin zemin katında iki pencere bulunurken birinci

⁷³³ Hatay Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi, Dosya No: 31.00.162.

⁷³⁴ Hatay Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi, Dosya No: 31.00.162.

kattaki pencere açıklıkları yangından dolayı değişikliğe uğramış, bazıları ise kapatılmıştır. Antakya'daki diğer sabunhane örneklerine bakıldığında, bu pencerelerin geniş açıklıklı ve ahşap perdelerle kapalı olması muhtemeldir.

Güneyde, tek katlı betonarme dükkânların cepheleri hariç, özgün olan tek kısım, batı kenardaki çapraz tonozlu mekânın cephesidir. Bu mekân sokağa sivri kemerle açılmıştır (Fot. 394).

Sabunhanenin avluya bakan kuzey ve batı cephesi, sivri kemer açıklıklıdır (Fot. 378, 395). Ancak yapılan müdahalelerle bu açıklıklar briket tuğla ile örülerek kapatılmış, üzeri sıvanmış ve boyanmıştır. Avluya bakan kuzey cephe, dört adet sivri kemerle açılmıştır. Bu kemerlerden en doğudaki, önüne eklenen betonarme ilavenin içinde kalmıştır. Batı cephenin güney kenarındaki, iki çapraz tonozlu mekânın sivri kemerlerinin avluya açıldığı görülür. Hemen bitişiğindeki idari odanın kapısı ise basık kemerlidir. Merdivenin alttan yarım kemer profili vardır.

Birinci katlar özgün değildir (Fot. 396). Fakat 1986 tarihli fotoğrafında birinci katların cepheleri, ahşap çatalı perdelerin kapatılmasıyla oluşturulmuştur (Fot. 387). Böylece sabunların kurumması için hem gölgelikli hem de havadar bir sistem elde edilmiştir.

Malzeme ve Teknik:

Yapı, moloz taşla inşa edilmiştir. Çapraz tonoz payelerinde ince yonu taş kullanılmıştır. Müdahalelerle birlikte sabunhanede betonarme sistem ve briket duvar örgüsü görülür. Özellikle birinci katlar ve güneydeki dükkânlar beton karkas sistemle yeniden inşa edilmiştir (Fot. 374, 396) . Duvarlar sıvanmış ve boyanmış vaziyettedir. Ahşap perdeler, demir doğramalı pencerelerle değiştirilmiştir. İçten açık bırakılan ahşap çatı, demir konstrüksiyonlu çatı ile değiştirilmiştir (Fot. 388).

Yapının Tarihlendirilmesi:

Sabunhanenin, 1929 tarihli tapu kaydında, Ziver Paşa'nın kızının mülkiyetine (Adalı Ailesi) ait olduğu belirtilmiştir⁷³⁵. Bu bilgiye göre 1889-90, 1891, 1893-94, 1896, 1909, 1912-13, 1921-22 tarihli Şark Ticaret Yıllıkları'nda Antakya'da bulunan

⁷³⁵ B. Nakib, *age*, 2012, s. 38; Hatay Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi, Dosya No: 31.00.162.

sabunhaneler arasında Ziver Paşa Katib Zade'nin ismi geçmektedir⁷³⁶. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi'nde tespit edilen H. 1334/M. 1916 tarihli vesikada, Antakya'dan Kâtip Zade Ziver ve diğerlerinin imzası ile çekilen telgrafta devlet tarafından alınan sabunların parasının ödenmesi istenmektedir⁷³⁷.

Sabunhane, 1929 Fransız paftasında (Fot. 375) ve 1932, 1934 tarihli fotoğraflarda (Fot. 376-377) açıkça görünür. J. Weulersse tarafından kaleme alınan Antakya ile ilgili makalede ise sabunhaneler 19. yüzyıla tarihlendirilmiş ve 20. yüzyılın başlarında Antakya'nın ekonomisine büyük katkı sağladığı kaydedilmiştir⁷³⁸.

Verilen bilgilerden yola çıkarak ve hemen bitişiğindeki Aselcioğlu Sabunhanesi ile aynı mimari biçim ve özelliklere sahip olması, söz konusu yapının da 19. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilmiş olabileceği fikri uyanmaktadır.

1942-43 ve 1946 Ticaret Yıllıklarına göre sabunhane, Ali Ökten tarafından işletilmektedir⁷³⁹. 1985'de tescillenen sabunhane⁷⁴⁰, günümüzde zeytinyağı imalathanesi işlevinde olup sahibi Hasan Ökten'dir.

2.3.4. Hatay/Antakya Şehoğlu Sabunhanesi (Savon Otel)

Çizim No: 82-83

Fotoğraf No: 397-412

Yeri: Sabunhane, Antakya'nın tarihi kent dokusunun kuzeyinde, 4369 parselde, iki caddenin kesiştiği köşe başında yer alır. Güneyde ve batıda caddelere, doğuda sokağa bakan bina, kuzeyde komşu yapıyla sınırlandırılmıştır. Hemen karşısında, yan yana bitişik nizamda olan Aselcioğlu ve Hasan Ökten Sabunhaneleri, kuzeyde ise Selahattin Ökten Sabunhanesi (Verdaa Ticaret) ile komşudur.

Mimari Özellikleri:

Özgün durumda, avlunun kuzeyinde, taştan sabun kazanları ve bununla irtibatlı kostik havuzları, doğu ve batısında işlevi tam olarak belirlenemeyen çapraz tonozlu

⁷³⁶ R. C. Cervati, *age*, 1889-90, s. 752; R. C. Cervati, *age*, 1891, s. 895; R. C. Cervati, *age*, 1893-94, s.960; R. C. Cervati, *age*, 1896, s.1103; R. C. Cervati, *age*, 1909, s. 2153; F. L. Mourkides, *age*, 1912, s. 1428; A. Ferd. Walla, *age*, 1913, s. 1423; A. Rizzo, *age*, 1921, s. 1532; A. Rizzo, *age*, 1922, s. 1485.

⁷³⁷ BOA, *Dahiliye İdare-i Umumiyye (DH.İ.UM)*, 93/1.

⁷³⁸ J. Weulersse, *agm*, 1934, s. 66.

⁷³⁹ C. Erdem, *age*, 1942-43, s. 90; C. Erdem, *age*, 1946, s. 88.

⁷⁴⁰ Hatay Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi, Dosya No: 31.00.162.

bölmeler, güneyinde ise betonarme dükkânlar yer alır. Birinci katlar ise sabunun dökülmesi, kesilmesi ve kurutulmasına yönelik geniş açıklıklı alanlardan meydana gelir.

Zemin Kat:

Sabunhanenin batı cephesindeki çapraz tonoz örtülü geçitten avluya ulaşılır (Fot. 397). Fakat özgün geçit, hemen güneyindeki bitişik mekândır. Geniş avluyu kuzey, doğu ve batıdan çapraz tonozlu bölümler kuşatmış, ortaya “U” plân çıkmıştır (Çiz. 82). Bu plân, 1929 yılına ait Fransız paftasında (Fot. 398), 1932 ve 1934 tarihli hava fotoğraflarında net bir şekilde görülür⁷⁴¹ (Fot. 399-400). Aynı paftada ve 1934 tarihli hava fotoğrafında, avlunun güneyi çevre duvarı ile sınırlandırılmış, sabunhane 935-936 parsel numaralarıyla iki kısma ayrılmıştır. Zaman içerisinde de çevre duvarının yerini tek katlı betonarme dükkânlar almıştır (Fot. 401).

Avlunun kuzeyinde, ikişer sıra halinde uzanan çapraz tonozlar, güneyde ve ortada bağımsız, kuzeyde duvardan taşintılı payelere oturtulmuştur (Fot. 402-403). Bu bölümdeki payelerin arasına, kuzey-güney yönde moloz taşlarla duvarlar örülerek, her çapraz tonozlu kısım birbirinden ayrılmıştır. Burada özgün durumda, zemin kotu altına yerleştirilmiş iki adet taştan sabun kazanı ve bu kazanın kuzeyinde kostik havuzları bulunur. Kazanın üst kısımdaki çapraz tonoz yüzeyinde ise sabun hamurunu birinci kata taşımak için kare boşluk açılmıştır. Kazanların hemen yanlarında ise ocaklıktan yükselen, kare kesitli bacalar yer alır. Restorasyonla birlikte, çapraz tonozlu bölümler arasındaki bazı duvarlar, sabun kazanları ve havuzlar kaldırılmıştır. Bacalar, çapraz tonoz tabanını delip çatıya doğru yükseldiği için yerinde sabit bırakılmıştır (Fot. 404). Ayrıca, bu bölümün avluya bakan sivri kemerli cephelerini kapatan, doğu-batı doğrultusundaki betonarme koridor da kaldırılarak özgün durumuna getirilmiştir.

Ocaklığa dair herhangi bir emare günümüzde mevcut değildir. Ancak sabun kazanları ve bacaları, avlunun kuzey bölümünde olduğu için ocaklık da bu bölümün zemin kotu altında konumlandırılmış olmalıdır. Mekânın doğu ve batı duvarlarında, basık kemerli ocak nişleri yer almalıdır. Kazanların alta doğru daralan dibleri bu nişlerle bağlantılıdır. Ocakta yakılan ateş, bir kanal vasıtasıyla taş kazanların etrafını ısıtarak sabun hamurunun kaynamasını sağlar. Niş içinden başlayan kare kesitli baca, çatıya doğru yükselir.

⁷⁴¹ <http://vrc.princeton.edu/researchphotographs/s/antioch> (Erişim Tarihi: 13.10.2020); J. Weulersse, agm, 1934, P. VIII; S. Redford, *age*, 2014, s. 138-139.

Avlunun doğusunda ve batısında tek sıra halinde uzanan çapraz tonozla örtülü bölümler yer alır (Fot. 405-406). Doğudaki uzantılı bölüm, batıdakine göre daha kısa tutulmuştur. Buradaki çapraz tonozlar, doğuda duvara bağlı, batıda ise bağımsız payelere oturur. En güneydeki tonozlu mekâna, daha sonradan metal levhalı kazan ocağı eklenmiştir. Bölümün doğu duvarına, çapraz tonozla yakın kısımlara, küçük pencereler açılmıştır. Batıdaki bölümün ortasında ise bir avlu geçidi olmakla birlikte, diğer çapraz tonozlu mekânların idari oda ve işçilerin konakladığı hizmet birimleri olduğu düşünülmektedir. Günümüzdeki avlu geçidi, daha sonradan yapılan müdahalelerle geçit haline getirilmiştir (Fot. 407-408) Bunun hemen güneyinde, kapatılarak bir mekâna dönüştürülen, özgün olan avlu geçidi yer alır. Bu geçidin de güneyinde çapraz tonozlu iki mekân bulunurken, en uçtaki, 1990'da, belediyenin yol genişletme⁷⁴² çalışması sonucu yıkılmıştır. Onarımdan geçirilen bu kısımda, betonarmeden ve metal kepenkleri olan küçük dikdörtgen bir mekân oluşturulmuştur (Fot. 401). Batı bölümündeki bazı mekânların aralarına da briket duvarlar örülmüştür. Bu mekânların avluya ve caddeye bakan kapı ve pencereleri özgünlüğünü kaybetmiştir. Restorasyonla birlikte, tonozlu bölümlerin arasındaki niteliksiz briket duvarlar kaldırılarak bütünlük oluşturulmuştur.

Avlunun güneyindeki çevre duvarının yerini alan tek katlı dükkânlar muhdes olduğu için restorasyonla birlikte kaldırılarak yerine otel işlevine uygun mekânlar eklenmiştir (Fot. 405, 408).

Birinci Kat:

1962 yılında, sabunhanede çıkan yangında birinci katlar yandı⁷⁴³ için onarım ve yenileme sırasında niteliksiz duvarlarla müdahalede bulunulmuştur. 2003 tarihinde gerçekleştirilen restorasyonla birlikte, birinci katlar tamamen yıkılıp yeniden inşa edilmiştir.

Restorasyon öncesi, avlunun kuzeyine yaslanan, doğu-batı doğrultusundaki iki adet betonarme merdiven ile birinci kata ulaşılır (Fot 405-406). 1929 tarihli Fransız paftasında, bu merdivenler avlunun doğu ve batısına yaslanmış vaziyette, kuzey-güney doğrultusunda uzandığı görülür (Fot. 398). Özgün halinde kuzeyde, sabun hamurunun dökülüp kesildiği geniş açıklıklı bölüm yer alır (Çiz. 83). Zemininde, boydan boya uzanan sabun kalıpları bulunur (Fot. 409). Fakat yangından sonra, birinci kat yenilendiği için

⁷⁴² Hatay Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi, Dosya No: 31.00.215.

⁷⁴³ Hatay Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi, Dosya No: 31.00.215.

kalıplar kaldırılmış, geniş açıklıklı bölüm briket duvarlarla mekânlara bölünmüş, betonarme kolonlarla desteklenmiştir. Yalnızca ocaklıktan başlayıp çatıda son bulan iki adet kare kesitli baca, bölümde görülmektedir. Restorasyon sonrası birinci katta, otel işlevine uygun olarak bir koridorun gerisinde sıralanan odalar meydana getirilmiştir.

Doğu ve batı bölümler, kalıplarda kesilen sabunları kurutma alanlarıdır. Kuzey-güney doğrultusunda uzanan bu bölümlerde, sabunlar aralarda boşluk bırakılarak kule biçiminde üst üste istiflenir. Doğu bölümüne, daha sonradan bir kazan ve bu kazanın kuzeyine sabun kalıpları eklenmiştir. Restorasyon sonrası ise bu bölümlere, odalar inşa edilmiştir.

Cepheler:

Sabunhanenin kuzey cephesi, komşu yapıdan dolayı görünmemektedir. Ancak 1934 tarihli fotoğraflarda, sabunhanenin bu cephesi hakkında az da olsa bilgi sahibi olunur (Fot. 410-411). Fotoğraflarda, bütün cephede moloz taşın hâkim olduğu görülür. Zemin kat cephe sağır tutulurken birinci katta çok sayıda ve sık aralıkla dikdörtgen açıklıklı küçük pencereler vardır. Bu pencereler ahşap çitalı perdelerle kapatılmıştır.

1934 yılına ait fotoğrafta, sabunhanenin batı cephesi, ince yonu taş kaplamadan oluşmuştur (Fot. 411). Cephenin ortasında, avlu geçidine açılan kapı yer alır. Kapının yanında bir pencere açıklığı görülür. Bu pencereden daha yüksek kotta, kuzey cephede olduğu gibi, küçük ebatlarda dört pencere bulunur. Birinci kat cephede ise payelerin araları, ahşap çitalı perdeyle kapatılmıştır. Zamanla yapılan onarımlarla batı cephesi değişikliğe uğramıştır. Restorasyon sonrası, özgün avlu geçidine açılan, cepheden hafif dışa taşıntılı ve basık kemerli kapı açığa çıkarılmıştır. Tonozlu mekânların sivri kemerleri cepheye yansıtılmıştır (Fot. 397).

Restorasyon öncesi, sabunhanenin avluya bakan kuzey, doğu ve batı cephesi, niteliksiz müdahaleler ile kapatılmıştır (Fot. 405-406). Restorasyonla beraber, çapraz tonozlu bölümlerin avluya açılan sivri kemerleri ortaya çıkarılmıştır (Fot. 412). Batı cephenin güney kenarındaki avlu geçidinin basık kemeri de avluya yansımıştır (Fot. 407). Birinci kat cepheleri ahşap perdelerle örtülmüştür.

Malzeme ve Teknik:

Moloz taşla inşa edilen sabunhanenin caddeye bakan batı cephesinde, payelerde ve sivri kemerlerde ince yonu taş kullanılmıştır. Birinci katlar ve güneydeki mekânlar

betonarme sistemle yeniden inşa edilmiştir. Restorasyonla birlikte duvarlar sıvanmış ve boyanmış vaziyettedir. Özgün durumda ahşap konstrüksiyonlu olan çatı, alaturka kiremitle örtülmüştür.

Yapının Tarihlendirilmesi:

Sabunhanenin kesin inşa tarihiyle ilgili somut bir veriye rastlanmamıştır. 1860'lı yıllarda inşa edildiği ve 1930'lu yıllarda Hacı Yusuf İskif ve Ethem Hataylı tarafından satın alındığı, sonrasında ise mülkiyetinin Abdullah Şehoğlu'na geçtiğine dair bilgi mevcuttur⁷⁴⁴. 1860 yılına dair herhangi bir arşiv vesikasına veya somut bir bilgiye ulaşılmasa da yapı, 19. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilen Aselcioğlu, Hasan Ökten ve Selahattin Ökten Sabunhaneleri ile aynı konumda yer alır. Bu sabunhanelerle benzer plâna, sabun kazanlarına, zeytinyağı kuyularına, çapraz tonoz örtü sistemine sahip olmakla beraber cephelerinin sivri kemerlerle açılması ve ahşap perdelerle örtülmesi diğer benzeyen yanlarıdır. Bununla birlikte, 1935'de J. Weulersse tarafından yazılan Antakya ile ilgili makalede⁷⁴⁵, sabunhaneler 19. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Elde edilen verilerle, söz konusu yapının da 19. yüzyılın ikinci yarısına ait olduğu ileri sürülebilir.

1929 Fransız paftasında ve 1932, 1934, tarihli fotoğraflarda yapı, açıkça seçilebilmektedir. 1938, 1942-43 ve 1946 tarihli Ticaret Yıllıklarında ise Antakya'da yer alan sabunhaneler arasında Abdullah Şehoğlu ismi geçer⁷⁴⁶.

Sabunhane, 1950 yılından sonra çırçır fabrikası ve depo olarak kullanılmıştır⁷⁴⁷. 1985'de tescil edilen bina, 2003'de restore edilerek otel hizmetine sunulmuştur⁷⁴⁸.

2.3.5. Hatay/Antakya Selahattin Ökten Sabunhanesi (Verdaa Ticaret)

Çizim No: 84-87

Fotoğraf No: 413-434

Yeri: Yapı, Antakya'nın tarihi kent dokusunun kuzeyinde, 2328 parselde yer alır. Sabunhane, kuzeyde ara sokağa, batıda caddeye bakmakta olup doğuda komşu yapılarla sınırlandırılmıştır.

⁷⁴⁴ B. Nakib, *age*, 2012, s. 281.

⁷⁴⁵ J. Weulersse, *agm*, 1934, s. 66.

⁷⁴⁶ *Ticaret Yıllığı-Annuaire Oriental*, İstanbul, 1938, s. 388; C. Erdem, *age*, 1942-43, s. 90; C. Erdem, *age*, 1946, s. 88.

⁷⁴⁷ Hatay Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi, Dosya No: 31.00.215.

⁷⁴⁸ *Hatay Kültür Envanteri*, 2011, s. 89.

Mimari Özellikleri:

İki katlı sabunhane, avlunun kuzey ve batı kenarlarını sınırlandırmıştır. Aynı durum, 1929 Fransız paftası'nda (Fot. 413), 1932 ile 1934 yılına ait fotoğraflarında (Fot. 414-415) ve 1934 tarihli plânında açıkça seçilir (Çiz. 84)⁷⁴⁹. Fakat yapı, o tarihlerden günümüze kadar pek çok değişiklik ve ilavelerle süregelmiştir (Fot. 416).

Zemin katta, sabun kazanı ve zeytinyağı kuyularının bulunduğu çapraz tonozlu bölümler yer alır. Kazanın altında, ocaklık mevcuttur. Birinci kat ise sabunun dökülüp kurutulması için kullanılmaya hazır hale getirildiği geniş açıklıklı alanlardan ibarettir.

Zemin Kat:

Günümüzde sabunhanenin avlusuna güneybatı kenarındaki geçitten ulaşılır (Çiz. 85). Sabunhaneye ait 1934 tarihli plânda (Çiz. 84) ve fotoğrafta (Fot. 415, 417), söz konusu avlu geçidi yerinde, tek katlı bir kütle ve bu kütlede hemen yanında avlu kapısı görülür. Tek katlı kütlede, iki mekân bulunur. Bunlardan avlu kapısı yanında yer alan kareye yakın plânlı mekânın idari oda işlevinde olduğu düşünülmektedir. Doğu duvarında bir kapı ve basık kemerli iki pencere, güney duvarında ise basık kemerli iki penceresi mevcuttur. Bunun bitişiğindeki, dikdörtgen plâna sahip ikinci mekânın, depolama amaçlı kullanıldığı tahmin edilmektedir. Çünkü avluya bakan cephesinin ortasındaki basık kemerli kapıdan başka açıklığı bulunmamaktadır.

Yapının avlusu, günümüzde dar sınırları kapsamaktadır. Ancak 1929 Fransız paftası'nda ve 1934 yılına ait plânında, sabunhaneyi kuşatan çevre duvarları oldukça geniş sınırları içererek büyük bir avluyu meydana getirmiştir (Fot. 413) (Çiz. 84). Hatta avlunun güneyini, Şehoğlu Sabunhanesi sınırlandırmıştır (Fot. 418).

Avlunun kuzeyindeki bölümde, ikişer sıra halinde uzanan çapraz tonozlar, güneyde ve ortada bağımsız, kuzey, doğu ve batıda duvardan taşıntılı payelere oturtulmuştur (Fot. 416, 419). Birbiriyle bağlantılı olan bu bölümdeki payelerin arasına, moloz taş ve briket duvarlar örülerek aralarındaki bütünlük bozulmuştur. Burada özgün durumda, zemin kotu altına yerleştirilmiş taştan sabun kazanı bulunur. Ancak sabun kazanı günümüzde yer almamaktadır (Fot. 420). Kazanın üst kısımdaki çapraz tonoz

⁷⁴⁹ A. Asa Eger, "(Re) Mapping Medieval Antioch: Urban Transformations from the Early Islamic to the Middle Byzantine Periods, *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 67, 2013, s. 114; S. Redford, *age*, 2014, s. 146-149; Hatay Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi, Dosya No: 31.00.69; <http://vrc.princeton.edu/researchphotographs/s/antioch> (Erişim Tarihi: 13.10.2020)

yüzeyinde, sabun hamurunu birinci kata kovalarla çıkarılmasına yarayan, kare boşluk ve hemen doğusunda, iki paye arasında, kare kesitli baca yer alır (Fot. 419, 421). Kare boşluğun hemen yakınına, çapraz tonoz yüzeyine, çekiç ve el motifleri işlenmiştir (Fot. 422-423). Bu motifler, kişinin elinden her iş geldiğini ve işinde usta olduğunu gösteren sembolik bir anlamı ifade eder⁷⁵⁰. Sabun kazanının kuzeyinde yedi, batısında altı olmak üzere on üç adet, zeytinyağının depolandığı kuyu vardır (Fot. 424). Kuyuların zemin kotu altında dairemsi depoları, zeminde ise kare ahşap kapakları bulunur. Batıdaki altı adet kuyu kapatılmıştır (Fot. 425). Kuzeydoğu köşede ise payeler arasına moloz taş duvarlar örülerek kare plânlı bir mekân meydana getirilmiştir (Fot. 426). 1934 tarihli plânda, burada, herhangi bir duvarla bölünmeyen, art arda iki çapraz tonozla örtülü bir kısmın yer aldığı görülür (Çiz. 84). Bu kısım, batı duvardaki iki kapı ile sabun kazanının olduğu bölüme açılmıştır. 1934 tarihli fotoğrafta ise burasının tek katlı bir kütle olduğu anlaşılmaktadır (Fot. 415). Günümüzde bu kütle için önüne iki katlı betonarme bina inşa edildiği için avludan görünmemektedir.

1934 tarihine ait plânından anlaşıldığı kadarıyla, avlunun kuzeydoğusunda, dikdörtgen plânlı bir mekân bulunur. Mekânın ortasında görülen iç içe iki dairenin değirmen taşı olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla burası, zeytinyağı imalathanesi işlevinde kullanılmış olmalıdır. İmalathanenin hemen kuzeyindeki, beden duvarlarından hafif dışa taşıntılı mekânın ise ahır veya depo olarak işlev gördüğü düşünülmektedir (Çiz. 84).

Avlunun kuzeyindeki merdivenle, zemin kotu altındaki ocaklığa ulaşılır (Çiz. 86). Tek bir mekândan ibaret olan ocaklık, dört yönden derin nişlerle genişletilmiştir (Fot. 427). Çapraz tonozla örtülen bu mekânın batı duvarında, sonradan kapatılmış olan basık kemerli ocak nişi yer alır. Ocakta yakılan ateş, bir kanal vasıtasıyla kazanın etrafını ısıtarak sabunun kaynamasını sağlar. Niş içinden başlayan baca ise çatıya doğru yükselir.

Avlunun batısında, kare plânlı ve tek çapraz tonozla örtülü “L” nin kısa kenarı olan bölüm bulunur. Günümüzde avlu geçidine ve caddeye bakan cephelerinde pencereleri yer alan bu bölümün (Fot. 428), 1934 tarihli fotoğrafında, yanında tek katlı kütleler olduğu görülür (Fot. 415) .

⁷⁵⁰ Ayşen Aldoğan, “Anadolu Kültüründe-Sanatlarında Sembolik El Motifi”, *II. Battal Gazi ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu Tebliğler*, İstanbul, 1988, s.26; Hatice Aycan Aydoğan, *Türk Halk İnanış ve Uygulamalarında El Sembolü*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2019, s. 145.

Birinci Kat:

Avlunun batı bölümüne yaslanan özgün merdivenle birinci kata⁷⁵¹ ulaşılır (Çiz. 87). Bu katta, sabun hamurunun kalıplara dökülüp kesildiği ve kurutulduğu geniş açıklıklı alanlar yer alır. Ortada ahşap dikmelerle desteklenen alanların zemininde, boydan boya uzanan sabun kalıpları bulunur (Fot. 429). Mekânda görülen kare kesitli baca, ocaklıktan başlayıp çatıda son bulur. Zemindeki kalıplarda kesilen sabunlar, batı bölümdeki, kuzey-güney doğrultusunda uzanan kurutma alanında, aralarda boşluk bırakılarak kule biçiminde üst üste istiflenir. Kuzey duvarda, dikdörtgen açıklıklı yirmi bir küçük pencere vardır. Batı duvarı ahşap çitalı perdelerle kapatılmıştır. Dört pencere bulunan güney duvarda ise özgün durumda, batı duvardaki gibi ahşap perdelerle örtülmüştür. Günümüzde, metal sabun kazanında üretim yapılmaktadır.

Cepheler:

Sabunhanenin kuzey cephesi, batı cephesi ve avlu cepheleri açıktır. Moloz taşın hâkim olduğu kuzey cephenin zemin kat kısmı sağır tutulmuş olup, birinci katta çok sayıda ve sık aralıkla dikdörtgen açıklıklı küçük pencerelere yer verilmiştir (Fot. 430). Beden duvarları, taş kornişle sona ermiştir.

Batı cephenin zemin katında caddeye açılan bir kapı ve iki pencere yer alır (Fot. 431). Sıvalı ve boyalı olduğu için altındaki duvar örgüsü görülmemektedir. Üstte ise payelerin araları, ahşap çitalarla oluşturulan perdelerle kapatılmıştır. 1934 yılına ait fotoğrafta batı cephede, günümüze ulaşamayan avlu kapısı da görülmektedir (Fot. 417-418, 432). Kesme taş kaplı, basık kemerli ve çift kanatlı ahşap kapı, bu özellikleri ile birlikte moloz taşlı avlu duvarından daha yüksek tutularak cephede vurgulanmıştır. Kapının üstü, alaturka kiremitle örtülmüştür.

Sabunhanenin avluya bakan kuzey ve batı cephesi, 1934 tarihli fotoğrafından günümüze kadar yapılan onarımlarla değişikliğe uğramış olduğu görülür. 1934 tarihine ait fotoğrafta, iki katlı kütlenin avluya bakan kuzey cephesi, dört sivri kemerle açılmıştır (Fot. 415). Bu sivri kemerlerden üçü belli bir hizaya kadar taşla örüldükten sonra ahşap çitalı perdelerle kapatılmıştır. Dördüncü kemer ise taşla örülerek kapatılmış ve ortasına pencere açılmıştır. Birinci kat cephesinde, payelerin araları ahşap çitalarla oluşturulan

⁷⁵¹ Mülk sahibinden gerekli izinler alınamadığı için yapının birinci katına girilememiştir. Hatay Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi'ndeki 31.00.689 nolu dosyada tespit edilen fotoğraf kullanılmıştır.

perdelerle örtülmüştür. Taş baca, çatıda görülmektedir. Günümüzde ise cephedeki sivri kemerlerin araları kapatılarak üzerine kapılar açılmıştır. (Fot. 416, 433). Üstte, ahşap perdelerin yerini duvarlar almış ve bu duvarlara pencereler açılmıştır. Baca ise özgünlüğünü korumuştur. Yine aynı tarihli fotoğrafta, iki katlı kütlede hemen doğusundaki tek katlı kütle de avluya sivri kemerle açılmıştır (Fot. 415). Kemerin içi moloz taşla örülerek üst kısmında iki küçük pencere yer almıştır. Günümüzde bu kütlede önüne betonarme bina eklendiğinden avludan cephesi görünmemektedir (Fot. 434).

1934 tarihli fotoğrafta, iki katlı kütlede avluya bakan batı cephesi, tek sivri kemerle avluya açılmıştır (Fot. 415). Bu kemerin içi taşla örülerek kapatılmış ve kenarına basık kemerli kapı yerleştirilmiştir. Önündeki merdivenin alttan yarım kemer profili görülür. Birinci kat cephesinde, geniş açıklıklı tek pencere açıklığı ahşap perde ile kapatılmıştır. Hemen bitişiğindeki tek katlı kütledeki mekânların cephelerinde ise basık kemerli kapı ve pencereler yer alır. Avlu kapısı, içe taşıntılı ve sivri kemerlidir (Fot. 418). Günümüzde avlu kapısı ve tek katlı kütle yoktur. Bunun yerine, geniş bir avlu geçidi cepheye yansımaktadır (Fot. 428). İki katlı kütlede zemin katında da kapı ve pencere açıklıkları yer alır. Merdivenin yarım kemer profili, muhdes yapıyla kapatılmıştır. Özgün merdivenin yanına ikinci bir betonarme merdiven eklenmiştir.

Malzeme ve Teknik:

Yapı, moloz taşla inşa edilmiştir. Payelerde, sivri kemerlerde, merdivende ve birinci kattaki taşıyıcılarda ince yonu taş kullanılmıştır. Bununla birlikte duvarlar sıvanmış ve boyanmış vaziyettedir. Zeminler, betonarme ve yer yer fayansla kaplanmıştır. Cephe açıklıkları ahşap perdelerle kapatılmıştır (Fot. 431).

İçten açık bırakılan ahşap konstrüksiyonlu beşik çatı, alaturka kiremitle örtülmüştür. Ancak günümüzde marsilya tipi kiremitle değiştirilmiştir.

Yapının Tarihlendirilmesi:

Sabunhanenin inşa tarihi ile ilgili kesin bir veriye ulaşılamamıştır. Fakat 19. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilen ve yakın konumda bulunduğu Şehoğlu, Aselcioğlu, Hasan Ökten Sabunhaneleri ile benzer plâna, sabun kazanlarına, zeytinyağı kuyularına, çapraz tonoz örtü sistemine sahiptir. Bunun yanında cephelerin sivri kemerlerle açılması ve ahşap çatalı perdelerle örtülmesi diğer benzeşen özelliklerdir. Ayrıca 1934'de J.

Weulersse tarafından yazılan Antakya ile ilgili makalede⁷⁵², sabunhaneler 19. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Bu bilgilere göre söz konusu yapının da 19. yüzyılın ikinci yarısına ait olduğu tahmin edilmektedir.

1934 tarihli fotoğrafta, sabunhane sahibinin Ali Mesri ve Hacı Koury olduğu belirtilmiştir⁷⁵³ (Fot. 415). Daha sonraki dönemlerde, Selahattin Ökten'e intikal eden yapı, 2005'de tescillenerek günümüzde aynı işlevine devam etmektedir⁷⁵⁴.

2.3.6. Hatay/Antakya Kuseyri Sabunhanesi

Çizim No: 88-91

Fotoğraf No: 435-458

Yeri: Yapı, Antakya'nın tarihi kent dokusunun kuzeyinde, 746 ve 748 parsellerde, iki caddenin kesiştiği köşe başında yer alır. Kuzey ve doğu yönlerde caddeye bakan sabunhane, güney ve batıda komşu yapılarla sınırlandırılmıştır.

Mimari Özellikleri:

İki katlı ve bir avlu etrafındaki bölümlerden oluşan yapı kütleleri, arazi durumu nedeniyle yamuk plânlıdır (Fot. 435). Sabunhanenin kuzeybatı kenarındaki mekânlar ise ana kütlede dışa taşmış ve niteliksiz müdahalelerle özgünlüğünü büyük oranda kaybetmiştir.

Avlunun batısı ve kuzeyinde, sabun ve zeytinyağı üretimi yapılan bölümler yer alır. Bu bölümlerin bir kısmı, mülkiyetten dolayı briket duvarlarla birbirinden ayrılmıştır. Bölünen mekânlar, günümüzde depo olarak kullanılmaktadır. Avlunun doğusu ve güneyinde ise işçilerin konakladığı odalar, idari oda, depo gibi hizmet ve servis bölümleri bulunur. Fakat günümüzde bu mekânlar, özgün işlevlerini kaybederek dükkân olarak kullanılmaktadır. Sabunhanede, betonarme malzeme ile yer yer eklemeler ve müdahaleler yapıldığı gözlenmiştir. Sabun kazanlarının altında ocaklık bulunur. Birinci kat ise sabunun kurutulduğu ve kesilip hazır hale getirildiği alandan ibarettir. Batı yönde, çatının bir kısmı yıkılmış vaziyettedir.

⁷⁵² J. Weulersse, agm, 1934, s. 66.

⁷⁵³ <http://vrc.princeton.edu/researchphotographs/s/antioch> (Erişim Tarihi: 13.10.2020); S. Redford, *age*, 2014, s. 138-139.

⁷⁵⁴ Hatay Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi, Dosya No: 31.00.689.

Zemin Kat:

Avluya, yapının kuzeydoğu kenarında, daha sonradan yapılan müdahalelerle geçit haline getirilmiş açıklıktan ulaşılır (Çiz. 88). Çapraz tonoz örtülü ve sivri kemerle avluya açılan bu geçit, özgün halinde cadde cephesinden kapalıdır (Fot. 435). Yamuk plânlı avlunun doğusunda, caddeye açılan, doğu-batı doğrultusunda, dikdörtgen plânlı, betonarmeden altı adet dükkân bulunur (Fot. 436). Bu dükkânlar, sabunhanenin kuzeydoğu ve güneydoğu köşelerindeki çapraz tonozla örtülü özgün mekânların arasında kalmıştır. 1976 yılında mülk sahibi tarafından yenilenen dükkânların yerinde, bazılarında işçilerin konakladığı bazılarının da depo amaçlı kullanıldığı taş duvarlı, çapraz tonoz örtülü, kapıları ve pencereleri avluya açılan mekânların olduğu bilinmektedir⁷⁵⁵. Ayrıca kuzeye doğru altıncı dükkân, yapının avluya açılan özgün geçididir. Bu geçidin caddeye bakan kısmındaki basık kemerli açıklığı görülebilmektedir.

Avlunun güneydoğu köşesinde, doğu-batı doğrultusunda, dikdörtgen plânlı ve duvarlardaki payelere oturan, iki çapraz tonozla örtülen mekân yer alır (Fot. 437). Günümüzde dükkân olarak işlev gören bu mekân, yapının bir uzantısıdır. Batısında bulunan iki paye arasına briket duvar örülerek sabunhaneye bağlantısı kesilmiştir. Girişi caddeye bakan cepheden olan bu mekânın, avluya sivri kemerle açılan kuzey cephesi kapatılmıştır. Kapatılan sivri kemer önüne, birinci kata ulaşan betonarme merdiven eklenmiştir.

Avlunun kuzeydoğu köşesindeki mekân, idari odadır (Fot. 438). Bu odanın batısında, zeminden yüksek kotta, dört basamakla ulaşılan bir seki bulunur. Sekinin gerisinde konumlanan mekân, köşelerde payelere oturan çapraz tonozla örtülmüştür. Burası kuzey ve doğu duvardaki birer pencere ile aydınlatılmıştır. Mekânın güneyinde ise odaya ve sekiye açılan birer kapısı bulunan, dikdörtgen plânlı, küçük ebatlarda bir deposu vardır. 1977 yılına ait fotoğrafında, idari odanın batısında bir seki olmayıp duvarla kapalıdır. Depoya dönüştürülen ve sivri kemerle açılan kısım ise idari odaya giriş kısmı olduğu görülmektedir (Fot. 439).

Avlunun batısında ve kuzeyinde, sabun ve zeytinyağı üretiminin yapıldığı çapraz tonozlu bölümler yoğunlaşmıştır (Fot. 440). Birbirleriyle ilişkili olan bu bölümlerde, çapraz tonozları taşıyan payelerin arasına, mülkiyet nedeniyle, farklı yönlerden briket duvarlar örüldüğü için aralarındaki bütünlük bozulmuştur. Avlunun batısında, kuzey-

⁷⁵⁵ Hatay Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi, Dosya No: 31.00.69.

güney doğrultusunda, iki sıra halinde uzanan çapraz tonoz örtülü bölümler, doğuda ve ortada bağımsız, batıda ise duvara bağlı payelere oturtulmuştur. Bu bölümde, zemin kotu altına yerleştirilmiş, iki adet taştan sabun kazanı bulunur. Kazanların batısında ise alkali çözeltilerin hazırlandığı kostik havuzları yer alır. Fakat sabun kazanları ve havuzlar, günümüzde yerlerinden kaldırılmıştır. Daha sonraki dönemde, defne yağı elde etmek için bir metal kazan ilave edilmiştir. Kare kaideli bir ocak üzerine yerleştirilen bu kazanın dışı taş, içi metal sac ile kaplanmıştır. Ayrıca sabun kazanlarının bulunduğu bölümdeki çapraz tonozun merkezine, kare boşluk açılmıştır. Kazanda kaynayan sabun hamuru, kovalara doldurularak söz konusu boşluktan çıkık vasıtasıyla birinci kata çekilir.

Sabun kazanlarının kuzeyinde, dairemsi deposu zemin kotu altında, kare kapakları ise zeminde bulunan sekiz adet zeytinyağının depolandığı kuyu görülür. Bu kuyuların üçü tonozlu birimin, dördü avlunun kuzeybatı köşesindeki yamuk plânlı mekânın içinde, biri de avludadır. Kuyuların gerisindeki, doğu-batı doğrultusunda, tek sıra halinde çapraz tonozlarla örtülmüş bölüm, zeytinyağı imalathanesi işlevindedir (Fot. 441). Burada hayvan gücüyle çalışan ve zeytini ezmeye yarayan bir değirmen taşı bulunduğu düşünülmektedir⁷⁵⁶. Bu bölümdeki payeler arasına briket duvarlar örülerek çapraz tonozlu mekânlar arasındaki bütünlük kesintiye uğramıştır.

Sabunhanenin kuzeybatı köşesinde, kare plânlı ve köşelerde payelere oturan çapraz tonozlu mekân görülür (Fot. 442). Özgün durumda mekânın, zeytinyağı üretimi yapılan bölümle ilişkili ahır olduğu düşünülmektedir⁷⁵⁷. Fakat daha sonra mülkiyet nedeniyle diğer bölümlerden briket duvarla ayrılmıştır. Mekânın bitişiğindeki bölüm ise niteliksiz müdahalelere maruz kalarak özgünlüğünü yitirmiş ve birinci kata ulaşan betonarme bir merdiven eklenmiştir.

İki sabun kazanının orta hizasında, zemin kotu altında, ocaklık bulunur (Çiz. 89). Buraya avlunun batısında bulunan merdivenle ulaşılır. Tek bir mekândan oluşan ocaklık, sabun kazanlarını ateşleme amaçlıdır. Çapraz tonozla örtülen mekân, dört yönden derin nişlerle genişletilmiştir (Fot. 443-444). Kuzey ve güney duvarda basık kemerli ocak nişleri yer alır (Fot. 445). Sabun kazanlarının dib kısımları ocak nişleriyle bağlantılıdır (Çiz. 90). Niş içinden başlayan kare kesitli baca çatıya doğru yükselir. Ocaklık kullanılmadığı için tahrip olmuş vaziyettedir.

⁷⁵⁶ D. Camuz, -B. İpekoğlu-H. Böke, agm, 2015, s. 19; D. Camuz, agt, 2016, s. 272, 276.

⁷⁵⁷ D. Camuz, agt, 2016, s. 284.

Avlunun kuzeybatı köşesinde, içinde dört adet zeytinyağı kuyusunun bulunduğu mekân yer alır (Fot. 446-447). Doğuda, sivri kemerle avluya açılan mekânın, kuzeyindeki basık kemerli kapıyla zeytinyağı imalathanesine geçilir. Güneyine de taş merdiven yaslanmıştır.

Birinci Kat:

Avlunun kuzeybatı köşesindeki mekâna yaslanmış özgün merdiven ve güneyindeki betonarme merdivenle birinci kata ulaşılır (Fot. 447-448). Özgün olan merdivenden çıkıldığında, biri basık kemerli olmak üzere iki kapıyla, batı ve kuzeydeki sabun dökme ve kurutma bölümlerine geçilir (Çiz. 91). Geniş açıklıklı bölümlerin zemininde, boydan boya uzanan sabun kalıpları ve yer yer de zemin kattaki çapraz tonoz yüzeylerinde açılan kare boşluklar görülür (Fot. 449-450). Fakat kalıpların birçoğu kaldırılmıştır. Zemin kattaki payelerle aynı aksta yerleştirilmiş kare kesitli taşıyıcılar bulunur. Bazı bölümlerde taşıyıcıların aralarına briketten duvar örülerek muhdes mekânlar meydana getirilmiştir (Fot. 451). Ocaklıktan yükselen iki adet baca, birinci kattan çatıya doğru yükselmiştir (Fot. 452). Gerekli hava sirkülasyonu ile sabunların kurumasını sağlamak için avluya bakan cepheler, ahşap çitalı perdelerle açılmıştır.

Sabunhanenin güneydoğu köşesindeki, dikdörtgen plânlı mekânın batısına, muhdes oda eklemeleri yapılarak birinci katla bağlantısı kesilmiştir. Caddeye bakan cephedeki betonarme merdivenle bu mekâna ulaşım sağlanmıştır.

Cepheler:

Sabunhanenin caddeye bakan kuzey ve doğu cephesi ile avlu cepheleri görünmektedir. Bunlardan kuzey cephe, tamamen çimento esaslı sıva ile kaplandığı için alttaki taş doku görülmemektedir (Fot. 453). Doğu köşesi, içe doğru girintilidir. Bu girintinin cephesinde, idari odaya ait dikdörtgen açıklıklı, taş söveli ve demir parmaklıklı özgün pencere yer alır (Fot. 454). Niteliksiz birtakım müdahalelere maruz kalan cepheye, iç kısımda briket duvarla ayrılan mekânların kapıları açılmıştır. Birinci kat cephesinin değişik yerlerine ise farklı boyutlarda pencereler yerleştirilmiştir.

Doğu cephenin ortasında, caddeye açılan tek katlı muhdes dükkânlar özgün değildir (Fot. 436). Kuzey ve güney kenarındaki, özgün olan mekânlar, caddeye iki katlı olarak cephe vermiştir. Kuzey kenarda, idari odaya ait dikdörtgen açıklıklı, taş söveli ve

demir parmaklıklı pencere bulunur. İdari odanın hemen bitişiğinde, özgün durumda avlu kapısının basık kemeri görülür.

Avluya bakan cepheler, batı ve kuzey yönlerden özellik göstermektedir. Bu cephelerde, çapraz tonozlu bölümlerin sivri kemerli açıklıkları yer alır (Fot. 435, 452, 455). Bu kemerlerin bazıları ile birinci katın cephelerinde yer alan payelerin araları ahşap perdeyle kapatılmıştır (Fot. 452, 455). Avlunun kuzeybatı köşesindeki mekânın zemin ve birinci katı da aynı biçimde düzenlenmiştir. Batıda, avluya bakan cephede, çatı üzerinde iki adet taş baca yükselir (Fot. 456).

Malzeme ve Teknik:

Sabunhane, moloz taşla inşa edilmiştir. Sivri kemerlerde, payelerde, iki pencere sövesinde, idari odanın zemininde, ocak nişlerinin kemerlerinde ve bacalarda kesme taş kullanılmıştır (Fot. 445, 447, 456). Zeytinyağı kuyuları, yığma tuğla ile inşa edilmiştir. Duvarlar çimento esaslı sıva ile sıvanmıştır. İç kısımlarda briketlerle duvarlar örülerek, mekânların birbirleriyle olan bağlantıları kesilmiştir. Katların özgün olan taş zemini betonarme ile kaplanmıştır. Sivri kemerler ve birinci kattaki cephe açıklıklarında ahşap perdeler kullanılmıştır. İçten açık bırakılan ahşap konstrüksiyonlu çatı, alaturka kiremitle örtülmüştür (Fot. 456).

Yapının Tarihlendirilmesi:

Sabunhanenin tarihi ile ilgili en erken kayıtlara, 1889-90, 1891, 1893-94, 1896, 1909, 1912, 1921 ve 1929 yıllarına ait Annuaire Oriental du Commerce'de rastlanır⁷⁵⁸. Bu yıllıklarda, Antakya (Antioche)'da bulunan sabunhane isimleri arasında Kuseyri Zade (Koseri Zade) geçmektedir. Sabunhanenin yer aldığı büyük parsel, günümüzdeki vaziyetiyle benzer şekilde, 1929 tarihli Fransız kadastro paftalarında⁷⁵⁹ açıkça seçilebilmektedir (Fot. 457). 1934'de J. Weulersse tarafından kaleme alınan Antakya ile ilgili makalede, sabunhanenin parsel çizimiyle Fransız paftasındakiyle aynı olduğu görülür⁷⁶⁰ (Fot. 458). Aynı makalede, sabunhanelerin varlığı 19. yüzyıla tarihlendirilmiş ve 20. yüzyılın başlarında Antakya'nın ekonomisine büyük katkı sağladığı

⁷⁵⁸ R. C. Cervati, *age*, 1889-90, s. 752; R. C. Cervati, *age*, 1891, s. 895; R. C. Cervati, *age*, 1893-94, s.960; R. C. Cervati, *age*, 1896, s.1103; R. C. Cervati, *age*, 1909, s. 2153; F. L. Mourkides, 1912, *age*, s. 1897; A. Ferd. Walla, *age*, 1913, s. 1428; A. Rizzo, 1921, s. 1532; P. Azzopardi, *age*, 1929, s. 965.

⁷⁵⁹ Hatay Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi, Dosya No: 31.00.69.

⁷⁶⁰ J. Weulersse, agm, 1934, s. 65.

kaydedilmiştir⁷⁶¹. Ayrıca 19. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilen Antakya'daki diğer sabunhanelerle benzer plâna, sabun kazanlarına, zeytinyağı kuyularına, çapraz tonoz örtü sistemine, sivri kemerlere ve ahşap perdelerle sahiptir. Bu verilere göre, söz konusu sabunhanenin de 19. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilmiş olabileceği ileri sürülebilir.

Sabunhane 2009 yılında tescillenmiştir⁷⁶².

2.3.7. Hatay/Antakya Müftüoğlu Sabunhanesi

Çizim No: 92-93

Fotoğraf No: 459-479

Yeri: Sabunhane, Antakya Ulu Camisi'nin doğusunda, tarihi Uzun Çarşı girişinde, 160 parselde yer alır. Binanın kuzey, güney ve doğu cephesi dükkânlarla sınırlanmıştır. Batı cephesinin kuzey ve güney kenarını da dükkânlar kapatarak yalnızca bu cephedeki avlu geçidi sokağa bakmaktadır.

Mimari Özellikleri:

Bir avluyu üç yönden çevreleyen çapraz tonozlu bölümlerden oluşan sabunhane, genel olarak "U" plânlı ve iki katlıdır (Fot. 459-460). Batı taraftaki avlu geçidi, beden duvarlarından dışa taşmıştır. Zemin katta, sabun kazanı ve zeytinyağı kuyularının yer aldığı bölümler, birinci katta ise sabunun dökülüp kurutulduğu geniş açıklıklı alanlar bulunur.

Zemin Kat:

Uzun Çarşı sokağına bakan batı cephenin ortasında, dışa taşırılan üçgen biçiminde bir avlu geçidi vardır (Çiz. 92) (Fot. 461). Bu geçidin güneyinde, yamuk plânlı bir dükkân yer alırken restorasyonla birlikte kuzeyine de dükkân eklenmiştir. Geçitten sonra, dar ve dikdörtgen plânlı avluya ulaşılır. Avluyu kuzeyde, güneyde ve doğuda çapraz tonozlu bölümler kuşatmıştır (Fot. 462-463).

Avlunun kuzey ve doğu bölümde, iki sıra halinde uzanan çapraz tonozlar, bağımsız ve duvara bağlı kare payelere oturtulmuştur (Fot. 464-465). Kuzey bölümde, yan yana sıralanan, zeytinyağının depolandığı altı kuyu vardır (Fot. 466). Kuyuların, zeminde ahşap kapakları, zemin kotu altında ise depoları yer alır (Fot. 467). Zeytinyağı

⁷⁶¹ J. Weulersse, agm, 1934, s. 66.

⁷⁶² *Hatay Kültür Envanteri*, 2011, s. 87.

kuyularının hemen doğusundaki çapraz tonozlu kısımda, sabun kazanı konumlandırılmıştır. Buradaki çapraz tonoz yüzeyine, sabun hamurunu birinci kata kovalarla çıkarılmasını sağlayan kare boşluk açılmıştır. Kazana yakın kısımda ise ocaklıktan yükselen bacanın gövdesi yer alır. Kazanın kuzeyinde ise kostik havuzu yer aldığı düşünülmektedir. Ancak sabun kazanı, havuz ve baca günümüze ulaşamamıştır. Restorasyon sonrası, sabun pişirme işlemi yapılan kuzey ve doğu bölümündeki payelerin aralarına briket duvarlar örülerek, ayrı ayrı mekânlar elde edilerek birbirleriyle olan bağlantıları koparılmıştır (Fot. 468).

Ocaklığa ulaşan merdiven, günümüzde bulunmamaktadır. Bu merdiven, avlunun doğusunda, sabun kazanının bulunduğu yerde olmalıdır. Antakya'daki diğer sabunhanelerde olduğu gibi burada da çapraz tonozla örtülü tek bir mekân olduğu düşünülmektedir.

Avlunun güney bölümünde, tek sıra halinde uzanan çapraz tonozlar, kuzeyde bağımsız, güneyde duvara bağlı payelerle taşınmıştır (Fot. 469-470). İşlevi belirlenemeyen bölüm, restorasyonla beraber, ayrı ayrı mekânlara bölünmüştür.

Birinci Kat:

Avlunun batısına yaslanan merdivenle birinci kata ulaşılır (Çiz. 93). Restorasyon öncesinde, merdiven, avlunun güneybatı köşesinde konumlandırılmıştır (Fot. 471). Ancak 1929 tarihli Fransız Paftası'nda merdiven, günümüzde olduğu gibi, batıdadır (Fot. 472). Avlu geçidi üstünde, üçgen biçimli bir mekân yer alır. Diğer bölümler ise sabun hamurunun kalıplara dökülüp kesildiği geniş açıklıklı alanlardır (Fot. 473). Bu alanlar, ortada ve avluya bakan cephelerde kare kesitli payeler ve ahşap dikmelerle desteklenmiştir (Fot. 474). Doğudaki geniş açıklıklı alanın zemininde, boydan boya uzanan sabun kalıpları bulunur. Kuzey ve güneydeki alanlarda, sabun kurutma işlemi yapılır. Kuzey ve batı duvarlarda sık aralıklarla çok sayıda pencere yer alırken, doğu ve güney duvar sağır tutulmuştur. Ancak restorasyonla beraber, güney duvara da pencereler açılmıştır. Avluya bakan duvarlar ise ahşap çitalı perdelerle örtülmüştür.

Restorasyon sonrası, birinci katta, avluyu üç yönden çevreleyen koridorların gerisinde, çeşitli ebatlarda mekânlar meydana getirilmiştir (Fot. 475-476).

Cepheler:

Sabunhanenin, batıda yer alan avlu geçidi cephesi özgün değildir (Fot. 461). Avluya bakan doğu cephe ise tek sivri kemerle (Fot. 463), kuzey ve güney cephe ise ikişer sivri kemerle açılmıştır (Fot. 470, 477-478). Birinci kat cephelerde bulunan payelerin arası, ahşap çitalı perdelerle kapatılmıştır (Fot. 479).

Malzeme ve Teknik:

Sabunhane moloz taşla inşa edilmiştir. Sivri kemerlerde, payelerde kesme taş kullanılmıştır (Fot. 474, 477). Restorasyonla birlikte duvarlar sıvanmış ve boyanmıştır. Zeminler fayansla kaplanmıştır. Birinci kat cephelerinde bulunan geniş açıklıklarda ve pencerelerde ahşap perdeler kullanılmıştır. İçten açık bırakılan ahşap konstrüksiyonlu çatı, alaturka kiremitle örtülmüştür (Fot. 474).

Yapının Tarihlendirilmesi:

1996 yılına ait fotoğrafta, avlunun güneyinde yer alan moloz taşla dolgulu sivri kemer içinde, iki satırlık mermer bir kitabe görülür⁷⁶³ (Fot. 462, 469). Fakat günümüzde bu kitabeyle dair herhangi bir ize rastlanılmamıştır.

Sabunhanenin 19. yüzyılda inşa edildiği ve 20. yüzyılın başlarında, yaklaşık 1910'lu yıllarda, Müftüoğlu (Sıddık Müftü) ailesi tarafından satın alındığı bilgisi mevcuttur⁷⁶⁴. Bu veriden yola çıkarak, 1909, 1912, 1913, 1921 ve 1922 tarihli Annuaire Oriental du Commerce'de Antakya'da yer alan sabunhaneler içinde, Müfti Zade Haleb Efendi ismi geçmektedir⁷⁶⁵. 1929 tarihli Fransız paftası'nda 160 parsel numarasıyla kaydedilen sabunhane⁷⁶⁶, 1929, 1932 ve 1938 yıllarına ait Ticaret Yıllıklarında⁷⁶⁷, Müfti Zade M. Sıddık, 1942-43 ve 1946⁷⁶⁸ yıllıklarında ise Sıddık Müftü adıyla görülmektedir. Binanın mülkiyetinin, Müftüoğlu ailesinden Haleb Efendi'ye, daha sonra M. Sıddık'a geçmiş olduğu anlaşılmaktadır.

⁷⁶³ Hatay Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi, Dosya No: 31.00.304.

⁷⁶⁴ B. Nakib, *age*, 2012, s. 269.

⁷⁶⁵ R. C. Cervati, *age*, 1909, s. 2153; F. L. Mourkides, *age*, 1912, s. 1428; A. Ferd. Walla, *age*, 1913, s. 1423; A. Rizzo, *age*, 1921, s. 1532; A. Rizzo, *age*, 1922, s. 1485.

⁷⁶⁶ Hatay Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi, Dosya No: 31.00.304.

⁷⁶⁷ P. Azzopardi, *age*, 1929, s. 965; J. A. Rizzo, *age*, 1932, s. 881; *Ticaret Yıllığı-Annuaire Oriental*, 1938, s. 388.

⁷⁶⁸ C. Erdem, *age*, 1942-43, s. 90; C. Erdem, *age*, 1946, s. 88.

Elde edilen veriler ışığıyla birlikte, yapı, diğer Antakya'daki sabunhanelerle aynı plân, zeytinyağı kuyuları, örtü sistemi, sivri kemer ve ahşap perdelere sahiptir. Söz konusu sabunhanenin de 19. yüzyılın ikinci yarısına ait olduğu ileri sürülebilir.

1985 yılında tescillenmiştir⁷⁶⁹. 2015'de başlanan restorasyon çalışmaları tamamlanmış olup henüz kullanıma açılmamıştır.

2.3.8. Akdeniz Bölgesi'nde Kaynaklarda Tespit Edilen Diğer Sabunhaneler

1881, 1883, 1885, 1889-90, 1893-94, 1896, 1909, 1912, 1913, 1921, 1922, 1929 tarihli Annuaire Oriental du Commerce'de, Antakya'da, Hacı Muhammet Ağa, Hacı Rıfat, Mouchehi Giebra, Masaracı Muhammet Ağa, Malek Zade, Balcı Emin Efendi, Hüseyin Medjid, Doweck Jacob, Halaf Zade, Masaracı Zade Kemal Efendi, Hacı Beşir, Skif gibi sabunhane isimleri yer almaktadır⁷⁷⁰. Bundan başka Atahanlar, Balcılar, Dağlılar, Melekler, Hoccoğlu Sabunhaneleri günümüze ulaşmamıştır⁷⁷¹.

2.4. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki Sabunhaneler

2.4.1. Gaziantep Kürkçü Sabunhanesi (Pürsefa Hanı)

Çizim No: 94-96

Fotoğraf No: 480-510

Yeri: Yapı, Gaziantep'in Şahinbey İlçesi, Boyacı Mahallesi'nde, 777 ada ve 14 parselde yer alır. Kuzeyde ve doğuda yapılarla sınırlandırılmış olan sabunhane, güneyde caddeye cepheli olup batıda, Gaziantep'in en büyük hanlarından birisi olan Kürkçü Hanı'na bitişik vaziyettedir.

Mimari Özellikleri:

Bir avlunun gerisinde yer alan çapraz ve beşik tonozlu bölümlerden oluşan sabunhane, kuzey ve doğuda iki katlı, güneyde ise üç katlı olarak inşa edilmiştir (Fot. 480). Zemin katta, dükkânlar, hizmet birimleri, idari oda, sabun kazanı ve zeytinyağı kuyuları bulunur. Güney bölümün birinci katında konaklama mekânları mevcuttur. Bu

⁷⁶⁹ Hatay Kültür Envanteri, 2011, s. 86.

⁷⁷⁰ R. C. Cervati, age, 1881, s. 429; R. C. Cervati, age, 1883, s. 620; R. C. Cervati, age, 1885, s. 504; R. C. Cervati, age, 1889-90, s. 752; R. C. Cervati, age, 1891, s. 895; R. C. Cervati, age, 1893-94, s.960; R. C. Cervati, age, 1896, s.1103; R. C. Cervati, age, 1909, s. 2153; F. L. Mourkides, age, 1912, s. 1428; A. Ferd. Walla, age, 1913, s. 1423; A. Rizzo, 1921, s. 1532; A. Rizzo, age, 1922, s. 1485; P. Azzopardi, age, 1929, s. 965.

⁷⁷¹ B. Nakib, age, 2012, s. 72, 83, 108, 163, 213.

bölümün ikinci katı ile kuzey ve doğu bölümün birinci katları sabunun dökülüp kurutulduğu geniş alanlardan ibarettir.

Zemin Kat:

Sabunhane, doğu-batı doğrultusunda uzanan yamuk plânlı bir avlunun kuzey, güney ve doğusunda bulunan bölümlerden meydana gelmiştir. Batıda ise avluya Kürkü Hanı'nın cephesi bakmaktadır (Çiz. 94).

Avlunun güneyinde, caddeye açılan dükkânlar, hizmet birimi olduğu düşünülen odalar ve avlu geçidi yer alır (Fot. 481-482). Avluyla bağlantı sağlayan beşik ve çapraz tonozla örtülü uzun geçidin doğusunda ve batısında çeşitli işlevlerde mekânlar konumlandırılmıştır (Fot. 483-484). Geçidin doğusunda, caddeye sivri kemerle açılan kuzey-güney doğrultusunda, dikdörtgen plânlı üç dükkân yer alır. Avlu geçidinin hemen yanında bulunan dükkânın kuzeyinde, kuzey-güney doğrultusunda, dikdörtgen plânlı bir oda mevcuttur. İdari oda işlevinde olan mekânın avlu geçidine bakan duvarında, bir kapı ve iki yanında birer penceresi vardır (Fot. 483). Bu oda ve dükkânların kuzeyinde, doğu-batı doğrultusunda, dikdörtgen plânlı bir oda daha yer alır. Çapraz tonozla örtülü olan odanın kapı ve penceresi avlu geçidine açılır. Ancak, odanın kapısı restorasyonla pencereye çevrilmiştir (Fot. 485).

Avlu geçidinin batısında ise yine caddeye açılan dükkânlar ve bu dükkânların gerisinde konumlandırılmış avluya bakan dört oda yer alır (Fot. 486). Hizmet birimi olduğu düşünülen yan yana sıralı odalar, kuzey-güney doğrultusunda, dikdörtgen plânlıdır. Bu odalardan en doğudakine, avlu geçidinde yer alan basık kemerli kapıdan ulaşılır. Beşik tonozla örtülü oda, avluya bakan kuzey duvarda iki, geçide bakan doğu duvarda üç basık kemerli pencereyle aydınlatılmıştır. Odanın güney duvarının arkasına, merdiven mahali yerleştirilmiştir. Bu merdivene, avlu geçidine açılan basık kemerli kapıdan geçilir. Diğer üç odaya ise avluya bakan duvarlarda yer alan kapılardan ulaşılır. Her oda, kapının yanındaki birer pencere ile aydınlatılmış, diğer duvarlar sağır tutulmuştur. Bazı odaların duvarlarında yer yer nişler görülür.

Avlunun doğusunda, kuzey- güney doğrultusunda uzanan çapraz tonozlu bölüm, ortada ve batıda bağımsız, doğu ve kuzeyde duvardan taşıntılı payelerle iki kısma ayrılmıştır (Fot. 487-488). Orta kısımdaki payeler, duvardan taşıntılı payelere, doğu-batı yönünde uzanan basık kemerle birbirine bağlanmıştır (Fot. 489-490). Bu bölümde, zemin kotu altına yerleştirilmiş bir veya daha fazla taştan sabun kazanı bulunduğu tahmin

edilmektedir. Nitekim restorasyon öncesi, bölümün kuzeyinde, çapraz tonoz yüzeyinde görülen iki kare boşluk ve tam bu boşlukların hizasında, zemin kotu altında, dikdörtgen plânlı mekânın varlığı, taştan sabun kazanına işaret etmektedir (Fot. 489, 491). Kazanda kaynakayan sabun hamuru ise çapraz tonozdaki boşluklardan, birinci kata, kovalarla çekilir. Bölümün zemininde de yer yer, zeytinyağı kuyuları görülür (Fot. 490). En kuzeydeki payede ise sivri kemerli niş içerisinde su kuyusuna yer verilmiştir. Doğu duvarın kuzey kenarında, bir adet mazgal pencere vardır. Sivri kemerli niş içindeki pencerenin alt kısmı, iki kademeli basamak biçimindedir.

Avlunun kuzeyinde, restorasyon öncesi, payelerin aralarına muhdes duvarlar örülerek üç ayrı oda elde edilmiştir (Fot. 492-493). Bu odaların avluya bakan duvarlarında, basık kemerli kapı ve pencerelere, diğer duvarlarında ise nişlere yer verilmiştir. Doğudaki üçüncü odanın kuzey duvarındaki basık kemerli kapı ise komşu yapıdan dolayı kapatılmıştır. Bu odanın bitişiğinde de avluya sivri kemerle açılan, doğu bölümle bağlantılı yarı açık bir kısım görülür (Fot. 493). Özgün durumda ise kuzey bölüm, ortada ve güneyde bağımsız, kuzeyde ve batıda duvardan taşınılı kare payelerle iki kısma ayrılmıştır (Fot. 494-495). Çapraz tonozla örtülü bu kısımlar, duvarlar olmadan, kendi içinde ve avlunun doğusundaki bölümle ilişkilidir (Fot. 496). Restorasyonla birlikte, bu bölümdeki odalara ait duvarlar, kapılar ve pencereler kaldırılarak özgün haline getirilmiştir (Fot. 495). Bölümün kuzey duvarının doğusunda, tonozla yakın noktada, sivri kemerli niş yer alır. Dışa doğru daralan nişin alt kısmı, iki kademeli basamak şeklindedir. Bu nişlerden birinin üstünde, mazgal pencere görülür.

Avlunun batısında, Kürkçü Hanı'nın cephesi görünür (Fot. 497). Bu cephenin kuzey köşesinde, han ile sabunhane arasında bağlantıyı sağlayan sivri tonozlu geçit yer alır. Geçidin kuzeyindeki kapı, sabunhanenin birinci katına ulaşan merdivene mahaline açılır. Geçidin güneyinde ise hanın zemin katında bulunan odaların kapıları ve pencereleri sabunhaneye bakar.

Güney Bölüm Birinci Kat:

Avlunun güney bölümünde yer alan birinci kat, konaklamaya hizmet etmiştir. Bu kata, avlu geçidinin batısındaki merdivenle ulaşılır (Çiz. 95). Beşik tonoz örtülü ve doğu-batı doğrultusunda uzanan bir koridorun kuzeyine ve güneyine sekizer olmak üzere toplam on altı oda yerleştirilmiştir (Fot. 498). Koridorun batısı ile doğusu arasında iki

basamaklı bir kot farkı bulunur. Ayrıca doğu ve batı duvarına açılan birer pencereyle aydınlanması sağlanmıştır.

Koridorun kuzeyindeki sekiz odadan dördü, kuzey-güney doğrultusunda, uzunlamasına dikdörtgen plânlıyken diğer dördü kareye yakın bir plân göstermektedir. Beşik tonozla örtülü bu odalar, birer kapı ve pencere ile koridora açılmıştır (Fot. 499). Uzunlamasına dikdörtgen olan dört odanın, avluya bakan duvarlarında birer penceresi vardır. Ayrıca batı köşedeki odanın batı duvarının ortasında, bir penceresi bulunur. Diğer dört odadan yalnızca avlu geçidi üzerinde konumlandırılmış olanın kuzey duvarında, geçide açılan pencere görülür.

Koridorun güneyindeki sekiz oda, kareye yakın plânlıdır. Doğu köşedeki oda, beden duvarından dışa doğru taşıntı yaparak, burada küçük bir mekân oluşturmuştur. Beşik tonoz örtülü odalar, birer kapı ve pencere ile koridora açılır. Doğu ve batı köşedeki odalar ikişer, diğerleri ise birer pencere ile dışarıya açılmaktadır.

Kuzey ve Doğu Bölümünün Birinci Katı ile Güney Bölümünün İkinci Katı:

Kürkçü Hanı ile sabunhane arasında bağlantıyı sağlayan geçidin kuzeyindeki merdivenden birinci kata ulaşılır (Çiz. 96). Bu kat, sabunların kurutulup kesilmesine yönelik olduğu için geniş açıklıklı alanlardan ibarettir. Kuzey ve doğu bölüm, ortada, bir sıra halindeki kare payelere oturan sivri kemerlerle iki kısma ayrılmıştır (Fot. 500-501). Payeler, ahşap konstrüksiyonlu çatıyı taşır. Sivri kemerli kısımlar arasında duvar bölüntüleri yoktur. Kuzeydoğu köşedeki zeminde, sabun hamurunu kovalarla çekmek için, çapraz tonoz yüzeylerinde açılan kare boşluklar vardır. Bu boşluklardan çekilen sabun, kuzey ve doğu bölümlerin zeminlerinde, boydan boya uzanan sabun kalıplarına dökülür. Ancak, kalıplar kaldırılmış, kare boşluklar ise kapatılmıştır. Kuzey ve doğu bölümün avluya bakan duvarlarında sivri kemerli açıklıklar yer alır (Fot. 480, 494). Doğu bölümün doğu duvarı sağırdır. Kuzey bölümün ise doğu duvarında bir pencere bulunurken, kuzeyindeki beş pencereden üçü kapanmış vaziyettedir.

Güney bölüm, kuzey ve doğu bölümlere göre yüksek kotta kaldığından, buraya, iki-üç basamaklı merdivenlerle ulaşılır. Ortada, birbirine paralel uzanan, üçer sıra payelere oturan sivri kemerlerle dört kısma ayrılmıştır (Fot. 502-503). Doğu köşesinde, alt katta olduğu gibi, beden duvarından dışa doğru taşıntı yapan kısım bulunur. Kesilen sabunlar, adına “kubbe” denilen, aralarda boşluk bırakılarak kule biçiminde üst üste istiflenerek, güney bölümde kurutulmaya bırakılır (Fot. 504). Bu nedenle sabunların

gerekli hava sirkülasyonu ile kurumasını sağlamak için güney bölümdeki duvarlara çok sayıda pencere açıldığı görülür. Kuzey ve güney duvarda yedişer pencereye yer verilmiştir. Batı duvardaki sekiz pencerenin üstünde, altı pencere daha vardır (Fot. 502). Doğu duvarında ise komşu yapı nedeniyle yalnızca iki pencere bulunur. Restorasyonla beraber, güney bölümdeki payeler arasına muhdes duvarlar örülerek, odalar meydana getirilmiştir (Fot. 503).

Cepheler:

Sabunhanenin güney bölümünün batı ve güney cephesi ile avlu cepheleri görünmektedir. Caddeye bakan güney cephenin doğu köşesi, alt kattan çatıya kadar, beden duvarlarından kütle biçiminde dışa taşınılıdır (Fot. 482). Güney cephede, dikkat çeken detay ana kapıdır (Fot. 481). Sivri kemerli kapının etrafı, bir sıra beyaz bir sıra siyah kesme taşlarla bezenmiştir. Bu renkteki taşlar, sivri kemerin üstünde, ışınvari şekilde düzenlenmiş, uçlarda kırılarak yatay olarak devam ettirilmiştir. Kapının iki yanındaki dükkânlar, sivri kemerlerle caddeye açılmıştır. Üst katlarda, yedişer basık kemerli pencere, cephe boyunca sıralanmıştır. Beden duvarları, tek kademeli ve profilli kornişle sonlanmıştır.

Batı cephenin zemin katı sağır tutulmuştur (Fot. 505). Üst katlarda ise basık kemerli pencereler görülür. Üçgen çatıya göre yükseklikleri belirlenen altı pencere ise tepe penceresi işlevi görmektedir. Cephe, taş saçaklı üçgen çatıyla sonlandırılmıştır.

Avlu cephelerine bakıldığında, restorasyon öncesi, kuzey bölümün zemin katında yer alan dört yüksek sivri kemerli açıklıktan üçü, duvar örülerek kapatılmıştır (Fot. 492-493). Bu duvarlara basık kemerli kapı ve pencereler açılmıştır. Diğer sivri kemer ise açık bırakılmıştır. Özgün durumda, alt kattaki bölümler sivri kemerlerle avluya açılmaktadır. Restorasyonla beraber, yüksek sivri kemerler arasındaki duvarlar kaldırılmıştır (Fot. 494). Birinci kat cephesinde yer alan dört sivri kemerli açıklık, zemin kata göre daha alçakta tutulmuştur. Sivri kemerli cepheler, ahşap çitalı perdelerle kapatıldığı düşünülmektedir.

Doğu bölümün avluya bakan cephesi, zemin katta üç yüksek sivri kemerle, birinci katta ise daha alçak yapılmış sivri kemerle avluya açılmıştır (Fot. 480, 487).

Güney bölümün avluya bakan cephesinin doğu kenarı, avlu geçidinin yüksek sivri kemerli açıklığı ile sınırlandırılmıştır (Fot. 486). Bunun üstünde, ikinci katın daha alçak olan sivri kemerli açıklığı avluya bakmaktadır. Diğer cephede ise katlara ait basık kemerli

kapı ve pencereler hizalı bir şekilde sıralanmıştır. Ayrıca zemin katta, pencere ve kapıların üstünde bulunan küçük tepe pencereleri kaş kemerlerle detaylandırılarak, cepheye estetiklik kazandırılmaya çalışılmıştır.

Avludan görünen batı cephe, Kürkçü Hanı'na aittir (Fot. 497). Bu cephenin kuzey kenarını, hanla bağlantıyı sağlayan sivri kemerli geçit sınırlar. Geçidin kenarları siyah renkli kesme taşlarla hareketlendirilmiştir. Sivri kemerinin kilit taşında, iç ve dış bükeylerden oluşturulan beş dilimli bir taş bezeme ve bunun iki yanında, simetrik düzenlenmiş, kalemişinden stilize kıvrık dal motifleri vardır (Fot. 506). Bunun üstünde ise yuvarlak kabara içerisinde Latin ve Arap rakamlarıyla tarihler okunmaktadır. Geçidin yanında, hanın zemin kat mekânlarının basık kemerli kapı ve pencereleri görülür. Birinci kat cephesinde, hanın basık kemerli üç penceresi, çatıda ise üç sivri kemerli açıklık yer alır.

Malzeme ve Teknik:

Sabunhanede yöreye özgü yapı mazlemeleri olan keymık⁷⁷², havara⁷⁷³ ve bazalt taşları kullanılmıştır. Bütün cepheler, tonozlar, payeler ve kemerler dayanıklılığı ve sağlamlığı fazla olan keymık taşından, iç bölümlerdeki duvarlar dayanıklılığı az ve işleme kolay olan havara taşından inşa edilmiştir. Alt kattaki payelerde, ana kapıda ve hanla bağlantı sağlayan geçitte siyah renkli bir taş olan bazalt taşı kullanılmıştır.

Ahşap konstrüksiyonlu çatı ise alaturka kiremitle örtülmüştür.

Yapının Tarihlendirilmesi:

Sabunhane ile Kürkçü Hanı arasında bağlantı sağlayan geçidin sivri kemerinin üstünde yer alan yuvarlak kabara içerisinde, Latin rakamlarla “1887” ve Arap rakamlarıyla “H. 1304” (M. 1887) tarihi okunmaktadır (Fot. 506). Kürkçü Hanı portalı üstündeki mermer kitabede ise “Kürkçiyân 1890-1307” ibaresi geçmektedir (Fot. 507). Bu verilere göre, sabunhanenin inşası handan üç yıl önce tamamlanmıştır⁷⁷⁴. Hanı yaptıran kişinin, kitabesinde de görüldüğü gibi, Kürkçiyân Hanna adında bir Ermeni

⁷⁷² Gaye Cansunar Yetkin-Tülay Çobançoğlu, “Dünden Bugüne Gaziantep Geleneksel Mimarisinde Taşın Kullanımı”, *Art-Sanat*, S. 12, İstanbul, 2019, s. 143.

⁷⁷³ İ.H. İmamoğulları, *age*, 2002, s. 135; G. C. Yetkin-T. Çobançoğlu, *agm*, 2019, s. 143.

⁷⁷⁴ Mehmet Özkarcı, *Gaziantep İl Merkezinde Bulunan Hanlar*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Medeniyeti ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 1987, s. 109; Mehmet Özkarcı, “Gaziantep’te Dört Han”, *Vakıflar Dergisi*, S. XXVI, Ankara, 1997, s. 287; N. Çam, *age*, s. 483.

olduğu bilinmektedir⁷⁷⁵. H. 1305/M. 1888 tarihli bir şer’i mahkeme sicilinde, sabunhanenin inşası sırasında doğu tarafta bulunan bir kastelin, sabunhanenin temeli altında kaldığına dair bir dava görülmüştür⁷⁷⁶. Bu dava vasıtasıyla sabunhane sahibinin de Kürkciyan Hanna olduğu anlaşılır⁷⁷⁷. Bundan başka 1891, 1893-94, 1896, 1909, 1912, 1913, 1921 ve 1922 tarihli Annuaire Oriental du Commerce’de Antep’te yer alan sabunhaneler içinde, “Kurkdjian (Hanna et Nazareth)/ Kurkdjian Freres” isminin geçmektedir⁷⁷⁸. Ayrıca yapı, 1917’de W. J. Childs tarafından yayınlanan Anadolu Seyahatnamesi’nde⁷⁷⁹ (Fot. 508) ve 1919-1920 tarihine ait fotoğraflarda görülmektedir⁷⁸⁰ (Fot. 509-510).

1972 yılında, Kürkçü Hanı ile birlikte tescil edilen sabunhane, 2008’de restore edilmiştir⁷⁸¹.

2.4.2. Gaziantep Elbeyli Hanı Sabunhanesi (Zeytin Han)

Çizim No: 97-101

Fotoğraf No: 511-533

Yeri: Yapı, Gaziantep’in Şahinbey İlçesi, Şekeroğlu Mahallesi’nde, 530 ada ve 86 parselde, Gaziantep Kalesi’nin hemen güneydoğusunda, tarihi dokunun yoğun bulunduğu bölge içerisinde yer alır. Kuzey ve batıda caddeye, doğuda dar bir sokağa bakan yapı, güneyde ise Elbeyli Hanı ile bitişiktir.

Mimari Özellikleri:

Han ve sabunhane olmak üzere iki ayrı işlevli kütle, bir bütünlük arz etmektedir (Fot. 511). Kuzey-güney doğrultusunda, geniş dikdörtgen bir alan üzerine oturtulan yapının kuzeyinde sabunhane, güneyinde han konumlandırılmıştır. Her iki yapı da üç

⁷⁷⁵ M. Özkarcı, agt, 1987, s. 110; M. Özkarcı, agm, 1997, s. 288; N. Çam, *age*, 2006, s. 481, 483.

⁷⁷⁶ Cemil Cahit Güzelbey, *Gaziantep Şer’i Mahkeme Sicilleri I (Cilt 153-160)*, Gaziantep, 1966, s. 10; Alper Altın, *Gaziantep Türk-İslam Mimarisi (Eyyubiler’den Cumhuriyet’e)*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk-İslam Sanatları Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2015, s. 1224.

⁷⁷⁷ M. Özkarcı, agt, 1987, s. 110; M. Özkarcı, agm, 1997, s. 285; N. Çam, *age*, 2006, s. 484; A. Altın, agt, 2015, s. 1224.

⁷⁷⁸ R. C. Cervati, *age*, 1891, s. 897; R. C. Cervati, *age*, 1893-94, s.961; R. C. Cervati, *age*, 1896, s.1105; R. C. Cervati, *age*, 1909, s. 2148; F. L. Mourkides, *age*, 1912, . 1384; A. Ferd. Walla, *age*, 1913, s. 1393; A. Rizzo, *age*, 1921, s. 1263; A. Rizzo, *age*, 1922, s. 1211.

⁷⁷⁹ W. J. Childs, *Across Asia Minor on Foot*, London, 1917, s. 408.

⁷⁸⁰ <https://www.houshamadyan.org/tur/haritalar/halep-vilayeti/ayntab/din/misyonerler.html> (Erişim Tarihi: 11.11.2020).

⁷⁸¹ Nusret Çam, *Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep*, Anraka, 2006, s. 483; Gaziantep Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi, Dosya No: 27.07.148.

katlıdır. Sabunhanenin zemin katında dükkânlar, sabun kazanı ve zeytinyağı kuyuları vardır. Kazanının altında, ocaklık mevcuttur. Birinci katta, konaklama mekânları bulunurken, ikinci katta, sabunların dökülüp kurutulduğu alanlar yer alır.

Zemin Kat:

Batı cephesinin güney kenarındaki geçitten zemin kata⁷⁸² ulaşılır (Çiz. 97). Beşik tonozlu geçidin güneyinde sıralanan dükkânlar, han kütesinin içerisinde kalırken, kuzeyinde sıralanan üç dükkân sabunhane kütesinde bulunur. Caddeye sivri kemerlerle açılan ve birbirleriyle eşit büyüklükte olan üç dükkândan kuzey köşedeki, aynı yöndeki caddeye yuvarlak kemerle açılır. Geçitten sonra, yol ve arazi durumu nedeniyle hafif çarpık inşa edilen ve genel olarak, doğu-batı doğrultusunda, dikdörtgen plânlı, sabun imal edilen bölüme ulaşılır. Mekân, ortada üç adet bağımsız paye ile iki kısma ayrılmıştır. Çapraz tonoz örtülü bu kısımlar, bağımsız ve duvardan taşintılı payelerle desteklenmiştir. Kuzey duvarda beş, doğuda iki pencereye yer verilirken, güney ile batı duvarlar han ve dükkânlardan dolayı sağırdır.

Özgün durumda, yukarıda anlatılan plânda olduğu düşünülen zemin katta, zaman içerisinde çeşitli genişletme, değişiklikler ve tadilatlar yapıldığı görülür (Çiz. 98). Yine zemin kata, batı cephenin güney kenarındaki geçitten ulaşılır (Fot. 512). Ancak dükkânlar ile sabun üretim bölümünde birtakım değişiklikler bulunur. Ortadaki ikinci dükkân, doğuda, sabun üretilen dikdörtgen plânlı bölüme doğru, kare biçiminde genişletilmiştir. Üçüncü dükkânın gerisinde ise kapı ve penceresi geçide açılan mekân oluşturulmuştur. Bu mekânın hemen yanına, merdiven konumlandırılmıştır.

Dikdörtgen plânlı ve çapraz tonozlarla örtülen sabun üretim bölümünün ortasındaki üç bağımsız payeden ikisi görülebilmektedir (Fot. 513). Doğuda yer alan ilk payeye bitişik bacanın varlığı ve tam bu hizada, zemin kotu altında, bir ocaklığın bulunması burada taştan sabun kazanının yerleştirildiğine işaret etmektedir (Fot. 514). Ancak kazanda kaynayan sabun hamurunun kovalara doldurularak, çapraz tonoz yüzeyinde açılan boşluklardan değil de merdiven vasıtasıyla ikinci kata taşınmıştır. İlk payenin doğusunda bir, ikinci payenin batısında iki olmak üzere üç adet zeytinyağının depolandığı kuyu görülür (Fot. 515). Doğu duvarda, kesme taş söveli ve yuvarlak kemerli niş içinde su kuyusu vardır (Fot. 516). Mekânın kuzeybatı köşesine, basık kemerli kapısı

⁷⁸² M. Özkarcı, agt, 1987, s. 111; Mehmet Özkarcı, "Gaziantep Elbeyli Hanı", *Cumhuriyet'in 75. Yılına Armağan Gaziantep*, Gaziantep, 1999, s. 315-316; N. Çam, *age*, 2006, s. 447.

ve penceresi bulunan bir oda yerleştirilmiştir. Odanın kuzey duvarında iki pencere vardır. Güneydoğu köşede ise sabunların döküldüğü ikinci kata ulaşım sağlayan özgün merdiven mekânı bulunur⁷⁸³. Burası han kütesinde yer alırken, kapısı sabunhane tarafındadır. Girilemeyen merdiven, önüne eklenen dikdörtgen mekânın içinde kalmıştır.

Mekânın güney duvarına yaslanan merdivenle, ocaklığa inilir (Çiz. 99). “L” plânlı ocaklığın uzun kenarı hanın, kısa kenarı ise sabunhanenin zemin kotu altındadır. Kayaya oyularak inşa edilen ocaklığın beden duvarları, belli bir seviyeden sonra kesme taşla örülmüştür (Fot. 517). Uzun kenar, duvardan taşıntılı kalın payelere oturan kemerlerle desteklenmiştir (Fot. 518). Kuzey duvarda, tonozla yakın kısımlara iki derin niş yerleştirilmiştir. Beşik tonoz örtülü kısa kenarının kuzey duvarında ise basık kemerli ocak nişi bulunur (Fot. 519-520). Ocakta yakılan ateş bir kanal vasıtasıyla sabun kazanının etrafını ısıtır. Niş içinden başlayan kare kesitli baca ise çatıya doğru yükselir.

Birinci Kat:

Bu kata, hanın birinci katının kuzeybatı köşesinde bulunan ara geçitten ve sabunhanenin zemin katındaki muhdes merdivenle ulaşılır (Çiz. 100). Fakat tadilatla ara geçit kapatılarak hanla olan irtibatı kesilmiştir. Sabunhanenin zemin katının doğu köşesinde yer alan özgün merdiven mahaline girelemediği için birinci katla bağlantısı olup olmadığı tespit edilememiştir.

Sabunhanenin birinci katı⁷⁸⁴, hanla birlikte yolcuların konaklaması amacına hizmet etmiştir. Hafif çarpık plânlı olan bu kat kuzey, doğu ve batıda revaklarla kuşatılmıştır (Fot. 521). Revak, doğu ve batıda iki, kuzeyde üç gözlü kemerle açılır. Dikdörtgen kesitli payelerin taşıdığı, yarım çapraz tonozla örtülü revakların gerisine ise beşik tonozlu odalar yerleştirilmiştir.

Revağın batısında, dört oda mevcuttur. Güney köşedeki odanın revağa açılan bir kapı ve penceresi bulunur. Bu odada dikkat çeken detay, batı tarafta cumbaya yer verilmesidir. Bitişğinde bulunan iki odanın birer kapı ve penceresi revağa açılır. Batıda da birer pencere ile aydınlatılan odaların ara duvarlarında, birbiriyle bağlantı sağlayan

⁷⁸³ Gaziantep Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi, Dosya No: 27.00.331/432.

⁷⁸⁴ Mülk sahibinden izin alınamadığı için birinci kata girilememiştir. Bu nedenle mevcut olan çizim ve fotoğraflardan yararlanılmıştır. M. Özkarcı, agt, 1987, s. 117-118; M. Özkarcı, agm, 1999, s. 316-317; N. Çam, age, 2006, s. 447.

kapı bulunur. Kuzey köşedeki odanın kuzey duvarında bir, batısında iki pencere yer alır. Revakla olan bağlantısı hemen bitiştirindeki oda vasıtasıyla sağlanır.

Revağın kuzeyinde, beş oda bulunur. Dört odanın birer kapı ve penceresi, bir odanın ise iki penceresi revağa bakar. İki pencereli oda, revakla bağlantısını batıdaki odadan sağlar. Doğu köşedeki odanın kuzey duvarında bir, diğertlerinin ise ikişer penceresi vardır.

Revağın doğusunda ise iki oda yer alır. Diğertlerine göre büyük olan iki odanın revağa açılan kapı ve pencereleri bulunur. Kuzeydeki oda, kuzey duvarında üç, güneydeki ise doğu duvarında bir pencereyle aydınlatılmıştır. Ayrıca bütün odaların birer niş mevcuttur.

İkinci Kat:

İkinci kata, zemin katın güneydoğu köşesindeki özgün merdivenle ulaşılabilmiştir gibi, hanın batısındaki merdivenle de ulaşılmaktadır (Çiz. 101). Ancak özgün merdiven kullanım dışı bırakılmıştır. Bu kat, sabun hamurunun kalıplara dökülüp kesildiği ve kurutulduğu geniş açıklıklı alanlardan ibarettir (Fot. 522). Han ile sabunhanenin avlu boşlukları dışında, iki yapının ikinci katı, herhangi bir duvarla bölünmeden bütün olarak yapılmıştır. Bu alanlar, ortada, yenilenen ahşap dikmelerle desteklenmiştir. Kuzeydoğuda, yan yana, bir adet taş baca ve kare paye bulunur (Fot. 523). Zeminde, sabun hamurunu dökmek için boydan boya uzanan sabun kalıpları bulunur. Onarımla birlikte bu kalıplar zeminden söküldüğü için yalnızca izleri görülür (Fot. 524). Aynı geniş açıklıklı alanlarda, kesilen sabunların kurutma işlemi yapılır.

Sabunların gerekli hava sirkülasyonu sağlamak için duvarlara çok sayıda pencere açılmıştır (Fot. 525). Batı duvarında on altı, kuzeyinde sekiz, güneyinde yedi pencere vardır. İç mekândaki avlu boşluğuna bakan duvarlarda da pencereler görülür (Fot. 526). Sabunhanenin kapalı avlu duvarının kuzeyinde ve güneyinde üçer, doğusunda ve batısında ikişer pencere yer alırken, hanın avluya bakan duvarının kuzey ve güneyinde dörder, doğu ve batısında ise altışar pencere görülür. Böylelikle havadar ve gölgelikli bir ikinci kat elde edilmiştir.

Cepheler:

Güneyde hanla bitişik olan sabunhanenin kuzey cephesi, yalnızca sabunhaneye aittir. Doğu ve batı cepheleri ise hanla bir bütünlük içerisinde. Bütün cephelerde kesme taş hâkimdir.

Kuzey cephe zemin kotunda, iki üç sıra siyah bazalt taşlarla kaplanmıştır (Fot. 527). Bu cephenin zemin katında, yuvarlak kemerli bir açıklıklık ve pencereler görülür. Batı köşedeki yuvarlak kemerli açıklığın söveleri, siyah bazalt taşlarla sektirmeli tarzda yapılmıştır. Yuvarlak kemerli beş pencereden ikisi daha küçük boyuttadır. Birinci katta odalara ait basık kemerli pencereler, birli, ikili ve üçlü gruplar halinde cephede sıralanmıştır. İkinci katta ise dikdörtgen açıklıklı pencereler yer alır. Beden duvarları profil silmeli kornişle son bulmaktadır (Fot. 528).

Han ve sabunhaneye ait olan doğu cephede, güneyden kuzeye doğru olan eğimden dolayı pencerelerde kot farkı vardır (Fot. 529). Zemin katın doğusunda, yuvarlak kemerli bir pencere, dikey dikdörtgen açıklıklı yedi pencere bulunur. Birinci kat cephesinin kuzeyinde ve güneyinde birer basık kemerli pencere yer alırken, ortada dikdörtgen açıklıklı yedi pencere görülür. İki adet de kaş kemerli kuş takası bulunur. İkinci kat cephesinde herhangi bir açıklık yoktur. Cephe, silmeli kornişle son bulmuştur.

Batı cephe, han ve sabunhanenin en özellikli cephesidir (Fot. 530). Zemin kat cephesinin kuzey kenarındaki sabunhanenin ana kapısı ve güney köşesindeki hanın kapısı, bir sıra siyah bir sıra beyaz taşlarla hareketlendirilmiştir. Sabunhanenin yuvarlak kemerli kapısının çinko levhalarla kaplanmış güney kapı kanadı üzerinde “kuzulu/enikli kapı” olarak isimlendirilen ikinci küçük bir kapı yer alır. Kuzey kapı kanadı üzerinde ise selvi ağacı motifi işlenmiştir. Hanın yuvarlak kemerli ana kapısını çevreleyen siyah taşlar, üstteki iki pencereye kadar devam etmiştir (Fot. 531). Bu pencerelerin üstünde, profil silmeli kornişlere yer verilmiştir. Çinko levhalarla kaplanmış kapı kanatlarından birisinde kuzulu kapı ve bu kapı üzerinde selvi ağacı ile ay yıldız motifi vardır. Diğerinde ise balıksırtı motifi görülür. Kapıların arasında, dükkânların sivri kemerli açıklıkları caddeye açılmıştır.

Sabunhane ve hanın birinci kat cephesinde yer alan iki cumba, diğer önemli elemanlardır. Sabunhanenin cumbası hanınkinden daha küçüktür (Fot. 532-533). Çinko levha kaplı cumba, önde üç, yanlarda birer dikdörtgen açıklıklı pencereye sahiptir. Bu pencerelerin üzerinde, küçük tepe pencereleri yer alır. Eliböğründelerle desteklenen

cumba, üstten ahşap saçaklı çatıyla örtülmüştür. Hanın cumbası da aynı biçimdedir. Fakat önde beş penceresi bulunur. Dikdörtgen açıklıklı pencerelerin üstündeki küçük tepe pencereleri, şemse motifi şeklinde olup kıvrımlı profillere sahip konsollarla ayrılmıştır. Cumbaların arasında kalan pencereler, basık kemerlidir. İkinci kat cephesindeki pencereler, dikey dikdörtgen açıklıklıdır. Beden duvarları, profilli silmelerle sona ermiştir.

Malzeme ve Teknik:

Yapıda, yöreye özgü yapı mazlemeleri olan keymık, havara ve bazalt taşları kullanılmıştır. Cepheler, tonozlar, payeler ve kemerler düzgün keymık, bina yükünün az olduğu iç mekânlar havara taşıyla inşa edilmiştir. Ocaklık, kaya üzerine oyularak inşa edilmiş olup duvarları keymık taştandır (Fot. 518).

İkinci katta yer alan baca keymık taştandır. Ana kapılarda, siyah bazalt taş kullanılmıştır (Fot. 531). Ayrıca kapı kanatları ahşap üzeri çinko levha kaplamalıdır. Cumbalar, ahşap konstrüksiyonlu ve çinko levha kaplamalıdır. İçten açık bırakılan ahşap konstrüksiyonlu çatı, alaturka kiremitle örtülmüştür.

Yapının Tarihlendirilmesi:

Yapı, elde edilen bilgilere göre bölgenin tanınmış ailelerinden *Elbeylioğulları* tarafından yaptırılmıştır⁷⁸⁵. Fakat inşa tarihine dair kesin bir veriye rastlanılmamıştır. Yapılan çalışmalarda, eser, 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başına tarihlendirilmiştir⁷⁸⁶. Yapının plânı, cepheleri ve ana kapılarının siyah beyaz taşlarla bezeme biçimi, Gaziantep Kürkçü Hanı (1890) ve Sabunhanesi (1888) ile büyük benzerlik göstermektedir. Bu sebeple Elbeyli Hanı ve Sabunhanesi, 19. yüzyılın sonlarına doğru yapıldığı tahmin edilmektedir.

Yapı, Elbeylilerden sonra İncioğlu ailesine geçmiştir. Bu nedenle, mülk sahiplerinin değişmesinden dolayı İnceoğlu/İncioğlu Hanı adıyla da bilinmektedir⁷⁸⁷. 1924-25, 1929, 1930, 1932, 1938 ve 1942-43 tarihli Ticaret Yıllıklarında, Gaziantep'te bulunan sabunhaneler arasında da İnci/İnce Zade Hüseyin ismi geçmektedir⁷⁸⁸.

⁷⁸⁵ M. Özkarcı, agt, 1987, s. 120; M. Özkarcı, agm, 1999, s. 311; A. Altın, agt, 2015, s. 1287.

⁷⁸⁶ M. Özkarcı, agt, 1987, s. 120; M. Özkarcı, agm, 1999, s. 312; N. Çam, age, 2006, s. 444.

⁷⁸⁷ N. Çam, age, 2006, s. 444; Gaziantep Valiliği, age, 2005, s. 151; A. Altın, agt, 2015, s. 1287.

⁷⁸⁸ *Annuaire Commercial Turc*, 1924-1925, s. 85; P. Azzopardi, age, 1929, s. 1043; A. Rizzo, age, 1930, s. 991; J. A. Rizzo, age, 1932, s. 991; *Ticaret Yıllığı-Annuaire Oriental*, 1938, s. 686; C. Erdem, age, 1942-43, s. 119.

Sabunhane, 1993 yılında tescil edilmiştir⁷⁸⁹. Han ile sabunhane farklı mülkiyetlerde olduğu için yalnızca han 2004 yılında restore edilebilmiş, sabunhanede ise düzenlemeler yapılmıştır⁷⁹⁰. Günümüzde sabunhane, Zeytin Hanı adı altında şarküteri olarak hizmet vermektedir.

2.4.3. Şanlıurfa/Birecik Mıstıkoğlu (Tekinler) Sabunhanesi

Çizim No: 102-103

Fotoğraf No: 534-581

Yeri: Sabunhane, Şanlıurfa'nın Birecik İlçesi, Kurtuluş Mahallesi'nde, 297 ada ve 3 parselde yer alır. Doğuda büyük bir mağaranın önünde konumlandırılan yapı, kuzeyde sokağa, batıda uçuruma ve güneyde komşu yapıyla sınırlandırılmıştır.

Mimari Özellikleri:

Yapı, doğu-batı doğrultusunda eğimli bir arazi üzerinde, iki katlı ve avlulu olarak inşa edilmiştir. Avluyu kuzey, güney ve batıdan kuşatan bölümler doğudaki büyük ve geniş bir mağaraya dayanmıştır (Fot. 534). Eğimli arazi nedeniyle mağara, sabunhaneye göre yüksek kotta kalmıştır (Fot. 535-536). Zemin katta yer alan bazı bölümler ile birinci kat kısmen yıkılmıştır (Fot. 535). Buna rağmen özgünlüğü büyük oranda korunagelmiştir⁷⁹¹.

Zemin katta sabun kazanı ocağı, depolar, su kuyuları ve tonozlu mekânlar, birinci katta ise sabunların döküldüğü ve kurutulduğu geniş açıklıklı alanlar yer alır. Mağara kısmında da ocak nişleri, yıkılmış merdiven ile işlevselliği tespit edilemeyen taştan yuvarlak bir oyuk ve buna bağlı bir kanal gözlemlenmiştir.

Zemin Kat:

Arazi konumu nedeniyle çarpık bir plânlama gösteren sabunhane, bir avlunun güney, kuzey ve batısını kuşatan bölümlerden meydana gelmiştir (Çiz. 102). Kuzey bölümde avlu geçidi, sabun kazanı mekânı ve çapraz, beşik ve sivri tonozlu mekânlar, güney ve batı bölümde ise depolar ve kuyular yer alır.

⁷⁸⁹ N. Çam, *age*, 2006, s. 444; Gaziantep Valiliği, *Gaziantep Kültür Envanteri*, Gaziantep, 2005, s. 151.

⁷⁹⁰ Gaziantep Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi, Dosya No: 27.00.331/432.

⁷⁹¹ Ayla Ödekan-Arzu Öztürk, "Şanlıurfa Birecik-Suruç Kentsel Kültür Varlıkları Envanter Raporu", *Birecik-Suruç Türkiye Kültür Envanteri Pilot Bölge Çalışmaları*, Haz. Neziha Başgelen, İstanbul, 2002, s. 112.

Avluya, sokağa bakan kuzey bölümün ortasında bulunan uzun geçitten ulaşılır (Fot. 537-538). Sivri tonoz örtülü avlu geçidinin doğusunda üç mekân yer alır. Birbirleriyle kapı ya da pencere ile bağlantılı olan bu mekânlardan ilk ikisi uzunlamasına dikdörtgen plânlıdır (Fot. 539-540). Oldukça karanlık olan beşik tonozlu mekânların depo amaçlı kullanılmıştır. Kareye yakın plânlı olan üçüncü mekânda ise sabun kazanı yer alır (Fot. 541). Tuğladan örülü bir kaideye oturan kazan, döşemeyi delip ağız kısmı birinci kata uzanmıştır. Kaidenin önü, briket duvar ile yenilenmiştir. Ortasındaki ocak nişinde yakılan ateşle kazan ısıtılmaktadır. Günümüzde bulunmayan sabun kazanının yalnızca ocağa ait yıkıntıları görülür. Geçidin batısında ise kuzey-güney doğrultusunda, dikdörtgen plânlı ve duvardan taşıntılı payelere oturan iki çapraz tonozla örtülü, büyük bir mekân mevcuttur (Fot. 542-543). Güneydeki tonoz yüzeyine kare boşluk açılmıştır.

Avlunun batı bölümünde yer alan, kuzey-güney doğrultusunda uzanan, yamuk plânlı depo işlevindeki mekânın döşeme ve çatısı yıkılmış vaziyettedir (Fot. 544-545). Mekânın kuzey duvarında bulunan açıklıktan üçgen plânlı küçük bir kısma geçilir. Güney duvarında, sonradan kapatılmış geniş açıklıktan ise yamuk plânlı bir mekâna ulaşılır. Avlunun güneybatı köşesindeki bu mekânın doğusu, bir paye ile iki göze ayrılmıştır (Fot. 546). Batı duvarında kare bir pencere, güney duvarında ise bir kapı ve pencereye yer verilmiştir (Fot. 547-548). Pencerenin yarısı, dıştan dikdörtgen bir paye ile kapatılmıştır.

Avlunun güney bölümünde, diğer bölümlere oranla tahribat ve yıkılma daha fazla olup yoğun bir bitki örtüsü ile kaplanmıştır (Fot. 549). Bu durum, mekânların işlevselliğini ve tanımlanmasını zorlaştırmaktadır. Mevcut izlerden yola çıkarak mekânlar tamamlanmaya çalışılmıştır. Kayalık alandan dolayı güney bölümde kot farkları görülmektedir. Doğuda, mağara ile birleştiği köşede, mağaya çıkan rampa ve bir kısmı kayaya oyulmuş, bir kısmı da kesme taşla örülmüş, içinde su kuyusu barındıran dikdörtgen bir kütle bulunur (Fot. 549). Bu kütle batısında, eyvan biçiminde düzenlenmiş bir mekân yer alır. Mekânın içi, bitki örtüsüyle kaplanmıştır (Fot. 550). Batı duvarının kenarında bulunan pencere, geçit niteliğinde bir mekâna açılır (Fot. 551-552). Avlunun güneyini sınırlayan söz konusu mekânların gerisinde, kayalık alandan dolayı kot farkı görülmektedir (Fot. 551, 553). Yüksek kotta kalan bölümün zemininde, bir adet su kuyusu yer alır. Düşük kottaki bölümde ise bir veya daha fazla mekânın yer aldığı, duvar sıralarından, niş ve pencerelerden anlaşılmaktadır. Ancak burası büyük oranda yıkılmış ve bitki örtüsü, moloz ve çöple dolgulanmıştır (Fot. 554).

Avlunun doğusunda bulunan mağaranın, üçü avludan, biri de sokaktan olmak üzere dört ayrı girişi vardır (Fot. 555-556). Avlunun doğu köşesindeki girişten sonra, kayadan bir taşıyıcıya yaslanan yıkılmış merdiven görülür (Fot. 557). Bu merdivenin yanında, etrafı parapet duvarla çevrili bir alanın zemininde, taştan yuvarlak bir oyuk ve buna bağlanan bir kanal uzanmaktadır (Fot. 558-559). Bunun tam üst hizasında, yine kayaya oyulmuş kubbemsi bir oyuk adeta bacayı andırmaktadır (Fot. 560). Fakat bu deliğin, merdivenin ve içi toprak dolgulu olan oyukların işlevi tespit edilememiştir. Mağaranın duvarlarında, düzgün dikdörtgen oyuklu geniş nişler yer alır (Fot. 561-563). Ortadaki girişin hemen güneyindeki nişe kemerli bir ocak yerleştirilmiştir. Duvarlar ile kayadan olan taşıyıcıların etrafı ve araları yer yer kesme taşla örülmüştür (Fot. 564-565). Mağaranın avluya bakan cephesinde bir de kesme taştan ikiz penceresi bulunur (Fot. 556).

Birinci Kat:

Avlunun kuzey bölümüne yaslanan tek kollu merdiven ile birinci katta yer alan sabun dökme ve kurutma mekânlarına ulaşılır (Çiz. 103). Doğu-batı doğrultusunda, dikdörtgen plânlı ve geniş açıklıklı mekân, ortada iki adet kare kesitli paye ile desteklenmiştir (Fot. 566). Payeler, içten açık bırakılan, ahşap konstrüksiyonlu çatıyı taşır. Mekânın güneydoğu köşesindeki zeminde, sabun kazanının izi görülmektedir (Fot. 567). Sabunhanenin birinci katları büyük oranda yıkıldığı için, mekânların zeminlerinde yer alan sabun hamurunun döküldüğü kalıplardan yalnızca kuzey bölümün birinci katında kalmıştır (Fot. 568). Doğu duvarı sağır olan mekânın kuzeyinde altı, batı duvarının kuzey kenarında iki pencere bulunur (Fot. 569-570). Batı duvarının güney kenarındaki pencere ise yandaki üçgen mekâna açılır. Pencerelerin alt sınırı, sabunların kurummasını hızlandırmak için zemine yakın yapılmıştır. Güney duvarında ise mağaraya bakan kapı ve iki sivri kemer yer alır (Fot. 571-572).

Batıda bulunan sabun kurutma alanının zemini ve çatısı yıkılmış olup duvarları ayakta (Fot. 573). Kuzey-güney doğrultusunda uzanan, yamuk plânlı mekânın batı duvarında sekiz pencere, doğusunda ise yedi sivri kemerli açıklık yer alır (Fot. 544). Güneybatı köşede bulunan iki kemer, güney bölümün birinci katına açılmaktadır (Fot. 546, 574). Duvarlarda çok sayıda pencere ve kemerlere yer verilmesi sabunların gerekli hava sirkülasyonu ile kurummasını sağlamaktır.

Güneyde, doğu-batı doğrultusunda uzanan mekân, kuzeyde iki, güneyde üç sivri kemer açıklığına sahiptir (Fot. 550). Bölümün mağara ile birleştiği köşede, düz atkılı bir

kapı bulunur (Fot. 575) . Kot farkı nedeniyle kapının olduğu yere rampa ile ulaşılır (Fot. 555). Kapının yanında, üzerinde su kuyusu bulunan dikdörtgen kütle vardır (Fot. 549). Yukarıda da bahsedildiği gibi güney bölümün gerisi büyük oranda yıkıldığı için yalnızca duvar sıraları ve iki adet pencere görülmektedir (Fot. 553, 574, 576).

Cepheler:

Sabunhanenin oldukça yalın olan cephelerinden kuzey, batı ve avlu cepheleri açıktır.

Sokağa bakan kuzey cephenin doğusu yıkılmıştır (Fot. 535, 577). Ortada avlu geçidine açılan kapı ve yanındaki pencere özgünlüğünü kaybetmiştir. Birinci katta sıralanan geniş açıklıklı pencereler, demir parmaklıklıdır (Fot. 578).

Sabunhanenin inşa edildiği arsa, kayalık ve eğimli olduğu için, batı cephe uçuruma bakar (Fot. 579). Duvarları kırılarak açığı yapan bu cephenin zemin katı sağır tutulmuş, birinci katında ise üstten ahşap hatıllı kare pencereler sıralanmıştır. Özgün durumunda, pencereler, ahşap perdeler ile örtülmüşken, günümüzde delikli sac plakalarla yenilenmiştir.

Yapının avluya bakan birinci kat cepheleri de sivri kemerlerle açılmıştır (Fot. 580-581).

Malzeme ve Teknik:

Sabunhane, moloz ve kesme taşla inşa edilmiştir. Bütün cepheler, tonozlar, iç mekânlar ve kemerler kesme taşandır. Mağarada da yer yer kesme taştan duvarlar örülmüştür (Fot. 564-565). Kuzey ve batı bölümün birinci kat zemininde, betonarme malzeme ve kirişlerle yenileme yapılmıştır (Fot. 573). Ahşap konstrüksiyonlu çatının alaturka ve marsilya kiremitle örtüldüğü anlaşılmaktadır.

Yapının Tarihlendirilmesi:

Yapının kesin inşa tarihi hakkında somut bir veriye rastlanılmamıştır. H. 1285/M. 1868 ile H. 1306/M. 1888 Halep Vilayeti Salnamelerinde⁷⁹² ve Ali Cevad'ın H. 1313/M. 1896 tarihli Lügati'nda⁷⁹³ Birecik'te bir, V. Cuinet'in 1894'te yayınlanan seyahatnamesinde ise iki sabunhane olduğu kaydedilmiştir⁷⁹⁴. Yöre halkı tarafından

⁷⁹² Halep Vilayeti Salnamesi, 1285, s. 605; Halep Vilayeti Salnamesi, 1306, s. 207.

⁷⁹³ A. Cevad, *age*, 1313, s. 223

⁷⁹⁴ V. Cuinet, *age*, 1894, s. 268.

verilen bilgilere göre Mıstık Muhammet'e (Tekin) ait olan sabunhanenin en az 150 yıllık (1870'li yıllar) olduğu ifade edilmiştir⁷⁹⁵. Dolayısıyla 19. yüzyılın sonlarında bulunduğu bilinen iki sabunhaneden birinin Mıstıkoğlu Sabunhanesi olduğu ifade edilebilir.

Günümüzde atıl durumunda olan yapının bir kısmı ahır olarak kullanılmaktadır. Sabunhane, 2007 yılında tescil edilmiştir⁷⁹⁶.

2.4.4. Gaziantep/Nizip Sayınlar Sabunhanesi

Çizim No: 104-105

Fotoğraf No: 582-627

Yeri: Sabunhane, Gaziantep'in Nizip İlçesi, Pazarcami Mahallesi'nde, 1196 ada ve 13, 38, 52, 53 parsellerde yer alır. Güneyde Çarşı Camii'ne, doğuda Sayınlar Hanı'na, batıda caddeye bakan yapı, kuzeyde komşu yapı ile sınırlandırılmıştır.

Mimari Özellikleri:

Yapı, arsa durumu nedeniyle çarpık bir plânlamaya sahiptir. Güneydoğu köşede, ara sokağın üstüne yapılan ve yörede "kabaltı"⁷⁹⁷ olarak tabir edilen kısmı da içine alacak biçimde inşa edilmiştir (Fot. 582-583). Bu kabaltı, sabunhane ile han arasında konumlandırılmıştır (Fot. 584-585). Bir avluyu dört yönden kuşatan bölümlerden oluşan iki katlı sabunhanenin güneybatı köşesindeki mekânlar, beden duvarlarından dışa taşınılıdır. Yapıda tadilatlar, değişiklikler ve betonarme malzeme ile yenilikler yapılmış olduğu görülür. Ayrıca yapı, mülkiyet nedeniyle parsellere bölünmüştür⁷⁹⁸. Zemin katında hasarlar meydana gelen sabunhanenin, çatısı çökmüştür. Buna rağmen özgünlüğünü büyük oranda koruyarak günümüze ulaşmıştır.

Sabunhanenin zemin katında, dükkânlar, idari odalar, sabun kazanı ocakları, zeytinyağı kuyuları ve çeşitli mekânlar vardır. Birinci katta ise metal sabun kazanları ile sabunların dökülüp kurutulduğu geniş açıklıklı alanlar yer alır.

⁷⁹⁵ Bu bilgi Birecik'te eski sabun üreticisi Sait GÖKDOĞAN'dan alınmıştır (Görüşme tarihi: 13.05.2017).

⁷⁹⁶ Şanlıurfa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü, 80 Envanter No'lu Tescil Fişi.

⁷⁹⁷ Muhammet Büyükkırcalı, *Şanlıurfa Kent Merkezinde Kabaltılar Üzerine Tipolojik Bir Değerlendirme*, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, 2019.

⁷⁹⁸ Ö. Bozgeyik, agt, 2015, s. 61.

Zemin Kat:

Zemin kat, doğu-batı doğrultusunda uzanan, dikdörtgen plânlı avluyu dört taraftan çevreleyen çapraz ve beşik tonozlu bölümlerden meydana gelmiştir (Çiz. 104). Avlunun doğusunda, ikişer geçit ile idari oda ve dükkânlar, kuzeyinde sabun üretiminde kullanılan sabun kazanı ocakları ve zeytinyağı kuyuları, batısında odalar, güneyinde ise depolama ve çeşitli mekânlar yer alır. Ayrıca doğu bölümün güney köşesini, dış cepheden kabaltı sınırlandırmıştır. Bu kısım da sabunhaneye dâhil edilmiştir (Fot. 586). Kabaltı, belli aralıklarla yerleştirilen dört adet sivri kemerle desteklenmiştir (Fot. 587). Bu kemerlerin üzengi noktalarından biri sabunhaneye diğeri han kütesine oturtularak, alttan ara sokak geçirilmiştir (Fot. 588).

Doğuda, kapısı kabaltıya açılan geniş açıklıklı geçitten avluya ulaşılır. Beşik tonozlu geçidin iki yanında, yine beşik tonoz örtülü idari oda bulunur (Fot. 589). Dikdörtgen plânlı odaların geçide bakan duvarlarında, basık kemerli birer kapı ile üçer pencere, kabaltıya bakan duvarlarında birer, avluya bakan duvarlarında ise ikişer pencere vardır (Fot. 590-591). Bu odaların kuzeyinde, kapısı ve pencereleri sokağa açılan, dikdörtgen plânlı, beşik tonoz örtülü üç dükkân ve bir geçit yer alır. Bu geçit, avlunun kuzeyinde yer alan sabun üretim bölümüyle irtibatlandırılmıştır (Fot. 592). Ayrıca kuzeydoğu köşedeki dükkânın geçide bakan duvarında, düz atkılı bir kapı ve pencere mevcuttur.

Avlunun kuzeyinde yer alan doğu-batı doğrultusundaki dikdörtgen plânlı bölüm, ortada, bağımsız beş kare kesitli paye ile iki kısma ayrılmıştır (Fot. 593). Bu kısımlar, duvardan taşınılı ve bağımsız payelere oturan çapraz tonozlarla örtülüdür (Fot. 594-595). Bölümün doğusunda, zeytinyağının depolandığı altı kuyu görülür. Kuyuların, zeminde kare kapakları, zemin kotu altında ise depoları yer alır (Fot. 596). Kuzeybatı kenarda ise yan yana, iki adet kare kaideli ocak üzerine oturan metal sabun kazanı vardır (Fot. 597-598). Konik biçimli ve ateşleme sistemiyle çalışan bu kazanlar, döşemeyi delip ağız kısmı birinci kata uzanır. Bu kazanlara, birinci katta bulunan carızkal vasıtasıyla hammadde ilave etmek için çapraz tonoz yüzeylerine yer yer boşluklar açılmıştır (Fot. 599). Doğudaki kazanın güneyine, kazana yağ pompalamak amacıyla santrifüj makinesi eklenmiştir (Fot. 600). İki kazan arasına, briket duvar örülerek bağlantı koparılmıştır. Duvarlarında herhangi bir pencere açıklığı bulunmayan kuzey bölüm, güneyde üç sivri kemerle avluya açılır. Ancak sivri kemerlerin arası briket duvarlarla örülerek

kapatılmıştır. Kuzey duvarda, birinci kata ulaşan taş merdiven, derin bir niş içinde kostiklerin hazırlandığı betonarmeden iki havuz ve basık kemerli bir ocak görülür (Fot. 601).

Batı bölüm, iki göz sivri kemerle avluya açılan revak ile bu revağın gerisinde bulunan üç odadan ibarettir (Fot. 602-603). Revak, yuvarlak merteklerden oluşan ahşap konstrüksiyon, odalar ise beşik tonozla örtülmüştür (Fot. 602). Odaların revağa bakan duvarlarında, basık kemerli kapı ile pencereleri ve bunların üstünde, kaş kemerli üç tepe penceresi mevcuttur. Kuzeydeki odanın kuzey duvarında, sabun imal edilen bölüme açılan basık kemerli kapısı vardır (Fot. 604). Ayrıca bu odanın batı duvarına yaslanan iki kollu taş merdivenle birinci kata ulaşılır. Diğer iki odanın ortak duvarındaki kapıyla birbirine geçiş sağlanmıştır (Fot. 605). Avlunun güneyine yaslanan ve birinci katla bağlantılı olan, eğimli sabun yükleme rampası, odaların önünde sonlanmıştır (Fot. 606). Birinci kattaki sabunlar, bu rampadan atılarak zemin kata gönderilir. Bu yüzden odaların, paketleme deposu olduğu düşünülmektedir.

Avlunun güneyinde, beden duvarlarından dışa taşıntılı iki mekân ve depolama alanı bulunur. Güneybatı köşedeki dışa taşkın iki mekân, iki sivri kemerli revağın gerisinde konumlandırılmıştır (Fot. 607). Revağın doğu duvarında, sokağa bakan küçük bir pencere ile depolama mekânının kapatılmış kapısı, güneyinde ise basık kemerli bir niş ve kapı vardır. Bu kapı, daha sonradan banyo olarak kullanılan beşik tonozlu birinci mekâna açılır. Ancak bu mekâna girilememiştir. Hemen bitişiğindeki ikinci mekân da beşik tonoz örtülüdür. Mekânın doğu duvarında sonradan açıldığı anlaşılan kapı ve penceresi bulunur. İki mekânın ara duvarında da kapı yer alır. Güneydoğu köşede, avluya açılan depolama mekânı, doğu-batı doğrultusunda, dikdörtgen plânlı, iki sivri kemerle avluya açılmıştır. Fakat sivri kemerli açıklıklar duvar örülerek kapatılmıştır (Fot. 606). Mekânın güneyinde, daha sonradan açıldığı anlaşılan kapı ve pencereler, doğusunda, yandaki idari odanın basık kemerli penceresi, batısında ise basık kemerli kapı ve derin niş yer alır (Fot. 608-609).

Birinci Kat:

Zemin kattan, kuzey ve batı bölümdeki duvarlara yaslanan taş merdivenlerle birinci kata ulaşılır (Çiz. 105). Herhangi bir duvarla bölünmeyen geniş açıklıklı bölümler, birbirleriyle bağlantı içerisindedir. Sabun hamurunun kalıplara dökülüp kesilmesi ve kurutulması işlevine yöneliktir.

Kuzey bölüm, kalıplarda kesilen sabunların kurutulduğu alandır (Fot. 610). Burada sabunlar, adına “kubbe” denilen, aralarda boşluk bırakılarak kule biçiminde üst üste istiflenerek kurutulmaya bırakılır. Bölüm, yoğun olarak betonarme malzeme ile yenilenmiş vaziyettedir (Fot. 611). Ortada, daire kesitli betonarme kolonlarla desteklenmiştir. Batı kenarda, zemin kattan yükselen iki sabun kazanın ağız kısmı yer alır (Fot. 612). Köşede bulunan kazanın önünde carızkal yer alır. Kazana girecek hammaddeler, döşemedeki boşluktan carızkalla yukarı çekilir. Her iki kazan için de “borata” veya “plato” denilen silindir bir karıştırıcı vardır (Fot. 611). Kazanlarda kaynayan sabun hamuru kovalarla alındıktan sonra borataya dökülerek üstüne esans veya parfüm eklenir. Kuzey bölümde, gölgelik ve havadar bir alan oluşturarak sabunların elverişli bir ortamda kurummasını sağlamak için, güneyde, dört sivri kemerle dış cepheye açılır. Kemer açıklıklarının, ahşap çatalı perdelerle kapatıldığı anlaşılır. Kuzey duvarda ise özgünlüğünü kaybetmiş sekiz pencere yer alır.

Doğu bölümde, sabun hamurunun kalıplara dökülmesi işlemi yapılır (Fot. 613). Zeminde, boydan boya uzanan sabun kalıpları bulunur (Fot. 614). Batıda bulunan üç göz sivri kemerden ikisi ahşap perdelerle örtülmüş, diğer kemer, güney bölüme geçiş sağladığı için açık bırakılmıştır (Fot. 614). Güney duvarda üç, kuzeydoğuda sokağa açılan iki pencereye yer verilmiştir. Güneydoğu köşede yer alan kabaltı kısmı da doğu bölüme dâhildir (Fot. 615). Kabaltı, yüksek kotta olduğu için iki basamaklı merdivenle ulaşılır (Fot. 616). Burada da enlemesine uzanan sabun kalıplarına yer verilmiştir (Fot. 617). Doğu duvar sağır olup kuzey ve güney duvarında birer pencere ile niş bulunur.

Güney bölüm, hem kurutma hem de sabunu kalıplara dökme işlemlerinin yapıldığı alanları içerir (Fot. 618-619). Fakat büyük oranda tahrip olmuş vaziyettir. Dışa taşıntılı batı kenarın zemininde, sabun kalıpları yer alır. Bu kalıplar, kuzey doğru uzanan batı bölümle ilişkilidir. Dışa taşıntılı kısmın kuzeydoğu kenarında, sabun kurutma alanına açılan tek gözlü sivri kemeri mevcuttur. Bu alanın zeminindeki küçük boşluktan zemin kata sabun rampası uzanır (Fot. 606). Kuruyan sabunlar rampadan kaydırılarak zemin kata gönderilir. Sabun kurutma alanının avluya bakan ahşap konstrüksiyonlu duvarında, büyük kare açıklıklara yer verilmiştir. Camiye bakan güney duvar ise eşit aralıklarla yerleştirilmiş üç adet kare paye arasına ahşap perdelerin örtülmesi ile meydana getirilmiştir.

Batı bölümde, sabun hamurunun kalıplara dökülmesi işlemi yapılır (Fot. 620-621). Burası ortada, dört kare kesitli paye ile desteklenmiştir. Zeminin yarısı, sabun kalıpları ile döşenmiştir. Kuzeybatı köşede, sabun kazanı görülür. Avluya bakan duvarı, iki sivri kemerle düzenlenmiştir (Fot. 593). Batı duvarında beş pencere vardır. Günümüzde batı bölüm, diğerlerine oranla daha çok tahribata uğramıştır (Fot. 621).

Cepheler:

Sabunhanenin kuzey cephesi, komşu yapı tarafından kapatılmıştır. Güney, doğu, batı ve avluya bakan cepheleri net bir şekilde görmek mümkündür.

Camiye bakan güney cephe, hemen yanında yer alan Sayınlar Hanı ile birlikte bir bütün olarak değerlendirildiğinde oldukça dikkat çekmektedir (Fot. 583-584). Fakat yapılara ayrı ayrı bakıldığında, sabunhanenin cephesi hana göre yalın kalmaktadır (Fot. 622). Sabunhanenin güneydoğu köşesindeki kabaltı, sivri kemer açıklıklıdır. Üstünde, basık kemeri ve sövesi profilli silmelerle hareketlendirilmiş bir pencereye yer verilerek kabaltı cephede vurgulanmaya çalışılmıştır. Zemin katta görülen kapı ve pencereler oldukça niteliksizdir. Birinci katta, yan yana dizilen üç pencere, basık kemerlidir. Belli aralıklarla dizilen kare kesitli payelerin araları ise ahşap perdelerle örtülmüştür (Fot. 622). Ancak bu perdelerden yalnızca biri sağlam kalmıştır. Batı kenardaki taşıntılı kısmın doğusu da güney cephe içerisindedir (Fot. 622). Bu kısım, güneyde yalnızca küçük iki pencere ile aydınlatılırken, doğu cephesinin zemin katında niteliksiz kapı ve penceresi, birinci katında ise iki basık kemerli penceresi bulunur.

Ara sokağa bakan doğu cephenin güney köşesi kabaltıyla sınırlandırılmıştır (Fot. 623). Kabaltının kuzeyindeki sivri kemerli açıklığı ve bunun üstünde yer alan basık kemerli penceresi, doğu cepheden görülür. Zemin katın güney kenarında bulunan geçit ve yanındaki iki idari odanın penceresi kabaltıya bakmaktadır (Fot. 623). Geçitin kapısı, iç içe yuvarlak kemerlidir. Kemerler, iki yanda, kademeli profil başlıklı sövelere oturmuştur. Dışı sac kaplamalı kapının güney kanadı üzerinde, kuzulu/enikli kapı görülür. Diğer dükkânların basık kemerli kapıları ve düz açıklıklı pencereleri ile basık kemeri kademeli profil başlığa oturan ikinci geçit, cephede yer alır. Ancak 1919-1920 tarihine ait fotoğrafta, günümüzdeki gibi geniş açıklıklı ikinci bir geçidin varlığı görünmemektedir⁷⁹⁹ (Fot. 624). Bunun yerine, cephede, dükkânlara ait basık kemerli

⁷⁹⁹ [https://iif.harvard.edu/manifests/view/drs:17977499\\$30i](https://iif.harvard.edu/manifests/view/drs:17977499$30i) (Erişim Tarihi: 10.01.2021).

kapılar yer almıştır. Dolayısıyla bu geçidin daha sonraki bir zaman diliminde açıldığı ortaya çıkmaktadır. Birinci kat cephesinde ise iki basık kemerli pencere bulunur.

Caddeye bakan batı cephesinin daha önceden komşu yapılarla bitişik vaziyette olduğu anlaşılmaktadır. Bu yapıların yıkılmasıyla birlikte cephede tahribat meydana gelmiştir. Zemin katı sağır tutulan cephenin birinci katında, üç küçük pencere sağlam kalmıştır (Fot. 625).

Avluya bakan cepheler, çoğunlukla sivri kemerlidir. Kuzey cephenin zemin katı üç, birinci katı dört sivri kemerle avluya bakar (Fot. 593, 610). Kemerlerin boşlukları, ahşap perdelerle örtülmüştür. Batı cephe, zemin ve birinci katta ikişer sivri kemerle avluya açılır (Fot. 593). Güney cephenin zemin katındaki, iki sivri kemerli açıklık kesme taşla kapatılarak ikişer pencere ve bir kapı açılmıştır. Birinci katın ahşap konstrüksiyonlu cephesinde yer alan geniş açıklıklar, yine ahşap perdelerle kapatılmıştır. Bu cepheye, sabun rampası yerleştirilmiştir (Fot. 606). Doğu cephenin ortasında, geçide ait sivri kemerli açıklık ve iki yanında, idari odalara ait basık kemerli pencereler görülür (Fot. 589). Birinci katta, üç sivri kemerin boşluğu, ahşap perdelerle kapatılmıştır.

Malzeme ve Teknik:

Sabunhane, keymik ve havara taşlarından inşa edilmiştir. Cepheler, tonozlar, payeler ve kemerler keymik taşındandır. Tonozları taşıyan payeler, sağlamlaştırılmak için betonla çevrelenmiştir. Mekânlara yer yer briketten duvarlar örülmüştür. Zemin kattaki idari odaların pencere üstlerinde, ahşap şeritler dolanır (Fot. 591). Bazı pencerelerde ise ahşap kapaklar kullanılmıştır.

Birinci katta da betonarme ile yenilemeler yapılmış, kolonlar eklenmiştir. Ayrıca teras kat ilavesi yapılmıştır. Kabaltı, batı bölümdeki revak ve güney bölümün zemin katındaki depolama mekânı, yuvarlak merteklerden oluşan ahşap konstrüksiyonlu döşemeye sahiptir (Fot. 609). Güney bölümde, birinci katın avluya bakan duvarı ahşaptandır. Kemer boşlukları, ahşap perdelerle kapatılmıştır. Özgün durumda içten açık bırakılan ahşap konstrüksiyonlu çatı, alaturka kiremit örtülüdür. Ancak zaman içerisinde meydana gelen tahribat nedeniyle çatının bir kısmı çökmüş, bir kısmı da sac mazleme ve betonla kaplanmıştır.

Yapının Tarihlendirilmesi:

Sabunhanenin inşa tarihi hakkında kesin bir veriye rastlanılmamıştır. Yapılan farklı çalışmalarda, sabunhaneyi Hacı Ahmet Ağa ve Hacı Mehmet Ağa (Sayınlar) kardeşlerin yerli bir ustaya inşa ettirdiği bilgisi mevcuttur⁸⁰⁰. Bu çalışmalardan biri olan yüksek lisans tezinde⁸⁰¹, Sayınlar Ailesi ile gerçekleştirilen görüşme sonucunda, sabunhanenin iki kardeş tarafından 1880'li yıllarda yaptırıldığı kaydı düşünülmüştür. Ancak diğer çalışmalarda yapının tarihi olarak 1908-10⁸⁰² ve 1920⁸⁰³ verilmiştir.

Harvard Üniversitesi Güzel Sanatlar Kütüphanesi koleksiyonunda yer alan Frank Wagner Peers'in 1919-1920 tarihli Türkiye Fotoğrafları albümünde, sabunhane ve bitişiğindeki hana ait resimler, en erken tarihli somut veri olarak karşımıza çıkmaktadır⁸⁰⁴ (Fot. 624, 627). Bu veriler dikkate alındığında yapı, 19. yüzyılın sonlarında inşa edilmiş olmalıdır.

Günümüzde atıl vaziyette olan sabunhane, doğusundaki Sayınlar Hanı ile birlikte 2000 yılında tescillenmiştir⁸⁰⁵.

2.4.5. Kilis Muharrem Bey Sabunhanesi

Çizim No: 106-108

Fotoğraf No: 628-667

Yeri: Yapı, Kilis'in Tekke (Tekye) Mahallesi'nde, 340 ada ve 35 parselde yer alır. Kuzey, doğu ve güneydoğuda komşu yapılarla bitişik olan sabunhane, batıda iki kabaltıya sahip dar bir sokağa bakar. Kabaltılı sokak ise Tekke (Canbolad Paşa Külliyesi) Camii'nin avlusu ile sınırlandırılmıştır.

Mimari Özellikleri:

İki katlı ve avlusuz inşa edilen sabunhane, arsa durumu nedeniyle çarpık bir plânlamaya sahiptir. Kuzeybatı ve güneybatı köşelerde, ara sokağın üstüne yapılan ve

⁸⁰⁰ İ.H. İmamoğulları, *age*, 2002, s. 172; N. Çam, *age*, 2006, s. 606; Halil Eker, *Nizip'teki Mimari Eserler*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Van, 2006, s. 59.

⁸⁰¹ H. Eker, *agt*, 2006, s. 59.

⁸⁰² N. Çam, *age*, 2006, s. 606.

⁸⁰³ İ.H. İmamoğulları, *age*, 2002, s. 169.

⁸⁰⁴ [https://iif.harvard.edu/manifests/view/drs:17977499\\$30i](https://iif.harvard.edu/manifests/view/drs:17977499$30i); [https://iif.lib.harvard.edu/manifests/view/drs:17977499\\$31i](https://iif.lib.harvard.edu/manifests/view/drs:17977499$31i) (Erişim Tarihi: 10.01.2021) Frank Wagner Peers, Photographs of Turkey, 1919-1920.

⁸⁰⁵ Gaziantep İl Özel İdaresi, *Gaziantep İlçeleri Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Envanteri*, Gaziantep, 2007.

yörede “kabaltı”⁸⁰⁶ olarak tabir edilen kısımlardan güneybatıdaki sabunhaneye dâhildir (Fot. 628). Bu kabaltı, sabunhane ile caminin avlu duvarı arasında konumlandırılmıştır (Fot. 628-629). Kuzeybatı köşedeki kabaltı ise Tekke Camii’nin avlusuna doğru açılıp, üst katı, kuzeydeki avlulu komşu yapı ile bağlantılıdır (Fot. 630).

Yapının zemin katında idari oda, zeytinyağı kuyuları, sabun kazanları ve çeşitli depolama mekânları yer alır. Birinci kat, sabunun dökülüp kurutulduğu geniş açıklıklı alandan ibarettir. Yapıda niteliksiz malzemelerle tadilatlar, yenilemeler ve değişiklikler yapıldığı gözlemlenmiştir.

Zemin Kat:

Güneybatı köşedeki sivri kemerli ve çapraz tonoz örtülü kabaltının bitişiğindeki ana kapıdan (Fot. 631), zemin kata ulaşılır (Çiz. 106) (Fot. 632). Kapının doğusunda, idari oda yer alır (Fot. 633-634). Kare plânlı odanın doğu duvarı sağır olup kuzeyinde dolap nişi ve küçük bir pencere, batı duvarında basık kemerli iki pencere ile bir kapı bulunur (Fot. 634). Güney duvarında ise ahşaptan basık kemerli büyük bir niş içinden, dikdörtgen plânlı ve beşik tonoz örtülü küçük bir odaya girilir (Fot. 635). Sokaktan da geniş açıklıklı bir kapısı olan bu oda, sabunhanenin beden duvarından dışa taşınılıdır (Fot. 628).

İdari odayı doğudan, bir depolama mekânı, kuzeyden ise birinci kata ulaşan merdiven sınırlandırmıştır. Doğudaki dikdörtgen plânlı depolama mekânı eyvan biçiminde düzenlenmiştir (Fot. 636). Penceresi bulunmayan mekânın güney duvarında yalnızca bir nişe yer verilmiştir. Yuvarlak merteklerden oluşan ahşap konstrüksiyon döşemeli mekân (Fot. 637), kuzeyde çapraz tonoz örtülü kısma açılır.

Sabun imalatı yapılan mekân, ortada bağımsız duran payelerle üç kısma ayrılmıştır (Fot. 638). Ana kapının aksında bulunan ilk kısımda, zeytinyağının depolandığı kuyular ile bir oda bulunur (Fot. 638-639). Yan yana sıralanan dört adet kuyunun, zeminde kare kapakları, zemin kotu altında ise depoları yer alır (Çiz. 107) (Fot. 640). Bu kuyulardan ikisi, zeminden yükseltilmiş platform üzerindedir. Batıyı sınırlayan duvarda, içten basık kemerli sekiz pencere yer alır. Bu pencerelerin altında, dördü basık kemerli ve ikili grup halinde, biri de düz olmak üzere toplam beş adet küçük niş vardır (Fot. 639). Kuzeydeki kare plânlı odanın basık kemerli kapı ve iki penceresi platforma açılır. Doğu duvarında da bir kapı ve penceresi olan odanın, kuzeyinde büyük kemerli bir

⁸⁰⁶ M. Büyükkırcalı, agt, 2019, s. 4.

niş, batı duvarında içten basık kemerli bir pencere ile kuzeybatıdaki kabaltıya açılan kapatılmış bir kapı yer alır.

Ortadaki ikinci kısım, doğuda, payelere oturan beş gözlü yuvarlak kemerli açıklık (Fot. 641) ile batıda ise volta döşemeyi taşıyan bağımsız iki kare payeyle üç göze ayrılan açıklıkla sınırlandırılmıştır (Fot. 642-643). Bu kısmın kuzeyinde, duvardan taşıntılı bir baca görülür (Fot. 644). Bacanın varlığı ve yöredeki diğer sabunhane örnekleri de dikkate alındığında burada taştan bir sabun kazanının yer aldığını düşündürmektedir (Fot. 645). Ancak kazana ve zemin kotu altında bulunan ocaklığa dair herhangi bir iz tespit edilememiştir. İkinci ihtimal ise zemin kattan birinci kata uzanan, konik metal kazanın olabileceği akla gelmektedir. Yapıya bakıldığında, birinci katın zemininde, söz konusu kazana ait herhangi bir boşluk görülmemektedir. Bu nedenle, zemin katta, kare kaideli bir ocak üzerine, yüksekliği az olan metal sabun kazanının yerleştirildiği düşünülmektedir⁸⁰⁷. Volta döşemede görülen kare boşluk ise sabun hamurunu kovalarla birinci kata çekmeye yarar.

Doğuda, beş gözlü, yuvarlak kemerle açılan üçüncü kısmın kuzeydoğu köşesinde, depo ile bunun önünde yer alan yarı açık bir kısım ve ikinci bir sabun kazanının yerleştirildiği düşünülen mekândan ibarettir. Depo, dikdörtgen plânlı ve beşik tonozlu küçük bir mekândır (Fot. 646). Mekânla bağlantı, batı duvarının ortasında bulunan basık kemerli kapıdan sağlanır. Bu kapının iki yanında ve kuzey duvarında mazgal pencereler yer alır. Deponun önünde bulunan iki göz yuvarlak kemerli yarı açık kısım, iki çapraz tonozla örtülmüştür (Fot. 647). Güneyde briket duvarla kapatılan kısmın kuzeyinde, kare kaideli bir su kuyusu ile yuvarlak soku taşı görülür (Fot. 645). İkinci sabun kazanının yer aldığı düşünülen mekânın ortasında, hafif çarpık duran kare kesitli baca, çatıya doğru yükselmektedir (Fot. 648). Yine kazana ve ocaklığa dair herhangi bir iz tespit edilememiştir. Bu yüzden ikinci kazanın da birinci kazan tarzında olduğu tahmin edilmektedir. Volta döşemeye, yer yer, sabun hamurunu birinci kata çıkarmak için boşluklar açılmıştır (Fot. 649). Mekânın doğu duvarında üç küçük niş (Fot. 650), kuzey ve güney duvarlarının doğu kenarında ise yuvarlak kemerli büyük bir niş bulunur (Fot. 651-652). Ayrıca güneydoğu kenardaki nişin üstünde yer alan basık kemerli üç pencere, birinci katın düşük kottaki zeminine bakar (Fot. 652). Kuzey ve güney duvarlarının batı

⁸⁰⁷ F. R. Polat, agt, 2016, s. 310.

kenarı ve batıdaki iki göz kemer, briket duvarlarla örülerek, etrafındaki diğer mekânlarla bağlantısı koparılmıştır (Fot. 648, 651-652).

Sabunhanenin en kuzeyinde, ortada, bağımsız üç adet kare kesitli paye ile iki kısma ayrılan çapraz tonoz örtülü kapalı mekânın depolama amaçlı kullanıldığı düşünülmektedir (Fot. 653). Tonoz yüzeyinde görülen iki adet kare boşluk kapatılmıştır. Doğu duvarda kapatılmış iki pencere, güney duvarda ise iki mazgal pencere bulunur.

Birinci Kat:

Zemin kattaki idari odanın yanındaki tek kollu merdivenle birinci kata ulaşılır (Çiz. 108). Merdivenin başlangıç yerinde ahşap bir kapı görülür (Fot. 654). Bu kapı, sabun hamurunun, birinci kattaki kalıplara dökülüp kurumaya bırakıldığında emniyet açısından kapatılmak amacıyla yapılmıştır. Birinci katta merdiven korkuluğunun yanına ise devşirme sütun yerleştirilmiştir (Fot. 654).

Birinci kat, herhangi bir duvarla bölünmeyen geniş açıklıklı mekândan ibarettir (Fot. 655). Mekânın ortasında görülen iki kare kesitli baca, çatıya doğru yükselir (Fot. 656). Bacaların önünde bulunan kare boşluklardan, carızkal vasıtasıyla, sabun hamuru yukarı çekilir (Fot. 657). Zeminde, boydan boya uzanan kalıplara sabun hamuru dökülür (Fot. 658). Aynı geniş açıklıklı alanda, kalıplarda kesilen sabunlar, kule şeklinde üst üste istiflenerek kurutma işlemi yapılır. Yörede bu kurutma işlemine “salaba” adı verilir.

Gerekli hava sirkülasyonu ile sabunların elverişli bir ortamda kurumasını sağlamak için doğu, batı ve güney duvarlara, çok sayıda, geniş açıklıklı pencere açılmıştır. Doğudaki pencereler, ahşap perdelerle örtülmüşken (Fot. 659), batı ve güney duvardaki pencereler demir parmaklıklarla yenilenmiştir (Fot. 660). Güneybatı köşesindeki kabaltı da mekâna dâhil edilmiştir. Güneyde ve güneydoğu köşede, zeminden düşük kotlu kısımların bulunduğu görülür (Fot. 661). Bunlardan güneydeki, sabunhanenin beden duvarından taşıntılı mekânın üzerine denk gelir. Güneydoğu köşedeki düşük kot ise komşu yapıya aittir.

Cepheler:

Sabunhanenin güneybatı ve batı cepheleri açıktır. Kuzey ve doğu cepheleri komşu yapılar tarafından sınırlandırıldığı için kısmen görülebilmektedir. Cephelerde, düzensiz yerleştirilmiş olan siyah renkli bazalt taşlar dikkat çeker.

Bunlardan güneybatı cephe, zemin katta, sivri kemerli kabaltı ve yuvarlak kemerli ana kapı, birinci katta ise geniş açıklıklı iki pencereyle sokağa bakar (Fot. 628). Sac kaplamalı ana kapı üzerinde kuzulu/enikli kapı bulunur. Güneybatı cepheden görülen yuvarlak kemerli kapı ve bunun üstünde yer alan değişik ebatlardaki pencereler, sabunhanenin beden duvarından taşıntılı mekâna aittir (Fot. 628).

Batı cephenin zemin katındaki pencereler, yuvarlak kemerli ve kesme taş sövelidir (Fot. 662-663). Kuzeybatı köşede, kabaltıya açılan basık kemerli kapının izleri görülmektedir. Birinci katta ise sıralanan geniş açıklıklı beş pencere, özgün durumunda, ahşap perdelerle örtülüdür. Güneybatı köşede ise sabunhanenin beden duvarından öne doğru çıkan kabaltının zemin katında kemerli bir pencere, birinci katında geniş açıklıklı ve ahşap perdeyle örtülü penceresi yer alır (Fot. 664).

Kuzey cephenin yalnızca birinci kat cephesi görülür (Fot. 665). Cephenin köşelerinde bulunan dikdörtgen açıklıklı pencereler kapatılmıştır. Çatı hizası ise düşey yerleştirilmiş ahşap dikmelerle örtülmüştür.

Kısmen görünen doğu cephede, siyah renkli bazalt taşlar yoğunluktadır (Fot. 666). Birinci katta, payelerin arası ahşap perdelerle örtülmüştür. Cepheden bacaların duman çıkış yeri görülür.

Malzeme ve Teknik:

Moloz taşla inşa edilen sabunhanenin payelerinde, kemerlerinde ve sövelerinde kesme taş kullanılmıştır. Cepheler, siyah renkli bazalt taşlarla hareketlendirilmiştir (Fot. 662, 666). Kesme taştan olan iki baca, birinci katta, belli bir seviyeden sonra tuğla ile örülmüştür. İç mekândaki özgün duvarlar, çimento esaslı sıvayla kapatılmıştır. Mekânlar arasına yer yer briket duvarlar örülmüştür. Zeminler, betonla ve mozaikle yenilenmiştir. Bazı mekânlar, beşik ve çapraz tonoz, bazıları yuvarlak merteklerin dizilmesiyle, bazıları da volta döşeme⁸⁰⁸ ile örtülmüştür (Fot. 667). “I” profilli putrellerin araları tuğlalarla dolgulanarak kavisli bir şekil elde edilmiştir. İçten açık bırakılan ahşap konstrüksiyonlu çatı sac malzemeyle yenilenmiştir.

⁸⁰⁸ Görün Arun, “Yığma Kâgir Yapı Davranışı”, *Yığma Yapıların Deprem Güvenliğinin Arttırılması Çalıştayı*, Ankara, 2005; F. Aras, “Tarihi Yığma Binalara Uygulanan Yapısal Restorasyonların Bina Dinamik Özelliklerine Etkileri”, 2. *Türkiye Deprem Mühendisliği ve Sismoloji Konferansı*, Hatay, 2013, s. 6; Sedat Kurugöl-Sezgi Giray Küçük, “Tarihi Eserlerde Demir Malzeme Kullanım ve Uygulama Teknikleri”, 5. *Tarihi Eserlerin Güçlendirilmesi ve Geleceğe Güvenle Devredilmesi Sempozyumu*, C. 2, Erzurum, 2015, s. 524.

Yapının Tarihlendirilmesi:

Canbolad Paşa tarafından yaptırılan Tekke Camii'nin H. 961/M. 1553 yılına ait vakfiyesinden kopya edilen 1738 ve 1912 tarihli vakfiyelerinde, bu camiye vakfettiği yapılar sayılırken, bir de, bedestene bitişik bir handan bahsedilmiştir⁸⁰⁹. Yapılan bazı çalışmalarda, günümüze ulaşamayan söz konusu bedesten ve buna bitişik olan hanın Muharrem Bey Sabunhanesi olduğu ileri sürülmüş ve bu nedenle yapı, Canbolad Paşa Hanı olarak tanıtılmıştır⁸¹⁰. Ancak Kapalı Çarşı niteliğinde olan bedesten ile hanın daha doğuda, Muallak Cami yakınlarında, günümüzdeki Sabah Pazarı'nın yerinde bulunduğu belirtilmiştir⁸¹¹. II. Abdülhamid albümlerinde yer alan Kilis fotoğraflarında da Muallak Camii'ne ait bir resimde, payandalarla desteklenen bedesten görülebilmektedir⁸¹². Bedestene bitişik olan hanın da aynı yerde olduğu tahmin edilmektedir. Bu verilerden hareketle, sabunhanenin Canbolad Paşa Hanı olmadığı söylenebilir.

Yapının inşa tarihine dair kesin bir veriye rastlanılmamıştır. H. 1285/M. 1868 ve H. 1306/M. 1888 Halep Vilayeti Salnamelerinde⁸¹³ ve 1909, 1913, 1921 ve 1922 tarihli Şark Ticaret Yıllıklarında Kilis'te üç sabunhanenin bulunduğu bahsedilmiştir⁸¹⁴. Bu sabunhanelerden birinin Kalaycılar diğeri ise günümüzde mevcut olmayan şimdiki Belediye iş merkezi yerinde bulunan sabunhane olduğu düşünülürse, üçüncüsünün de söz konusu Muharrem Bey Sabunhanesi olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca yapıda görülen volta döşeme, Osmanlı'nın son dönemleri ile Cumhuriyet'in ilk yıllarında sıklıkla kullanılmıştır⁸¹⁵. Bu nedenle, yapı 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında inşa edilmiş olmalıdır.

2001 yılında tescil edilen masmana⁸¹⁶, günümüzde atıl vaziyettedir.

⁸⁰⁹ Kilisli Kadri, *Kilis Tarihi*, İstanbul, 1932, s. 61; İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri İle Kilis Tarihi*, İstanbul, 1968, s. 416; Abdülkadir Dündar, *Kilis'teki Osmanlı Devri Mimari Eserleri*, Ankara, 1999, s. 22, 391.

⁸¹⁰ S. Bebekoğlu-M. Tektuna, *age*, 2008, s. 109; Ed. Elif Özmen, *Belgelerle Kilis*, Kilis, 2012, s. 60.

⁸¹¹ Ş. Çolakoğlu, *age*, 1995, s. 33; A. Dündar, *age*, 1999, s. 391; İlhan Oğuz Akdemir-Ömer Faruk İncili, "Şehir Morfolojisi ve İktisadi Yapı İlişkileri: XIX. Yüzyıl Kilis Şehri Örneği", *Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/6, 2013, s. 83-84.

⁸¹² <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90435---0049.jpg> (Erişim Tarihi: 04.12.2020); A. Dündar, *age*, 1999, s. 391.

⁸¹³ *Haleb Vilayeti Salnamesi, 1285*, s.176; *Haleb Vilayeti Salnamesi 1306*, s. 170.

⁸¹⁴ R. C. Cervati, *age*, 1909, s. 2154; A. Ferd. Walla, *age*, 1913, s. 1599; A. Rizzo, 1921, s. 1541; A. Rizzo, *age*, 1922, s. 1497.

⁸¹⁵ Afife Batur, "Batılılaşma Döneminde Osmanlı Mimarlığı", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul, 1985, s. 1055; F. Aras, *age*, 2013, s. 6; S. Kurugöl-S. G. Küçük, *age*, 2015, s. 522.

⁸¹⁶ Kilis Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, *age*, 2014, s. 315.

2.4.6. Gaziantep/Nizip Fındıklar (Fincancıoğlu) Sabunhanesi

Çizim No: 109-110

Fotoğraf No: 668-699

Yeri: Yapı, Gaziantep'in Nizip İlçesi, Saha Mahallesi'nde, 1120 ada ve 2 parselde, iki sokağın kesiştiği köşe başında yer alır. Güney ve batıda sokağa cepheli sabunhane, kuzey ve doğuda yapılarla sınırlandırılmıştır.

Mimari Özellikleri:

Sabunhanenin avlusunu güney, doğu ve batı yönlerden çapraz, sivri ve beşik tonozlu bölümler çevreleyerek bir "U" plân meydana getirilmiştir (Fot. 668). Ancak "U"nun doğu kenarı daha kısa tutulmuştur. İki katlı yapının zemin katında, idari odalar, sabun kazanı ocağı ve çeşitli mekânlar, birinci katında ise metal levhalı sabun kazanı ve sabunun dökülüp kurutulduğu geniş açıklıklı alanlar yer alır.

Zemin katta yer alan mekânların, özgün durumda, sokağa bakan cephelerinde kapı açıklıkları bulunmamaktadır⁸¹⁷ (Fot. 669). Sabunhanenin bulunduğu çevrede zamanla yapılaşma arttığı için yapı, kent içinde kalmış ve işlevselliğini yitirmiştir. Bundan dolayı, zemin katlar briket duvarlarla bölünerek dükkâna dönüştürülmüş, sokağa bakan cephelere kapılar açılmıştır (Fot. 670).

Zemin Kat:

"U" plânlı yapının geniş avlusuna, güneydeki sivri tonozlu ve avluya sivri kemerle açılan geçitten ulaşılır (Çiz. 109) (Fot. 671-672). Geçidin batısında, basık kemerli kapı ve iki penceresi geçide bakan ve idari oda olduğu tahmin edilen bir mekân yer alır (Fot. 672). Aynı geçide bakan ikinci bir kapı daha görülür. Bu kapı, merdivenin yer aldığı mahale açılır. Etrafı ahşap çıtalı, dışı sac kaplamalı kapı üzerinde, dövme tekniğinde yapılmış iki hilal arasına işlenen Mühr-ü Süleyman motifi ile Arap rakamlarıyla tarih yer alır⁸¹⁸. Ancak, kapı günümüzde mevcut değildir (Fot. 673-674).

Geçidin doğusunda, dikdörtgen plânlı dört mekân sıralanır. En doğudaki dördüncü mekân çapraz tonozla örtülü olup (Fot. 675-676) diğer üç mekânın özgün beşik tonoz örtüleri yapılan tadilatla bozulmuştur. Basık kemerli bir kapı ve üç penceresi geçide

⁸¹⁷ İ.H. İmamoğulları, *age*, 2002, s. 169.

⁸¹⁸ H. Eker, *agt*, 2006, s. 53.

açılan, ilk mekânın avluya bakan duvarında iki pencere mevcuttur. Bu mekânın da hemen girişin yanında yer alması sebebiyle idari oda olarak kullanıldığı düşünülmektedir. İkinci mekânın avluya bakan duvarında, bir kapı ve penceresi, üçüncü mekânın ise bir kapısı bulunur. Ancak ikinci ve üçüncü mekânların önü muhdes yapıyla kapatılmıştır. Üçüncü mekânın doğu duvarı kaldırılarak, çapraz tonozlu dördüncü mekânla birleştirilmiştir (Fot. 676). Dördüncü mekân ise kuzeyde, yarım ve çapraz tonozun birlikte kullanıldığı başka bir mekâna açılır. Bu mekân, avlunun doğusunda kalan “U”nun kısa kenarındadır. Batı duvarında, bir kapı ve iki penceresi bulunan mekânın kuzey duvarındaki açıklık, sonradan eklenen kütleyle açılır.

Avlunun batısındaki, kuzey-güney doğrultusunda, dikdörtgen plânlı bölüm, sabun kazanının yer aldığı imalat alanıdır (Fot. 677). Burası, ortada yer alan, beş adet kare paye ile iki kısma ayrılmıştır. Bu kısımlar, duvardan taşıntılı ve bağımsız payelere oturan çapraz tonozlarla örtülmüştür (Fot. 678-679). Payeler arasına briket duvarlar örülerek kısımların birbiriyle olan bağlantısı koparılmıştır. Bölümün güneydoğu kenarında, sivri kemerli bir açıklığı ve yuvarlak kemerli iki adet kapatılmış penceresi vardır (Fot. 680). Bu açıklıklar, muhdes kısma açılır. Kuzeydoğu kenarında ise konik biçimli, metal levhalı sabun kazanı mekânı yer alır (Fot. 681). Kazanın dibi, zemin katta ocağa oturmuş, ağız kısmı döşemeyi delip birinci kata uzanmıştır. Ancak, kazanın yer aldığı mekânın sabunhaneye daha sonradan ilave edildiği anlaşılmaktadır. Çünkü birinci katın kuzeydoğu kenarında, dış cephe özellikleri gösteren iki pencere ile bir sivri kemer yer almaktadır (Fot. 682). Bu mimari elemanların önüne sabun kazanı mekânı eklenmiştir. Bölgedeki diğer sabunhanelerde görüldüğü üzere, kazanın daha önceden, çapraz tonozlu batı bölümde olduğu tahmin edilmektedir. Bölümdeki tonoz yüzeyinde, bir adet, kapatılmış, kare boşluk tespit edilmiştir (Fot. 683).

Birinci Kat:

Bu kata, avlu geçidinin batısında bulunan merdivenle ulaşılır (Çiz. 110). Herhangi bir duvarla bölünmeyen, birbiriyle irtibatlı geniş açıklıklı bölümlerde, sabun dökme ve kurutma işlemleri yapılır.

Kuzey-güney doğrultusunda, dikdörtgen plânlı batı bölüm, ortada, beş kare paye ile iki kısma ayrılmıştır (Fot. 684). Bağımsız ve duvardan taşıntılı payeler, içten açık bırakılan ahşap konstrüksiyonlu çatıyı taşır. Avluya bakan doğu duvarda, iki sivri kemer ve dört pencere yer alır (Fot. 685). Kuzey kenardaki sivri kemer ve iki pencere, önünde

bulunan sabun kazanı mekânına açılır (Fot. 686-687). Batı duvarında ise beş pencere bulunur.

Doğu-batı doğrultusunda uzanan güney bölümün avluya bakan duvarında, beş gözlü sivri kemer, güney duvarında ise sekiz pencere vardır (Fot. 688-689). Zeminde, günümüzde mevcut olmayan sabun kalıpları bulunur (Fot. 690).

Kısa kenar olan doğu bölüm, batıda, avluya tek sivri kemerle açılır. Doğu duvarda, dört küçük pencere, kuzeyinde ise bir pencere görülür (Fot. 691).

Cepheler:

Sabunhanenin güney, batı ve avlu cepheleri açıktır. Sokağa bakan güney cephenin ortasında, iç içe yuvarlak kemerli kapı yer alır (Fot. 692-693). İçte bulunan kemerin yüzeyine, kazıma tekniğinde, zigzag motifi işlenmiştir. 1957 tarihli fotoğrafta, giriş kapısının iki yanında, dükkânlara ait açıklıklar olmayıp, cephede küçük pencerelerin sıralandığı görülür⁸¹⁹ (Fot. 669). Birinci katın cephesinde sıralanan dikdörtgen açıklıklı pencereler, Bursa tarzında kemerlere sahiptir (Fot. 694). Bu kemerler, yanlardaki iç ve dış bükey kıvrımların üstten düz bir çizgiyle birleşmesiyle meydana gelmiştir (Fot. 695-696). Pencereler, yatay ve dikey yönde sıralanan, ince ahşap çitalı perdelerle örtülmüştür (Fot. 695). Cephe, taş saçakla sonlandırılmıştır.

Batı cephede, güney cephede görüldüğü gibi, dükkânların geniş açıklıkları olmayıp yalnızca küçük pencerelerin bulunduğu düşünülmektedir (Fot. 697). Birinci katta ise yine Bursa tarzında kemerli pencerelerin açıklıkları, ahşap perdelerle kapatılmıştır.

Güney bölümün avluya bakan cephesinde, geçidin sivri kemerli açıklığı ve mekânların basık kemerli kapı ve pencereleri vardır (Fot. 698). Ancak doğu kenar, tek katlı muhdes yapıyla kapatılmıştır. Pencere üstlerinde, kaş kemerli tepe pencereleri görülmektedir. Birinci katın cephesinde ise beş gözlü sivri kemer bulunur (Fot. 668). Böylece çok sayıda pencere ve sivri kemerli açıklıklar sayesinde, sabunların gerekli hava sirkülasyonu ile kurutulması sağlanır.

⁸¹⁹ İ.H. İmamoğulları, *age*, 2002, s. 169.

Doğu bölümde, avluya bakan cephenin zemin katı, muhdes yapı nedeniyle görünmemektedir. Bitişindeki tek katlı muhdes yapının cephesi kuzeye doğru devam etmiştir. Birinci katın cephesi ise tek sivri kemer ile açılmıştır (Fot. 699).

Batı bölümde, avluya bakan cephenin kuzey kenarında, sabun kazanının yerleştirildiği mekân yer alır (Fot. 680). Güney kenarında ise bir sivri kemerli açıklık ve kapatılmış iki yuvarlak kemerli pencere yer alır. Birinci kat cephesinde ise iki sivri kemer ve bu kemerlerin yanlarındaki Bursa tarzında kemerli dört pencere dikkat çeker. Fakat kuzey kenardaki sivri kemer ve iki pencere sabun kazanı mekânına açılır. Cephe, bütün cephelerde olduğu gibi, taş saçakla sonlanmıştır.

Malzeme ve Teknik:

Yapının sokağa ve avluya bakan cepheleri, duvarlar, tonozlar, payeler, kemerler düzgün kesme taş olarak kullanılmış keymık ve havara taşından inşa edilmiştir. Ancak zemin katta, sokağa bakan cepheler, çimento esaslı sıva ile sıvanmıştır.

Mekânların çoğu yapılan niteliksiz müdahalelerle özgünlüklerini kaybetmiştir. Duvarlar sıvanmış, zeminler fayansla yenilenmiştir. Birinci katın zemini betonarme ile kaplanmıştır. Pencerelerdeki özgün ahşap perdeler tahrip olmuştur (Fot. 695). Ahşap konstrüksiyonlu çatı çökmüş vaziyettedir. Çatının yarısı alaturka yarısı da marsilya tipi kiremitle örtülmüştür.

Yapının Tarihlendirilmesi:

Sabunhanenin inşa tarihi hakkında kesin bir veriye rastlanılmamıştır. Avlu geçidinin batısında, merdivene açılan dışı sac kaplamalı kapı üzerinde, Arap harfleri ve rakamlarıyla “*Hürriyet 1325*” tarihi okunmuştur⁸²⁰ (Fot. 674). Bu tarihin, hicri veya rumi olup olmadığına dair herhangi bir emare yoktur. Söz konusu 1325 tarihi, hicriden çevrildiğinde 1908, rumiden çevrildiğinde ise 1910 yıllarını vermektedir. Mahalle sakinlerinin verdiği bilgilere göre de 19. yüzyılın ikinci yarısında Birecik’ten Nizip’e göç eden Fincancıoğlu ailesi tarafından yerel bir ustaya inşa ettirildiği kaydedilmiştir⁸²¹. Bu verilerden hareketle, sabunhane 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başında inşa edilmiş olmalıdır.

Yapı, 2000 yılında tescil edilmiştir⁸²².

⁸²⁰ H. Eker, agt, 2006, s. 53.

⁸²¹ H. Eker, agt, 2006, s. 53.

⁸²² Gaziantep İl Özel İdaresi, *age*, 2007, s. 215.

2.4.7. Gaziantep/Nizip Okanlar Sabunhanesi

Çizim No: 111-112

Fotoğraf No: 700-730

Yeri: Yapı, Gaziantep'in Nizip İlçesi, Cumhuriyet Mahallesi'nde, 381 ada ve 4 parselde, iki sokağın kesiştiği köşe başında yer alır. Sabunhane güney ve doğuda sokağa, batıda arsaya (otopark) bakarken, kuzeyde komşu yapıyla sınırlandırılmıştır. Ayrıca güneyde, Özkaya Sabunhanesi ile karşı karşıyadır.

Mimari Özellikleri:

İki katlı ve avlusuz inşa edilen yapı, doğu-batı doğrultusunda, dikdörtgen plânlı bir kütlede ibarettir (Fot. 700). Zemin katta, çeşitli işlevlerde kemerli bölümler, birinci katta ise sabunun dökülüp kurutulduğu geniş açıklıklı tek mekân yer alır. Kütle, batıda, metalden konik sabun kazanının yerleştirildiği bölüm ile genişletilmiştir. Bu tür endüstri yapılarında, mülk sahipleri tarafından, zaman içerisinde, ihtiyaç doğrultusunda birtakım genişletme, değişiklikler ve tadilatlar yapılabilmektedir.

Sabunhane gerek doğa şartları, gerekse insan eli ile tahribata uğramış olduğu görülür. Özellikle yapının kuzey duvarı, bitişiğindeki komşu yapı nedeniyle yıkılmış, yerine briket duvarlarla ve kolonlarla yenileme yapılmıştır.

Zemin Kat:

Batıda sabun kazanının yer aldığı bölüm, kuzey-güney doğrultusunda, dikdörtgen plânlıdır (Çiz. 111). Kuzey köşede, dışı kesme taş kaplı, içi tuğladan, kare kaideli ocağa oturan ve döşemeyi delip ağız kısmı birinci kata uzanan konik sabun kazanı vardır (Fot. 701-702). Ancak, tuğla kaide dıştan briket duvar ile yenilenmiştir. Güney köşede, birinci kata ulaşan iki kollu merdiven yer alır (Fot. 703-704). Bölümün batı duvarı olmayıp bitişiğindeki arsaya doğru açık vaziyettedir. Kuzey duvar briketle yenilenmiş, güneydeki özgün taş duvardır.

Doğu bölümdeki zeminin moloz ve atıklarla dolgulu olması ve duvarlarda izleri görülebilen makine ve teçhizatların yerlerinden sökülmesi tam olarak hangi işlevde kullanıldığının anlaşılmasını zorlaştırmaktadır (Fot. 705). Fakat yapının sabun ve zeytinyağı imalathanesi olarak bilinmesi⁸²³, zeytin kırma/ezme taşının bulunması ve

⁸²³ İ.H. İmamoğulları, *age*, 2002, s. 186.

zemininde kısmen görülen kare kapaklı kuyunun varlığı, bu bölümün zemin katında zeytinyağı imalatının yapıldığını göstermektedir.

Doğu-batı doğrultusundaki dikdörtgen plânlı bölüme, batı duvarın ortasında bulunan kapıdan ulaşılır. Kapı, ortada iki sivri kemerin yer aldığı kısma açılır (Fot. 705-706). Bu kemerler, ortada bağımsız, doğu ve batıda duvardan taşıntılı, uzun dikdörtgen kesitli payeler tarafından taşınır. Batıdaki duvardan taşıntılı payeye, sonradan küçük bir kapı açılmıştır. Ortada bağımsız duran payenin yanında ise bir ocak ve buna bağlı baca görülür (Fot. 707). Baca, payenin içinde konularak iç mekândan çatıya doğru yükselmiştir. Ocaktan çıkan ince borular ise birbirine eklenerek (Fot. 708) İngiliz yapımı, “*Ruston&Hornsby*” marka motora bağlanmıştır (Fot. 709-710). Bu motora bağlı borulardan biri de sabun kazanına ulaşmaktadır.

Bölümün kuzeybatı köşesinde, dikdörtgen plânlı ve duvarlardan taşıntılı payelere oturan üç sivri kemerin yer aldığı mekân mevcuttur (Fot. 711). Mekândaki sivri kemerlerin açısı kaymış, zemin moloz dolgulu ve duvarlar da yer yer yıkılmış vaziyettedir (Fot. 712-713). Bu nedenle, mekânın işlev ayrıntısını tespit etmek mümkün olmamıştır. Kemerler, yuvarlak merteklerden oluşan ahşap konstrüksiyonlu döşemeyi taşır (Fot. 714-715). En batıdaki sivri kemerin önü, sabun kazanının kare kaideli ocağından dolayı kapanmıştır (Fot. 712). Güney ve doğu duvarların döşemeye yakın kısımlarında, kare açıklıklı küçük pencerelere yer verilmiştir (Fot. 715). Kuzeydoğu köşede ise iki yuvarlak kemerli, yarı açık bir mekân vardır. Kemerler, ortada kare kesitli payeye oturmuştur (Fot. 716-717).

Doğu bölüm güneyde beş, doğuda dört, batıda iki pencere ile aydınlatılmıştır. Küçük dikdörtgen açıklıklı bu pencereler, döşemeye yakın kısımlarda yer alır (Fot. 718-719).

Birinci Kat:

Birinci kata, batı bölümün güney köşesindeki merdivenle ulaşılır (Çiz. 112). Batı bölümün kuzey köşesinde, sabun kazanının ağız kısmı yer alır (Fot. 720-721). Bölümün kesme taştan olan güney duvarında bir, briket malzeme ile yenilenmiş batı duvarında ise üç pencere görülür (Fot. 722-723). Kuzey duvarının yarısı kesme taş, yarısı briket malzemedendir. Doğuda ise doğu bölümün batı cephesiyle birleşmiştir (Fot. 720). İki kütle arasında kot farkı meydana geldiğinden doğudaki bölüme, üç basamaklı muhdes merdivenle ulaşılmaktadır.

Doğu bölümdeki geniş açıklıklı mekânın zemininde, sabun kalıpları vardır (Fot. 724). Ortada görülen kare kesitli, kesme taştan baca, çatıya doğru yükselir (Fot. 725). Mekânın duvarlarında sıralanan geniş açıklıklı pencereler, sabunların gerekli hava sirkülasyonu ile kurumasını sağlamaktadır. Güneyde yedi, doğuda altı, batıda ise dört pencere görülür (Fot. 726-727). Ancak, batı duvarın kuzey kenarı yıkılmıştır. Kurutma işlemini daha da hızlandırmak için pencerelerin alt kenarı zemini sınırlandırmıştır.

Cepheler:

Sabunhanenin güney cephesinde, iki kütle arasındaki taş örgü farklılıkları ve dilatasyon göze çarpmaktadır (Fot. 728-729). Cephede, yer yer, briket ve betonarme sistem ile sağlamlaştırma yapılmıştır (Fot. 728). Zemin katın döşemeye yakın hizasındaki küçük dikey dikdörtgen pencereler, üstten ahşap hatılıdır. Birinci katta sıralanan geniş açıklıklı pencere boşlukları, yatay ve dikey uzanan ahşap çıtaların birleştirilmesiyle oluşan perdelerle örtülmüştür. Ancak, bu perdeler tahribattan dolayı yok olmaya yüz tutmuştur.

Doğu cephenin zemin ve birinci katında, güney cephede olduğu gibi, aynı özellikteki pencereler sıralanmıştır. Kuzey kenardaki kapı sonradan açılmıştır (Fot. 730).

Malzeme ve Teknik:

Sabunhanenin bütün cephelerinde, duvarlarında, kemerlerinde, bacada yöreye özgü bir malzeme olan keymık ve havara taşı kullanılmıştır (Fot. 728). Yer yer, iç mekânda ve cephelerde, briket duvar ve betonarme sistemle yenileme yapılmıştır. Döşeme, yuvarlak merteklerin dizilmesinden meydana gelmiştir (Fot. 714).

Birinci kattaki pencereler, ahşap perdelerle kapatılmıştır. İçten açık bırakılan ahşap konstrüksiyonlu çatı, sac malzeme ile yenilenmiştir (Fot. 725).

Yapının Tarihlendirilmesi:

Sabunhanenin inşa tarihi ile ilgili herhangi bir kayda rastlanılmamıştır. Oldukça yalın bir özellik gösteren yapıda, tarihlendirmeye ışık tutacak bir veriye de rastlanılmamıştır. Nizip'in eski sabuncularından alınan bilgi, en somut veri olarak karşımıza çıkar. Bu bilgiye göre yapı, 1940 yılında inşa ettirilmiştir⁸²⁴. Sabunhanenin, 19.

⁸²⁴ Nizip Özkaya Sabun Yağ ve Gliserin Tic. Ltd. Sti. Sahibi Hüseyin ÖZKAYA (Görüşme tarihi: 02.02.2018).

yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başlarına tarihlendirilen Nizip Sayınlar ile Fındıklar Sabunhanesi'nden farklı plân, örtü sistemi ve cephe özelliklerine sahip olması da bu tarihi kanıtlar niteliktedir. Ayrıca yapıda yer alan İngiliz yapımı, "Ruston&Hornsby" marka 2VSH motorun üretim tarihleri ise 1944-1958 tarihleri arasındadır⁸²⁵.

2000 yılında tescil edilen sabunhane⁸²⁶, günümüzde atıl vaziyettedir.

2.4.8. Gaziantep/Nizip Özkaya Sabunhanesi

Çizim No: 113

Fotoğraf No: 731-748

Yeri: Yapı, Gaziantep'in Nizip İlçesi, Cumhuriyet Mahallesi'nde, 371 ada ve 1 parselde, iki sokağın kesiştiği köşe başında yer alır. Kuzey, doğu ve batıda sokağa bakan sabunhane, güneyde komşu yapıyla sınırlandırılmıştır. Ayrıca, kuzeyde Okanlar Sabunhanesi ile karşı karşıyadır.

Mimari Özellikleri:

İki katlı olan sabunhane, genel olarak doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen bir alana oturmuştur (Fot. 731). Ancak, güney duvarının doğu kenarı, içe doğru kırılmıştır.

Sabunhanenin birinci katı tamamen yıkılmış, zemin katının büyük bir kısmında tahribat meydana geldiği gözlenmiştir⁸²⁷ (Fot. 732).

Zemin Kat:

Gaziantep Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu arşivi dosyasında tespit edilen raporda, sabunhanenin zemin katında idari oda, imalathane ve depoların bulunduğu söz edilmiştir⁸²⁸.

Yapının kroki plânı ve fotoğraflarından anlaşıldığı kadarıyla, kuzey ve batı cephelerinde yer alan kapılardan zemin kattaki mekânlara ulaşılır (Çiz. 113) (Fot. 733-734). Batıdaki kapının geçide açıldığı ve bu geçidin iki yanında mekânlar olduğu görülür

⁸²⁵ <http://www.oldengine.org/members/ruston/Production3.htm> (Erişim Tarihi: 01.12.2020).

⁸²⁶ Gaziantep İl Özel İdaresi, *age*, 2007, s. 219.

⁸²⁷ Yapı can ve mal güvenliğine zarar vermemesi için Nizip Belediyesi tarafından etrafına tel örgü çekilerek koruma altına alınmıştır. Bu nedenle sabunhanenin iç kısmına girmek mümkün olmamıştır. Yalnızca dıştan fotoğrafları çekilebilmiştir. Gaziantep Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu arşiv dosyasında, sabunhanenin çizilmiş basit bir krokisi ve iç mekânlardan çekilmiş fotoğrafları tespit edilmiştir. Bu çizim ve fotoğraflara göre bir değerlendirme yapılmıştır. Gaziantep Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi, Dosya No: 27.04.120/371-1.

⁸²⁸ Gaziantep Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi, Dosya No: 27.04.120/371-1.

(Fot. 735). Kapısı ve iki penceresi geçide açılan mekânlardan birinin idari oda olduğu (Fot. 736-737), duvarları sağır tutulan diğer mekânın ise depolama amaçlı kullanıldığı düşünülmektedir (Fot. 735). Değişik işlevdeki kapalı ve açık mekânların, payelere oturan sivri ve yuvarlak kemerlere sahip olduğu görülmektedir (Fot. 738-741). Güney duvarın içe doğru kırıldığı köşede, konik sabun kazanı yer almıştır. Batı kenarda ise birinci kata ulaşan merdiven konumlandırılmıştır.

Birinci Kat:

Birinci kat, sabun dökme ve kurutma işlevine uygun olarak herhangi bir duvarla bölünmeden birbiriyle irtibatlı geniş açıklıklı bölümlerden ibarettir (Çiz. 113) (Fot. 742-743). Doğu ve batı bölümlerin zeminlerinde, boydan boya uzanan sabun kalıpları görülür (Fot. 732). Bu kalıplarda kesilen sabunlar, kuzey bölümde adına “kubbe” denilen, aralarda boşluk bırakılarak kule biçiminde üst üste istiflenerek kurutulmaya bırakılır. Avluya bakan duvarlarda sivri kemerlere yer verilirken sokağa bakan duvarlarda pencereler görülür (Fot. 744-745).

Cepheler:

Sabunhanenin kuzey cephesinin ortasında, muhtemelen sonradan açılmış, geniş açıklıklı bir kapı yer alır (Fot. 745-746). Kapının doğusunda, küçük, dikdörtgen açıklıklı üç, batısında ise geniş açıklıklı iki pencere bulunur. Birinci katta sıralanan geniş açıklıklı on dört pencere, üstten ahşap hatıllıdır. Bu pencereler, ahşap çıtalı perdelerle örtülerek sabunların kurumasına elverişli bir ortam oluşturulmuştur (Fot. 747-748).

Doğu cephesinin zemin katında, küçük dikdörtgen açıklıklı üç pencere ile birinci katında, geniş açıklıklı ve ahşap perdeli dört pencere yer almıştır (Fot. 748).

Batı cephenin ortasında, geçide açılan özgün kapı bulunur (Fot. 734). Dışı sac kaplı kapının kanatlarından biri, kuzulu/enikli kapı şeklinde düzenlenmiştir. Bu kapının bir yanında dikdörtgen açıklıklı iki pencere, diğer yanında ise cepheye daha sonradan açılmış geniş bir kapı boşluğu görülür. Birinci kat cephesindeki, yan yana sıralanan beş pencere, diğer cephelerde olduğu gibi, geniş dikdörtgen açıklıklı ve ahşap perdeyle örtülmüştür.

Malzeme ve Teknik:

Sabunhanede düzgün kesme taş olarak kullanılan keymık ve havara taşı, bütün duvarlarda, cephelerde, payelerde ve kemerlerde kendini göstermektedir. İç mekânlarda

ve dış cephelerde betonarme ve briket duvar sistemiyle yenilemeler yapılmıştır. Döşeme, yuvarlak merteklerin yan yana dizilmesinden meydana gelmiştir. Ancak üzeri tamamen betonla kaplanmıştır. Pencereleler, ahşap çitallı perdelerle kapatılmıştır. İçten açık bırakılan ahşap konstrüksiyonlu çatı ise marsilya kiremitle örtülmüştür.

Yapının Tarihlendirilmesi:

Sabunhanenin sahibi tarafından verilen bilgilere göre yapı, karşısında yer alan Okanlar Sabunhanesi'nden sonra 1945 tarihinde inşa ettirilmiştir⁸²⁹.

Sabunhane, 2000 yılında tescil edilmiştir⁸³⁰.

2.4.9. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Kaynaklarda Tespit Edilen Diğer Sabunhaneler

1893-94, 1896, 1909, 1912, 1913, 1921, 1922 tarihli Annuaire Oriental du Commerce'de Antep'te bulunan sabunhaneler şunlardır⁸³¹: Ahmet Ağa, Adanalian, Hayri Muhammet, Nazaretian, Söylemezzade Abdul Kader, Tchitdji Abdullah, Güzelinoğlu Said, Oubari (Ahmet'in oğulları).

1924-25 Türk Ticaret Salnamesi'nde⁸³², Dai Zade Mahmud, Hacı Kader, Söylemezzade Abdül Kadir Sabunhaneleri; 1929, 1930 ve 1932 tarihli Annuaire Oriental Yıllıklarında⁸³³ ise Hayri Muhammet, Mahmut Dayi, Mehmet Sait ve Abdülkadir Bakal, Molla Ali Mahdumu ve Şürekâsı, Söylemezzade Abdül Kadir Sabunhane isimleri geçmektedir.

Nizip'te günümüze ulaşamayan sabunhaneler ise şunlardır: Alkanlar Sabunhanesi (Fot. 749), Nihat Özyurt Sabunhanesi, Küçük Ahmet Yakar Sabunhanesi (Fot. 750), Sarraf Mahmut'un Sabunhanesi, Bozarlar Sabunhanesi (Fot. 751), Resul Özpınar Sabunhanesi (Fot. 752), Bağdatlı Hüseyin Uran Sabunhanesi (Fot. 753), Nuri Çiçektaş Sabunhanesi, Şekercilerin Sabunhanesi, Hacı Veyis Beşir Sabunhanesi, Hüseyin Akgül Sabunhanesi'dir⁸³⁴.

⁸²⁹ Nizip Özkaya Sabun Yağ ve Gliserin Tic. Ltd. Sti. Sahibi Hüseyin ÖZKAYA (Görüşme tarihi: 02.02.2018).

⁸³⁰ Gaziantep İl Özel İdaresi, *age*, 2007, s. 220.

⁸³¹ R. C. Cervati, *age*, 1893-94, s.961; R. C. Cervati, *age*, 1896, s.1105; R. C. Cervati, *age*, 1909, s. 2148; F. L. Mourkides, *age*, 1912, s. 1384; A. Ferd. Walla, *age*, 1913, s. 1393; A. Rizzo, *age*, 1921, s. 1263; A. Rizzo, *age*, 1922, s. 1211; H. R. Çitçi-Ş. S. Yener, *age*, 1971, s. 42.

⁸³² *Annuaire Commercial Turc*, 1924-1925, s. 85.

⁸³³ P. Azzopardi, *age*, 1929, s. 1043; A. Rizzo, *age*, 1930, s. 991; J. A. Rizzo, *age*, 1932, s. 991.

⁸³⁴ İ.H. İmamoğulları, *age*, 2002, s. 69, 86, 93, 95, 96, 97, 170, 171.

2.5. Değişik İşlevli Yapılardan Sabunhaneye Çevrilenler

2.5.1. Kilis Kalaycılar Sabunhanesi

Çizim No: 114-117

Fotoğraf No: 754-781

Yeri: Yapı, Kilis'in Hakverdi Mahallesi'nde, 324 ada ve 38 parselde, tarihi Çalık Camii'nin doğusunda bulunur. Güneyde, sokağa cepheli sabunhane, diğer yönlerden komşu yapılarla sınırlandırılmıştır.

Genel Bilgi:

Yapı, adını, bulunduğu mahalleden almış olmalıdır. 19. yüzyılda, Kilis'te bulunan mahalleler arasında Kalaycılar ve Hakverdi adı geçer⁸³⁵. Günümüzde yapı, Hakverdi Mahallesi'nde yer alır. Ancak 19. yüzyılda Hakverdi ve Kalaycılar Mahallelerinin sınırları bitişiktir⁸³⁶. Dolayısıyla, sabunhanenin Kalaycılar mıntıkasında bulunması muhtemel olduğu düşünülürse bu adla anılması kaçınılmazdır.

Mimari Özellikleri:

İki katlı ve iki avlulu olan yapı, arsa durumu nedeniyle düzgün olmayan bir plâna sahiptir (Fot. 754-755). Yapı, farklı dönemler içerisinde birtakım ilavelerle genişletilerek mevcut plânına ulaşmıştır. Zemin katta sabun kazanı, zeytinyağı kuyuları, idari oda ve işlevi tam olarak bilinmeyen diğer çapraz, beşik ve sivri tonoz örtülü mekânlar mevcuttur. Sabun kazanının altında ocaklık bulunur. Birinci kat ise sabunun kurutulduğu ve kesilip hazır hale getirildiği sivri kemerli bölümlerden ibarettir. Ayrıca, restorasyon çalışmaları sırasında, yapıda zeytinyağı imalatında kullanılan ekipmanlara rastlanılmış; ancak, üretim safhası bina içinde izlenememiştir⁸³⁷.

Zemin Kat:

İki avlusu bulunan yapıya, güney cephesinin doğusunda ve batısında bulunan iki ayrı kapıdan ulaşılır (Çiz. 114). Batıdaki kapı, beşik tonoz örtülü uzun bir avlu geçidine açılır (Fot. 756). Buradan da birinci avluya ulaşılır (Fot. 755). Geçidin batısında, kuzey-

⁸³⁵ Ş. Çolakoğlu, *age*, 1995, s. 53; İbrahim Beşe, *Cumhuriyet Öncesinde ve Sonrasında Kilis*, Ankara, 2013, s. 33.

⁸³⁶ Faruk İncili, *XIX. Yüzyılda Kilis Şehri'nin Coğrafi Özellikleri*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2013, s. 96.

⁸³⁷ Gaziantep Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi, Dosya No: 79.00.98.

güney doğrultusunda dikdörtgen plânlı ve tonoz örtülü bir mekân bulunur (Fot. 757). Bu mekânın kuzey cephesinin bitişiğinde, avlunun güneybatı köşesinde, zeminden yükseltilmiş bir seki vardır (Fot. 758). Bu sekinin batısında, kareye yakın plânlı, kapı ve pencereleri sekiye açılan, tek gözlü idari oda mevcuttur (Fot. 755). Sekide bir zeytinyağı kuyusu ve curun⁸³⁸ vardır. Restorasyon öncesi bir fotoğrafta, sekinin doğu yüzünde, bitkisel motifli çeşitli bezemelerin olduğu taşlar görülür. Bu bezemelerin etrafında profilli ve dış frizi şeklinde çerçeveler mevcuttur (Fot. 759).

Ocaklık, sabun kazanı, zeytinyağı kuyularının büyük çoğunluğu, birinci avlunun doğusunda yoğunlaşmıştır. En kuzeyde, sabun kazanının yer aldığı mekân bulunur (Fot. 760-761). Kareye yakın plânlı mekânın ortasında bağımsız duran kare paye, duvarlardan taşıntılı payelere çapraz tonozlarla bağlanmıştır. Sabun kazanının oturduğu kısım, zeminden yüksek bir kottadır. Batı duvarındaki sivri ve yuvarlak kemerli açıklıklar avluya açılır. Bu mekânın ve diğer mekânların çapraz ve beşik tonoz yüzeylerine yer yer kare boşluklar açılmıştır (Fot. 762). Boşluklar, kazanda kaynayan sabun hamurunun birinci kata carızkal/caraskalla çekilmesini sağlar. Kazanın bitişiğinde, kare kesitli bacası yer alır (Fot. 763).

Sabun kazanının altında ocaklık bulunur (Çiz. 115). Buraya avlunun kuzeybatısında bulunan merdivenle ulaşılır. Ocaklık, dört yönden derin nişlerle genişletilmiştir (Fot. 764). Doğu duvarda sivri kemerli bir niş içerisinde, taş kazanı ısıtmak için ocağı vardır. Tam bu kısımda, dumanı dışarı atmak için bacanın kaidesi mevcuttur.

Sabun kazanının yer aldığı bölümün güney duvarındaki açıklıklardan, zeytinyağı kuyularının bulunduğu mekâna girilir (Çiz. 116). Doğu-batı doğrultusunda, dikdörtgen plânlı ve beşik tonoz örtülü mekânın zemininde, belli aralıklarla yerleştirilmiş, beş adet zeytinyağı kuyusu vardır (Fot. 765). Bundan başka, birinci avluda ve başka mekânlarda da bu tür kuyular mevcuttur (Fot. 766)

Zeytinyağı kuyularının yer aldığı mekânın güneyinde, değişik örtü sistemine sahip birimler ve ikinci bir avlu bulunur. Daha çok ikinci avlu ile ilişkili olan bu mekânların işlevi tam olarak tespit edilememiştir. İkinci avluya, sabunhanenin sokak cephesindeki doğu kapıdan ulaşılır (Fot. 767). Avlunun kuzeybatısında yer alan mekân, ortasında bulunan altı adet bağımsız paye ile bunları karşılayan, duvarlardan taşıntılı payelere

⁸³⁸ Taştan yapılmış tekneye curun denmektedir.

çapraz tonozlarla bağlanmıştır (Fot. 768). Çapraz tonoz yüzeylerinde, sabun hamurunu birinci kata çekmek için kare boşluklar yer alır. Mekânın, güney duvarında üç pencere, batı duvarında ise avlu geçidine açılan üç kapısı bulunur. Güneybatı köşesinde bir de zeytinyağı kuyusu mevcuttur. Bu mekânın hem düzgün bir plân arz etmesi ve diğer mekânların odak merkezinde olması, hem de kuzey ve doğudaki mekânlarla arasında dilatasyon derzinin mevcut olması, burasının, mevcut bir han yapısından sabunhaneye çevrilmiş olduğunu düşündürür⁸³⁹.

Avlunun doğusundaki mekân, tek katlı, kuzey-güney doğrultusunda, dikdörtgen plânlıdır (Fot. 769). Doğu, kuzey ve güney duvarları yuvarlak kemerlerle genişletilmiştir. Duvarlarında pencere açıklığı yoktur. Ortadaki üç kare paye, tavana kadar yükselir. Kuzey duvarının önünde su kuyusu yer alır. Bu mekândaki geniş yuvarlak kemerler, payeler üzerindeki “I” profilli putrel demirler ve tavan yüksekliği, diğer mekânlardan dönemsel farklılığı teşkil eder. Avlunun kuzeyinde, doğu ve batıdaki mekânların arasında, kuzey-güney yönde uzanan, sivri tonoz örtülü bir mekân bulunur. Burasının kuzeyde, zeytinyağı kuyularının bulunduğu mekâna bağlandığı kısımda diğer birimler arasında kot farkı oluşmuştur.

Birinci Kat:

Restorasyon öncesi, sabunhanenin birinci katında, duvar ve kemerler büyük ölçüde yıkım ve tahribat geçirmiş, çatı örtüsü tamamen yıkılmıştır (Fot. 754).

Birinci kat, sabunların kurutulup kesilmesine yönelik alanlardan ibarettir. Bu kata, birinci avlunun kuzeyindeki merdivenle çıkıldıktan sonra basık kemerli kapıyla ulaşılır (Çiz. 117). Yapının zemin katında olduğu gibi, birinci katında da dönem farklılıkları tespit edilmiştir. Sivri kemerlerle birbirine bağlanmış mekânlar arasında, akslarda kayma, dilatasyon ve taş örgüsünde farklılıklar vardır⁸⁴⁰ (Fot. 770-771). Ayrıca zemin kat ile birinci kat aksları tam üst üste oturmamaktadır. Tek uyumlu bölüm, ikinci avlunun doğusundaki, ortada üç paye ile desteklenen, dikdörtgen plânlı mekândır (Fot. 772). İki kat aynı elden çıkmış izlenimi verir. Ayrıca bu mekânın doğu duvarında, kapalı olan sivri kemerli iki açıklık ve bu açıklıklar arasında yer alan iki pencerenin 20. yüzyıl başlarına

⁸³⁹ Gaziantep Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi, Dosya No: 79.00.98, Nusret Çam, Sanat Tarihi Raporu, 2012.

⁸⁴⁰ Gaziantep Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi, Dosya No: 79.00.98.

tariflendirilen bir fotoğrafta açık olduğu görölür (Fot. 773). Örtü sistemi de düz toprak damdır.

Birinci kat, sabunları kurutmaya yönelik olduğu için sivri kemerli mekânlar arasında duvar bölüntüleri yoktur (Fot. 770-771). Avluya bakan cepheler, sivri kemerlerle açılmıştır. Özgün durumda, sivri kemerli cephelerin, ahşap ıtalı perdelerle kapatıldığı görölmektedir (Fot. 773). Güney ve batı cephelerde ise dikdörtgen açıklıklı pencerelere yer verilmiştir. Amaç, sabunların kuruması için gerekli hava sirkülasyonunu ve gölgelik alanı sağlamaktır. Mekânların zeminlerinde, zemin kattaki çapraz ve beşik tonoz yüzeylerinde açılan kare boşluklar yer alır. Yine bu mekânlarda, sabun hamurunun döküldüğü kalıplar bulunur. Ancak, bunlar restorasyon öncesi hem tahrip olduğu, hem de restorasyon sonrası müze kullanımına uygun olmadığı için kaldırılmıştır.

Cepheler:

Sabunhanenin sokağa bakan güney ve avlu cepheleri görölebilmektedir. Güney cephe, doğu yönde sokağa doğru bir taşıntı oluşturmuştur (Fot. 774-775). Cephenin batısında yer alan basık kemerli kapının alınlık kısmındaki profilli silmeler dikkat çeker (Fot. 776). Kapının doğu kanadı üzerinde ikinci bir küçük bir kapı bulunur. Bu kapıya “kuzulu/enikli kapı” denir. Basık kemere sahip doğu kapı ise batı kapıya göre daha yalın yapılmıştır (Fot. 776). Cephede yer alan dikdörtgen açıklıklı pencereler, kesme taş sövelidir. Yanlardaki kesme taşlar, sektirmeli tarzda dizilmiştir.

Avluya bakan cepheler, zemin ve birinci katlarda sivri kemerlerle açılmıştır (Fot. 777-778). Bu cephelere düzensiz yerleştirilmiş olan siyah renkteki taşlar, yapıya farklı bir görünüm katmıştır (Fot. 779).

Malzeme ve Teknik:

Sabunhane, moloz taş ve kaba yonu taş ile inşa edilmiştir. Siyah renkli bazalt taşlar kullanılarak, hem iç mekânlarda hem de dış cephelerde renkli bir görünüm oluşturulmuştur. Bazalt taşlar, payelerde de kullanılmıştır (Fot. 768). Yapı köşelerinde, kemerlerde, pencere ile kapı sövelerinde ve bacada kesme taş malzeme görölür. Ahşap konstrüksiyonlu çatı sistemi, alaturka kiremit örtölmüştür.

Özgün durumuna uygun olarak restore edilen, kare kesitli bacanın dört köşesinde yer alan profillendirilmiş süslemeler, adeta küçük birer sütunçeyi andırmaktadır. Aralarında yarım daire biçiminde motifler vardır (Fot. 780-781).

Yapının Tarihlendirilmesi:

Sabunhanedeki dilatasyonlar, akslardaki kayma ve taş örgülerindeki farklılık gibi durumlar, yapının birkaç aşamada yapıldığını ve ihtiyaç doğrultusunda eklemeler veya tadilatlar yapıldığını göstermektedir. Özellikle dikdörtgen plânlı ve ortada altı adet bağımsız payenin bulunduğu mekânın, hem han plânlarına benzemesi hem de sabunhanenin merkezinde bulunması burasının han olduğunu düşündürmektedir. Dolayısıyla mevcut bir hanın etrafına, daha sonradan yapılan eklemelerle genişletilerek sabunhaneye çevrilmiştir. Nitekim sabunhanenin, Kalaycılar Hanı olarak da bilinmesi, bu durumu düşündürür.

Yapının inşa tarihine dair kesin bir bilgiye rastlanılmamıştır. Tespit edilen belgelerdeki verilere göre yaklaşık bir tarihlendirme yapılabilmektedir. Buna göre Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi'nde tespit edilen H. 1277/M. 1860 tarihli vesika, Kilis'te bir sabun fabrikasında çalışan iki zımmının alacak verecek meselesiyle ilgilidir⁸⁴¹. H. 1306/M. 1888 Halep Vilayeti Salnamesi ve 1909'da Şark Ticaret Yıllığında Kilis'te 3 sabunhanenin bulunduğu bahsedilmiştir⁸⁴². 1891'de, Cuinet ise 2 sabunhanenin varlığından söz ederek üretilen sabunların yerel ihtiyacı karşıladığını ve çevre yerlere de pazarlandığını kaydetmiştir⁸⁴³. Bu durum aslında Kilis'te büyük bir sabunhanenin varlığına işaret etmektedir. Kalaycılar Sabunhanesi'nin de Kilis'te zeytinyağı ve sabun üreten en büyük imalathane olduğu bilgisi vardır⁸⁴⁴. Diğer iki sabunhane ise çalışmada yer alan Muharrem Bey Sabunhanesi ve günümüzde mevcut olmayan, şimdiki Belediye iş merkezinin yerinde bulunan sabunhanedir. Dolayısıyla sözü edilen belgelerdeki sabunhanelerden birinin Kalaycılar Sabunhanesi olduğu düşünülebilir.

Sabunhanenin batı kapısı alınlığındaki profillenme, birinci avluda yer alan sekideki bitkisel motifler ve onları çevreleyen dış frizi ve bacada dikkati çeken düzenleme

⁸⁴¹ "Ayvaz Bedros'un takdim eylediği arzuhalde filasl Eğinli olup şimdi Haleb eyaletinde Kilis'te sabun fabrikasında bulunan komşu oğlu Agop zimmetinde kendisine matlub olan on iki bin beş yüz kuruşun tahsiliyle bu canibe irsal hususu istidai olunmuş ve merkum Agop Kilis sabun fabrikası üzerinde memur olduğu ifade kılınmış...", *BOA, Sadaret Mektubi Kalemî Deavi Evrakı (A. MKT. DV.), No: 175/62.*

⁸⁴² *Halep Vilayeti Salnamesi 1306*, s. 170; R. C. Cervati, *age*, 1909, s. 2154.

⁸⁴³ V. Cuinet, *age*, 1894, s. 187.

⁸⁴⁴ Gaziantep Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi Dosya No: 79.00.98, Nusret Çam, *Sanat Tarihi Raporu*, 2012.

19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarına işaret etmektedir⁸⁴⁵. Ayrıca 20. yüzyıl başlarına tarihlendirilen bir fotoğrafta yapı açıkça seçilebilmektedir⁸⁴⁶.

Bu veriler ışığında sabunhanenin 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra inşa edilmiş olabileceği muhtemeldir.

Halk arasında hem sabunhane hem de mahsere/adasa (zeytinyağı imalathanesi) işleviyle bilinen bina, 1960'lı yıllara kadar kullanılmıştır⁸⁴⁷. 2010 yılında tescil edilen yapı⁸⁴⁸, gerek doğa şartları gerekse insan eli ile büyük ölçüde tahrip olmuş, 2015 yılında ise restore edilmiştir.

2.5.2. Kahramanmaraş Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi

Çizim No: 118-121

Fotoğraf No: 782-819

Yeri: Yapı, tarihi Maraş (Belediye) Çarşısı'nın kuzeybatısında, Ulu Camii ile Marmara (Pazar) Hamamı arasında, 1754 ada ve 9, 14, 15 parsellerde yer alır (Fot. 782). Bir avlunun kuzeyini ve doğusunu sınırlandıran sabunhanenin doğu ve batı cephesi, dükkânlarla bitişik olup kuzey cephesi Ulu Cami'nin haziresine, güney cephesi avluya bakar.

Mimari Özellikleri:

Arazi durumu nedeniyle çarpık bir plânlamaya sahip yapı, doğuda ve batıda olmak üzere iki ayrı kütlede ibarettir. Batı kütle üç, doğu kütle, günümüzde tek katlıdır (Fot. 783-784). Kütleler arasında gerek mimari özellikler gerekse kullanılan malzeme ve tekniklere bakıldığında, yapının zaman içerisinde birtakım değişiklik ve ilavelerle genişletilerek mevcut plânına ulaşmış olduğu anlaşılmaktadır.

⁸⁴⁵ Gaziantep Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi Dosya No: 79.00.98, Nusret Çam, Sanat Tarihi Raporu, 2012.

⁸⁴⁶ Gaziantep Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi Dosya No: 79.00.98.

⁸⁴⁷ Gaziantep Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi, Dosya No: 79.00.98.

⁸⁴⁸ Kilis Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, *Kilis Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri*, Gaziantep, 2014, s. 316.

Doğu Kütle:

Bir avlunun kuzey ve doğu kenarını sınırlandıran doğu ve batı kütle, güneyden avlu duvarı ile çevrelenmiştir (Fot. 785). Bu avluya güney kenarda yer alan geniş açıklıklı avlu kapısından ulaşılır. Kapının batısında ise üç pencere bulunur.

İki katlı olarak inşa edilen doğu kütleinin, hanın bir kısmını oluşturduğu ve zemin katının ahır, birinci katının ise yolcuların ikametgâhı için kullanıldığı kaydedilmiştir⁸⁴⁹ (Fot. 786-787). Genel olarak doğu-batı doğrultusunda, dikdörtgen plânlı olan zemin kat, ortada ikişer sıra halinde uzanan altı bağımsız paye ile üç kısma ayrılmıştır (Çiz. 118). Kuzey ve orta kısımlar, duvardan taşıntılı ve bağımsız payelere oturan sekiz çapraz tonozla örtülmüştür (Fot. 788-789). Çapraz tonozlu kısım, güneyde, üç yuvarlak kemerle desteklenen başka bir kısma, dört sivri kemerle açılmıştır (Fot. 788, 790-791). Üzeri, ahşap kirişlemeli düz toprak damla örtülü bu kısmın revak olabileceği tahmin edilmektedir⁸⁵⁰. Bölümün dört duvarı da sağır tutulmuştur.

Dikdörtgen plânlı bölümün kuzeydoğu köşesinde, restorasyon çalışmaları sırasında, tuğla örgülü, yuvarlak planlı fırın/ocak⁸⁵¹ olduğu düşünülen unsur ortaya çıkarılmıştır (Fot. 792). 1986 yılında düzenlenen tescil öneri formunda, aynı bölümde, hem fırının hem de iki büyük değirmen taşının yer aldığından ve bunların zeytinyağı üretiminde kullanıldığından söz edilmiştir⁸⁵². Bu nedenle, doğu kütleinin, daha sonraki bir dönemde, han işlevi değiştirilerek, mahsere yani zeytinyağı imalathanesi olarak kullanılmış olmalıdır. Zira 1919-1922 tarihlerinde, yapıda, zeytinleri ezmek için kullanılan iki büyük dairesel kırma taşından bahsedilmesi de zeytinyağı üretimi yapıldığını göstermektedir⁸⁵³.

Doğu kütleinin birinci katına çıkan özgün merdivenin yeri saptanamamıştır (Çiz. 119). Restorasyonla birlikte bu kata, doğu ve batı kütleinin kesiştiği yerde bulunan merdivenle ulaşılmaktadır (Fot. 786-787). Birinci katta, yalnızca kuzey duvar günümüze gelebilmiştir. Bu duvarda, düz dikdörtgen açıklıklı yedi pencere yer alır (Fot. 793). Batı

⁸⁴⁹ Mehmet Özkarcı, *Türk Kültür Varlıkları Envanteri Kahramanmaraş*, Ankara, 2007, s. 368.

⁸⁵⁰ M. Özkarcı, *age*, 2007, s. 369.

⁸⁵¹ Gaziantep Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi, Dosya No: 46.00.9.

⁸⁵² Ömer Kaya, *Elbistan-Maraş Hanları ve Yol Güzergâhları*, Kahramanmaraş, 2010, s. 439; Gaziantep Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi, Dosya No: 46.00.9.

⁸⁵³ Stanley E. Kerr, *The Lions Of Marash Personal Experiences With American Near East Relief 1919-1922*, Albany, 1973, s. 125.

kenardaki pencere kapatılarak nişe dönüştürülmüştür. Diğer duvarların akıbeti hakkında herhangi bir veriye rastlanılmamıştır.

Doğu kütleinin güneyinde, restorasyon öncesi, ortada muhdes bir duvarla ikiye ayrılmış mekanlar yer almıştır. Bu mekânlardan biri avluya diğeri ise sokağa açılmıştır. Özgün durumunda, bu iki mekân, kuzey-güney doğrultusunda bir bütün olup avluya bir kapı ve üç pencere ile açılmaktadır. Kapı ve pencerelerin kesme taş söveli, basık kemerli özellik göstermesi, avlu kapısının hemen yanında yer alması, bu mekânın, yapının sabunhane olarak kullanıldığı dönemde idari oda işlevinde eklendiğini düşündürmektedir (Çiz. 118) (Fot. 794).

Batı Kütle:

Bu kütle, doğu kütleinden farklı bir mimari özellik, malzeme ve inşa tekniği göstermektedir (Fot. 783, 795). Üç katlı olan kütleinin zemin katında, taştan sabun kazanı ve dört adet zeytinyağı kuyusu mevcuttur. Birinci katın sabunun dökülüp kurutulduğu alan, ikinci katın ise mülk sahibi tarafından ikametgâh için kullanıldığı tahmin edilmektedir.

Batı kütleinin zemin katı, kuzey-güney yönlü briket duvarla bölünerek iki kısma ayrılmıştır (Çiz. 118). Fakat özgün durumda, doğu-batı doğrultusunda, dikdörtgen plânlı tek bir mekândan oluşur. Mekân, ortada iki adet kare kesitli taş paye ile desteklenmiştir (Fot. 796). Bu payeler, döşemedeki "I" profilli putrelleri taşır. Mekânın güneydoğu zemininde, taştan büyük bir sabun kazanı ile zeytinyağının depolandığı dört kuyu mevcuttur. Yuvarlak çaplı sabun kazanının dib kısmında, daha dar yapılmış ikinci bir yuvarlak parça vardır (Fot. 797-798). Ocaklıkta yakılan ateş, dar olan dibin etrafından başlayarak kazanı ısıtır. Zeytinyağı kuyularının, zeminde kare kapakları, zemin kotu altında ise depoları yer alır. Mekânın güney duvarında, iki kapı ve üç pencere vardır. Bu pencerelerden doğu kenardaki, diğer iki pencereye göre daha geniş açıklıklı yapılmıştır. Duvarın batı kenarında ise ocak nişi bulunur. Kuzey duvarda üç, batı duvarda iki, doğu duvarda bir adet, duvardan hafif taşıntılı ve birbirine bağlı sağır kemerler görülür (Fot. 799-800). Kuzeyde bulunan her bir sağır kemer içine üç mazgal pencere yerleştirilmiştir. Batı duvarda, iki sağır kemerden yalnızca kuzeydekinin içinde mazgal pencere vardır. Doğu duvarda ise herhangi bir açıklık bulunmamaktadır.

Restorasyon sonrası, zemin katta yer alan tek mekândaki iki kare paye kaldırılmıştır.

Doğu kütle ile batı kütle arasında, biri bodrum katta diğeri bunun üstünde konumlanmış, iki kısımdan oluşan beşik tonozlu mekânlar yer alır (Fot. 801). Bodrum seviyesinde bulunan mekân, ocaklıktır (Çiz. 120). Kuzey-güney doğrultusunda, dikdörtgen plânlı, üzeri beşik tonoz örtülüdür (Fot. 801). Avluya bakan cephesinin yarısı, merdivenden dolayı kapanmıştır. Batı duvarında bulunan ocak nişi günümüzde yoktur. Özgün durumda, ocak nişi ile sabun kazanının dib kısmı birbiriyle bağlantılıdır. Nişte yakılan ateş, kazanın etrafını ısıtarak sabunun kaynamasını sağlar. Ocaklığın doğu duvarının zemin kotu sınırında yer alan sivri kemerli bir niş daha vardır. Ancak bu nişin işlevi tespit edilememiştir. Restorasyonla beraber, ocaklık, tuvalet olarak düzenlenmiştir. Ocaklığın üstünde, zemin kat hizasının yarısında, beşik tonozla örtülü, küçük, ikinci bir mekân daha yer alır (Fot. 787). Cephenin yarısı, ocaklıkta olduğu gibi, merdiven nedeniyle kapalıdır. Günümüzde tuvalet olarak kullanılan mekâna, batı bölüme yaslanan küçük bir merdivenle ulaşılır.

Batı kütleinin birinci katına, zemin katın güneydoğu ucunda yer alan ve altında yuvarlak kemerli bir nişi bulunan merdivenle ulaşım sağlanır (Çiz. 119). Bu merdiven, küçük bir sofaya ulaşır. Sofanın kuzeyine ikinci kat merdiveni yaslanmış olup doğu duvarı sağırdır. Batı duvarının ortasında ve güneyinde olmak üzere iki kapı yer alır. Ortadaki kapı, dikdörtgen plânlı büyük bir mekâna açılır. Bu mekânın ortasında beş adet ahşap dikme bulunur (Fot. 802-803). Kuzey ve batı duvarda beş, doğuda bir pencereye yer verilmiştir (Fot. 803). Güney duvarın doğu kenarında, restorasyon öncesi üç pencere, batı kenarının ise ahşap çatkılarla kapatıldığı görülür. Geniş açıklıklı bu mekânın sabunun dökülüp kurutulması işlevinde kullanıldığı düşünülmektedir. Sofanın batı duvarının güneyindeki kapı ise tuvalete açılır. Burası avluya doğru cumba şeklinde taşıntı yapmıştır (Fot. 783).

Restorasyonla beraber, birinci kattaki büyük mekânın ortasında bulunan ahşap dikmeler kaldırılmış, sofanın batı duvarı yıkılarak burası büyük mekâna doğru genişletilmiştir (Fot. 804).

Batı kütleinin ikinci katına, birinci katın sofasındaki iki kollu ahşap merdivenle ulaşılır (Çiz. 121). Bu kat, iç sofalı plân tipindedir (Fot. 805-807). “T” biçiminde olan sofanın doğu duvarında, doğu bölümün üst katına açılan kapı ve pencere yer alır. Batı duvarında, cumba bulunur. Güney ucu ise balkona açılır (Fot. 808) .

Sofanın kuzeyinde, yan yana sıralanmış dört oda mevcuttur (Fot. 806-807, 809) . Bu odalardan üçünün güney duvarında, birer kapı ve ikişer pencere, diğerinde bir kapı ve bir pencere vardır. Kuzey duvarlarında ikişer pencere yer alır. Bundan başka, doğu köşedeki odanın doğu duvarında bir, batı köşedeki odanın batısında iki pencere görülür.

Sofanın güneydoğu ve güneybatı köşelerinde, genel olarak simetrik iki oda mevcuttur. Odaların kapıları ve bunun iki yanında yer alan pencereleri sofaya açılır (Fot. 808, 810). Kuzey duvarlar sağır olup güney duvarlarda ikişer pencereye yer verilmiştir. Bundan farklı olarak, güneybatı köşedeki odanın batı duvarında iki pencere bulunur. Güneydoğu köşede, restorasyon öncesi, iki oda yer alır. Küçük ebatlardaki ikinci odanın doğu ve batı duvarları sağır tutulmuştur. Kuzey duvardaki kapıdan ulaşılan odanın güneyinde küçük balkona açılan bir kapısı ve penceresi yer alır. Tam bir konut mimarisi özelliği gösteren ikinci katın sabunhane sahibi tarafından ikametgâh için kullanılmıştır. Nitekim sabunhanenin ikinci katı, ailenin konutu olarak ahşaptan inşa edildiği bilgisi mevcuttur⁸⁵⁴.

Cepheler:

Yapının cepheleri, plân özelliklerinde olduğu gibi farklılık gösterir. Sokağa bakan cephedeki geniş açıklıklı avlu kapısı, çevre duvarından daha yüksek tutularak vurgulanmıştır (Fot. 785). Alçakta kalan çevre duvarında, basık kemerli üç pencere yan yana sıralanmıştır. Basık kemerli ve çift kanatlı olan avlu kapısının doğu kanadının üzerinde “kuzulu kapı” olarak isimlendirilen ikinci küçük bir kapı ile ay yıldız motifi yer alır. Kapının üst kısmı, iki sıra kırmızımtırak, üç sıra sarımtırak renkli taşlarla örülmüştür. Basık kemer, kendi içinde silmelerle hareketlendirilmiştir. Bu kemerin üst kısmında, rozet içine “Allah” yazılmıştır. Avlu kapısı, tek sıra kornişle sona ermiştir (Fot. 811-812).

Avluya bakan doğu cephede, doğu kütledeki tek katlı mekânın basık kemerli ve kesme taş söveli üç penceresi ile bir kapısı yer alır (Fot. 794). Bu cephenin kuzey kenarı, han olarak düşünülen yapının geniş açıklıklı yuvarlak kemeri ile bitmiştir.

Avluya bakan güney cephenin doğu kenarında, önde, hanın yalnızca sivri kemeri görülür (Fot. 794). Bu kısımdan batıya doğru, geride, batı kütleinin güney cephesi avluya bakar. Zemin katın doğu kenarında, ocaklık ve bunun üstündeki beşik tonozlu mekânın kemerleri yer alır. Kemerlerin yarısını, öndeki merdiven kapatmıştır. Devamında, basık

⁸⁵⁴ S. E. Kerr, *age*, 1973, s. 124.

kemerli, kesme taş söveli kapı ve pencereler cephede yer alır (Fot. 813-814). Birinci katın cephesine bakıldığında, sofanın, dekoratif kemerlere sahip bir açıklığı vardır. Hemen yanında, dışa taşıntılı tuvaletin iki penceresi, yarım daire biçiminde olup cephedeki diğer üç pencere yuvarlak kemerli ve ahşap sövelidir. Bu pencerelerin yatay uzanan ahşap çitalarla kapatıldığı görülür. Cephenin batı kenarı ise ahşap çatkılarla kapatılmıştır (Fot. 815-816). Restorasyonla birlikte, cumba şeklinde dışa taşıntı yapan tuvalet kaldırılmış, cephede yuvarlak kemerli altı pencereye yer verilmiştir (Fot. 784). İkinci kat cephesinin ortasında ve doğu kenarında ise iki ahşap balkon bulunur (Fot. 815). Ortadaki balkonun önüne ve yanlarına yapılan dekoratif kemerler, cepheye hareketlilik kazandırmıştır (Fot. 816). Bu balkonun doğusunda yuvarlak kemerli ve ahşap söveli dört, batısında ise yine aynı biçimde iki pencere vardır. Beden duvarları, ahşap saçakla sonlandırılmıştır. Çatının ortasından çıkan havalandırma penceresi görülmektedir.

Doğu ve batı kütlelerin kuzey cephesi, Ulu Cami'nin haziresine bakar. Doğu kütleinin cephesi geride yer alırken, batı kütleinin cephesi öndedir. Doğu kütleinin zemin kat cephesi sağırdır. Birinci katta yer alan yedi pencere düz dikdörtgen açıklıklıdır. Batı kütleinin zemine yakın kısmında, kare, üç mazgal pencere görülür. Birinci kat cephesinde, düz dikdörtgen açıklıklı ve ahşap söveli beş pencere yer alır (Fot. 817). İkinci katın cephesi ise dışa taşıntılı olup altta eliböğründelerle taşınmaktadır. Bu kattaki düz dikdörtgen açıklıklı ve ahşap söveli pencereler, cephede ikili grup halinde sıralanmıştır.

Doğu kütleinin doğu ve batı cephesi kapalıdır. Batı kütleinin doğu cephesinde yalnızca ikinci katı görünmektedir (Fot. 818). Bu cephede, sofaya açılan yuvarlak kemerli kapı ve dikdörtgen açıklıklı pencere ile odaya ait bir pencere yer alır. Çatıda bulunan iki adet küçük pencere ise cepheye yansımıştır. Restorasyon sonrası, doğu cephenin birinci kat cephesine bir kapı açılmış, ikinci kat cephesindeki yuvarlak kemerli kapı kaldırılarak yerine iki pencere yapılmıştır.

Batı kütleinin, batı cephesinde, zemine yakın kısmında, kare, bir mazgal pencere görülür (Fot 819). Birinci kat cephesinde, dikdörtgen açıklıklı beş pencere vardır. İkinci kat cephenin ortasında bulunan sofa ise cumba şeklinde dışa taşırılarak altta eliböğründelerle desteklenmiştir. Geniş saçaklı cumbanın iki yanında odalara ait dikdörtgen açıklıklı ikişer pencere yer alır.

Malzeme ve Teknik:

Han olduğu düşünölen doğu kütle, moloz taş malzeme ile inşa edilmiştir. Kemerlerde ve payelerde ince yonu taş kullanılmıştır. Burada yer alan fırın/ocak tuğla ile yapılmıştır (Fot. 792). Restorasyon sonrası, duvarlar ile çapraz ve beşik tonozlar sıvanmış ve boyanmıştır.

Batı kütleinin zemin katı tamamen moloz taşla inşa edilmiştir. Kare payeler ve avluya bakan cephe, ince yonu taş ile kaplanmıştır. Pencere ve kapı sövelerinde kesme taş kullanılmıştır. Döşeme, “I” profilli putrellerin üzerinin ahşap kaplanmasıyla oluşturulmuştur (Fot. 796). Restorasyondan sonra, duvarlar sıvanmış ve boyanmıştır. Döşeme ise tamamen ahşapla yenilenmiştir.

Birinci kat merdiven taştan, ikinci kat merdiveni ahşaptandır. Birinci katta kuzey, doğu ve batı duvarlar ahşap hatıl arası moloz taş dolguludur (Fot. 803). Güney duvarda ise ahşap hatıl arasında kerpiç kullanılmıştır. Taban, ahşap kaplamadır. Tavanı destekleyen dikmeler ahşaptır. Döşeme, yatay uzanan ahşap merteklerin aralarına, belli aralıklarla, ahşap hatılların dikey dizilmesiyle oluşturulmuştur. Pencereilerin söveleri ahşaptan ve açıklıkları ise ahşap çıtalarla kapatılmıştır. Bu katta, cumba şeklindeki hela ve dekoratif kemerler, bağdadi teknikte yapılmıştır.

İkinci kat duvarlarında, ahşap hatıl arasında kerpiç kullanılmıştır (Fot. 806). Duvarlar, saman katkılı çamur sıvayla sıvanmıştır. Tavan ve tabanlar ahşap kaplamalıdır. Pencere söveleri ahşaptır. Ahşap konstrüksiyonlu kırma çatı, sac mazleme ile örtölmüştür. Restorasyon sonrası, alaturka kiremitle yenilenmiştir.

Yapının Tarihlendirilmesi:

Yapının inşa tarihi ile ilgili kesin bir bilgiye ulaşılammıştır. Ancak doğu kütleinin Dulkadir Beyliği hükümdarı Alaüddeve Bey tarafından 15. yüzyıl sonunda inşa ettirdiği tahmin edilmektedir⁸⁵⁵. Alaüddeve Bey’in H. 906/M. 1500 tarihli vakfiyesinde, bu yapıdan Bağdat Hanı olarak bahsetmiştir⁸⁵⁶. Alaüddeve Bey’in Maraş’ta, Han-ı Bağdadü’l Kebir’i (Büyük Bağdat Hanı) inşa ettirdiği ve hanı Seyyid Mazlum

⁸⁵⁵ M. Özkarcı, *age*, 2007, s. 366; Kemalettin Koç, *Kahramanmaraş’ta Sosyal Hayatın Fiziki Yapıya Etkisi*, Kahramanmaraş, 2010, s. 238.

⁸⁵⁶ M. Özkarcı, *age*, 2007, s. 366; K. Koç, *age*, 2010, s. 171, 238; Kahramanmaraş Belediyesi KUDEB, *Kahramanmaraş Beylik ve Osmanlı Dönemi Han, Hamam ve Medreseleri*, Kahramanmaraş, 2012, s. 17.

Zaviyesi'ne vakfettiği belirtilmiştir⁸⁵⁷. Aynı tarihli vakfiyede, hanı Ulu Camii'nin güneyine inşa ettirdiği söylenmiştir⁸⁵⁸. Bu yüzden bina, Bağdat Hanı olarak anılmaktadır. Aynı zamanda han, Müftü Hanı, Kâtip Han ve Cumhuriyet Hanı ismiyle de bilinmektedir. H. 1058/M. 1648 tarihinde ise Maraş'a gelen Evliya Çelebi, şehirde bulunan altı hanın içinde Müftü Hanı'nın meşhur olduğunu ifade etmiştir⁸⁵⁹. Müftü Hanı'nın Ulu Camii vakıfları arasında olduğu ve caminin yan tarafında bulunduğu bilgisi, Bağdat Hanı'nın 17. yüzyıldan itibaren isminin değiştirilerek Müftü Hanı adıyla tanınmış olabileceği yorumu yapılmıştır⁸⁶⁰. Halk arasında Kâtip Hanı ismi ile anılması, bilinen ilk sahibinin Baş Kâtip Ali Rıza Somtürk olmasından dolayıdır⁸⁶¹. Cumhuriyet Hanı adıyla bilinmesinin sebebi de avlu kapısı üzerindeki ay yıldız motifinden kaynaklandığı düşünülmektedir⁸⁶². Dolayısıyla dönemler içerisinde yapının bu adlarla bilinmesi, mevcut bir hanın daha sonradan sabunhaneye çevrilmiş olabileceği ihtimalini düşündürür.

Zaman içerisinde doğu kütleyle ilave olarak batı kütle eklenmiştir. Batı kütle, mimari özellikleri ile malzeme ve tekniğine göre, 19. yüzyıl sonuna tarihlendirilmiştir⁸⁶³. 1919-1922 tarihlerinde, çalışma konusu olan yapı, *Ohannes Kusajukian ve kardeşlerine* ait Sabun Fabrikası olarak geçer⁸⁶⁴. Zeytinyağından sabun, üzümden gıda ürünleri imal edip satışını yapan fabrikanın depo ve ahırdan meydana geldiği ve konum olarak da kalenin güneyinde, Ulu Camii ile hamam arasında, kapalı çarşıya yakın mesafede yer aldığı kaydedilmiştir⁸⁶⁵. Bütün bu verilere göre mahsere, sabunhane, ahır, depo, idari oda ve konuttan oluşan bir yapı topluluğu ortaya çıkmaktadır. 15. yüzyıla tarihlendirilen ve yapının bir kısmını oluşturan doğu kütle, sabunhane olarak işlevlendirildiği dönemde, mahsere ve ahır olarak kullanılmış olmalıdır⁸⁶⁶. Sabunhane ve konut olduğu tahmin edilen batı kütle ise doğu kütleyle ilave olarak 19. yüzyılın sonunda inşa edilmiş olmalıdır.

1987 yılında tescillenen yapı, 2012'de restore edilerek hizmete açılmıştır⁸⁶⁷.

⁸⁵⁷ Refet Yinanç-Mesut Elibüyük, *Maraş Tahrir Defteri 1563*, Cilt 1, Ankara, 1988, s. 39; M. Özkarcı, *age*, 2007, s. 366, 370.

⁸⁵⁸ M. Özkarcı, *age*, 2007, s. 366.

⁸⁵⁹ M. Özkarcı, *age*, 2007, s. 367.

⁸⁶⁰ M. Özkarcı, *age*, 2007, s. 367.

⁸⁶¹ Ö. Kaya, *age*, 2010, s. 439.

⁸⁶² Kahramanmaraş Belediyesi KUDEB, *age*, 2012, s. 17.

⁸⁶³ Gaziantep Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi, Dosya No: 46.00.9.

⁸⁶⁴ S. E. Kerr, *age*, 1973, s. 124.

⁸⁶⁵ S. E. Kerr, *age*, 1973, s. 124-125.

⁸⁶⁶ Ö. Kaya, *age*, s. 439.

⁸⁶⁷ Gaziantep Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi, Dosya No: 46.00.9.

2.5.3. Balıkesir/Ayvalık Sezai Ömer Madra Sabunhanesi

Çizim No: 122-125

Fotoğraf No: 820-851

Yeri: Yapı, Balıkesir'in Ayvalık İlçesi, Sakarya Mahallesi'nde, 2047 ada, 2 parselde, kıyı şeridinde yer alır.

Mimari Özellikleri:

Yağhane ve sabunhane birimlerini bir arada bulunduran birbirinden farklı yükseklikteki yan yana dört kütle, batı yönden komşu yapıya bitişik olup kuzeyde denize, güneyde caddeye, doğuda sokağa cephelidir.

Ortada bulunan dört katlı kütle, doğu ve batıdan ikişer katlı kütleler sınırlandırmıştır. Batı kenarda ise tek katlı bir kütle yer alır (Fot. 820). Bu kütlelerin kuzeyinde, denize sınır oluşturan bir avlu bulunur (Fot. 821). Yapının zemin katlarında, sabun kazanı ocakları, taş setler, atık kanalları ve çeşitli mekânlar yer alır. Üst katlarda ise sabunların kurutulup kesildiği alanlar mevcuttur⁸⁶⁸.

Birinci Kütle:

Batı kenarda yer alan birinci kütle, tek katlıdır (Fot. 822). Genel olarak, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen plânlı mekânın kuzey duvarı yamuktur (Çiz. 122). Bu duvardaki kapı, avludaki muhdes mekânlara açılır. Batı duvarında yer alan üç pencere ile kuzey duvardaki tek pencere, yanda eklenen komşu yapı ve avludaki muhdes yapıdan dolayı kapatılarak nişe çevrilmiştir. Tahmini olarak 1940'lı yıllara ait olan fotoğrafta, bu pencereler görülebilmektedir (Fot. 823). Pencereler içten basık kemerlidir. Mekânda, aralıkla sıralanan dikdörtgen kesitli taş setler, zeytinyağı küplerini koymak için yapılmıştır (Fot. 824). Mekânın güneybatı köşesinde, betonarme malzeme ile bölünmüş küçük bir oda vardır. Bu odaya güney duvarda açılan kapıyla ulaşılır. Güneydoğu köşede ise kare kaideye oturan silindirik gövdeli baca çatıya doğru yükselir (Fot. 824). Fakat bacanın, 1925'li ve 1930'lu yıllara ait fotoğraflarda, deniz cephesinde olduğu görülür (Fot. 825-

⁸⁶⁸Gerekli izinler alınmadığı için yapının ölçüleri alınıp çizimi yapılamamış ve fotoğrafları çekilememiştir. Bu nedenle Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü arşivinde tespit edilen 2011 tarihli rölöve çizimi esas alınmıştır. Bursa Koruma Kurulu ve Ayvalık Belediyesi arşivinde bulunan fotoğraflardan yararlanılmıştır. Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü, Dosya No: 10. 01. 2489; Ayvalık Belediyesi Arşivi, Dosya No: 1604

828). Doğu duvarının kuzey kenarına açılan kapı ile yandaki iki katlı kütlein zemin katına geçiş sağlanmıştır.

İkinci Kütle:

Tek katlı birinci kütlein bitişiğinde, iki katlı ikinci kütle vardır (Fot. 820). Her iki katta, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen plânlı ve herhangi bir duvarla bölünmeyen geniş açıklıklı tek mekân şeklindedir (Çiz. 122). Kuzey duvar, arazi durumu nedeniyle yamuktur. Zemin kata, güney cephenin ortasında bulunan kapıdan ulaşılır. Kuzeydeki kapı, denize sınır oluşturan avluya açılır. Hem güney hem de kuzey duvarında, kapı yanında birer pencereye yer verilmiştir. Mekânın ortasındaki mevcut ahşap taşıyıcıların yıpranması üzerine, yer yer ilave ahşap dikmeler eklenmiştir (Fot. 829). Doğu ve batı duvarında, yarısı duvara gömülü, taş ve tuğla malzemeli taşıyıcılar bulunur. Mekânın kuzeyinde, iki adet sabun kazanının izleri ahşap döşemede görülür (Fot. 830). Ancak kazanın kaideli ocağı ve konik biçimli sabun kazanları günümüzde mevcut değildir. Güneyde, merdiven başlangıcında, sabunun acı suyunun atıldığı bir kanal vardır. Buradaki ahşap merdivenle birinci kata çıkılır.

Birinci katta geniş açıklıklı mekân, ortada üç adet ahşap taşıyıcı ile desteklenmiştir (Çiz. 123) (Fot. 831). Sabun kazanlarının ağız kısmı bu kattadır. Kazanların oturduğu boşlukların yukarısına, tavana, koni biçiminde delikler açılmıştır (Fot. 832-833). Bu delikler hem sabun pişerken iyi erimeyen kostiğin patlamasıyla oluşan darbeleri engeller hem de havalandırma görevi yapar⁸⁶⁹. Güneydoğu köşeye, ahşap malzemeyle, küçük bir oda eklenmiştir (Fot. 831). Mekânın kuzey, güney ve batı duvarında üçer pencere yer alır. Doğu duvarının ortasına sonradan açılan, basık kemerli bir kapı ve bunun yanındaki ikişer pencere ile dört katlı kütlein birinci katına bağlantı sağlanmıştır. Ayrıca bu duvardaki kapı ve pencerelerin hemen üstünde, yandaki dört katlı kütlein ikinci katında bulunan üç adet pencere, ortaya çıkan kot farkı nedeniyle görünmektedir (Fot. 834).

Üçüncü Kütle:

Dört katlı olan üçüncü kütle, her katta, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen plânlıdır (Çiz. 122). Zemin kat, doğu-batı doğrultusunda uzanan bir duvarla iki ayrı mekâna ayrılmıştır. Güney duvarın batı kenarındaki kapıyla birinci kat merdiveninin bulunduğu mekâna girilir (Fot. 835). Bu duvarın yanındaki üç pencereden ortadaki,

⁸⁶⁹ R. Lim, agt, 1997, s. 32.

kapıya çevrilmiştir. Merdivenin doğusunda, sonradan ahşap malzemeyle bölünmüş iki küçük mekân daha meydana getirilmiştir. Büyük mekân ise ortada üç ahşap taşıyıcı ile desteklenmiştir (Fot. 836). Bu taşıyıcıların hizasına, karşılıklı, dikdörtgen kesitli taş setler yerleştirilmiştir (Fot. 837). Mekânın batısında, duvardan taşıntılı taş ve putrelle güçlendirilmiş taşıyıcılar vardır. Kuzey duvarının batı kenarındaki kapı, avludaki muhdes mekânlara açılır. Bu kapının yanındaki üç pencereden biri kapatılarak nişe çevrilmiştir. Doğu duvarının kuzey kenarına açılan kapıyla, yandaki dördüncü kütleyle geçiş sağlanmıştır.

Birinci katın zemininde, boydan boya uzanan, sabun hamurunun döküldüğü ahşap çıtalı kalıplar bulunur (Çiz. 123). Burası ortada iki adet ahşap taşıyıcı ile desteklenmiştir (Fot. 838). Kuzey ve güney duvarda dörder pencere yer alır. Batı duvarında sonradan açılan bir kapı ve iki pencereyle bitişiğindeki ikinci kütleyle geçilmektedir. Kot farkı nedeniyle kapı önüne iki basamaklı merdiven eklenmiştir. Doğu duvarda ise beş pencereden ikisi, yandaki dördüncü kütlelenin eklenmesiyle kapıya dönüştürülmüştür. Güneydeki ahşap merdivenle ikinci kata çıkılır (Fot. 839).

İkinci kat, birinci katla aynı plânlamaya sahiptir (Çiz. 124). Zeminde, boydan boya uzanan ahşap kalıplar mevcuttur (Fot. 840). Bu kısmın ortasında, iki adet ahşap taşıyıcı yer alır. Kuzey ve güney duvarında dörder, doğu duvarında beş pencere vardır (Fot. 841). Batı duvarındaki üç pencere, ikinci kütlelenin üst duvar hizasına denk gelmiştir. Bu yüzden ikinci katta bu pencereler zemin kotuna oturmuştur. Ayrıca mekânın doğu ve batısında, yarısı duvara gömülü taşıyıcılar bulunur. Yine güneydeki ahşap merdivenle üçüncü kata çıkılır (Fot. 842).

Üçüncü kat, diğer iki kat gibi sabunların dökülüp kurutulması ve kesilmesi işlevine yöneliktir (Çiz. 125). Zeminde, boydan boya uzanan ahşap sabun kalıpları görülür (Fot. 843). Ancak bu katta, ahşap taşıyıcılar kullanılmamıştır. Yalnızca doğu ve batıda, duvardan taşıntılı taşıyıcılarla desteklenmiştir. Kuzey ve güneyde dörder, doğu ve batıda beşer pencere yer alır (Fot. 844). Mekânın ahşap konstrüksiyonlu tavanı ise içten açık bırakılmıştır (Fot. 843).

Dördüncü Kütle:

1940'lı yıllara ait fotoğrafta, iki katlı olan dördüncü kütlelenin yerinde, tek katlı bir kütle görülmektedir (Fot. 823).

İki katlı kütlenin zemin katına, güneydeki kapıdan girilir (Çiz. 122). Bu katın kuzeydoğu köşesinde, üretim nedeniyle çeşitli atık kanalları ve çukurların mevcut olduğu bir mekân görülür (Fot. 845). Güney duvarında, kapının iki yanında birer pencere bulunurken kuzey duvarında avludaki muhdes mekânlara çıkan geniş bir açıklık yer alır. Batı duvar ise betonarme kolonlarla desteklenmiş, kuzey kenarına açılan kapıyla üçüncü kütleyle geçilir.

Mekân içinden birinci kata çıkan bir merdiven yoktur. Bu kata geçiş, bitişiğindeki kütlelerin birinci katlarından sağlanmaktadır (Çiz. 123). Mekân, sabunların kurutulup dökülmesi işlevine yöneliktir. Zeminde yer alan ahşap çıtalı kalıplar diğerlerinden farklı olarak enlemesine yerleştirilmiştir (Fot. 846). Zemin katla bağlantıyı sağlamak için batı tarafta, döşemede, büyük bir kare boşluk açılmıştır. Batı duvarda ise betonarme kolonlarla güçlendirilme yapılmış ve üçüncü kütlenin birinci katına, kapı ve pencere açıklıklarıyla bağlantı kurulmuştur. Gerekli hava sirkülasyonunu elde etmek için mekânın güney duvarına dört, kuzey duvarına beş, doğu duvarına on iki adet pencere açılmıştır. Ayrıca doğu duvara yeni bir baca eklenmiştir.

Cepheler:

Yapının caddeye bakan güney ve denize bakan kuzey cepheleri dikkat çekmektedir. Kuzeyde, kütlelerin zemin kat cephelerini, avluya yapılan muhdes mekânlar kapatmıştır (Fot. 847). Batı kenarındaki tek katlı kütlenin güney cephesinin ortasında bulunan çift kanatlı kapı, taş söveli ve düz lentoludur. Üstte yer alan üçgen alınlık formu kuzey cephede de bulunur. Yapının çatısından yükselen silindirik gövdeli tuğla bacanın en üst kısmı yıkılmış vaziyettedir.

İkinci kütlenin güney ve kuzey cephesi aynı sistemdedir (Fot. 820, 847). İki katı birbirinden ayıran silmenin, diğer kütlelerin silmelerinden daha yüksekte ve kalın olduğu görülür. Güney cephenin ortasında bulunan kapının iki yanında, profilli kaide ve başlığa sahip söveler yer alır. Kapının yukarısında, taş söveli ve demir parmaklıklı, dikdörtgen, kapı üstü penceresi vardır. Kuzey cephedeki kapı ise sadece taş sövelerle çevrelenmiştir. Her iki cephede bulunan dikdörtgen pencereler, söveli ve üstten tek silmelidir. Birinci kat pencerelerinin de aynı tarzda olduğu görülür. Ancak diğer kütlelerin birinci kat pencerelerinden oldukça yüksek kotta kalmıştır. Denize ve caddeye bakan cephe, üçgen alınlıkla sonlandırılmıştır. Alınlığın ortasında mevcut olan yuvarlak pencere kapatılmış

vaziyettedir. Kütlelerin batı cephesinde ise sadece birinci kat pencereleri görülmektedir (Fot. 848). Bu pencereler dikdörtgen açıklıklı ve sövesiz olarak yapılmıştır.

Dört katlı üçüncü kütlelerin güney ve kuzey cephesi aynı sistemdedir (Fot. 820, 847). Cephelerin kenarlarına ve ortasına yerleştirilen putrel demirlerle sağlamlaştırma yapılmıştır. Her kat taş silme ile belli edilmiştir. Cephelerin batı kenarında bulunan kapılar, yuvarlak kemerlidir. Kemerin ortasında bulunan kilit taşının yüzeyi boş bırakılmıştır. Kapının yanlarındaki söveler, profil başlıklı ve kaidelidir. Her iki cephede de kapının doğusundaki üç pencere, taş söveli ve basık kemerlidir. Pencerelerin denizlik kısmından itibaren aşağıya doğru söveler biraz uzun bırakılmıştır. Yalnızca caddeye bakan cephenin ortasındaki pencerenin söveleri, zemine kadar uzatılarak kapıya çevrilmiştir. Birinci kat pencereleri de zemin kat pencereleri ile aynı düzenlemeye sahiptir. İkinci ve üçüncü katın yuvarlak kemerli pencerelerinin kilit taşlarının yüzeyi boş bırakılmıştır. Pencerelerin söveleri denizlik kısmından itibaren aşağıya doğru biraz uzatılmıştır. Fakat güney cephede, ikinci kat pencerelerinden birinin söveleri silmeye kadar uzatılmıştır. Bu pencerenin bir onarımdan geçirildiği anlaşılmaktadır. Her iki cephedeki üçgen alınlığın ortasında, yuvarlak pencere bulunur. Kuzey cephedeki yuvarlak pencere işlevini korurken güney cephedeki kapatılmıştır. Doğu ve batıda ise ikinci ve üçüncü kattan itibaren cepheler görülebilmektedir (Fot. 847-848). Bu cephelerde katların silmeleri, pencerelerin yuvarlak kemerleri ve taş söveli düzenlemesi aynı sistemde devam eder.

Dördüncü kütle güneye, doğuya ve kuzeye cephelidir (Fot. 820, 849). Güney ve kuzey cephesi aynı düzenlemededir. Bu cephelerde katlar, taş silme ile belli edilmiştir. Ortada bulunan çift kanatlı, düz lentolu ahşap kapı, tuğla üzeri sıvalı söve ile çevrelenmiştir. Kapının iki yanındaki ve birinci kat pencereleri, düz dikdörtgen açıklıklı olup söveler yine tuğla üzeri sıvalıdır. Güney ve kuzey cepheleri de, üçgen alınlıkla sonlandırılmıştır. İkinci ve üçüncü kütlelerin üçgen alınlıklarından farklı olarak bunlarda yuvarlak pencere yoktur. Doğu cephesinde ise zemin kat duvarları sağır bırakılmıştır (Fot. 849). Ancak kuzey kenara, sonradan bir demir kapı ve demir parmaklıklı geniş bir açıklık yapılmıştır. Birinci katta ise uzun dikdörtgen açıklıklı ve demir parmaklıklı çok sayıda pencere dikkat çeker. Cephede, duvardan taşınıtlı tuğla baca görülebilmektedir.

Malzeme ve Teknik:

Yapıda inşa malzemesi olarak yöreye özgü “sarımsak taşı” ve tuğla kullanılmıştır. Pembemsi bir rengi olan sarımsak taşı, işlenebilir özelliğinden dolayı yapı malzemesi olarak kullanılmasının yanında cephelerde, pencere-kapı söve ve lentoları ile taşıyıcı sistemlerde kullanılmıştır⁸⁷⁰ (Fot. 820). Mekânların duvarları sıvanmıştır. Bacanın kaidesi taştan, silindirik gövdesi tuğladan yapılmıştır (Fot. 848).

Bir başka mazleme ahşaptır. Dikmeler, döşemeler, tavan kaplamaları, pencere ile kapı doğramaları, merdivenler ve sabun hamurunun döküldüğü kalıplar ahşaptandır. Yer yer duvarlar ve duvardan taşıntılı taşıyıcılarda putrel demirler kullanılmıştır. Bunun yanında, yapıda betonarme malzeme ile bir takım tadilat ve güçlendirmeler yapılmıştır.

Kütleler, beşik çatılıdır (Fot. 821). Birinci kütlenin çatısı, “I” profilli putreller üzerinde ahşap merteklerle desteklenen eternitle kaplanmıştır. İkinci kütlenin alaturka kiremitle kaplı çatısı, kenarlarda marsilya kiremitle yenilenmiştir. Üçüncü kütlerde, kenarlarda birkaç sıra alaturka kiremit özgünlüğünü korumuş, diğer yerler komple marsilya kiremitle örtülmüştür. Dördüncü kütlenin çatısı ise tamamen marsilya kiremitle kaplanmıştır.

Yapının Tarihlendirilmesi:

Yapının mevcut olduğunu gösteren en erken tarihli somut veri, bölgede 19. yüzyıl sonu 20. yüzyılın başında fotoğraflar çeken Fransız C. D. Contaxis’in kartpostalında yer alır⁸⁷¹ (Fot. 850-851). 1896 ve 1905 tarihli bu kartpostallarda, dört katlı kütle dikkati çekmektedir. Bu kütlenin 1800’lü yıllarda bir Rum tüccarının un fabrikası olarak inşa ettirdiği ve 1913’te Midilli’den göç eden bir Türk tüccarı tarafından satın alındığı bilgisi vardır⁸⁷². Bu nedenle, başka işlevli bir yapının sonradan sabunhaneye çevrilmiş olabileceği akla gelmektedir. Bahsi geçen Türk tüccar ise, 1913-1914 tarihlerinde Midilli’den İstanbul’a göç edip yağ-sabun ticaretine başlayan ve 1920’den önce

⁸⁷⁰ A. Yorulmaz, *age*, 1977, s. 73; R. Efe-A. Soykan-İ. Cürebal-S. Sönmez, *age*, 2013, s. 33; B. Akın, *agt*, 2014, s. 175; B. Akın, *agm*, 2015, s. 226.

⁸⁷¹ Mehmet Kerem Özel, “Kent Strüktürü ile Tapınma Yapıları Arasındaki İlişki Bağlamında Ayvalık Hamidiye Camisi”, *Tasarım Kuram*, 11/12, 2011, s. 30; B. Akın, *agt*, 2014, s. 80; Taylan Köken, Ayvalık Adı Nereden Geliyor?, 2015 <https://issuu.com/taylankoken> (Erişim Tarihi: 10.05.2020); <https://kaankoksal.blogspot.com/2014/12/contaxisin-fotograflarindaki-ayvalik.html> Erişim Tarihi: 21.05.2020).

⁸⁷² Ebru Karabağ Aydeniz-Sergio Taddonio, “Positive Conservation of an Old Olive Oil Factory in Ayvalık-Adaptive Reuse And Experience Design”, *International Journal of Contemporary Architecture*, 3/1, Germany, 2016, s. 48. (Makalede bu bilgi, fabrikanın eski sahiplerinden Salih Madra ile yapılan görüşmeden alınmıştır)

Ayvalık'a yerleşen Sezai Ömer (Madra) Bey'dir⁸⁷³. Balıkesir (Balya) idaresi tarafından Sezai Ömer Bey adına düzenlenmiş H. 1333/M. 1914 tarihli seferberliğe davet belgesi ve H. 1334/M. 1915 tarihli Edremit Kaymakamlığı İaşe Komisyon Başkanlığı'nca düzenlenmiş zeytinyağı alımıyla ilgili Sezai Ömer Bey'e ödenemeyen borç senedi, söz konusu tarihlerde Ayvalık'ta ikamet ve zeytinyağı-sabun ticaretiyle iştiğal ettiği söylenebilir⁸⁷⁴. Türkiye Tasarım Kronolojisi Sanayi Yapıları adlı çalışmada, Osmanlı'nın son dönemlerinde sanayileşme yolunda ön plana çıkmış fabrikalar arasında yer alan Sezai Ömer Madra Zeytinyağı Fabrikası ve Sabun İmalathanesi'nin tarihi 1914 olarak kayda geçmiştir⁸⁷⁵.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi'nde ve saha araştırmalarında, Sezai Ömer Bey'le ilgili tespit edilen vesikalar ise 1920 ve sonrasına aittir⁸⁷⁶. Bu tarihten itibaren öne çıkan konu, Edremitli zeytinci-sabuncu ve tüccar olan Ali Rıza (Karagöz) Bey'le zeytinyağı ve sabun üzerine kurduğu ortaklık olmuştur⁸⁷⁷.

1925'li ve 1930'lu yıllara ait olduğu tahmin edilen Ayvalık fotoğraflarında da yapı seçilebilmektedir (Fot. 825-828). Bu fotoğraflarda, dört katlı kütlenin doğusundaki iki katlı kütle bulunmamaktadır. Dolayısıyla yapıya, daha sonraki dönemlerde, mülk sahibinin ihtiyacı doğrultusunda bazı ilaveler yapıldığı anlaşılmaktadır. Günümüzde tek katlı kütlenin çatısından yükselen tuğla baca ise söz konusu tarihlerde yapının denize bakan cephesinde olduğu görülmektedir. 1940 yılına ait fotoğrafta ise yapının aynı kaldığı görülür (Fot. 823).

Yapının tam inşa tarihi kesin olarak biliniyor olmasa da elde edilen verilerle 1914 yılından itibaren sabunhane işlevindedir. Nitekim yapı Sezai Ömer Bey döneminde sabunhane olarak kullanılmıştır.

⁸⁷³ R. Efe-A. Soykan-İ. Cürebal-S. Sönmez, *age*, 2013, s. 43; Hatice Uçar, "Ayvalık Tarihinde Zeytinyağı Üretim, Depolama ve Satış Binalarının Yeri ve Önemi", *Trakya Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 15/2, Edirne, 2014, s. 23; Ayvalık Belediyesi, "Hatıra Defteri: Sezai Ömer Madra", *Ayda Bir Ayvalık*, S: 31, 2017, s. 34; Suna Doğaner, "Rekabet Gücünde Coğrafyanın Etkisi: Edremit Yöresi", *Coğrafya Araştırmaları*, Ankara, 2020, s. 66.

⁸⁷⁴ R. Efe-A. Soykan-İ. Cürebal-S. Sönmez, *age*, 2013, s. 43; Bknz: Belgeler, zeytinyagci.com/muze.asp adlı internet sitesinde bulunmaktadır (Erişim Tarihi: 04.01.2021).

⁸⁷⁵ Moira Valeri (Koordinatör) vd., *Türkiye Tasarım Kronolojisi Sanayi Yapıları*, İstanbul, 2016, s. 5.

⁸⁷⁶ BCA, *Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928) (30-18-1-1)*, No: 11-47-13 (Belge Tarihi: 1924); BOA, *Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı (HR. İM.)*, No: 194/72 (Belge Tarihi: 1926); Saha çalışmaları sırasında Adatepe Zeytinyağı Müzesi'nde tespit edilen belgeler; zeytinyagci.com/muze.asp adlı internet sitesinde bulunan belgeler (Erişim Tarihi: 04.01.2021).

⁸⁷⁷ R. Efe-A. Soykan-İ. Cürebal-S. Sönmez, *age*, 2013, s. 44; Ayvalık Belediyesi, agm, 2017, s. 34; Saha çalışmaları sırasında Adatepe Zeytinyağı Müzesi'nde tespit edilen belgeler; zeytinyagci.com/muze.asp adlı internet sitesinde bulunan belgeler (Erişim Tarihi: 04.01.2021).

1989'da tescil edilen yapı⁸⁷⁸ günümüzde atıl vaziyettedir.

2.5.4. Şanlıurfa/Birecik Akçakanat Sabunhanesi

Çizim No: 126-128

Fotoğraf No: 852-869

Yeri: Şanlıurfa'nın Birecik İlçesi, Sancak Mahallesi'nde, 286 ada ve 21-22 parsellerde yer alan yapı, kentin ticari dokusu içinde konumlandırılmıştır. Güney ve doğuda sokağa bakan sabunhane, kuzeyde Çarşı Cami ile sınırlandırılmıştır. Batıda ise küçük bir avluya cephelidir.

Mimari Özellikleri:

Yapı, günümüzde büyük oranda yıkılmıştır (Fot. 852-853). Sabun kazanı yeri, kazanda pişen sabun hamurunun alındığı, uzun saplı kova gibi birkaç unsur dışında sabun üretimine dair herhangi bir iz kalmamıştır. Birinci katta ise yalnızca batı duvar ayakta (Fot. 854). Yapıda, ihtiyaç doğrultusunda, niteliksiz malzeme ve müdahalelerle değişiklikler yapıldığı gözlenmiştir.

Zemin Kat:

Doğu-batı doğrultusunda, dikdörtgen plânlı olan yapının zemin katına⁸⁷⁹, doğu cephede bulunan kapıdan ulaşılır (Çiz. 126). Bu kapının güneyinde, iki kapı daha yer alır (Fot. 855-856). Bunlardan biri, yapının birinci katına ulaşan merdivene, diğeri ise küçük, dikdörtgen plânlı ve sivri tonoz örtülü dükkâna açılır.

Zemin kat, hem sivri tonoz hem de düz ahşap konstrüksiyonlu döşemenin bir arada kullanıldığı uzunlamasına plânlı bir koridorun kuzeyinde ve güneyinde, karşılıklı sıralanan altışar eyvandan oluşmuştur (Fot. 857-858). Yuvarlak kemerli açıklıklara sahip dikdörtgen plânlı eyvanlar, sivri tonozla örtülmüştür (Fot. 859). Güneydoğudaki iki eyvan, bir payeye oturan sivri kemerle iki kısma ayrılmıştır. Güneybatı köşede ise girişi avluya açılan kare plânlı ve sivri tonoz örtülü bir mekân konumlandırılmıştır.

Mevcut izlerden anlaşıldığı üzere, zemin katın batısına, metal sabun kazanın oturtulmuş olduğu anlaşılmaktadır (Fot. 860). Bu kısma betonarmeden bir asma kat

⁸⁷⁸ Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü, Dosya No: 10. 01. 2489.

⁸⁷⁹ Sabunhanenin yıkılma tehlikesi olduğu için çizimi yapılamamış, yalnızca fotoğrafları çekilebilmiştir. Bu nedenle mevcut bilimsel çalışmalarda bulunan çizimler kullanılmıştır. Aynur Durukan vd., *Birecik, Halfeti, Suruç, Bozova İlçeleri ile Rumkale'deki Taşınmaz Kültür Varlıkları*, Ankara, 1999, s. 127-129

eklenerek kısmen iki katlı duruma getirilmiştir (Çiz. 127) (Fot. 861). Batıdan ve doğudan taşlarla kare kaideli ocak örülmüş ve sabun kazanı kaidenin üzerine oturtulmuştur (Fot. 861-862). Kaidenin doğusunda, kazanın ateşlendiği bir ocak nişi görülmektedir (Fot. 861). Kazanın ağzının, birinci katta değil de betonarmeden asma katın üzerinde konumlandırılmış olduğu tahmin edilmektedir. Çünkü birinci katın döşemesinde, kazana ait herhangi bir iz görülmemektedir. Kuzeydeki eyvanların önüne eklenen betonarme merdivenle, sabun kazanının yerleştirildiği kısma bağlantı sağlanmıştır. Bu kısmın yuvarlak merteklerden meydana gelen döşemesinde, kare boşluk yer alır (Fot. 863). Kapatılmış olan bu boşluk, kazanda kaynayan sabun hamurunun birinci kata kovalarla çekilmesi işlevindedir.

Birinci Kat:

Birinci kata, doğu cephede ayrı bir kapısı bulunan merdivenden ulaşılır (Çiz. 128). Ancak günümüzde merdiven yıkılmıştır. Birinci katın zemininde bulunan sabun kalıplarından herhangi bir şey kalmamıştır. Yalnızca batı duvarının tamamı ile kuzey ve güney duvarının batı köşeleri ayakta (Fot. 864-865). Batı duvarının ortasında, geniş açıklıklı yuvarlak bir kemer ve iki yanında birer pencere, kuzey duvarının batı köşesinde bir pencere, güney duvarının batısında ise baca kalıntısı görülmektedir. Ayrıca pencere üstlerinde, tepe pencerelerine yer verilmiştir.

Cepheler:

Sabunhanenin doğu ve batı cepheleri açıktır. Ancak günümüzde yapının doğu cephesi yıkıldığı için mevcut çalışmalarda görülen resimler üzerinden yola çıkılarak tanımlama yapılabilmektedir⁸⁸⁰.

Doğu cephede en dikkat çeken detay, yapının ana kapısı olduğu görülür (Fot. 866-867). Kapı, dıştan sivri kemerli bir niş ile çevrelenmiştir. Kendi içinde profilli silmelerle hareketlendirilen sivri kemerin yüzeyi, en dışta geometrik desenlerle bezenmiş, en içte ise dış frizi ile sınırlandırılmıştır. Bu kemer, yine profilli ve dış frizi ile şekillendirilmiş başlığa oturmuştur (Fot. 868). Sivri kemerli niş içinde ise basık kemerli kapı ve bunun üzerinde ikiz pencere düzenlemesi yer alır. Kapının sövelerinde ve basık kemerinde,

⁸⁸⁰ A. Cihat Kürkçüoğlu, *Birecik Monografisi*, Ankara, 1996, s. 76; A. Durukan vd., *age*, 1999, s. 127-129; Şanlıurfa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi'nde yer alan fotoğraflar.

birbirinden farklı stilize edilmiş bitkisel bezemelere sahip rozetler işlenmiştir. Cephede beden duvarları, dış frizi ve profilli silmelerden oluşan kornişle sona ermiştir (Fot. 855).

Batı cephenin zemin katında sivri kemer, birinci katında ise yuvarlak kemer bulunur (Fot. 864, 869). Cephenin güney kenarı dışa taşınılıdır. Birinci kattaki kemerin iki yanında, dikey dikdörtgen ve üstten ahşap hatıllı birer pencere yer alır.

Malzeme ve Teknik:

Yapı, moloz ve kesme taşla inşa edilmiştir. Zemin katta, betonarme sistemle güçlendirme yapılmış, briket duvarlar örülmüştür. Döşemede hem kesme taşlarla kaplı sivri tonoz, hem de yuvarlak merteklerden oluşan ahşap konstrüksiyon kullanılmıştır. Doğudaki kapının dışı sac kaplamalıdır. Birinci katın zemini tamamen betonarme ile kaplanmıştır.

Yapının çatısı hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Yapının Tarihlendirilmesi:

Yapının kesin inşa tarihi hakkında bir veriye ulaşılamamıştır. H. 1285/M. 1868 ve H. 1306/M. 1888 Halep Vilayeti Salnamelerinde Birecik'te bir⁸⁸¹, 1894 tarihli V. Cuinet'in seyahatnamesinde ise iki sabunhane olduğu kaydedilmiştir⁸⁸². Ali Cevad'ın H. 1313/M. 1896 tarihli Lügati'nda ise Birecik'te bulunduğunu söylediği sabunhanenin söz konusu yapı olduğu yorumu yapılmıştır⁸⁸³. Ancak, Kurtuluş Mahallesi'nde yer alan Mıstıkoğlu Sabunhanesi'nin varlığı da göz ardı edilmemelidir.

Hacı İsmail Bedesteni olarak kayıtlara geçen yapının, 19. yüzyıl sonlarında inşa edildiği bilgisi mevcuttur⁸⁸⁴. 1947 tarihli tapu kayıtlarında da Hacı İsmail Bedesteni olarak geçmesi bu bilgiyi doğrular niteliktedir⁸⁸⁵. Yöre halkı tarafından medrese, bedesten ve kasaphane olarak kullanıldığı söylenen yapının⁸⁸⁶ 1950'li yıllarda sabunhaneye çevrildiği ifade edilmiştir⁸⁸⁷. Bölgedeki diğer sabunhanelerle karşılaştırılma yapıldığında

⁸⁸¹ Halep Vilayeti Salnamesi, 1285, s. 605; Halep Vilayeti Salnamesi, 1306, s. 207.

⁸⁸² V. Cuinet, *age*, 1894, s. 268.

⁸⁸³ A. Cevad, *age*, 1313, s. 223; A. C. Kürkcüoğlu, *age*, 1996, s. 75; A. Durukan vd., *age*, 1999, s. 127.

⁸⁸⁴ Şanlıurfa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü, 68 Envanter No'lu Tescil Fişi.

⁸⁸⁵ Şanlıurfa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi.

⁸⁸⁶ A. C. Kürkcüoğlu, *age*, 1996, s. 75; A. Durukan vd., *age*, 1999, s. 127.

⁸⁸⁷ Ö. Bozgeyik, *agt*, 2015, s. 222.

farklı işlevli bir yapının sonradan sabunhaneye çevrildiği mevcut izlerden anlaşılmaktadır. Yapı, bilimsel çalışmalarda ise sabunhane olarak tanıtılmıştır⁸⁸⁸.

Doğu cephede bulunan kapıdaki bezemeler ve profillenmeler, yapının 19. yüzyıl sonlarına ait olduğunu, 1947 tarihli tapu kayıtları da dikkate alındığında 1950’li yıllarda sabunhaneye çevrildiği ileri sürülebilir.

1990 yılında tescillenen⁸⁸⁹ sabunhane günümüzde atıl durumdadır.

2.5.5. Balıkesir/Ayvalık Karşınlar Sabunhanesi

Çizim No: 129-131

Fotoğraf No: 870-873

Yeri: Sabunhane, Balıkesir’in Ayvalık İlçesi, İsmetpaşa Mahallesi’nde, 607 ada, 4 parselde yer alır. Kıyı şeridinin gerisinde, zeytinyağı fabrikalarının ve ticari işlevli depoların yoğun olduğu ara sokakta inşa edilmiştir. Yapının kuzey yöndeki tek cephesi, ara sokağa bakar. Bu sokak ise zeytinyağı fabrikası ile sınırlandırılmıştır. Güney ve batıda dükkân ve depolarla, doğuda ise yağ deposu-mengenesi ile bitişik vaziyettedir.

Mimari Özellikleri:

Avlusuz olan yapı, kareye yakın plânlı ve iki katlıdır⁸⁹⁰ (Fot. 870). Daha sonradan, sabun üretiminin artışına bağlı olarak zemin katın döşemeye yakın hizasına asma kat eklenmiştir. Zemin katta, sabun kazanı ocağı ve idari oda bulunurken asma ve birinci kat, sabunların dökülüp kurutulması ve kesilmesi işlevine yönelik alanlardan oluşur.

Zemin Kat:

Zemin kata, kuzey duvarın ortasında bulunan geniş açıklıklı kapıdan bağlantı sağlanır. Genel olarak kareye yakın plân gösteren mekânın batı duvarı hafif yamuktur (Çiz. 129). Ortada iki adet betonarme taşıyıcı üzerine yerleştirilen “I” profilli putreller ile

⁸⁸⁸ A. C. Kürkçüoğlu, *age*, 1996, s. 75; Birecik Kaymakamlığı, *Cumhuriyetimizin 75. Yılında Birecik*, Birecik, 1998, s. 83; A. Durukan vd., *age*, 1999, s. 127.; Birecik Kaymakamlığı, *21. Yüzyıla Girerken Birecik*, Ankara, 2003, s. 234; Muhammet Kurucu, *XIII.-XX. Yüzyıllar Arasındaki Birecik’teki Mimari Eserler*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Van, 2006, s. 93.

⁸⁸⁹ Şanlıurfa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü, 68 Envanter No’lu Tescil Fişi.

⁸⁹⁰ Günümüzde, sabunhanede geleneksel metotlarla sabun üretilmeye devam edilmektedir. Bu bakımdan sabunhane ve sabunhanedeki sabun üretim aşamaları, teknikleri ve bu süreçte kullanılan alet ve teçhizatların belgelenmesi önem arz etmiştir.

döşeme taşınmaktadır. Güneybatı köşede, kare kaide üzerine oturan ve döşemeyi delip ağız kısmı birinci kata uzanan, konik, metal sabun kazanı bulunur. Kazanın dibi doğrudan doğruya ateş ile temas ettirilmeden yeterli ısıyı sağlamak için tuğlayla örülmüştür. Tuğla örgü içindeki kanallarda dolaşan sıcak gaz, kazanı ısıtarak hemen yanındaki çatıya doğru uzanan bacadan dışarı atılır. Kuzeydoğu köşede, idari oda, güneydoğu köşede ise iki kollu ahşap merdiven yer alır. Kuzey duvarda, kapının iki yanında, geniş açıklıklı birer pencere yer alırken, diğer duvarlar sağır tutulmuştur.

Asma Kat:

Döşemeye yakın seviyede yer alan asma kata, güneydoğu köşedeki merdivenden ulaşılır. Ahşap konstrüksiyondan oluşan bu kat, zemin katın yarı seviyesine kadar uzanmaktadır (Çiz. 130). Mekânın zemininde, kuzey-güney doğrultusunda uzanan sabun kalıpları bulunur. Burada sabun hamuru, kazandan uzanan bir sistemle kovalara alınarak kalıplara dökülmektedir.

Birinci Kat:

Geniş açıklıklı mekân, kareye yakın plânlı olmakla birlikte, batı duvarı hafif yamuktur (Çiz. 131). Güneydoğu köşedeki merdivenden çıkınca, mekânın zemininde, doğu-batı doğrultusunda uzanan sabun kalıpları yer alır (Fot. 871). Güneybatı köşede, sabun kazanının ağız kısmı bulunur. Kazanın önünde ise “borata” veya “plato” denilen silindir bir karıştırıcı vardır (Fot. 872). Kazanda kaynayan sabun hamuru kovalarla alındıktan sonra borataya dökülür, esans veya parfüm eklenerek karıştırılır.

Kuzey duvarında, geniş açıklıklı ve alt sınırı zeminde biten beş pencere yer alır (Fot. 873). Böylece hava sirkülasyonu ile sabunların çabuk kuruması sağlanır. Batı duvarının kuzeybatı kenarında, kapatılmış bir pencere ve hemen yanında küçük ebatlarda kapaklı bir niş yer alır (Fot. 871). Güney duvarın doğu kenarından itibaren dört adet kapatılmış pencere açıklığı kendini belli etmektedir (Fot. 872). Doğu duvar ise sağır tutulmuştur.

Cepheler:

Sabunhane doğu, batı ve güney yönlerden başka yapılarla bitişik olduğu için tek cephesi kuzeydedir. Bu cephede, iki kat arasındaki ayırım, dışa taşıntılı bir silmeyle belli edilmiştir (Fot. 870). Zemin kat cephesinde, ortada çift kanatlı bir kapı ve bunun iki yanında geniş açıklıklı birer pencere düzenlemesi vardır. Üstte, silmenin hemen üzerinde

başlayan geniş açıklıklı ve düz atkılı beş pencere sıralanmıştır. Cephe, çimento esaslı sıva ile kaplanmıştır. Beden duvarı, dışa doğru kademeli iki sıra halinde uzanan kornişle sonlanır.

Malzeme ve Teknik:

Yapının ana inşa malzemesi sarımsak taşıdır. Birinci katta, güney duvarda yer alan, kapatılmış pencere aralarındaki duvarlarda tuğla kullanılmıştır (Fot. 870). Döşeme, yatay uzanan ahşap kalın merteklerin aralarına, belli aralıklarla, ahşap hatılların dikey dizilmesiyle oluşturulmuştur. Asma kat, ahşap konstrüksiyonludur.

Birinci kattaki sabun kalıplarının özgün olan ahşap kaplaması, betonarme ile yenilenmiştir (Fot. 871). Duvarlar, çimento esaslı sıvayla kaplanmıştır. İçten açık bırakılan ahşap konstrüksiyonlu çatı ise sonradan metal sac ile örtülmüştür (Fot. 872).

Yapının Tarihlendirilmesi:

Yapının inşa tarihine dair herhangi bir veriye rastlanılmamıştır. 1939 yılın ait olan Ayvalık ve Ayvalık Mıntıkasında Sabunculuk adlı lisans bitirme tezinde, sabunhanelerin mübadele ile göç eden Rumlardan kaldığı ve Cumhuriyet dâhilinde sabunhane kurulmadığından bahsedilmiştir⁸⁹¹. 18. yüzyıldan 20. yüzyılın ilk yarısına kadar Ayvalık'ta, çoğunlukta olan Rumlara meydana getirdiği mimari, kentin yerleşim dokusuna yansdığı görülür⁸⁹². Söz konusu sabunhanenin de 1962 yılından önce zeytinyağı mengenesi yapısı olduğu, bu tarihten itibaren sabunhaneye çevrildiği bilgisi kaydedilmiştir⁸⁹³. Yapının inşa edildiği mahallede de çok sayıda Rumlara ait konut, zeytinyağı fabrikası ve ticari işlevli depolar yer almaktadır. Nitekim sabunhanenin 1923 öncesinde zeytinyağı mengenesi olarak inşa edildiği, 1962 yılından itibaren sabunhane işlevinde kullanıldığı ön görülmektedir. Bina, günümüzde de aynı işlevine devam etmektedir.

⁸⁹¹ S. Sanrı, agt, 1939-1940, s. 12.

⁸⁹² Berrin Akın, *Kentli Ayvalık*, İstanbul, 2005, s. 86; Z. Arıkan, agm, 2006, s. 6; Ayten Erdem-Rabia Özakin-Uzay Yergün, "Ayvalık (Balıkesir) Alibey/Cunda Adası Kentsel Mimarlık Envanteri 2005-2005", *TÜBA Kültür Envanteri Dergisi*, S. 6, Ankara, 2007, s. 78; S. B. Akova, agm, 2011, s. 62, 84; A. Y. Kocadağlı, agm, 2011, s. 100; Bedriye Asıngil-Figen Erdoğan, *19. ve 20. Yüzyıl Ayvalık Konut Mimarisi ve Genel Özellikleri 1*, İstanbul, 2013, s. 22.

⁸⁹³ Anonim, "Tarihi Murat Sabunhanesi", *Ayda Bir Ayvalık*, S. 4, Ayvalık Belediyesi Yayınları, 2014, s. 30-31; Bu bilgi Ayvalık Karşınlar Sabunhanesi sahibi Murat KARŞIN'dan alınmıştır (Görüşme tarihi: 16.08.2017).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KARŞILAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRME

Çalışma dâhilinde, bölgelerde, Osmanlı'nın geç dönemine tarihlendirilen sabunhanelerin mimari kurgulanışı ile bu yapılarda gerçekleştirilen geleneksel sabun üretim aşamalarının, Cumhuriyet'in ilk yılları ve sonrasına ait olan sabunhanelerde de aynı üslup ve sistemle devam ettirildiği görülmüştür. Bununla birlikte sabunhanelerin plân, mekân, cephe ve yapı malzemesi özellikleri, buldukları coğrafyanın mimarisine paralel şekillenmiştir. Sabuna olan talebin artışına bağlı olarak bazı değişik işlevli binaların birtakım ilavelerle birlikte, sonradan sabunhane olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kilis Kalaycılar Sabunhanesi (Fot. 754) ile Kahramanmaraş Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi'nin doğu kütlesi⁸⁹⁴ (Fot. 788), han yapısından sabunhaneye çevrilmiştir. Kalaycılar Sabunhanesi'nin merkezindeki dikdörtgen plânlı ve ortada altı bağımsız payenin bulunduğu mekânın kuzeyine, taştan sabun kazanı, ocaklık, baca, zeytinyağı kuyuları, doğusuna zeytinyağı imalathanesi, batısına çeşitli hizmet birimleri ve sabun kalıplarının bulunduğu birinci kat eklenerek yapı genişletilmiştir. Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi'nin han olan doğu kütlesi, sabunhane olarak kullanıldığı dönemde zeytinyağı imalathanesi ve ahır olarak işlev görmüştür. Bu kütlede batısına, sabun kazanı, ocaklık ve zeytinyağı kuyularının yer aldığı batı kütle ilave edilmiştir. Ayvalık Sezai Ömer Madra Sabunhanesi'nin un fabrikası⁸⁹⁵ olan dört katlı kütlede (Fot. 820), doğu ve batısına iki katlı kütleler eklenmiştir. Batıdaki iki katlı kütlede konik sabun kazanları konulmuştur. Üst katlara ise sabun kalıpları yerleştirilmiştir. Bundan başka Birecik Akçakanat Sabunhanesi bedestenden⁸⁹⁶ (Fot. 855), Ayvalık Karşınlar Sabunhanesi zeytinyağı imalathanesinden⁸⁹⁷ (Fot. 870) sabunhaneye çevrildiği belirlenmiştir. Bu yapıların kütleleri arasında veya mekânlarında görülen mimari, malzeme ile teknik, dilatasyonlar, akslardaki kayma, pencere düzenlerindeki kot ve taş örgülerindeki farklılık gibi durumlar, binaların birtakım değişiklik ve ilavelerle genişletilerek mevcut plânına ulaşmış olduğu görülür.

⁸⁹⁴ M. Özkarıcı, *age*, 2007, s. 366; K. Koç, *age*, 2010, s. 171, 238.

⁸⁹⁵ E. Karabağ Aydeniz-S. Taddonio, *agm*, 2016, s. 48. (Makalede bu bilgi, fabrikanın eski sahiplerinden Salih Madra ile yapılan görüşmeden alınmıştır)

⁸⁹⁶ A. C. Kürkçüoğlu, *age*, 1996, s. 75; A. Durukan vd., *age*, 1999, s. 127.

⁸⁹⁷ Anonim, *agm*, 2014, s. 30-31; Bu bilgi Ayvalık Karşınlar Sabunhanesi sahibi Murat KARŞIN'dan alınmıştır (Görüşme tarihi: 16.08.2017).

Sabunhaneler, özellikle Ayvalık, Burhaniye, Edremit, Ayvacık, İzmir gibi yerleşimlerde, hammaddeye yakınlık bakımından zeytinyağı fabrikalarının yan sanayisi olarak kurulmuştur. 19. yüzyılın sonlarından itibaren söz konusu yerleşimlerde, küçük çapta imalathane veya atölye niteliğindeki sabunhanelerin yanında, fabrika ölçeğinde üretim yapan sabunhanelerle de karşılaşılmaktadır⁸⁹⁸. Bu sabunhaneler, genellikle zeytinyağı fabrikası, depolar ve çeşitli servis mekânlarından oluşan yapı topluluğunun bir parçasıdır. Ancak fabrika ölçeğinde derken, mimari anlamda dönemin modern teçhizatlarıyla donatılmış, seri üretim gerçekleştiren devasa yapılar olarak algılanmamalıdır. Aksine bu yapılar, en az iki katlı, üstü çatı ile örtülü, çoğunlukla ateşleme yöntemiyle çalışan bir veya iki kazana sahip, el emeğine dayalı sabun imal eden basit bir görüntü sergilemektedir. Fabrika ölçeğinden kasıt ise sabunhanelerin yıllık üretimi ve ihraç ettiği sabun miktarları ile alakalıdır. Ayvalık Erman Sabunhanesi, Ayvalık Sabuncugil Sabunhanesi, Ayvalık Fazıl Doğan Sabunhanesi, Ayvalık Cömertler Sabunhanesi, Ayvalık Ertemler Sabunhanesi, Havran Eminzade Sabunhanesi, Ayvalık Sezai Ömer Madra Sabunhanesi, Burhaniye Hüsnü Tolun Sabunhanesi, Edremit Ali Rıza Karagözoğlu Sabunhanesi, Burhaniye Hüsnü Pazarbaşı Sabunhanesi, Ayvalık Gümüşlü Eminzade Sabunhanesi, Burhaniye Pelitköy Halil İbrahim Selçuk Sabunhanesi, Çanakkale Ayvacık Burnaz Sabunhanesi, İzmir Hamdi Dalan Sabunhanesi ve İzmir Urla Sabunhanesi fabrika ölçeğinde, yıllık sabun hasılatının fazla olduğu yapılardır. Buna kanıt olarak, sabunhanelerin birçoğunun zeytinyağı fabrikaları yanında yer almaları, zeytinyağı ile sabun üretim miktarlarının fazla olması ve sahiplerinin İstanbul Yağ İskelesi'nde şubeler açarak zeytinyağı ve sabun ticareti yapmaları gösterilebilir⁸⁹⁹. Ayrıca bazı sabunhanelerin yer aldığı yapı topluluğunda, dönemin teknolojisi olan buhar makinalarının bulunduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle Ayvalık Fazıl Doğan Sabunhanesi, Ayvalık Ertemler Sabunhanesi, Burhaniye Hüsnü Pazarbaşı Sabunhanesi ve Ayvalık Gümüşlü Eminzade Sabunhanesi'nde ilk zamanlar ateşleme sistemiyle çalışan sabun kazanları, buhar makinasının mont edilmesiyle birlikte sabun üretiminin daha seri gerçekleştirildiği anlaşılmıştır.

Anadolu'nun güneyinde bulunan Antakya, Kilis, Kahramanmaraş, Gaziantep, Nizip ve Birecik'te imalathane niteliğinde sabunhaneler bulunur. Bu yerleşimler içinde

⁸⁹⁸ B. Akın, agt, 2014, . 73; B. Akın, agm, 2015, s. 221.

⁸⁹⁹ *Annuaire Commercial Turc*, 1924-1925, s. 228, 240; S. Sanrı, agt, 1939-1940, s. 31-32; C. Erdem, *age*, 1942-1943, s. 95-96, 110.

en fazla sabun üretim hacminin Antakya'ya ait olduğu görülür. Antakya'daki sabunhanelerde ikişer sabun kazanının yer alması bu durumu açıklar. Fakat kazanların pek çoğu, teknolojinin getirdiği yeniliklerden dolayı yapılardan kaldırılmıştır. Dönemin ulaşım ve nakliyat şartları göz önüne alındığında sabunlar, geniş bir hinterlanda gönderilmiştir. Fakat bu kentlerdeki sabunhanelerin yıllık sabun üretim miktarı, fabrika olarak tanımlayabileceğimiz Batı Anadolu'dakiler kadar olamamıştır. mimari biçimleniş açısından da, Batı Anadolu'da yer alan sabunhanelerden ayrılırlar.

Sabunhaneler, belli bir amaca hizmet ettiği için işlevsellik ön planda tutularak inşa edilmiştir. İç mekânları ve cepheleri herhangi bir estetik kaygı güdülmeden, oldukça yalın yapılmıştır. Buna rağmen bazı sabunhanelerde az da olsa süsleme öğelerine yer verilmeyle birlikte, özellikle Ayvalık, Burhaniye, Edremit, Havran, İzmir gibi yerleşimlerde bulunan sabunhane ve zeytinyağı fabrikaları, sahip oldukları silindirik bacalarla kent silüetine karakteristik bir etki bıraktığı görülür (Fot. 874). Bu merkezlerdeki sabunhanelerin Yunanistan'ın Midilli Adası'nda bulunanlar ile aynı özellikte inşa edildiği fotoğraflardan anlaşılmaktadır (Fot. 875-880). Antakya, Kilis, Gaziantep, Nizip ve Birecik'te tespit edilen sabunhaneler ise hem sabun üretim aşamaları hem de mimari özellikleriyle Halep ve Nablus'ta yer alan sabunhanelerle büyük benzerlik içerisindedir (Fot. 72-80).

Sabunhanelerde, zaman içerisinde birtakım tahribatlar ve bozulmalar meydana geldiği gözlemlenmiştir. Bazı sabunhanelerin birinci katları yıkılarak yeniden inşa edilmiş, bazılarında ise ihtiyaç doğrultusunda mülk sahipleri tarafından tadilatlar ve ilaveler yapılmıştır. Yapılar, çökme riskine karşı veya malzemenin bozulması nedeniyle betonarme sistemle güçlendirilmiştir. Günümüzde ise sabunhanelerin ya atıl vaziyette olduğu ya da restore edilerek farklı amaçlara hizmet verdiği görülmektedir. Bunlardan Ayvalık Hüsnü Rıfkı Kazaz Sabunhanesi ve Antakya Şehoğlu Sabunhanesi otel, Burhaniye Yağcı Sabunhanesi'nin zemin katı market, Ayvalık Sabuncugil Sabunhanesi dernek evi, Burhaniye Hüsnü Pazarbaşı Sabunhanesi gençlik ve kültür merkezi, Çanakkale Ayvacık Burnaz Sabunhanesi ve Kilis Kalaycılar Sabunhanesi müze, Antakya Haytoğlu Sabunhanesi işhanı, Kahraamanmaraş Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi sosyal tesis, Gaziantep Elbeyli Sabunhanesi ise şarküteri olarak kullanılmaktadır.

3.1. Sabunhanelerin Yerleşim Yeri İçindeki Konumları

Sabunhanelerin bulunduğu bölgelerin coğrafi konumu dolayısıyla iklim koşullarının sunduğu olumlu etkiler, zeytin ağacının bolca yetişmesine imkân vermektedir. Bunun neticesinde, sabunun başlıca hammaddesinin zeytinyağı ve zeytin çekirdeğinden elde edilen pirina yağı olması, diğer bir deyişle hammaddeye yakınlık, söz konusu bölgelerde sabunhanelerin inşa edilmesinde önemli bir etken olmuştur. Özellikle, Marmara Bölgesi'ndeki sabunhanelerin, zeytin ve zeytinyağı üretiminin antik dönemlere kadar indiği, Edremit Körfezi sınırları içerisinde yer aldığı görülür.

Marmara ve Ege Bölgesi'nde tespit edilen sabunhaneler, yukarıda bahsedilen etkilerin sonucu olarak Ayvalık, Burhaniye, Edremit, Ayvacık, İzmir gibi kıyı yerleşimlerde yoğunlaşmıştır. Söz konusu yerleşimlerdeki sabunhaneler, ya kıyı şeridinde ya da kıyı şeridinin hemen gerisinde, ticari faaliyetlerin yoğun olduğu yerlerde inşa edilmiştir. Bu konumlardaki sabunhanelerin kurulmasında, üretilen sabunları, limanlar vasıtasıyla hızlı bir şekilde nakliye edebilmek, atıkların kolayca denize boşaltılması ve hâkim rüzgâr yönüne göre koku ile dumanı yerleşim yerlerinden uzak tutmak gibi etmenler dikkate alınmıştır. Çalışma konusu içinde incelenen yapılardan Marmara'da Ayvalık Ali Aday Sabunhanesi (19.yy. sonu 20.yy.başı) (Fot. 92), Ayvalık Erman Sabunhanesi (19.yy. sonu 20.yy.başı) (Fot. 93), Burhaniye Yağcı Sabunhanesi (19.yy. sonu 20.yy. başı) (Fot. 111), Ayvalık Fazıl Doğan Sabunhanesi (20.yy. başı) (Fot. 119), Ayvalık Fevzi Paşa Mahallesi Sabunhanesi (20.yy. başı) (Fot. 139), Ayvalık Ertemler Sabunhanesi (1909) (Fot. 161), Ayvalık Gümüşlü Eminzade Sabunhanesi (1940) (Fot. 235) ve Ege'de İzmir Urla Sabunhanesi (20.yy. ortaları) (Fot. 310) kıyı şeridi sınırında konumlandırılmıştır. Kıyı şeridinin gerisinde bulunan Ayvalık Hüsnü Rıfki Kazaz Sabunhanesi (19.yy. sonu) (Fot. 82), Ayvalık Sabuncugil Sabunhanesi (19.yy. sonu 20.yy.başı) (Fot. 102), Ayvalık Cömertler Sabunhanesi (1901) (Fot. 143), Havran Eminzade Sabunhanesi (1912-13) (Fot. 171), Burhaniye Hüsnü Tolun Sabunhanesi (1919-20) (Fot. 197), Edremit Ali Rıza Karagözoğlu Sabunhanesi (1925) (Fot. 208), Burhaniye Hüsnü Pazarbaşı Sabunhanesi (1932-1940) (Fot. 219), Burhaniye Pelitköy Halil İbrahim Selçuk Sabunhanesi (1941) (Fot. 255), Çanakkale Ayvacık Burnaz Sabunhanesi (1950) (Fot. 267), Ege'de İzmir Hamdi Dalan Sabunhanesi (19.yy. 2. yarısı) (Fot. 276) ve İzmir Konak Sabunhanesi (19.yy. sonu 20.yy. başı) (Fot. 298) çeşitli işlevdeki fabrika ile ticari yapının yoğunlukta olduğu yerlerde ya da yerleşim dokusunun dışında yer almıştır. Özellikle 18. yüzyılın başında, İzmir'de, Karataş-Konak arasındaki

kıyı şeridinde pek çok sabunhane yer alırken, bu kesimin doldurularak Sarı Kışla'nın yapımına başlanması ile birlikte, sabunhaneler Kemeraltı'nın iç kesimlerine dağılmıştır⁹⁰⁰.

Marmara Bölgesi'nde, sonradan sabunhaneye çevrilmiş olan yapılardan Ayvalık Sezai Ömer Madra Sabunhanesi (1914) (Fot. 821) kıyı şeridi sınırında konumlanırken, Ayvalık Karşınlar Sabunhanesi (1962) (Fot. 870) ticari yapıların yoğunlukta olduğu yerde bulunur.

Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki sabunhaneler, Doğu-Batı ticaretinde önemli bir kent olan Halep ile bağlantılı yol güzergâhları üzerindeki Antakya, Kahramanmaraş, Gaziantep, Nizip, Kilis ve Birecik gibi yerleşimlerde inşa edilmiştir. Bu kentlerde bulunan sabunhanelerin, yer sıkıntısının olmaması, duman ve kokunun çevreyi etkilememesi, sabun nakliyatının kolay ve hızlı şekilde gerçekleştirilebilmesi için, dönemin kent dokusu biçimlenişine göre, çoğunlukla yerleşim merkezleri dışında konumlandırılmıştır. Antakya Aselcioğlu Sabunhanesi (19.yy. 2.yarısı) (Fot. 341, 371), Antakya Hasan Ökten Sabunhanesi (19.yy. 2.yarısı) (Fot. 377, 395), Antakya Şehoğlu Sabunhanesi (19.yy. 2.yarısı) (Fot. 399), Antakya Selahattin Ökten Sabunhanesi (19.yy. 2.yarısı) (Fot. 414), Antakya Kuseyri Sabunhanesi (19.yy. 2.yarısı) (Fot. 458) ve Birecik Mıstıkoğlu Sabunhanesi'nin (19.yy. sonu) (Fot. 534) kent çekirdeğinin dışında kuruldukları görülür. Yerleşim merkezinde bulunan sabunhanelerin ise olabildiğince hanelerden uzakta kurulmasına özen gösterilip çeşitli meslek gruplarının yer aldığı çarşı, pazar gibi ticari işlevli kesimde inşa edildiği görülür. Antakya Haytoğlu Sabunhanesi (1842-1856) (Fot. 376), Antakya Müftüoğlu Sabunhanesi (19.yy. 2.yarısı) (Fot. 460), Gaziantep Kürkçü Sabunhanesi (1887) (Fot. 509-510), Gaziantep Elbeyli Sabunhanesi (19.yy. sonu) (Fot. 511), Nizip Sayınlar Sabunhanesi (19.yy. sonu) (Fot. 583), Kilis Muharrem Bey Sabunhanesi (19.yy. sonu 20.yy. başı) (Fot. 662), Nizip Fındıklar Sabunhanesi (19.yy. sonu 20.yy. başı) (Fot. 669), Nizip Okanlar Sabunhanesi (1940) (Fot. 731) ve Nizip Özkaya Sabunhanesi (1945) (Fot. 731) ticaret alanları içinde yer almaktadır.

Han yapısından sabunhaneye çevrilmiş olan Kilis Kalaycılar Sabunhanesi (19.yy. 2.yarısı) (Fot. 755), kent çekirdeğinin dışında, Kahramanmaraş Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi (19.yy. sonu) (Fot. 782) ise çeşitli meslek gruplarının yer aldığı ticari işlevli

⁹⁰⁰ Ç. Atay, *age*, 1998, s. 20, 36.

kesimde inşa edilmiştir. Bedestenden sabunhaneye dönüştürülen Birecik Akçakanat Sabunhanesi de (1950) (Fot. 855), ticaret alanı içinde yer alır.

Zaman içerisinde, kentlerde meydana gelen yapılaşmanın artmasıyla birlikte, çalışma konusu olan sabunhaneler, yerleşim merkezleri içerisinde kalarak işlevselliklerini yitirmişlerdir.

3.2. Sabunhanelerin Plân Özellikleri

Sabunhaneler kat durumlarına göre iki, üç ve kısmen üç katlı olmak üzere üç grupta inşa edilmiştir. İncelenen sabunhanelerin bölge farklılığı olmaksızın büyük çoğunluğunun iki katlı olduğu anlaşılmıştır. İki katlı olan yapılar, Marmara'da, Ayvalık Ali Aday Sabunhanesi (Fot. 92), Ayvalık Sabuncugil Sabunhanesi (Fot. 106), Burhaniye Yağcı Sabunhanesi (Fot. 113), Ayvalık Fevzi Paşa Mahallesi Sabunhanesi (Fot. 134), Ayvalık Ertemler Sabunhanesi (Fot. 150), Havran Eminzade Sabunhanesi (Fot. 170), Burhaniye Hüsnü Tolun Sabunhanesi (Fot. 183), Edremit Ali Rıza Karagözoğlu Sabunhanesi (Fot. 208), Burhaniye Hüsnü Pazarbaşı Sabunhanesi (Fot. 219), Burhaniye Pelitköy Halil İbrahim Selçuk Sabunhanesi (Fot. 257), Çanakkale Ayvacık Burnaz Sabunhanesi (Fot. 275), Ege'de, İzmir Urla Sabunhanesi (Fot. 311), Akdeniz'de, Antakya Haytoğlu Sabunhanesi (Fot. 313), Antakya Aselcioğlu Sabunhanesi (Fot. 369), Antakya Hasan Ökten Sabunhanesi (Fot. 372), Antakya Şehoğlu Sabunhanesi (Fot. 411), Antakya Selahattin Ökten Sabunhanesi (Fot. 415), Antakya Kuseyri Sabunhanesi (Fot. 435), Antakya Müftüoğlu Sabunhanesi (Fot. 462), Birecik Mıstıkoğlu Sabunhanesi (Fot. 574), Nizip Sayınlar Sabunhanesi (Fot. 582), Kilis Muharrem Bey Sabunhanesi (Fot. 628), Nizip Fındıklar Sabunhanesi (Fot. 669), Nizip Okanlar Sabunhanesi (Fot. 700) ve Nizip Özkaya Sabunhanesi'dir (Fot. 732). Özgün durumunda Ayvalık Hüsnü Rıfki Kazaz Sabunhanesi (Fot. 85), Ayvalık Erman Sabunhanesi (Fot. 98), Ayvalık Fazıl Doğan Sabunhanesi (Fot. 119) ve Ayvalık Cömertler Sabunhanesi'de (Fot. 142) iki katlıdır. Ancak bu sabunhanelere talep doğrultusunda artan sabun üretimi ihtiyacına yönelik olarak daha sonradan asma katlar eklenmiştir. Bu nedenle, Hüsnü Rıfki Kazaz ve Cömertler Sabunhanesi'nin birinci katları, Fazıl Doğan Sabunhanesi'nin güneybatı kısmı yıkılarak metal, konik biçimli sabun kazanlarının ocakları birinci katlara alınmış, ağız kısımları ise asma kata uzatılmıştır. Erman Sabunhanesi'nin üçgen alınlıklı çatısı yıkılarak yerine depo amaçlı asma kat ilave edilmiştir.

Üç kata sahip olan sabunhaneler, Ayvalık Gümüşlü Eminzade Sabunhanesi (Fot. 242) ve Gaziantep Elbeyli Sabunhanesi'dir (Fot. 527). Elbeyli Sabunhanesi'nin birinci katı, bitişiğindeki Elbeyli Hanı ile irtibatlı olarak konaklamaya hizmet etmiştir.

Kısmen üç katlı olan sabunhaneler, İzmir Konak Hamdi Dalan Sabunhanesi sabun sevkiyat birimi (Fot. 289) ve Gaziantep Kürkçü Sabunhanesi'nin güney bölümüdür (Fot. 486). Kürkçü Sabunhanesi'nin güney bölümünün birinci katı, Elbeyli Sabunhanesi'nde olduğu gibi, özgün halinde konaklama amaçlıdır.

Başka işlevli yapılardan sabunhaneye dönüştürülen Kilis Kalaycılar Sabunhanesi (Fot. 773), Ayvalık Sezai Ömer Madra Sabunhanesi'nin ikinci ve dördüncü kütleleri (Fot. 820), Birecik Akçakanat Sabunhanesi (Fot. 864) ve Ayvalık Karşınlar Sabunhanesi (Fot. 871) iki katlı olarak yapılmıştır. Karşınlar Sabunhanesi'ndeki sabun kalıplarının yerleştirildiği asma kat, talep doğrultusunda artan sabun üretimi ihtiyacına yönelik, daha sonradan eklenmiştir. Kahramanmaraş Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi'nin ise doğu kütlesi iki, batı kütlesi üç katlıdır (Fot. 783-784). Bu sabunhanenin üçüncü katı, Kürkçü Sabunhanesi ile Elbeyli Sabunhanesi'nde olduğu gibi, konaklama amaçlıdır. İstisnai olarak Ayvalık Sezai Ömer Madra Sabunhanesi'nde, önceden un fabrikası olmasından dolayı iki katlı kütlelerin ortasında dört katlı kütle bulunmaktadır (Fot. 820).

Sabunhaneler plânlarına göre, 1- Farklı birimleri bir avlu içerisinde bulunan sabunhaneler 2- İç avlulu sabunhaneler 3- Avlusuz sabunhaneler olmak üzere üç grupta incelenebilir. Birinci grubu kendi içinde, a) Bir avlu içinde birimleri dağınık yerleştirilen sabunhaneler b) Bir avlunun içinde birimleri birbirine bitişik olarak yerleştirilen sabunhaneler c) Bir avlu içerisinde tekil olarak inşa edilen sabunhaneler şeklinde üç alt grupta incelemek mümkündür (Bknz Ek: 2). Diğer grupların alt gruplara ayrılması mümkün görünmemektedir.

1-Farklı birimleri bir avlu içerisinde bulunan sabunhaneler: Marmara ve Ege Bölgesi'nde tespit edilen bu sabunhaneler, aynı avlu içinde konumlanan yağhane, sabunhane, depo, işçi yatakhaneleri, servis mekânları gibi farklı işlevdeki birimlerle bir araya gelerek yapı topluluğunu oluşturur.

- a) Bir avlu içinde birimleri dağınık yerleştirilen sabunhaneler: Ayvalık Fazıl Doğan Sabunhanesi (Çiz. 32), Havran Eminzade Sabunhanesi (Çiz. 45), Burhaniye Hüsnü Tolun Sabunhanesi (Çiz. 48), Ayvalık Gümüşlü Eminzade Sabunhanesi (Çiz. 59), Burhaniye Pelitköy Halil İbrahim Selçuk Sabunhanesi (Çiz. 61) ve

Çanakkale Ayvacık Burnaz Sabunhanesi (Çiz. 63) diğer farklı işlevdeki birimlerle birlikte, aynı avlu içinde, ayrı ayrı konumlandırılmıştır.

- b) Bir avlunun içinde birimleri birbirine bitişik olarak yerleştirilen sabunhaneler: Aynı avlu içinde yağhane ve yağ deposu gibi farklı işlevdeki yapılarla yan yana bitişik vaziyette konumlanmış olduğu görülür. Burhaniye Yağcı Sabunhanesi (Çiz. 29), Ayvalık Ertemler Sabunhanesi (Çiz. 43) ile Burhaniye Hüsnü Pazarbaşı Sabunhanesi (Çiz. 55) yağhaneyle, Edremit Ali Rıza Karagözoğlu Sabunhanesi (Çiz. 52) ise yağ depolarıyla bitişik vaziyettedir.
- c) Bir avlu içerisinde tekil olarak inşa edilen sabunhaneler: Bir avluda bağımsız tek işlevli yapıdan ibaret olanlar ise Ayvalık Ali Aday Sabunhanesi (Çiz. 22), Ayvalık Fevzi Paşa Mahallesi Sabunhanesi (Çiz. 37), İzmir Konak Sabunhanesi (Çiz. 68) ve İzmir Urla Sabunhanesi'dir (Çiz. 69).

2-İç avlulu sabunhaneler: Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan bu sabunhaneler, bir avluyu iki, üç ve dört yönden kuşatan tonozlu ve kemerli bölümlerden meydana gelmiştir. Bunlardan Antakya Selahattin Ökten Sabunhanesi (Çiz. 85) ve Nizip Fındıklar Sabunhanesi (Çiz. 109) avluyu iki yönden, Antakya Hasan Ökten Sabunhanesi (Fot. 377), Antakya Şehoğlu Sabunhanesi (Fot. 400), Antakya Müftüoğlu Sabunhanesi (Çiz. 92), Gaziantep Kürkçü Sabunhanesi (Çiz. 94) ile Birecik Mıstıkoğlu Sabunhanesi (Çiz. 102) avluyu üç yönden, Antakya Haytoğlu Sabunhanesi (Çiz. 71), Antakya Aselcioğlu Sabunhanesi (Fot. 371), Antakya Kuseyri Sabunhanesi (Çiz. 88) ve Nizip Sayınlar Sabunhanesi (Çiz. 104) ise avluyu dört yönden sınırlandırmıştır. Söz konusu yapılar, plânları bakımından Halep'teki Zenabili (Çiz. 12), Mar'aslı (Çiz. 14), Sabuni (Çiz. 16, 18), Al-Joubaili Sabunhanelerine benzemektedir (Çiz. 12-17).

3-Avlusuz sabunhaneler: Bu grupta yer alan sabunhaneler, doğrudan sokakla bağlantılıdır. İki katlı dikdörtgen kütleden ibaret olan bu yapılar, Ayvalık Hüsnü Rıfki Kazaz Sabunhanesi (Çiz. 20), Ayvalık Erman Sabunhanesi (Çiz. 24), Ayvalık Sabuncugil Sabunhanesi (Çiz. 27), Ayvalık Cömertler Sabunhanesi (Çiz. 39), Nizip Okanlar Sabunhanesi (Çiz. 111) ve Nizip Özkaya Sabunhanesi'dir (Çiz. 113). Avlusu olmayan İzmir Hamdi Dalan Sabunhanesi (Çiz. 66) ve Gaziantep Elbeyli Sabunhanesi'nde (Çiz. 97), farklı işlevli kütlelerin sabunhane ile yan yana bitişik konumlandığı görülür. Hamdi Dalan Sabunhanesi, yağ deposu ve sabun sevkiyat birimi ile yan yana bitişik üç kütleden oluşmuştur. Elbeyli Sabunhanesi, hanla bitişik nizamdadır. Kilis Muharrem Bey

Sabunhanesi ise diğer dikdörtgen kütleli, avlusuz sabunhanelere göre daha çarpık bir plânlamaya sahiptir (Çiz. 106).

Sonradan yapılan ilavelerle sabunhaneye çevrilen Ayvalık Sezai Ömer Madra Sabunhanesi (Çiz. 122), birinci gruptaki, bir avlunun içinde birimleri birbirine bitişik olarak yerleştirilen sabunhanelere dâhildir. Bu yapıda, yağhane ve sabunhane birimleri bir arada bulunur. Kilis Kalaycılar Sabunhanesi ile Kahramanmaraş Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi, ikinci gruptaki, iç avlulu sabunhanelerdendir. Kalaycılar Sabunhanesi'nde, diğerlerinden farklı olarak, iki avlulu bir oluşum gözlenir (Çiz. 114). Birinci avlu iki, ikinci avlu üç yönden çapraz ve sivri tonozlu bölümlerle çevrelenmiştir. Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi'nin ise sadece doğu kütleli avluya kemerli açılmıştır (Çiz. 118). Birecik Akçakanat Sabunhanesi (Çiz. 126) ile Ayvalık Karşınlar Sabunhanesi de (Çiz. 129), üçüncü gruptaki, avlusuz sabunhaneler içinde yer alır.

3.3. Sabunhanelerin Mekânsal Özellikleri

Ayvalık, Burhaniye, Havran, Ayvacık, İzmir ve Urla'daki sabunhanelerin, tespit edilebilenler arasında, dikdörtgen plânlı olan zemin katlarının, kendi içinde, idari oda, yağ ile sabun depoları ve çeşitli servis mekânlarına bölünmüş olduğu görülür. Bunlardan imalathanenin muhasebe ve evrak kayıtlarının tutulduğu idari odalar, bazı sabunhanelerin sokağa açılan ana kapılarının yanında, bir veya iki pencere ile aydınlatılmış küçük mekânlar biçimindedir. Bu konumdaki odalar, Ayvalık Hüsnü Rıfki Kazaz Sabunhanesi (Çiz. 20), Ayvalık Fevzi Paşa Mahallesi Sabunhanesi (Çiz. 37), Ayvalık Cömertler Sabunhanesi (Çiz. 39) ile İzmir Hamdi Dalan Sabunhanesi'nde görülür.

Ayvalık Hüsnü Rıfki Kazaz Sabunhanesi (Çiz. 20), Burhaniye Yağcı Sabunhanesi (Çiz. 30), Ayvalık Cömertler Sabunhanesi (Fot. 146), Ayvalık Ertemler Sabunhanesi (Fot. 155), Havran Eminzade Sabunhanesi (Fot. 174), Burhaniye Hüsnü Pazarbaşı Sabunhanesi (Çiz. 55), Çanakkale Ayvacık Burnaz Sabunhanesi (Çiz. 64), İzmir Hamdi Dalan Sabunhanesi (Fot. 280) ve İzmir Urla Sabunhanesi'nin (Fot. 304) zemin katlarında, farklı ölçülerde, kare veya dikdörtgen plânlı yağ veya sabun depoları bulunur. Bu mekânların, depolanan ürünlerin gün ışığından etkilenip bozulmaması için genellikle loş ve karanlık olmasına dikkat edilmiştir.

Ayvalık Ertemler Sabunhanesi (Fot. 154) ile Ayvalık Gümüşlü Eminzade Sabunhanesi'nin (Fot. 244-245) zemin katlarında, zeytinyağının kara suyundan ayrışmasını sağlayan havuzların yer aldığı pulima odası bulunur. Hemen yanlarındaki

zeytinyağı fabrikaları ile bağlantılı ve kareye yakın plânlı bu odaların zeminlerinde havuzların dibinde kalan karasuyu dışarıya boşaltmak için kanallar ve çukurlar yer alır.

Ayvalık Ertemler Sabunhanesi (Fot. 157) ile Burhaniye Hüsnü Pazarbaşı Sabunhanesi'nde (Fot. 224), herhangi bir tehlike arz etmedikleri için buhar makinelerine mahsus odalar mevcuttur.

Ocak ve sabun kazanları, Ayvalık Ali Aday Sabunhanesi (Çiz. 23), Ayvalık Erman Sabunhanesi (Çiz. 24), Ayvalık Sabuncugil Sabunhanesi (Çiz. 27), Burhaniye Yağcı Sabunhanesi (Çiz. 30), Ayvalık Fevzi Paşa Mahallesi Sabunhanesi (Fot. 136), Ayvalık Ertemler Sabunhanesi (Fot. 160), Havran Eminzade Sabunhanesi (Çiz. 47), Burhaniye Hüsnü Tolun Sabunhanesi (Fot. 188), Edremit Ali Rıza Karagözoğlu Sabunhanesi (Fot. 209), Burhaniye Hüsnü Pazarbaşı Sabunhanesi (Fot. 222), Çanakkale Ayvacık Küçük Burnaz Sabunhanesi (Fot. 269), İzmir Hamdi Dalan Sabunhanesi (Fot. 278) ve İzmir Urla Sabunhanesi'nde (Fot. 305) görüldüğü gibi, zemin katların köşelerine veya duvar kenarlarına konumlandırılmıştır. Özellikle kazanların konulduğu birimlerin duvarları sağır tutulmuştur.

Sabunhanelerin dikdörtgen plânlı birinci katları ise herhangi bir duvarla bölünmeyen geniş açıklıklı alanlardan meydana gelmiştir (Fot. 97, 110, 212). Bu alanlarda, sabun dökme, kesme ve kurutma işleminin uygun bir ortamda yerine getirilebilmesi için çok sayıda taşıyıcıya yer verilmemesine özen gösterilmiştir. Bu katların zeminlerinde, sabun kalıpları yer almıştır. Kesilen sabunlar, yine aynı alanlarda üst üste istiflenerek kurumaya bırakılmakta ve paketlenmektedir. Birinci katlarda ortaya çıkan özellik, sık olarak, çok sayıda dikey dikdörtgen veya geniş açıklıklı pencerelerin yer almasıdır. Böylece gerekli hava sirkülasyonu elde edilerek sabunların kuruması sağlanır. Kurutma işlemini daha da hızlandırmak için pencerelerin altı zemine yakın yapılmıştır (Fot. 229, 259, 272).

İki farklı coğrafi bölgede yer alsalar da birbirine yakın mesafelerde konumlanan Antakya, Gaziantep, Nizip, Kilis ve Birecik sabunhaneleri kendi içlerinde benzer özelliklere sahiptir. Genellikle avluyu kuşatan zemin katlar, bağımsız ve duvardan taşınılı payelerle bir veya daha fazla kısma ayrılan, çapraz tonozlu bölümlerden oluşmuştur (Fot. 320, 345, 495, 594). Bu bölümlerde geçit, idari oda, depo, işçilerin konakladığı odalar, zeytinyağı imalathanesi, ahır, dükkân gibi mekânlar, zeytinyağı kuyuları ve sabun kazanları yer alır. Taştan olan kazanların altında ise ocaklık mevcuttur.

Antakya Haytoğlu Sabunhanesi (Fot. 316), Antakya Aselcioğlu Sabunhanesi (Fot. 342), Antakya Şehoğlu Sabunhanesi (Fot. 397), Antakya Kuseyri Sabunhanesi (Fot. 438), Gaziantep Kürkçü Sabunhanesi (Fot. 483), Gaziantep Elbeyli Sabunhanesi (Fot. 512), Nizip Sayınlar Sabunhanesi (Fot. 590), Nizip Fındıklar Sabunhanesi (Fot. 672) ve Nizip Özkaya Sabunhanesi'nde (Fot. 736) görüldüğü üzere, derinlemesine dikdörtgen plânlı ve genellikle çapraz, sivri veya beşik tonoz örtülü olan geçitlerin yanlarında idari odalar konumlandırılmıştır. Antakya Hasan Ökten Sabunhanesi'ndeki (Fot. 378) idari oda, avlunun gerisindeki mekânlar arasında bulunurken, Antakya Selahattin Ökten Sabunhanesi'nde (Fot. 415) avlu kapısı yanında, Kilis Muharrem Bey Sabunhanesi'nde (Fot. 633) ise ana kapının doğusunda, idari odalara yer verilmiştir.

Antakya Haytoğlu Sabunhanesi (Çiz. 71), Antakya Aselcioğlu Sabunhanesi (Fot. 343-344), Antakya Selahattin Ökten Sabunhanesi (Çiz. 84) ve Antakya Kuseyri Sabunhanesi'nde (Fot. 441-442), diğerlerinden farklı olarak zeyinyağı imalathanesi ve ahır mekânlarının bulunduğu anlaşılmıştır. Zeytinyağı imalathanesinde yer alan zeytin kırma taşı, hayvan gücüyle hareket ettirilerek işlemektedir. Bundan dolayı iki mekân birbirleriyle bağlantılıdır. Ancak zeytinyağı imalathaneleri ile ahırlar işlevselliklerini kaybetmiş, özellikle imalathanede bulunan zeytin kırma ve ezme taşları gibi ekipmanlar yapılar içerisinden kaldırılmıştır. Yalnızca Antakya Aselcioğlu Sabunhanesi'nde bulunan dairesel ve dişli zeytin kırma/ezme taşı mevcuttur (Fot. 343). Nizip Okanlar Sabunhanesi'nin zemin katı da (Fot. 717) zeytinyağı imalathanesi olarak kullanılmıştır.

Antakya Aselcioğlu Sabunhanesi (Fot. 352, 366), Antakya Hasan Ökten Sabunhanesi (Fot. 378) ile Antakya Şehoğlu Sabunhanesi (Fot. 411) avlusunun batısında, Antakya Kuseyri Sabunhanesi'nde (Fot. 436) ise avlunun doğusunda, işçilerin konaklaması ve dinlenmeleri için mekânlar yapılmıştır. İki veya üç odadan ibaret olan bu mekânlar kareye yakın plânlı, çapraz tonoz örtülü ve kapıları ile pencereleri avluya açılmıştır. Bundan başka, Gaziantep Kürkçü Sabunhanesi avlusunun güney bölümündeki birinci kat (Fot. 486, 498-499) ile Gaziantep Elbeyli Sabunhanesi'nin birinci katı (Fot. 532), bitişiğinde yer alan hanlarla irtibatlı olarak konaklamaya ayrılmıştır. Kürkçü Sabunhanesi'nde beşik tonoz örtülü uzun bir koridorun kuzeyinde ve güneyinde, beşik tonozlu dikdörtgen plânlı odalar sıralanmıştır. Elbeyli Sabunhanesi'nde ise "U" şeklinde sıralanan, kareye yakın plânlı, doğu duvarlarında dolap nişi bulunan beşik tonoz örtülü odaların önünde yarım çapraz tonozlu revak bulunur.

Gaziantep Kürkçü Sabunhanesi (Fot. 482), Gaziantep Elbeyli Sabunhanesi (Fot. 530) ve Nizip Sayınlar Sabunhanesi'nin (Fot. 624) ana caddeye ve sokağa bakan cephelerinde dükkânlar bulunur. Bunların bünyelerinde dükkân bulunmasının sebebi, aynı adla anılan hanlara bitişik olmalarıdır. Antakya'da birbiriyle bitişik olan Aselcioğlu Sabunhanesi ve Hasan Ökten Sabunhanesi'nde de, özgün durumunda, caddeye açılan dükkânlara yer verildiği anlaşılmaktadır. Ancak bu dükkânlar yıkılmış, yerine betonarme dükkânlar inşa edilmiştir.

Nizip Sayınlar Sabunhanesi (Fot. 587) ile Kilis Muharrem Bey Sabunhanesi'nde, (Fot. 630-631) diğerlerinden farklı olarak, sokaklarda yer alan kabaltıların yapı bünyesine dâhil edildiği görülür. Gaziantep, Nizip, Kilis, Şanlıurfa, Diyarbakır, Mardin gibi kentlerde, binalar arasında sıkça rastlanılan bu kabaltıların alt kısmı dar sokakları birbirine bağlarken, üstü, bitişğinde bulunan konutlara ait oda olarak kullanılır⁹⁰¹. Yukarıda adı geçen iki sabunhanede ise kabaltıların üst kısmı sabun dökme ve kurutma alanı olarak işlev görür.

Birecik şehir suru dışındaki Mıstıkoğlu Sabunhanesi, doğusundaki büyük bir mağaranın önünde konumlandırılmıştır (Fot. 555). Birecik'e uğrayan seyyahlar, kentin hemen yanında arazi yapısı nedeniyle çok sayıda mağara olduğunu ve bu mağaralarda kervanların konakladığını dile getirmişlerdir⁹⁰². Bu mağaranın konumu ve büyüklüğü dikkate alındığında bir zamanlar han olarak kullanıldığı, bitişğine sabunhane eklendikten sonra bu yapıya hizmet ettiği anlaşılmakla birlikte, hangi işleve yönelik olarak kullanıldığı kestirilememiştir.

Yapıların birinci katları tıpkı Ayvalık, Burhaniye, Edremit, Ayvacık ile İzmir'deki sabunhaneler gibi sabunun dökülüp kurutulması ve kesilmesi aşamalarının gerçekleştirildiği, herhangi bir duvarla bölünmeyen, geniş açıklıklı alanlardan meydana gelir (Fot. 449, 474, 524, 658). Avluyu iki, üç veya dört yönden kuşatan birinci katın bu alanlarının bir kısmında sabun hamurunun döküldüğü kalıplar yer alırken (Fot. 390, 429, 568, 613), bir kısmında da sabunun kurutulma işlemi yapılır (Fot. 392, 451, 611, 685). Bu kısmın duvarlarında, sabunların gölgelikli ve havadar bir ortamda kurumasını sağlamak için ya çok sayıda pencereye (Fot. 393, 505, 530) ya da ahşap çitadan oluşturulan perdelerle yer verilmiştir (Fot. 327, 364, 415). Ayrıca Gaziantep Kürkçü

⁹⁰¹ M. Büyükkırcalı, agt, 2019, s. 15.

⁹⁰² Selahaddin Eyyubi Güler, *Yabancı Gezginlerin Gözüyle Urfa Bölgesi*, Şanlıurfa, 2010, s. 31-32; T. Ögüt, age, s. 17, 60.

Sabunhanesi'nin (Fot. 500-501) birinci katlarındaki sabun dökme ve kurutma alanlarında sivri kemerli açıklıklar görülmektedir.

Özgün işlevlerinden sabunhanelere dönüştürülen binaların mekânsal özelliklerine bakılacak olunursa, bunlardan, Kilis Kalaycılar Sabunhanesi ile Kahramanmaraş Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi'nde, günümüzde işlevselliklerini kaybetmiş zeytinyağı imalathaneleri bulunur. Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi'nin (Fot. 794) avlu kapısı yanında idari oda, batı kütesinin ikinci katı ise imalathane sahibinin ikametine ayrılmıştır (Fot. 806-807). Bu katta görülen T" planlı sofa ve bunun iki yanında sıralanan odalar, konut mimarisi plânını hatırlatır. Ayvalık Sezai Ömer Madra Sabunhanesi'nde yer alan dört kütenin zemin katında, dikdörtgen plânlı yağ ve sabun depoları bulunur (Fot. 824, 836). Birecik Akçakanat Sabunhanesi zemin katında sıralanan küçük eyvanlar, bedestenden kalma mekânlardır. Söz konusu yapıların birinci katları ise bütün sabunhanelerde görüldüğü gibi sabunun dökülmesi, kesilmesi ve kurutulması işlemlerinin gerçekleştirildiği geniş açıklıklı alanlardan oluşur. Ayrıca Kilis Kalaycılar Sabunhanesi'nin (Fot. 770-771) birinci katında, Gaziantep Kürkçü Sabunhanesi'nde olduğu gibi sabun dökme ve kurutma alanlarında sivri kemerli açıklıklar görülmektedir.

3.4. Sabunhanelerde Bulunan Yapı Elemanları

Sabun Kazanları ve Ocaklık: Çalışma kapsamında incelenen sabunhanelerde, metal ve taş olmak üzere iki farklı sabun kazanı ile karşılaşılır. Ayvalık, Burhaniye, Edremit, Ayvacık, Havran, İzmir, Nizip ve Birecik'teki sabunhanelerde metal kazan, Antakya, Kilis, Kahramanmaraş ve Gaziantep'te taş kazan kullanıldığı görülmüştür.

Sabun hamurunun acı suyundan kolay ayrılması, konik biçimli metal kazanlarda çabuk ve kolay gerçekleştiğinden dolayı bu kazanlar daha çok tercih edilmiştir. Bazı sabunhanelerde metal kazanların bulunmayıp döşemelerdeki izlerine rastlanılıyor olması, kazanların hurdacılara satılmış olmasından kaynaklanır.

Konik kazanların ocakları zemin katta yer alır (Çiz. 38, 51) (Fot. 160, 269). Ancak Ayvalık Hüsnü Rıfkı Kazaz Sabunhanesi (Çiz. 21), Ayvalık Fazıl Doğan Sabunhanesi (Çiz. 36) ve Ayvalık Cömertler Sabunhanesi'nde (Fot. 145) özgün durumda, zemin katta olan sabun kazanı ocakları sonradan birinci katlara alınmıştır. Bu nedenle söz konusu sabunhanelere asma katlar ilave edilmiş, kazanların ağız kısmı bu katlarda yer almıştır.

Kare kaideli ocağa oturan konik metal kazanların ağız döşemeyi delip birinci kata uzanır (Fot. 163, 270, 308). Bu ocakların bir kenarındaki nişten ateş yakılarak kazan

çalıştırılır. Sabun kazanının dar olan dibi, doğrudan ateş ile temas ettirilmeden ocağın içine oturtulmuştur. Burası yeterli ısıyı sağlamak için tuğlayla örülmüştür. Tuğla örgü içindeki kanallarda dolaşan sıcak hava, kazanı ısıtarak sabunun kaynamasını sağlar. Duman, kazanların hemen yanındaki ve ocağın içindeki kanallara bağlı bacadan dışarı atılır. Eğer sabun kazanı ateş yerine buharla ısıtılacaksa bir buhar makinesine ihtiyaç vardır. Buhar makinesinin, Ayvalık Fazıl Doğan Sabunhanesi, Ayvalık Ertemler Sabunhanesi (Fot. 157), Burhaniye Hüsnü Pazarbaşı Sabunhanesi (Fot. 225) ve Ayvalık Gümüslü Eminzade Sabunhanesi'nde bulunduğu tespit edilmiştir. Günümüze, yalnızca Burhaniye Hüsnü Pazarbaşı Sabunhanesi'nde yer alan buhar makinesi ulaşmıştır. Bu sabunhanelerde bulunan kazanlar ilk zamanlar ateşleme daha sonra buhar gücüyle çalıştırılmıştır. Birer kazanın bulunduğu sabunhanelerin yanında, Ayvalık Hüsnü Rıfki Kazaz Sabunhanesi (Çiz. 21), Ayvalık Fazıl Doğan Sabunhanesi (Çiz. 34), Ayvalık Fevzi Paşa Mahallesi Sabunhanesi (Çiz. 37), Ayvalık Cömertler Sabunhanesi (Fot. 145), Havran Eminzade Sabunhanesi (Fot. 172), Çanakkale Ayvacık Burnaz Sabunhanesi (Çiz. 64), İzmir Hamdi Dalan Sabunhanesi (Fot. 278), İzmir Urla Sabunhanesi (Fot. 308) ve Nizip Sayınlar Sabunhanesi'nde (Çiz. 104) sabun üretim kapasitesine göre ikişer kazana yer verilmiştir. Ayrıca özgün işlevinden sabunhaneye çevrilen Ayvalık Sezai Ömer Madra Sabunhanesi'nde de iki adet metal konik kazanın bulunduğu döşemedeki izlerden anlaşılmaktadır (Fot. 830).

Kilis Muharrem Bey Sabunhanesi'ndeki iki adet metal kazanının, yerleştirildikleri alanlardaki izlerden diğer konik metal kazanlardan farklı olduğu ifade edilebilir. Çünkü bu sabunhanedeki sabun kazanları, diğer konik biçimli kazanlar gibi ağız kısmı, döşemeyi delerek birinci kata uzanmaz. Sabunhaneye dönüştürülen Birecik Akçakanat Sabunhanesi'nin kazanında da aynı durum söz konusudur.

Taş kazanlar, Antakya ve Gaziantep'teki sabunhanelerde görülmektedir. Fakat sabunhanelerin işlevselliğini kaybetmesi, bu kazanların çoğunun teknolojinin sunduğu imkânlar çerçevesinde yenileri ile değiştirilmesi gibi nedenler taş kazanları ortadan kaldırmıştır. Günümüze ulaşanlar ise Antakya Aselcioğlu Sabunhanesi (Fot. 349) ile sonradan sabunhaneye çevrilmiş olan Kilis Kalaycılar Sabunhanesi (Fot. 761) ve Kahramanmaraş Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi'nde (Fot. 798) tespit edilmiştir. Sabunhanelerin zemin katlarında yer alan taş kazanlar, genellikle 3.40 m. çapında ve 1,5 m. derinliğinde taştan örme bir kısım ile bunun altında bakırdan yapılmış daha dar olan ikinci bir parçadan oluşmaktadır (Çiz. 72-73, 80, 90). Ateş, bakır parçanın altında

yakılmaktadır⁹⁰³. Bunun için sabun kazanı altındaki ocaklıklara avludaki merdivenle inilir (Fot. 326, 385, 443, 519, 764). Genellikle çapraz tonoz örtülü, küçük bir odacık şeklindeki ocaklığın duvarları derin nişlerle genişletilmiştir. Kazanların bulunduğu yönlerdeki duvarlarda, ocak nişleri yer alır. Sabun kazanlarının dar olan dib kısımları ocak nişleriyle bağlantılıdır. Ocakta yakılan ateş, bir kanal vasıtasıyla, dar olan bakır parçadan başlamak üzere kazanların etrafını ısıtarak, sabun hamurunun kaynamasını sağlar. Niş içinden başlayan baca ise çatıya doğru yükselir. Üretim kapasitesine bağlı olarak, Antakya Haytoğlu Sabunhanesi (Çiz. 75), Antakya Hasan Ökten Sabunhanesi (Çiz. 80), Antakya Şehoğlu Sabunhanesi (Çiz. 83) ve Antakya Kuseyri Sabunhanesi'nde (Çiz. 90) ikişer taştan sabun kazanı yer almıştır. Bu tip kazanlara, Türkiye dışında, Halep ve Nablus'taki sabunhanelerde rastlanır. Halep Zenabili Sabunhanesi (Çiz. 12), Halep Mar'aslı Sabunhanesi (Çiz. 14), Halep Sabuni Sabunhanesi (Çiz. 16, 18), Halep Al-Joubaili Sabunhanesi (Fot. 72) Antakya, Kilis ve Kahramanmaraş'takilere benzeyen yakın çevre örnekleridir.

Kostik Havuzları: Sabunun zeytinyağından sonra diğer bir hammaddesi olan kireç veya sodanın suyla karıştırıldığı havuzların, incelenen bölgelerde farklı tipte oldukları görülmüştür. Ayvalık, Burhaniye, Edremit ve Nizip'te tespit edilebilen bu havuzlar, sabunhanelerin zemin katlarında, genellikle sabun kazanı ocakları bitişiğinde, kare formlu, musluklu ve taştan inşa edilmiştir. Havuzların sayıları sabunhanenin üretim kapasitesine göre artabilmektedir. Ayvalık Fazıl Doğan Sabunhanesi, Ayvalık Fevzi Paşa Mahallesi Sabunhanesi (Çiz. 37), Burhaniye Hüsnü Tolun Sabunhanesi, Edremit Ali Rıza Karagözoğlu Sabunhanesi (Çiz. 53) ve Nizip Sayınlar Sabunhanesi'nde (Fot. 601) bu tipte kostik havuzları bulunmaktadır. Günümüze, yalnızca, Edremit Ali Rıza Karagözoğlu Sabunhanesi ve Nizip Sayınlar Sabunhanesi'ndeki kostik havuzları ulaşmıştır.

Özellikle Antakya'da karşılaşılan ve adına "samda" denilen kostik havuzları, diğerlerinden farklı özellik gösterir. Bunlar, zemin katlarda, taş sabun kazanlarının önünde yan yana sıralanan, kare formlu taştan havuzlar olup birbirleriyle irtibatlıdır (Çiz. 72, 77). Sabun kazanı ile havuzların arasındaki kot farkından dolayı, buldukları yere merdivenle inilir. Sabun kazanının dar olan dib kısmı, önünde bulunan havuzların hizasına denk gelir. Kazanın dibindeki tahliye borusu, bir kanal vasıtasıyla kostik havuzuna bağlanır. Günümüzde sadece Antakya Aselcioğlu Sabunhanesi'nde tespit

⁹⁰³ TSOTBB, *age*, 1958, s. 10-11

edilebilen bu tip havuzlara (Fot. 350), Halep (Çiz. 18), Lübnan (Fot. 71) ve Nablus'taki sabunhanelerde de rastlanılır.

Yağ Depolama Alanları: Sabun imalatında kullanılan zeytinyağı veya pirina yağı için farklı depolama alanları kullanıldığı görülür. Marmara Bölgesi'nde yer alan sabunhanelerin yağ ihtiyaçları, çoğunlukla bir arada buldukları zeytinyağı imalathanelerinden karşılanmıştır. Ancak bazen sabunhanelerin zemin katları da yağ depolamak için kullanılmıştır. Havran Eminzade Sabunhanesi'nin (Fot. 174) zemin katında, tuğla ve taştan yapılan setler üzerine yerleştirilen büyük toprak küplerde yağlar depolanmıştır. Ayvalık Ertemler Sabunhanesi (Fot. 154) ve Ayvalık Gümüşlü Eminzade Sabunhanesi'nin (Fot. 244) zemin katlarında yer alan ve yağhanelerle irtibatlı olan pulima odaları bulunur. Daha geç dönemlerde ise Ayvalık Hüsnü Rıfık Kazaz Sabunhanesi (Çiz. 20), Burhaniye Yağcı Sabunhanesi (Çiz. 30) ve İzmir Hamdi Dalan Sabunhanesi'nde (Çiz. 66) olduğu gibi, zemin katlara tonlarca yağ depolama imkânı sağlayan metal tanklar yerleştirilmiştir.

Antakya, Kilis, Nizip'teki sabunhanelerde yağ kuyuları mevcuttur (Çiz. 90, 107). Sabun imalinde kullanılacak olan yağ, sabunhanelerin bünyesinde bulunan zeytinyağı imalathanesinde elde edilmiş veya dışarıdan getirilip kuyulara doldurulmuştur. Bu kuyuların, tonozlu bölümlerdeki sabun kazanlarına yakın konumda olduğu veya avluda yer aldığı görülür. Kapakları zeminlerde olan kuyuların, zemin kotu altına alınan depoları sayesinde yer tasarrufu sağlanmış olur. Antakya Haytoğlu Sabunhanesi (Fot. 315), Antakya Aselcioğlu Sabunhanesi (Fot. 347), Antakya Hasan Ökten Sabunhanesi (Fot. 384), Antakya Selahattin Ökten Sabunhanesi (Fot. 424), Antakya Kuseyri Sabunhanesi (Çiz. 90), Antakya Müftüoğlu Sabunhanesi (Fot. 467), Gaziantep Kürkçü Sabunhanesi (Çiz. 94), Gaziantep Elbeyli Sabunhanesi (Fot. 515), Nizip Sayınlar Sabunhanesi (Fot. 596) ve Kilis Muharrem Bey Sabunhanesi'nde (Fot. 640) yağların depolandığı zemin altındaki kuyular tespit edilmiştir.

Sonradan sabunhaneye çevrilen Kilis Kalaycılar Sabunhanesi (Fot. 766) ile Kahramanmaraş Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi'nde (Çiz. 120) yağlar, kuyularda depolanırken, Ayvalık Sezai Ömer Madra Sabunhanesi'nin (Fot. 836-837) zemin katında, Havran Eminzade Sabunhanesi'nde olduğu gibi, tuğla ve taştan yapılan setlere yerleştirilen küplerde saklanmıştır. Birecik Akçakanat Sabunhanesi ile Ayvalık Karşınlar Sabunhanesi'nde ise yağlar, dışarıdan fiçilerle getirilmiştir.

Kare Boşluklar: Antakya Haytoğlu Sabunhanesi (Fot. 323-324), Antakya Aselcioğlu Sabunhanesi (Çiz. 77), Antakya Hasan Ökten Sabunhanesi (Fot. 383), Antakya Şehoğlu Sabunhanesi (Çiz. 83), Antakya Selahattin Ökten Sabunhanesi (Fot. 421), Antakya Kuseyri Sabunhanesi (Fot. 440), Antakya Müftüoğlu Sabunhanesi (Çiz. 93), Gaziantep Kürkçü Sabunhanesi (Fot. 489), Birecik Mıstıkoğlu Sabunhanesi (Çiz.103), Nizip Sayınlar Sabunhanesi (Fot. 599) ve Nizip Fındıklar Sabunhanesi'ndeki (Fot. 683) çapraz tonoz yüzeylerinde ve Kilis Muharrem Bey Sabunhanesi'nin (Fot. 649) volta döşemesinde, özellikle sabun kazanı yakınlarına, kare boşluklar açıldığı görülür. Bu boşlukların, taş kazanlarda kaynayan sabun hamurunun birinci kata kovalarla çıkarılması veya konik metal kazanlara zemin kattan hammadde taşınması amacıyla yapıldığı anlaşılır. Bunun yanında, sabunhaneye çevrilen Kilis Kalaycılar Sabunhanesi'nin (Fot. 762) tonozlarında ve Birecik Akçakanat Sabunhanesi'nin (Fot. 863) yuvarlak merteklerden oluşan ahşap konstrüksiyonlu döşemesinde de, aynı işlevi yerine getirmek için kare boşluklar yer alır.

Marmara ve Ege Bölgesi'nde incelenen sabunhanelerde ise bu kare boşluklara rastlanılmamıştır. Bunlara, konik kazanların ağız kısımlarının birinci katta olması ve sabunun buradan alınmasından dolayı gerek duyulmamıştır. Ayrıca kazana ilave edilecek hammaddeler de kovalara doldurulmuş ve merdiven vasıtasıyla birinci kata taşınmıştır.

Merdivenler: Ayvalık, Burhaniye, Edremit, Ayvacık ve İzmir'de tespit edilen sabunhanelerde, iç mekânın bir köşesine ya da duvar kenarına yaslanan ahşaptan özgün merdivenlere yer verilmiş (Fot. 103, 189) ancak bunların çoğu betonarme merdivenlerle değiştirilmiştir. Burhaniye Yağcı Sabunhanesi ve Burhaniye Hüsnü Tolun Sabunhanesi'nde, ahşap merdivenlerin ara sahanlığında bir kapı bulunur. Bu kapılar, sabun hamurunun birinci kattaki sabun kalıplarına dökülüp kurumaya bırakıldığında, emniyet açısından kapatılması için yapılmıştır.

Antakya, Kilis, Gaziantep, Nizip ve Birecik sabunhanelerinde, avlu veya iç mekânların köşelerine ve duvar kenarlarına yaslanan taş merdivenler yapılmıştır. Antakya Haytoğlu Sabunhanesi (Fot. 327), Antakya Aselcioğlu Sabunhanesi (Fot. 351), Antakya Hasan Ökten Sabunhanesi (Fot. 395), Antakya Şehoğlu Sabunhanesi, Antakya Selahattin Ökten Sabunhanesi (Fot. 415), Antakya Kuseyri Sabunhanesi (Fot. 447), Antakya Müftüoğlu Sabunhanesi (Fot. 472) ve Birecik Mıstıkoğlu Sabunhanesi'nde (Fot. 580) taş merdivenlere avlunun bir veya iki köşesinde rastlanabilir. Gaziantep Elbeyli Sabunhanesi

(Çiz. 98), Nizip Sayınlar Sabunhanesi (Fot. 604) ve Kilis Muharrem Bey Sabunhanesi'nde (Fot. 654) merdivenler, iç mekânın bir yanında yer almıştır. Gaziantep Kürkçü Sabunhanesi (Çiz. 94) ile Nizip Fındıklar Sabunhanesi'nde (Çiz. 109) ise avlu geçidine açılan merdivenlerle birinci katlara ulaşım sağlanmıştır. Söz konusu sabunhanelerde yer alan merdivenler, birinci katlara çoğunlukla basık kemerli kapılarla açılmaktadır. Sabun hamurunun kalıplara dökülüp kurumaya bırakıldığında emniyet açısından kapılar kapalı tutulmaktadır. Ayrıca taş kazanların bulunduğu sabunhanelerde, ocaklığa inen merdivenler de görülmektedir (Fot. 326, 444).

Özgün işlevinden sabunhaneye dönüştürülen Kilis Kalaycılar Sabunhanesi'ndeki birinci avlunun köşesinde (Fot. 779), Kahramanmaraş Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi'ndeki avlunun ortasında (Fot. 786) taş merdivenlere rastlanılır. Dikdörtgen kütleli olan Ayvalık Sezai Ömer Madra Sabunhanesi (Fot. 835), Birecik Akçakanat Sabunhanesi ile Ayvalık Karşınlar Sabunhanesi'nin zemin katlarının kenarlarındaki ahşap veya taş merdivenlerle üst katlara ulaşılır.

Sabun Kalıpları: Sabunhanelerin ortak yanlarından biri, birinci kat zeminlerinde, boyu zeminin uzunluğuna göre değişen, eni yaklaşık 1.10 m. olan ahşap sabun kalıplarının yer almasıdır (Fot. 105, 127, 162, 259). Diğerlerinden farklı olarak Ayvalık, Burhaniye, Havran, Edremit, Ayvacık ve İzmir sabunhanelerinde kalıpların ahşap kaplaması, kuruyan sabunlar kesilirken bıçağın kaplamaya zarar vermemesi için verev şekilde döşenmiştir (Fot. 105, 212, 271). Antakya, Kilis, Gaziantep, Nizip ve Birecik sabunhanelerinde, zemini ahşap kaplama olan sabun kalıplarına rastlanmamıştır. Bu yerleşimlerdeki sabun dökme ve kurutma alanlarında zeminin betonarme olduğu görülmüştür. Sabunhaneye dönüştürülen yapıların birinci katlarında, aynı biçimde, sabun kalıplarına yer verilmiştir (Fot. 840, 873). Ancak Kilis Kalaycılar Sabunhanesi, Kahramanmaraş Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi ve Birecik Akçakanat Sabunhanesi'ndeki sabun kalıpları günümüze ulaşamamıştır. Ayvalık Sezai Ömer Madra Sabunhanesi'nin üç kütledeki üst katlarda ve Ayvalık Karşınlar Sabunhanesi'nde söz konusu kalıplara rastlamak mümkündür.

Bacalar: Sabunhanelerde silindirik ve kare gövdeli olmak üzere iki tür baca yer almıştır. Yukarıya doğru daralarak yükselen silindirik bacalar, yalnızca Ayvalık, Burhaniye, Havran ve İzmir'de tespit edilen sabunhanelerde yapılmıştır. Bunlardan Ayvalık Erman Sabunhanesi (Fot. 94), Ayvalık Ertemler Sabunhanesi (Fot. 160-161) ve

Burhaniye Pelitköy Halil İbrahim Selçuk Sabunhanesi'nde (Fot. 255, 261), bacaların kaidesi ve gövdesinin bir kısmı iç mekândan görülürken, gövdenin kalan kısmı çatıdan yukarı yükselir. İzmir Urla Sabunhanesi'nin (Fot. 303) bacası dışarıda binaya bitişik yapıldığından içeriye yansıyan herhangi bir unsuru olmayıp, yukarı doğru çıkar. Havran Eminzade Sabunhanesi (Fot. 172), Burhaniye Hüsnü Tolun Sabunhanesi (Fot. 198) ve Hüsnü Pazarbaşı Sabunhanesi'nde (Fot. 219) kaidesi ve gövdesi hiç görünmeyen bacalar, çatıyı delmiş ve yükselmiştir.

Kare gövdeli bacalara gelince; Burhaniye Yağcı Sabunhanesi (Fot. 117) ile Ayvalık Gümüşlü Eminzade Sabunhanesi'nin (Fot. 243) yukarıya daralarak yükselen bacaları dışarıda yapıya bitişik olarak inşa edilmiştir. Ancak Yağcı Sabunhanesi'nin bacasının gövdesi, özgün haliyle, bina saçak seviyesinden sonra silindirik olarak devam eder. Ayvalık Hüsnü Rıfki Kazaz Sabunhanesi (Çiz. 21), Ayvalık Fazıl Doğan Sabunhanesi, Ayvalık Fevzi Paşa Mahallesi Sabunhanesi (Fot. 141), Edremit Ali Rıza Karagözoğlu Sabunhanesi (Fot. 208), Çanakkale Ayvacık Burnaz Sabunhanesi (Fot. 274) ve Nizip Sayınlar Sabunhanesi'nin duvar içindeki bacaları, çatıdan itibaren kare kesitli olarak inşa edilmiştir.

Antakya Haytoğlu Sabunhanesi (Fot. 322), Antakya Aselcioğlu Sabunhanesi (Fot. 349), Antakya Hasan Ökten Sabunhanesi (Fot. 390), Antakya Şehoğlu Sabunhanesi (Fot. 404), Antakya Selahattin Ökten Sabunhanesi (Fot. 419), Antakya Kuseyri Sabunhanesi (Fot. 456), Gaziantep Elbeyli Sabunhanesi (Fot. 514), Kilis Muharrem Bey Sabunhanesi (Fot. 656), Nizip Okanlar Sabunhanesi'nde (Fot. 725) ocak nişi içinden başlayan kare kesitli bacalar, iç mekânda gövdesi görülmekle birlikte çatıdan dışarıya taşarlar (Çiz. 80, 90).

Sabunhaneye dönüştürülen Kilis Kalaycılar Sabunhanesi'nin (Fot. 763, 780) kare kesitli bacası, ocak nişi içinden başlayıp iç mekânda gövdesiyle görülmekle birlikte çatıdan dışarıya taşar. Ayvalık Sezai Ömer Madra Sabunhanesi'nin tek katlı kütesinde konumlanan silindirik bacası, yukarıya doğru daralarak yükselir (Fot. 848). Kahramanmaraş Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi, Birecik Akçakanat Sabunhanesi'nin bacaları ise yıkılmıştır.

Bazı sabunhanelerde bacalara yardımcı bir unsur olarak, havalandırma delik ve kuleleri bulunmaktadır. Burhaniye Hüsnü Tolun Sabunhanesi (Fot. 190) ile sabunhaneye dönüştürülen Ayvalık Sezai Ömer Madra Sabunhanesi'nin ikinci kütesindeki birinci kat

tavanında (Fot. 832-833), kazanların ve bacaların bulunduğu kısma, konik ve sekizgen biçimli havalandırma delikleri açılmıştır. Bunlar havalandırma görevini yerine getirirken, sabun pişerken iyi erimeyen kostiğin patlamasıyla oluşan darbeleri de engellemektedir⁹⁰⁴. Ayvalık Erman Sabunhanesi (Fot. 94), Burhaniye Hüsnü Pazarbaşı Sabunhanesi (Fot. 218), Burhaniye Pelitköy Halil İbrahim Selçuk Sabunhanesi (Fot. 255) ve İzmir Urla Sabunhanesi'nin (Fot. 303) çatılarında, sadece havalandırma amaçlı bacalara ve kazanlara yakın konumda havalandırma kulelerine rastlanılır.

Örtü Sistemi: Zemin katlarda, ahşap konstrüksiyonlu ve çapraz, beşik, sivri tonozlu olmak üzere iki ana sistem kullanılmıştır. Bunlardan ahşap konstrüksiyonlu sistem, dikey uzanan hatılların aralarına, belli aralıklarla, yatay dizilen merteklerin bir araya getirilmesinden oluşturulmuştur. Ayvalık Ali Aday Sabunhanesi (Fot. 89), Ayvalık Fevzi Paşa Mahallesi Sabunhanesi, Ayvalık Cömertler Sabunhanesi, Ayvalık Ertemler Sabunhanesi (Fot. 159), Havran Eminzade Sabunhanesi (Fot. 173), Burhaniye Pelitköy Halil İbrahim Selçuk Sabunhanesi (Fot. 256), İzmir Hamdi Dalan Sabunhanesi, Nizip Okanlar Sabunhanesi (Fot. 714) ve Nizip Özkaya Sabunhanesi'nin (Fot. 738) zemin katları ahşap konstrüksiyonlu olarak örtülmüştür. Bunlardan farklı olarak Ayvalık Sabuncugil Sabunhanesi (Fot. 107) ve Burhaniye Hüsnü Tolun Sabunhanesi'nde (Fot. 189) ahşap hatıllar "I" profilli putreller, Burhaniye Hüsnü Pazarbaşı Sabunhanesi (Fot. 220) ve Çanakkale Ayvacık Burnaz Sabunhanesi'nde (Fot. 268) ise betonarme kolonlar üzerine bindirilmiştir. Bu tarz örtü sisteminin İzmir ve Marmara Bölgesi'nde çoğunlukla bulunması, bölgesel bir özellik gibi değerlendirilebileceğini akla getirmekle birlikte, Nizip'te görülmüş olması bu durumu netleştirmez.

Zemin katların tonozla örtüldüğü sabunhanelere Antakya, Kilis, Gaziantep ve Nizip'te rastlanılmıştır. Çapraz tonoz çoğunlukta olmak üzere sivri ve beşik tonoz tipleri de kullanılmıştır. Antakya Haytoğlu Sabunhanesi (Fot. 320), Antakya Aselcioğlu Sabunhanesi (Fot. 353), Antakya Hasan Ökten Sabunhanesi (Fot. 380), Antakya Şehoğlu Sabunhanesi (Fot. 403), Antakya Selahattin Ökten Sabunhanesi (Fot. 425), Antakya Kuseyri Sabunhanesi (Fot. 440), Antakya Müftüoğlu Sabunhanesi (Fot. 465), Gaziantep Kürkçü Sabunhanesi (Fot. 484, 496, 498), Gaziantep Elbeyli Sabunhanesi (Fot. 512-513) ve Nizip Fındıklar Sabunhanesi'nin (Fot. 671, 679) zemin katlarında çapraz, sivri ve beşik

⁹⁰⁴ R. Lim, agt, 1997, s. 32.

tonoz kullanılmıştır. Buradan da Akdeniz ve Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nde daha çok tonoz örtü sisteminin kullanıldığı anlaşılmıştır.

Bazı sabunhanelerde hem ahşap konstrüksiyon hem de tonoz sisteminin birlikte kullanıldığı görülür. Nizip Sayınlar Sabunhanesi'nin batı bölümündeki revak (Fot. 602) ile güney bölümündeki depolama mekânı (Fot. 609), yuvarlak merteklerden oluşan ahşap konstrüksiyonlu döşemeye sahipken diğer bölümler çapraz ve sivri tonozla örtülmüştür (Fot. 594, 605). Birecik Mıstıkoğlu Sabunhanesi'nde kuzey bölümdeki mekânların, çapraz ve sivri tonozla (Fot. 538, 540, 543), diğer bölümlerin ahşap malzemeye örtüldüğü anlaşılır. Kilis Muharrem Bey Sabunhanesi'nin zemin katı beşik ve çapraz tonoz (Fot. 646, 653), yuvarlak merteklerden oluşturulan ahşap konstrüksiyon (Fot. 637) ve volta döşeme olmak üzere üç değişik sistemle örtülmüştür (Fot. 667).

Sabunhaneye dönüştürülen Kilis Kalaycılar Sabunhanesi'nin (Fot. 760, 765) zemin katları çapraz ve beşik tonozla örtülürken, Ayvalık Sezai Ömer Madra Sabunhanesi (Fot. 829) ile Ayvalık Karşınlar Sabunhanesi'nin zemin katları ahşap konstrüksiyonludur. Hem ahşap konstrüksiyon hem de tonoz sisteminin birlikte kullanıldığı Kahramanmaraş Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi'nin doğu kütesi (Fot. 791) çapraz tonozla, batı kütesinin (Fot. 796) zemin katı dikey uzanan "I" profilli putrellerin üzerine yerleştirilen ahşap kaplamayla meydana getirilmiştir. Birecik Akçakanat Sabunhanesi'nde ise sivri tonoz ve yuvarlak merteklerden oluşan ahşap konstrüksiyon görülür (Fot. 860).

Sabunhanelerde üst katlar, içten açık bırakılan ahşap konstrüksiyonla (Fot. 125, 162, 250, 272, 308) veya ahşap kaplama ile (Fot. 97, 192, 229, 259) kapatılmıştır. Beşik ve kırma çatılar ise alaturka veya marsilya kiremitle örtülmüştür (Fot. 98, 169).

3.5. Sabunhanelerin Cephe Özellikleri

Sabunun kurutulması önemli olduğundan, sabunhanelerin cepheleri hâkim rüzgâr yönüne açık bırakılmış ve herhangi bir yapıyla kapatılmamasına dikkat edilmiştir. Bu nedenle Ayvalık, Burhaniye, Edremit, Ayvacık, İzmir ve Urla'da yer alan dikdörtgen kütleli sabunhanelerin üç veya dört cephesinin açık olduğu görülür. Cepheler deniz (Fot. 92, 119, 161, 235), sokaklar (Fot. 85, 102, 143) veya avlular (Fot. 171, 219, 264) tarafında açık tutulmaya çalışılmıştır.

Antakya (Fot. 368, 377, 400, 415), Kilis (Fot. 628), Gaziantep (Fot. 508, 511), Nizip (Fot. 583, 669, 731) ve Birecik'te (Fot. 534-535) bulunan sabunhanelerin de

etraflarının açık olmasına özen gösterilmiş, fakat zamanla meydana gelen yapılaşma nedeniyle bu kimliklerini kaybetmiştir.

Sabunhanelerin plân ve mekânsal özelliklerinde olduğu gibi cephelerinde görülen mimari unsurların biçimlenişi de incelenen bölgelere göre değişmektedir. Marmara ve Ege Bölgesi'ndeki sabunhanelerin cepheleri, Neo-klasik bir anlayış içerisinde ele alınmıştır (Fot. 91, 94, 119, 172). Bu sabunhaneler kapı ve pencere düzenlemeleri, silmeleri, üçgen alınlıkları ve bacaları ile birlikte Antakya, Gaziantep, Kilis'te yer alan sabunhanelerden ayrı bir üslupta kendini göstermektedir. Antakya, Gaziantep, Kilis, Nizip ve Birecik'te yer alan sabunhaneler, batılı anlamda herhangi bir üslup özelliği göstermeyip, yerel anlamda birbirleriyle benzerlikleri bulunmakla birlikte, Halep ve Nablus örnekleriyle de benzerlikleri dikkat çekicidir (Fot. 74-75).

Sabunhanelerin zemin katlarında sabun işlemleri gerçekleştirildiğinden, çoğunlukla, bu katların cephelerine seyrek pencere açılmıştır. Birinci kat cephelerinde yer alan çok sayıda pencere düzenlemesi ise sabunhane mimarisinin karakteristik özelliklerinden biri olmuştur. Bununla birlikte, pencerelerin formlarında bölgesel farklılıklar göze çarpar. Dikdörtgen kütle biçiminde inşa edilmiş olan Ayvalık, Burhaniye, Edremit, Havran, İzmir ve Urla'daki sabunhanelerin cephelerinde, düz lentolu dikey dikdörtgen ve yatay dikdörtgen açıklıklı pencerelerinin yanında, basık kemerli pencereler de görülür. Düz lentolu dikey dikdörtgen pencereler, Havran Eminzade Sabunhanesi'nin zemin katında (Fot. 177) görülürken, Ayvalık Ali Aday Sabunhanesi (Fot. 88), Ayvalık Erman Sabunhanesi (Fot. 101), Ayvalık Ertemler Sabunhanesi (Fot. 151), Edremit Ali Rıza Karagözoğlu Sabunhanesi (Fot. 208), Çanakkale Ayvacık Burnaz Sabunhanesi (Fot. 275) ile İzmir Hamdi Dalan Sabunhanesi'nin (Fot. 288) birinci katlarında, Ayvalık Gümüşlü Eminzade Sabunhanesi'nin birinci ve ikinci katında (Fot. 239), Ayvalık Hüsnü Rıfki Kazaz Sabunhanesi (Fot. 82), Ayvalık Sabuncugil Sabunhanesi (Fot. 106), Ayvalık Fevzi Paşa Mahallesi Sabunhanesi (Fot. 140), Ayvalık Cömertler Sabunhanesi (Fot. 148), Burhaniye Hüsnü Pazarbaşı Sabunhanesi (Fot. 232) ile İzmir Urla Sabunhanesi'nin (Fot. 311) her iki katında yer alır. Bunlardan Erman Sabunhanesi (Fot. 100-101), Sabuncugil Sabunhanesi (Fot. 102), Cömertler Sabunhanesi (Fot. 143) ve Hamdi Dalan Sabunhanesi'nin (Fot. 291) pencereleri, yüzeyden taşıntılı taş sövelerle çevrelenmiştir. Hüsnü Rıfki Kazaz Sabunhanesi (Fot. 87) ile Fevzi Paşa Mahallesi Sabunhanesi'nin (Fot. 140) zemin kat pencereleri de taş söveli olup üstten profilli bir silme ile vurgulanmıştır. Yatay dikdörtgen açıklıklı pencerelere, Ayvalık Ali

Aday Sabunhanesi (Fot. 92), Ayvalık Erman Sabunhanesi (Fot. 93), Edremit Ali Rıza Karagözoğlu Sabunhanesi (Fot. 214-215) ile Çanakkale Ayvacık Burnaz Sabunhanesi'nin (Fot. 273) zemin katlarında, Burhaniye Yağcı Sabunhanesi (Fot. 113), Burhaniye Pelitköy Halil İbrahim Selçuk Sabunhanesi'nin (Fot. 265) birinci katlarında rastlanılır. Basık kemerli pencereler ise Burhaniye Yağcı Sabunhanesi (Fot. 115), Ayvalık Gümüştü Emizade Sabunhanesi (Fot. 248), İzmir Hamdi Dalan Sabunhanesi'nin (Fot. 293) zemin katlarında, Havran Eminzade Sabunhanesi'nin birinci katında (Fot. 178), Ayvalık Fazıl Doğan Sabunhanesi (Fot. 128), Burhaniye Hüsnü Tolun Sabunhanesi (Fot. 195) ve İzmir Konak Sabunhanesi'nin (Fot. 301) her iki katında görülmektedir. Hüsnü Tolun Sabunhanesi'nin (Fot. 196) zemin kat pencerelerinin kilit taşlarının yüzeyi bezenmiş diğerleri yalın bırakılmıştır. Fazıl Doğan Sabunhanesi (Fot. 128) ile İzmir Konak Sabunhanesi'nin (Fot. 300) her iki katında; İzmir Hamdi Dalan Sabunhanesi'nin (Fot. 293) zemin katında bulunan basık kemerli pencerelerin yukarısında tuğlalı hafifletme kemerleri; Burhaniye Hüsnü Tolun Sabunhanesi'nin birinci kat pencerelerinin yukarısına profilli ve kademeli silmeler yapılarak cepheye zengin bir görünüm verilmeye çalışılmıştır (Fot. 203). Ayrıca Ayvalık Ertemler Sabunhanesi'nin (Fot. 156) kuzeydoğu cephesinde görülen yuvarlak kemerli ikiz pencereler tekil örnek olarak kalır.

Antakya, Kilis, Gaziantep, Nizip ve Birecik'te incelenen, hem avlulu hem de avlusuz dikdörtgen kütleli sabunhanelerin cephelerinde basık, yuvarlak kemerli, dikey dikdörtgen ve yatay dikdörtgen açıklıklı pencereler bulunmaktadır. Adı geçen yerleşim yerlerindeki sabunhanelerin pencerelerinin durumu, İzmir ve Marmara Bölgesi'ndeki sabunhanelerin pencereleri gibi düzenli değildir. Daha çok yerel üslup özelliği gösteren bu sabunhanelerin pencere düzenlemeleri, cephe veya yön dikkate alınmadan gelişmiş güzel formlarda yapıldıkları izlenimini vermektedir. Ancak bu durum onların özgün olmadıklarını ifade etmez. Bu haliyle daha çok Halep ve Nablus örnekleriyle benzeşirler. Antakya Aselcioğlu Sabunhanesi (Fot. 361) ile Antakya Kuseyri Sabunhanesi'nin (Fot. 454) idari odasının sokağa bakan cephesinde, Gaziantep Elbeyli Sabunhanesi'nin doğu cephesinin zemin ve birinci katı ile kuzey ve batı cephesinin üçüncü katında (Fot. 527, 529) düz lentolu, dikey dikdörtgen açıklıklı pencereler yer alır. Antakya Hasan Ökten Sabunhanesi (Fot. 393), Antakya Şehoğlu Sabunhanesi (Fot. 410), Antakya Selahattin Ökten Sabunhanesi'nin (Fot. 430) kuzey cephesinin birinci kat pencereleri, Nizip Okanlar Sabunhanesi (Fot. 700) ile Nizip Özkaya Sabunhanesi'nin (Fot. 747) zemin kat pencereleri düz lentolu dikey dikdörtgen biçiminde olup daha küçük ebatlarda

yapılmıştır. Antakya Aselcioğlu Sabunhanesi (Fot. 369), Birecik Mıstıkoğlu Sabunhanesi (Fot. 537), Nizip Okanlar Sabunhanesi (Fot. 700) ve Nizip Özkaya Sabunhanesi'nin (Fot. 734) birinci katlarında, düz lentolu yatay dikdörtgen pencerelerle karşılaşılır. Antakya Haytoğlu Sabunhanesi (Fot. 317), Antakya Aselcioğlu Sabunhanesi (Fot. 342), Antakya Selahattin Ökten Sabunhanesi'nin (Fot. 417) idari odalarının avluya bakan cephelerinde; Gaziantep Kürkçü Sabunhanesi'nin güney ve batı cephesinin birinci ve ikinci katları ile avluya bakan güney cephesinde (Fot. 505, 486), Gaziantep Elbeyli Sabunhanesi'nin kuzey ve batı cephesinin birinci katında (Fot. 528); Nizip Sayınlar Sabunhanesi'nin güney ve doğu cephesinin birinci katı ve idari odanın avluya bakan cephesinde (Fot. 583, 589) basık kemerli, dikey dikdörtgen pencerelere rastlanılır. Gaziantep Elbeyli Sabunhanesi'nin kuzey cephesi zemin katında (Fot. 528) ve Kilis Muharrem Bey Sabunhanesi'nin batı cephesi zemin katında (Fot. 663) yuvarlak kemerli, dikey dikdörtgen pencereler açılmıştır. Nizip Fındıklar Sabunhanesi'nin sokağa bakan cephelerindeki dikey dikdörtgen pencereler, Bursa kemeri biçimindeki lentolarıyla diğer hepsinden ayrılır (Fot. 694).

Değişik işlevli yapılardan sabunhaneye çevrilen, Kilis Kalaycılar Sabunhanesi'nin güney cephesinde (Fot. 775), Kahramanmaraş Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi batı kütesinin kuzey, doğu ve batı cephelerinin birinci ve ikinci katlarında (Fot. 817), Ayvalık Sezai Ömer Madra Sabunhanesi'nin ikinci ve dördüncü kütelelerinde (Fot. 820) ve Birecik Akçakanat Sabunhanesi'nde düz lentolu, dikey dikdörtgen açıklıklı pencereler yer alır (Fot. 864). Ayvalık Karşınlar Sabunhanesi'nin (Fot. 870) her iki katında, geniş açıklıklı, yatay dikdörtgen pencerelere rastlanılır. Bu yapılardan, Kahramanmaraş Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi'nin avlu duvarı, idari odası ve batı kütesinin zemin katında (Fot. 785, 794, 814), Ayvalık Sezai Ömer Madra Sabunhanesi'nin üçüncü kütesinin zemin ve birinci katında (Fot. 820) basık kemerli pencerelere yer verilmiştir. Ayrıca Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi'nin batı kütesi, güney cephesinin birinci ve ikinci katına (Fot. 816) ve Sezai Ömer Madra Sabunhanesi'nin ortadaki dört katlı kütesinin üçüncü ve dördüncü katlarına yuvarlak kemerli dikey dikdörtgen pencereler açılmıştır (Fot. 820).

Antakya, Kilis, Gaziantep, Nizip ve Birecik'teki sabunhanelerde, yukarıda bahsi geçen pencerelerden ziyade ön plana çıkan karakteristik özelliği, cephelerin ahşap çitallerden oluşturulan perdelerle örtülmesidir. Bu perdeler, avluya bakan sivri kemer açıklıklarında, birinci katların hem sokağa hem de avluya bakan cephelerinde görüldüğü

gibi, pencerelerin aralıklarını örtmek için de kullanılmıştır. Böylelikle sabunların kurutulmasına yönelik gölgelikli ve havadar bir ortam elde edilmektedir. Antakya Haytoğlu Sabunhanesi (Fot. 327), Antakya Aselcioğlu Sabunhanesi (Fot. 364), Antakya Hasan Ökten Sabunhanesi (Fot. 387), Antakya Şehoğlu Sabunhanesi (Fot. 411), Antakya Selahattin Ökten Sabunhanesi (Fot. 415), Antakya Kuseyri Sabunhanesi (Fot. 452) ve Antakya Müftüoğlu Sabunhanesi'nin (Fot. 479) avluya bakan zemin katları sivri kemerli olmakla birlikte, bu kemerlerin açıklıkları ahşap çitalı perdelerle kapatılmıştır. Söz konusu sabunhanelerin avluya ve sokağa bakan birinci kat cephelerinde, payelerin aralarının ahşap çitalı perdelerle örtüldüğü görülür (Fot. 362, 411, 431). Gaziantep Kürkçü Sabunhanesi (Fot. 494), Birecik Mıstıkoğlu Sabunhanesi (Fot. 544), Nizip Sayınlar Sabunhanesi (Fot. 595) ve Nizip Fındıklar Sabunhanesi'nin (Fot. 668) avluya bakan zemin ve birinci kat cephelerindeki sivri kemerler ahşap perdelerle kapatılmıştır. Ancak bu perdelerin çoğu günümüze ulaşamamıştır. Nizip Sayınlar Sabunhanesi'nin sokağa bakan güney cephesi (Fot. 583) ile Kilis Muharrem Bey Sabunhanesi'nin (Fot. 664, 666) sokağa bakan batı ve doğu cephesindeki payelerin aralarında da ahşap perdeler kullanılmıştır. Bundan başka, Antakya Aselcioğlu Sabunhanesi'nin kuzey cephesindeki yatay dikdörtgen birinci kat pencereleri (Fot. 369); Antakya Hasan Ökten Sabunhanesi (Fot. 393), Antakya Şehoğlu Sabunhanesi (Fot. 410), Antakya Selahattin Ökten Sabunhanesi'nin (Fot. 430) kuzey cephesindeki, küçük dikey dikdörtgen açıklıklı birinci kat pencereleri; Nizip Okanlar Sabunhanesi (Fot. 726) ile Nizip Özkaya Sabunhanesi'nin birinci kat pencereleri açıklıklarında da ahşap perdeler görülür. Bunlar, pencerelerde ahşap perde kullanılması yönüyle tespit edilebilen nadir örneklerdir.

Han yapısından sabunhaneye çevrilen Kilis Kalaycılar Sabunhanesi'nin (Fot. 778) avluya bakan zemin ve birinci kat cephelerindeki sivri kemerler de ahşap perdelerle kapatılmıştır. Fakat restorasyonla beraber bu perdeler kaldırılmıştır.

Cephelerdeki diğer bir unsur olan kapılar, Marmara ve Ege'de karşılaşılan dikdörtgen kütleli sabunhanelerin en az iki cephesinde, sokak veya avluyla bağlantılı, düz lentolu, basık ve yuvarlak kemerlidir. Ayvalık Hüsnü Rıfki Kazaz Sabunhanesi (Fot. 87), Ayvalık Erman Sabunhanesi (Fot. 100), Ayvalık Sabuncugil Sabunhanesi (Fot. 102), Ayvalık Fevzi Paşa Mahallesi Sabunhanesi (Fot. 140), Ayvalık Cömertler Sabunhanesi'nin (Fot. 143) üstten silmeli düz lentolu kapıları, yüzeyden taşıntılı taş sövelerle çevrelenmiş, yukarıda, yatay dikdörtgen açıklıklı kapı üstü pencerelerine sahiptir. Ayrıca Hüsnü Rıfki Kazaz Sabunhanesi ile Sabuncugil Sabunhanesi'nin

kapısının yanlarında, kaideli ve profilli bir başlığa sahip olan söveler yer alır. Ayvalık Ertemler Sabunhanesi (Fot. 165), Havran Eminzade Sabunhanesi (Fot. 177), Edremit Ali Rıza Karagözoğlu Sabunhanesi (Fot. 215), Burhaniye Hüsnü Pazarbaşı Sabunhanesi, Burhaniye Pelitköy Halil İbrahim Selçuk Sabunhanesi (Fot. 265), Çanakkale Ayvacık Burnaz Sabunhanesi (Fot. 273) ve İzmir Urla Sabunhanesi'nin cephelerindeki düz lentolu kapılar, daha basit yapılmıştır. Burhaniye Yağcı Sabunhanesi (Fot. 113), Ayvalık Fazıl Doğan Sabunhanesi (Fot. 119) ve Ayvalık Gümüşlü Eminzade Sabunhanesi'nin (Fot. 249) kapıları basık kemerlidir. Bunlardan Yağcı Sabunhanesi'nin kuzey cephesindeki düz lentolu, taş söveli kapı açıklığının yukarısında, kapı üstü penceresi basık kemerlidir. Bu kapının iki yanında, kaide üzerine oturan başlıksız söveler bulunur. Ayvalık Fazıl Doğan Sabunhanesi'ndeki kapıların basık kemerlerindeki kilit taşları yüzeyden taşıntılı olup içi yalın bırakılmıştır. Ayvalık Ali Aday Sabunhanesi (Fot. 91), Burhaniye Hüsnü Tolun Sabunhanesi (Fot. 201), İzmir Hamdi Dalan Sabunhanesi (Fot. 289) ve İzmir Konak Sabunhanesi'nin (Fot. 299) kapıları yuvarlak kemerli olarak yapılmıştır. Hüsnü Tolun Sabunhanesi kapısının iki yanında, kaidesiz ve profilli başlığa sahip taştan pilastrlar yine taştan bir lentoyu taşır. Hamdi Dalan Sabunhanesi ile Konak Sabunhanesi'nin birbirine benzeyen kapılarının yuvarlak kemerleri, üstten tuğla hafifletme kemerleri ile sınırlandırılmıştır. Ali Aday Sabunhanesi'nin iki kapısı, yuvarlak kemerlerinin kendi içinde kademelenmesinin yanında, avlu kapısının iki tarafındaki, kaideli ve profilli başlıklı çift pilastrları ile diğerlerinden ayrılır (Fot. 91). Bu kapıların biçimlenişi, Neo-klasik üslubun uygulamaları olarak değerlendirilir.

Antakya, Kilis, Gaziantep, Nizip ve Birecik sabunhanelerinin yalnızca bir cephesinde, avluya veya iç mekâna açılan geniş açıklıklı, kesme taş kaplı ana kapılar, basık ve yuvarlak kemerlidir. Antakya Haytoğlu Sabunhanesi (Fot. 314), Antakya Aselcioğlu Sabunhanesi (Fot. 361), Antakya Şehoğlu Sabunhanesi (Fot. 397), Antakya Selahattin Ökten Sabunhanesi (Fot. 432) ve Antakya Kuseyri Sabunhanesi'nin avlu kapıları basık kemerlidir. Gaziantep Elbeyli Sabunhanesi, Nizip Sayınlar Sabunhanesi (Fot. 588), Kilis Muharrem Bey Sabunhanesi (Fot. 631) ve Nizip Fındıklar Sabunhanesi'nin (Fot. 693) kapıları yuvarlak kemerlidir. Elbeyli Sabunhanesi ana kapısının etrafı, bir sıra beyaz bir sıra siyah kesme taşla inşa edilerek cephede vurgulanmıştır. Sayınlar Sabunhanesi (Fot. 588) ile Fındıklar Sabunhanesi'nin (Fot. 693) birbirine benzeyen avlu kapıları, iç içe yuvarlak kemerlidir. Sayınlar Sabunhanesi'ndeki kapının yanlarında profil başlıklı söveler; Fındıklar Sabunhanesi kapısının kemer

yüzeyine kazıma tekniğinde zigzag motifi işlenmiştir. Bundan başka, Gaziantep Kürkçü Sabunhanesi'nin sivri kemerli kapısında, bir sıra beyaz bir sıra siyah kesme taş uygulaması görülür (Fot. 481). Siyah renkli taşlar, sivri kemerin üstünde, ışınvari şekilde düzenlenmiş, uçlarda kırılarak yatay olarak devam ettirilmiştir. Söz konusu kapının, Gaziantep Elbeyli Hanı'nın ana kapısı ile benzer özellikte olduğu görülür (Fot. 531). Suriye etkili iki renkli taş işçiliğini, sadece Gaziantep çevresinde değil, Adana'dan Diyarbakır'a kadar geniş bir alanda inşa edilen, farklı işlevdeki mimari eserlerin taş kapılarında da görmek mümkündür.

İç avlulu sabunhanelerin avluya bakan cephelerdeki idari oda veya servis mekânlarına ait olan kapılar, basık kemerli ve oldukça yalın tutulmuştur.

Sabunhaneye çevrilen Kilis Kalaycılar Sabunhanesi'nin (Fot. 776) avlu kapıları ile Kahramanmaraş Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi'nin avlu, idari oda ve batı kütesinin zemin kat kapıları (Fot. 785, 814) basık kemerlidir. Bunlardan, Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi'nin avlu kapısının basık kemeri, kendi içinde silmelerle hareketlendirilmiş, üst kısmı, kırmızımtırak ve sarımtırak renkli taşlarla örülmüştür (Fot. 812). Ayvalık Sezai Ömer Madra Sabunhanesi üçüncü kütesinin (Fot. 820) kapısı yuvarlak kemerli olarak yapılmıştır. Ayrıca bu sabunhanenin birinci, ikinci ve dördüncü kütlelerindeki üstten silmeli düz lentolu kapıları, yüzeyden taşıntılı taş sövelerle çevrenmiş, yukarıda, yatay dikdörtgen açıklıklı kapı üstü pencerelerine sahiptir. Ayvalık Karşınlar Sabunhanesi'nin (Fot. 870) düz lentolu kapısı, daha basit yapılmıştır. En dikkat çekici kapı ise Birecik Akçakanat Sabunhanesi'ne aittir. Bu yapının yoğun bezemeli kapısı, profilli silmelerle hareketlendirilen sivri kemerli bir niş ile dıştan çevrenmiştir. Niş içinde, basık kemerli kapı ve bunun üzerinde ikiz pencere düzenlemesi bulunur (Fot. 866-867).

Kilis Muharrem Bey Sabunhanesi (Fot. 631), Gaziantep Elbeyli Sabunhanesi, Nizip Sayınlar Sabunhanesi ile sabunhaneye çevrilen Kilis Kalaycılar Sabunhanesi (Fot. 776) ve Kahramanmaraş Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi'nin (Fot. 785) dışı sac kaplı ana kapı kanatları üzerinde "kuzulu/enikli kapı" olarak isimlendirilen daha küçük bir kapıya yer verilmiştir. İki büyük kapı kanadı, hayvanlar ve emtia giriş çıkışı için açılırken küçük kapı, yalnızca insanların geçişi için kullanılır. Bu kapılara adı geçen yerleşimlerdeki sivil

mimarlık örneklerinin avlu kapılarında rastlanıldığı gibi Şanlıurfa, Antakya ve Muğla'daki değişik yapı türlerinde de karşımıza çıkar⁹⁰⁵.

Bazı sabunhanelerin denize, sokağa veya avluya bakan cephelerinde, sabun nakliyatının geliş ve gidişini gözetlemek amacıyla, balkonlar yapılmıştır. Ayvalık Ali Aday Sabunhanesi (Fot. 92), Ayvalık Erman Sabunhanesi (Fot. 93), Burhaniye Yağcı Sabunhanesi (Fot. 116), Ayvalık Fevzi Paşa Mahallesi Sabunhanesi (Fot. 137), Ayvalık Ertemler Sabunhanesi'nde (Fot. 165) yer alan balkonlar denize; Burhaniye Hüsnü Tolun Sabunhanesi (Fot. 194) ile Burhaniye Pelitköy Halil İbrahim Selçuk Sabunhanesi'nde (Fot. 263) sokağa; Burhaniye Hüsnü Pazarbaşı Sabunhanesi'nde (Fot. 219, 231) hem sokağa hem de avluya; Ayvalık Gümüşlü Eminzade Sabunhanesi (Fot. 242) ve Çanakkale Ayvacık Burnaz Sabunhanesi'nde (Fot. 273) avluya bakan balkonlar mevcuttur.

Burhaniye Pelitköy Halil İbrahim Selçuk Sabunhanesi'nin (Fot. 255) avluya bakan cephesinde ve Gaziantep Elbeyli Sabunhanesi'nin caddeye bakan cephesinde cumba yer alır (Fot. 533). Elbeyli Sabunhanesi'nin cumbası, konaklama amaçlı yapılan katta yer alır.

Sonradan sabunhaneye dönüştürülen Kahramanmaraş Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi'nin avluya bakan cephesinde balkonlar (Fot. 783), batı cephesinde cumba (Fot. 819) mevcuttur. Ortadaki balkonun önünde ve yanlarında, ahşap dikmelerle taşınan dekoratif kemerler cepheye hareketlilik kazandırmıştır. Cumba ise Elbeyli Sabunhanesi'nin cumbası gibi, konaklama amaçlı yapılan katta yer alır.

Taş veya tuğladan yapılan kat silmeleri, köşe pilastrları ve üçgen alınlıklar yalnızca Ayvalık, Burhaniye, Ayvacık ve İzmir sabunhanelerinde uygulanmıştır.

Cephelerde, iki kat arasındaki ayırımı taşı silme ile belli edildiği yapılar, Ayvalık Erman Sabunhanesi (Fot. 93), Burhaniye Yağcı Sabunhanesi (Fot. 113), Ayvalık Fazıl Doğan Sabunhanesi (Fot. 119), Ayvalık Fevzi Paşa Mahallesi Sabunhanesi (Fot. 134), Burhaniye Hüsnü Pazarbaşı Sabunhanesi (Fot. 232), Ayvalık Gümüşlü Eminzade Sabunhanesi (Fot. 237) ve Burhaniye Halil İbrahim Selçuk Sabunhanesi'dir (Fot. 263).

⁹⁰⁵ Yıldız Aksoy-Ayşen Akpınar, "Muğla Evleri", *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 3/9, 2011, s. 133; Müge Satı, *Muğla Ticaret Yapıları*, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2013, Denizli, s. 82; Aslıhan Ece Paköz-Faruk Tuncer, "Geleneksel Maraş Evlerine Bir Örnek: Gözlüklü Ali Evi", *Megaron*, 10/1, 2015, s. 32; Yeliz Selvi-Yahya Melikoğlu, "Sınırın Estetik Nesnelere: Şanlıurfa'da Tarihi Kapı Tokmakları ve Halkaları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10/53, 2017, s. 1003.

Bunlardan Yağcı Sabunhanesi'nde kesme taştan olan silmenin altına, hafif dışa taşıntılı kare plakalar yerleştirilerek cepheye hareketlilik verilmeye çalışılmıştır (Fot. 113). Burhaniye Hüsnü Tolun Sabunhanesi (Fot. 195) ve Çanakkale Ayvacık Burnaz Sabunhanesi'nde (Fot. 273) ise kat silmeleri tuğladan yapılmıştır. Fakat Hüsnü Tolun Sabunhanesi'nde kat silmesi, dört sıra halinde dışa doğru kademelendirilerek farklı bir düzende uygulanmıştır.

Ayvalık Hüsnü Rıfki Kazaz Sabunhanesi'nin zemin kat köşelerinde, kaideye oturan ve profilli başlığa sahip pilastrlara (Fot. 82-83) yer verilmiştir. Burhaniye Hüsnü Tolun Sabunhanesi'nin birinci kat cephesinin köşelerinde (Fot. 195) ise başlığı kademeli olarak yapılmış pilastrlar bulunur. Hüsnü Pazarbaşı Sabunhanesi'nin ise sokağa bakan cephesine daha yalın biçimde köşe pilastrları yapılarak, cepheye estetik bir görünüm verilmeye çalışılmıştır (Fot. 232). Bundan başka Ayvalık Cömertler Sabunhanesi (Fot. 143), Burhaniye Hüsnü Tolun Sabunhanesi (Fot. 195) ve İzmir Konak Sabunhanesi'nin (Fot. 301) yapı köşelerine, şaşırtmalı tarzda yerleştirilen kesme taşlarla yapılan düzenlemeler de bulunmaktadır.

Ayvalık, Burhaniye, Havran ve İzmir'deki bazı sabunhanelerin cephelerinde üçgen alınlık kullanımı dikkati çekmektedir. Kenarları profillendirilmiş üçgen alınlıkların içi bazen boş bırakılmış, bazılarının içine birtakım motifler işlenmiş, bazen de yuvarlak formlu pencereler açılmıştır. Havran Eminzade Sabunhanesi (Fot. 172) ve Ayvalık Gümüslü Eminzade Sabunhanesi'nin (Fot. 237) üçgen alınlıkları boş bırakılmıştır. Burhaniye Hüsnü Tolun Sabunhanesi'nin doğu cephesindeki üçgen alınlıkta, iki adet yuvarlak pencere (Fot. 183), batı cephesinde bulunan alınlıkta ise zeytin ağacı ve yaprağını andıran motifler görülür⁹⁰⁶ (Fot. 202). İzmir Konak Sabunhanesi'nde bulunan alınlığın ortasına daire formlu bir pencere ve bu pencerenin üstüne küçük bir saat yerleştirilmiştir (Fot. 300). Yuvarlak pencereler, Ayvalık Erman Sabunhanesi (Fot. 94) ve Ayvalık Fazıl Doğan Sabunhanesi'nin (Fot. 130) üçgen alınlıklarda da görülür. Cephelerden başka Ayvalık Ali Aday Sabunhanesi'nin avlu kapısının yukarısında olmak üzere bir üçgen alınlığa yer verilmiştir (Fot. 91). Bu yapılarda görülen üçgen alınlıklar, Neo-klasik üslubun yansımaları olarak değerlendirilir.

⁹⁰⁶ Stilize olarak gerçekleştirilen motifler, zeytin ağacı ve yaprağı şeklinde değerlendirilmektedir. R. Efe-A. Soykan-İ. Cürebal-S. Sönmez, *age*, 2013, s. 21; D. Akın, *agt*, 2014, s. 35.

Sabunhaneye çevrilen Ayvalık Sezai Ömer Madra Sabunhanesi'nde, iki kat arasındaki ayırım, taş silme ile belli edilmiştir. Ayrıca bu sabunhanenin birinci ve dördüncü kütledeki üçgen alınlıkların içi boş bırakılırken, ikinci ve üçüncü kütlelerindeki yuvarlak pencereler görülür (Fot. 820-821).

Sabunhanelerin cepheleri, yukarıda genellikle bir veya iki sıra halinde, dışa doğru kademeli, tuğla ve taş kornişlerle sonlandırılmıştır (Fot. 106, 149, 179). Bu kornişlere, Burhaniye Hüsnü Tolun Sabunhanesi (Fot. 183), İzmir Konak Sabunhanesi (Fot. 300) ve bedestenden çevrilen Birecik Akçakanat Sabunhanesi'nde (Fot. 855) dış frizi biçimindeki silmeler yapılmıştır.

3.6. Sabunhanelerde Yapı Malzemesi ve Teknik Özellikler

Duvar Örgü Teknikleri: Yığma yapım tekniğinde inşa edilen sabunhanelerde taş, tuğla, ahşap ve metal malzemeler kullanılmıştır. Bazı yapılarda, ahşap hatıl arasına taş, tuğla veya kerpiç doldurulmasıyla oluşturulan hıms duvar tekniği görülür. Hıms duvar, Ayvalık Fevzi Paşa Mahallesi Sabunhanesi'nin birinci kat duvarlarında tuğla (Fot. 139), İzmir Hamdi Dalan Sabunhanesi birinci katında taş ve tuğla (Fot. 284-285) dolguludur. Havran Eminzade Sabunhanesi'nde ise tuğla yoğunlukta olmak üzere düzensiz sıralarla yerleştirilmiş almaşık duvar tekniği görülür (Fot. 170).

Taş: Sabunhanelerde ana inşa malzemesi olarak en çok moloz ve kesme taş kullanılmıştır. Kesme taşlar, pencere ve kapı sövelerinde (Fot. 115, 128, 361, 662), kemerlerde (Fot. 366, 447, 478), payelerde (Fot. 450, 474, 500), avlu cephelerinde (Fot. 328, 452), merdivenlerde (Fot. 329, 373, 654), kare kaideli ocaklarda (Fot. 160), sabun kazanları (Fot. 349) kostik havuzları (Fot. 350) ile bacalarda (Fot. 391, 404, 452, 725) görülmektedir. Aynı zamanda Gaziantep, Nizip ve Birecik'teki sabunhanelerin bütün cephelerinde kullanılmıştır (Fot. 485, 528, 574, 622, 698, 728). Adı geçen yerleşim yerlerinde taş malzemenin tercih edilmesinin altında, jeolojik yapının getirdiği taş ocaklarının varlığı yatmaktadır⁹⁰⁷.

Ayvalık, Gaziantep, Nizip ve Kilis'teki sabunhane ve diğer tür yapılarda yörelere özgü olan sarımsak taşı, siyah renkli bazalt taş, keymık taşı ve havara taşı kullanılmıştır. Bunlardan sarımsak taşı, Ayvalık'ta Sarımsaklı denilen mevkiinden elde edilen volkanik bir taş türüdür⁹⁰⁸. Pembemsi bir rengi olan bu taş, dayanıklılığı ve işlenebilir özelliğinden

⁹⁰⁷ G. C. Yetkin-T. Çobancaoğlu, agm, 2019, s. 148.

⁹⁰⁸ S. Sanrı, agt, 1939-1940, s. 26; A. Yorulmaz, age, 1977, s. 73; B. Akın, agt, 2014, . 175.

dolayı yapı malzemesi olarak kullanılmasının yanında, cephelerde, pencere-kapı sövelerinde ve kemerlerde, düzgün kesme taş şeklinde kullanılmıştır⁹⁰⁹ (Fot. 87, 128, 143). Sarımsak taşının, H.1308/M.1891 tarihinden bu yana, çevre ilçe ve illere gönderildiği bilinmektedir⁹¹⁰.

Keymık taşı, Gaziantep ve Nizip'teki sabunhanelerde, dayanıklılığı ve sağlamlılığı nedeniyle dış cephelerde, duvarlarda, payelerde, kemerlerde, merdivenlerde tercih edilmiştir⁹¹¹ (Fot. 501, 532, 610). Yumuşak özellikteki havara taşı, işlenmesi kolay ve dayanıklılığı az olan bir taş türüdür⁹¹². Bundan dolayı, binaların ara duvarlarında kullanılmıştır. Sert ve işlenmesi zor olan siyah renkli bazalt taşı (karataş), yüksek mukavemete sahip olduğundan Gaziantep Kürkçü Sabunhanesi payelerinde görülür (Fot. 495). Ayrıca bu taş, Kilis Muharrem Bey Sabunhanesi (Fot. 662) cephelerinde düzensiz yerleştirilerek, Gaziantep Kürkçü Sabunhanesi ve Gaziantep Elbeyli Sabunhanesi ana kapılarında ise dekoratif şekil vermede tercih edilmiştir (Fot. 481).

Tuğla: Ayvalık, Burhaniye, Edremit, Havran ve İzmir'deki sabunhanelerde, taştan sonra ikinci inşa malzemesi tuğla iken Antakya, Kilis, Gaziantep, Nizip ve Birecik sabunhanelerinde bu malzeme pek kullanılmamıştır. Özellikle Ayvalık'taki yapılarda görülen tuğlaların, Ayvalık'a bağlı Küçükköy (Yeniçarohorion) denilen mevkiide imal edildiği bilinmektedir⁹¹³.

Ayvalık Ali Aday Sabunhanesi (Fot. 88), Burhaniye Yağcı Sabunhanesi (Fot. 113), Ayvalık Ertemler Sabunhanesi (Fot. 164), Burhaniye Pelitköy Halil İbrahim Selçuk Sabunhanesi (Fot. 260) ile Çanakkale Ayvacık Burnaz Sabunhanesi'nin (Fot. 275) birinci katları, Edremit Ali Rıza Karagözoğlu Sabunhanesi (Fot. 215) ise tamamen tuğladan inşa edilmiştir. Bundan başka iç mekânlardaki ara duvarlarda, kare kaideli sabun kazanı ocaklarında (Fot. 136, 188, 222, 278), bacalar (Fot. 99, 117, 165, 208) ve bazı pencere ile kapı üstlerindeki hafifletme kemerlerinde (Fot. 118, 128, 291, 300) tuğla sıkça kullanılmıştır.

⁹⁰⁹ A. Yorulmaz, *age*, 1977, s. 73; R. Efe-A. Soykan-İ. Cürebal-S. Sönmez, *age*, 2013, s. 33; B. Akın, agt, 2014, s. 175; B. Akın, agm, 2015, s. 226.

⁹¹⁰ *Servet-i Fünun*, 4/101, 1308, s. 361; S. Sanrı, agt, 1939-1940, s. 26.

⁹¹¹ G. C. Yetkin-T. Çobancaoğlu, agm, 2019, s. 143.

⁹¹² İ.H. İmamoğulları, *age*, 2002, s. 135; G. C. Yetkin-T. Çobancaoğlu, agm, 2019, s. 143.

⁹¹³ *Servet-i Fünun*, 4/101, 1308, s. 361; B. Akın, agt, 2014, . 176.

Burhaniye Hüsnü Tolun Sabunhanesi, tamamen tuğla malzeme ile inşa edilmesi yönüyle dikkat çekicidir (Fot. 197).

Ahşap: Kapı ve pencere doğramaları, döşemeler, tavan kaplamaları, iç mekândaki dikmeler, sabun kalıpları, merdivenler ve çatı kuruluşları genelde ahşap malzemelidir. Antakya (Fot. 318, 364, 431, 452, 479), Nizip (Fot. 583, 610), Kilis (Fot. 659) ve Birecik sabunhanelerinin bir özelliği olarak, birinci kat cephe açıklıklarında ahşap çitalardan yapılmış perdeler kullanılmıştır. Fakat bu ahşap perdeler, gerek doğa şartları gerekse insan eli ile oluşan tahribatından dolayı yapılardan sökülüp atılmıştır.

Metal: Ayvalık Sabuncugil Sabunhanesi'nin döşemesinde (Fot. 107), Ayvalık Ertemler Sabunhanesi'nin kuzeybatı cephesindeki balkonda (Fot. 165), Burhaniye Hüsnü Tolu Sabunhanesi'nin zemin kat döşemesi ile bunu destekleyen dikmelerde (Fot. 186, 189), İzmir Hamdi Dalan Sabunhanesi sabun sevkiyat biriminin ve Kilis Muharrem Bey Sabunhanesi'nin volta döşemesinde (Fot. 667) "I" profilli putreller görülür. Bu putrellerin Batıdan ithal edilen malzeme olduğu anlaşılır. 19. yüzyılda, Avrupa'da ölçüleri standart hale getirilen bu metal malzeme⁹¹⁴, Osmanlı mimarisindeki farklı yapı türlerinde de kullanılmıştır⁹¹⁵.

Sabun kazanları (Fot. 210, 223, 270, 681, 721), pencere parmaklıkları (Fot. 86, 115), balkon korkuluklarında da (Fot. 195, 231, 263) metal malzeme görülür.

Sabunhaneye çevrilen Kilis Kalaycılar Sabunhanesi, Kahramanmaraş Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi, Ayvalık Sezai Ömer Madra Sabunhanesi, Birecik Akçakanat Sabunhanesi ile Ayvalık Karşınlar Sabunhanesi de yığma yapıım tekniğinde inşa edilmiştir. Bunlardan Kalaycılar Sabunhanesi payelerinde, siyah renkli bazalt taşı kullanılmıştır (Fot. 765). Bu taş, aynı zamanda, adı geçen sabunhanenin cephelerinde

⁹¹⁴ S. Kurugöl-S. G. Küçük, agm, 2015, s. 522.

⁹¹⁵ İzmir Mithat Paşa Endüstri Meslek Lisesi, Bursa Trilye Taş Mektep, Uşak Hacı Gedik ile Paşa Hanı, Uşak Bedesteni ve dükkânları, Trabzon Kostaki Konağı, Samsun Necip Özudoğru Evi, İzmir Lazarist Rahipler Okulu (Propaganda Koleji), Babaeski ve Kavaklı Tren İstasyonları gibi yapılarda volta döşeme görülür. Başak İpekoğlu-Mine Hamamcıoğlu, "İzmir Mithat Paşa Endüstri Meslek Lisesi Binasının Tanıtımı, Yangın Sonrası Durumu ve Onarım Kararları", *Ege Mimarlık*, S. 26, 1998, s. 18; Nilüfer Akıncıtürk, "Trilye Beldesi'ndeki Tarihi Yapılar ve Taş Mektep'in Yapısal Bozulmaların İncelenmesi", *Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 7/1, 2002, s. 187; Kasım İnce, *Uşak'ta Türk Mimarisi*, Isparta, 2004, s. 121; Kasım İnce, "Uşak Ulubey'deki Osmanlı Dönemi Mimarisine Dair", *Turkish Studies*, 9/10, Ankara, 2014, s. 675; Esin Kuleli, "Kostaki Konağı'nın Mimari Özellikleri ve Günümüzdeki Kullanımı Üzerine Bir Araştırma", *TÜBA-KED*, S. 18, 2018, s. 167; Heval Şimşek Özel, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Eğitim Yapıları*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2018, s. 107; Ali Yıldız, "Babaeski ve Kavaklı Tarihi Tren İstasyonu Binalarının Yeniden Değerlendirilmesi", *Tasarım Kuram*, 15/27, 2019, s. 37.

düzensiz yerleştirilerek dekoratif bir görünüm kazandırmıştır. Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi batı kütesinin ikinci katında, kerpiç dolgulu (Fot. 806) hımış duvar tekniği mevcuttur. Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi'nin batı kütesindeki zemin kat döşemesinde (Fot. 796) ve Sezai Ömer Madra Sabunhanesi'nin bazı duvarları ile yarısı duvara gömülü taşıyıcılarında, "I" profilli putreller görülür.

3.7. Sabunhanelerde Süsleme

Sabunhanelerde işlevsellik ön planda tutulduğundan, rastlanılan süslemeler türlerine göre bir grup oluşturmayacak kadar az olduğundan bütüncül ele alınmıştır.

Yapılarda daha çok bitkisel ve geometrik desenlerin kullanıldığı göze çarpar. Bunlardan Burhaniye Hüsnü Tolun Sabunhanesi'nin zemin kat pencerelerinin kilit taşlarının konsolsu çıkıntılarının ortasındaki dilim, inci dizi biçiminde düzenlenmiştir (Fot. 196). Batı cephesinde bulunan üçgen alınlıkta, zeytin ağacı ve zeytin yaprağını andıran stilize motifler görülür (Fot. 202). Edremit Körfezi içerisindeki zeytinyağı fabrikalarının yanı sıra, camilerin cephelerinde de bu stilize motiflere yer verilmiştir. Edremit Altınoluk Erdim Yağhanesi⁹¹⁶, Edremit Altınoluk Camii (1884)⁹¹⁷, Burhaniye Şahinler Köyü Camii (1895)⁹¹⁸, Edremit Hilmi Efendi Yağhanesi (1899)⁹¹⁹ ve Burhaniye Hüsnü Tolun Sabunhanesi ile aynı avluda yer alan Hüsnü Tolun Yağhanesi'nin (1919) cephelerinde bu bitkisel bezemeye rastlanır.

Burhaniye Yağcı Sabunhanesi ana kapısının sövesi ile lentonun birleştiği yerlerdeki konsolların volütleri seçilmekle birlikte, konsolun eğimindeki desenler, perde motifini çağrıştırmaktadır (Fot. 114). Aynı sabunhanenin kuzey cephesindeki balkon kapısının yukarısındaki yatay dikdörtgen biçiminde konulmuş kesme taşın yüzeyinde, taşın biçimine uygun şekilde, kabartma olarak bir gemi çapası tasvir edilmiştir (Fot. 116).

Burhaniye Hüsnü Pazarbaşı Sabunhanesi'nin birinci kat duvarlarından, doğu duvarının içe doğru girinti yapan kısımdaki pencerenin iki yanında, Hüsnü Pazarbaşı'nın "HP" kısaltmalı amblemi (Fot. 226), "Gül Kokulu-İstanbul" (Fot. 226) ve kazıma

⁹¹⁶ D. Akın, agt, 2014, s. 84 (Şekil B. 18).

⁹¹⁷ Sevil Durmuş, *Edremit ve Köylerindeki Türk Eserleri*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk İslam Sanatı Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2010, s. 17 (Res. 16).

⁹¹⁸ Özgür Mehmet İrkin, *Burhaniye'de Türk Devri Eserleri*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İslam Tarihi ve Sanatları Programı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2006, s. 134 (Res. 97); Celal Tuna, *Körfezdeki Işık Burhaniye*, Burhaniye, 2008, s. 247; H. S. Sağlam, *age*, 2012, s. 165.

⁹¹⁹ R. Efe-A. Soykan-İ. Cürebal-S. Sönmez, *age*, 2013, s. 111.

teknğinde yapılmış bir daire içinde altı yapraklı çiçek motifinin yanı sıra, batı duvarının güney kenarında, “*İstanbul-1956*” ve “*Gül Kokulu*” ifadeleri yazılmıştır (Fot. 227).

En ilgi çekici motiflerden biri, Antakya Selahattin Ökten Sabunhanesi’nde görülür (Fot. 422-423). Zemin katta, sabun kazanının yakınındaki çapraz tonoz yüzeyine işlenen çekiç ve el motifleri, onları yapan kişinin elinden her işin geldiğini ve işinde usta olduğunu gösteren sembolik bir anlamı ifade ettiği belirtilmiştir⁹²⁰.

Gaziantep Kürkcü Sabunhanesi’ni hana bağlayan geçidin sivri kemerindeki kilit taşında, beş dilimli plastik bir konsol ve bunun iki yanında, kalemişi olarak yapılmış kıvrık dallı geç dönem motifleri yer alır (Fot. 506).

Gaziantep Elbeyli Sabunhanesi’nin çinko ile kaplı kuzey kapısının bir kanadı üzerine, dövme tekniği ile selvi motifi işlenmiştir.

Nizip Fındıklar Sabunhanesi’nin avlu kapısındaki yuvarlak kemer yüzeyinde, kazıma tekniğinde zigzag motifine rastlanır (Fot. 693). Ayrıca merdiven mahaline açılan çinko kaplı, tek kanatlı kapı üzerinde, dövme tekniğinde iki hilal motifi arasına bir Mühr-ü Süleyman motifi yapılmıştır⁹²¹ (Fot. 674). Eski çağlardan beri pek çok kültür çevresinde kullanılan bu motif, Anadolu’da, Tanrının işareti anlamında ve kötülüklerden korunma sembolü olarak, mimaride ve çeşitli eşyalarda görülmektedir⁹²².

Sonradan sabunhaneye çevrilmiş olan Kilis Kalaycılar Sabunhanesi’nin birinci avlusunda yer alan sekinin doğu yüzünde, restorasyon öncesi, bitkisel motifli taşların olduğu görülür. Bu motifler, profilli ve dış frizi şeklinde çerçevelerle sınırlandırılmıştır (Fot. 759). Ayrıca kare gövdeli bacanın duman çıkış kısmında, bacanın dört köşesindeki profillendirilmiş konsollar, küçük birer sütunçeyi andırır. Bu sütunçelerin aralarında, yarım daire biçiminde plastik unsurlara yer verilmiştir (Fot. 780-781). Birecik Akçakanat Sabunhanesi’nin ana kapısının en yoğun süslemeye sahip olduğu görülmüştür. Bedesten olduğu ifade edilen bu yapının kapısı şu anda ayakta değildir. Eski fotoğraflarından anlaşıldığı kadarıyla, dıştan, profilli silmelerle hareketlendirilen sivri kemerli bir nişle çevrelenmiştir. Sivri kemerin yüzeyinde bulunan profilin dışındaki alan kabartma geometrik desenlerle bezenmiş, içteki dış frizi ile sınırlandırılmıştır. Kapının basık kemer

⁹²⁰ A. Aldoğan, agm, 1988, s.26; H. A. Aydoğan, agt, 2019, s. 145.

⁹²¹ H. Eker, agt, 2006, s. 53.

⁹²² Sadi Bayram, “Mühr-ü Süleyman ve Türk Kültürü’ndeki Yeri”, *Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar, Güner İnal’a Armağan*, Ankara, 1993, s. 63; Nusret Çam, “Türk ve İslam Sanatlarında Altı Kollu Yıldız (Mühr-i Süleyman)”, *Somuncu Baba Kültür Edebiyat Araştırma Dergisi*, S. 13, 1997, s. 42.

ve sövesinde Bu kemer, yine profilli ve dış frizi ile şekillendirilmiş başlığa oturmuştur. Kapının sövelerinde ve basık kemerinde, stilize edilmiş çiçek motiflerine sahip rozetlere yer verilmiştir (Fot. 866-867).

İncelenen sabunhanelerin tarihçelerinde vurgulandığı üzere, 19. yüzyılın 2. yarısından itibaren inşa edilen bu yapılarda, süsleme özellikleri son derece azdır. Bu durum, onların işlevselliği ile açıklanır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SONUÇ

Sabunhanelerin, sabunun hammaddesi olan zeytinyağının veya zeytinin ikinci ile üçüncü sıkımından elde edilen pirina yağının bol ve kolay elde edilebildiği Marmara, Ege, Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde toplandığı görülür. Buna göre Balıkesir'e bağlı Ayvalık'ta 11, Burhaniye'de 4, Havran'da 1, Edremit'te 1, Çanakkale'ye bağlı Ayvacık'ta 1, İzmir'de 2, İzmir'e bağlı Urla'da 1, Antakya'da 7, Kahramanmaraş'ta 1, Kilis'te 2, Gaziantep'te 2, Gaziantep'e bağlı Nizip'te 4 ve Şanlıurfa'ya bağlı Birecik'te 2 olmak üzere toplamda 39 sabunhane tespit edilmiştir. Ayvalık'ta 2, Kahramanmaraş, Kilis ve Birecik'teki 1'er sabunhanenin, sabuna olan talebin artışına bağlı olarak, değişik işlevli yapılardan sabunhaneye çevrildiği anlaşılmıştır. Bu yapıların etrafına veya iç mekânlarına, özgün sabunhane mimarisinde görülen sabun kazanı, ocak, yağ depolama alanları ve sabun kalıpları gibi elemanlar yerleştirilerek işlevi değiştirilmiştir.

Vesikalar, seyahatnameler, vilayet ve ticaret yıllıklarından anlaşıldığı üzere, söz konusu yerleşimler, 19. yüzyıldan itibaren sabun üretim merkezleri olarak karşımıza çıkar. Cumhuriyet'in ilk yılları ve daha sonrasında da aynı yerlerde sabun imalatına devam edildiği görülür. Bu merkezlerde üretilen sabunlar, yurtiçi ve yurtdışı talepleri karşılayarak buldukları kentlerin ekonomisine katkı sağlamıştır. Özellikle İzmir ve Edremit Körfezi içinde yer alan Ayvalık, Burhaniye ve Edremit'de üretilen sabunlar, zeytinyağı ticareti ile birlikte önemli bir paya sahip olmuştur. Ayrıca bu merkezler, Osmanlı döneminde lüzumlu ihtiyaç kapsamındaki sabunun, başkent İstanbul'a göndermekle yükümlü olduğu yerlerin başında gelmiştir. Halep vilayetine dâhil olan Antakya, Antep, Maraş ve Kilis'te ise üretilen sabunlar, yerel ihtiyacı karşıladıktan sonra fazlası Anadolu'nun iç kesimlerine pazarlanmıştır.

Kıyı yerleşimlerde bulunan sabunhaneler, kıyı şeridinde sıfır veya bunun hemen gerisindeki fabrika ve ticaret alanlarında yoğunlaşmıştır. Kıyılardan uzaktaki yerleşimlerde ise sabunhaneler, kent çekirdeği dokusunun dış kenarında konumlandırılmıştır. Kent merkezindeki sabunhanelerin de, olabildiğince hanelerden uzakta kurulmasına özen gösterilip çeşitli meslek gruplarının yer aldığı ticari işlevli kesimde inşa edilmiştir.

İncelenen sabunhanelerden, sadece iki tanesinde kitabe bulunduğu tespit edilmiştir. Bunlardan Antakya Haytoğlu Sabunhanesi'nin mermer kitabesinde,

sabunhanenin H. 1264/M. 1848 tarihinde Vecihi Paşa tarafından yeniden yaptırıldığı belirtilmektedir. Gaziantep Kürkçü Sabunhanesi'nde ise hanla bağlantılı geçidin sivri kemeri üstündeki kabara içerisinde, Latin rakamlarıyla 1887, Arap rakamlarıyla 1304 tarihi yazılmıştır. Geçmiş tarihli fotoğraflardan tespitle, Antakya Müftüoğlu Sabunhanesi'nin avluya bakan güney cephesinde bir kitabe ve Nizip Fındıklar Sabunhanesi'nin de avlu geçidine açılan kapı üzerinde, Arap rakamlarıyla 1325 tarihi yazılı olduğu görülür. Ancak söz konusu kitabe ve tarihin bulunduğu kapıya dair herhangi bir ize rastlanılmamıştır. Sabunhanelerin büyük çoğunluğu, çeşitli yıllarda basılmış Şark Ticaret Yıllıkları, Türk Ticaret Yıllıkları ile vilayet yıllıkları, vesikalar, seyahatnameler, eski fotoğrafların yanı sıra, mimari ve cephelerindeki özellikler, inşasındaki malzeme ve teknikler dikkate alınarak tarihlendirmeye çalışılmıştır. Ayrıca yapıların çevresindeki yerleşim dokusu da göz önünde bulundurulmuştur. Bütün bu veriler ışığında, incelenen sabunhaneler, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren inşa edilmekle birlikte, 1960'lı yıllara kadar gelmektedir.

Marmara ve Ege Bölgesi'ndeki sabunhanelerin mimarisi, Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki sabunhanelerden tamamen farklı biçimlendiği ortaya çıkmıştır. Bu farklılıklara bakılacak olunursa; Ayvalık, Burhaniye, Edremit, Havran, Ayvacık, İzmir ve Urla'da incelenen sabunhaneler, genel olarak bir avlunun kenarını sınırlandıran iki katlı ve dikdörtgen kütleler halinde karşımıza çıkar. Bu yapılar, çoğunlukla, zeytinyağı imalathaneleri ve çeşitli işlevdeki binalarla birlikte yapı topluluğu içinde yer almıştır. Ayrıca sokaklar tarafından sınırlandırılan avlusuz sabunhaneler de bulunur. Zemin katların bir köşesine konumlandırılan, metalden konik biçimli sabun kazanları ise kare kaideli ocaklar üzerine oturtulmuş, ağız kısımları birinci kata uzanmıştır.

Antakya, Gaziantep, Nizip, Kilis ve Birecik'teki sabunhaneler, çoğunlukla, bir avluyu iki, üç ve dört yönden kuşatan tonozlu ve kemerli bölümlerden oluşmuştur. İç avlulu yapıların zemin katlarında görülen taştan sabun kazanları, zeytinyağı kuyuları ve sabun hamurunun birinci kata taşındığı kare boşluklar dikkat çeken unsurlardır. Taştan olan sabun kazanların altındaki tek mekândan ibaret ocaklıkları, farklı bir birim olarak değerlendirilir. Söz konusu sabunhanelerde görülen bu yapı elemanları, Halep ve Nablus örneklerine benzer.

Sabunhanelerde görülen ortak özellikler daha çok birinci katlarda toplanmıştır. Bu katlarda sabunun dökülmesi, kesilmesi ve kurutulması aşamaları gerçekleştirilmiştir.

Herhangi bir duvarla bölünmeyen, geniş açıklıklı alanlardan meydana gelmiş ve zeminlerinde sabun kalıpları yer almıştır. Bunun yanında geniş açıklıkları örten ahşap çatı konstrüksiyonu, genellikle içten açık bırakılmıştır.

Sabunhanelerde işleve yönelik bir mimari biçimleniş amaçlandığı için iç mekânlar ve cepheler oldukça sade yapılmıştır. Plân ve mekân düzenlemelerinde olduğu gibi cephelerde de bölgeler arasında farklılıklar vardır. Ayvalık, Burhaniye, Edremit, Havran ve İzmir'deki sabunhaneler, kapı ve pencere düzenlemeleri, silmeleri, üçgen alınlıkları ile Neo-Klasik üslubu ortaya koyar. Bu durum, Batılı üslupların, ticaretin de etkisiyle bölgede yoğunlaştığı şeklinde anlaşılabilir. Birinci katlarda sık aralıkla sıralanan çok sayıda pencere, cephelerde belirgin bir özelliktir. Tuğladan inşa edilen silindirik ve kare bacalar ise yapılarda simge niteliğinde olmuştur.

Antakya, Kilis, Gaziantep, Nizip ve Birecik'teki yerel üsluplarla biçimlenen sabunhanelerin avluya bakan zemin kat cepheleri, hepsinde, sivri kemerlerle açılmış olmakla birlikte bazılarının birinci katlarında da sivri kemer yer aldığı görülmüştür. Bu bölgedeki sabunhanelerin birinci katlarının avluya ve sokağa bakan cephelerinin ahşap perdelerle örtülmesi bölgesel bir özelliktir. Bazı sabunhanelerde, bu perdeler pencere açıklıklarını örtmek için de kullanılmıştır.

Marmara ve Ege Bölgesi'nde tespit edilen sabunhanelerde, çoğunlukla tuğla malzemenin; Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu'daki sabunhanelerde sadece taşın tercih edilmiş olması, bölgeler arası farklılığı göstermekle birlikte, coğrafi şartların malzeme kullanımını üzerindeki etkisini de ortaya koyar.

Sabunhaneye dönüştürülen yapılara bakıldığında, plan olarak birinci grup içindeki bir avlu içinde birimleri birbirine bitişik olanlar, iç avlulu ve avlusuz gruplarında değerlendirilmiştir. Söz konusu yapılar, diğer özgün sabunhanelerle birlikte, buldukları coğrafyanın mimarisine paralel şekillenmiştir.

Sabunun üretimi, kurutulması, depolanması ve piyasaya pazarlanması aşamalarının bir arada yürütüldüğü sabunhanelerde, dönemin mimari üsluplarının yanında yerel etkilerin de görüldüğü, bölgesel farklılıklardan anlaşılır. İşlevselliğin ön plânda tutulduğu yapıların, sade kuruluşlar şeklinde ihtiyaca cevap veren birimlerden oluşması ortak noktalarıdır. Endüstri mirasımız olan sabunhanelerin, hem Osmanlı hem de Türkiye Cumhuriyeti döneminde ticari ve sanayi hayata yön ve katkı sağladığı anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri:

BOA, Bab-1 Asafî Mühimme Defterleri (DVNSMHHM. d.), No: 71/296, Tarih: 29.02.1002 (H.)

BOA, Ali Emiri SAMD. III Üçüncü Ahmed (AE. SAMD. III.), No: 38/3653, Tarih: 12.08.1138 (H.)

BOA, Cevdet İktisat (C. İKTS.), No: 44/2164, Tarih: 29.06.1180 (H.)

BOA, Cevdet Belediye (C. BLD.), No: 66/3296, Tarih: 24.07.1183 (H.)

BOA, Cevdet Evkaf (C. EV.), No: 185/9203, Tarih: 17.11.1193 (H.)

BOA, Cevdet İktisat (C. İKTS.), No: 42/2098, Tarih: 29.02.1195 (H.)

BOA, Ali Emiri SABH. Abdülhamid I (AE. SABH. I.), No: 203/13573, Tarih: 05.02.1199 (H.)

BOA, Cevdet Adliye (C.ADL), No: 31/1882, Tarih: 28.08.1205 (H.)

BOA, Cevdet Belediye (C. BLD.), No: 47/2320, Tarih: 17.10.1216 (H.)

BOA, Bab-1 Defteri BŞM Defterleri (D. BŞM. d.), No: 7192, Tarih: 15.07.1219 (H.)

BOA, Cevdet Belediye (C. BLD.), No: 130/6477, Tarih: 27.02.1219 (H.)

BOA, Cevdet İktisat (C. İKTS.), No:37/1823, Tarih: 29.12.1230 (H.)

BOA, Cevdet Belediye (C. BLD.), No: 97/4814, Tarih: 19.04.1230 (H.)

BOA, Cevdet Belediye (C. BLD.), No: 51/2533, Tarih: 15.02.1231 (H.)

BOA, Cevdet Belediye (C. BLD.), No: 49/2448, Tarih: 22.09.1231 (H.)

BOA, Cevdet İktisat (C. İKTS.), No: 10/459, Tarih: 03.08.1233 (H.)

BOA, Cevdet İktisat (C. İKTS.), No:25/1233, Tarih: 27.04.1234 (H.)

BOA, Bab-ı Defteri Başbakıkulu Kalemî Evrakı Defterleri (D. BŞM. D.), No: 8582, Tarih: 30.03.1236 (H.)

BOA, Cevdet Belediye (C.BLD.), No: 151/7533, Tarih: 07.12.1251 (H.)

BOA, Cevdet Maliye (C. ML.), No: 324/13346, Tarih: 10.03.1251 (H.)

BOA, Bab-ı Defteri Haremeyn Muhasebesi Defterleri (D. HMH. D.), No: 21860, Tarih: 1253 (H.)

BOA, Hatt-ı Hümayun (HAT.), No: 488/23974, Tarih: 29.12.1254 (H.)

BOA, Cevdet İktisat (C. İKTS.), No: 30/1451, Tarih: 29.12.1255 (H.)

BOA, Cevdet İktisat (C. İKTS.), No: 35/1747, Tarih: 24.03.1256 (H.)

BOA, İrade Mesail-i Mühimme (İ. MSM.), No: 24/624, Tarih: 24.11.1262 (H.)

BOA, Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR. TO.), No: 145/22, Tarih: 21.03.1846 (M.)

BOA, Hariciye Nezareti Mektubi Kalemî (HR. MKT.), No: 13/35, Tarih: 07.09.1262 (H.)

BOA, Bab-ı Asafî Mektubi Kalemî (A. MKT.), No: 236/11, Tarih: 29.12.1265 (H.)

BOA, İrade Meclis-i Vala (İ.MVL.), No: 227/7759, Tarih: 27.02.1268 (H.)

BOA, Sadaret Mektubi Kalemî Meclis-i Vala Evrakı (A. MKT. MVL.), No: 55/6, Tarih: 24.10.1268 (H.)

BOA, Meclis-i Vala (MVL.), No: 339/54, Tarih: 17.04.1270 (H.)

BOA, Sadaret Umum Vilayat Evrakı (A. MKT. UM.), No: 164/78, Tarih: 29.12.1270 (H.)

BOA, Hariciye Nezareti Mektubi Kalemî (HR. MKT.), No: 195/16, Tarih: 02.11.1273 (H.)

BOA, Sadaret Mektubi Kalemî Deavî Evrakı (A. MKT. DV.), No: 104/81, Tarih: 27.05.1273 (H.).

BOA, Sadaret Umum Vilayat Evrakı (A. MKT. UM.), No: 303/26, Tarih: 11.05.1274 (H.)

BOA, Sadaret Umum Vilayat Evrakı (A. MKT. UM.), No: 481/60, Tarih: 27.12.1277 (H.)

BOA, Sadaret Mektubi Kalemî Deavî Evrakı (A. MKT. DV.), No: 175/62, Tarih: 1277 (H.)

BOA, Sadaret Umum Vilayat Evrakı (A. MKT. UM.), No:570/100, Tarih: 05.12.1278 (H.)

BOA, Sadaret Mektubi Kalemî Deavî Evrakı (A. MKT. DV.), No: 221/14, Tarih: 24.10.1278 (H.)

BOA, Hariciye Nezareti Mektubi Kalemî (HR. MKT.), No: 414/57, Tarih: 25.04.1279 (H.)

BOA, Meclis-i Vala (MVL.), No: 429/9, Tarih: 21.05.1280 (H.)

BOA, Meclis-i Vala (MVL.), No: 794/19, Tarih: 25.05.1281 (H.)

BOA, Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR. TO.), No: 494/98, Tarih: 21.02.1867 (M.)

BOA, Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR. TO.), No:450/28, Tarih: 20.04.1868 (M.)

BOA, Cevdet Evkaf (C. EV), No: 447/22641, Tarih: 27.10.1288 (H.)

BOA, Şura-yı Devlet (ŞD.), No: 2392/21, Tarih: 16.01.1287 (H.)

BOA, Şura-yı Devlet (ŞD.), No: 674/31, Tarih: 18.07.1287 (H.)

BOA, Hariciye Nezareti Mektubi Kalemî (HR. MKT.), No: 724/11, Tarih: 25.09.1288 (H.)

BOA, İrade Dâhiliye (İ. DH.), No: 653/45408, Tarih: 09.05.1289 (H.)

BOA, Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR. TO.), No: 515/43, Tarih: 13.07.1875 (M.)

BOA, Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR. TO.), No: 459/53, Tarih: 09.07.1875 (M.)

BOA, Şura-yı Devlet (ŞD.), No: 2878/1, Tarih: 24.05.1291 (H.)

BOA, Şura-yı Devlet (ŞD.), No: 683/30, Tarih: 04.09.1292 (H.)

BOA, İrade Şura-yı Devlet (İ. ŞD.), No: 29/1382, Tarih: 09.09.1292 (H.)

BOA, Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR. TO.), No: 529/71, Tarih: 27.01.1886 (M.)

BOA, İrade Dosya Usulü (İ. DUIT.), No: 99/7, Tarih: 29.08.1305 (H.)

BOA, Dâhiliye Mektubi Kalemi (DH. MKT.), No:1608/95, Tarih: 21.07.1306 (H.)

BOA, Şura-yı Devlet (ŞD.), No: 1189/4, Tarih: 18.06.1306 (H.)

BOA, Bab-1 Ali Evrak Odası (BEO.), No: 230/17225, Tarih: 19.12.1310 (H.)

BOA, Dâhiliye Mektubi Kalemi (DH. MKT.), No: 2002/83, Tarih: 24.02.1308 (H.)

BOA, Dâhiliye Mektubi Kalemi (DH. MKT.), No: 2017/90, Tarih: 13.04.1310 (H.)

BOA, Dâhiliye Mektubi Kalemi (DH. MKT.), No: 35/11, Tarih: 22.10.1310 (H.)

BOA, İrade Taltifat (İ. TAL.), No: 5/39, Tarih: 09.03.1310 (H.)

BOA, Şura-yı Devlet (ŞD.), No: 1196/22, Tarih: 04.11.1310 (H.)

BOA, Dâhiliye Mektubi Kalemi (DH. MKT.), No: 198/91, Tarih: 16.07.1311 (H.)

BOA, Dâhiliye Mektubi Kalemi (DH. MKT.), No: 249/17, Tarih: 16.12.1311 (H.)

BOA, Dâhiliye Mektubi Kalemi (DH. MKT.), No: 85/31, Tarih: 20.07.1311 (H.)

BOA, İrade Rüşumat (İ. RSM.), No: 8/15, Tarih: 08.12.1315 (H.)

BOA, Bab-1 Ali Evrak Odası (BEO), No: 1415/106078, Tarih: 07.08.1317 (H.)

BOA, Dâhiliye Mektubi Kalemi (DH. MKT.), No:2220/66, Tarih: 01.03.1317 (H.)

BOA, Şura-yı Devlet (ŞD.), No: 1216/19, Tarih: 06.12.1318 (H.)

BOA, Yıldız Arzuhal Jurnal (Y. PRK. AZJ.), No: 47/43, Tarih: 29.12.1320 (H.)

BOA, Bab-1 Ali Evrak Odası, (BEO.), No: 2296/172195, Tarih: 02.01.1322 (H.)

BOA, Bab-1 Ali Evrak Odası (BEO), No: 2560/191935, Tarih: 20.02.1323 (H.)

BOA, Dâhiliye Mektubi Kalemi (DH. MKT.), No: 2610/22, Tarih: 29.01.1324 (H.)

BOA, Şura-yı Devlet (ŞD.), No: 3038/30, Tarih: 29.07.1324 (H.)

BOA, Bab-1 Ali Evrak Odası (BEO), No: 2997/224749, Tarih: 06.01.1325 (H.)

BOA, İrade Ticaret ve Nafia (İ. TNF.), No: 22/26, Tarih: 24.11.1328 (H.)

BOA, Şura-yı Devlet (ŞD.), No: 2305/11, Tarih: 01.06.1327 (H.)

BOA, Dâhiliye İdare-i Umumiyye (DH. İ.UM), No: 89/1, Tarih: 28.09.1333 (H.)

BOA, Dâhiliye Şifre Kalemi (DH. ŞFR.), No: 50/101, Tarih: 11.04.1333 (H.)

BOA, Dâhiliye İdare-i Umumiyye (DH. İ. UM.), No: 93/1, Tarih: 19.07.1333 (H.)

BOA, Dâhiliye İdare-i Umumiye Ekleri (DH. İ. UM. EK.), No: 17/27, Tarih: 11.09.1334 (H.)

BOA, Dâhiliye İdare-i Umumiye Ekleri (DH. İ. UM. EK.), No: 14/81, Tarih: 15.07.1334 (H.)

BOA, Bab-1 Ali Evrak Odası (BEO), No: 4505/337860, Tarih: 21.05.1336 (H.)

BOA, Bab-1 Ali Evrak Odası (BEO), No: 4507/338013, Tarih: 04.06.1336 (H.)

BOA, Meslis-i Vükela Mazbataları (MV.), No: 254/52, Tarih: 30.06.1338 (H.)

BOA, Dâhiliye Umur-ı Mahalliyye ve Vilayat Müdürlüğü (DH. UMVM.), No: 101/41, Tarih: 04.03.1340 (H.)

BOA, Kamil Kepeci Defterleri (KK. d.), No: 7478, Tarihsiz (H.)

BCA, Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928) (30-18-1-1), No: 11-47-13, Tarih: 05.10.1924.

BCA, Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü (30-10-0-0), No: 208-416-17, Tarih: 23.08.1924.

BOA, Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı (HR. İM.), No: 194/72, Tarih: 28.07.1926 (M.)

BCA, Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü (30-10-0-0), No: 195-333-5, Tarih: 10.02.1926.

BCA, Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı (1928-) (30-18-1-2), No: 110-5-11, Tarih: 16.01.1946.

BCA, Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı (1928-) (30-18-1-2), No: 139-33-19, Tarih: 14.04.1955.

BCA, Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı (1928-) (30-18-1-2), No: 145-116-20, Tarih: 11.03.1957.

BCA, Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı (1928-) (30-18-1-2), No: 151-68-1, Tarih: 04.01.1959.

Kaynaklar:

ADIYEKE, A. N. (2010), “XVIII. Yüzyılda İstanbul’un Zeytinyağı ve Sabun İhtiyacının Karşılanmasında Girit’in Rolü”, *XV. Türk Tarih Kongresi*, C. IV, III. Kısım, Ankara, s. 1743-1753.

AKARSU, S. G.- AKBULUT, B. (1961), “Sabun”, *Hayat Ansiklopedisi*, C. V, İstanbul, s. 2753-2755.

AKDEMİR, İ. O.- İNCİLİ, Ö. F. (2013), “Şehir Morfolojisi ve İktisadi Yapı İlişkileri: XIX. Yüzyıl Kilis Şehri Örneği”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/6, s. 79-101.

AKDOĞAN, M. (2011), “Yağın Sabuna Dönüşmesi”, *1. Ulusal Helal ve Sağlıklı Gıda Kongresi*, Ankara, s. 45-47.

AKGÜNDÜZ, A. (1994), *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C. 8, 1. Kitap, İstanbul.

AKIN, B. (2005), *Kentli Ayvalık*, İstanbul.

AKIN, B. (2014), *Osmanlı'nın Son Dönemlerinde Ayvalık ve Yakın Çevresinde Endüstri ve Ticaret Yapıları*, (Basılmamış Doktora Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Çanakkale.

AKIN, B. (2015), “19. Yüzyıl Uluslararası Deniz Ticaretinin Batı Anadolu Yerleşimlerine Sosyo Ekonomik ve Mekânsal Yansımaları “Ayvalık Örneği”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 5/12, Ordu, s. 7-23.

AKIN, B. (2015), “Bir Kentin Kimliği: Ayvalık Zeytinyağı ve Sabun Fabrikaları”, *IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi*, Bildiriler Kitabı-I, İstanbul, s. 217-234.

AKIN, D. (2014), *Burhaniye Hüsnü Tolun Zeytinyağı Fabrikası Koruma Projesi*, İstanbul Teknik Üniversitesi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Restorasyon Programı, İstanbul.

AKINCITÜRK, N. (2002), “Trilye Beldesi’ndeki Tarihi Yapılar ve Taş Mektep’in Yapısal Bozulmaların İncelenmesi”, *Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 7/1, s. 185-192.

AKOVA, S. B. (2011), “Ayvalık Şehrinin Nüfus Özellikleri”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3/22, İstanbul, s. 59-87.

AKSOY, Y. (1993), “İzmir’de İlk Ulusal Sanayiciler ve Sanayi Odasının Kuruluşu”, *Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu Tebliğleri*, İzmir, s. 197-214.

AKSOY, Y. (1993), “İzmir’de İlk Ulusal Tüccarlar ve Ticaret Odası’nın Öyküsü”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1/3, s. 47-65.

- AKSOY, Y.- AKPINAR, A. (2011), “Muğla Evleri”, *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 3/9, s. 129-149.
- AL-ARİD, W. (1992), *XIX. Yüzyılda Cebel-i Nablus*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakın Çağ Anabilim Dalı, İstanbul.
- ALDOĞAN, A. (1988), “Anadolu Kültüründe-Sanatlarında Sembolik El Motifi”, *II. Battal Gazi ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu Tebliğler*, İstanbul, s. 26-34.
- ALİBEYOV, İ. (1994), “Sanayi Devrimi Döneminde Osmanlı Zanaatının Durumu Üzerine”, *XI. Türk Tarih Kongresi*, C. IV, Ankara, s. 1493-1498.
- ALLEN, J. F. (1907), *Some Founders Of The Chemical Industry*, London.
- ALPTEKİN, Ç. (1985), *Dimaşk Atabegliği (Tog-Teginliler)*, İstanbul.
- ALTIN, A. (2015), *Gaziantep Türk-İslam Mimarisi (Eyyubiler'den Cumhuriyet'e)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk-İslam Sanatları Anabilim Dalı, Erzurum.
- AMADOR, M.- BOUCHENİNO, M.-HAUSTRAT, L. (2019), *La Savonnerie Marius Fabretitre*, Salon-de-Provence.
- ANDREADES, A. M. (1948), “The Economic Life Of The Byzantine Empire: Population, Agriculture, Industry, Commerce”, *Byzantium An Introduction To East Roman Civilization*, Oxford, s. 51-70.
- Annuaire Commercial Turc* (1924-1925), Stamboul-Constantinople.
- ANONİM (2014), “Tarihi Murat Sabunhanesi”, *Ayda Bir Ayvalık*, S. 4, Ayvalık Belediyesi Yayınları, s. 30-31.
- ANONİM (2017), “Geçmişten Bugüne Orchis Butik Otel”, *Narlıdere Life*, S. 30, İzmir, s. 38-39.
- ARAS, F. (2013), “Tarihi Yığma Binalara Uygulanan Yapısal Restorasyonların Bina Dinamik Özelliklerine Etkileri”, *2. Türkiye Deprem Mühendisliği ve Sismoloji Konferansı*, Hatay, s. 1-12.

- ARIK, R. (2017), “Roma’da Giysi Temizliği”, *Archivum Anatolicum*, 11/2, Ankara, s. 1-21.
- ARIKAN, Z. (1990), “XIV-XVI. Yüzyıllarda Ayasuluğ”, *Bellekten*, LIV/209, Ankara, s. 121-177.
- ARIKAN, Z. (2006), “Midilli-İstambul Arası Zeytinyağı Ticareti”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 25/40, Ankara s. 1-28.
- ARMAĞAN, A. L. (2005), “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Batı Anadolu’da Zeytincilik ve Bu Faaliyetin İstanbul’un İaşesindeki Yeri”, *XIV. Türk Tarih Kongresi*, C. II, Kısım II, Ankara, s. 960-982.
- ARSLAN, M. (1999), *Birecik ve Ekonomisi Birecik’in Tarih İçerisinde Ekonomik Yapısı ve Gap Doğrultusunda Alacağı Olası Görüntü*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Şanlıurfa.
- ARSLANTAŞ, N. (2009), *İslam Dünyasında İktisadi ve İlmi Hayatta Yahudiler*, İstanbul.
- ARUN, G. (2005), “Yığma Kâgir Yapı Davranışı”, *Yığma Yapıların Deprem Güvenliğinin Arttırılması Çalıştayı*, Ankara, s. 1-8.
- ASHTOR, E. (1976), “Il Commercio Levantino di Ancona Nel Basso Medioevo”, *Rivista Storica Italiana*, Vol. 88, İtaliana, s. 213-253.
- ASHTOR, E.- CEVİDALLİ, G. (1983), “Levantine Alkali Ashes and European Industries”, *The Journal of European Economic History*, Vol. 3, Roma, s. 475-522.
- ASIMGİL, B.- ERDOĞDU, F. (2013), *19. ve 20. Yüzyıl Ayvalık Konut Mimarisi ve Genel Özellikleri 1*, İstanbul.
- ASIMGİL, B. (2018), “Bölgesel Kalkınma Aracı Olarak Geleneksel Üretimin İzleri Ayvalık Zeytinyağı Fabrikalarının Fiziksel Çevreye ve Kültürel Kalkınmaya Katkıları”, *III. Uluslararası Bozok Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Yozgat, s. 203-211.

ASİLİSKENDER, B. (2009), “Cumhuriyet Sonrası Kalkınma Hareketi Olarak Sanayileşme ve Mekânsal Değişim”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 7/13, İstanbul, s. 153-169.

ATAY, Ç. (1998), *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İzmir Planları*, Ankara.

ATILLA, N. (2009), *Ağaçtan İnsana Zeytinyağı Anıtları*, İstanbul.

AYDENİZ, E. K.-TADDONÍO, S. (2016), “Positive Conservation of an Old Olive Oil Factory in Ayvalık-Adaptive Reuse And Experience Design”, *International Journal of Contemporary Architecture*, 3/1, Germany, s. 45-56.

AYDOĞAN, H. A. (2019), *Türk Halk İnanış ve Uygulamalarında El Sembolü*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı, İstanbul.

Ayvalık Belediyesi (2017), “Hatıra Defteri: Sezai Ömer Madra”, *Ayda Bir Ayvalık*, S. 31, s. 34-35.

AYVAZ, M. (2007), “Edremit’li Fethi Usta’yla Zeytinyağı Sabununun Öyküsü”, *Ekoloji Dergisi*, S. 14, s. 1-7.

AZZOPARDÍ, P. (1929), *Annuaire Oriental*, İstanbul.

Balıkesir Ticaret ve Sanayi Odası Salnamesi (1926), İstanbul.

BARBAROS, F. (1994), *1830-1930 Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyo-Ekonomik Çözüm Arayışları Çerçevesinde İzmirde Sanayileşme*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İstanbul.

BARKER, T. C.-DÍCKINSON, R.-HARDİE, D. W. F. (1956), “The Origins Of The Synthetic Alkali Industry İn Britain”, *Economica*, Vol. 23, s. 158-171.

BARTHOLD, V. V., (1990). *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Yıldız, H. D. (Haz.), Ankara.

BASKICI, M. M. (2005), *1800-1914 Yıllarında Anadolu'da İktisadi Değişim*, Ankara.

- BASKICI, M. (2009), *Bizans Döneminde Anadolu İktisadi ve Sosyal Yapı (900-1261)*, Ankara.
- BATUR, A.-BATUR, S. (1970), “Sanayi, Sanayi Toplumu ve Sanayi Yapısının Evrimi Üzerine Bazı Düşünceler”, *Mimarlık Dergisi*, S. 6, Ankara, s. 26-41.
- BATUR, A. (1985), “Batılılaşma Döneminde Osmanlı Mimarlığı”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul, s. 1038-1067.
- BAYER, H. – YÜKSEL, O. (1978), “Sabun”, *M. E. B. Türk Ansiklopedisi*, C. XXVII, Ankara, s. 503-504.
- BAYRAKTAR, B. (2014), *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Ayvalık Tarihi*, Ankara.
- BAYRAM, S. (1993), “Mühr-ü Süleyman ve Türk Kültürü’ndeki Yeri”, *Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar, Güner İnal’a Armağan*, Ankara, s. 61-72.
- BEBEKOĞLU, S.-TEKTUNA, M. (2008), *Kilis Kültür Envanteri*, Ankara.
- BECKMANN, J. (1880), *A History of Inventions, Discoveries, and Origins*, Translated: William Johnston, Vol. II, London.
- BEDİRHAN, Y. (2016), “Milletlerarası Ticaret Bağlamında Türkiye Selçuklu Devleti’nin Ticari Minasebette Bulunduğu Devletler ve Tacirler”, *The Journal Of Academic Social Science Studies*, No: 43, s. 325-346.
- BEDİRHAN, Y. (2018), “Selçuklular Devrinde Türkiye’nin İktisadi Zenginliği, Bu Zenginliğin Gerilemesinin Sebep ve Sonuçları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11/56, Samsun, s. 117-124.
- BEN-ARİEH, Y. (1984), *Jerusalem in The 19th Century The Old City*, Jerusalem.
- BENEKE, K.- LAGALY, G. (2002), “From Fuller’s Earth to Bleaching Earth: A Historical Note”, *European Clay Group Association Newsletter*, No: 5, Kiel, s. 57-78.
- BERBER, E. (2008), *İzmir 1876 ve 1908 (Yunanca Rehberlere Göre Meşrutiyette İzmir)*, İzmir.

BERBEROĞLU, N. (1976), “İzmir İktisat Kongresi”, *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12/1, s. 222-232.

BEŞE, İ. (2013), *Cumhuriyet Öncesinde ve Sonrasında Kilis*, Ankara.

Birecik Kaymakamlığı (1998), *Cumhuriyetimizin 75. Yılında Birecik*, Birecik.

Birecik Kaymakamlığı (2003), *21. Yüzyıla Girerken Birecik*, Ankara.

BOARDMAN, J. (1971), “Sickles and Strigils”, *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 91, Cambridge, s. 136-137.

BOISSONMADE, P. (2002), *Life and Work in Medieval Europe*, Translated: Eileen Power, New York.

BONNET, C. (1987), “La Savonnerie Marseillaise de 1800 a 1815”, *Revue Provence Historique*, Tome 37, Fascicule 147, s. 69-88.

BONTEMPS, V. (2009), “L’industrie Du Savon a Naplouse: Memoire et İdentite Locale”, *HAL archives-ouvertes*, s. 1-22.

BONTEMPS, V. (2010), “Naplouse, Alep des Villes du Savon”, *HAL archives-ouvertes*, s. 1-17.

BONTEMPS, V. (2012), “Soap Factories in Nablus”, *HAL archives-ouvertes*, s. 1-15.

BOSART, L. W. (1924), “The Early History Of The Soap Industry”, *Journal Of The American Oil Chemists Society*, 1/2, America, s. 76-80.

BOUCHEMAN, A. (1930), *Une Petite Cite Caravaniere: Suhne*, Documents D’etudes Orientales De L’institut Français De Damas, Tome VI, Syria.

BOULANGER, P. P. (2008), “Le Savon De Marseille”, *La Revue Culturelle De La Ville De Marseille*, No: 221, s. 5-11.

BOYACIOĞLU, D. (2015), “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Osmanlı Fabrika Yapılarının İnşasına Dair Yapılan Düzenlemeler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/38, 2015, s. 471-486.

BOZGEYİK, Ö. (2015), *Nizip Sayınlar Sabunhanesi Restorasyon Önerisi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Diyarbakır.

BOZGEYİK, Ö.-DALKILIÇ, N. (2018), “Traditional Soap Workshops in Nizip (Gaziantep), South-Eastern Turkey”, *Industrial Archaeology Review*, Vol. 40, s. 1-14.

BRYAN, C. P. (1930), *The Papyrus Ebers*, London.

BUDGE, E. A. W. (1925), *The Mummy: A Handbook of Egyptian Funerary Archaeology*, Cambridge.

Burhaniye Belediyesi (1955), *Burhaniye 1950-1955*, Burhaniye.

BÜYÜKKIRCALI, M. (2019), *Şanlıurfa Kent Merkezinde Kabaltılar Üzerine Tipolojik Bir Değerlendirme*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Gaziantep.

CALEY, E. R. (1927), “The Stockholm Papyrus: An English Translation with Brief Notes”, *Journal of Chemical Education*, 4/8, Columbus, Ohio, s. 979-1002.

CALMELS, G. - WİLTNER, F. (1914), *Manuel Pratique Du Savonnier*, Paris.

CAMUZ, D.- İPEKOĞLU, B.- BÖKE, H. (2015), “Tarihi Osmanlı Sabunhaneleri: Antakya Kuseyri Sabunhanesi'nin Koruma Sorunları”, *Kargir Yapılarda Koruma ve Onarım Semineri VII*, Bildiri Kitabı, İstanbul, s. 10-26.

CAMUZ, D. (2016), *Conservation Of Kuseyri Soap Factory As An Industrial Heritage In Antakya*, İzmir Institute of Technology, The Graduate School of Engineering and Sciences, Architectural Restoration, Master of Science, İzmir.

CAVİD, İ. (2010), *Aydın Vilayet Salnamesi R. 1307/ H. 1308*, Ankara.

CERVATİ, R. C. (1881), *L'indicateur Ottoman Annuaire Almanach du Commerce de L'industrie, de L'administration et de la Magistrature*, Constantinople.

CERVATİ, R. C. (1883), *Indicateur Ottoman Illustre Annuaire Almanach du Commerce de L'industrie, de L'administration et de la Magistrature*, Constantinople.

CERVATÎ, R. C. (1885), *Indicateur Oriental Annuaire Almanach du Commerce de L'industrie, de L'administration et de la Magistrature*, Constantinople.

CERVATÎ, R. C. (1889-90), *Annuaire Oriental du Commerce de L'Industrie, De L'Administration Et De La Magistrature*, Constantinople.

CERVATÎ, R. C. (1891), *Annuaire Oriental du Commerce de L'Industrie, De L'Administration Et De La Magistrature*, Constantinople.

CERVATÎ, R. C. (1893-94), *Annuaire Oriental du Commerce de L'Industrie, De L'Administration Et De La Magistrature*, Constantinople.

CERVATÎ, R. C. (1896-97), *Annuaire Oriental du Commerce de L'Industrie, De L'Administration Et De La Magistrature*, Constantinople.

CERVATÎ, R. C. (1909), *Annuaire Oriental du Commerce de L'Industrie, De L'Administration Et De La Magistrature*, Constantinople.

CEVAD, A. (1313), *Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügatı*, İstanbul.

CHILDS, W. J. (1917), *Across Asia Minor on Foot*, London.

CİLLOV, H. (1952), "Türkiye'de Sanayi Sayımları", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 13/1-4, İstanbul, s. 199-228.

CİLLOV, H. (1954), "Türkiye'de Sanayi İstatistikleri", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 16/1-4, İstanbul, s. 176-196.

CLIFFORD, J. (2019), "London's Soap Industry and The Development of Global Ghost Acres in The Nineteenth Century", *Environment and History*, England, s. 1-36.

COHEN, A. (2002), *Economic Life in Ottoman Jerusalem*, Cambridge.

COUREAS, N. (2019), "The Export of Soap and Olive Oil from the Port of Famagusta in the Fourteenth and Fifteenth Centuries", *Famagusta Maritima Mariners, Merchants, Pilgrims and Mercenaries*, Vol. 7, Boston, s. 159-169.

CUÏNET, V. (1894), *La Turquie D'Asia Geographie Administrative Statistique Descriptive Et Raisonnee De L'Asie Mineure*, Vol. 2, Paris.

CUÏNET, V. (1894), *La Turquie D'Asia Geographie Administrative Statistique Descriptive Et Raisonnee De L'Asie Mineure*, Vol. 3, Paris.

CUÏNET, V. (1894), *La Turquie D'Asia Geographie Administrative Statistique Descriptive Et Raisonnee De L'Asie Mineure*, Vol. 4, Paris.

CUNİ, J.-CUNİ, P.- EİSEN, B.- SAVİZKY, R.- BOVE, J. (2012), “Characterization of the Binding Medium Used in Roman Encaustic Paintings on Wall and Wood”, *Analytical Methods*, Vol. 4., s. 659-669.

ÇAM, N. (1997), “Türk ve İslam Sanatlarında Altı Kollu Yıldız (Mühr-i Süleyman)”, *Somuncu Baba Kültür Edebiyat Araştırma Dergisi*, S. 13, s. 40-45.

ÇAM, N. (2006), *Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep*, Ankara.

ÇAVUŞDERE, S. (2007), *14. Yüzyıl İtalyan Kaynaklarında (Zibaldone Da Canal, Francesco Balducci Pegolotti, Pignol Zucchello) Türkiye Ticaret Tarihine Dair Kayıtlar*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Kahramanmaraş.

ÇAVUŞDERE, S. (2009), “Selçuklular Döneminde Akdeniz Ticareti, Türkler ve İtalyanlar”, *Tarih Okulu Dergisi*, S. IV, İzmir, s. 53-75.

ÇELENK, Y. (1996), *Antakya Sokullu Mehmet Paşa Hanı Restorasyonu*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

ÇELENK, Y. (1996), “Antakya'nın Yokolmaya Yüz Tutmuş Zenaatlarından: Sabunculuk”, *Güneyde Kültür*, 8/86, Antakya, s. 5-8.

ÇELENK, Y. (1997), “Antakya Sokullu Mehmet Paşa Hanı Çelenk-Haytoğlu Sabunhanesi”, *Güneyde Kültür*, 9/104-105-106, Antakya, s. 15-22.

ÇELİK, M. (2015), *Fatih Sultan Mehmed Dönemi Ferman ve Arşiv Belgeleri*, İstanbul.

ÇELİK, E.-AYDEMİR, A. I. (2018), “Türk Hamam Mimarisinin Yapısal ve Mekânsal Özellikleri”, *Kent Akademisi*, 11/2, s. 274-281.

ÇİTÇİ, H. R.-YENER, Ş. S. (1971), *Osmanlı Devleti'nin Son Yıllarında Gaziantep'te Sanat ve Ticaret Dalları*, Gaziantep.

ÇOLAKOĞLU, Ş. (1995), *Kilis Tarihi Üzerine Deneme*, Ankara.

ÇOLAKOĞLU, S. (1998), *İlçe Kilis-İl Kilis*, Washington.

ÇORUH, H.- ÇAPARLAR, A. (2012), *Yaşayan El Sanatları ve Sanatkârıyla Hatay*, Hatay.

DAMLIBAĞ, F. (2013), “Osmanlı Devleti'nde Sanayi Finansman Metodu Olarak Fabrika İmtiyaz Sistemi”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 62/2, İstanbul, s. 197-222.

DAVİSON, T. R. (1916), *Port Sunlight*, London.

DAY, J. (1987), *A Guide to The Industrial Heritage of Avon and Its Borders*, Association for Industrial Archaeology.

DEMİR, A. (1996), *Çağlar İçinde Antakya*, İstanbul.

Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (1977), *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Sabun ve Deterjan Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara.

DOĞAN, A. (1999), *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Maraş*, Selçuk Üniversitesi, (Basılmamış Doktora Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Konya.

DOĞAN, F. (2007), *Osmanlı Devleti'nde Zeytinyağı (1800-1920)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İktisat Tarihi Bilim Dalı, İstanbul.

DOĞANER, S. (2020), “Rekabet Gücünde Coğrafyanın Etkisi: Edremit Yöresi”, *Coğrafya Araştırmaları*, Ankara, s. 57-82.

DOUMANI, B. (1995), *Rediscovering Palestine Merchants and Peasants in Jabal Nablus 1700-1900*, Berkeley.

DURMUŞ, S. (2010), *Edremit ve Köylerindeki Türk Eserleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk İslam Sanatı Anabilim Dalı, İzmir.

DURMUŞ, S.- AYDEMİR, N.K. (2016), “Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923-1938)”, *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7/12, s. 157-167.

DURUKAN, A.-vd. (1999), *Birecik, Halfeti, Suruç, Bozova İlçeleri ile Rumkale'deki Taşınmaz Kültür Varlıkları*, Ankara.

DÜNDAR, A. (1999), *Kilis'teki Osmanlı Devri Mimari Eserleri*, Ankara.

Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tanci, (2004), *İbn Battuta Seyahatnamesi*, Aykut, A. S. (Çev.), C. 1, İstanbul.

EFE, R.- SOYKAN A.- CÜREBAL, İ.- SÖNMEZ, S. (2013), *Edremit Yöresi Yağhaneleri*, İstanbul.

EFE, R.-SOYKAN, A.-CÜREBAL, İ.-SÖNMEZ, S. (2013), *Dünyada, Türkiye'de, Edremit Körfezi Çevresinde Zeytin ve Zeytinyağı*, Balıkesir.

EGER, A. A. (2013), “(Re) Mapping Medieval Antioch: Urban Transformations from the Early Islamic to the Middle Byzantine Periods, *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 67, s.95-134.

EKER, H. (2006), *Nizip'teki Mimari Eserler*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Van.

EL-KARAHİSARÎ, Mustafa bin Şemseddin (1293), *Ahter-i Kebir*, İstanbul.

El Hafız Ebi Abdullah Muhammed bin Yezid El-Kazvinî, (2012). *Sünen-i İbn-i Mace*, Hatipoğlu, H. (Ter.), C. 2, İstanbul.

EMECEN, F. (1992), “Balat”, *T. D. V. İslam Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul s. 4-7.

ERDEM, C. (1942-1943), *Ticaret Yıllığı Annuaire-Commercial*, İstanbul.

ERDEM, C. (1946), *Ticaret Yıllığı Mecmuası-Annuaire Commercial*, İstanbul.

ERDEM, A.- ÖZAKIN, R.- YERGÜN, U. (2007), “Ayvalık (Balıkesir) Alibey/Cunda Adası Kentsel Mimarlık Envanteri 2005-2005”, *TÜBA Kültür Envanteri Dergisi*, S. 6, Ankara, 2007, s. 77-85.

ERDEM, E. (2016), “Sanayi Devriminin Ardından Osmanlı Sanayileşme Hamleleri: Sanayi Politikalarının Dinamikleri ve Zaafiyetleri”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S. 48, Kayseri, s. 17-44.

ERDOĞAN, R. (2011), “Nizip İlçesinde Zeytincilik ve Zeytinyağı Üretimi”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 11, Van, s. 6-28.

EREN, C. (1964), “Nizip”, *M. E. B. İslam Ansiklopedisi*, C. 9, İstanbul, s. 335-337.

ERGELEN, F. (2017), “Ayvalık Türk Ocağı ve Fazıl Doğan”, *Bizim Ayvalık*, S. 21, Ayvalık, s. 14-15.

ERGELEN, F. (2017), “Ayvalık-Gümüşlü’de Bir Zeytinyağı Fabrikası”, *Bizim Ayvalık*, S. 23, Ayvalık, s. 16-17.

EROĞLU, C.-BABUÇOĞLU, M.-KÖÇER, M. (2012), *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Halep*, Ankara.

ERTİN, G. (2000), “Edremit Körfezi Çevresinde Zeytin Üretimi”, *Türk Coğrafya Dergisi*, S. 35, İstanbul, s. 223-246.

ERTUĞRUL, A. (2009), “Hamam Yapıları ve Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 7/13, İstanbul, s. 241-266.

ERTUĞRUL, A. (2009), “XIX. Yüzyılda Osmanlı’da Ortaya Çıkan Farklı Yapı Tipleri”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 7/13, s. 293-312.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi Anadolu, Suriye, Hicaz (1671-1672) (1935), C. 9, İstanbul Devlet Matbaası.

- EYİCE, S. (1997), “Hamam”, *T. D. V. İslam Ansiklopedisi*, C. 15, İstanbul, s. 402-430.
- FAİRWEATHER, E. (2015), *The Leverhulme Legacy*, Bolton School.
- FAROQHİ, S. (2018), “Erken Modern Osmanlı İmparatorluğu’nda Zeytin ve Zeytinyağı Tüketimi”, *Zeytinin Akdeniz’deki Yolculuğu*, Konferans Bildirileri, İzmir, s. 106-121.
- FİGUIER, L. (1873), *Les Merveilles De L’industrie Ou Description Des Principals Industries Modernes*, Paris.
- FİLS, C. R. (1876), *Savon De Marseille*, Marseille.
- FLOHR, M. (2013), *The World Of The Fullo*, Britain.
- FRIEDMAN, M.- WOLF, R. (1996), “Chemistry of Soaps and Detergents: Various Types of Commercial Products and Their Ingredients”, *Clinics in Dermatology*, 14/1, America, s. 7-13.
- Gaziantep İl Yıllığı 1968* (1969), Ankara.
- Gaziantep Valiliği (2005), *Gaziantep Kültür Envanteri*, Gaziantep.
- Gaziantep İl Özel İdaresi (2007), *Gaziantep İlçeleri Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Envanteri*, Gaziantep.
- GENÇ, M. (2014), *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul.
- GENÇ, S. (2009), “1835 Yılı Esnaf Sayımı Çerçevesinde Edremit Esnaf Teşkilatı”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10/17, s. 277-293.
- GENÇ, S. (2016), “19. Yüzyılın Ortalarına Doğru Kemer Edremit Esnafı Üzerine Bir Değerlendirme”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19/36, Balıkesir, s. 383-400.
- GENÇ, S. (2017), “1821 Mora İsyanı Sırasında Edremit Körfezi ve Zeytincilik”, *Tarihin Peşinde Dergisi*, S. 17, s. 283-305.

GENÇAL, G. (2004), *Hane Halkının El Temizliğine Yönelik Sabun Marka Eğilimlerinin Belirlenmesi ve Şişli İlçesinde Bir Pilot Araştırma*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Pazarlama Anabilim Dalı, İstanbul.

GENOUÏLLAC, H. (1910), “Le Blanchissage Au Savon A L’èpoque Des Rois D’Ur”, *Revue d’Assyriologie et d’archèologie Orientale*, Vol. 7, France, s. 113-114.

GEORGE, W. L. (1909), *Labour and Housing at Port Sunlight*, London.

GİBBS, F. W. (1939), “The history of the manufacture of soap”, *Annals of Science*, 4/2, s. 169-190.

GOLDFARB, A. (2001), *Let There Be Sunlight! The Rise of Lever Brothers and Sunlight Soap*, ABD.

GÖKÇE, E. (2018), “Edremit Körfezi’nde Küçük Bir İskele: Kemer-Edremit (Burhaniye) İskelesi”, *Tarih ve Günce Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, 1/2, s. 33-65.

GÖRÜR, M. (1999), “Ortaçağ Sonrasında Birecik ve Çevresi”, *Birecik, Halfeti, Suruç, Bozova İlçeleri İle Rumkale’deki Taşınmaz Kültür Varlıkları*, Ankara, s. 44-57.

GRANDİN, T. (1984), “La Savonnerie Traditionnelle A Alep”, *Bulletin d’etudes Orientales*, Vol. 36, Institut Francais du Proche-Orient, s. 144-160.

GÜCÜ, R. (2014), *Geçmişten Günümüze Burhaniye Tarihi*, Balıkesir.

GÜCÜK, H. (2018), “Dr. Fazıl Doğan’ın Biyografisi”, *Bizim Ayvalık*, S. 27, Ayvalık, s. 12-13.

GÜLER, S. E. (2010), *Yabancı Gezginlerin Gözüyle Urfa Bölgesi*, Şanlıurfa.

GÜLSOY, N. (2007), “XIX. Yüzyıl Boyunca İzmir’de Fabrikalaşma Çabaları”, *Balıkesir Üniversitesi FEF Karesi Tarih Kulübü Bülteni*, Balıkesir, s. 97-101.

GÜRAN, T. (1992), “Tanzimat Döneminde Devlet Fabrikaları”, *150. Yılında Tanzimat*, Ankara, s. 235-257

GÜRSOY, M. (1993), “İzmir Sanayinin Geçmişi ve Bugünü”, *Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu Tebliğleri*, İzmir, s. 123-133.

GÜRSOY, M. (1993), *Tarihi, Ekonomisi ve İnsanları İle Bizim İzmirimiz*, İzmir.

GÜZELBEY, C. C. (1966), *Gaziantep Şer’i Mahkeme Sicilleri I (Cilt 153-160)*, Gaziantep.

Haleb Vilayeti Salnamesi, 1284.

Haleb Vilayeti Salnamesi, 1285.

Halep Vilayeti Salnamesi 1300.

Haleb Vilayeti Salnamesi, 1306.

Haleb Vilayeti Salnamesi, 1307.

Haleb Vilayeti Salnamesi, 1310.

Haleb Vilayeti Salnamesi, 1320.

Haleb Vilayeti Salnamesi, 1323.

Haleb Vilayeti Salnamesi, 1324.

Hatay Valiliği (2011), *Hatay Kültür Envanteri*, C. I, Antakya.

Hezarfen Hüseyin Efendi, (1998). *Telhisü’l Beyan Fi Kavanin-i Al-i Osman*, İlgürel, S. (Haz.), Ankara.

Historic England (2017), *Industrial Buildings*, England.

HOFMANN, K. B. (1882), “Ueber Vermeintliche Antike Seife”, *Wiener Studien*, Vol. IV, Wien, s. 263-27.

HUBBARD, E.- SHİPPOBOTTOM, M. (2005), *A Guide to Port Sunlight Village*, Liverpool University Press.

HULKİ, H. (1927), *Türkiye Salnamesi 1927*, C. 2, İstanbul.

HUNT, J. A. (1999), “A Short History of Soap”, *The Pharmaceutical Journal*, Vol. 263, s. 985-989.

Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi 1307, Bursa.

Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi 1310, Bursa.

Inter Ocean Publishing Company (1883), *Chicago's First Half Century 1833-1883: The City As It Was Fifty Years Ago*, Chicago.

ISSAWİ, C. (1966), *The Economic History Of The Middle East 1800-1914*, London.

İbn-i Hacer El-Askalanî, (1972). *Buluğu'l-Meram*, Davudoğlu, A. (Çev.), C. 1, , İstanbul.

İLKİN, A. (1970), “Türkiye’de Sanayi Politisasi (1923-1973)”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 30/1-4, İstanbul, s. 377-423.

İMAMOĞULLARI, H. (2002), *Geçmişten Günümüze Nizip*, İstanbul.

İNALCIK, H. (1947), “Bursa Şer’iye Sicillerinde Fatih Sultan Mehmet’in Fermanları”, *Belleten*, XI/44, Ankara, s. 693-708.

İNCE, K. (2004), *Uşak’ta Türk Mimarisi*, Isparta.

İNCE, K. (2014), “Uşak Ulubey’deki Osmanlı Dönemi Mimarisine Dair”, *Turkish Studies*, 9/10, Ankara, s. 667-696

İNCİLİ, F. (2013), *XIX. Yüzyılda Kilis Şehri’nin Coğrafi Özellikleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı, Elazığ.

İPEK, G. (2018), “1946 Genel Seçimlerinde Ayvalık”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 27, Ankara, s. 97-121.

İPEKOĞLU, B.- HAMAMCIOĞLU, M. (1998), “İzmir Mithat Paşa Endüstri Meslek Lisesi Binasının Tanıtımı, Yangın Sonrası Durumu ve Onarım Kararları”, *Ege Mimarlık*, S. 26, s. 14-19.

İRKİN, Ö. M. (2006), *Burhaniye’de Türk Devri Eserleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İslam Tarihi ve Sanatları Programı, İzmir.

JEWKES, J.-SAWERS, D.-STİLLERMAN, R. (1969), *The Sources Of Invention*, Palgra ve Macmillan.

Kahramanmaraş Belediyesi KUDEB (2012), *Kahramanmaraş Beylik ve Osmanlı Dönemi Han, Hamam ve Medreseleri*, Kahramanmaraş.

KALAYCIOĞLU, M. (1998), *Hatay Halk Bilimi*, Hatay.

KAPTAN, S.- ERGELEN, F.- SOYLU, M. (2019), *Yılların İçinden Ayvalık*, İstanbul.

Karesi Vilayetine Mahsus Salname 1305, Balıkesir.

KAYA, Ö. (2010), *Elbistan-Maraş Hanları ve Yol Güzergâhları*, Kahramanmaraş.

KAYAOĞLU, İ. (1981), “Anadolu Selçukluları Devrinde Ticari Hayat”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 24, Ankara, s. 359-373.

KAYIRAN, M.- SAYGIN, S. (2019), “İzmir İktisat Kongresi”, *Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, 3/5, s. 27-70.

KAZHDAN, A. P. (ed.) (1991), “Soapmaker”, *The Oxford Dictionary Of Byzantium*, Vol.3, Oxford, s. 1920-1921.

KERR, S. E. (1973), *The Lions Of Marash Personal Experiences With American Near East Relief 1919-1922*, Albany.

KILIÇKAN YARDIM, Z. (1993), *Sabun Sektörüne Bir Örnek: Colgate Hacı Şakir Sabun Gliserin Fab. T. AŞ.*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Para ve Banka Bölümü, İstanbul.

Kilis Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2014), *Kilis Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri*, Gaziantep.

Kilisli Kadri (1932), *Kilis Tarihi*, İstanbul.

KOCADAĞLI, A.Y. (2011), “Şehir Coğrafyası Açısından Bir İnceleme: Ayvalık”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3/22, İstanbul, s. 89-131.

KOÇ, K. (2010), *Kahramanmaraş'ta Sosyal Hayatın Fiziki Yapıya Etkisi*, Kahramanmaraş.

KOÇTÜRK, O.M.- GÖLALAN, M. (2010), “1923-1950 Türkiye Ekonomisinin Yapısal Analizi”, *3. Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 45/2, s. 48-65.

KONKOL, K. L. – RASMUSSEN, S. C. (2015), “An Ancient Cleanser: Soap Production and Use in Antiquity”, *Chemical Technology in Antiquity*, Vol. 1211, Washington, s. 245-266.

KONYALI, İ. H. (1968), *Abideleri ve Kitabeleri İle Kilis Tarihi*, İstanbul.

KRAMER, S. N. (1963), *The Sumerians Their History, Culture, And Character*, Chicago.

KULELİ, E. (2018), “Kostaki Konağı'nın Mimari Özellikleri ve Günümüzdeki Kullanımı Üzerine Bir Araştırma”, *TÜBA-KED*, S. 18, s. 147-190.

KURT, M.-KUZUCU, K.-ÇAKIR, B.-DEMİR, K. (2016), “19. Yüzyılda Osmanlı Sanayileşmesi Sürecinde Kurulan Devlet Fabrikaları: Bir Envanter Çalışması”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 40, Ankara, s. 245-277.

KURUCU, M. (2006), *XIII.-XX. Yüzyıllar Arasındaki Birecik'teki Mimari Eserler*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Van.

KURUGÖL, S.- KÜÇÜK, S. G. (2015), “Tarihi Eserlerde Demir Malzeme Kullanım ve Uygulama Teknikleri”, *5. Tarihi Eserlerin Güçlendirilmesi ve Geleceğe Güvenle Devredilmesi Sempozyumu*, C. 2, Erzurum, s. 521-536.

KÜRKÇÜOĞLU, A. C. (1996), *Birecik Monografisi*, Ankara.

KÜTÜKOĞLU, M. S. (1992), “Tanzimat Devrinde Yabancıların İktisadi Faaliyetleri”, *150. Yılında Tanzimat*, Ankara, s. 91-138.

KÜTÜKOĞLU, M. (2001), “İzmir”, *T. D. V. İslam Ansiklopedisi*, C. 23, İstanbul, s. 515-524.

KYLE, J. A. (1922), “Soap Manufacture”, *The Chemist's Section Of The Cotton Oil Press*, 5/9, America, s. 28-31.

LEMAY, P.-OESPER, R. E. (1948), “Michel Eugene Chevreul (1786-1889)”, *Journal Of Chemical Education*, 25/2, Washington, s. 62-70.

LEVEY, M. (1954), “The Early History of Detergent Substances: A Chapter in Babylonian Chemistry”, *Journal of Chemical Education*, 31/10, Washington, s. 521-524.

LEVEY, M. (1955), “Ancient Chemical Technology in A Sumerian Pharmacological Tablet”, *Journal of Chemical Education*, 32/1, Washington, s. 11-13.

LEVEY, M. (1958), “Gypsum, Salt and Soda in Ancient Mesopotamian Chemical Technology”, *The History of Science Society*, Vol. 49, Chicago, s. 336-341.

LİEUTİER, L. L. P. M. (1869), *Du Savon De Marseille et des Substances Qui Servent a sa Fabrication*, Thèse Présentée et Soutenue a L'ècole de Pharmacie de Paris, Pour Obtenir le Diplome de Pharmacien de Première Classe, Paris.

LİM, R. (1997), *Burhaniye'de Yağcı Zeytinyağı Fabrikası Restorasyonu*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Restorasyon Programı, İstanbul.

LORMÈ, M. G. E. (1859), *Nouveau Manuel Complet Du Savonnier Ou Traité De La Fabrication Des Savons*, Paris.

LUNGE, G. (1880), *A Theoretical And Practical Treatise On The Manufacture Of Sulphuric Acid And Alkali*, Vol. II, London.

MANİATİS, G. C. (2010), “The Guild-Organized Soap Manufacturing Industry In Constantinople: Tenth-Twelfth Centuries”, *Byzantion*, Vol. 80, Peeters Publishers, s. 247-264.

MARTAL, A. (1993), “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir’in Sosyo-Ekonomik Yapısında Gerçekleşen Değişmeler”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1/3, İzmir, s. 117-131.

MAZAHERİ, A. (1972), *Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları*, Üçok, B. (Çev.), İstanbul.

MONCEAU, M. D. (1774), *L’art Du Savonnier*, De L’academie Royale Des Sciences, Paris.

MORİDE, E. (1888), *Traitè Pratique de Savonnerie*, Paris.

MORİDE, E. (1895), *Traite Pratique de Savonnerie*, Paris.

MORONİ, M. (2013), “Produzione e Commercio Del Sapone Nel Mediterraneo Tra Basso Medioevo Ed Eta Moderna”, *Produzioni e Commerci Nelle Province Dello Stato Pontificio Imprenditori, Mercanti, Reti (secoli XIV-XVI)*, s. 140-154.

MOURKİDES, F. L. (1912), *Annuaire Oriental Commerce, Industrie Administration, Magistrature de L’Empire Ottoman*, Constantinople.

NAKİB, B. (2012), *Eski Antakya ’dan Görünümler, Tarihsel Yapılar ve Eski Ünlü Yerler*, Antakya Belediyesi Kültür Yayınları.

NİCHOLS, W. H. (1922), “Ernest Solvay-An Appreciation”, *The Journal Of Industrial And Engineering Chemistry*, 14/12, New York, s. 1156-1157.

OESPER, R. E.- DEASY, C. (1938), “Ernest Solvay (1838-1922)”, *Journal Of Chemical Education*, 15/9, Washington, s. 423-424.

ONAT, M. (1936), *Teorik ve Pratik Sabunculuk ve Yağ Tasfiye Usulleri*, İstanbul.

ORTAYLI, İ. (1996), *Türkiye İdare Tarihine Giriş*, Ankara.

ÖDEKAN, A.- ÖZTÜRK, A. (2002), “Şanlıurfa Birecik-Suruç Kentsel Kültür Varlıkları Envanter Raporu”, *Birecik-Suruç Türkiye Kültür Envanteri Pilot Bölge Çalışmaları*, Haz. Nezih Başgelen, İstanbul, s. 103-118.

ÖGEL, B. (1978), *Türk Kültür Tarihine Giriş 3*, Ankara.

ÖĞÜT, T. (2013), *18-19. Yy. 'da Birecik Sancağında İktisadi ve Sosyal Yapı*, Ankara.

ÖKÇÜN, A. G. (1970), *Osmanlı Sanayii 1913-1915 Yılları Arası Sanayi İstatistiki*, C. 4, Ankara.

ÖNGE, Y. (1995), *Anadolu 'da XII-XIII. Yüzyıl Hamamları*, Ankara.

ÖZBAYOĞLU, E. (Çev.) (2006), *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*, Simon De Saint Quentin, Antalya.

ÖZDAL, A. N. (2013), *İslam İktisadi Coğrafyasında İş Yaşamı, Ticaret ve Tüccar (X.-XIV. Yüzyıllar)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Erzurum.

ÖZDAL, A. N. (2014), “Ortaçağ İslam Dünyasında Farklı İşletmecilik Türleri ve Organizasyon Yapıları-Bir Taslak Çalışması”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1/1, İstanbul, s. 73-95.

ÖZDEMİR, Z. (2000), *Adramyttion'dan Efeler Toprağı Edremit'e*, Ankara.

ÖZEL, M. K. (2011), “Kent Strüktürü ile Tapınma Yapıları Arasındaki İlişki Bağlamında Ayvalık Hamidiye Camisi”, *Tasarım Kuram*, 11/12, s. 15-39.

ÖZEL, H. Ş. (2018), *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Eğitim Yapıları*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.

ÖZKARCI, M. (1987), *Gaziantep İl Merkezinde Bulunan Hanlar*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Medeniyeti ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı, Erzurum.

- ÖZKARCI, M. (1997), “Gaziantep’te Dört Han”, *Vakıflar Dergisi*, S. XXVI, Ankara, s. 275-312.
- ÖZKARCI, M. (1999), “Gaziantep Elbeyli Hanı”, *Cumhuriyet’in 75. Yılına Armağan Gaziantep*, Gaziantep, s. 311-326.
- ÖZKARCI, M. (2007), *Türk Kültür Varlıkları Envanteri Kahramanmaraş*, Ankara.
- ÖZKAYA, Y. (1985), *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Ankara.
- ÖZLÜ, Z. Y. (2017), “Gaziantep’in 1923-1938 Yılları Arasında Ekonomik ve Bayındırlık Alanındaki Faaliyetleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10/51, s. 330-342.
- ÖZMEN, E. (Ed.) (2012), *Belgelerle Kilis, Kilis*.
- ÖZPAY, A.-YAKAR, H. İ. (Ed.) (2010), *Halep’te Adım Adım Osmanlı’nın İzinde*, Ankara.
- ÖZTÜRK, N. (1990), “XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Sanayileşme ve 1827’de Kurulan Vakıf İplik Fabrikası”, *Vakıflar Dergisi*, S. 21, Ankara, s. 23-80.
- ÖZTÜRK, S.- SARIYILDIZ G. (1997), “Antik Çağdan Günümüze Temizliğin Değişmeyen Sembolü: Sabun”, *Tombak*, S. 15, İstanbul, s. 42-54.
- ÖZTÜRK, S. (2002), “Osmanlı Devleti’nde Sabun Sanayii”, *Türkler*, C. 10, Ankara, s. 781-790.
- ÖZTÜRK, S. (2010), “Osmanlı Kültürel Mirasında Sabun”, *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, S. 2, İstanbul, s. 80-93.
- PAKÖZ, A. E. – TUNCER, F. (2015), “Geleneksel Maraş Evlerine Bir Örnek: Gözlüklü Ali Evi”, *Megaron*, 10/1, s. 25-42.
- PAMUK, Ş. (1985), “19. yy.’da Osmanlı Dış Ticareti”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul, s. 653-665.

PAMUK, Ş. (2002), “Küreselleşme Çağında Osmanlı Ekonomisi (1820-1914)”, *Türkler*, C. 14, Ankara, s. 241-252.

PAMUK, Ş. (2005), *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İstanbul.

PARTINGTON, J. R. (1935), *Origins and Development of Applied Chemistry*, London.

PEARS, F. (1859), *The Skin, Baths, Bathing And Soap*, London.

PEGOLOTTI, F. B. (1936), *La Pratica Della Mercatura*, The Medieval Academy of America 24, Cambridge.

PLİNY (1855), *The Natural History*, Translated: John Bostock-H. T. Riley, Vol. V, Book XXVIII, London.

POLAT, M. S. (2002), “Selçuklu Türkiyesi’nde Ticaret”, *Türkler*, C. 7, Ankara, s. 567-584.

POLAT, F. R. (2016), *Kilis’te Cumhuriyet Meydanı ve Muharrem Bey Sabunhanesi Koruma Projesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Kültür Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Programı, İstanbul.

Port Sunlight Conservation Managment Plan 2018-2028.

PRESTON, W. C. (1925), “The Modern Soap Industry Part I”, *Journal of Chemical Education*, Vol. 2, Washington, s. 1035-1044.

PRESTON, W. C. (1925), “The Modern Soap Industry Part II”, *Journal Of Chemical Education*, 2/11, Washington, s. 1030-1139.

Rand, McNally&Company (1893), *Bird’s-Eye Views And Guide to Chicago*, Chicago and New York.

RANKİNG, G. S. A.- AZOO, R. E. (Trans.) (1897), *Ahsanu-t Taqasim Fi Ma’rifati-l Aqalim*, Al-Muqaddasi, Calcutta.

RAYMOND, A. (1991), "Alep a L'epoque Ottomane (XVIe-XIXe siecles)", *Revue des Mondes Musulmans et de la Meditternee*, N. 62, s. 93-109.

REDFORD, S. (2014), *Antioch on the Orontes*, İstanbul.

REDHOUSE, J. W. (1987), *A Turkish And English Lexicon*, Beirut.

RİZZO, A. (1921), *Annuaire Oriental Commerce, Industrie Administration, Magistrature*, Constantinople.

RİZZO, A. (1922), *Annuaire Oriental Commerce, Industrie Administration, Magistrature*, Constantinople.

RİZZO, A. (1930), *Annuaire Oriental*, Wien.

RİZZO, A. (1932), *Şark Ticaret Yıllığı-Annuaire Oriental*, İstanbul.

ROUSSOS, S.- AUGUR, C.- MACARİE, H.- ROHARD, C.- GAİME, I.- VERGE S. (2006), "The Olive Industry İn France", *Olivebioteq 2006*, Second International Seminar, Recent Advances in Olive Industry, Special Seminars and Invited Lectures, Italie, s. 1-12.

ROUTH, H. B.- BHOWMİK, K. R.- PARİSH, L. C.- WİTKOWSKI, J. (1996), "Soaps: From the Phoenicians to the 20th Century-A Historical Review", *Clinics in Dermatology*, 14/1, America, s. 3-6.

RUSKA, J. (1967), "Sabun", *M. E. B. İslam Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul, s. 15.

SAĞLAM, H. S. (2012), *Burhaniye'nin Tarihi Yapıları*, İzmir.

SANRI, S. (1939-1940), *Ayvalık ve Ayvalık Mıntıkasında Sabunculuk*, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Mezuniyet Tezi, İstanbul.

SARI, Z. (2010), *Antakya'da Unutulan El Sanatları*, Antakya.

SARIYILDIZ, G. (2003), "İstanbul Sabun Tahsissatı ve Bu Tahsisatta Sabuncu Esnafının Yükümlükleri", *Osmanlı Öncesi İle Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri*, C. 2, İstanbul, s. 363-373.

SATI, M. (2013), *Muğla Ticaret Yapıları*, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli.

SAYILI, A. (1991), *Mısırlılar'da ve Mezopotamyalılar'da Matematik, Astronomi ve Tıp*, Ankara.

SCIUTÌ, S. - FRONTEROTTA, G. - VENDITTELLÌ, M. - LONGONÌ, A. - FÌORINÌ, C. (2001), "A Non-Destructive Analytical Study of a Recently Discovered Roman Wall Painting", *Studies in Conservation*, 46/2, s. 132-140.

SELVİ, Y.-MELİKOĞLU, Y. (2017), "Sınırın Estetik Nesneleri: Şanlıurfa'da Tarihi Kapı Tokmakları ve Halkaları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10/53, s. 1002-1012.

Servet-i Fünun (1308), 4/101, Âlem Matbaası Ahmet İhsan ve Şürekâsı, İstanbul.

SEYİTDANLIOĞLU, M. (2009), "Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 28/46, Ankara, s. 53-69.

SİMMONS, W. H. – APPLETON, H. A. (1908), *The Handbook of Soap Manufacture*, London.

SÖNMEZ, M. E.- BAŞKAYA, Z. (2012), "Sanayi ve Ulaşım Fonksiyonlarına Bağlı Gelişen Bir Şehir: Nizip", *Doğu Coğrafya Dergisi*, 17/28, s. 79-102.

SPİTZ, L. (2009), "The History Of Soaps and Detergents", *Soap Manufacturing Technology*, Urbana, s. 1-27.

STARKE, M. (1815), *Letters From Italy*, Vol. II, London.

STRECEK, M. (1944), "Birecik", *M. E. B. İslam Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul, s. 629-632.

ŞAHİN, H. (2011), "Osmanlı Döneminde Maraş'ta İktisadi Faaliyetler: 19. Yüzyılın Sonu ve 20. Yüzyılın Başlarında", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10/3, Gaziantep, s. 1057-1076.

ŞAHİN, H. (2015), *XX. Yüzyılın Başlarında Maraş Sancağı'nın İktisadi, Mali ve Sosyal Durumu*, Kahramanmaraş.

ŞANCI, F. (2006), *Hatay İlinde Türk Mimarisi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Ankara.

ŞENER, Ş. (2007), "Osmanlı Sanayileşme Süreci ve Bu Süreçte Özel Girişimin Rolü", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9/3, İzmir, s. 56-90.

ŞENTAY, G. (2016), "Gümüşlü Fabrikası", *Ayda Bir Ayvalık*, S. 23, s. 22-25.

TAŞDEMİR, S. (2010), "Tek Parti Döneminde Ayvalık'ta Eğitim Faaliyetleri (1923-1950)", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 7/2, Ankara, s. 218-241.

TAŞDEMİR, S. (2016), "1944 Ayvalık Depremi ve Sosyo-Ekonomik Sonuçları", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, 12/24, Ankara, s. 4-28.

TAYAR, M. (2013), "Küllerin İnsanlığa Hediyesi: Sabun-I Sümerlilerden Günümüze Sabunun 5000 Yıllık Tarihi", *Dünya Gıda*, S. 12, İstanbul, s. 65-66.

TAYAR, M. (2014), "Küllerin İnsanlığa Hediyesi: Sabun-II Sümerlilerden Günümüze Sabunun 5000 Yıllık Tarihi", *Dünya Gıda*, S. 19, İstanbul, s. 67-71.

TEMİZ, F. M. (2008), "Antakya'da Sabun Üretimi ve Sabunhaneler", *Bülten Dergisi*, S. 6, Hatay, s. 46-48.

Teşvik-i Sanayi Kanunundan İstifade Eden Sabun Fabrikatörlerinin Maruzat Layihası (1928), İstanbul.

The Chicago Times Company (1892), *Chicago And Its Resources Twenty Years, After 1871-1891: A Commercial History Showing The Progress And Growht of Two Decades From The Great Fire to The Present Time*, Chicago.

The Local Executive Committee Of The British Association (1875), *Bristol and Its Environs Historical Descriptive and Scientific*, London.

The Soap and Detergent Association (SDA) (1994), *Soap and Detergents*, Washington.

- THİLLAYE, M. L. (1839), *Nouveau Manuel Theorique et Pratique du Savonnier*, Paris.
- THOMPSON, R. C. (1949), *Dictionary of Assyrian Botany*, London.
- THUREAU DANGIN, F. (1905), *Les Cylindres de Goudea*, Paris.
- THUREAU DANGIN, F. (1905), *Les Inscriptions De Sumer et D'Akkad Transcription Et Traduction*, Paris.
- Ticaret Yıllığı-Annuaire Oriental* (1938), İstanbul.
- Ticaret Yıllığı-Annuaire Commercial* (1948), İstanbul.
- TUNA, C. (2008), *Körfezdeki Işık Burhaniye*, Burhaniye.
- TUNALIOĞLU, R. (2005), "Türkiye Zeytinciliğindeki Gelişmeler ve Bu gelişmede Kahramanmaraş Zeytinciliğinin Yeri", *I. Kahramanmaraş Sempozyumu*, 6-8 Mayıs 2004, İstanbul, s. 1345-1353.
- TUNÇAĞ, A. S. (2003), *Bir Varmış Urla*, İstanbul.
- TURAN, O. (1969), *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul.
- TURGAN, J. (1862), *Les Grandes Usines de France*, Vol. 2, Paris.
- TÜREMİŞ, A. (2013), *Burhaniye Yolcusu Kalmasin*, Burhaniye.
- Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği (TSOTBB) (1958), *Türkiye'de Sabun Sanayii*, Ankara.
- UÇAR, H. (2014), "Ayvalık Tarihinde Zeytinyağı Üretim, Depolama ve Satış Binalarının Yeri ve Önemi", *Trakya Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 15/2, Edirne, s. 19-28.
- VALERİ, M. vd. (2016), *Türkiye Tasarım Kronolojisi Sanayi Yapıları*, İstanbul.
- VRYONİS, S. (1963), "Byzantine And The Guilds In The Eleventh Century", *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 17, Dumbarton Oaks, s. 289-314.

WALLA, A. F. (1913), *Annuaire Oriental Commerce, Industrie Administration, Magistrature de L'Orient*, Constantinople.

WATKINS, G. (1981), "Steam Power in Bristol", *Bristol Industrial Archaeological Society (BIAS)*, Vol. 14, s. 6-15.

WATT, A. (1884), *The Art Of Soap Making*, London.

WEST, A. (1999), "Sel Help, Ethnography and Art Together: Liverpool, Lever and Port Sunlight", *Journal of Museum Ethnography*, No: 11, s. 29-42.

WEULERSSE, J. (1934), "Antioche Essai De Geographie Urbaine", *Bulletin D'Etudes Orientales*, T. 4, Institut Francais Du Proche-Orient, s. 27-79.

WILKINSON, J. G. (1878), *Manners and Customs of the Ancient Egyptians*, Vol. II, New York.

WILLCOX, M. (1993), "Soap", *Poucher's Perfumes, Cosmetics and Soaps*, Britain, s. 453-465.

WISNIAK, J. (2002), "Michel Eugene Chevreul", *Education Quimica*, 13/2, Mexico, s. 133-141.

WISNIAK, J. (2004), "Nicolas Leblanc-Chemical Revolution And Social Injustice", *Revista Cenic Ciencias Quimicas*, 35/3, Beer-Sheva, s. 163-171.

WITTEK, P. (1986), *Menteşe Beyliği*, Gökyay, O. Ş. (Çev), Ankara.

YAŞAR, O. (2003), "1913 ve 1915 Yılları Sanayi Sayımı İstatistiklerine Göre Osmanlı Devleti'nde Tarıma Dayalı Sanayiler", *Türk Coğrafya Dergisi*, S. 40, İstanbul, s. 47-74.

YAZICI, N. (1992), *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, Ankara.

YETİŞGİN, M. (2014), "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Maraş'ın Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Durumu", *Akdeniz'in Altın Kenti Kahramanmaraş*, Kahramanmaraş, s. 59-63.

YETKİN, G. (1939), *Yurdun Güzel Bir Köşesi Edremit*, Balıkesir.

- YETKİN, G. (1957), *Kuruluşundan Bugüne Kadar Edremit'te Olup Bitenler*, Balıkesir.
- YETKİN, G. C.- ÇOBANCAOĞLU, T. (2019), “Dünden Bugüne Gaziantep Geleneksel Mimarisinde Taşın Kullanımı”, *Art-Sanat*, S. 12, İstanbul, s. 129-162.
- YILDIZ, Ö. (2017), “19. Yüzyılın İkinci Yarısı ve 20. Yüzyılın Başlarında Girit Adasında Deniz Ticareti”, *Tarih ve Günce*, 1/1, 2017, s. 239-259.
- YILDIZ, G.-GÜÇHAN, N. Ş. (2018), “An Industrial Heritage Case Study in Ayvalık: Ertem Olive Oil Factory”, *Journal Of Contemporary Urban Affairs*, 2/3, s. 20-30.
- YILDIZ, A. (2019), “Babaeski ve Kavaklı Tarihi Tren İstasyonu Binalarının Yeniden Değerlendirilmesi”, *Tasarım Kuram*, 15/27, s. 31-54.
- YILMAZ, K. (1990), *Nizip ve Sosyo-Ekonomik Gelişme*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü, İstanbul.
- YINANÇ, R.- ELİBÜYÜK, M. (1988), *Maraş Tahrir Defteri 1563*, C. 1, Ankara.
- YORULMAZ, A. (19779, *Ayvalık'ı Gezerken*, İstanbul.
- YÜCEL, H. (2017), *Cumhuriyet Ekonomisinin Kuruluşu ve Gelişimi*, Ankara.
- ZACHARİADOU, E. (1983), *Trade and Crusade, Venetian Crete and the Emirates of Mentesh and Aydin (1300-1415)*, Venice.
15. *Cumhuriyet Yılında Gaziantep* (1938), Gaziantep.

Kurum Arşivleri:

Ayvalık Belediyesi Arşivi

Balıkesir Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi

Burhaniye Belediyesi Arşivi

Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi

Gaziantep Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi

Hatay Arkeoloji Müzesi Arşivi

Hatay Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi

İ.B.B. Atatürk Kıtılığı Arşivi

İzmir Konak Belediyesi Arşivi

İzmir 1 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi

Kahramanmaraş Belediyesi Arşivi

Şanlıurfa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi

İnternet Kaynakları:

<https://www.flickr.com/>(Erişim Tarihi: 27.04.2020)

<https://www.marius-fabre.com/fr/> (Erişim Tarihi: 27.04.2020)

<https://www.gardinerhaskins.co.uk/blog/the-history-of-broad-plain-and-the-soap-factory>
(Erişim Tarihi: 27.04.2020)

http://archnet.org/media_contents/38765 (Erişim Tarihi: 27.04.2020)

<https://www.flickr.com/photos/stijnnieuwendijk/4676212737/in/photostream/> (Erişim Tarihi: 27.04.2020)

<https://www.flickr.com/photos/stijnnieuwendijk/4676843296/>
(Erişim Tarihi: 27.04.2020)

<https://www.flickr.com/photos/stijnnieuwendijk/4676847544/in/photostream/>
(Erişim Tarihi: 27.04.2020)

http://islamicart.museumwnf.org/database_item.php?id=monument;ISL;pa;Mon01;16;en&pageD=N (Erişim Tarihi: 27.04.2020)

http://islamicart.museumwnf.org/database_item.php?id=monument;ISL;pa;Mon01;16;en&pageD=N (Erişim Tarihi: 27.04.2020)

<https://www.palestinephotoproject.org/Gallery-Folder/Commercial/i-qbrNk83/>(Erişim Tarihi: 27.04.2020)

<https://www.palestinephotoproject.org/Gallery-Folder/Commercial/i-bcqxgZH>(Erişim Tarihi: 27.04.2020)

<https://adatepe.com> (Erişim Tarihi: 10.05.2020)

<https://issuu.com/taylankoken> (Erişim Tarihi: 10.05.2020)

http://gumuslu.com.tr/index.php?islem=paket/sayfaP/sayfa_detay.php&anasayfa_id=10
(Erişim Tarihi: 10.05.2020)

<https://kaankoksal.blogspot.com/2014/12/contaxisin-fotograflarindaki-ayvalik.html>
(Erişim Tarihi: 21.05.2020)

<https://kaankoksal.blogspot.com/2014/12/contaxisin-fotograflarindaki-ayvalik.html>
(Erişim Tarihi: 21.05.2020)

<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/93735> (Erişim Tarihi: 05.06.2020)

<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/93735> Erişim Tarihi: 05.06.2020)

<https://orchisotel.com/otelimiz/> (Erişim Tarihi: 19.06.2020)

<https://alikemalbey.com/s-10047-Biz-Kimiz-?.html> (Erişim Tarihi: 16.07.2020)

<https://alikemalbey.com/images/gallery/Scan1.jpg> (Erişim Tarihi: 16.07.2020)

<http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=132886> (Erişim Tarihi: 10.09.2020)

<https://izmirkutuphanesi.blogspot.com/2019/06/izmir-sehir-plan-plan-de-smyrne-leve-et.html> (Erişim Tarihi: 01.10.2020)

<https://izmirkutuphanesi.blogspot.com/2019/06/izmir-sehir-plan-plan-de-smyrne-leve-et.html> (Erişim Tarihi: 01.10.2020)

<https://www.zingat.com/>(Erişim Tarihi: 02.10.2020)

<http://vrc.princeton.edu/researchphotographs/s/antioch> (Erişim Tarihi: 13.10.2020)

<https://www.houshamadyan.org/tur/haritalar/halep-vilayeti/ayntab/din/misyonerler.html>

(Erişim Tarihi: 11.11.2020)

<https://www.houshamadyan.org/tur/haritalar/halep-vilayeti/ayntab/din/misyonerler.html>

(Erişim Tarihi: 11.11.2020)

<http://www.oldengine.org/members/ruston/Production3.htm> (Erişim Tarihi: 01.12.2020)

<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90435---0049.jpg> (Erişim Tarihi:

04.12.2020)

<zeytinyagci.com/muze.asp> (Erişim Tarihi: 04.01.2021)

<http://cyddayvalikiktisadiisletme.com/ayvalik-cydd-konukevi/>(Erişim Tarihi:

05.01.2021)

[İzmir Urla - İskele - İZMİR \(wowturkey.com\)](İzmir Urla - İskele - İZMİR (wowturkey.com)) (Erişim Tarihi: 07.01.2021)

[https://iiif.lib.harvard.edu/manifests/view/drs:17977499\\$30i](https://iiif.lib.harvard.edu/manifests/view/drs:17977499$30i)(Erişim Tarihi: 10.01.2021)

[https://iiif.lib.harvard.edu/manifests/view/drs:17977499\\$31i](https://iiif.lib.harvard.edu/manifests/view/drs:17977499$31i) (Erişim Tarihi: 10.01.2021)

<https://www.polion.gr/industrial-heritage/> (Erişim tarihi: 19.02.2021)

<http://reindustrialheritage.eu/projects/plomari-cultural-centre> (Erişim tarihi: 19.02.2021)

https://issuu.com/mariapanagopoulou/docs/teuxos_high (Erişim tarihi: 24.02.2021)

<https://www.jivaevleri.com/> (Erişim tarihi: 12.03.2021)

SÖZLÜK

Adasa: Kilis'te zeytinyağı imalathanelerine verilen isim.

Avara: Tek dişli sabun kesme bıçağını bastırıp ittirmeye yarayan, uzun saplı ve ucu spatula şeklinde olan alet. Bu işlemi yapan kişiye de *avaracı* denir.

Kake/Küka: Taştan sabun kazanlarının altındaki, bakırdan yapılmış dar olan parça.

Kubbe: Gaziantep, Nizip ve Birecik sabunhanelerinde, kalıplarda kesilen sabunların, kule biçiminde, aralarda boşluk bırakılarak kümeler halinde üst üste istiflenerek kurutma işleminin adı.

Mahsere: Kilis, Kahramanmaraş gibi yerlerde zeytinyağı imalathanelerine verilen isim.

Masara: Antakya, Nizip ve Kilis çevresinde, sabunhanenin birinci kat zeminlerinde bulunan sabun kalıplarına denir.

Masbana/Masmana: Antakya, Kilis, Gaziantep, Nizip ve Birecik'te sabunhanelere masbana/masmana denir.

Mengene: Antakya'da zeytinyağı imalathanelerine verilen isim.

Patpat: Kalıplara dökülen sabun hamurunun yüzeyini düzleme gereci.

Raspa: Kalıplarda sertleşen sabunun yüzeyini tıraşlama işlevini gören, iki saplı sıyırma bıçağı. Diğer bir adı da *perdahtır*.

Sabun Kafesi: Ayvalık ve çevresindeki sabunhanelerde, sabunların, kule biçiminde, aralarda boşluk bırakılarak kümeler halinde üst üste istiflenerek kurutma işleminin adı.

Salaba: Kilis sabunhanelerinde, kalıplarda kesilen sabunların, kule biçiminde, aralarda boşluk bırakılarak kümeler halinde üst üste istiflenerek kurutma işleminin adı.

Samda: Antakya, Halep ve Nablus'ta, taştan sabun kazanlarının yanında bulunan ve alkali çözeltilerin (kireç, uşnan, kostik) hazırlanması işlevine yarayan, kare plânlı, birbiriyle bağlantılı havuzlar.

Saraba: Birecik'te sabun kalıplarına verilen isim.

Satıl: Antakya ve Nizip'te, ahşap veya metalden olan sabun hamuru kovaşına verilen ad.

Savata: Antakya ve çevresinde, kazanlarda pişen sabun hamurunun alınması işlevine yarayan, uzun saplı ve süzgeç biçimindeki delikli kovalara verilen isim.

Sergi: Ayvalık, Ayvacık, Burhaniye ve Edremit çevresinde, sabun kalıplarına verilen isim.

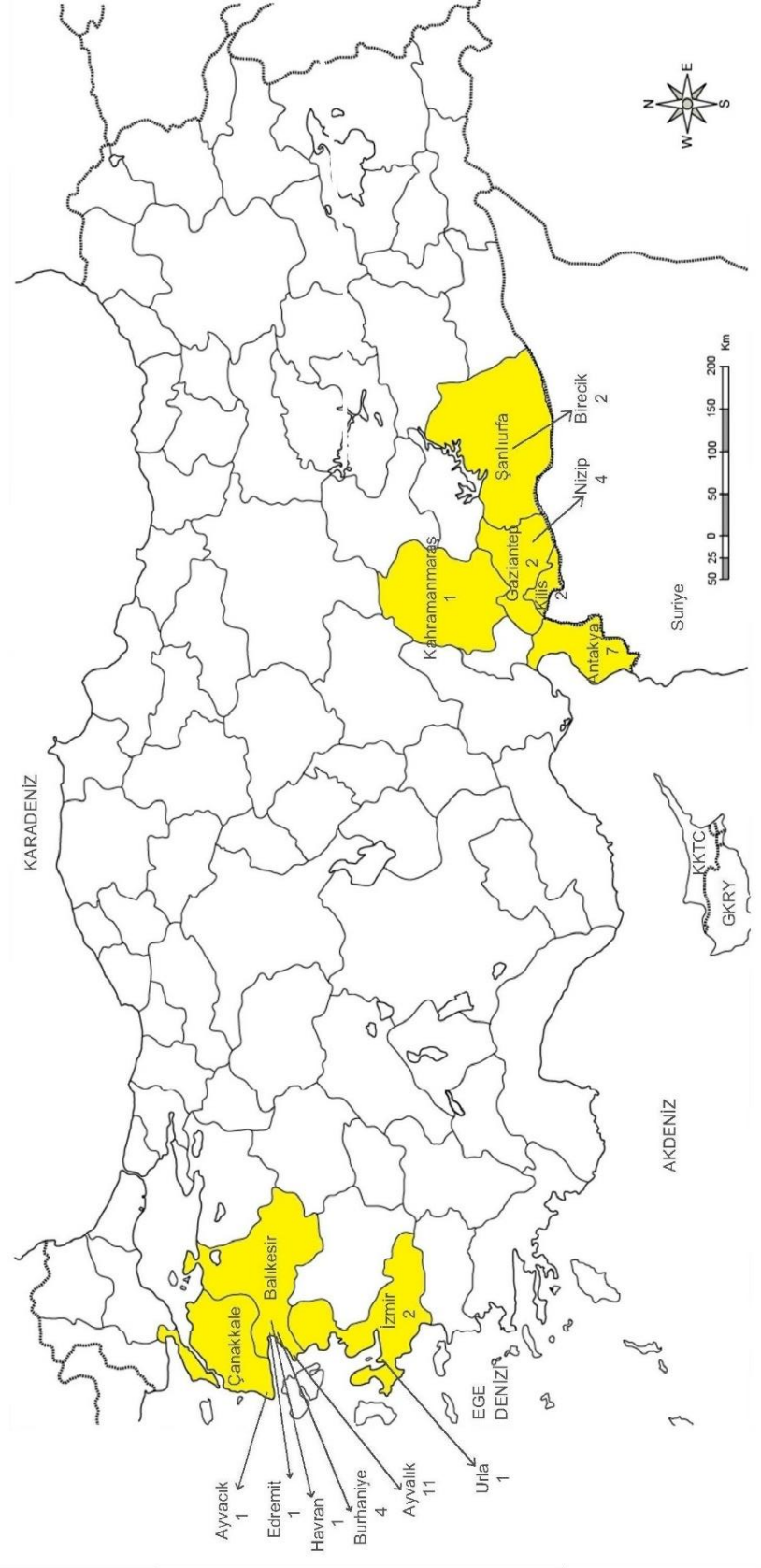
Sıyrığ: Kalıplara dökülen sabun hamurunun yüzeyini düzleştirmeye yarayan, sapına ip bağlanmış, ahşaptan alet. Diğer bir adı da *sürgüdür*.

Tenanir: Antakya sabunhanelerinde, kalıplarda kesilen sabunların, kule biçiminde, aralarda boşluk bırakılarak kümeler halinde üst üste istiflenerek kurutma işleminin adı.

Zembil: Kilis'te, ahşap veya metalden olan sabun hamuru kovaşına verilen ad.

EKLER

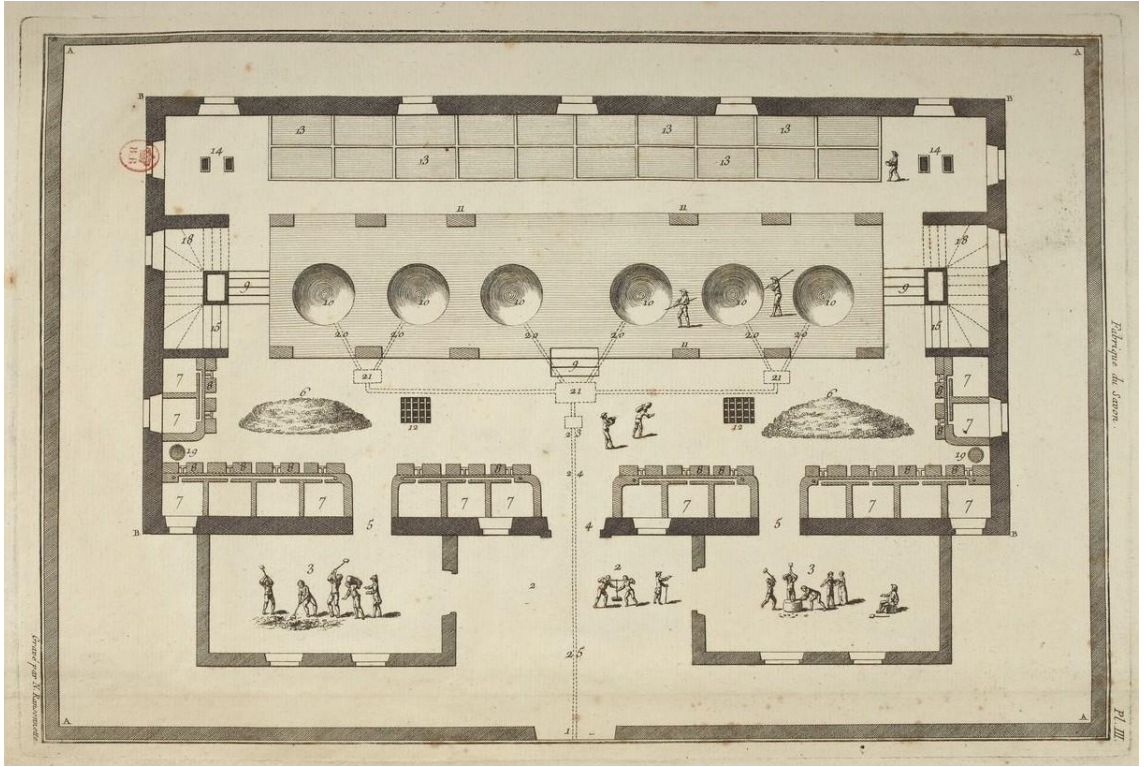
TÜRKİYE'DEKİ SABUNHANELERİN SAYISAL DAĞILIMI

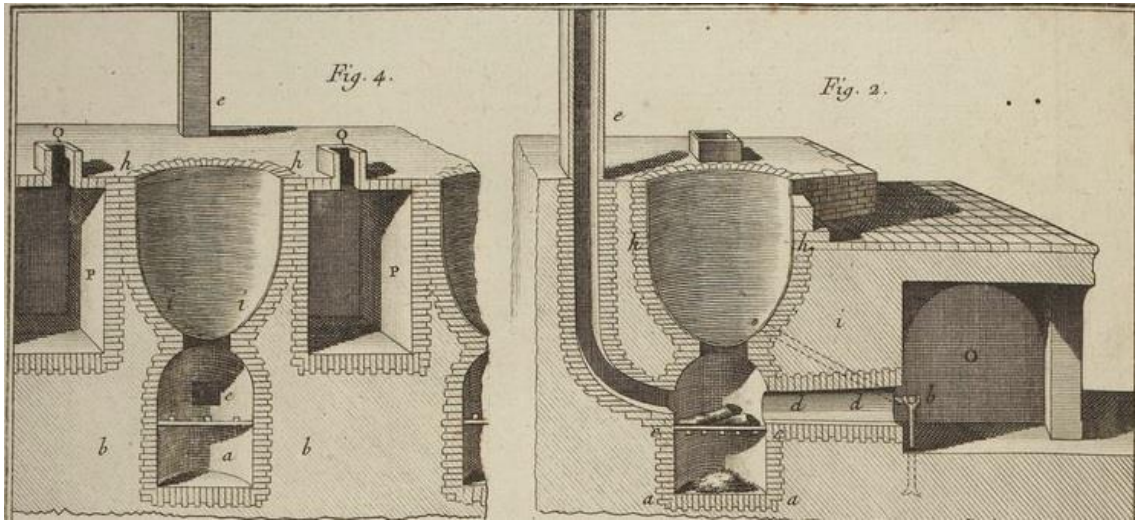
SABUNHANELERİN PLAN ÖZELLİKLERİ									
Sabunhane Adı	Farklı Birimleri Bir Avlu İçerisinde Bulunanlar			İç Avlulu	Avlusuz	Koruyan	Özgünlük Durumu		Günlük İşlevi
	Birimleri Döğmük	Birimleri Bitişik	Tekil				Koruyan	Kaybetmiş	
MARMARA	Ayvalık Hüsnü Rifki Kazaz				√	√	√		Otel
	Ayvalık Ali Aday			√					Atıl
	Ayvalık Erman				√				Atıl
	Ayvalık Sabırcıoğlu				√				Dernek Evi
	Buhariye Yağcı		√						Market
	Ayvalık Fazıl Doğan	√							Atıl
	Ayvalık Fevzi Paşa Mah.			√					Yıkılmış
	Ayvalık Cömertler							√	Atıl
	Ayvalık Ertenler		√				√		Atıl
	Havran Eminzade	√					√		Atıl
	Buhariye Hüsnü Toğun	√					√		Onarımda
	Edrenit Ali Rıza Karaoğoğlu		√				√		Atıl
	Buhariye Hüsnü Pazarcıbaşı	√					√		Kültür Mer.
	Ayvalık Güntüştü Eminzade	√					√		Yıkılmış
	Buhariye Halil İbrahim Selçuk	√					√		Atıl
	Çanakale Ayvactık Burnaz	√					√		Müze
	İzmir Hamdi Dalan					√	√		Atıl
İzmir Konak	√					√		Atıl	
İzmir Ufa			√			√		Atıl	
AKDENİZ	Antakya Haytoğlu			√					Atıl
	Antakya Aseleoğlu			√					İşhan
	Antakya Hasan Ökten			√					Atıl
	Antakya Şehoğlu			√					Atıl
	Antakya Selahattin Ökten			√					Otel
	Antakya Kuseyri			√					Sabunhane
	Antakya Müftüoğlu			√					Atıl
	Gaziantep Küdücü			√					Atıl
	Gaziantep Elbeyli			√					Yurt
	Birecik Mıstıkoğlu			√					Şarkiteri
GÜNEY DOĞU ANADOLU	Nizip Sayınlar			√					Atıl
	Kilis Muharrem Bey			√					Atıl
	Nizip Fındıklı			√					Atıl
	Nizip Okanlar			√					Atıl
	Nizip Özkaya			√					Atıl
	Kilis Kalaycılar			√					Yıkılmış
	Kahramanmaraş Cumhuriyet Hanı			√					Müze
	Ayvalık Sezat Ömer Madra		√						Sosyal Tesis
	Birecik Akçakanat					√			Atıl
	Ayvalık Karşınlar					√			Sabunhane

SABUNHANELERİN İNŞA MALZEMESİ					
	Sabunhane Adı	Taş	Tuğla	Ahşap	Putrel
MARMARA	Ayvalık Hüsnü Rıfki Kazaz	√	√	√	
	Ayvalık Ali Adav	√	√	√	
	Ayvalık Erman	√	√	√	
	Ayvalık Sabuncuğil	√	√	√	√
	Burhaniye Yağcı	√	√	√	
	Ayvalık Fazıl Doğan	√	√	√	
	Ayvalık Fevzi Paşa Mah.	√	√	√	
	Ayvalık Cömertler	√	√	√	
	Ayvalık Ertemler	√	√	√	
	Havran Eminzade	√	√	√	
	Burhaniye Hüsnü Tolun	√	√	√	√
	Edremit Ali Rıza Karagözoğlu	√	√	√	
	Burhaniye Hüsnü Pazarbaşı	√	√	√	
	Ayvalık Gümüşlü Eminzade	√	√	√	
	Burhaniye Halil İbrahim Selçuk	√	√	√	
	Canakkale Avvacık Burnaz	√	√	√	
EGE	İzmir Hamdi Dalan	√	√	√	√
	İzmir Konak	√	√	√	
	İzmir Urla	√	√	√	
AKDENİZ	Antakya Haytoğlu	√	√	√	
	Antakya Aselcioğlu	√	√	√	
	Antakya Hasan Ökten	√	√	√	
	Antakya Sehoğlu	√	√	√	
	Antakya Selahattin Ökten	√	√	√	
	Antakya Kusevri	√	√	√	
	Antakya Müftüoğlu	√	√	√	
GÜNEY DOĞU ANADOLU	Gaziantep Kürkcü	√	√	√	
	Gaziantep Elbevi	√	√	√	
	Birecik Mıstıkoğlu	√	√	√	
	Nizip Savınlar	√	√	√	
	Kilis Muharrem Bev	√	√	√	√
	Nizip Fındıklar	√	√	√	
	Nizip Okanlar	√	√	√	
	Nizip Özkaya	√	√	√	
SABUNHANEYE ÇEVİRİLENLER	Kilis Kalaycılar	√	√	√	
	Kahramanmaraş Cumhuriyet Hanı	√	√	√	√
	Ayvalık Sezai Ömer Madra	√	√	√	√
	Birecik Akçakanat	√	√	√	
	Ayvalık Karşınlar	√	√	√	

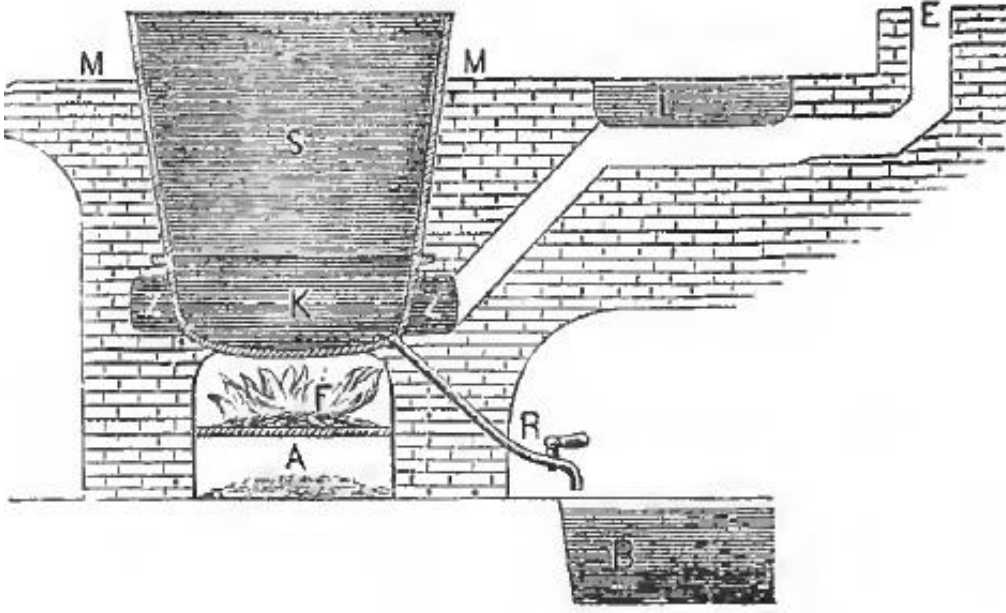
ÇİZİMLER

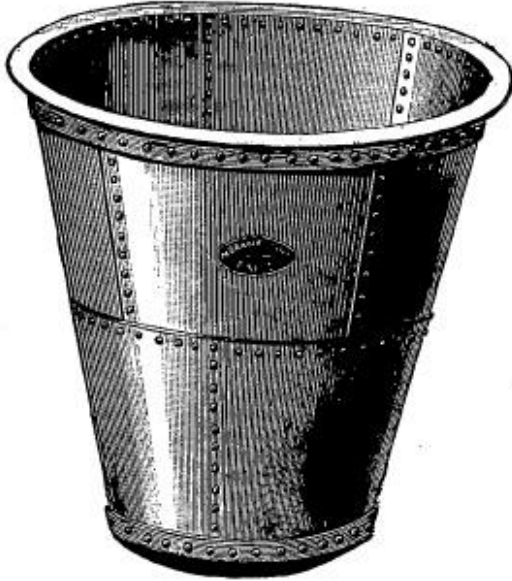
Çizim 1: Marsilya'da Bir Sabunhane Plânı (M. D. Monceau, age, P. III)

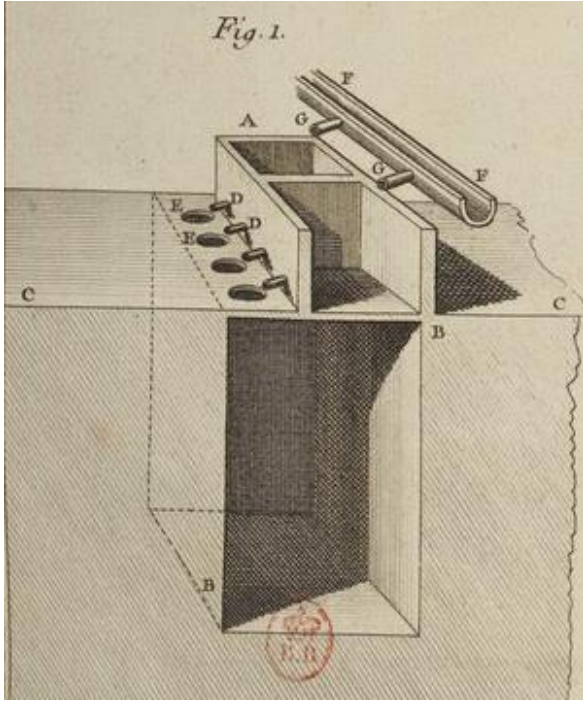
Çizim 2: Ateş Sistemi ile Çalışan Sabun Kazanının Boyuna ve Enine Kesiti (M. D. Monceau, age, Fig. 2-4)

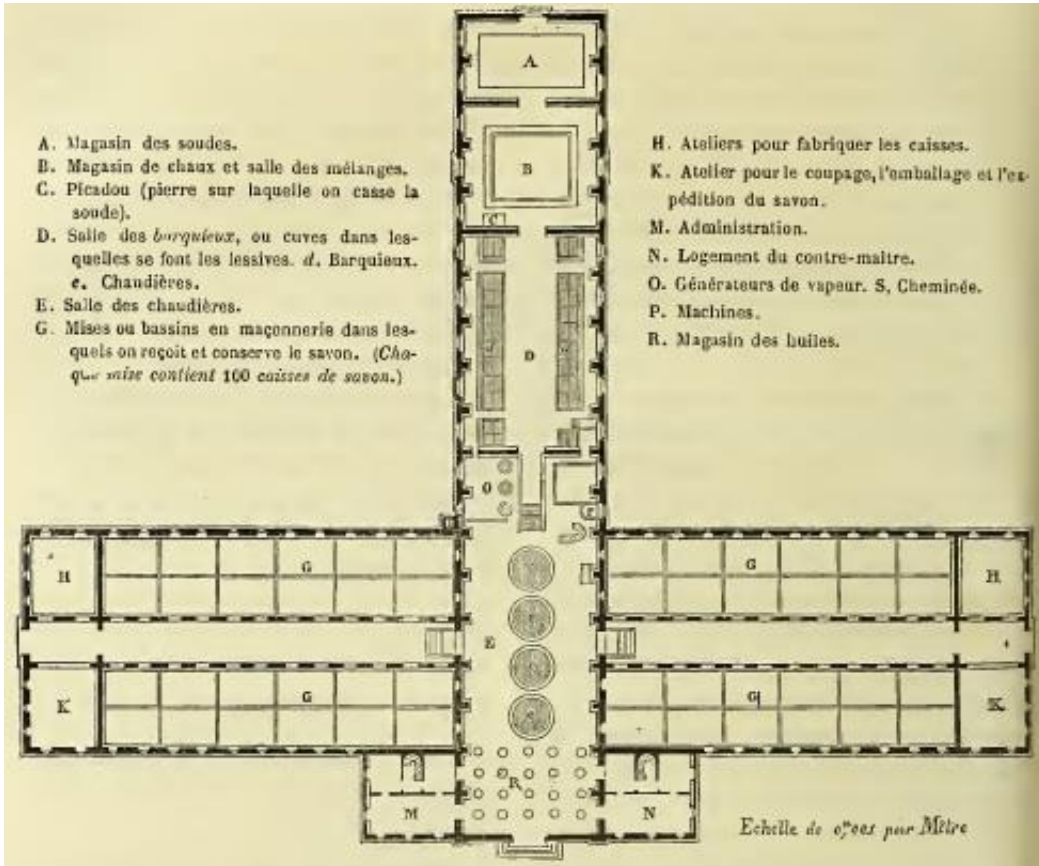
Çizim 3: Ateş Sistemi İle Çalışan Kazan Örneği (P. Wiltner-C. Calmels, age, 1914, s. 47)

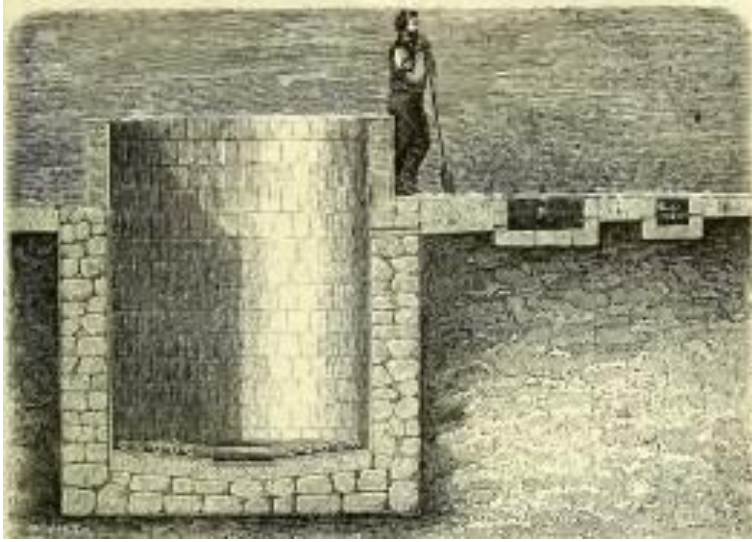
Çizim 4: Ateş Sistemi İle Çalışan Kazan Örneği (E. Moride, age, 1895, s. 149)

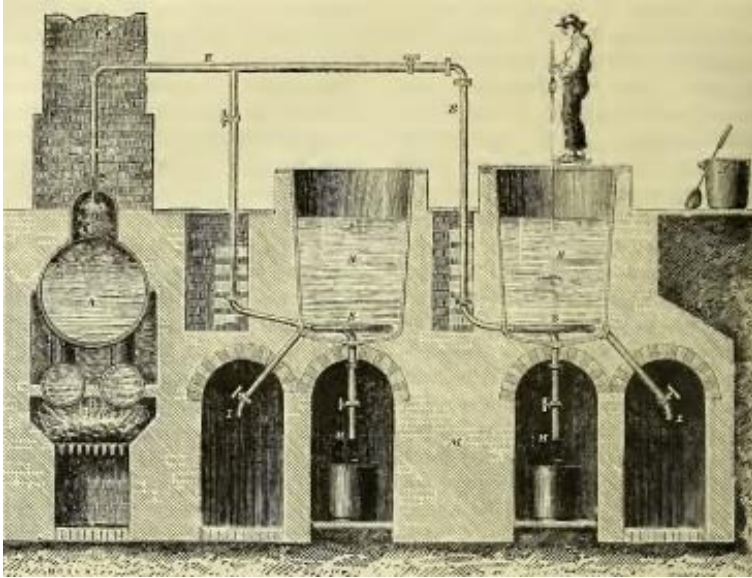
Çizim 5: Alkali Çözeltilerin Hazırlanıldığı Bugadieres veya Barquieux (M. D. Monceau, age, Fig. 1)

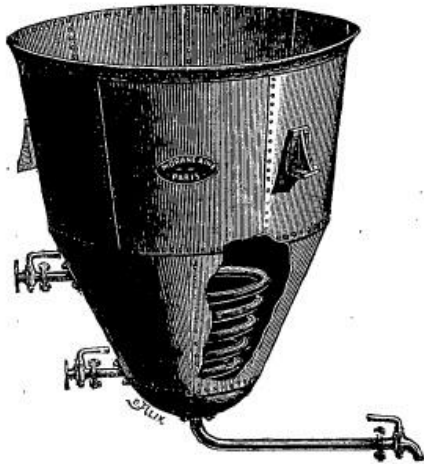
Çizim 6: Marsilya'da Bir Sabun Fabrikası Plânı (L. Figuiet, age, s. 416)

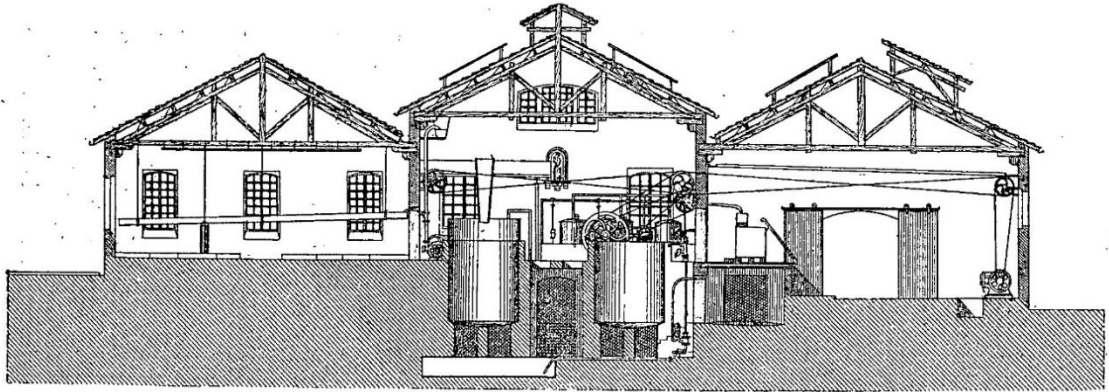
Çizim 7: Buharlı Sabun Kazanı (L. Figuiet, age, s. 421, 424)

Çizim 8: Tek Buhar Makinesi İle Çalışan Sabun Kazanları (L. Figuiet, age, s. 421, 424)

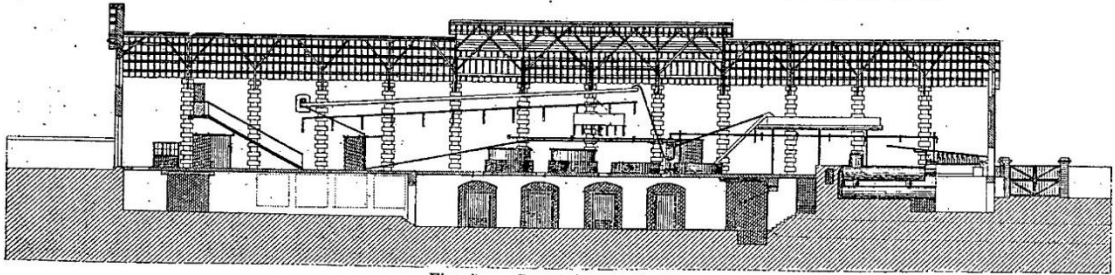
Çizim 9: Buharlı Sabun Kazanı Örneği (E. Moride, age, 1895, s. 150)

Savonnerie **BARON Fils**, Usine « La Micheline-Emilie »

Salle des mises.

Fig. 4. — Coupe transversale.
Salle des chaudières.

Salle des barquieux.

Bâtiment central.

Chaudières.

Fig. 5. — Coupe longitudinale.

Générateurs.

Sous-sol.

Çizim 10: Marsilya Baron Sabun Fabrikası Enine ve Boyuna Kesiti (E. Moride, age, 1895, s. 79)

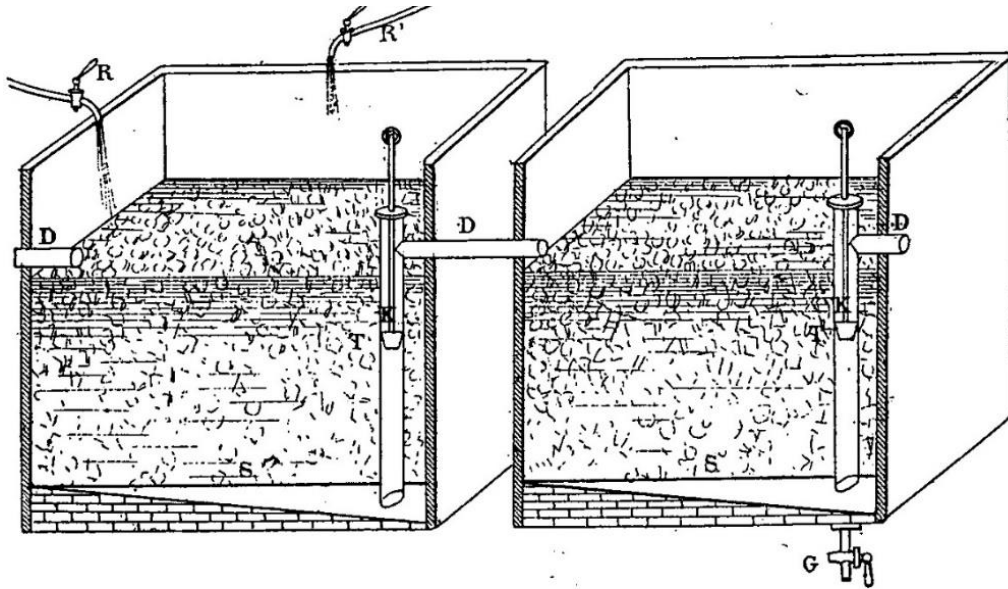
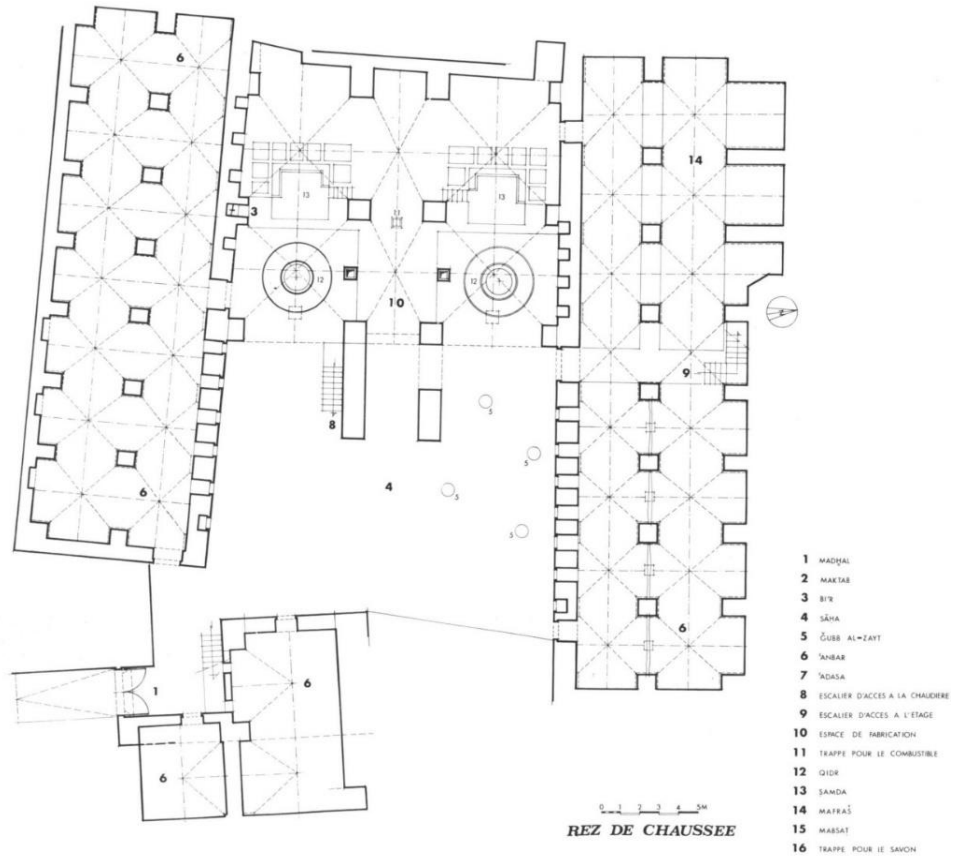
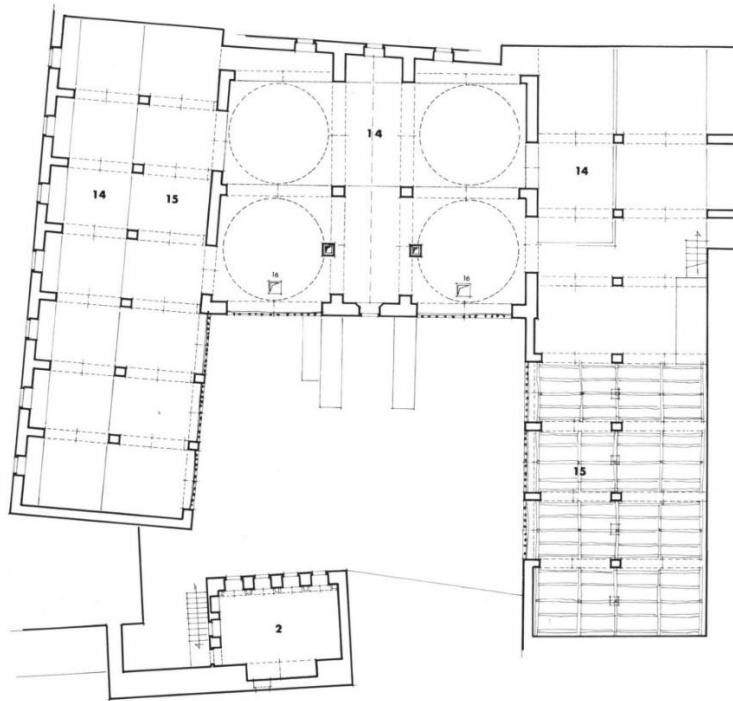

Fig. 10. — Barquieux.

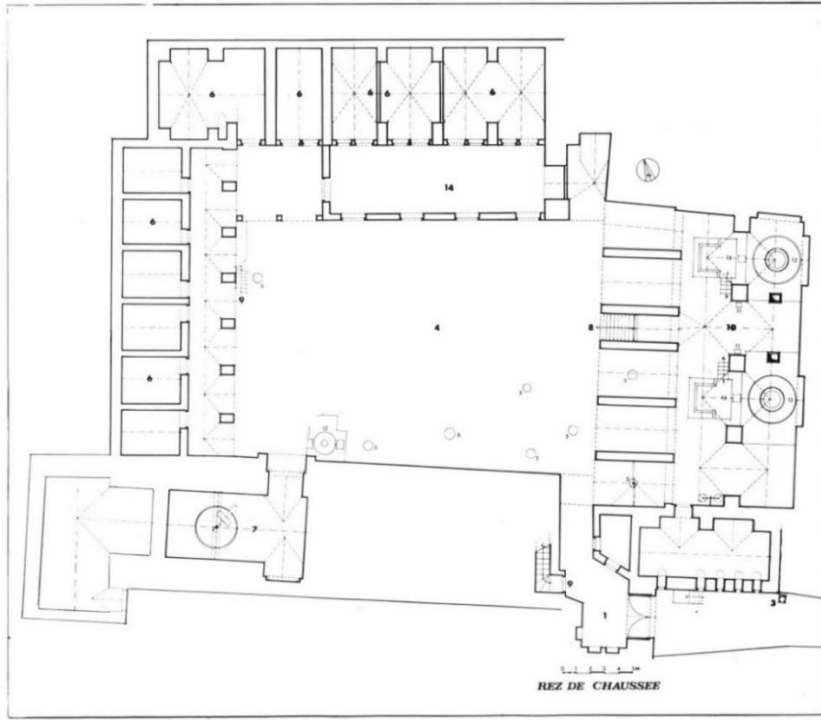
Çizim 11: Barquieux (E. Moride, age, 1895, s. 86)

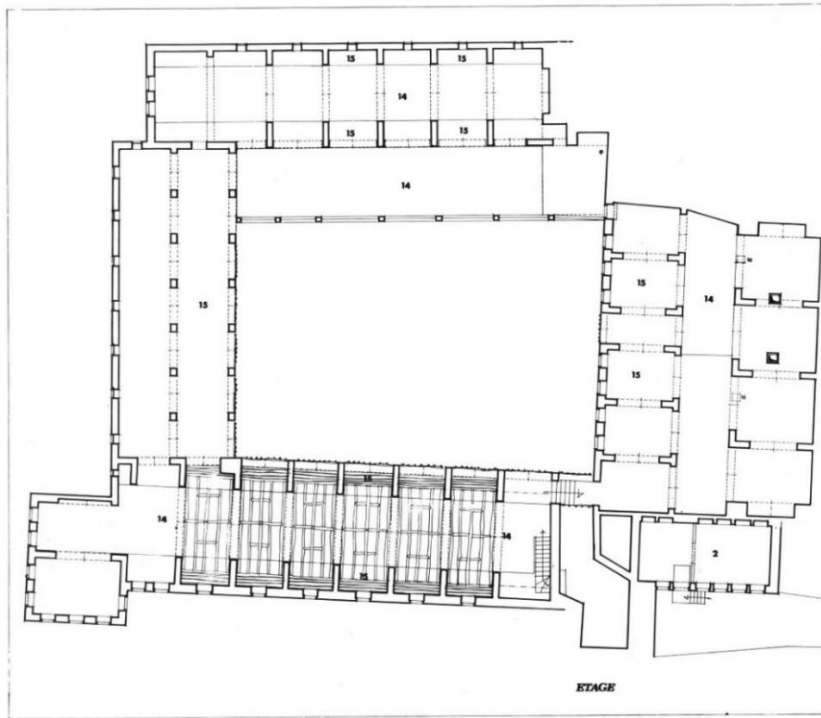
Çizim 12: Halep Zenabîli Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (T. Grandin, agm, P. XA)

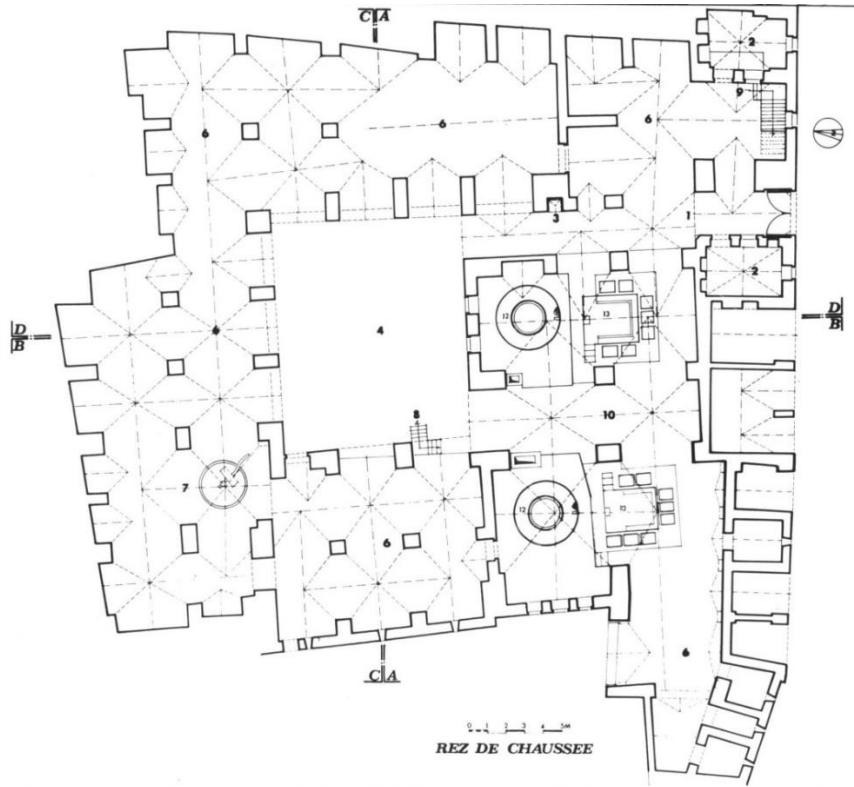
Çizim 13: Halep Zenabîli Sabunhanesi Birinci Kat Plânı (T. Grandin, agm, P. XB)

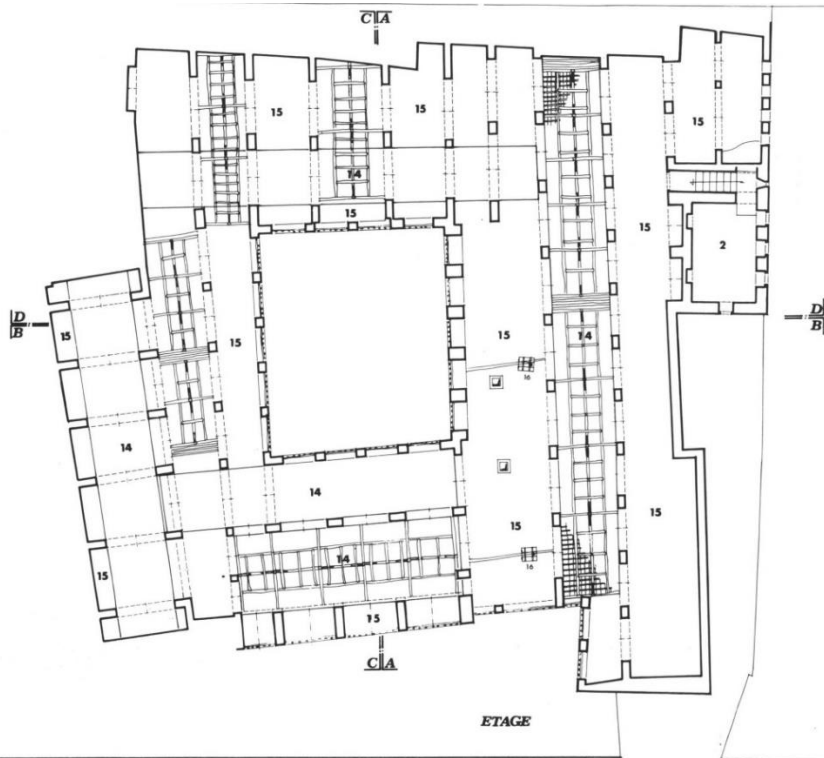
Çizim 14: Halep Zenabli Mar'Aslı Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (T. Grandin, agm, P. XIA)

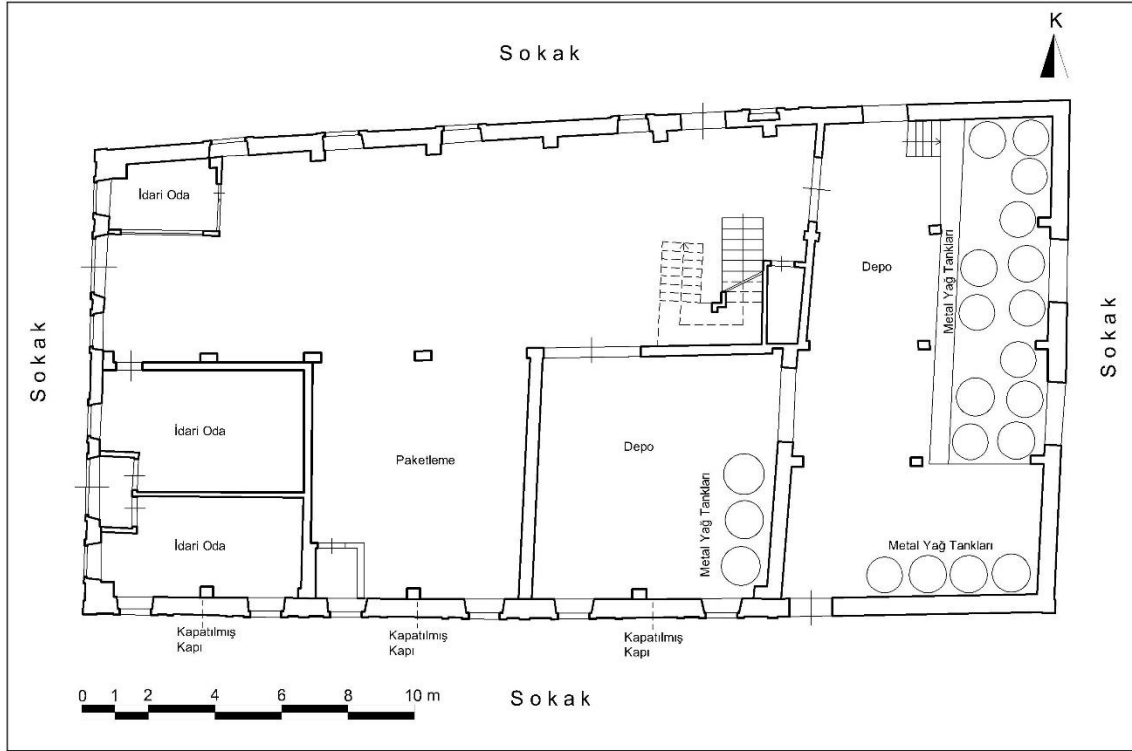
Çizim 15: Halep Zenabli Mar'Aslı Sabunhanesi Birinci Kat Plânı (T. Grandin, agm, P. XIB)

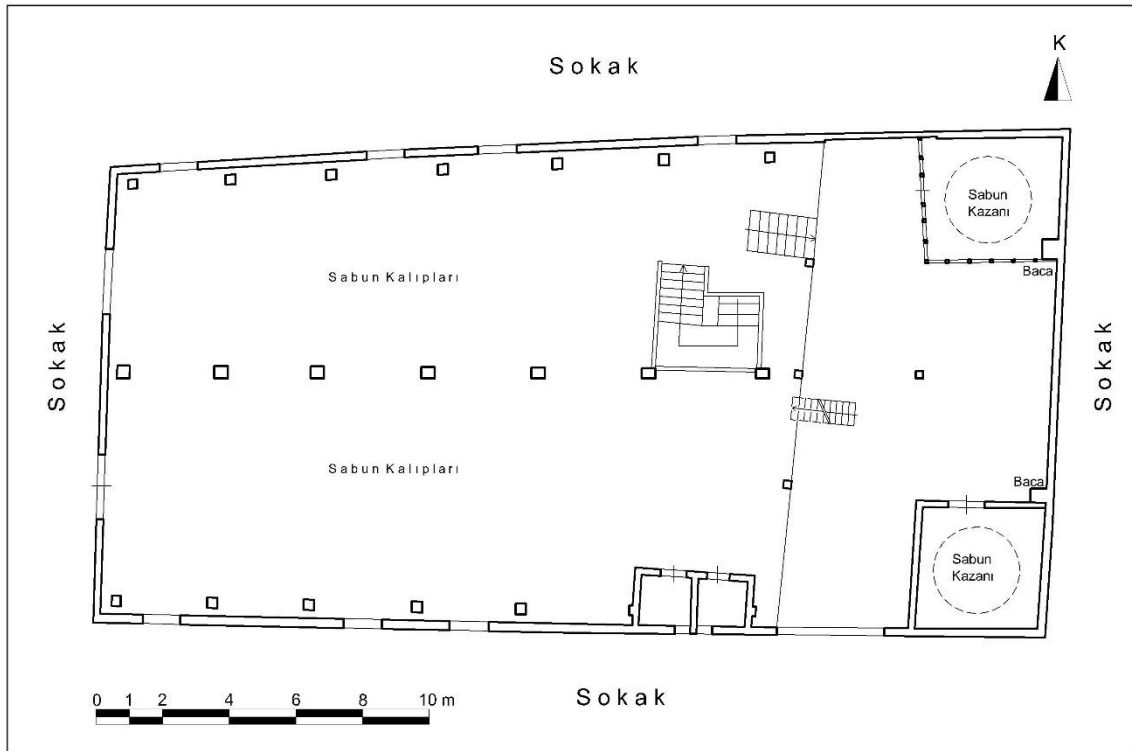
Çizim 16: Halep Sabuni Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (T. Grandin, agm, P. XIIA)

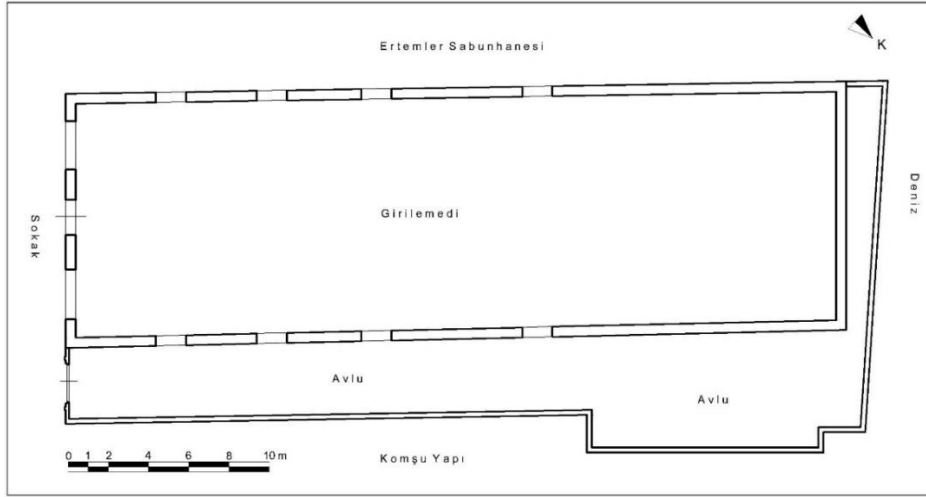
Çizim 17: Halep Sabuni Sabunhanesi Birinci Kat Plânı (T. Grandin, agm, P. XIIB)

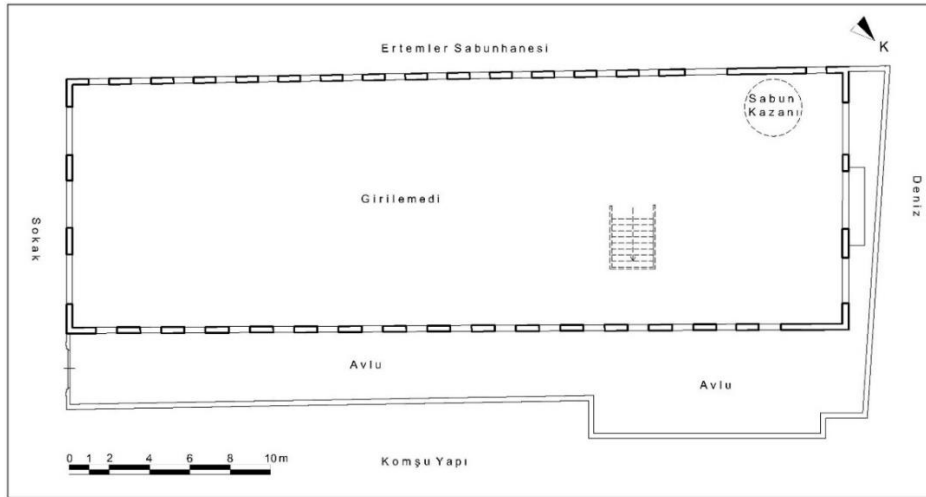
Çizim 20: Ayvalık Hüsnü Rıfki Kazaz Sabunhanesi Restorasyon Öncesi Zemin Kat Plânı (Ayvalık Belediyesi Arşivinden İşlenerek)

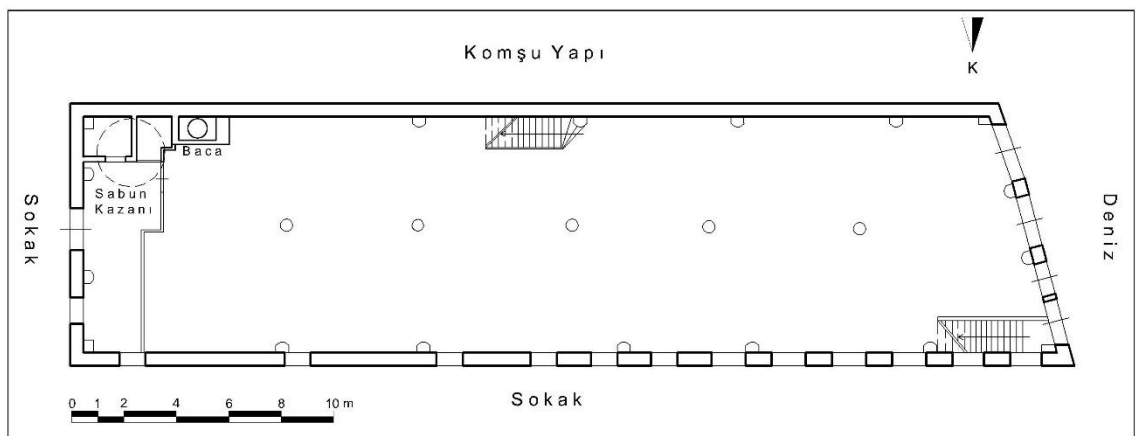
Çizim 21: Ayvalık Hüsnü Rıfki Kazaz Sabunhanesi Restorasyon Öncesi Birinci Kat Plânı (Ayvalık Belediyesi Arşivinden İşlenerek)

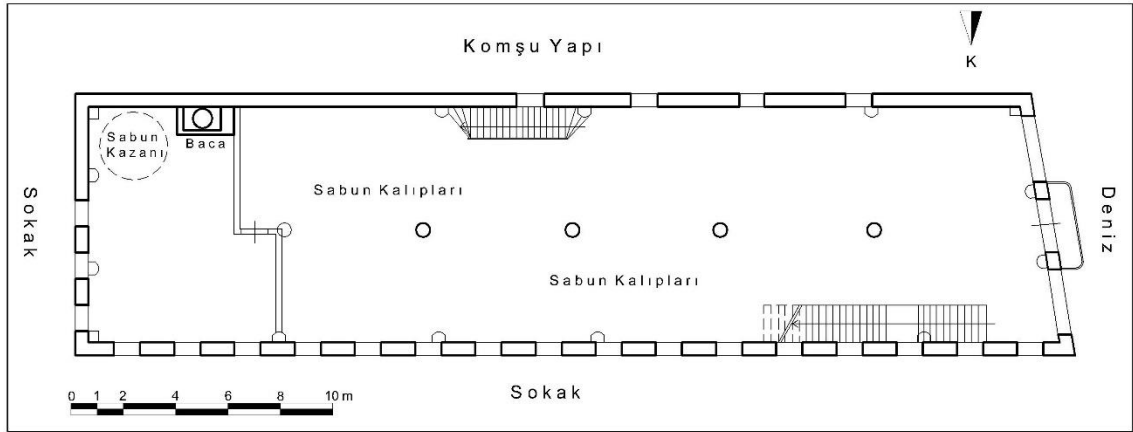
Çizim 22: Ayvalık Ali Aday Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (M. Çiftiyürek)

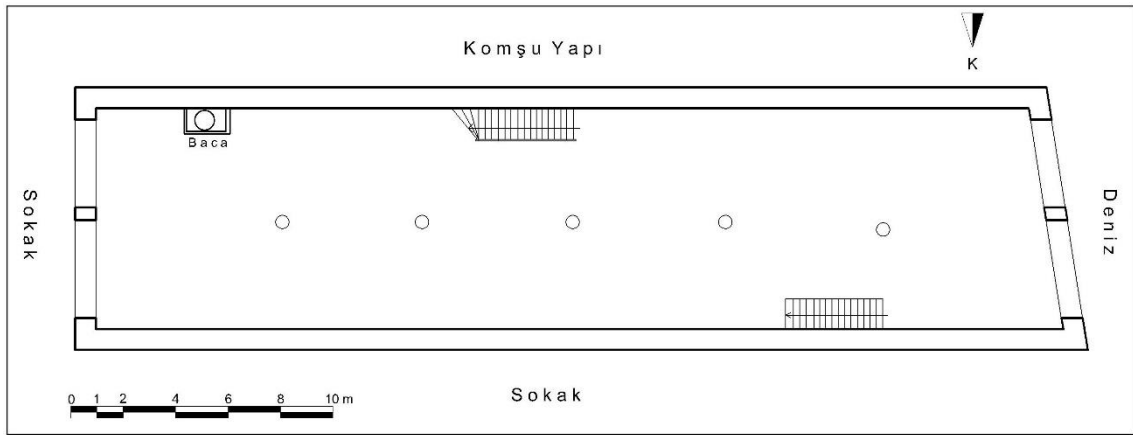
Çizim 23: Ayvalık Ali Aday Sabunhanesi Birinci Kat Plânı (M. Çiftiyürek)

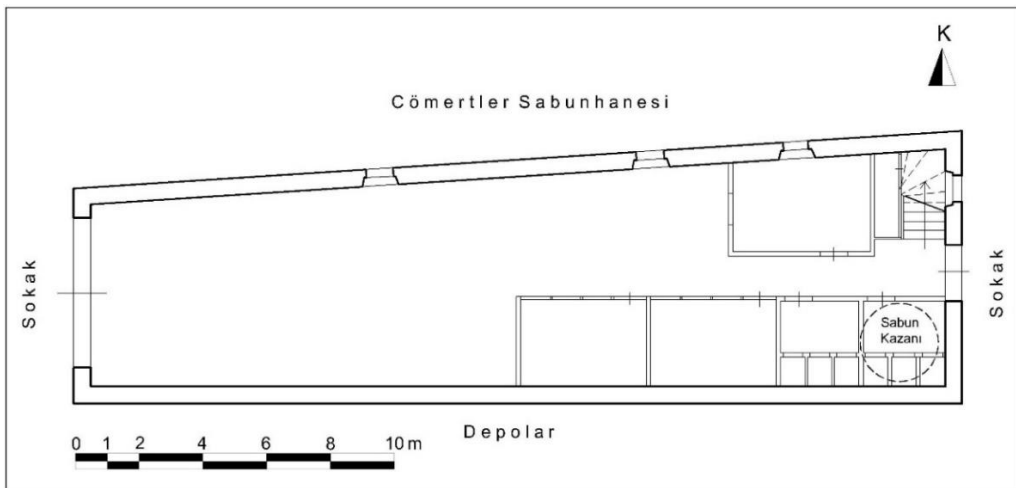
Çizim 24: Ayvalık Erman Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (Ayvalık Belediyesi Arşivinden İşlenerek)

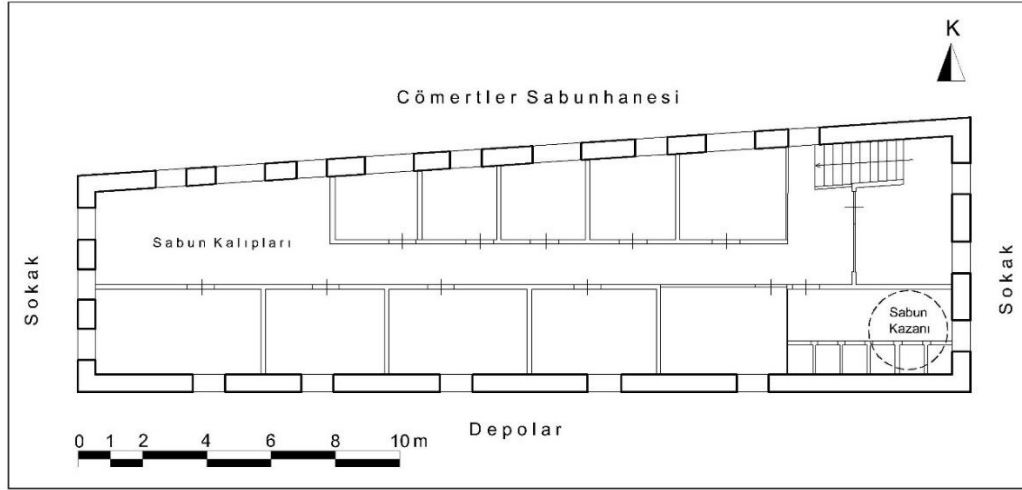
Çizim 25: Ayvalık Erman Sabunhanesi Birinci Kat Plânı (Ayvalık Belediyesi Arşivinden İşlenerek)

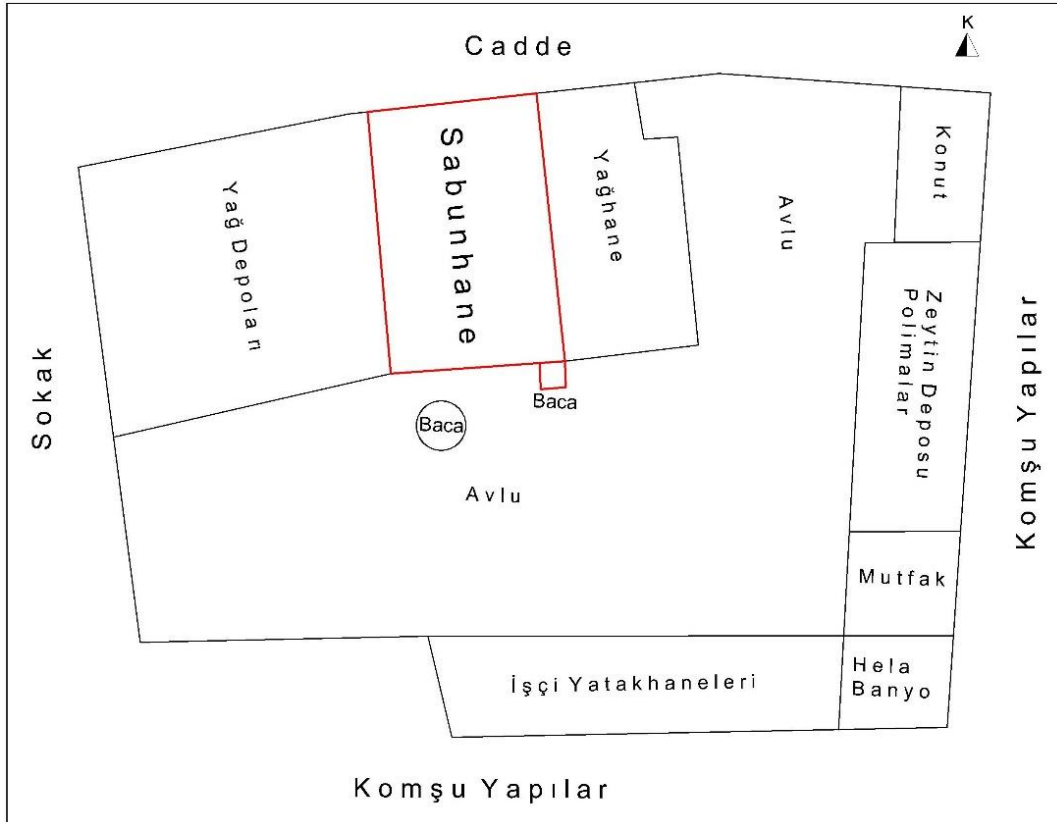
Çizim 26: Ayvalık Erman Sabunhanesi Asma Kat Plânı (Ayvalık Belediyesi Arşivinden İşlenerek)

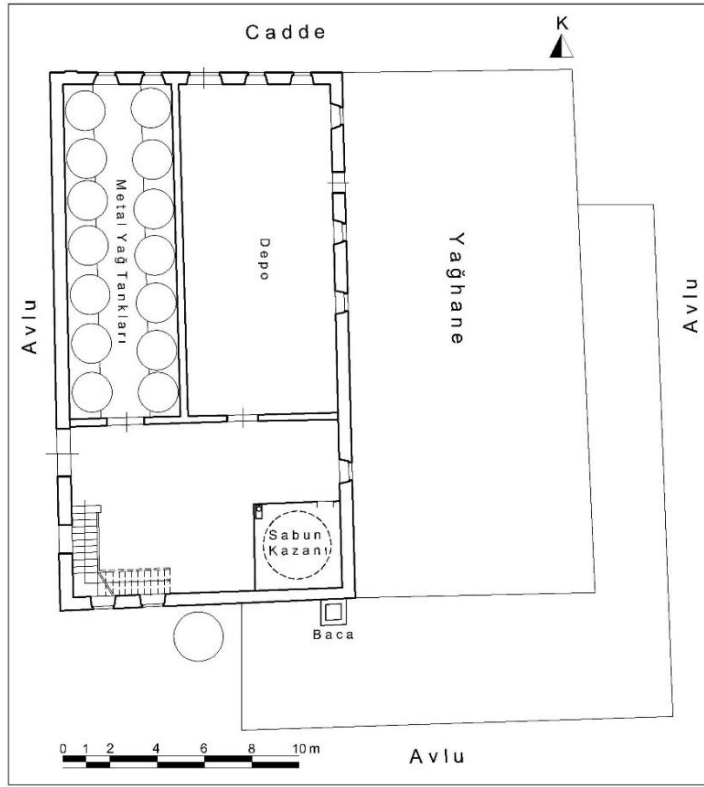
Çizim 27: Ayvalık Sabuncuğil Sabunhanesi Zemin Kat Plânı
(<http://cyddayvalikiktisadiisletme.com/ayvalik-cydd-konukevi/> İşlenerek)

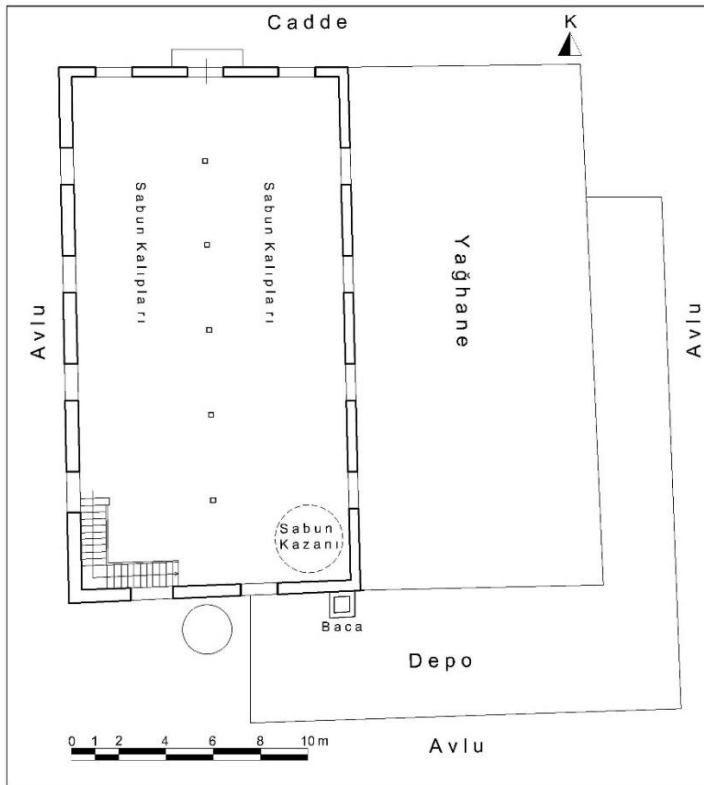
Çizim 28: Ayvalık Sabuncugil Sabunhanesi Birinci Kat Plânı
(<http://cyddayvalikiktisadiisletme.com/ayvalik-cydd-konukevi/> İşlenerek)

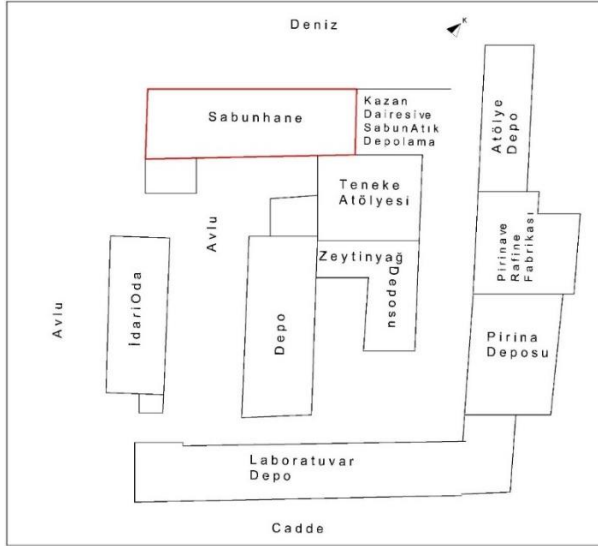
Çizim 29: Burhaniye Yağcı Sabunhanesi Vaziyet Plânındaki Yeri (M. Çiftyürek)

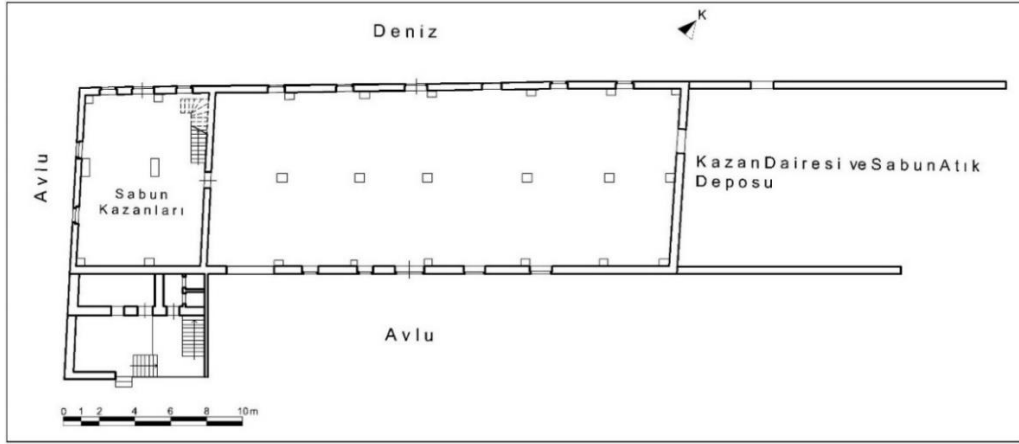
Çizim 30: Burhaniye Yağcı Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (R. Lim, YLT'den İşlenerek)

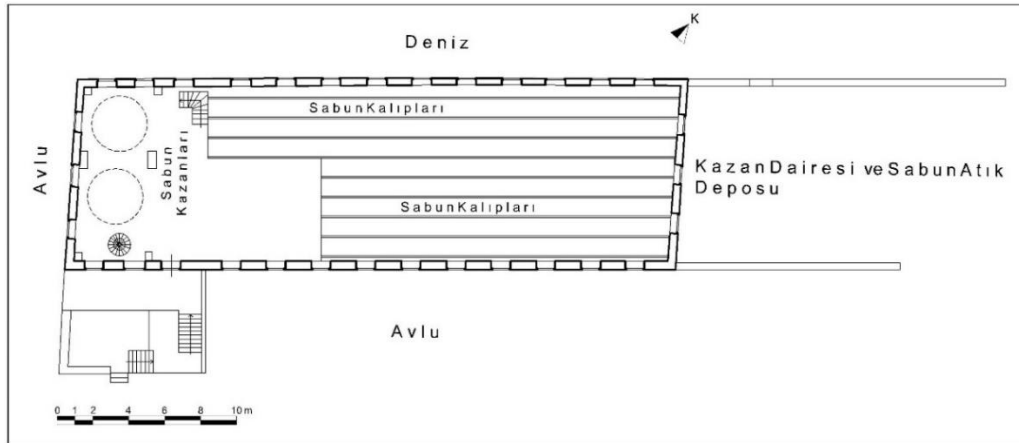
Çizim 31: Burhaniye Yağcı Sabunhanesi Birinci Kat Plânı (M. Çiftyürek)

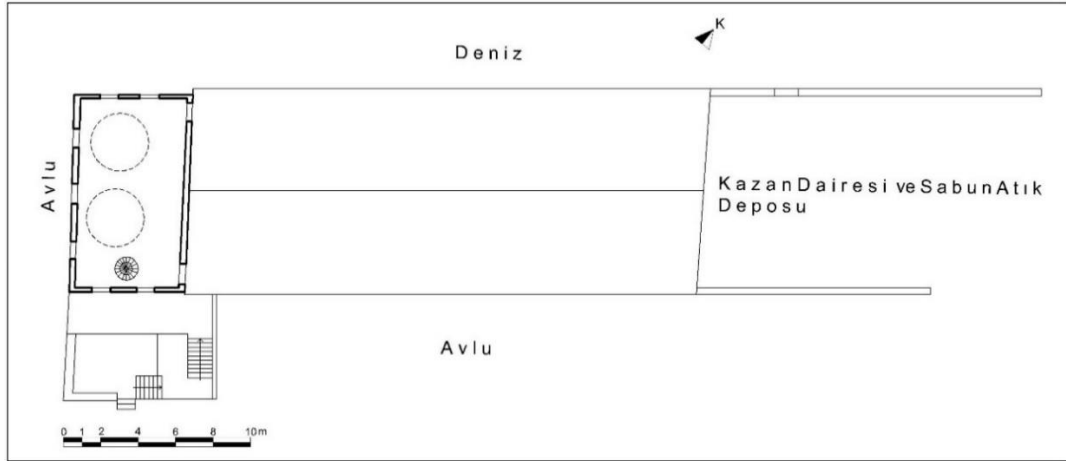
Çizim 32: Ayvalık Fazıl Doğan Sabunhanesi Vaziyet Plânındaki Yeri (M.Çiftyürek)

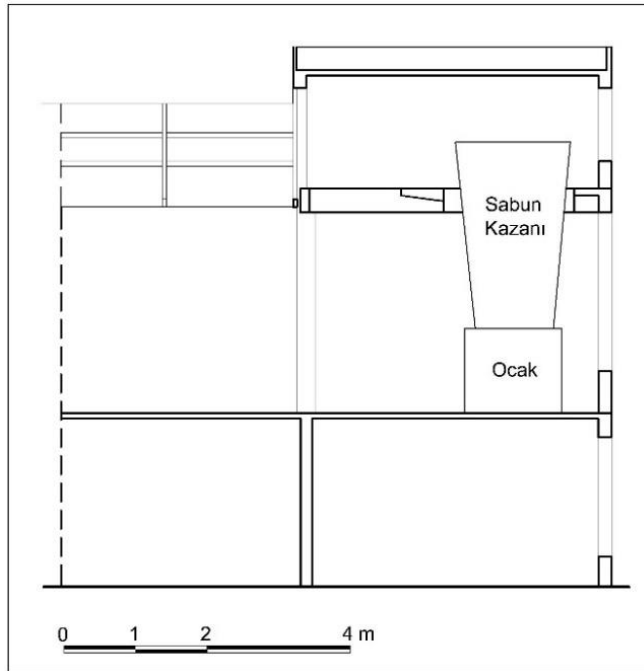
Çizim 33: Ayvalık Fazıl Doğan Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (Bursa KVKBKM Arşivinden İşlenerek)

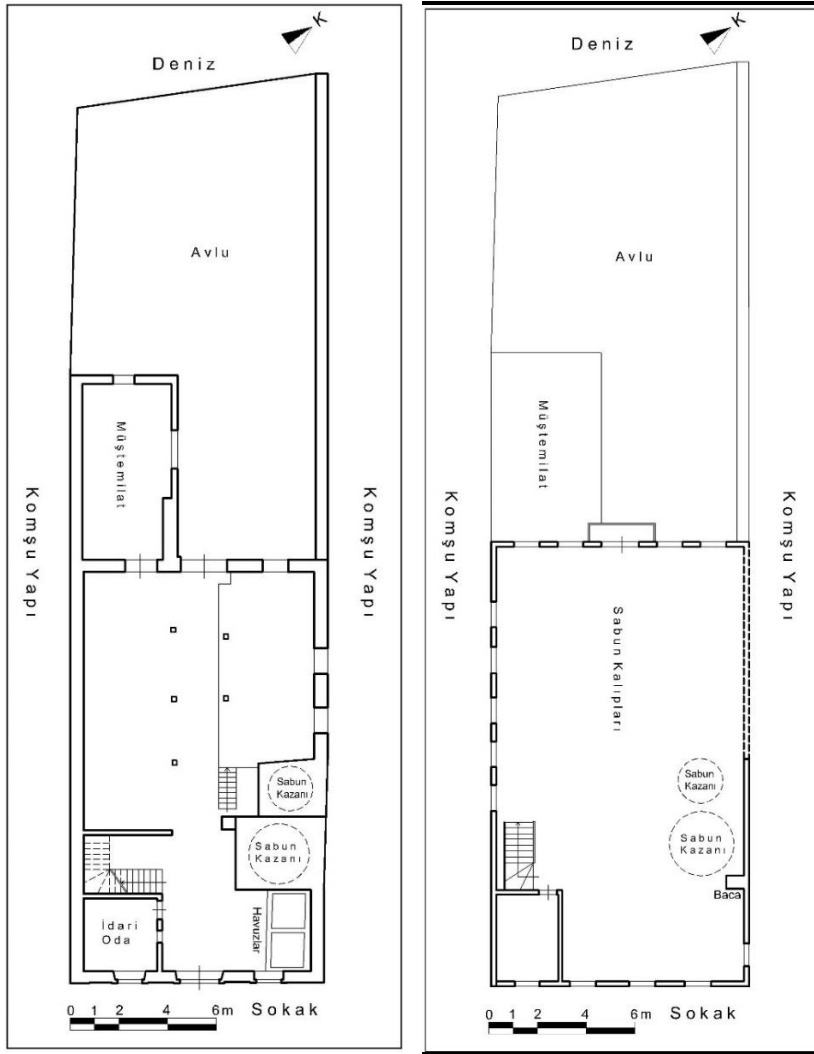
Çizim 34: Ayvalık Fazıl Doğan Sabunhanesi Birinci Kat Plânı (Bursa KVKBKM Arşivinden İşlenerek)

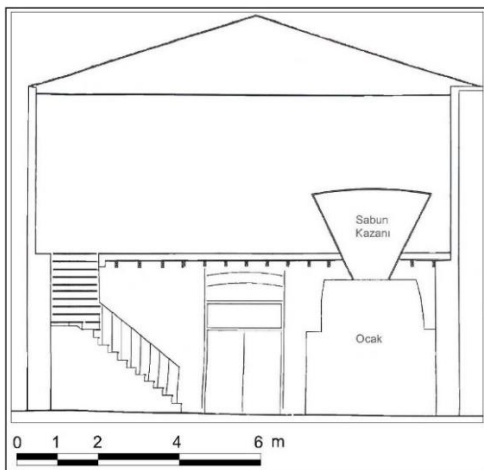
Çizim 35: Ayvalık Fazıl Doğan Sabunhanesi Asma Kat Plânı (Bursa KVKBKM Arşivinden İşlenerek)

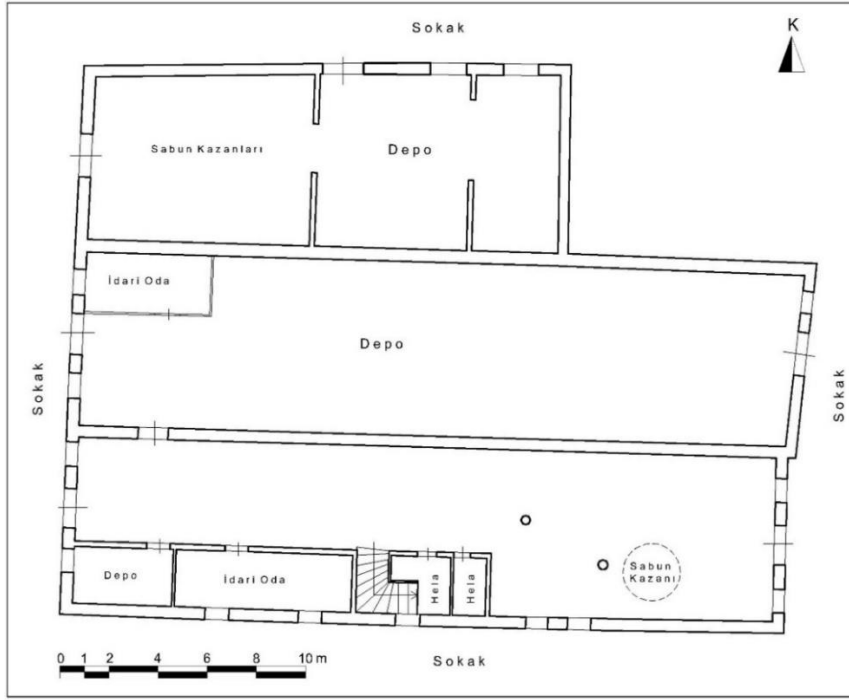
Çizim 36: Ayvalık Fazıl Doğan Sabunhanesi Ocak ve Sabun Kazanından Kesit (Ayvalık Belediyesi İşlenerek)

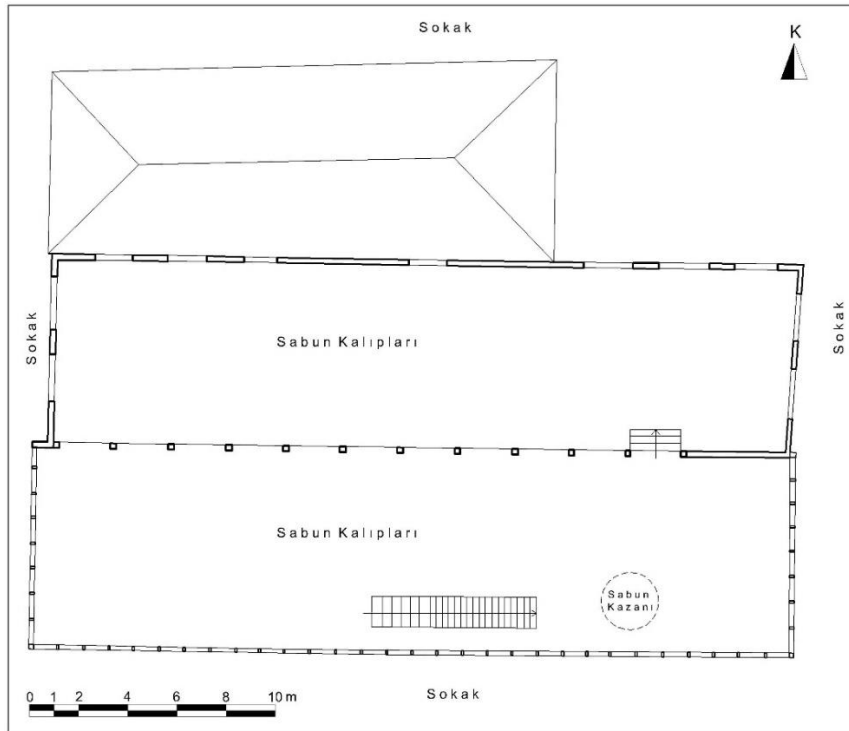
Çizim 37: Ayvalık Fevzi Paşa Mahallesi'ndeki Sabunhanenin Zemin ve Birinci Kat Plânları (Bursa KVKBKM Arşivinden İşlenerek)

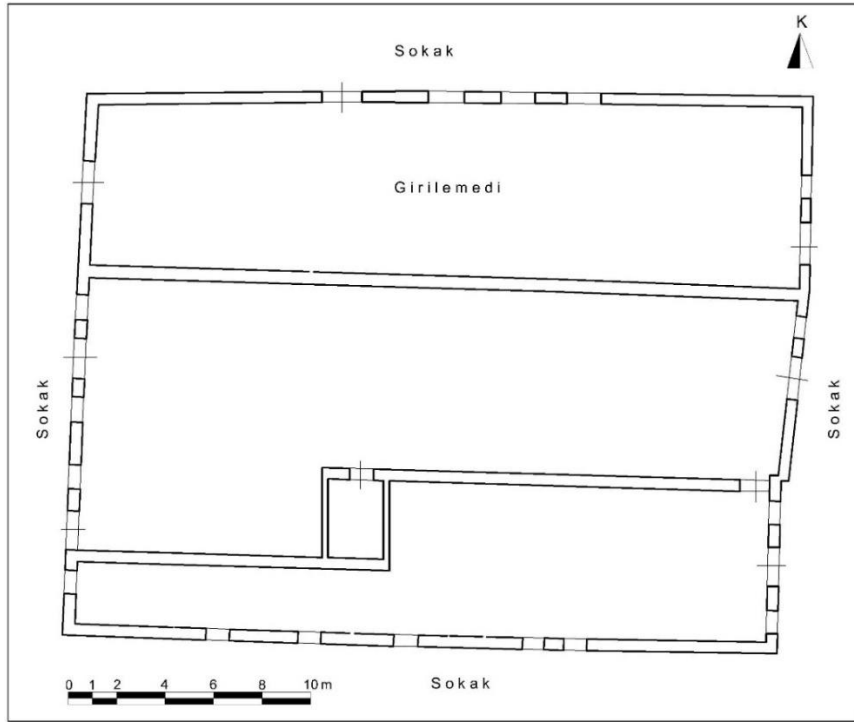
Çizim 38: Ayvalık Fevzi Paşa Mahallesi'ndeki Sabunhanenin Ocak ve Kazan Kesiti (Bursa KVKBKM Arşivinden İşlenerek)

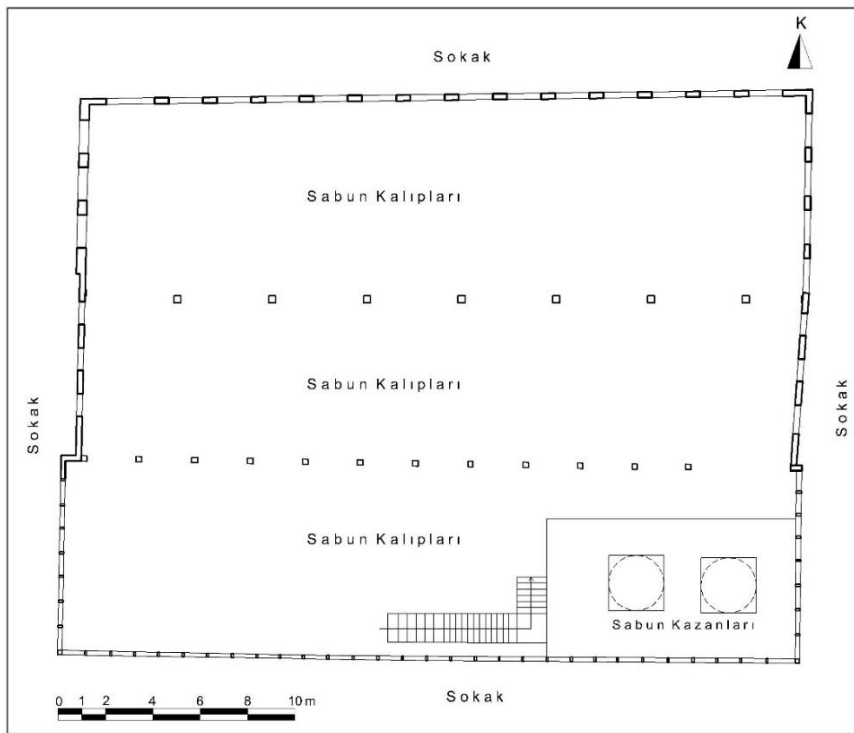
Çizim 39: Ayvalık Cömertler Sabunhanesi Zemin Kat Rölöve Plânı, 1976 (Ayvalık Belediyesi Arşivinden İşlenerek)

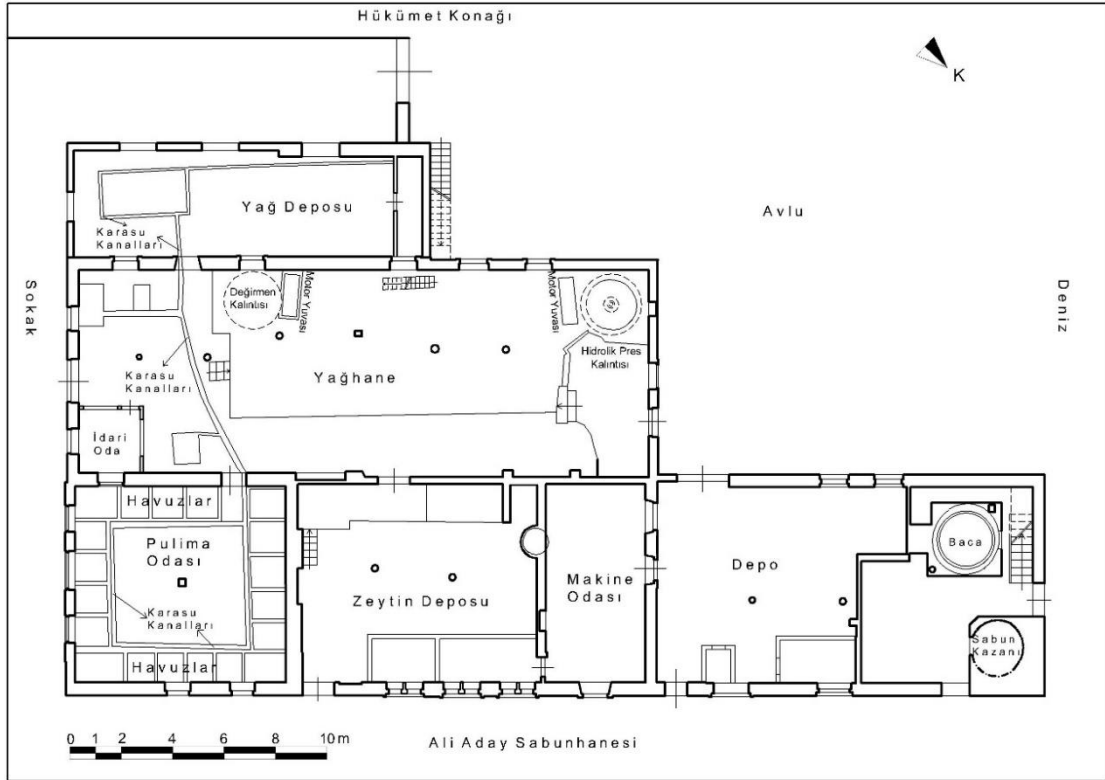
Çizim 40: Ayvalık Cömertler Sabunhanesi Birinci Kat Rölöve Plânı, 1976 (Ayvalık Belediyesi Arşivinden İşlenerek)

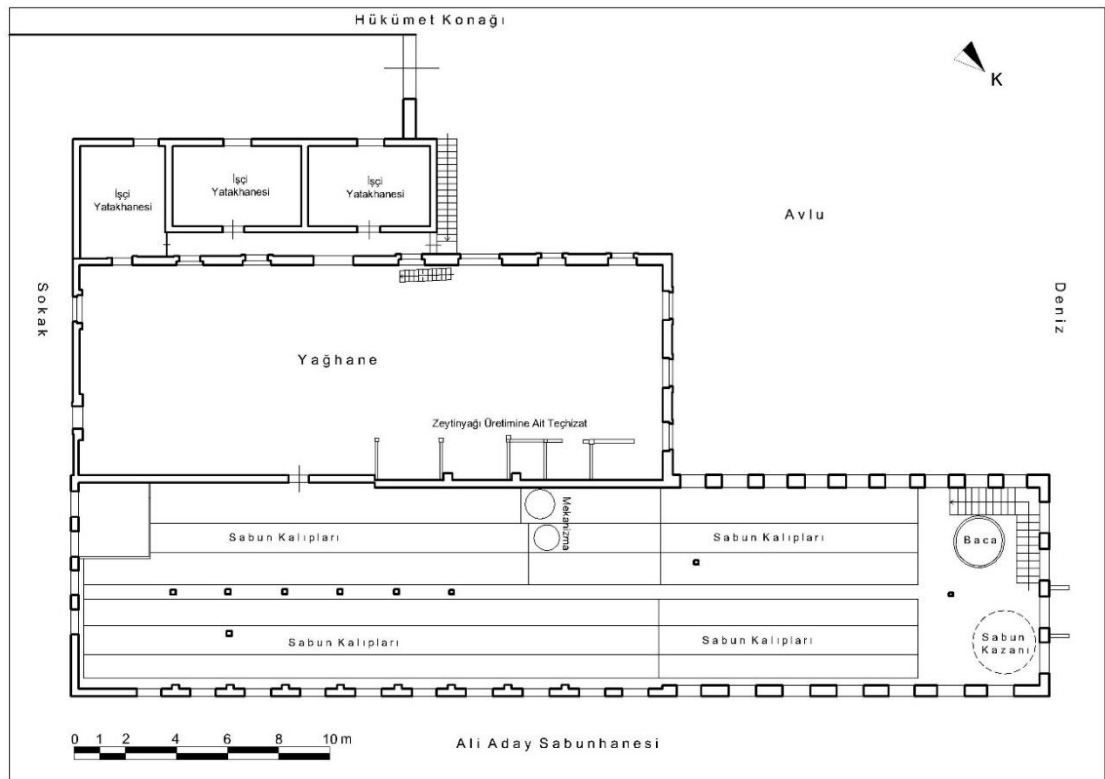
Çizim 41: Ayvalık Cömertler Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (M. Çiftyürek)

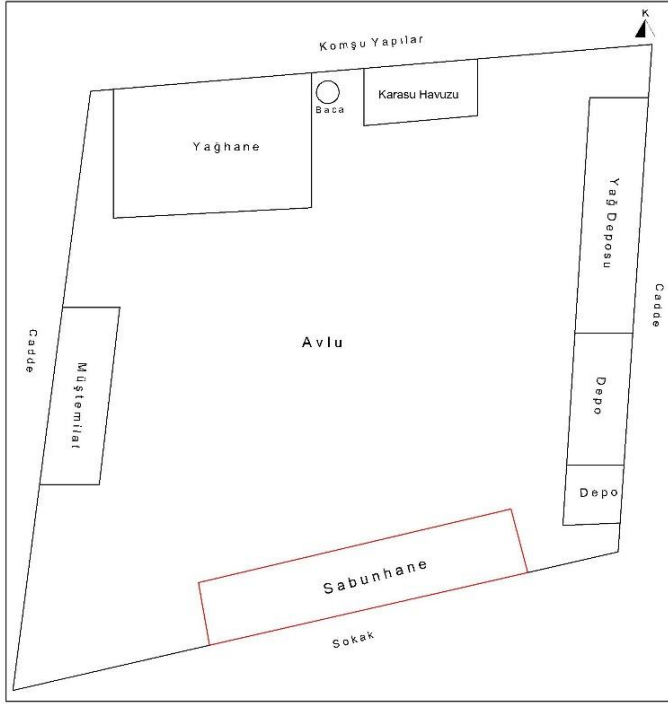
Çizim 42: Ayvalık Cömertler Sabunhanesi Birinci Kat Plânı (M. Çiftyürek)

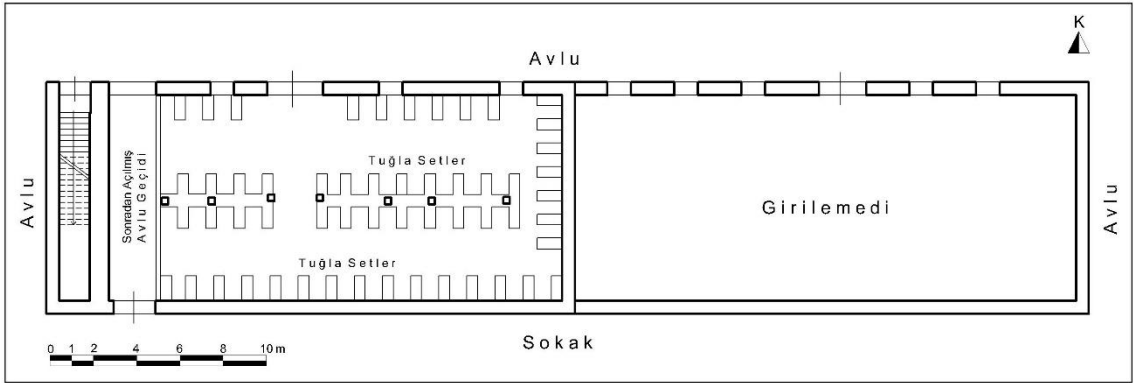
Çizim 43: Ayvalık Ertemler Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (Ayvalık Belediyesi Arşivinden İşlenerek)

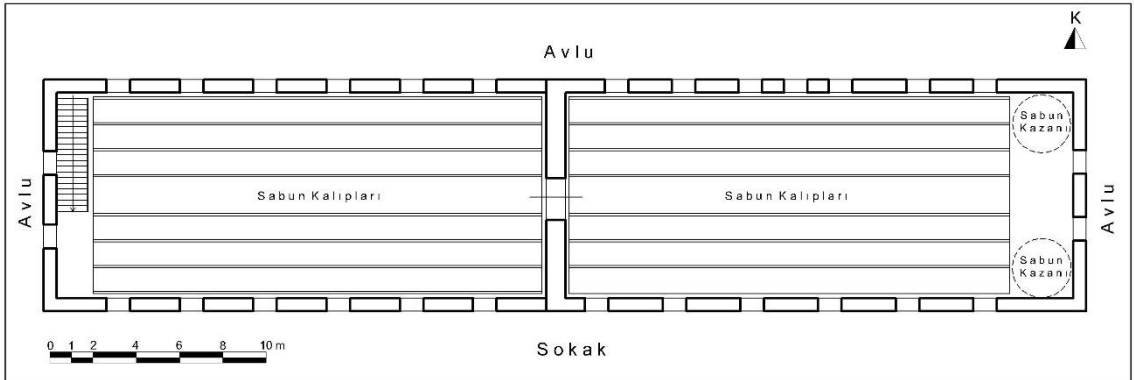
Çizim 44: Ayvalık Ertemler Sabunhanesi Birinci Kat Plânı (Ayvalık Belediyesi Arşivinden İşlenerek)

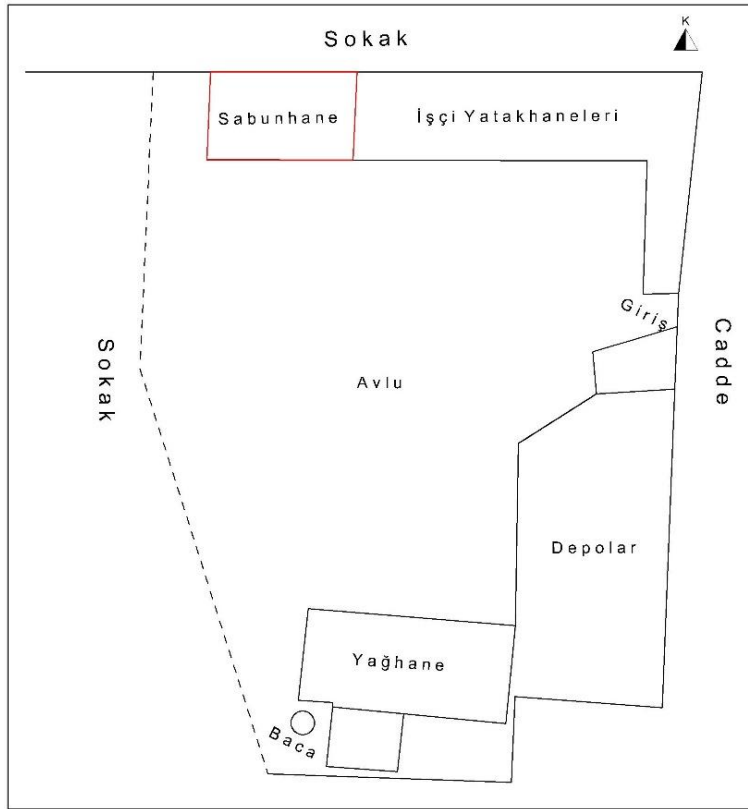
Çizim 45: Havran Eminzade Sabunhanesi Vaziyet Plânındaki Yeri (M. Çiftyürek)

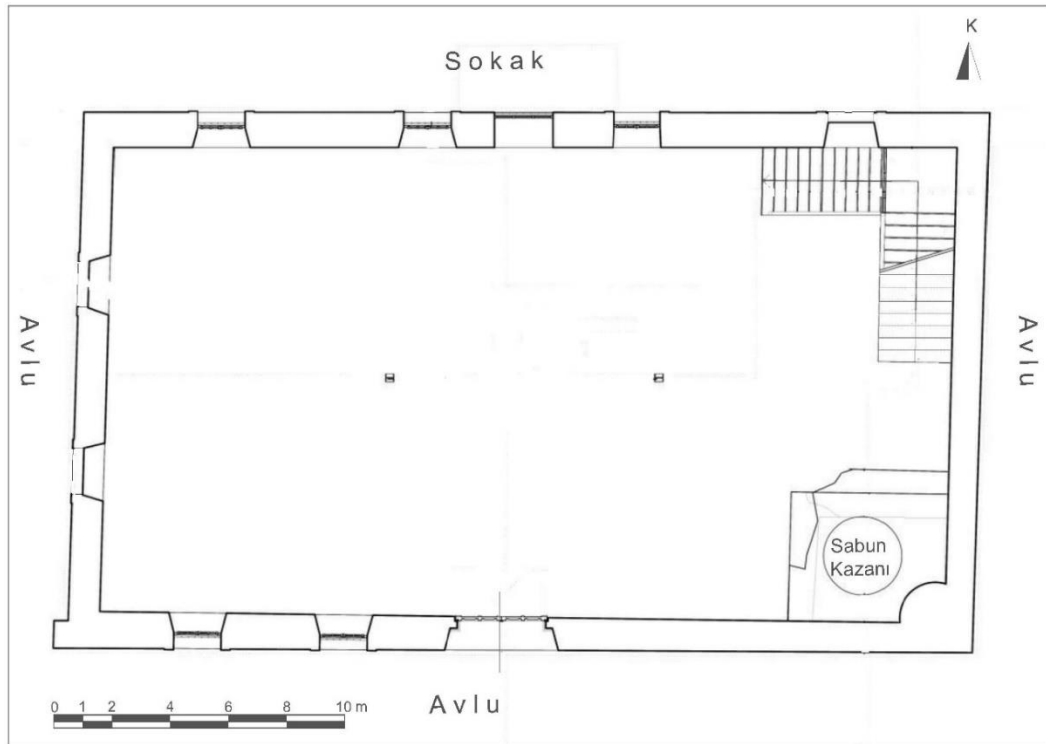
Çizim 46: Havran Eminzade Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (M. Çiftyürek)

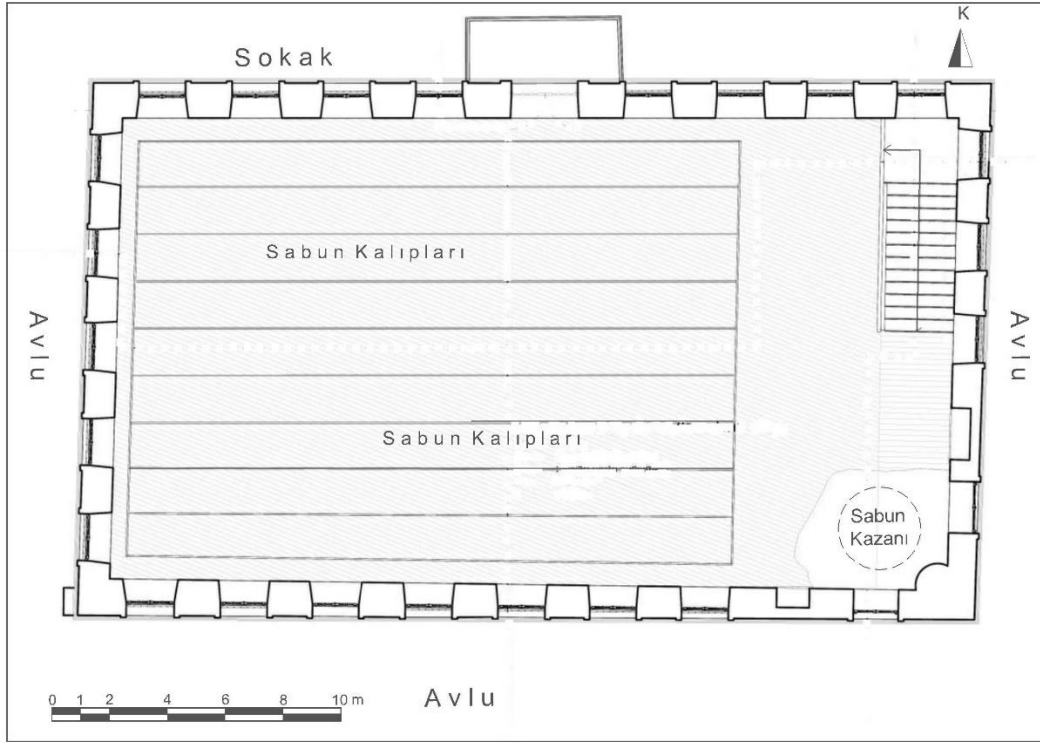
Çizim 47: Havran Eminzade Sabunhanesi Birinci Kat Plânı (M. Çiftyürek)

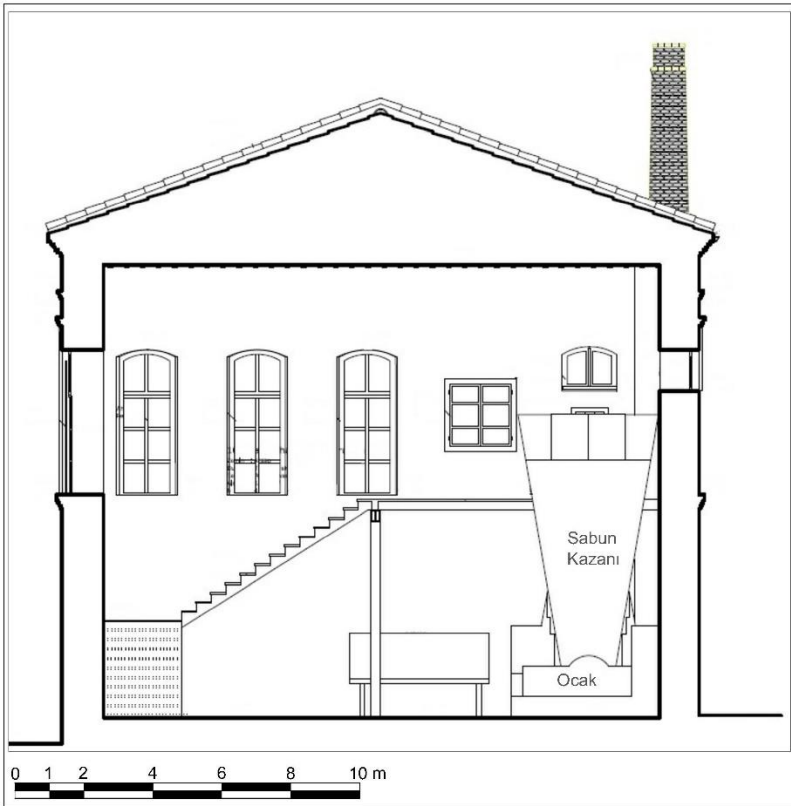
Çizim 48: Burhaniye Hüsnü Tolun Sabunhanesi Vaziyet Plânındaki Yeri (M. Çiftyürek)

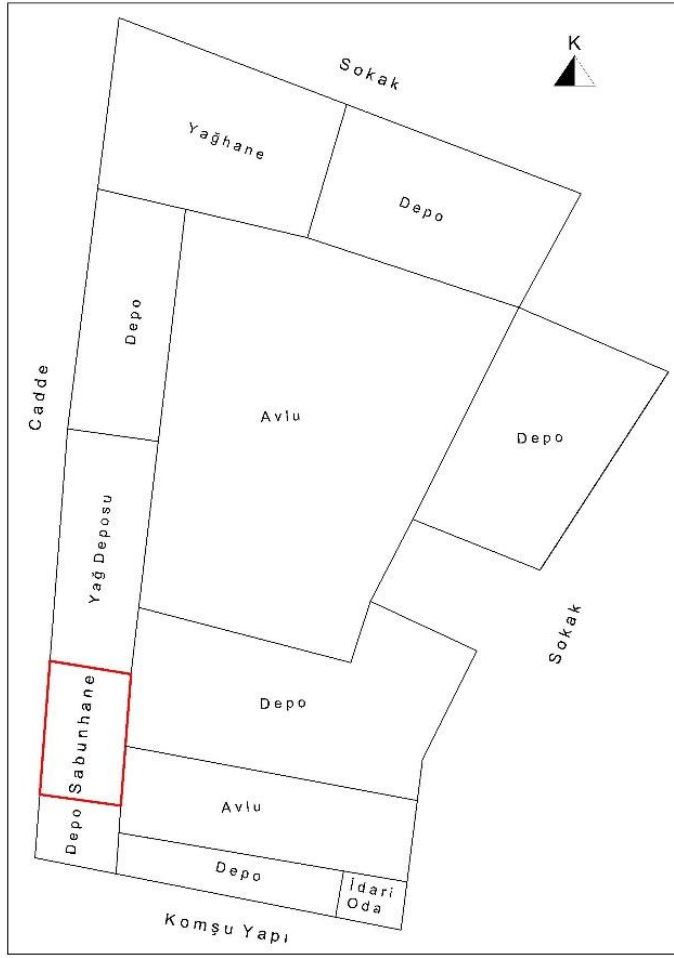
Çizim 49: Burhaniye Hüsnü Tolun Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (D. Akın, YLT'den İşlenerek)

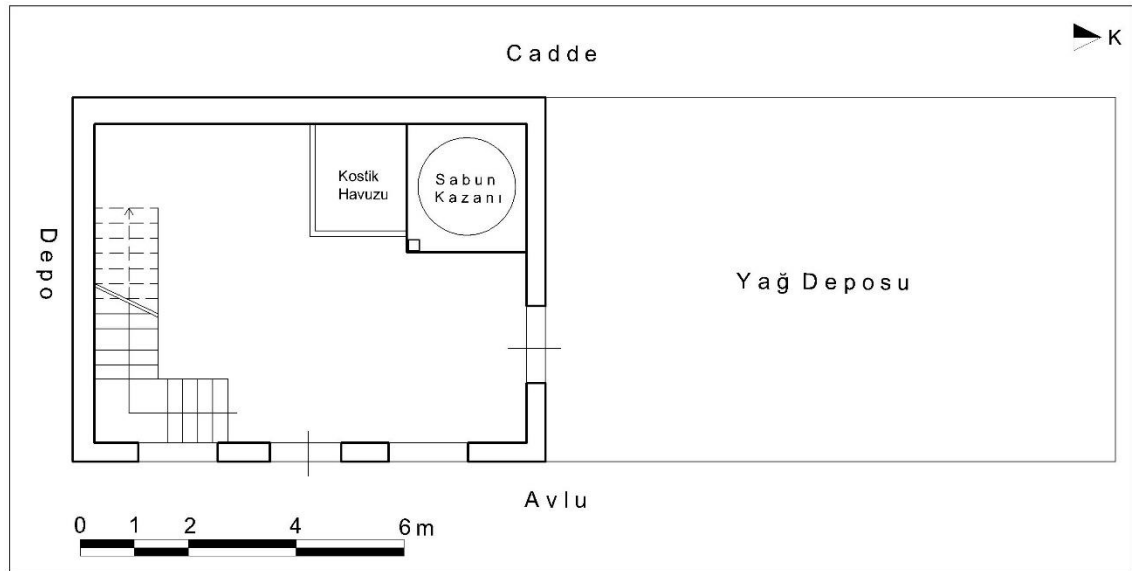
Çizim 50: Burhaniye Hüsnü Tolun Sabunhanesi Birinci Kat Plânı (D. Akın, YLT'den İşlenerek)

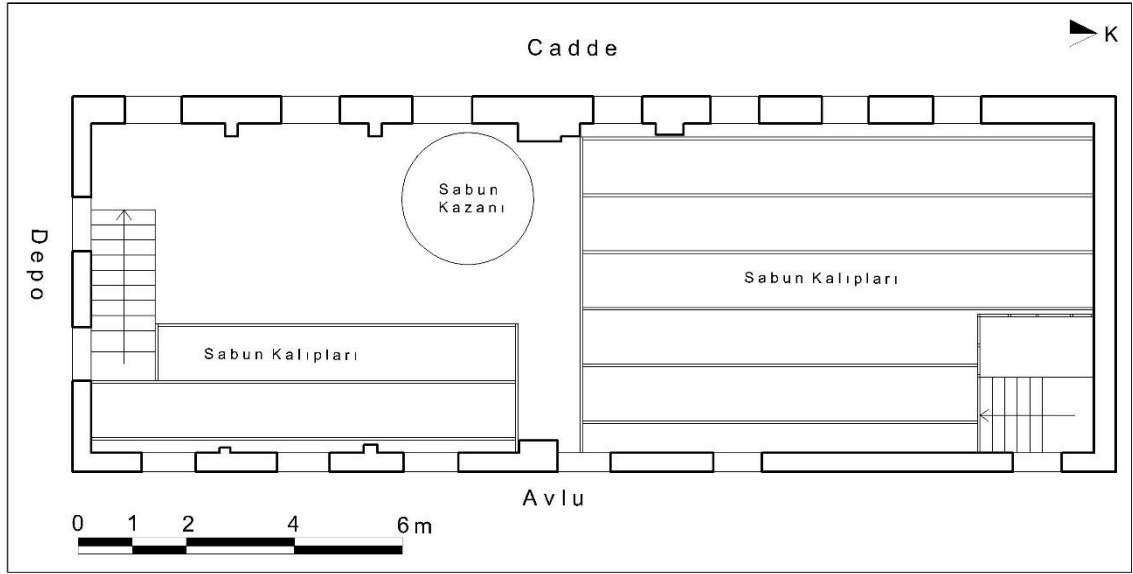
Çizim 51: Burhaniye Hüsnü Tolun Sabunhanesi Ocak ve Kazan Kesiti (D. Akın, YLT'den İşlenerek)

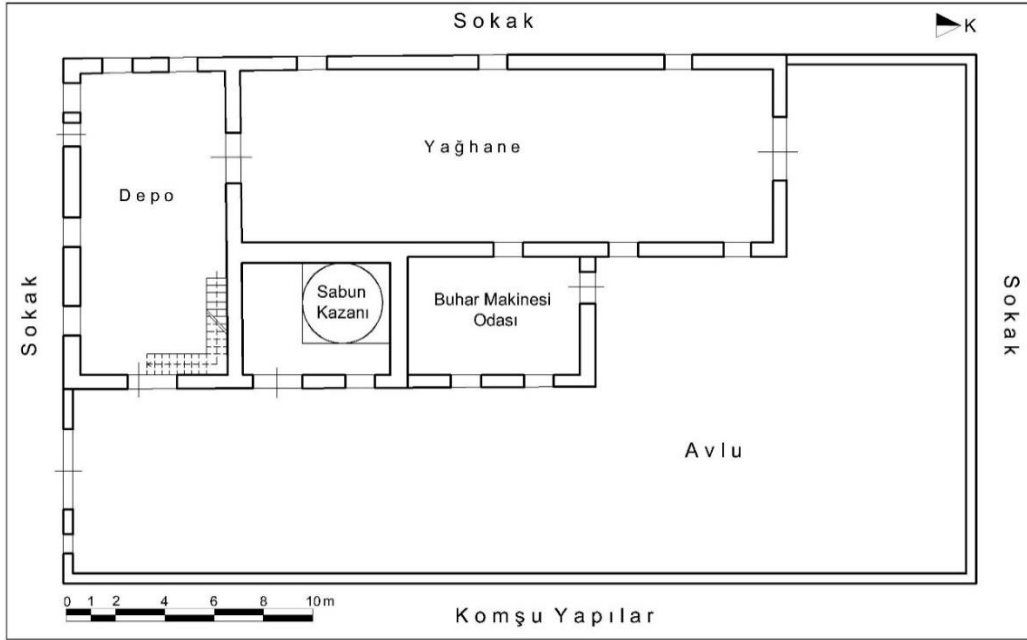
Çizim 52: Edremit Ali Rıza Karagözoğlu Sabunhanesi Vaziyet Plânındaki Yeri (M. Çiftyürek)

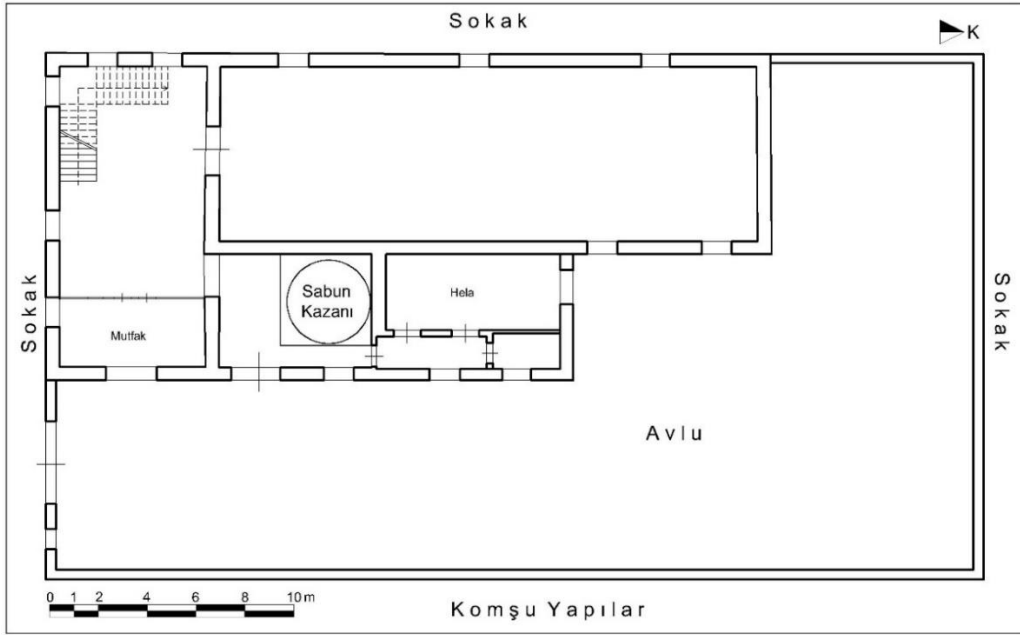
Çizim 53: Edremit Ali Rıza Karagözoğlu Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (M. Çiftyürek)

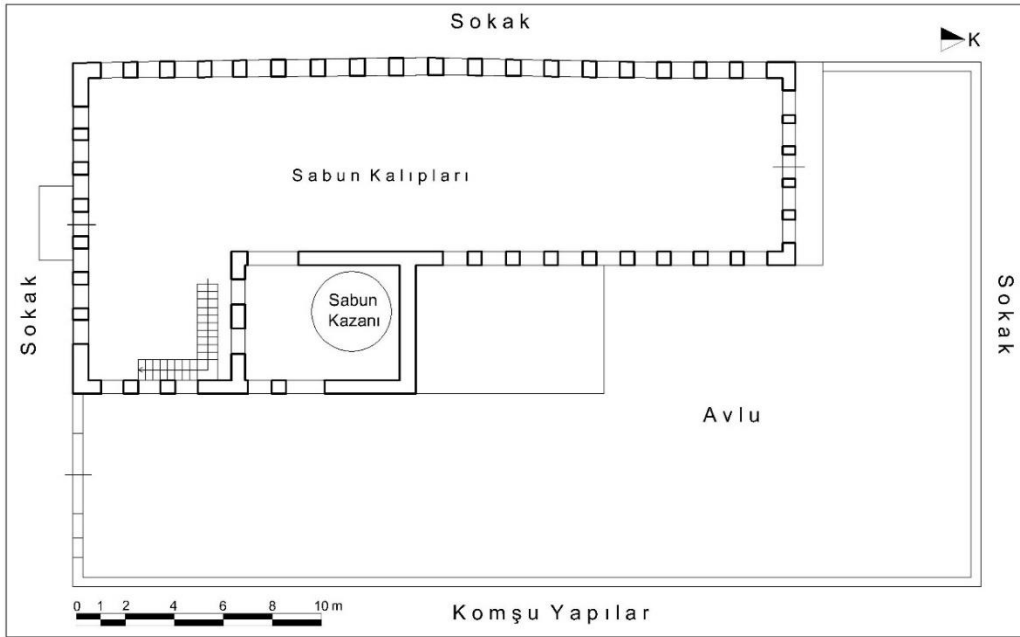
Çizim 54: Edremit Ali Rıza Karagözoğlu Sabunhanesi Birinci Kat Plânı (M. Çiftyürek)

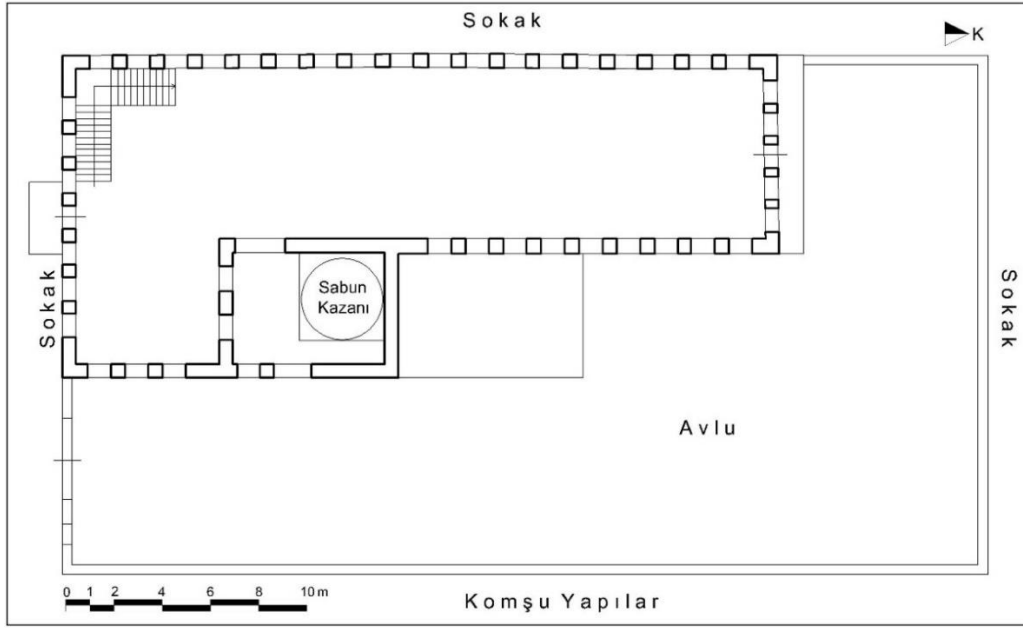
Çizim 55: Burhaniye Hüsnü Pazarbaşı Sabunhanesi Restorasyon Öncesi Zemin Kat Plânı (Ayvalık Belediyesi Arşivinden İşlenerek)

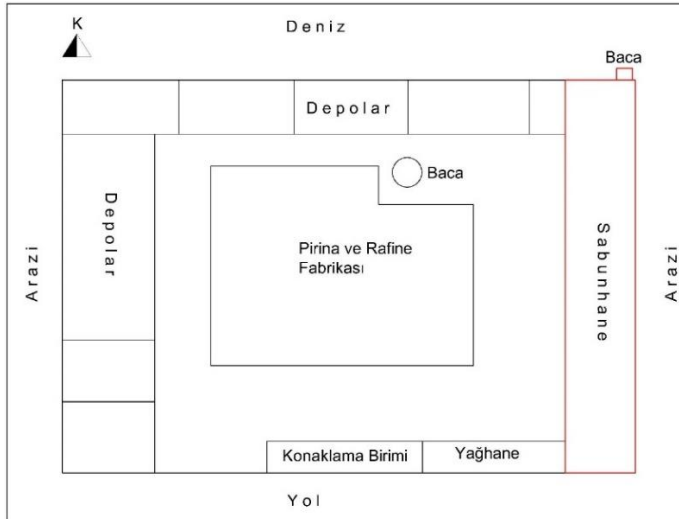
Çizim 56: Burhaniye Hüsnü Pazarbaşı Sabunhanesi Restorasyon Sonrası Zemin Kat Plânı
(Ayvalık Belediyesi Arşivinden İşlenerek)

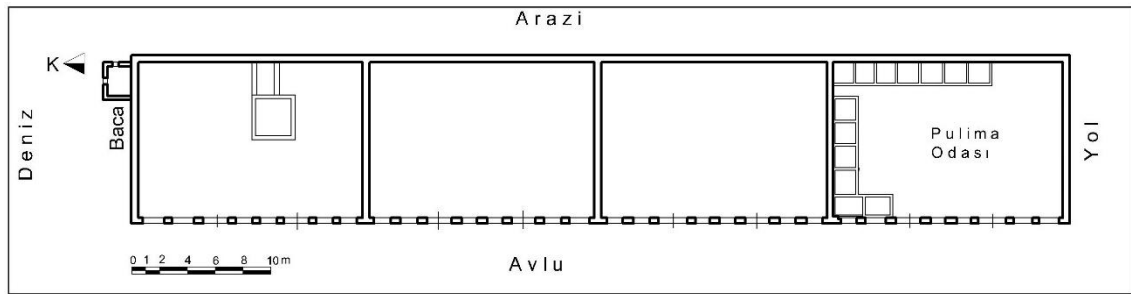
Çizim 57: Burhaniye Hüsnü Pazarbaşı Sabunhanesi Restorasyon Öncesi Birinci Kat Plânı
(Ayvalık Belediyesi Arşivinden İşlenerek)

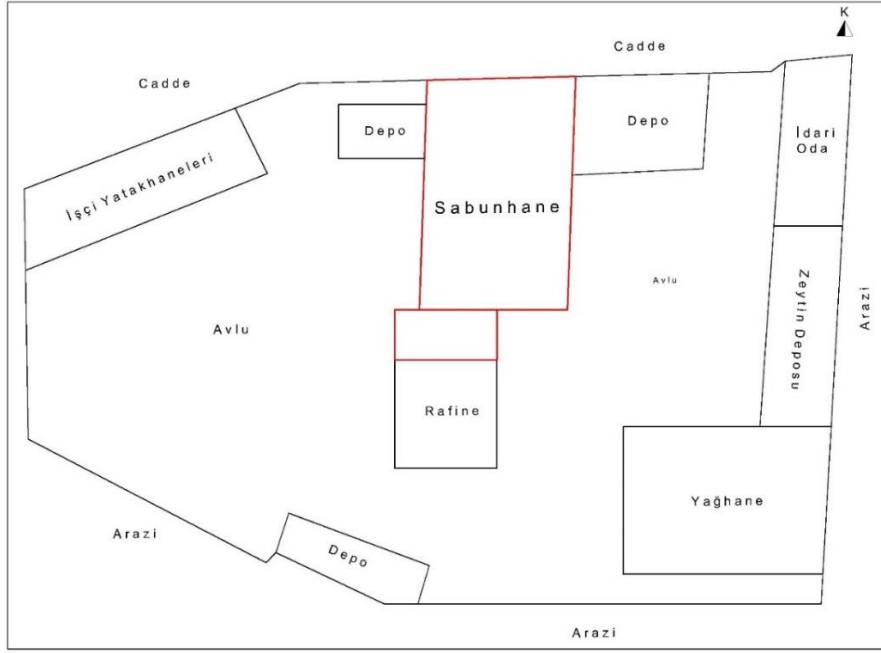
Çizim 58: Burhaniye Hüsnü Pazarbaşı Sabunhanesi Restorasyon Sonrası Birinci Kat Plânı (Ayvalık Belediyesi Arşivinden İşlenerek)

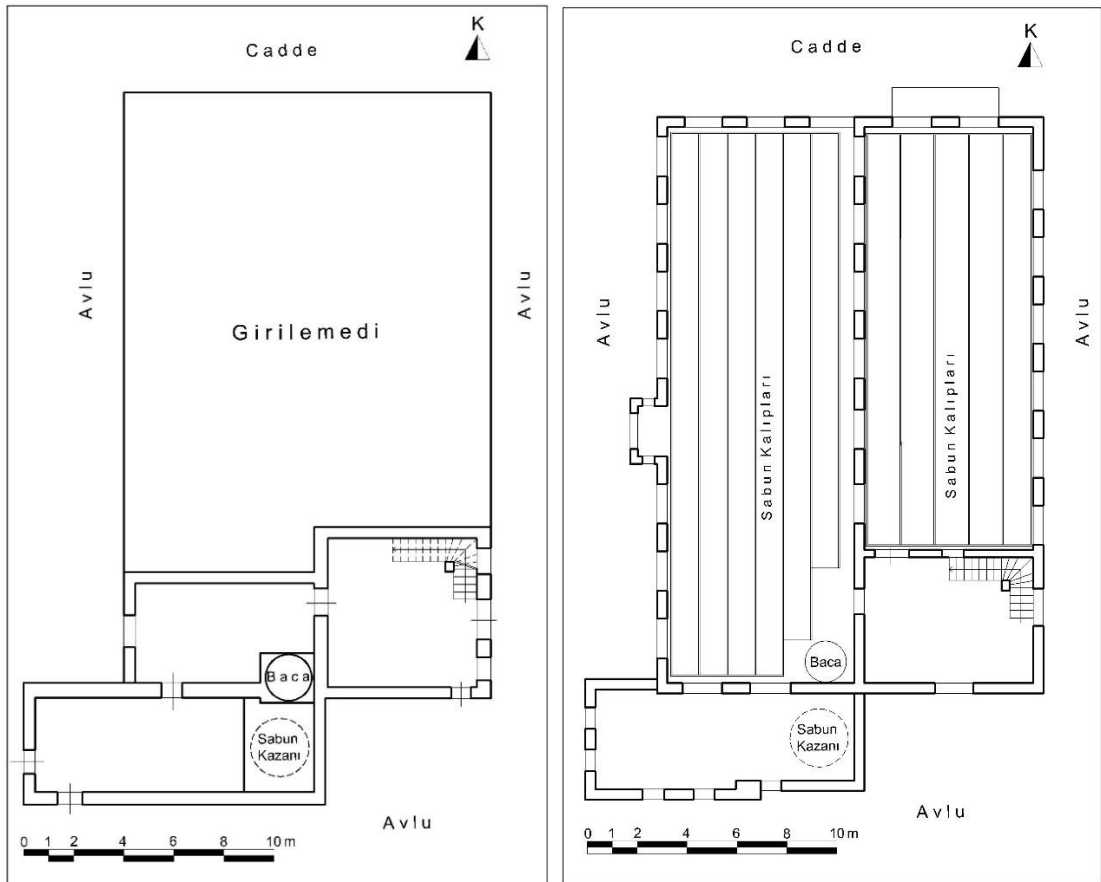
Çizim 59: Ayvalık Gümüşlü Eminzade Sabunhanesi Vaziyet Plânındaki Yeri (M. Çiftyürek)

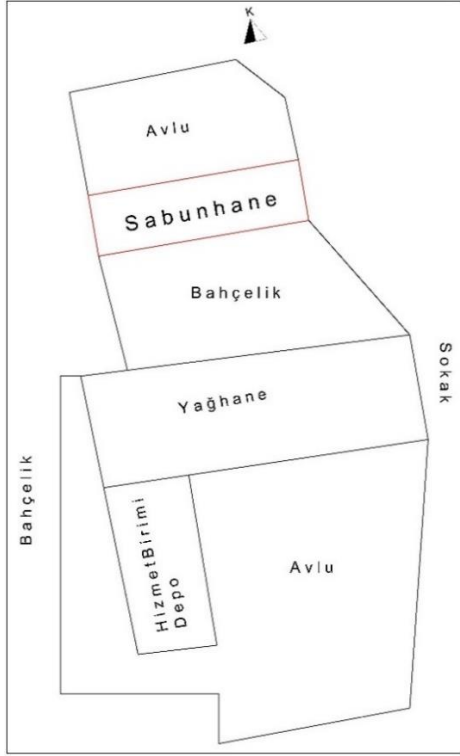
Çizim 60: Ayvalık Gümüşlü Eminzade Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (M. Çiftyürek)

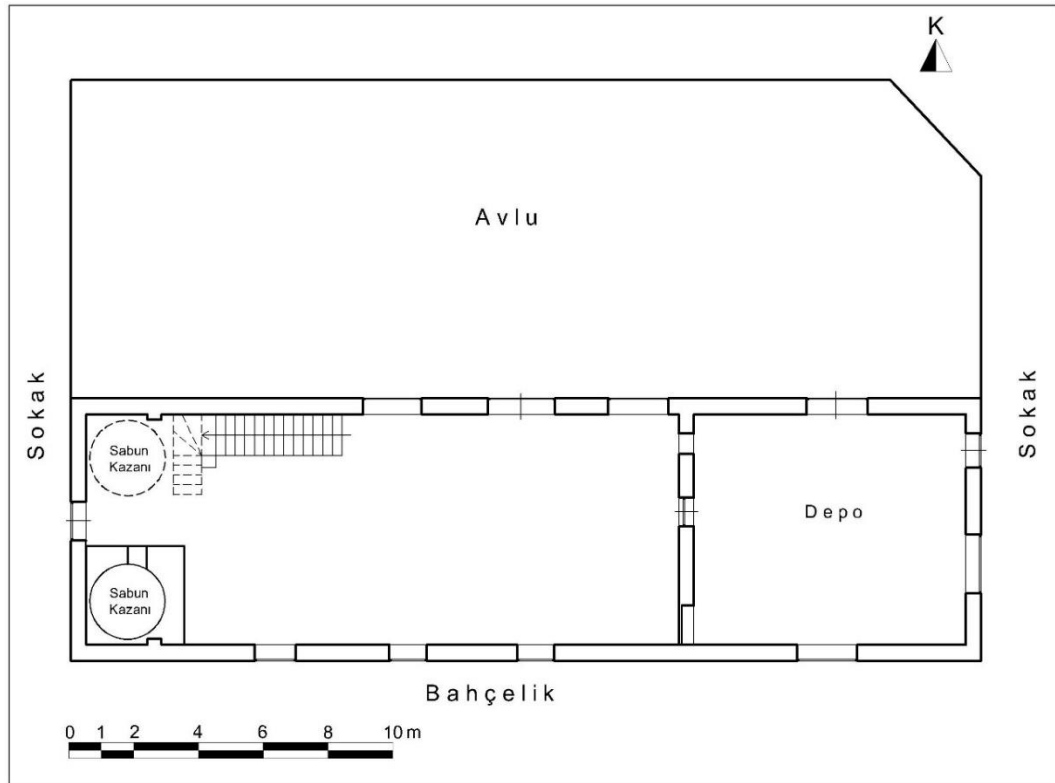
Çizim 61: Burhaniye Pelitköy Halil İbrahim Selçuk Sabunhanesi Vaziyet Plânındaki Yeri (M. Çiftyürek)

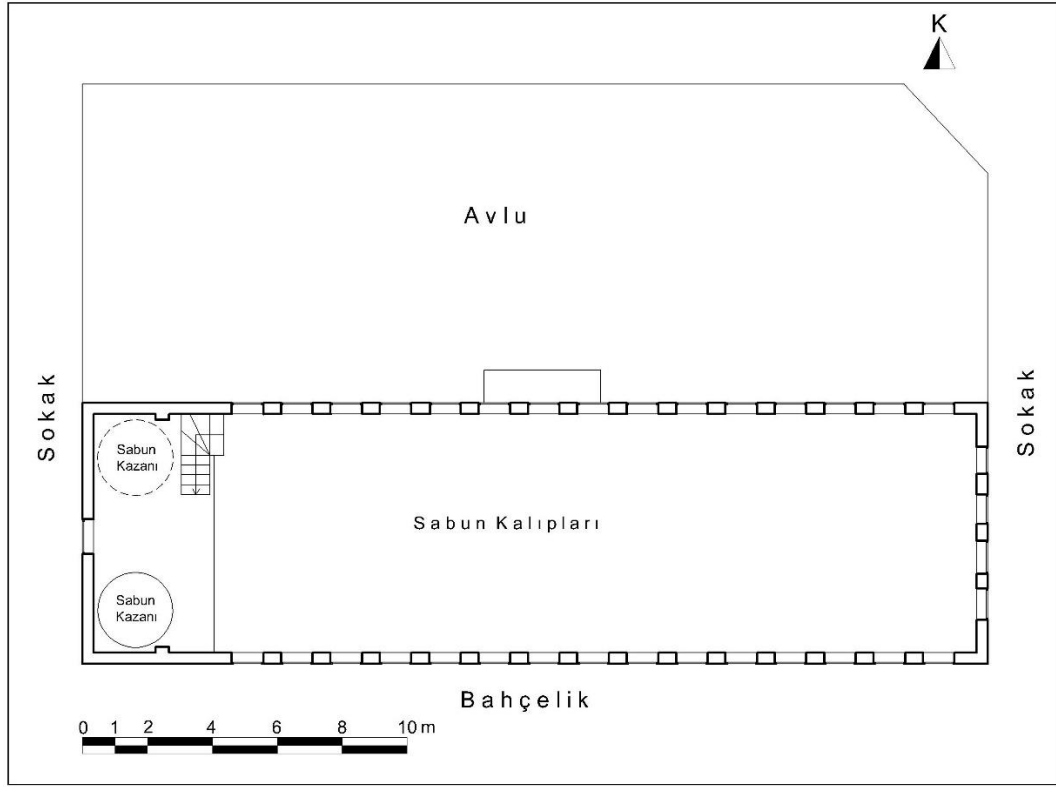
Çizim 62: Burhaniye Pelitköy Halil İbrahim Selçuk Sabunhanesi Zemin ve Birinci Kat Plânı (M. Çiftyürek)

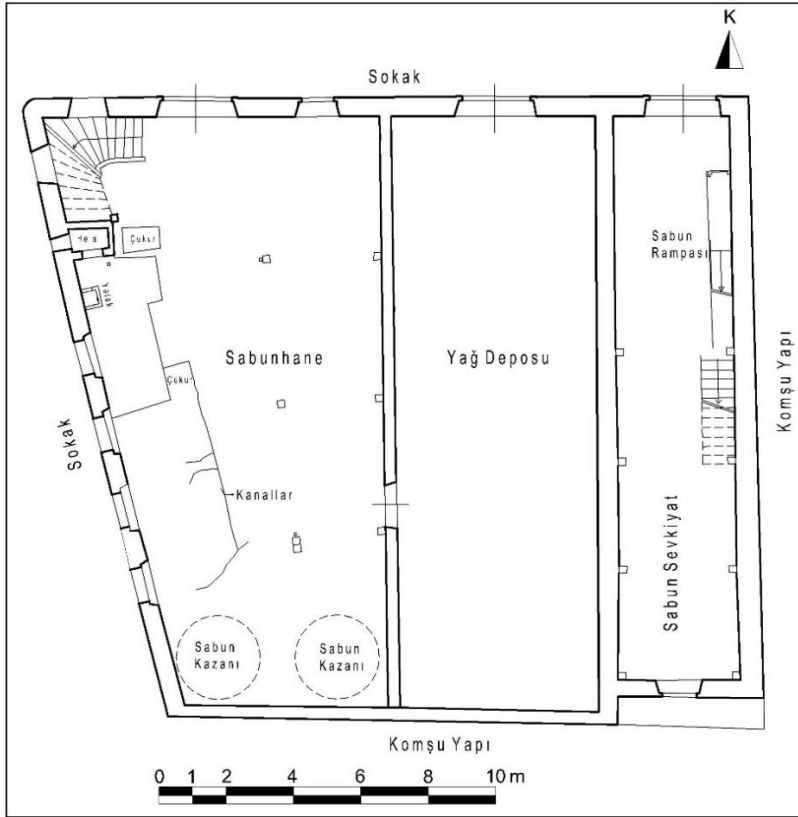
Çizim 63: Ayvacık Küçükkuyu Burnaz Sabunhanesi Vaziyet Plânındaki Yeri (M. Çiftyürek)

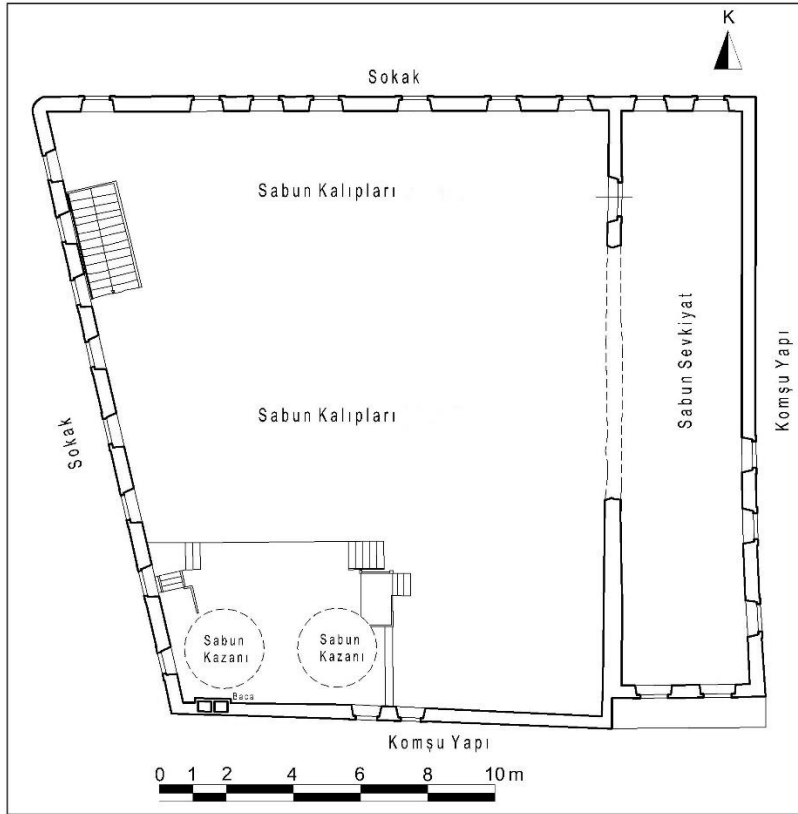
Çizim 64: Ayvacık Küçükkuyu Burnaz Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (M. Çiftyürek)

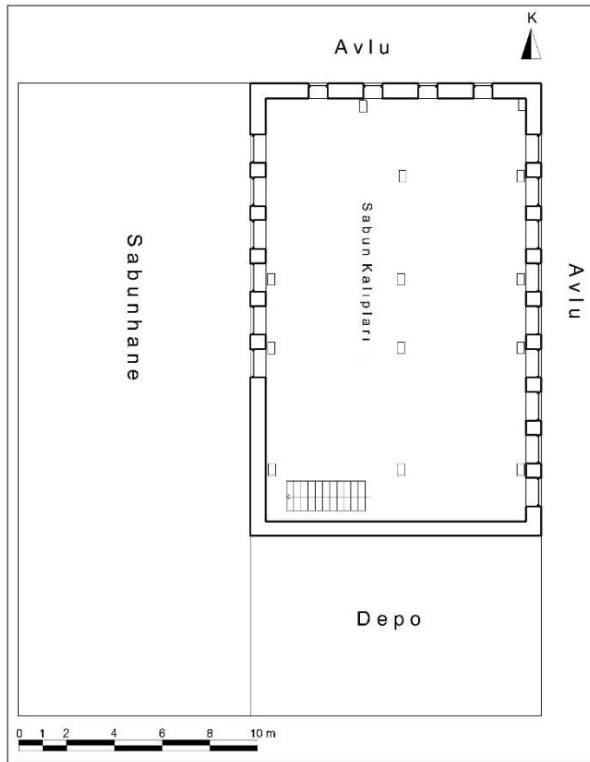
Çizim 65: Ayvacık Küçükkuyu Burnaz Sabunhanesi Birinci Kat Plânı (M. Çiftyürek)

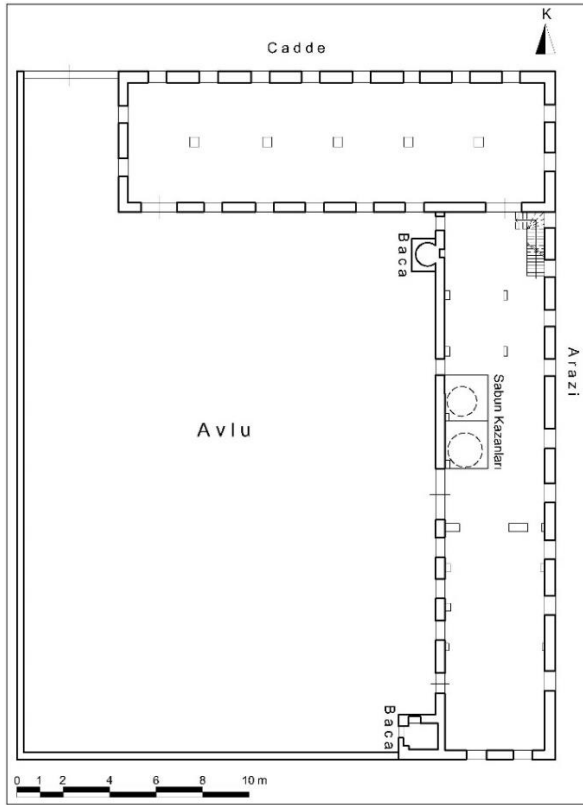
Çizim 66: Konak Hamdi Dalan Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (Konak Belediyesi Arşivinden İşlenerek)

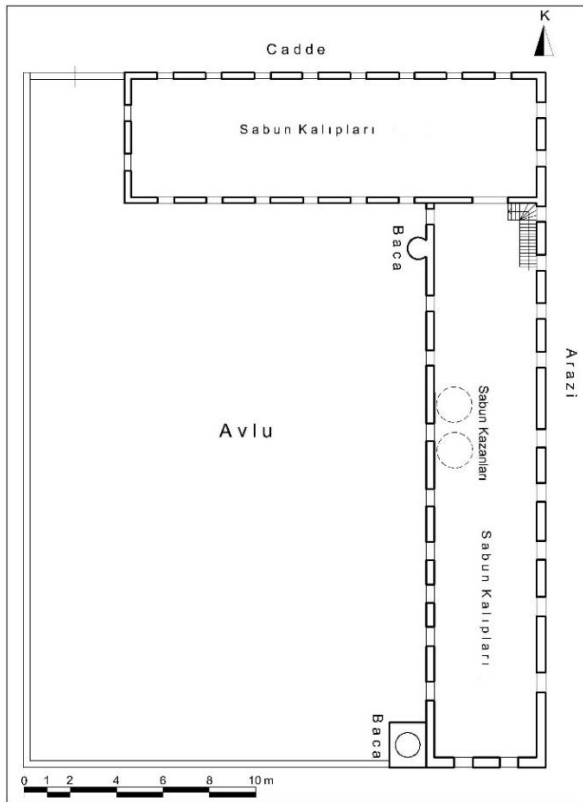
Çizim 67: Konak Hamdi Dalan Sabunhanesi Birinci Kat Plânı (Konak Belediyesi Arşivinden İşlenerek)

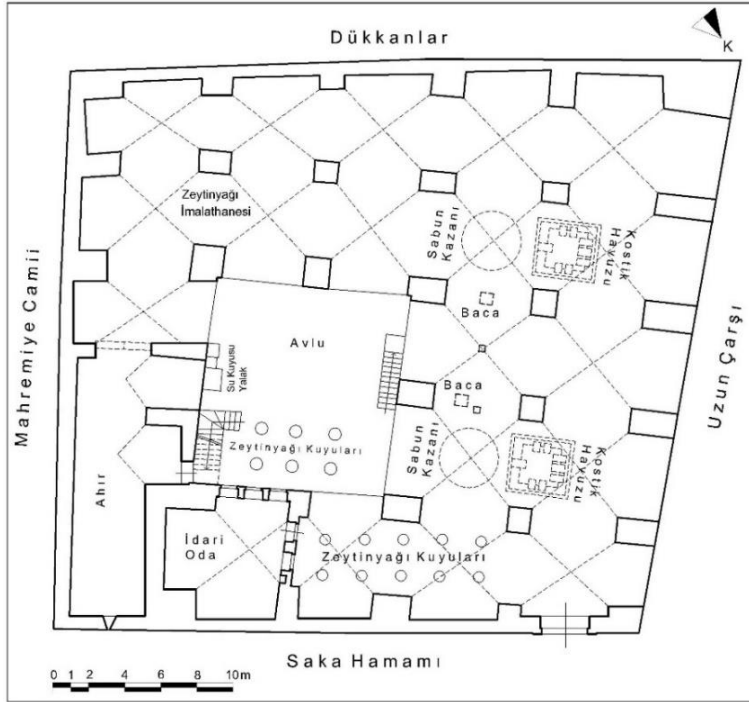
Çizim 68: Konak Sabunhanesi Birinci Kat Plânı (M. Çiftyürek)

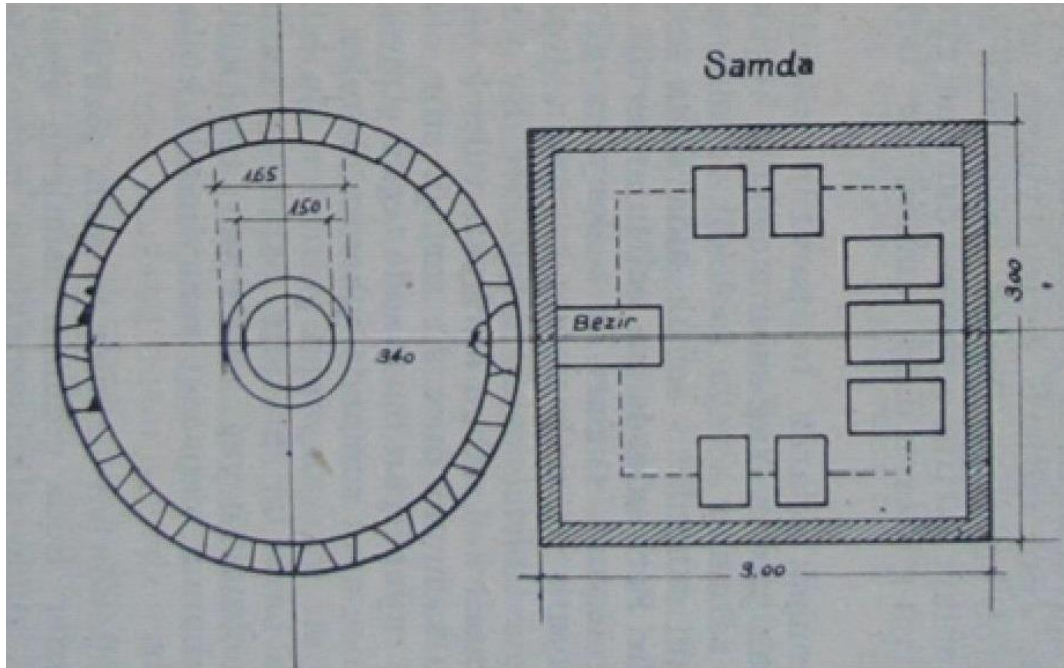
Çizim 69: Urla Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (M. Çiftyürek)

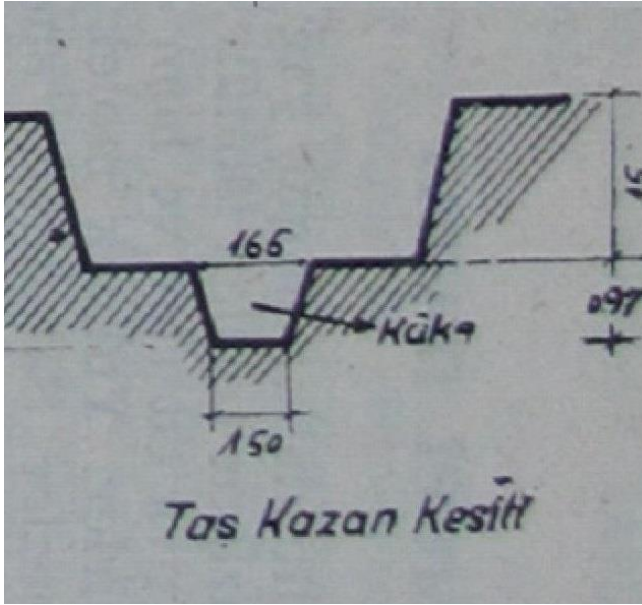
Çizim 70: Urla Sabunhanesi Birinci Kat Plânı (M. Çiftyürek)

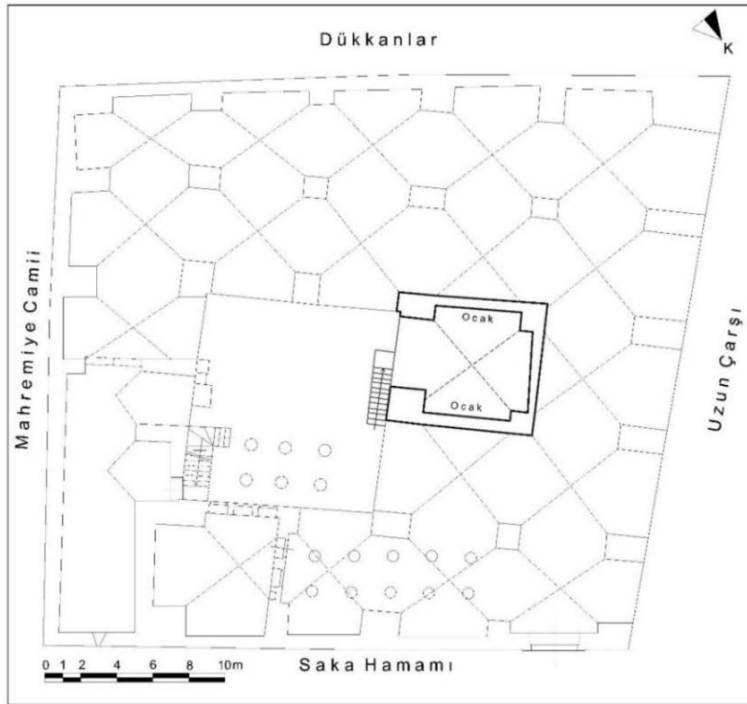
Çizim 71: Antakya Haytoğlu Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (Hatay KVKBKM Arşivinden İşlenerek)

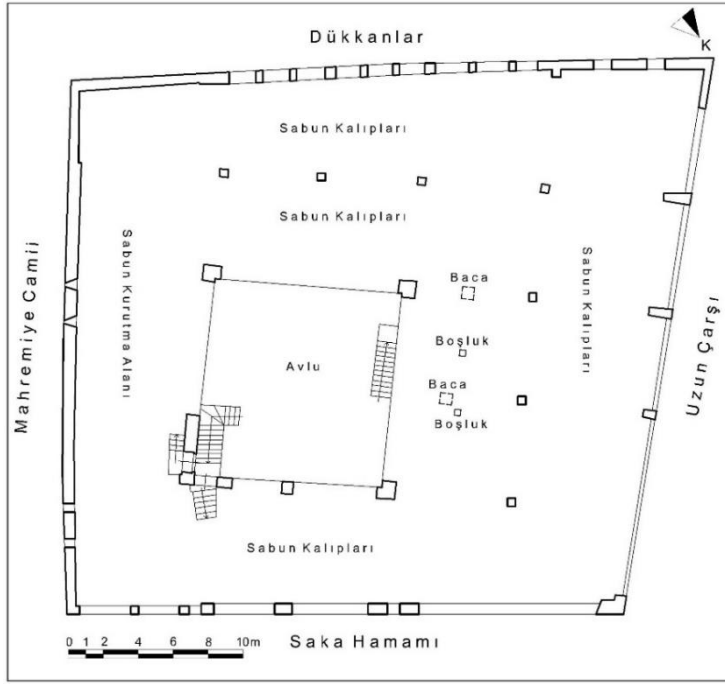
Çizim 72: Antakya Sabunhanelerindeki Taş Sabun Kazanı ve Kostik Havuzu (Samda) Plânı (TSOTBB, age, s. 11)

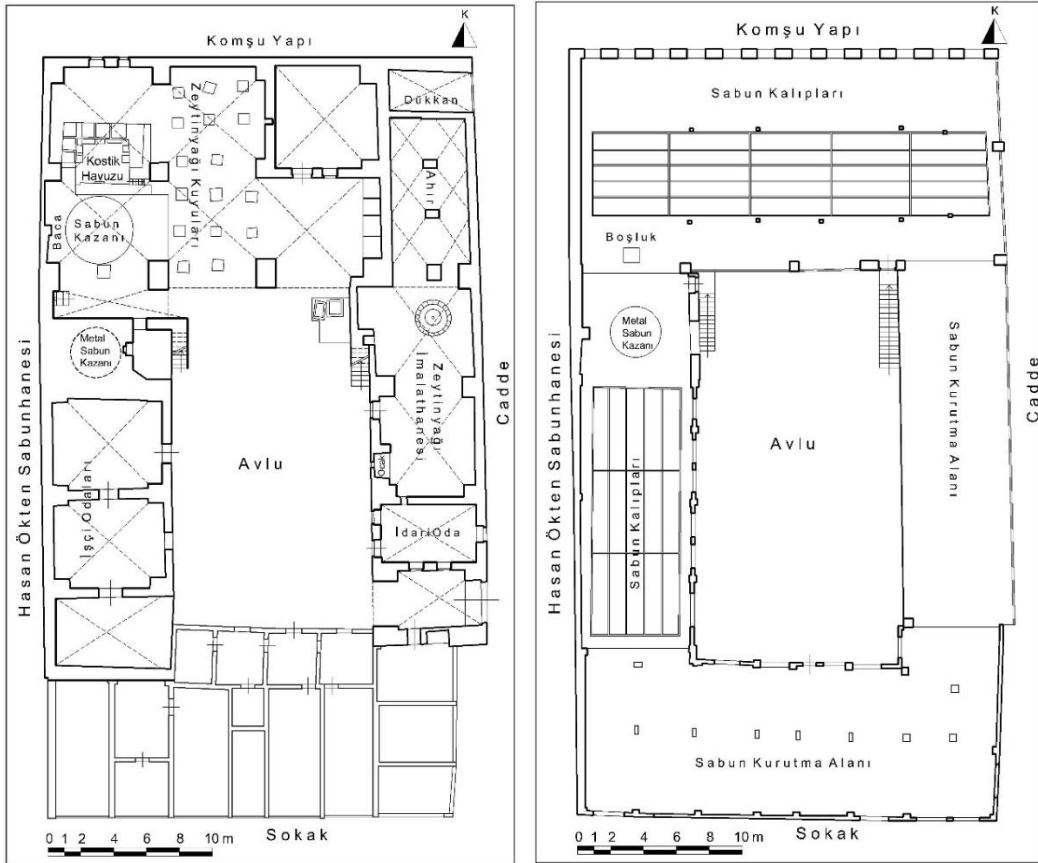
Çizim 73: Antakya Sabunhanelerindeki Taş Sabun Kazanı Kesiti (TSOTBB, age, s. 9)

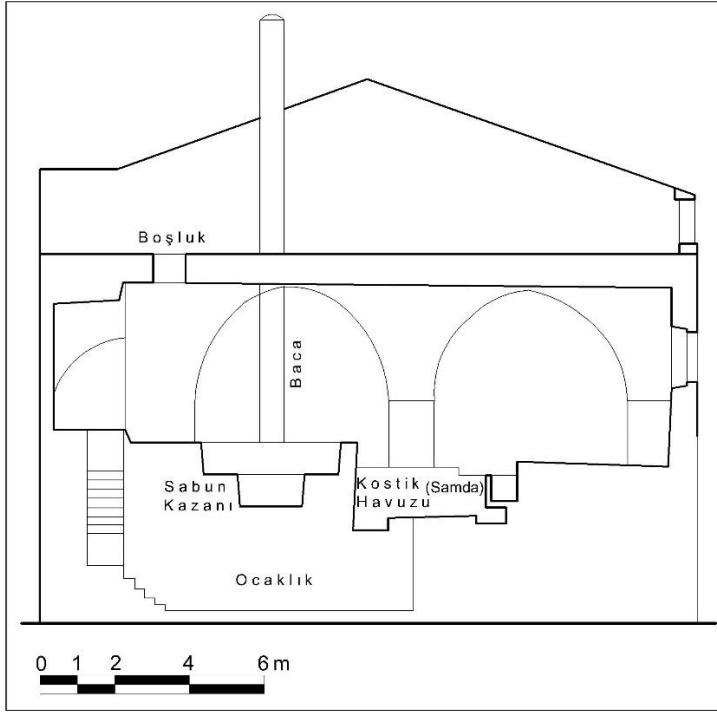
Çizim 74: Antakya Haytoğlu Sabunhanesi Ocaklık Plâni (Hatay KVKBKM Arşivinden İşlenerek)

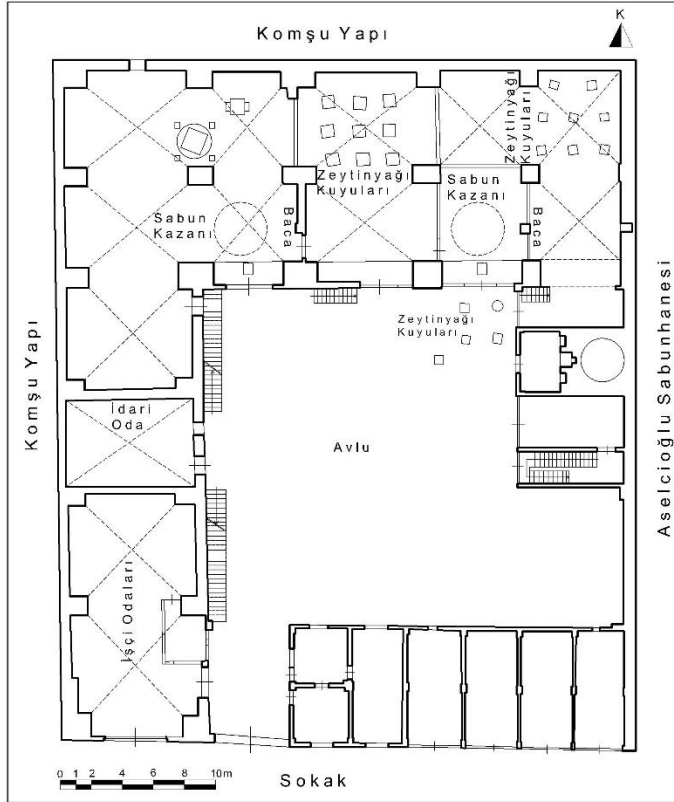
Çizim 75: Antakya Haytoğlu Sabunhanesi Birinci Kat Plânı (Hatay KVKBKM Arşivinden İşlenerek)

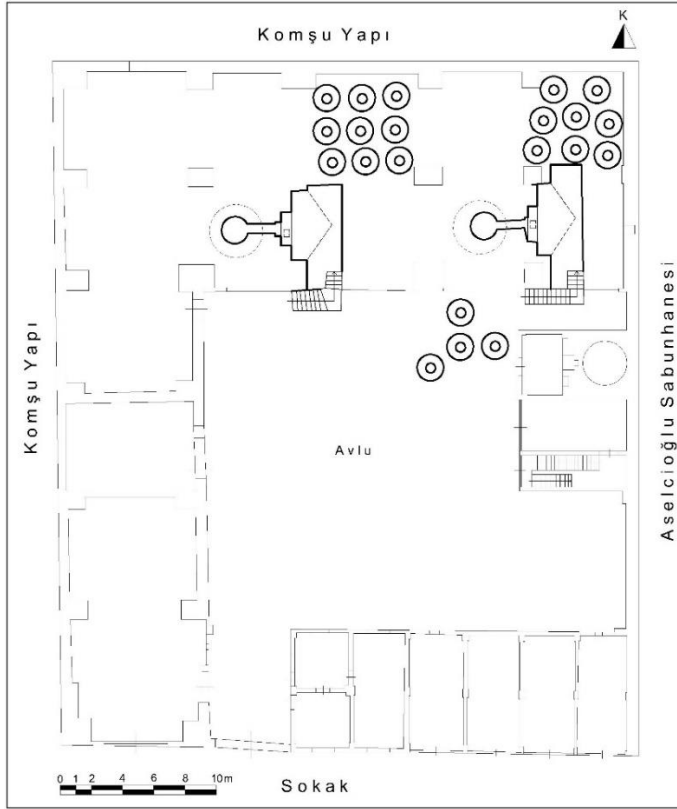
Çizim 76: Antakya Aselcioğlu Sabunhanesi Zemin ve Birinci Kat Plânı (Hatay KVKBKM Arşivinden İşlenerek)

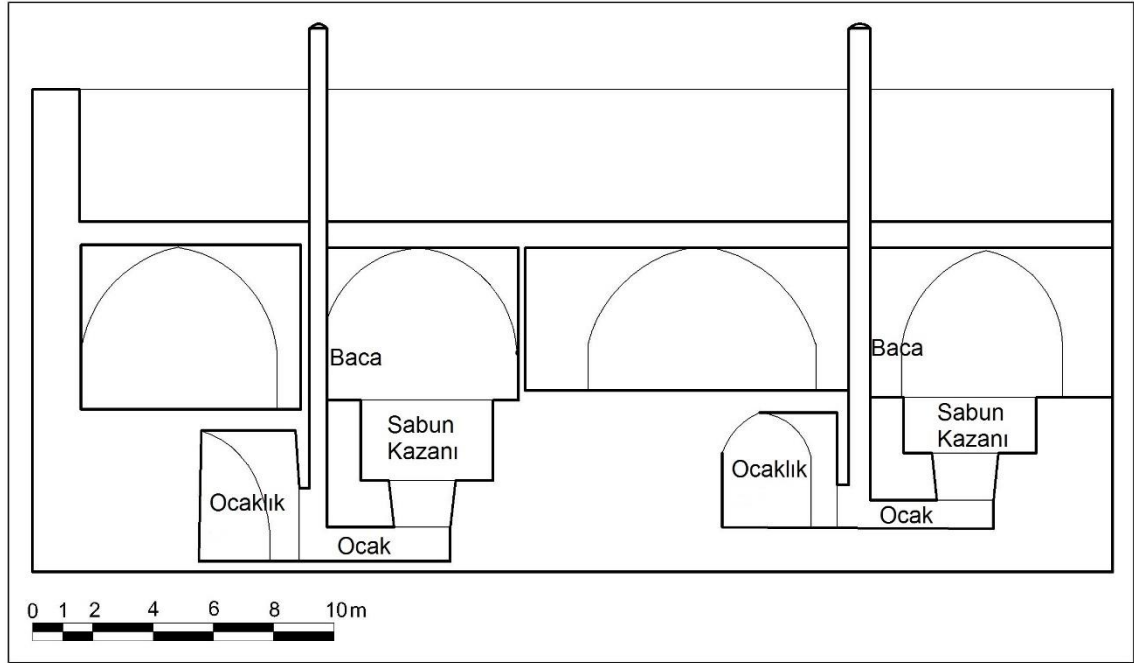
Çizim 77: Antakya Aşelcioğlu Sabunhanesi Ocaklık, Kazan, Kostik Havuzu ve Baca Kesiti (Hatay KVKBKM Arşivinden İşlenerek)

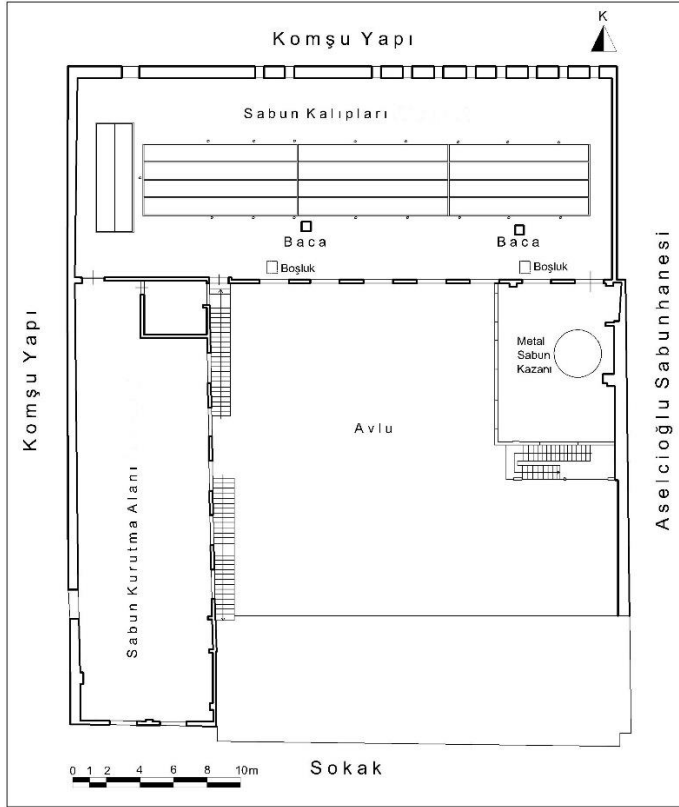
Çizim 78: Antakya Hasan Ökten Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (Hatay KVKBKM Arşivinden İşlenerek)

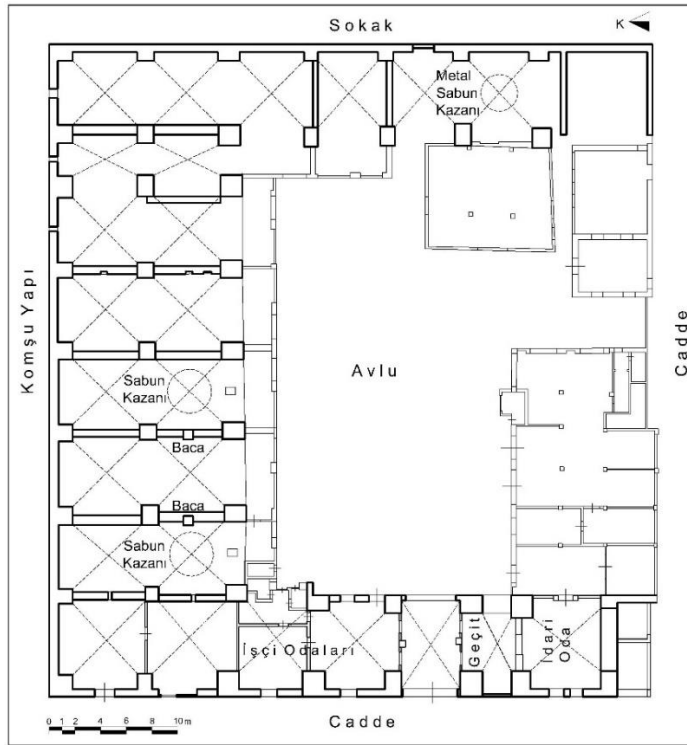
Çizim 79: Antakya Hasan Ökten Sabunhanesi Ocaklık Plânı (Hatay KVKBKM Arşivinden İşlenerek)

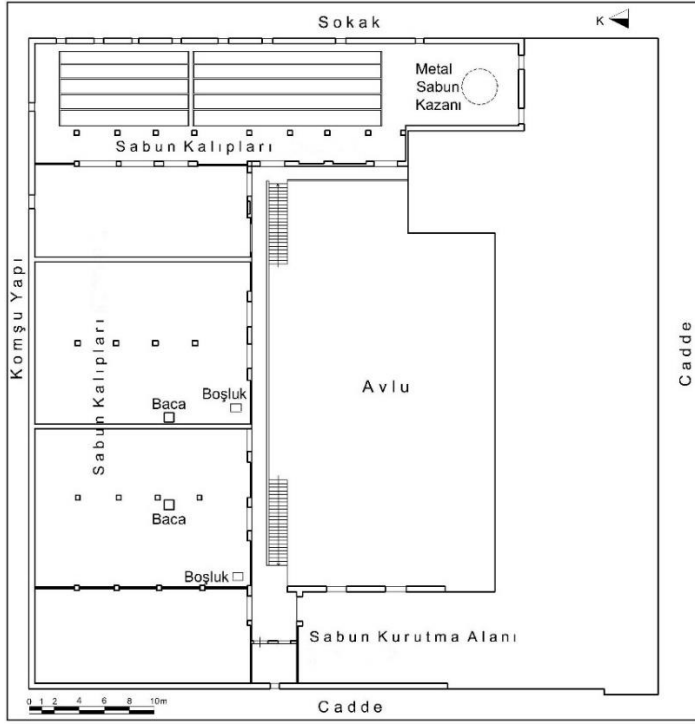
Çizim 80: Antakya Hasan Ökten Sabunhanesi Ocak, Sabun Kazanı ve Baca Kesiti (Hatay KVKBKM Arşivinden İşlenerek)

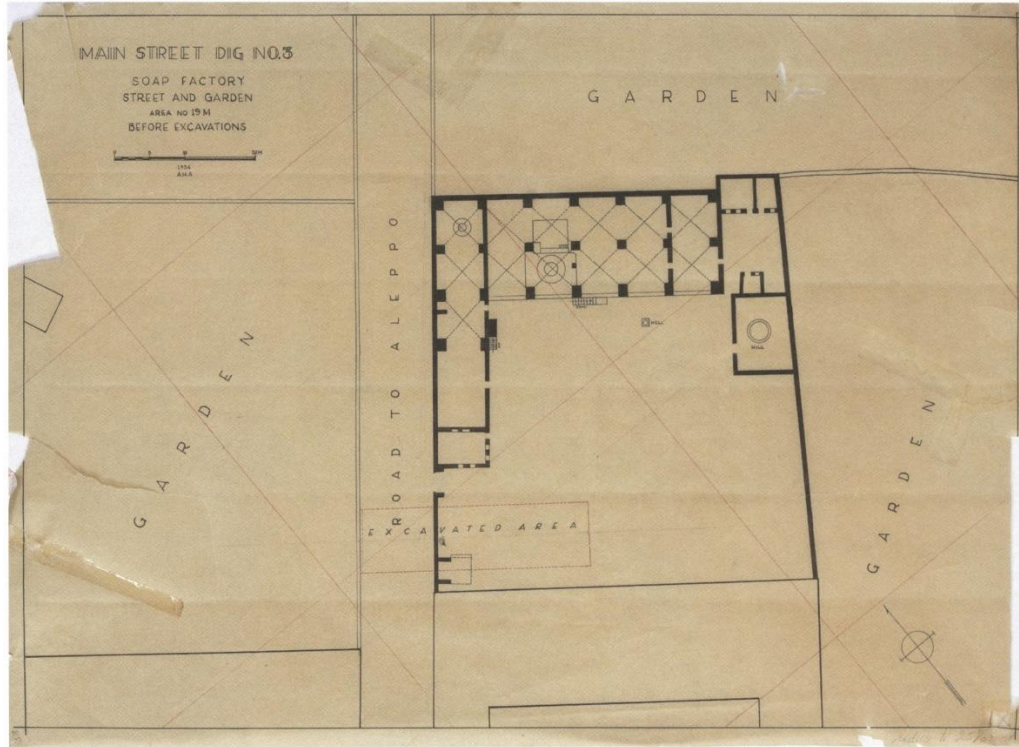
Çizim 81: Antakya Hasan Ökten Sabunhanesi Birinci Kat Plânı (Hatay KVKBKM Arşivinden İşlenerek)

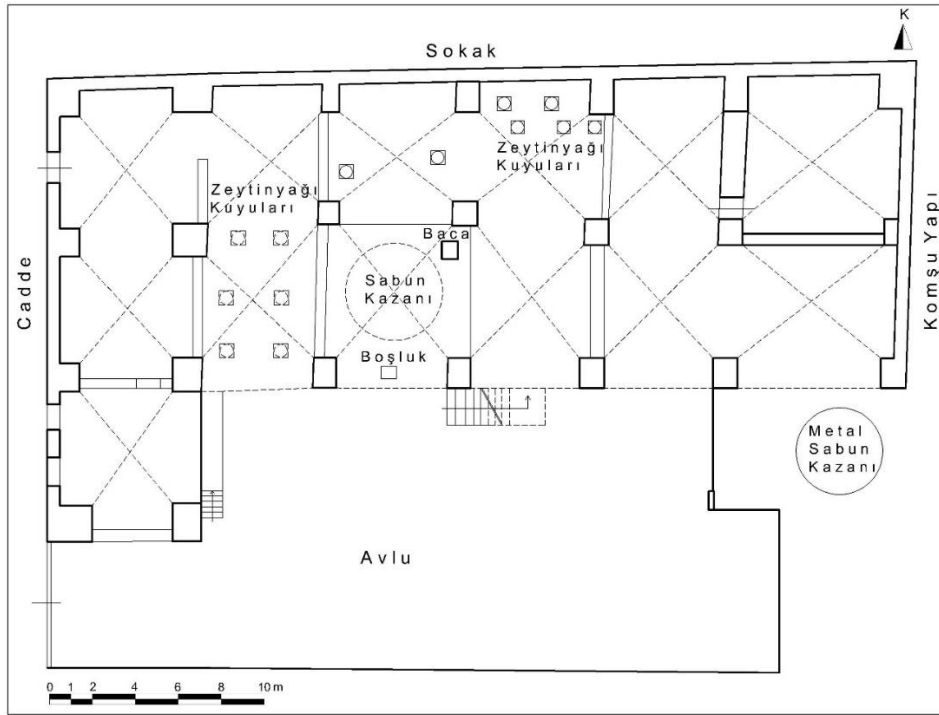
Çizim 82: Antakya Şehoğlu Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (Hatay KVKBKM Arşivinden İşlenerek)

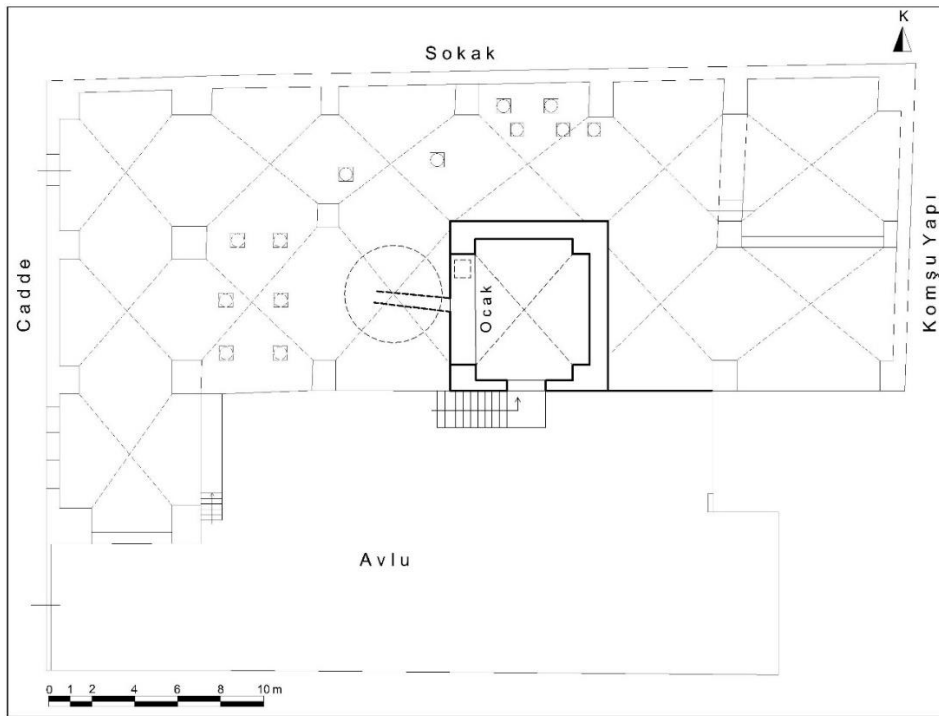
Çizim 83: Antakya Şehoğlu Sabunhanesi Birinci Kat Plânı (Hatay KVKBKM Arşivinden İşlenerek)

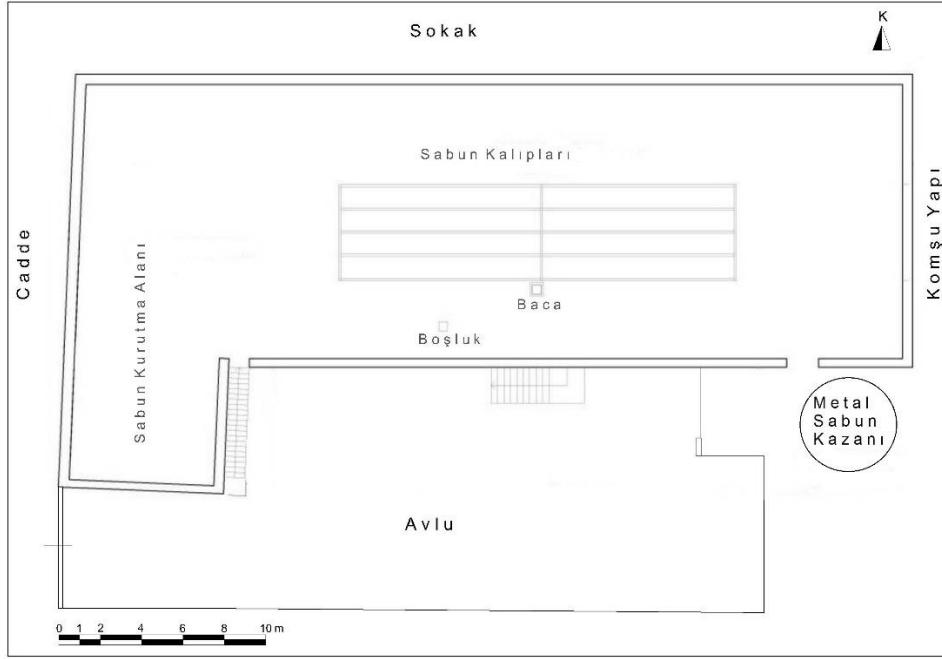
Çizim 84: Antakya Selahattin Ökten Sabunhanesi 1934 Tarihli Plânı (A. Asa Eger, agm, s. 114)

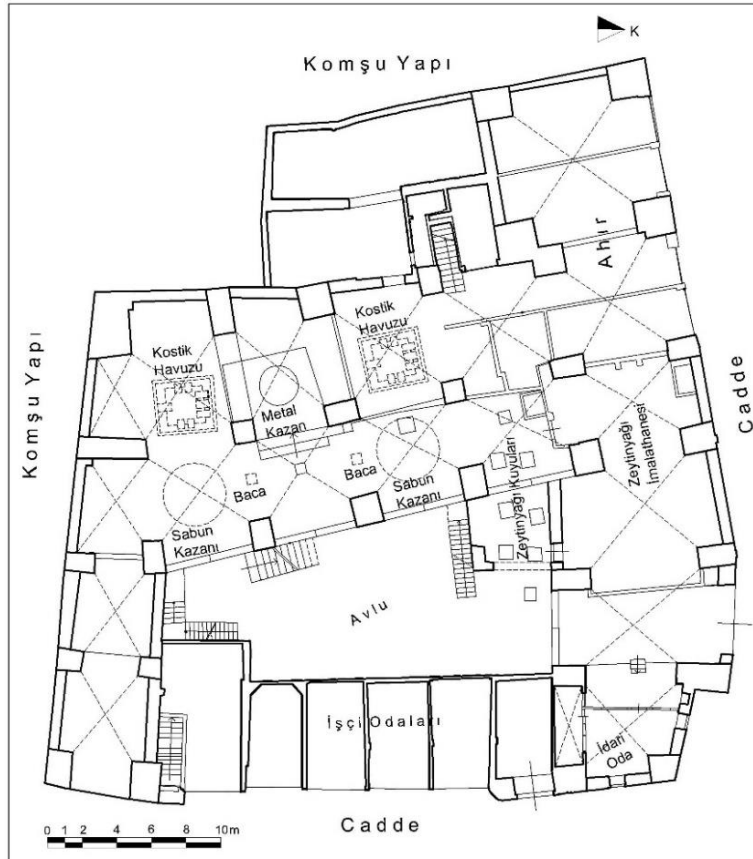
Çizim 85: Antakya Selahattin Ökten Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (M. Çiftiyürek)

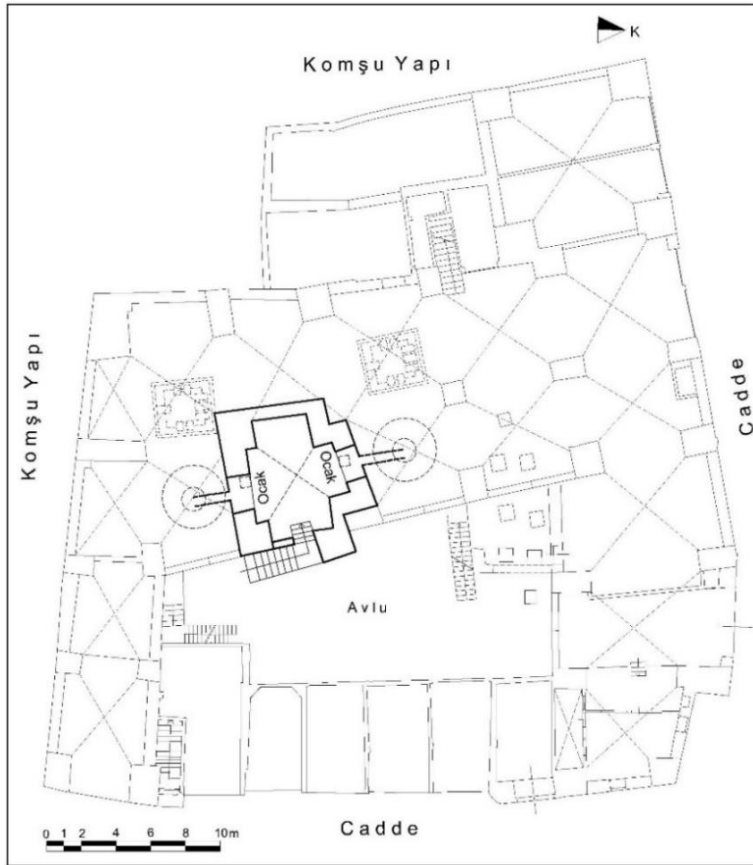
Çizim 86: Antakya Selahattin Ökten Sabunhanesi Ocaklık Plânı (M. Çiftiyürek)

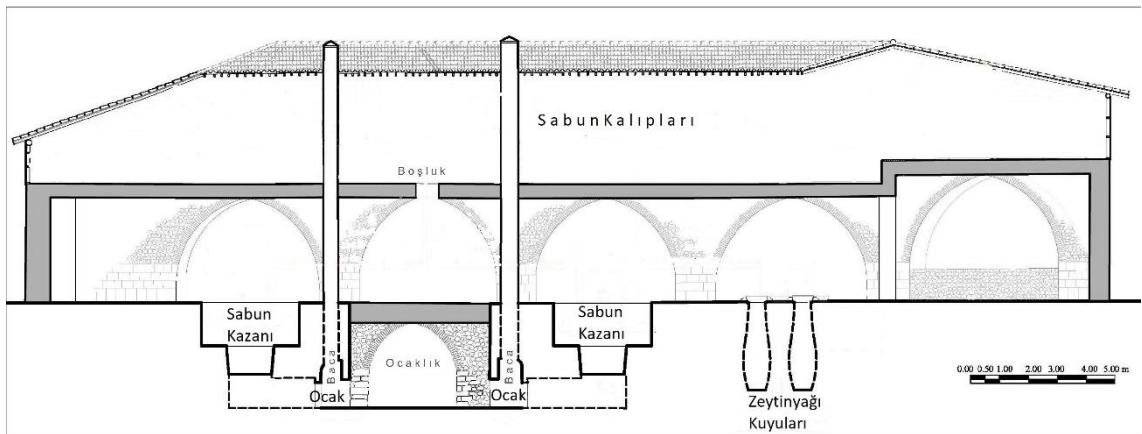
Çizim 87: Antakya Selahattin Ökten Sabunhanesi Birinci Kat Planı (F.R. Polat, YLT'den İşlenerek)

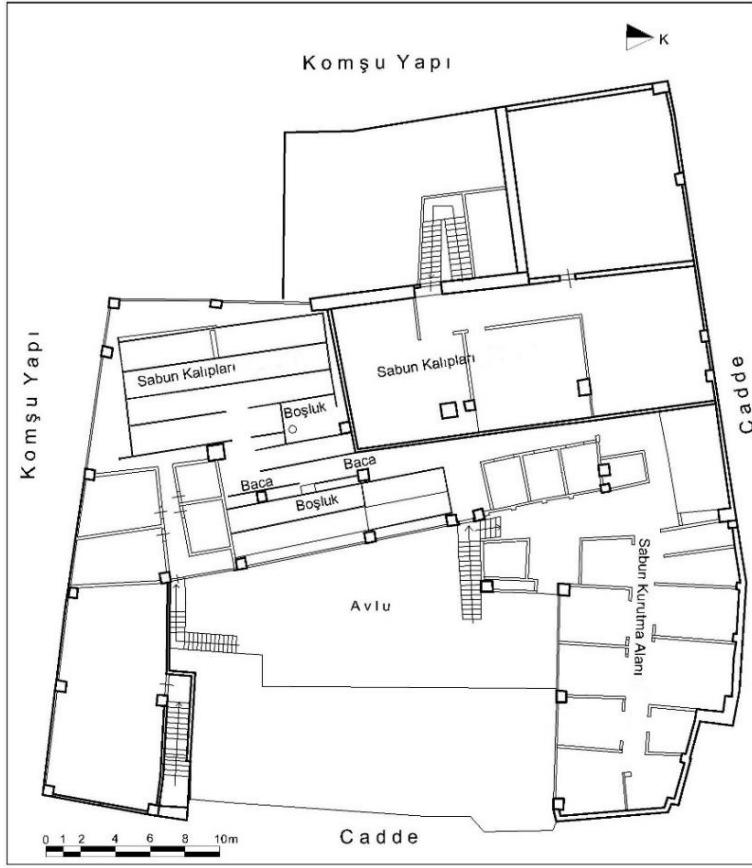
Çizim 88: Antakya Kuseyri Sabunhanesi Zemin Kat Planı (Mim. Deniz Emir)

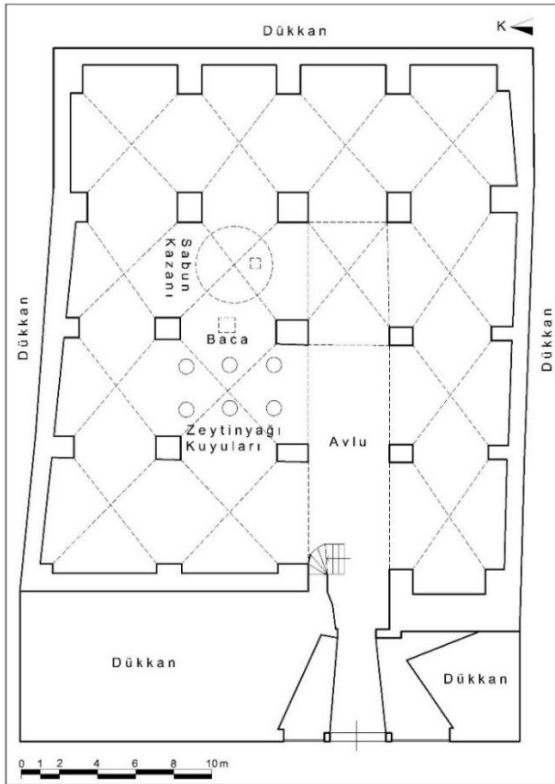
Çizim 89: Antakya Kuseyri Sabunhanesi Ocaklık Plânı (Mim. Deniz Emir)

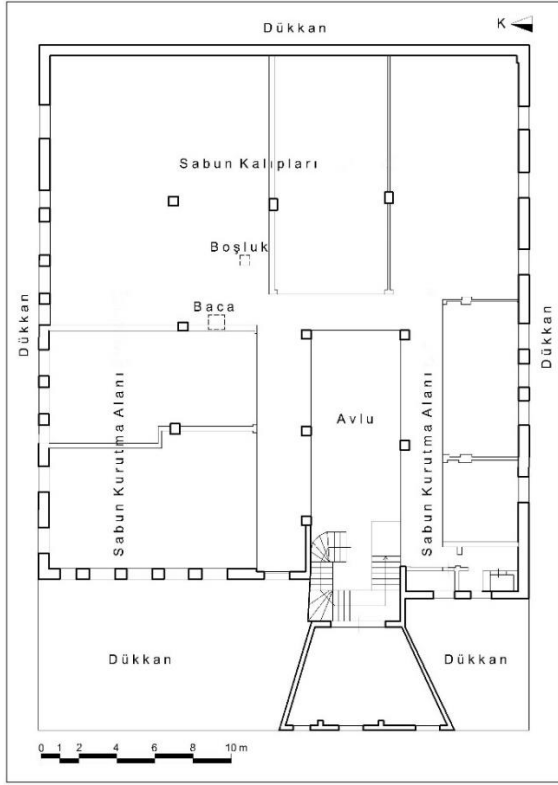
Çizim 90: Antakya Kuseyri Sabunhanesi Kazan, Ocak, Zeytinyağı Kuyusu ve Baca Kesiti (D. Camuz, YLT'den İşlenerek)

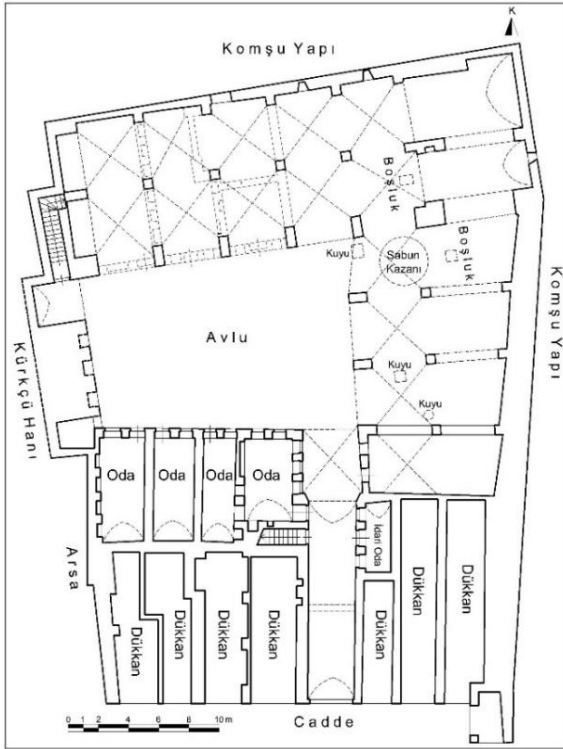
Çizim 91: Antakya Kuseyri Sabunhanesi Birinci Kat Plânı (Mim. Deniz Emir)

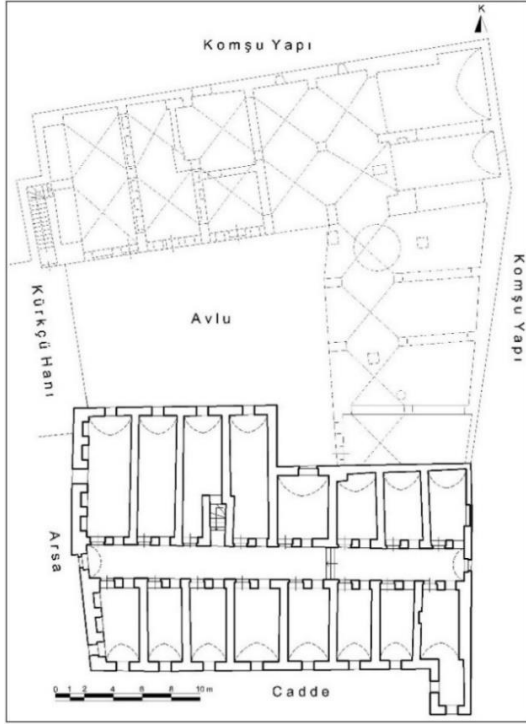
Çizim 92: Antakya Müftüoğlu Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (M.Çiftyürek)

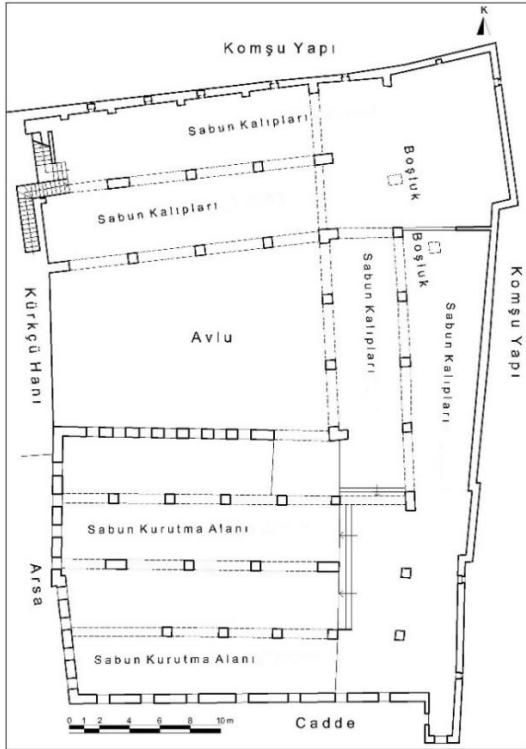
Çizim 93: Antakya Müftüoğlu Sabunhanesi Birinci Kat Plânı (M.Çiftiyürek)

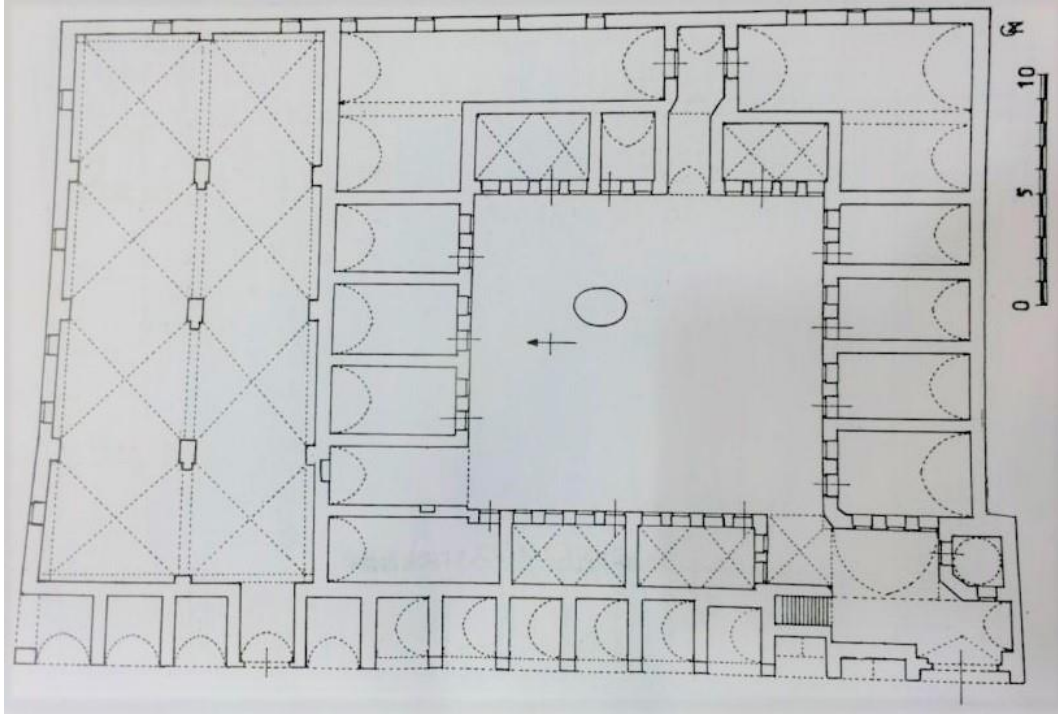
Çizim 94: Gaziantep Kürkçü Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (Gaziantep KVKBKM Arşivinden İşlenerek)

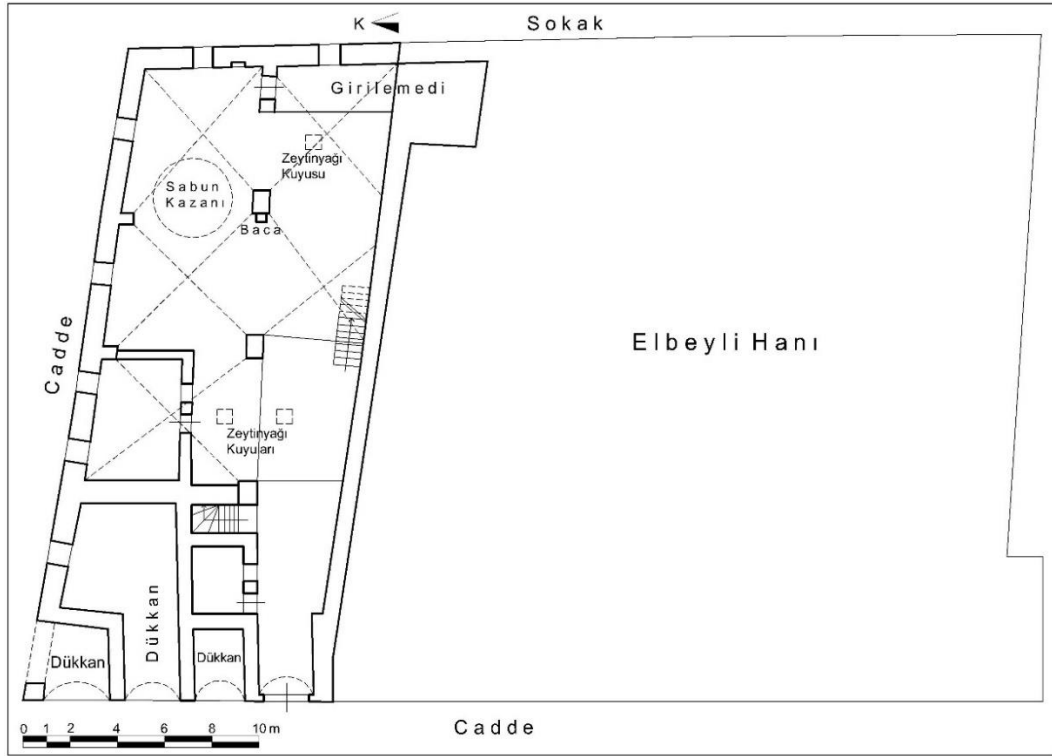
Çizim 95: Gaziantep Kürkçü Sabunhanesi Güney Bölüm Birinci Kat Plânı (Gaziantep KVKBKM Arşivinden İşlenerek)

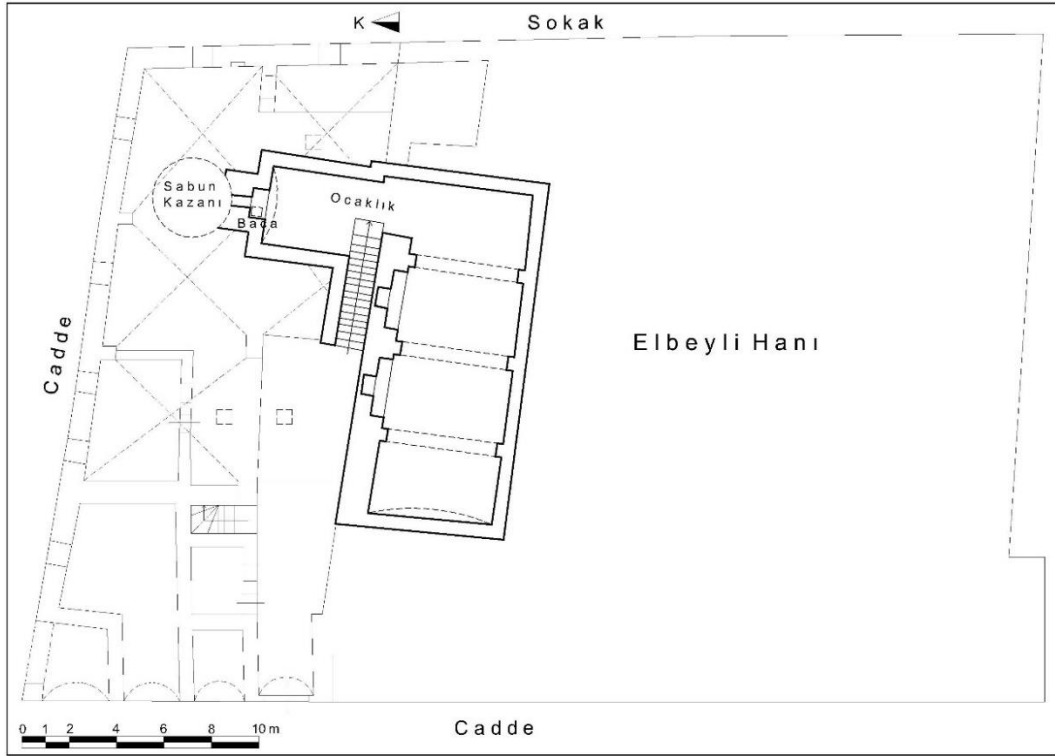
Çizim 96: Gaziantep Kürkçü Sabunhanesi Kuzey ve Doğu Bölümün Birinci Katı ile Güney Bölümün İkinci Kat Plânı (Gaziantep KVKBKM Arşivinden İşlenerek)

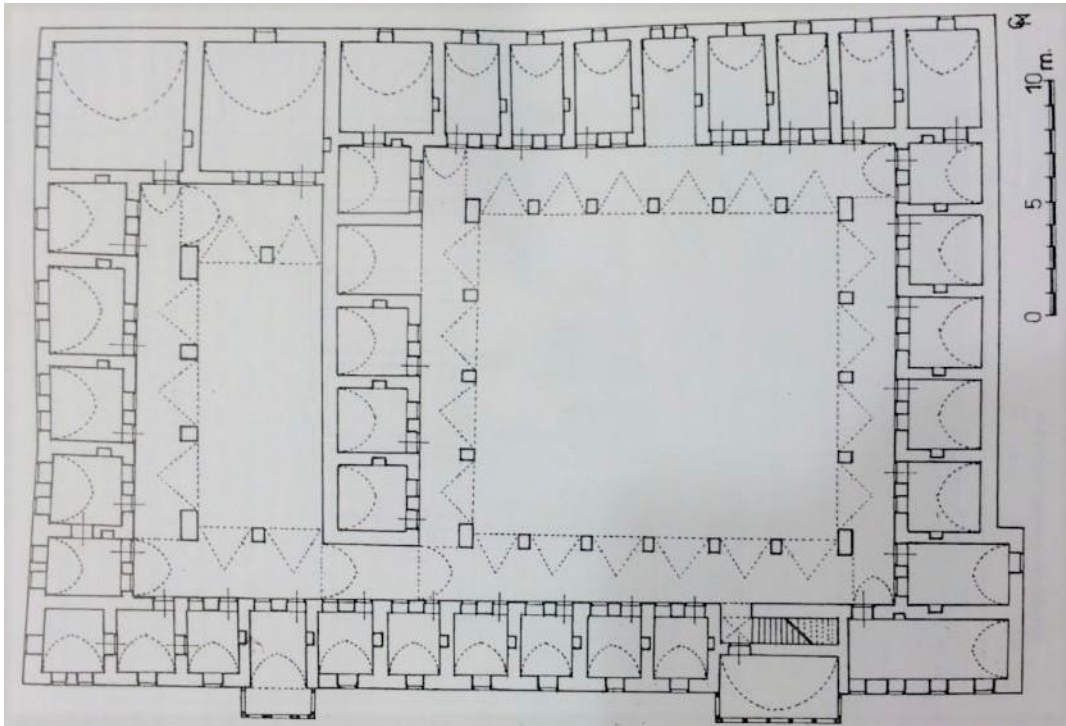
Çizim 97: Gaziantep Elbeyli Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (N. Çam, age, s. 449)

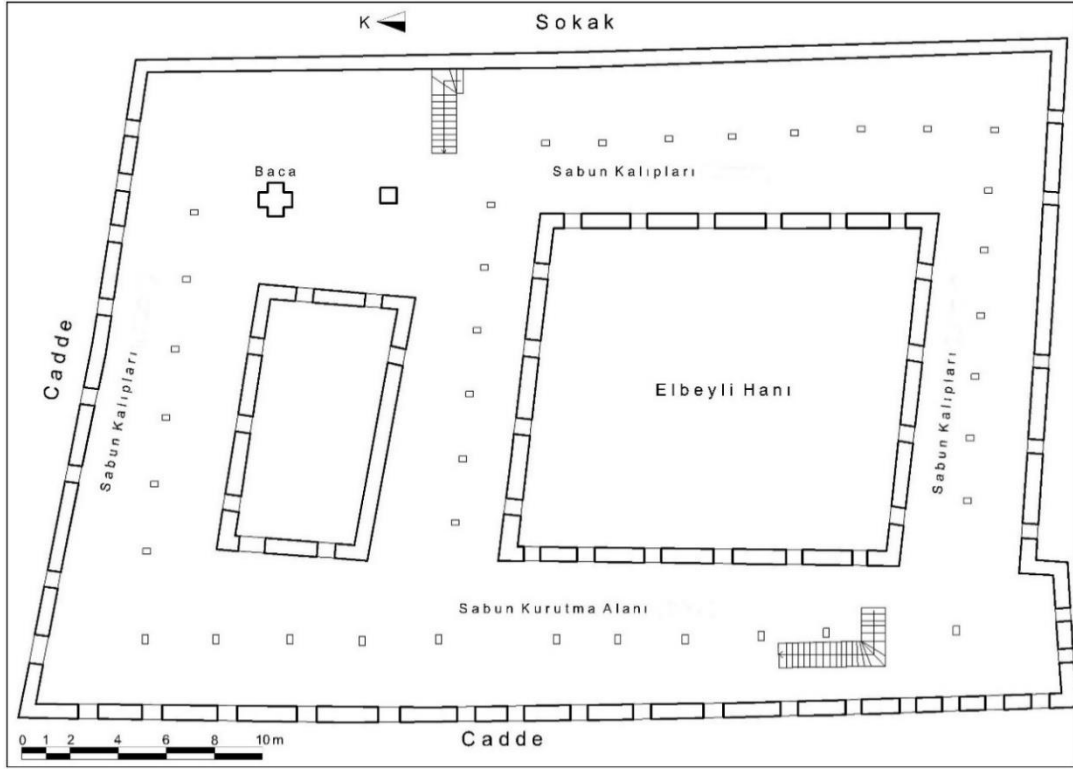
Çizim 98: Gaziantep Elbeyli Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (Gaziantep KVKBKM Arşivinden İşlenerek)

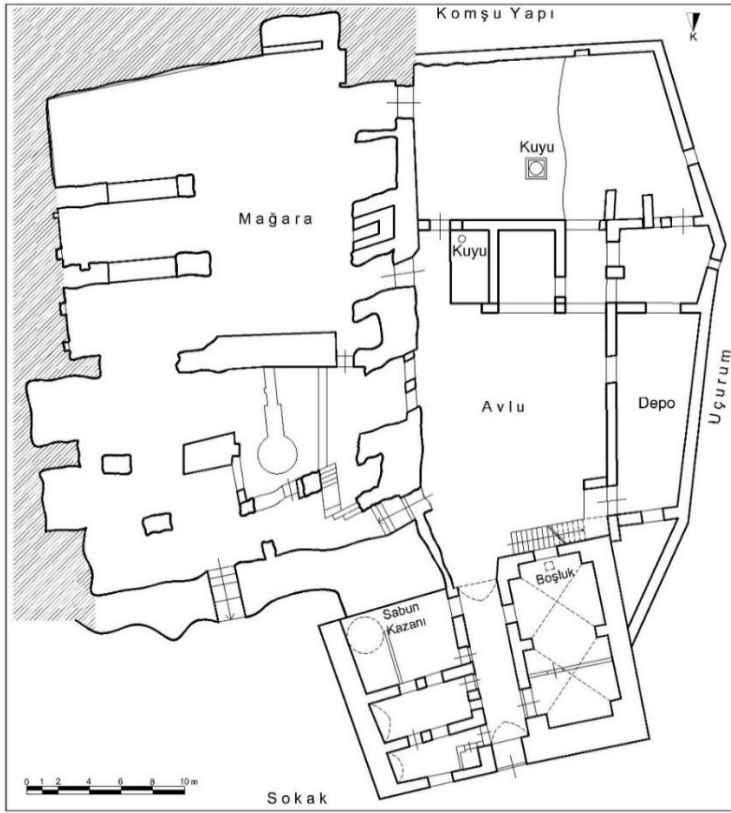
Çizim 99: Gaziantep Elbeyli Sabunhanesi Ocaklık Plânı (Gaziantep KVKBKM Arşivinden İşlenerek)

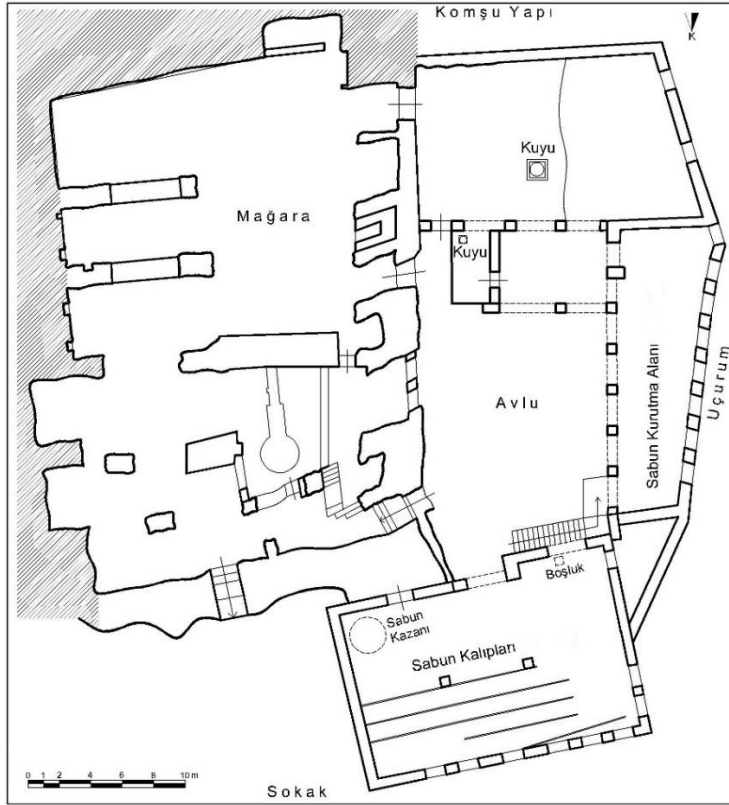
Çizim 100: Gaziantep Elbeyli Sabunhanesi Birinci Kat Plânı (N. Çam, age, s. 450)

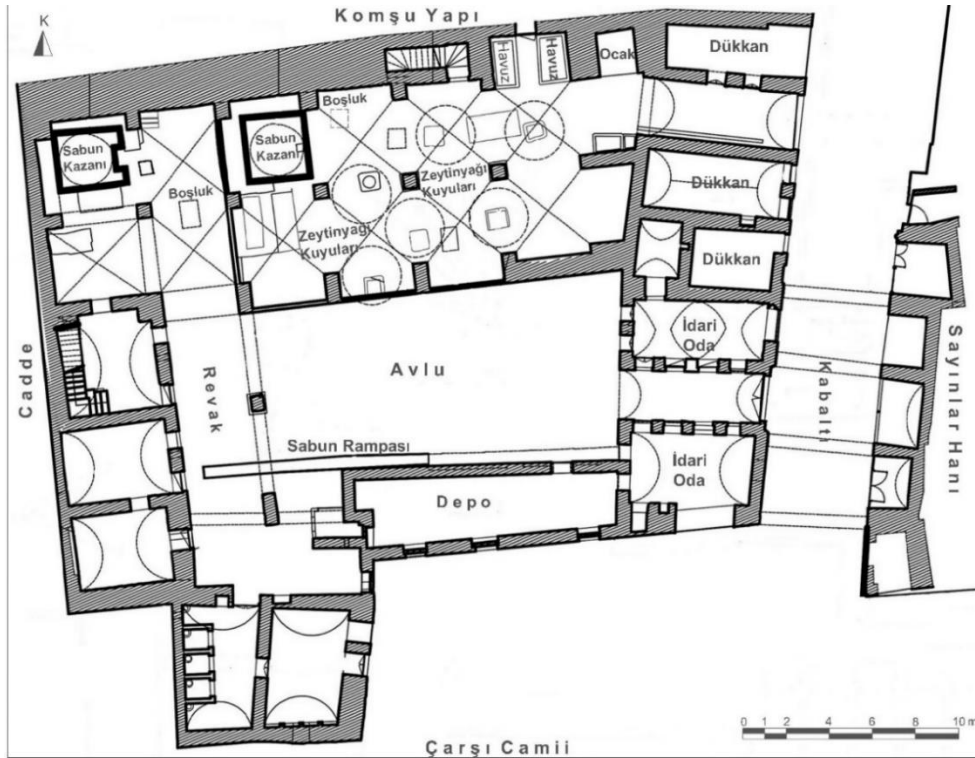
Çizim 101: Gaziantep Elbeyli Sabunhanesi İkinci Kat Plânı (Gaziantep KVKBKM Arşivinden İşlenerek)

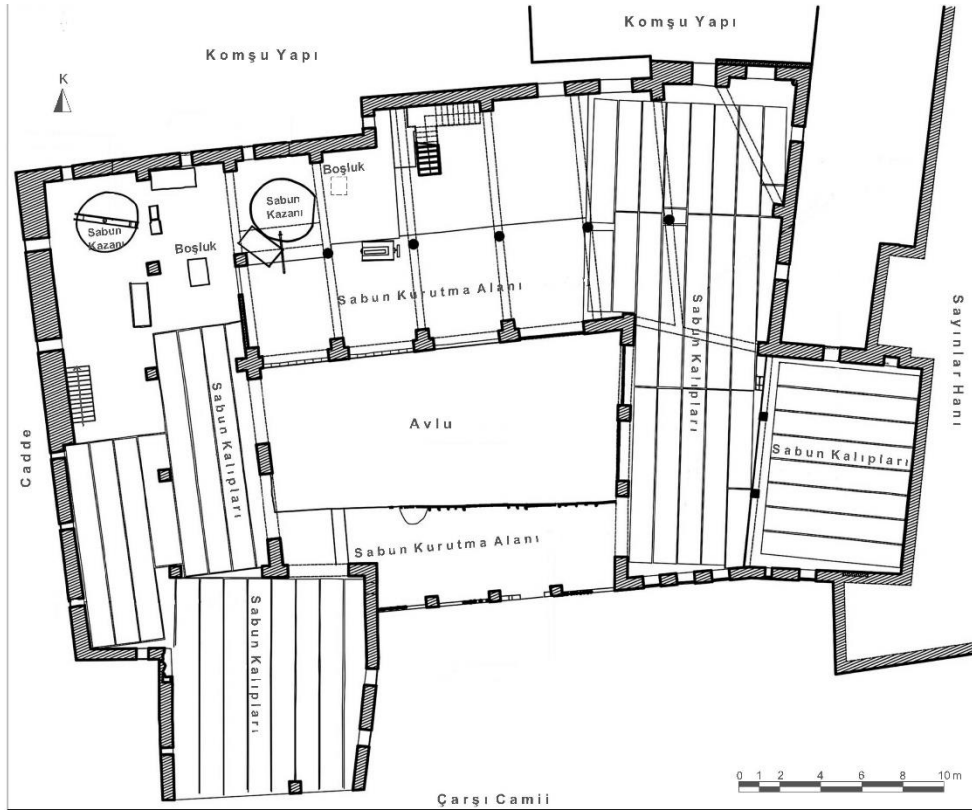
Çizim 102: Birecik Mıstıkoğlu Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (M. Çiftyürek)

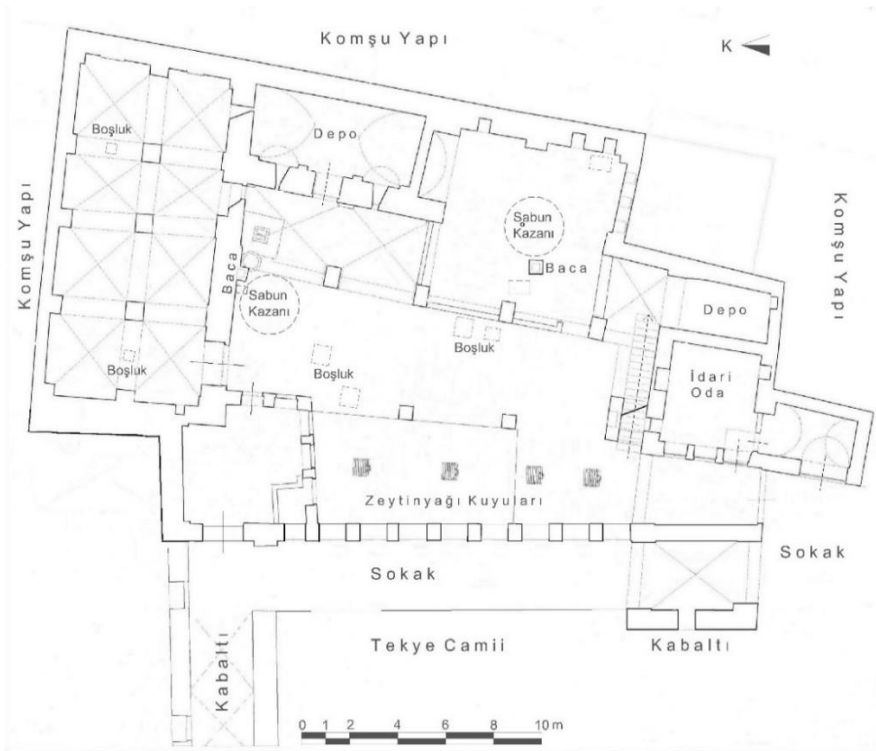
Çizim 103: Birecik Mıstıkoğlu Sabunhanesi Birinci Kat Plânı (M. Çiftiyürek)

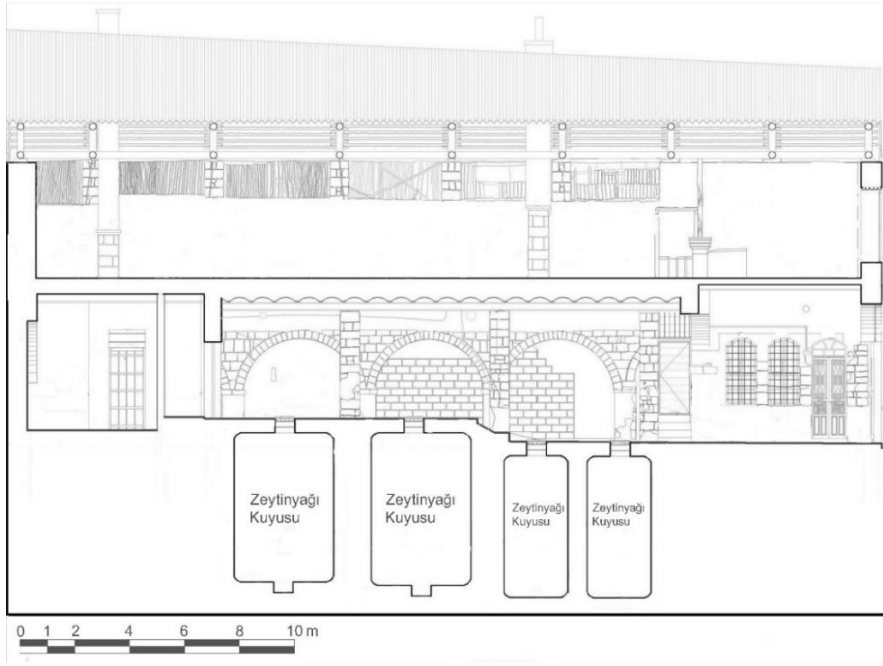
Çizim 104: Nizip Sayınlar Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (Ö. Bozgeyik, YLT'den İşlenerek)

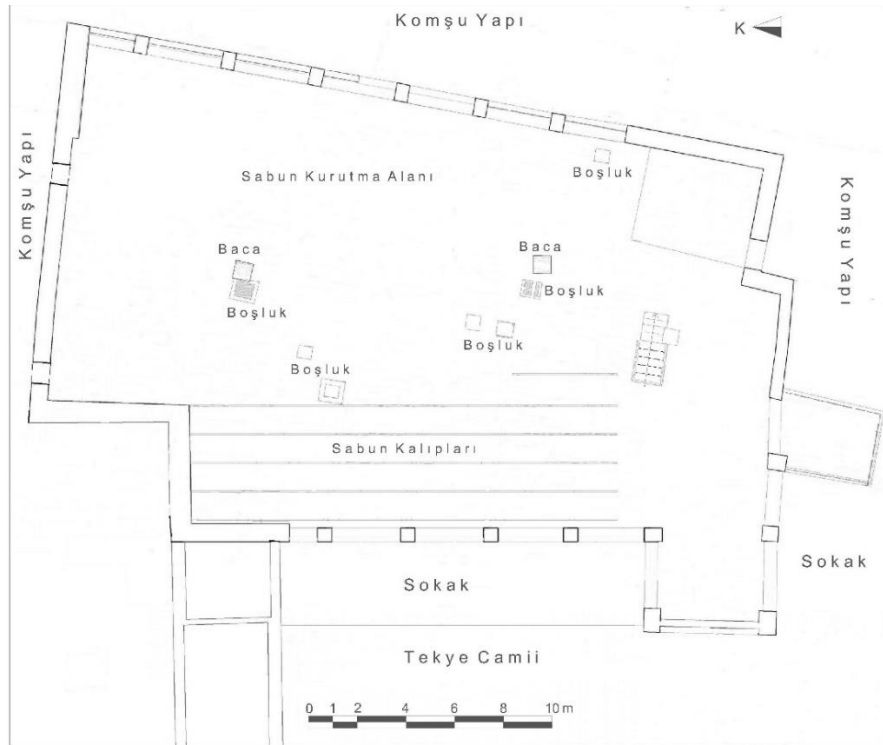
Çizim 105: Nizip Sayınlar Sabunhanesi Birinci Kat Plânı (Ö. Bozgeyik, YLT'den İşlenerek)

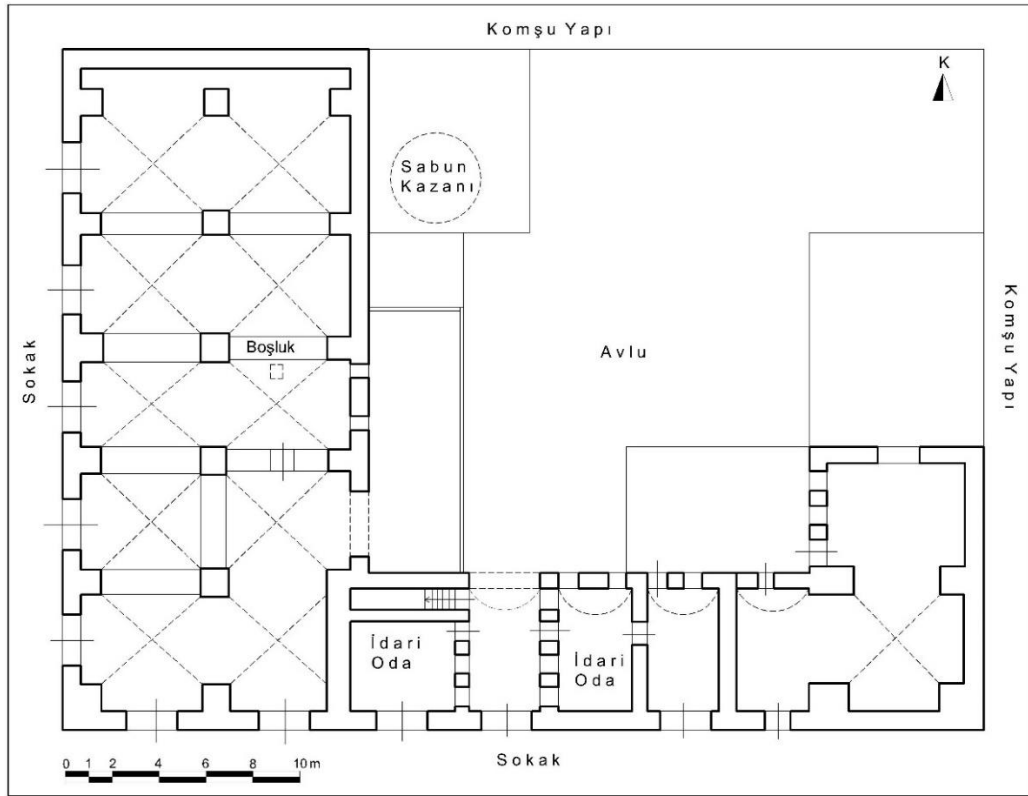
Çizim 106: Kilis Muharrem Bey Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (F.R.Polat, YLT'den İşlenerek)

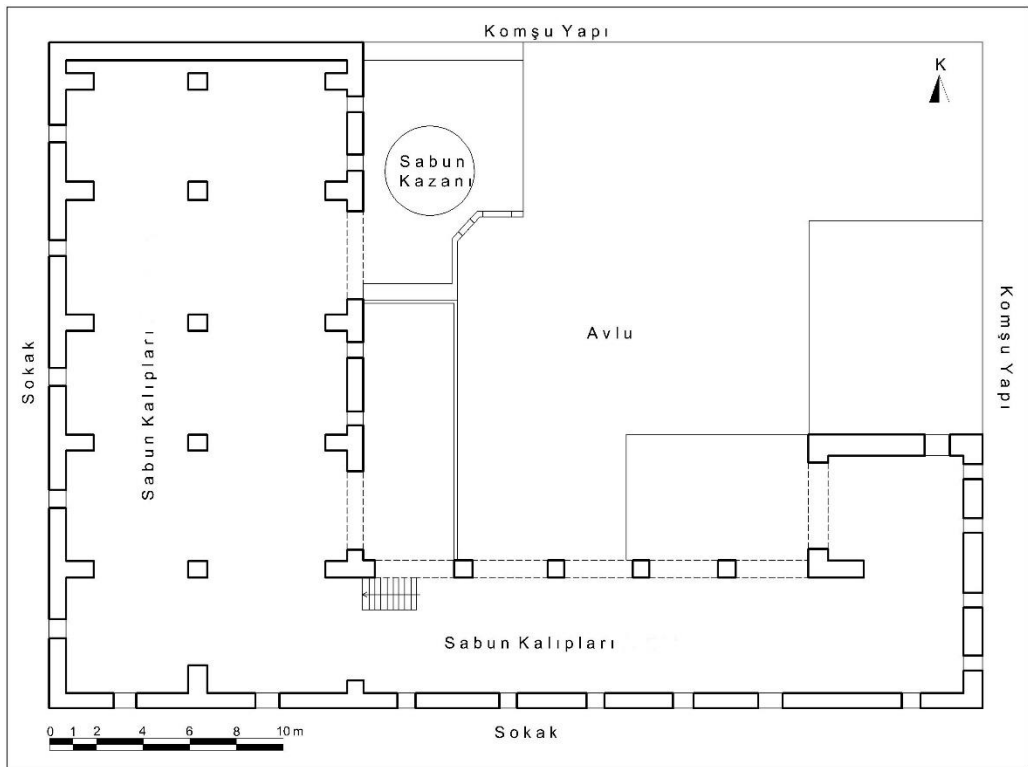
Çizim 107: Kilis Muharrem Bey Sabunhanesi Zeytinyağı Kuyuları Kesiti (F.R.Polat, YLT'den İşlenerek)

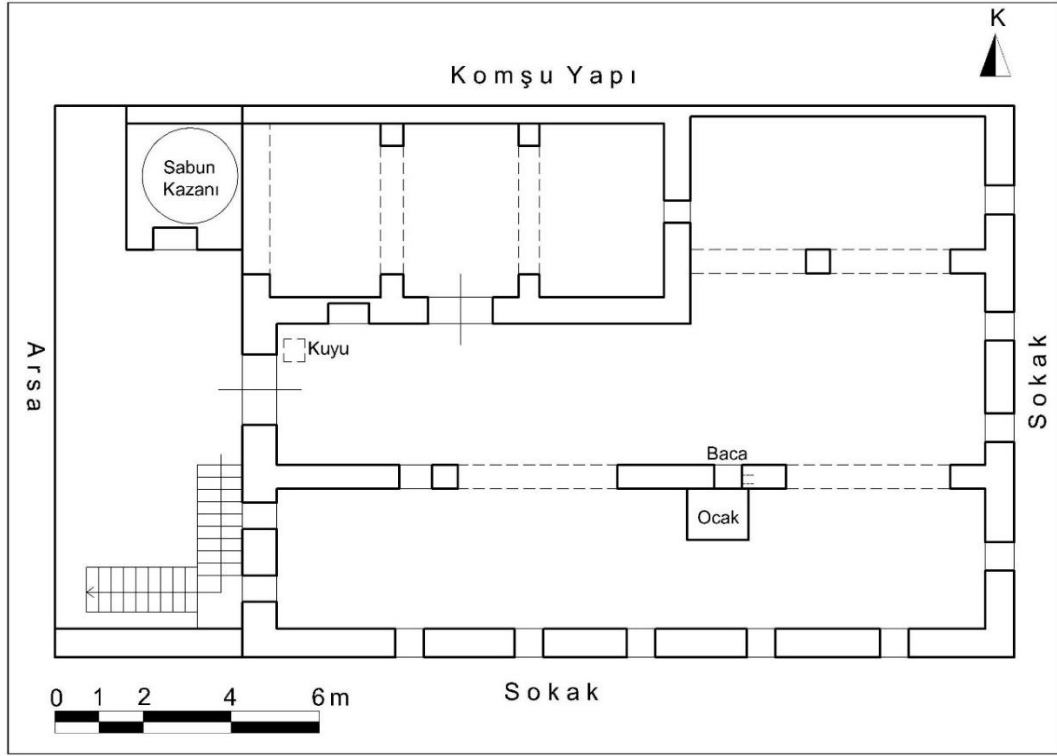
Çizim 108: Kilis Muharrem Bey Sabunhanesi Birinci Kat Plânı (F.R.Polat, YLT'den İşlenerek)

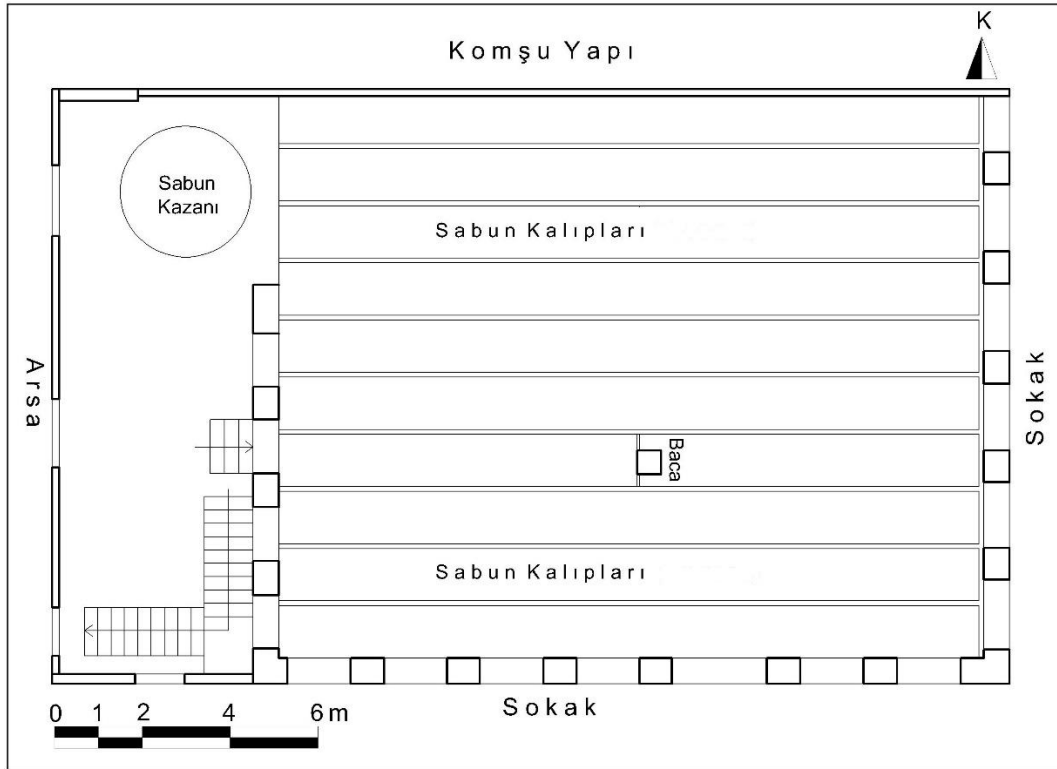
Çizim 109: Nizip Fındıklar Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (H. Eker, YLT'den İşlenerek)

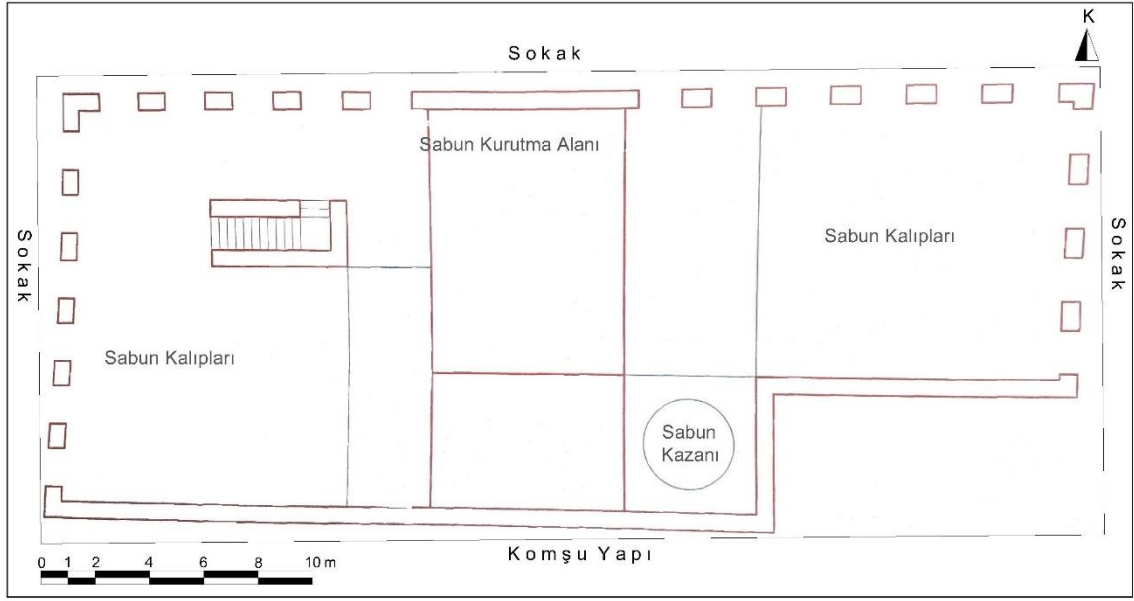
Çizim 110: Nizip Fındıklar Sabunhanesi Birinci Kat Plânı (H. Eker, YLT'den İşlenerek)

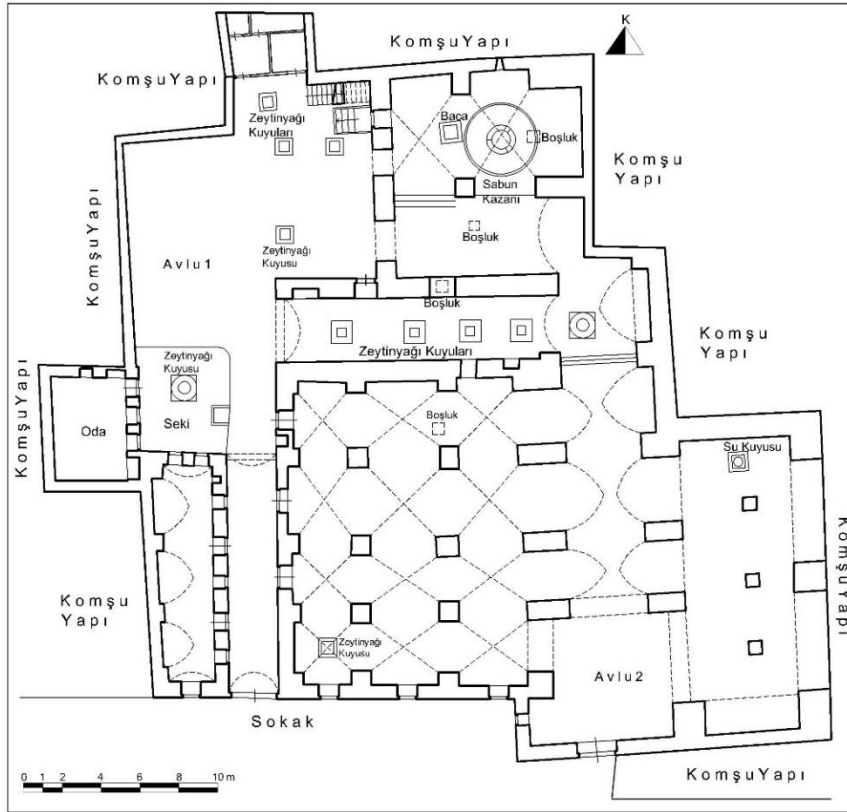
Çizim 111: Nizip Okanlar Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (M. Çiftyürek)

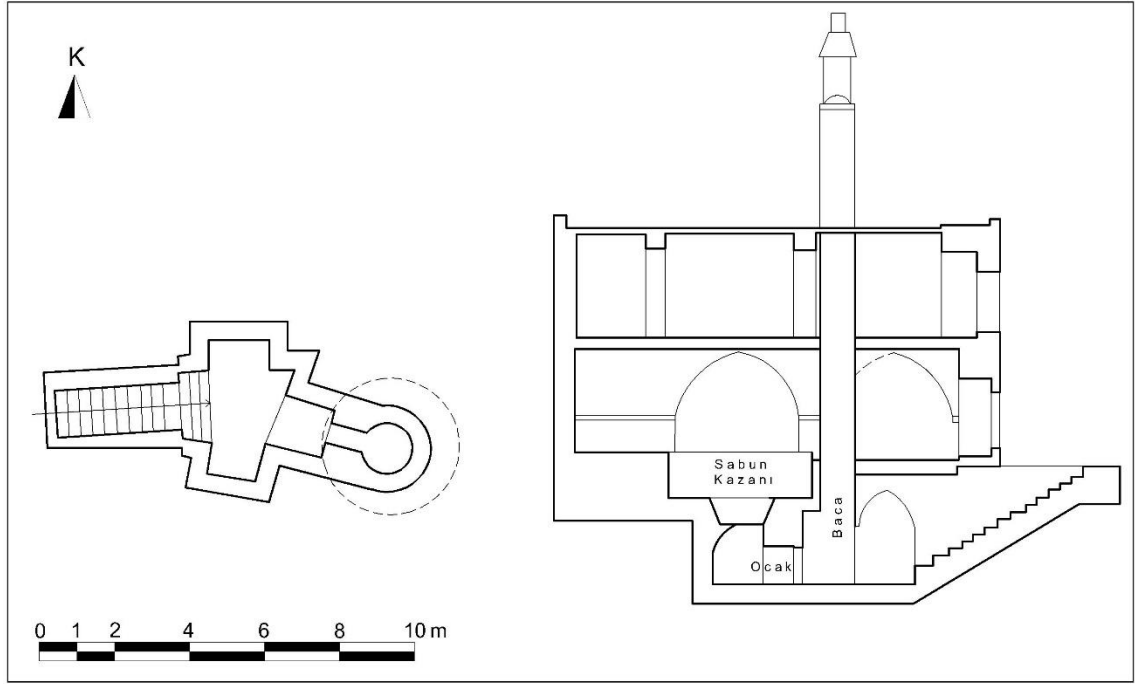
Çizim 112: Nizip Okanlar Sabunhanesi Birinci Kat Plânı (M. Çiftyürek)

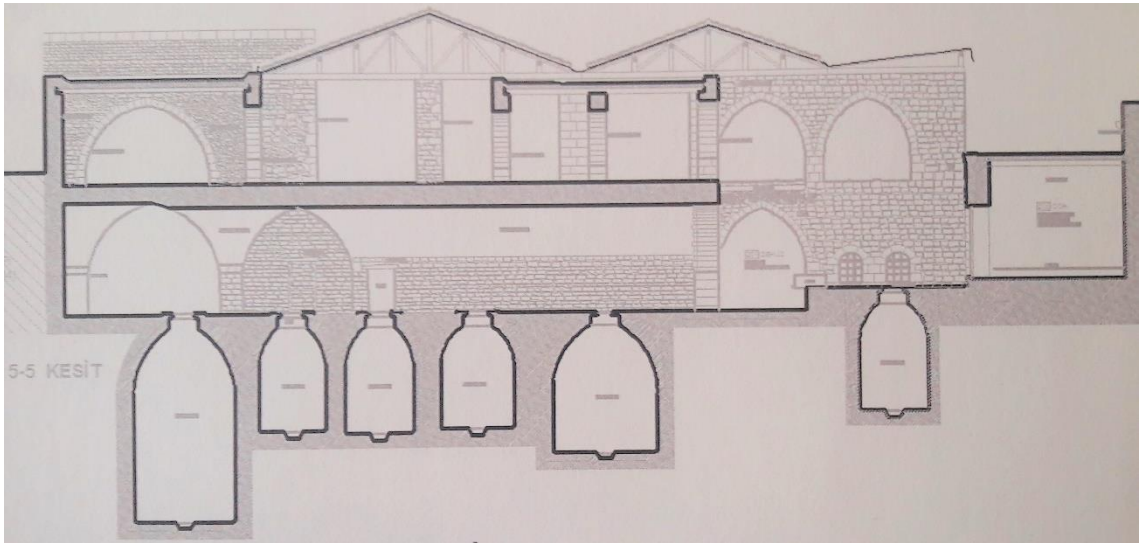
Çizim 113: Nizip Özkaya Sabunhanesi Krokisi (Gaziantep KVKBKM Arşivinden İşlenerek)

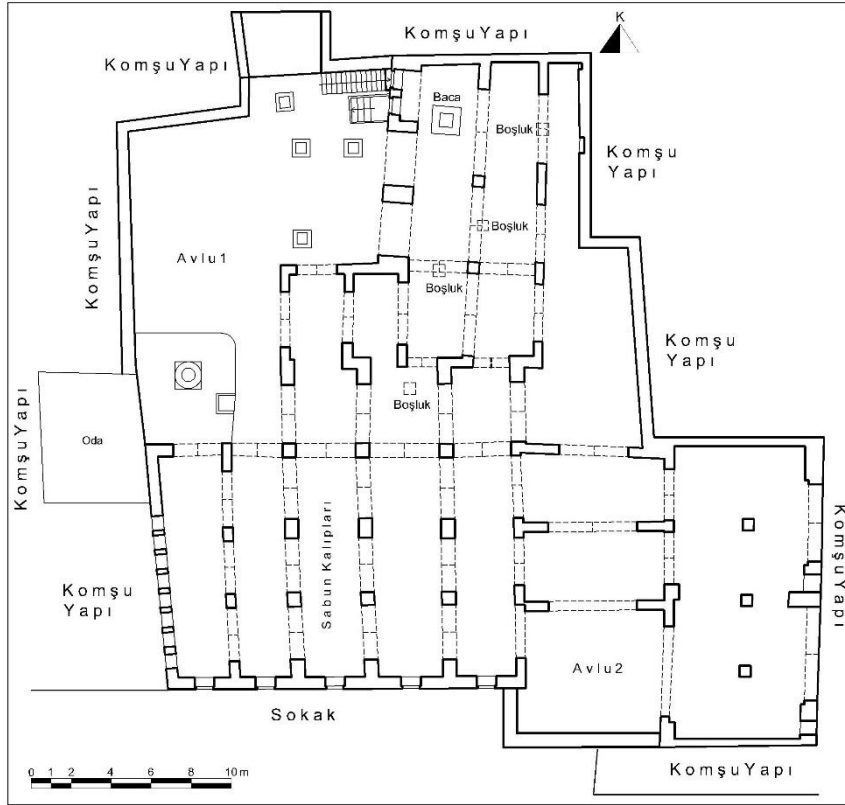
Çizim 114: Kilis Kalaycılar Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (Gaziantep KVKBKM Arşivinden İşlenerek)

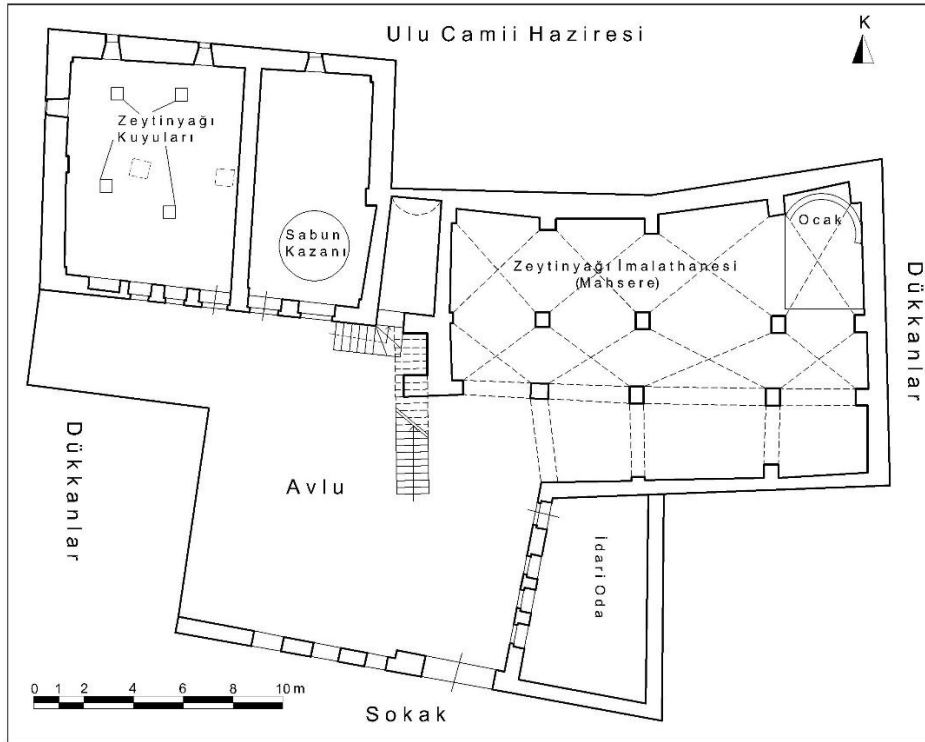
Çizim 115: Kilis Kalaycılar Sabunhanesi Ocaklık Plâni ve Kesiti (Gaziantep KVKBKM Arşivinden İşlenerek)

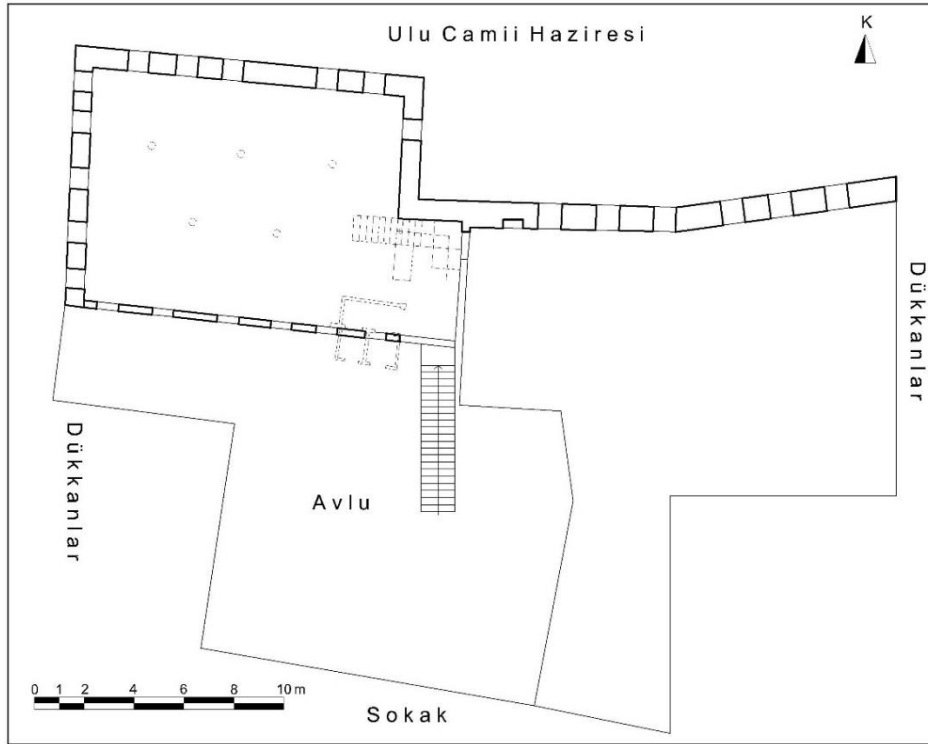
Çizim 116: Kilis Kalaycılar Sabunhanesi Zeytinyağı Kuyuları Kesiti (Gaziantep KVKBKM Arşivi)

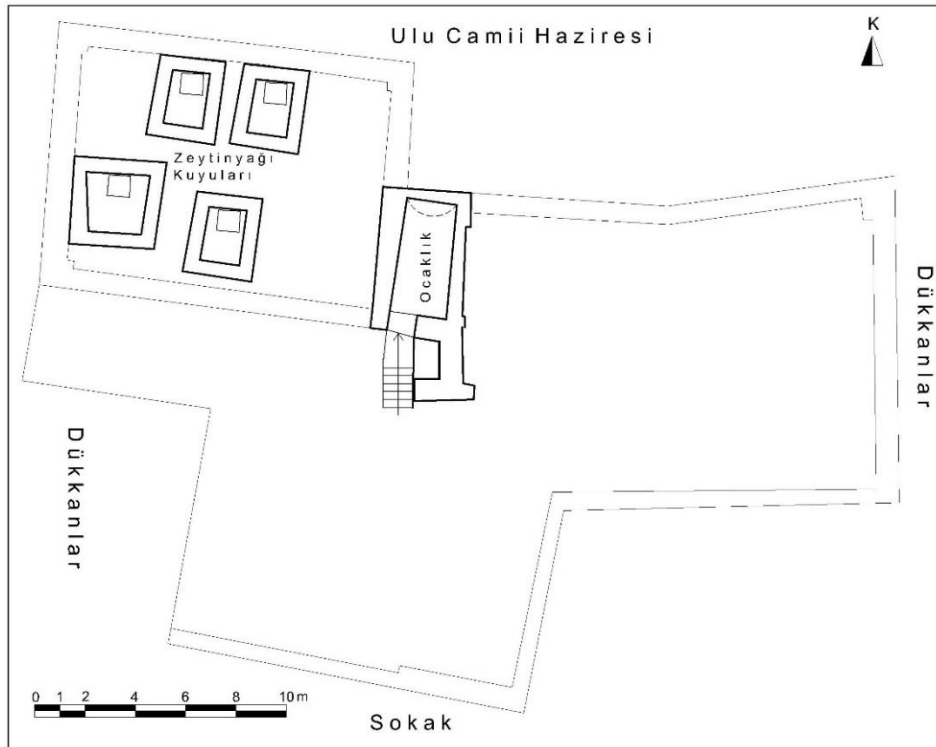
Çizim 117: Kilis Kalaycılar Sabunhanesi Birinci Kat Plânı (Gaziantep KVKBKM Arşivinden İşlenerek)

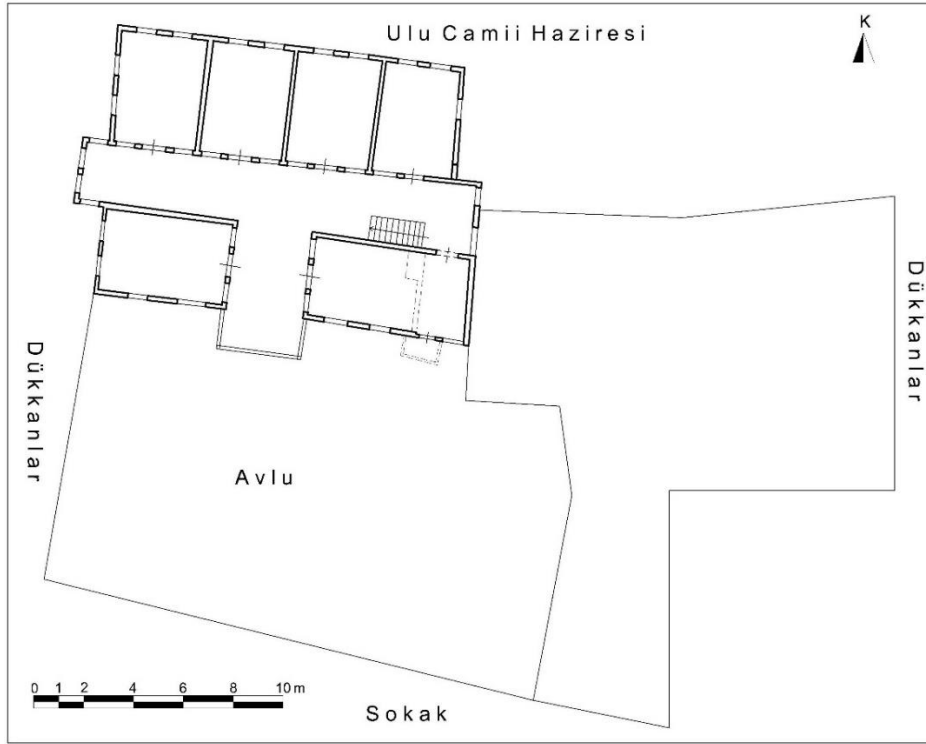
Çizim 118: Kahramanmaraş Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (Gaziantep KVKBKM Arşivinden İşlenerek)

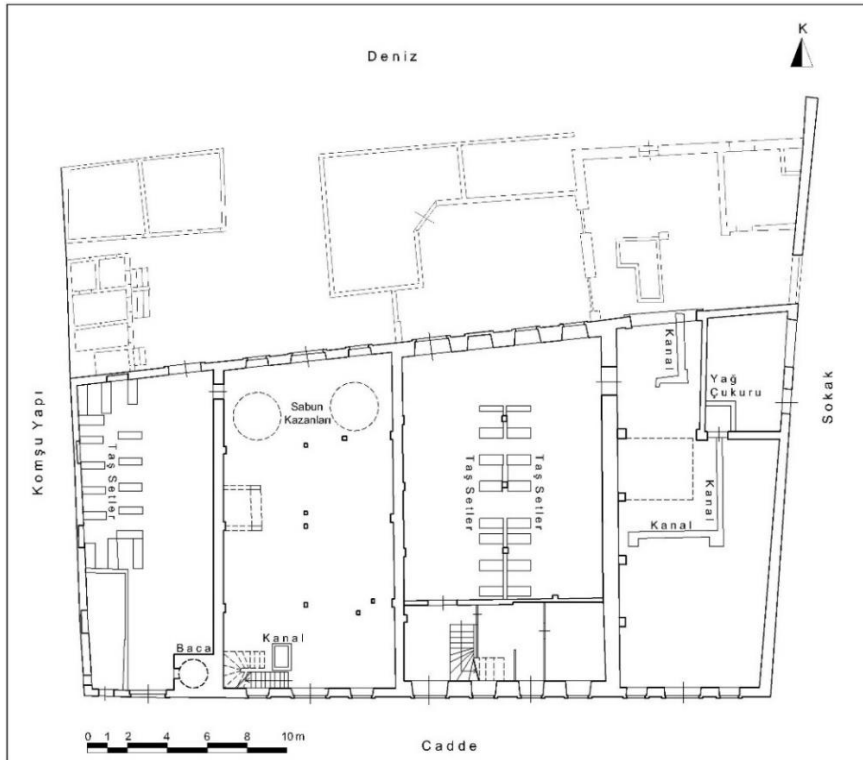
Çizim 119: Kahramanmaraş Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi Birinci Kat Plânı (Gaziantep KVKBKM Arşivinden İşlenerek)

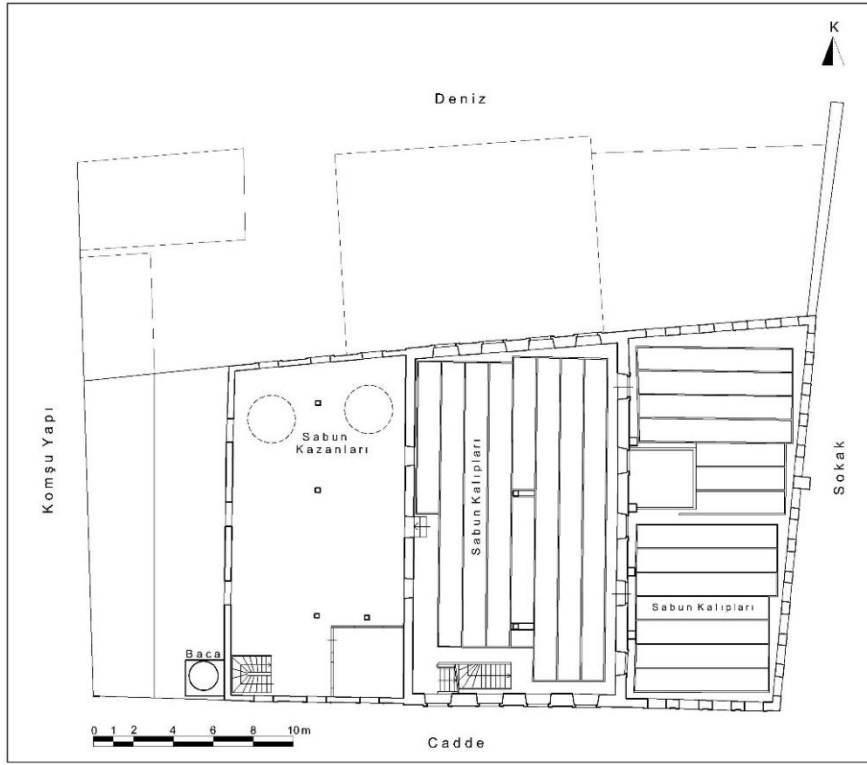
Çizim 120: Kahramanmaraş Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi Ocaklık Plânı (Gaziantep KVKBKM Arşivinden İşlenerek)

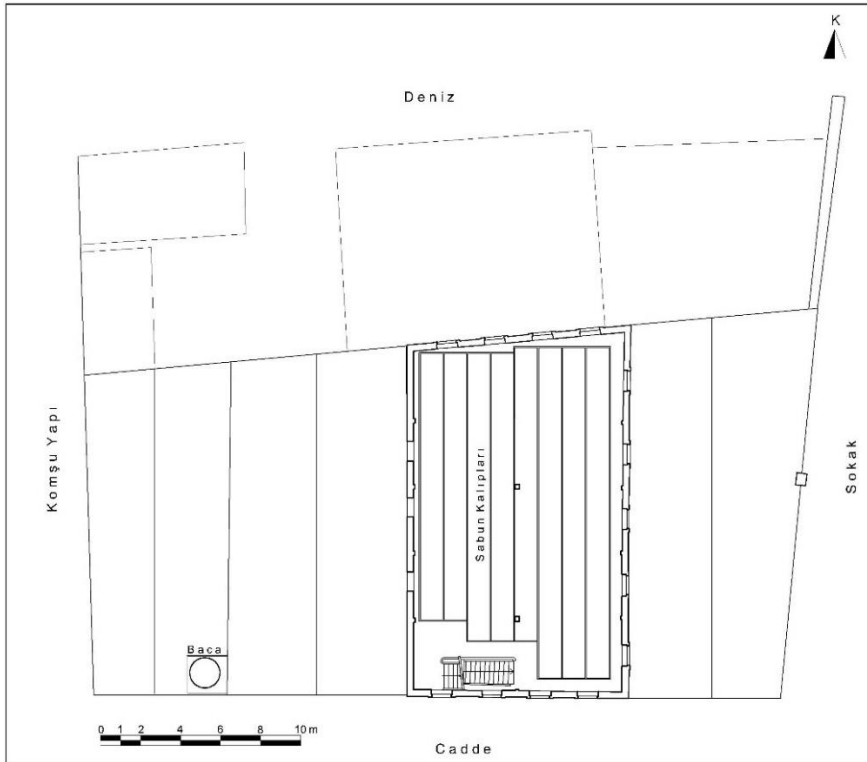
Çizim 121: Kahramanmaraş Cumhuriyet Hanı Sabunhanesi İkinci Kat Plânı (Gaziantep KVKBKM Arşivinden İşlenerek)

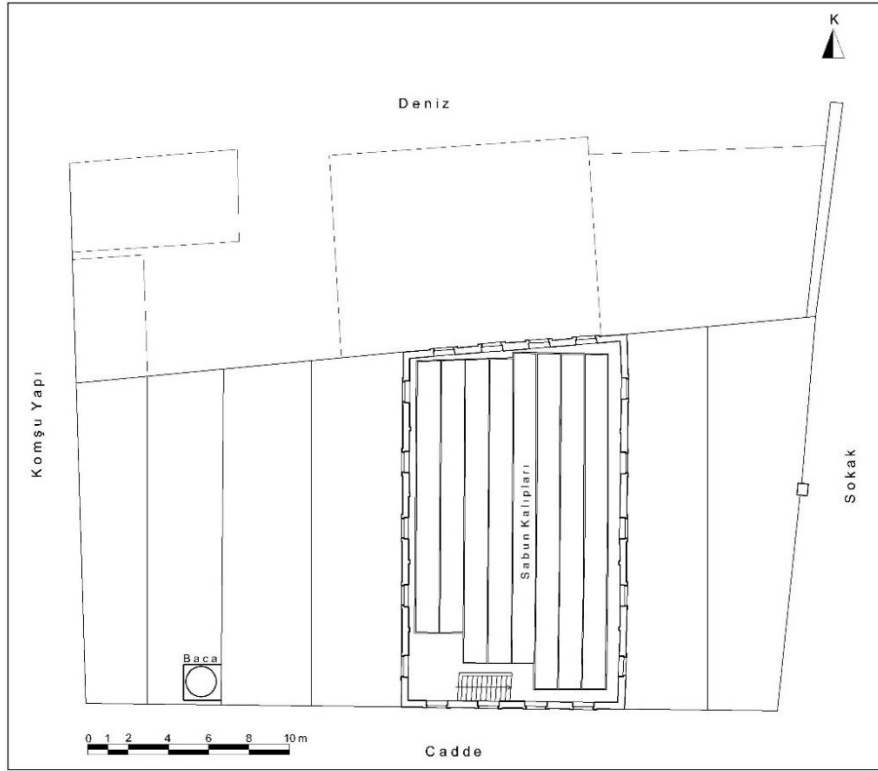
Çizim 122: Ayvalık Sezai Ömer Madra Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (Bursa KVKBKM Arşivinden İşlenerek)

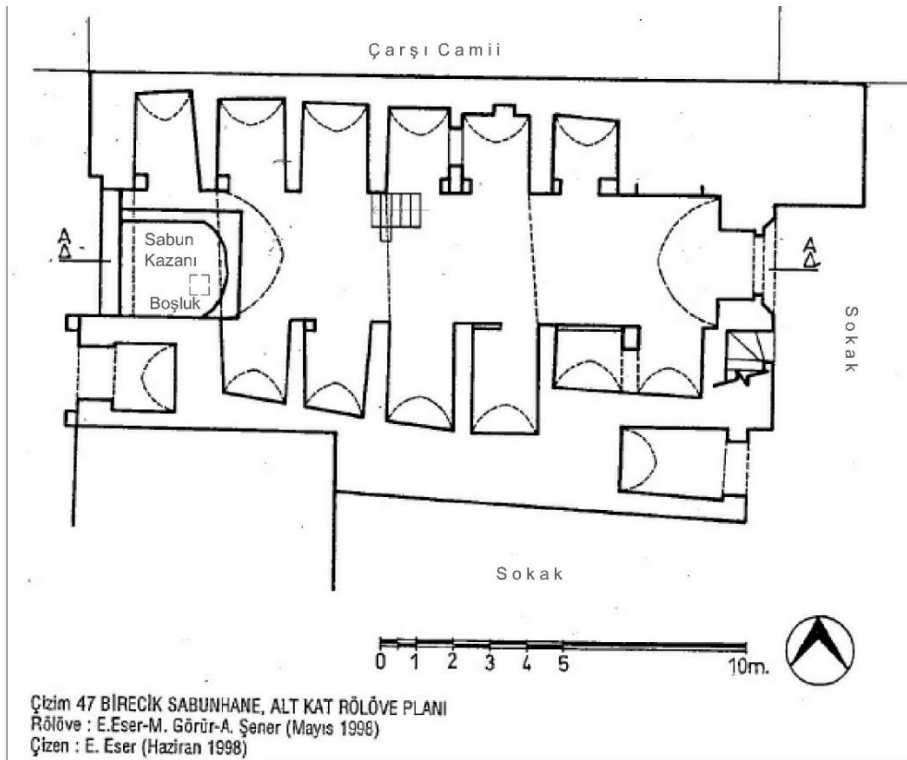
Çizim 123: Ayvalık Sezai Ömer Madra Sabunhanesi Birinci Kat Plânı (Bursa KVKBKM Arşivinden İşlenerek)

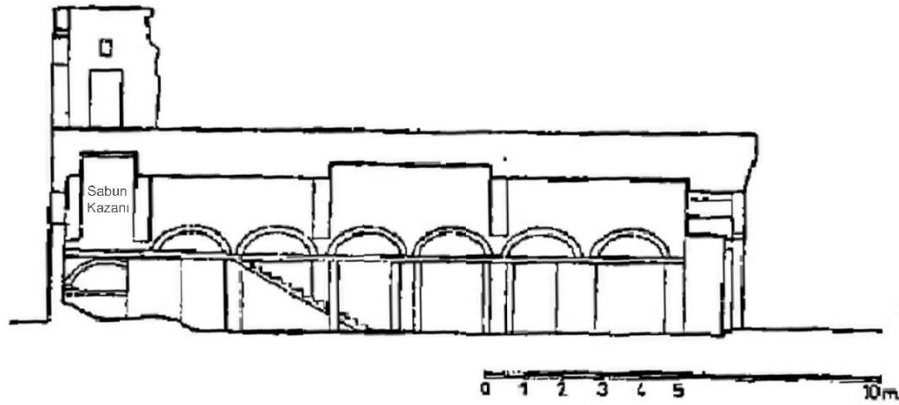
Çizim 124: Ayvalık Sezai Ömer Madra Sabunhanesi İkinci Kat Plânı (Bursa KVKBKM Arşivinden İşlenerek)

Çizim 125: Ayvalık Sezai Ömer Madra Sabunhanesi Üçüncü Kat Plânı (Bursa KVKBKM Arşivinden İşlenerek)

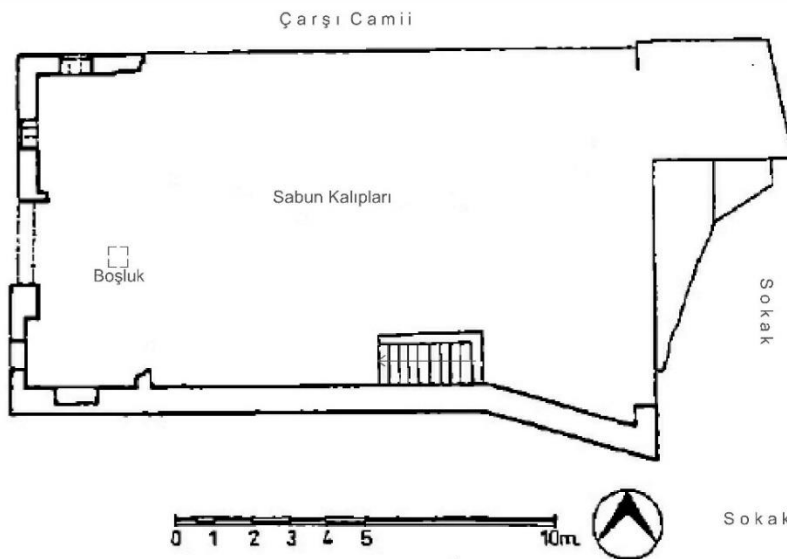

Çizim 126: Birecik Akçakanat Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (A. Durukan vd., age, s. 127)

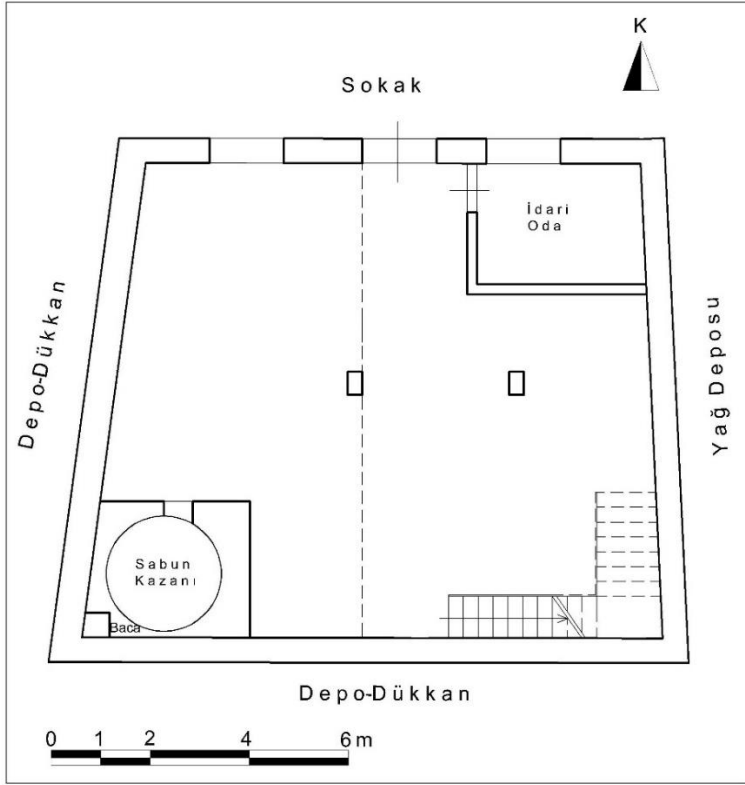
Çizim 51 BİRECİK SABUNHANE, ALT KAT, A-A RÖLÖVE KESİDİ
 Rölöve : S. Alp-M. Terzi-S. Gündüz (Mayıs 1998)
 Çizen : S. Gündüz (Haziran 1998)

Çizim 127: Birecik Akçakanat Sabunhanesi Kesiti (A. Durukan vd., age, s. 129)

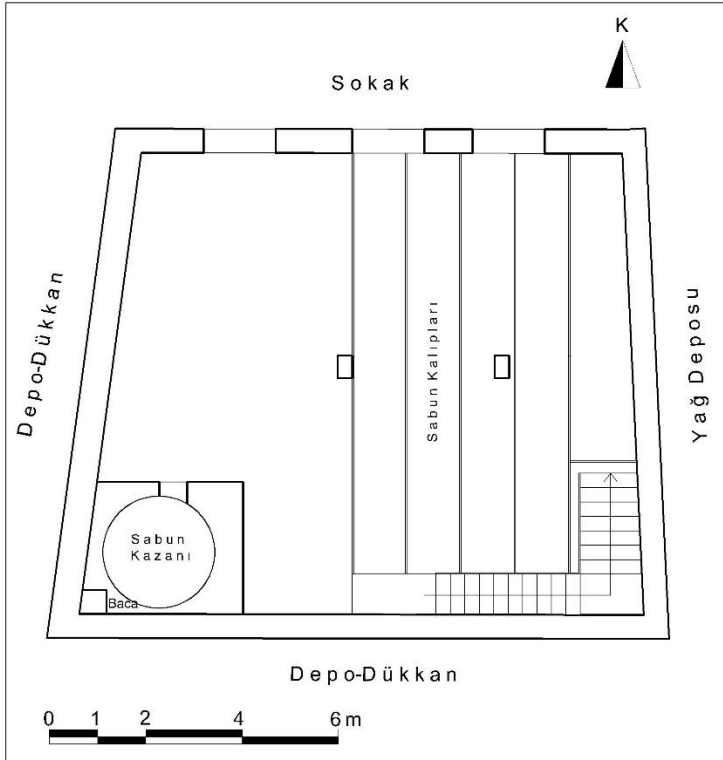

Çizim 48 BİRECİK SABUNHANE, ÜST KAT RÖLÖVE PLANI
 Rölöve : M. Görür-A. Durukan (Mayıs 1998)
 Çizen : M. Görür (Haziran 1998)

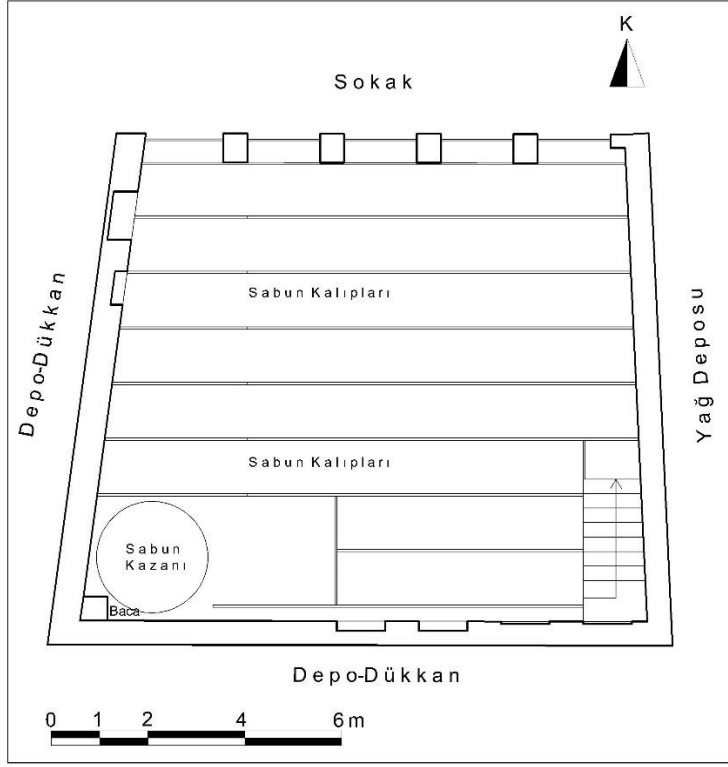
Çizim 128: Birecik Akçakanat Sabunhanesi Birinci Kat Plânı (A. Durukan vd., age, s. 128)

Çizim 129: Ayvalık Karşınlar Sabunhanesi Zemin Kat Plânı (M. Çiftyürek)

Çizim 130: Ayvalık Karşınlar Sabunhanesi Asma Kat Plânı (M. Çiftyürek)

Çizim 131: Ayvalık Karşınlar Sabunhanesi Birinci Kât Plânı (M. Çiftyürek)

